

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

ӘӨЖ 811.161.1:811.111'25

Қолжазба құқығында

МАНАПБАЕВА ЖАННУРА ЖАРҚАНБЕКОВНА

С. Елубайдың “Ақ боз үй” романындағы ұлттық реалиялардың орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармаларының барабарлығы

6D020700 – Аударма ісі

Философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Отандық ғылыми кеңесші:
филология ғылымдарының
кандидаты, профессор м.а.
С.Д. Сейденова
Шетелдік ғылыми кеңесші:
PhD, профессор
Микель Эдо Хулия (Испания)

Қазақстан Республикасы
Алматы, 2021

МАЗМҰНЫ

АНЫҚТАМАЛАР	3
КІРІСПЕ	5
1 РЕАЛИЯ – АУДАРМАТАНУ ҒЫЛЫМЫНЫҢ НЫСАНЫ	12
1.1 Көркем мәтіндегі реалияның сипаты	12
1.2 Реалиялардың жіктемесі.....	16
1.3 Көркем мәтіндегі реалияны анықтау	23
1.4 Көркем шығармадағы реалиялардың қызметі.....	27
1.5 Көркем шығармадағы реалиялардың берілу барабарлығы	29
1.6 Көркем шығармадағы реалиялардың берілу стратегиялары мен тәсілдері ..	32
1-тарау бойынша тұжырым.....	41
2 С. ЕЛУБАЙДЫҢ «АҚ БОЗ ҮЙ» РОМАНЫ МЕН ҰЛТТЫҚ-ТАРИХИ ЛЕКСИКАСЫ	44
2.1 Мәтінді аударма алдында талдау үдерісі.....	44
2.2 Романдағы этномәдени ақпараттың лексикалық деңгейде көрінісі	51
2.3 «Ақ боз үй» трилогиясындағы ұлттық реалиялардың жіктемесі.....	53
2-тарау бойынша тұжырым.....	57
3 С. ЕЛУБАЙДЫҢ «АҚ БОЗ ҮЙ» РОМАНЫНДАҒЫ РЕАЛИЯЛАРДЫҢ БЕРІЛУ БАРАБАРЛЫҒЫ	59
3.1 Реалия-сөздердің берілу барабарлығы.....	61
3.1.1 Географиялық реалия-сөздердің берілу барабарлығы	61
3.1.2 Этнографиялық реалия-сөздердің берілу барабарлығы.....	76
3.1.3 Әлеуметтік-саяси реалия-сөздердің берілу барабарлығы.....	150
3.2 Метареалиялардың берілу барабарлығы	168
3-тарау бойынша тұжырым.....	177
ҚОРЫТЫНДЫ	187
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	190
ҚОСЫМША А С. Елубаймен сұхбат	200
ҚОСЫМША Ә Үштілді параллель корпус	203

АНЫҚТАМАЛАР

Диссертациялық жұмыста келесі терминдер мен олардың анықтамалары қолданылды:

Аналоцизм – сөздің түпнұсқадағы мекендік ақпаратты бұрмалайтын сөзбен аударылуы, аударма қателігінің бір түрі.

Анантропизм – сөздің түпнұсқадағы кейіпкер бейнесін бұрмалайтын сөзбен аударылуы, аударма қателігінің бір түрі.

Анахронизм – сөздің түпнұсқадағы тарихи шындықты бұрмалайтын сөзбен аударылуы, аударма қателігінің бір түрі.

Аударма реципиенті – аударма мәтінін қабылдаушы, аударма үдерісінің қатысушысы.

Аударма скопосы – аударманы жасау мақсаты.

Гиперониммен беру – түпнұсқадағы тар мағыналы бірліктің кең мағыналы бірлікпен аударылуы.

Гипониммен беру – түпнұсқадағы кең мағыналы бірліктің тар мағыналы бірлікпен аударылуы.

Денотативті мағына – сөздің оның қандай түрлік/типтік класқа жататынын білдіретін семантикалық компоненті.

Дидактикалық аударма – реалияның лексикалық мағынасын көркем проза аудармасының стиліне нұқсан келтіріп аудару, реципиентке шамадан тыс ақпарат беру, аударма қателігінің бір түрі.

Доместикация – аудармашының түпнұсқаны аударма мәдениетіне барынша жақын етіп аудару стратегиясы.

Калька – сөзді бір тілден екінші тілге сөзбе-сөз аудару тәсілі.

Контекстуалдық аналог – сөзді түпнұсқадағы контекстуалдық мағынасын өтейтін, бірақ лексикалық мағынасы мүлде басқа сөзбен аудару тәсілі.

Мәдени аналог – түпнұсқадағы реалияның аударма тілінде ұлттық бояуы бар ең жақын бірлікпен аударылуы.

Метареалия – түпнұсқада меңзелген не жасырылған реалиялар. Метареалиялар интермәтін, пресуппозиция, аллюзия, т.б. түрінде көрініс табады.

Микроконтекст – сөз тіркесі не сөйлем аумағындағы контекст.

Макроконтекст – бірнеше сөйлем, бөлім не тұтас мәтін аумағындағы контекст.

Реалия-сөз – түпнұсқада қандай да бір сөз не сөз тіркесі түрінде көрініс табатын реалиялар.

Реалия аудармасының барабарлығы – аудармада реалияның денотативті мағынасы мен ұлттық бояуының, контекстуалдық маңызды семантикалық компоненттерінің түпнұсқа мәтін стиліне, реалия формасына сәйкес берілуі.

Реалияның траекториясы – реалияның түпнұсқадағы және аудармадағы кездесу реті, саны және сипаты.

Сөздік реалия – реалияның аударма тіліне еніп үлгерген, аударма реципиентіне таныс, сөздіктерде көрініс табатын, жалпы қабылданған аудармасы.

Тарихи бояу – сөздің лексикалық мағынасында оның қандай бір тарихи кезеңге, тарихи оқиғаға қатыстылығын білдіретін семантикалық компонент.

Транскрипция – сөздің түпнұсқадағы айтылу формасын аударма тілінің тілдік құралдарымен беру тәсілі.

Транслитерация – сөздің түпнұсқадағы жазылу формасын аударма тілінің тілдік құралдарымен беру тәсілі

Ұлттық бояу – сөздің лексикалық мағынасында оның қандай бір ұлтқа, этникалық топқа, т.б. жататындығын білдіретін семантикалық компонент.

Форенизация – аудармашының мәтінді түпнұсқа мәдениетіне барынша жақын етіп аудару стратегиясы.

Функционалдық аналог – түпнұсқадағы реалияны аударма тіліне түпнұсқадағы ұлттық бояуы бар синонимімен аудару тәсілі.

Экспликация – сөздің лексикалық мағынасын аударма мәтінде қосымша бір не бірнеше сөз арқылы сипаттап аудару тәсілі.

КІРІСПЕ

Қазақ тіліндегі көркем шығармаларды өзге тілдерге аудару жұмысы ХІХ ғасырдың орта тұсынан басталған-ды. Дәл осы тұста қазақ аударматану ғылымы қалыптаса бастады. Кеңес үкіметі тұсында қазақ тіліндегі шығармалар орыс тіліне кеңінен аударылғанымен, әлемдік тілдерге аудару дұрыс қолға алынбаған болатын. Соңғы жылдары «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасы аясында төл әдебиетімізді БҰҰ-ның алты тіліне аудару жұмысы жүріп жатыр. Бұл жоба Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың бастамасымен жүзеге асып жатқан «Рухани жаңғыру» бағдарламасының негізгі бағыттарының бірі. Осыған орай Ұлттық аударма бюросының жұмысы аясында қазіргі қазақ прозасы мен поэзия жинақтарын алты тілге аудару қолға алынды. Бірқатар қаламгерлеріміздің шығармалары шет тілдеріне тәржімаланды. “Бүгінде төл әдебиетіміздің көкжиегі кеңейіп, әлем әдебиетінің даму көшіне қосылды. Қазақ қаламгерлерінің туындылары арқылы дүниежүзі жұртшылығы ұлттық руханиятымызды танып, білуде. Қазақстандық 30 жазушы мен 31 ақынның шығармалары БҰҰ-ның 6 тіліне аударылып, жарыққа шыққалы отыр. Осы туындылар 5 құрлықтағы 90-нан астам елге, яғни, 2,5 млрд оқырманға тарайды”, – дейді Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаев.

Әлемдік тілдерде жарық көріп жатқан төл туындыларымыздың аудармаларын талдау жұмысы да кеңінен қолға алына бастады. 2000-жылдарға дейін аударматану саласындағы салыстырмалы-салғастырмалы талдаулардың көпшілігі негізінен қазақ-орыс тілдік жұбына арналған болса, қазіргі таңда орыс тілімен қатар түрік, ағылшын, француз, испан, қытай, т.б. тілдердегі аудармалардың сапасы зерттеле бастады.

Қазіргі таңда өзге тілдерде, атап айтқанда, ағылшын тілінде басылып шыққан төл туындыларымыздың аудармаларының сапасы үлкен мәселеге айналған, себебі олардың көпшілігі аралық орыс тілі арқылы аударылады. Осы аудармалар негізінде жүргізілген зерттеулерді қарасақ, кез-келгенінде аударма мәтіндегі семантикалық қателіктер туралы сөз қозғалады. Қазақ тілімен қатар қолданылатын ресми тіл болғандықтан, орыс тіліндегі аудармалардың сапасын анықтау біздің аударматанушылар үшін де, жалпы реципиенттер үшін де біршама жеңіл. Ал елімізде шет тілі саналатын ағылшын, т.б. тілдердегі аудармалардың сапасы турасында ақпарат аз. Оған қоса, ағылшын тілді оқырмандардың пікірін алу да қол жетімсіз. Төл әдебиетіміздің, төл мәдениетіміздің әлемге қандай сапада таныстырылып жатқанынан бейхабармыз. Осы орайда әлем тілдерінде жарық көріп жатқан аудармаларды ғылыми тұрғыда зерттеудің өзекті қажеттілігі туындады. Мұндай зерттеулер қазақтың ұлттық құндылықтарын ашуға ықпал ететін «Мәңгілік ел» мемлекеттік жобасының ұлттық идеясының мақсаттарына жауап береді.

Зерттеу жұмысының жалпы сипаттамасы. Докторлық диссертациялық жұмыс белгілі қазақ жазушысы С. Елубайдың “Ақ боз үй” роман-трилогиясындағы қазақ ұлттық реалияларының орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармада берілу барабарлығын, аударма стратегиялары мен тәсілдерін,

олардың тиімділігін, қандай да бір тәсілді таңдауға әсер ететін факторларды, реалияларды аударуда кездесетін қателіктерді зерттеуге арналған.

Зерттеу жұмысының өзектілігі. С. Елубайдың «Ақ боз үй» роман-трилогиясы осы уақытқа дейін аударматану саласында тарихи реалиялардың тәржімасы, мәдени аударма тұрғысынан қарастырылды. Дегенмен, трилогиядағы ұлттық реалиялардың аудармасы жеке зерттеу нысаны ретінде алынбаған әрі трилогияның екінші және үшінші кітаптарының аударылуы зерттеу еңбектерінде қарастырылмаған.

С. Елубайдың “Ақ боз үй” роман-трилогиясы мен оның орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармалары реалияларды аудармада беру тәсілдерін салыстыруға, олардың тиімділігін, қолдану ерекшеліктерін зерттеуге, белгілі бір «сәйкессіздіктерді» анықтауға және аудармашылардың түпнұсқа мәтіндегі ұлттық реалия сөздердің ерекшеліктерін жеткізуде жетістіктерін зерттеуге арналған релевантты материал болып табылады.

Аударматанудағы реалия мәселесінің өзектілігі жоғары. Реалия баламасыз лексиканың бір түрі болғандықтан оны аудармада барабар беру аудармашы үшін үлкен міндетке айналады. Осы баламалылық пен барабарлық мәселелері әлемдік аударматануда әлі де шешімін таппай келеді. Оған қоса, қазақ тіліндегі реалиялардың басқа тілдерге аударылуы туралы зерттеулер санаулы.

Қазақстандық аударматануда реалия тақырыбындағы зерттеулердің саны жылдан жылға артып келгенімен, олардың сипаты негізінен дескриптивті. Мұндай зерттеулерде қандай да бір шығармадағы реалиялар мен олардың аударма тіліне қандай тәсіл арқылы аударылғандығы сипатталады, ұлттық-тарихи ақпараттың сақталуы не сақталмауы деңгейі анықталады, бірақ болашақ аудармашыларға нұсқау боларлық прескриптивті тұжырымдар жеткіліксіз. Сол себепті, қазақ тіліндегі көркем шығармаларды, әсіресе баламасыз реалияларды өзге тілдерге аударуда қолданылатын ережелерді, барабарлық талаптарын тұжырымдаудың маңызы зор.

Кейінгі жылдары қазақстандық аударматануда реалиялардың аудармалары турасындағы зерттеулер қандай да бір реалия-сөздің белгілі бір микроконтекстегі аудармасын қарастыратын микроскопиялық талдауларға негізделді. Сол себепті, реалияларды түпнұсқа мәтін мен аударма мәтіндегі барлық қолданыстарының санын, ретін, сипатын, т.б. ескеретін макроскопиялық тұрғыда зерттеудің өзектілігі айқындалып отыр. Мұндай зерттеулер корпусстық лингвистика әдістерін пайдалануды қажет етеді және қазіргі таңда мұндай үрдіс әлемдік аударматануда кеңінен байқалады. Осындай зерттеулер аясында ағылшын, т.б. әлем тілдерінің параллель корпустары жасалып, автоматтандырылуда. Мұндай технологияларды қазақ аударматануына да енгізу кезек күттірмейтін жұмысқа айналуы тиіс.

Зерттеудің нысаны – С. Елубайдың “Ақ боз үй” трилогиясы және оның орыс (“Одинокая юрта”, аударған: Л. Космухамедова, “Молитва” және “Бранный мир”, аударған: А.Ж. Жақсылықов) және ағылшын тілдеріндегі (“Lonely yurt”, аударған: К. Фитцпатрик) аудармалары.

Зерттеу жұмысының материалдары. С. Елубайдың “Ақ боз үй” трилогиясынан алынған қазақ ұлттық реалиялары мен олардың орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармаларынан тұратын үш тілді параллель корпус. Корпусқа 420-ға жуық реалия-сөздің 2555 микроконтекстегі қолданыстары мен метареалияның 80-ге жуық қолданыстары кіреді.

Зерттеу жұмысының пәні. Диссертацияда реалия-сөздер мен метареалиялардың жіктемесі, көркем мәтіндегі сипаты, орыс және ағылшын тілдеріне аударылу тәсілдері мен аударма барабарлығы қарастырылады.

Зерттеудің мақсаты – С. Елубайдың “Ақ боз үй” романындағы ұлттық реалиялардың орыс және ағылшын тілдеріне берілу барабарлығын анықтау. Аталған мақсатты орындау үшін келесі **міндеттер** қойылды:

- аударматанудағы реалия түсінігін, жіктемесін, өзге тілдік бірліктерден айырмашылығын, мәтіндегі қызметін анықтай отырып зерттеудің теориялық базасын айқындау;

- көркем шығармадағы реалияны аудару стратегияларын, тәсілдері мен техникаларын талдау;

- С. Елубайдың “Ақ боз үй” романын аударма алдында талдау, романдағы ұлттық-тарихи лексикалық ерекшеліктерді ашу, ұлттық реалияларды анықтау және жіктеу;

- романдағы реалия-сөздер мен метареалиялардың аударылу тәсілдері бойынша сандық талдауын жасау, доместикация және форенизация деңгейін анықтау;

- роман-трилогиядағы реалия-сөздер мен метареалиялардың орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармаларының барабарлығын талдау және ең жиі кездесетін қателіктерді анықтау;

- реалия аудармасының барабарлығына қойылатын талаптарды нақтылау;

- аудармашының таңдауына негіз болатын факторлар мен барабарлыққа жетудің ең ұтымды тәсілдерін анықтау;

- көркем прозадағы реалия аудармасының негізгі ережелерін, аудармашыларға арналған кеңестерді тұжырымдау.

Зерттеу жұмысында қолданылған әдіс-тәсілдер. Зерттеу барысында мәтінге аударма алдындағы талдау жасалды. Түпнұсқадағы реалиялар анықталып, олардың орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармалары кіретін үш тілді параллель корпус жасақталды. Корпус реалия аудармаларына микроскопиялық және макроскопиялық талдау, статистикалық талдау жасауға мүмкіндік берді. Реалия аудармаларының барабарлығын айқындау мақсатында компоненттік талдау, лексика-семантикалық талдау, салыстырмалы-салғастырмалы талдау, этимологиялық талдау әдістері қолданылды.

Зерттеу жұмысының теориялық-әдіснамалық негіздері ретінде отандық және шетелдік зерттеушілерді этномәдени бірліктердің, реалиялардың аударылуы турасындағы іргелі еңбектері алынды. Жұмыста А. Алдашева, Б.Ш.Баймусаева, С. Абдрахманов, Г. Бельгер, Ж.Д. Дәдебаев, Л.Н.Дәуренбекова, А.С. Ермагамбетова, Т.О. Есембекова, А.Ж. Жақсылықов, Ж.А. Жақыпов, А.Қ.Жұмабекова, М.Е. Куантаева, Ә. Сатыбалдиев, Ә.С. Тарақов, т.б. секілді

отандық ғалымдардың және Ф. Айсела, И.С. Алексеева, М.Л. Алексеева, Л.С.Бархударов, С. Баснетт, М. Бейкер, Ж. Вине және Ж. Дарбельне, Л. Венути, В.С. Виноградов, С. Влахов пен С. Флорин, И.К. Ербулатова, Д. Катан, В.Н.Комиссаров, Д. Кэтфорд, Л.К. Латышев, И. Левый, Р. Леппихалме, Н.М.Любимов, И.К. Мирзаев, В.Л. Муравьев, Ю. Найда, К. Норд, П. Ньюмарк, К. Райс, Я.И. Рецкер, В. Россельс, Г.Д. Томахин, Г. Тури, А.В. Федоров, Н.А.Фененко, Дж. Холмс, С. Хэрви және Я. Хиггинс, Г.В. Чернов, Г.В. Шатков, А.Д. Швейцер, И. Эспиндола, т.б. секілді шетелдік ғалымдардың еңбектері пайдаланылды.

Зерттеу жұмысының теориялық маңызы. Берілген диссертациялық жұмыста аударматану саласындағы реалия ұғымына жан-жақты талдау жасалды. Реалияның өзге тілдік бірліктерден айырмашылығы анықталып, негізгі екі белгісі айқындалды: аударма тілінде не мәдениетінде баламасының болмауы және ұлттық-тарихи бояуының болуы.

Мәтіндегі сөз не сөз тіркесі түрінде көрініс табатын реалиялармен қатар, мәтінде меңзелетін, жасырылатын метареалия ұғымы ашылды. Реалия-сөздер мен метареалиялардың тақырыптық, тілдік, уақыттық, мекендік, аудармашылық, т.б. жіктемелері толық талданды.

Үштілді параллель корпусты пайдалану нәтижесінде реалияның түпнұсқа мәтіндегі және аударма мәтіндегі траекториясы ұғымы ашылды. Бұл ұғым реалияның аудармасына әсер ететін факторлардың бірі ретінде сипатталды.

Қазіргі таңға дейін ұсынылған реалиялардың аудармада берілу тәсілдерінің таксономиялары талданды және метареалиялардың аударма тәсілдері анықталды.

Көркем прозадағы реалияның аудармасына қойылатын барабарлық талабы нақтыланды: көркем прозадағы реалияның аудармасында реалияның денотативті мағынасы мен ұлттық-тарихи бояуымен қатар лексикалық мағынасындағы актив семантикалық компоненттердің контекстуалдық маңызы, реалияның формасы ескерілуі керек әрі аударма көркем проза стилімен үйлесуі тиіс.

Реалия аудармасында кездесетін қателіктердің түрлері толықтырылды: анантропизм және дидактикалық аударма қателіктері типтері анықталды.

Жалпылай келе, бұл теориялық тұжырымдар аударма теориясы пәніне, реалиялардың аударылуының теоретикалық мәселелерін зерттеуге үлкен үлес қосары анық.

Зерттеудің практикалық маңызы. Жұмыста реалия аудармалары бойынша жан-жақты, әрі терең практикалық нәтижелер алынды. Зерттеудің ең негізгі практикалық жетістігі – реалиялардың аудармаларын талдауда үш тілді параллель корпустың қолданылуы. Бұл корпусты «Ақ боз үй» трилогиясының ағылшын тіліне аударылмаған екінші және үшінші кітаптарын тәржімалауда қолдануға болады.

Ұсынылған зерттеу әдісін аударматанушылық зерттеулерде, қазақ тілінің параллель корпусын жасауға үлгі ретінде қолдануға болады.

Зерттеу жұмысы нәтижесінде алынған қорытындылар мен тұжырымдамаларды аударма теориясы мен тәжірибесі бойынша арнайы курстар даярлауда, көркем аударма тәжірибесі пәнінде оқу материалдары ретінде, аударма ісі мамандығы бойынша оқу-әдістемелік құралдарын жасауда, қазақ ұлттық реалиялары мен олардың орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармаларынан тұратын үштілді аударма сөздіктері мен анықтамалар құрастыруда, қазақ тіліндегі ұлттық көркем фильмдерді орыс және ағылшын тілдеріне тәржімалауда пайдалануға болады.

Зерттеу жұмысының жаңалығы. Зерттеу жұмысында:

- С. Елубайдың “Ақ боз үй” трилогиясындағы ұлттық реалиялардың орыс және ағылшын тілдеріне берілу барабарлығы аударма ғылымының теориясы тұрғысынан алғаш рет қарастырылып отыр;

- дәстүрлі реалия-сөздермен қатар интермәтін түрінде көрініс табатын метареалиялардың да аудармада берілу сипаты алғаш рет анықталды;

- қазақ аударматануында зерттеу нәтижелерінің дәлдігін қамтамасыз ету мақсатында алғаш рет ұлттық реалиялардың үш тілді параллель корпусы пайдаланылды;

- үш тілді параллель корпусын пайдалану нәтижесінде реалиялардың түпнұсқа мен аударма мәтіндердегі траекториясы ұғымы алғаш рет айқындалды, ауқымды мәліметтер негізінде доместикация және фореизация деңгейі анықталды;

- көркем прозадағы реалия аудармасының траекториясына әсер ететін факторлар толықтырылды;

- реалия аудармасында кездесетін қателіктердің типтері толықтырылды;

- көркем прозадағы реалияны аударудың ең ұтымды тәсілі ретінде транскрипция/транслитерация мен мәтін ішіндегі экспликация ұсынылды;

- көркем прозадағы реалияларды аударудың бөгде мәдениетті сыйлау, үнемділік, тіркесімділік, бірізділік ережелері алғаш рет тұжырымдалды.

Қорғауға ұсынылатын тұжырымдар:

- реалия сөз және сөз тіркестерімен қатар, мәтіндегі интермәтіндік элементтер түрінде де көрініс табады;

- аударматанушылардың еңбектерінде әр түрлі аталғанымен, аударма тәсілдерінің мән-мағынасы шамалас;

- романдағы реалиялар мен оның аудармаларынан құралған үш тілді параллель корпус реалиялардың аудармаларына, олардың барабарлығына, қателіктерге, қолданылған ең тиімді тәсілдерге микро- және макроскопиялық талдау жасауға мүмкіндік береді;

- С. Елубайдың “Ақ боз үй” романындағы реалиялардың орыс тіліндегі және ағылшын тіліндегі аудармаларында доместикация стратегиясы басым;

- түпнұсқадан аударылған аударма аралық тілден жасалған аудармаға қарағанда барабар болып келеді. Аралық тілден жасалған аудармада семантикалық қателіктер көбірек болады;

- көркем прозадағы реалиялардың аудармасында реалияның тек денотативті мағынасы мен ұлттық-тарихи бояуы ғана емес, сондай-ақ формасы, семантикалық компоненттерінің контекстуалдық маңызы ескерілуі керек;

- көркем прозадағы реалияны аударудың ең тиімді тәсілі – мәтін ішіндегі экспликациясы бар транслитерация/транскрипция;

- көркем прозадағы реалияны аударғанда бөгде мәдениетті сыйлау, аудармалардың бірізді, үнемді, тіркесімді болуын қамтамасыз ету ережелерін сақтау керек. Сондай-ақ, аударманың көркем проза стилімен үйлесуін қадағалау қажет.

Жұмыстың талқыланылуы мен мақұлдануы. Зерттеу жұмысының нәтижесінде отандық және шетелдік басылымдарда, халықаралық ғылыми-теориялық және тәжірибелік конференцияларда 11 ғылыми мақала жарияланды. Оның ішінде Скопус (Scopus) мәліметтер базасына кіретін ғылыми журналда 2 мақала, РИНЦ мәліметтер базасына кіретін журналда 1 мақала, ҚР Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті (БҒССКК) ұсынған тізімге енетін журналдарда 3 мақала, халықаралық ғылыми конференциялардың жинақтарында 5 мақала жарияланды:

1. Strategies for reproduction of the national realia of Smagul Yelubay's novel 'Ak Boz Uy' in the Russian and English translations // ISJ Theoretical & Applied Science. 12(56). – Philadelphia, USA, 2017. – P. 229-232. (РИНЦ (Russia) = 0.207)

2. Көркем шығармадағы реалиялардың қызметі (С. Елубайдың «Ақ боз үй» романы негізінде) // ҚазҰУ хабаршысы, Филология сериясы. – №2 (170), 2018. – 52-57 бб.

3. Ақша бірліктері реалиялары аудармаларының барабарлығы (С.Елубайдың «Ақ боз үй» романы мен оның орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармалары негізінде) // Инновационное развитие и востребованность науки в современном Казахстане: Сборник статей Международной научной конференции (г. Алматы, 22-23 ноября 2018 г.). Ч.3. – Алматы, 2018. – 290-294 бб.

4. Аударматанудағы реалия мәселесі және реалияның жіктелімі // Инновационное развитие и востребованность науки в современном Казахстане: Сборник материалов XIII Международной научной конференции (г. Алматы, 7-8 ноября 2019 г.). – Том II. – Тараз, 2019. – 281-283 бб.

5. Өлшем реалиялары аудармаларының барабарлығы (С. Елубайдың «Ақ боз үй» романы мен оның орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармалары негізінде) // Көрнекті әдебиеттанушы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Жанғара Дәдебаевтың 70 жылдығына арналған «XXI ғасырдағы филология ғылымдары: ұлттық код және көркемдік таным» атты Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдары / Кұраст.: Л. Мұсалы, Ж.Жақыпова. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 252-256 бб.

6. Реалияларды өзге тілдерге аудару барабарлығы (С. Елубайдың «Ақ боз үй» романы мен оның орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармалары негізінде) // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Филология сериясы. – №2 (127). – Нұр-Сұлтан, 2019. – 185-192 бб.

7. С. Елубайдың «Ақ боз үй» романындағы ұлттық тұрмыстық реалиялардың орыс және ағылшын тілдеріне аударылу ерекшеліктері // Сборник материалов международной научно-теоретической конференции «Ұлы дала тұлғалары: академик Рәбиға Сыздық және қазақ сөзінің құдіреті». – Алматы, 2019. – 294-299 бб.

8. Түйе түрлері реалиялары аудармаларының барабарлығы (С. Елубайдың «Ақ боз үй» романы мен оның орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармалары негізінде) // ПМУ хабаршысы, Филология сериясы. – №3 – Павлодар, 2019. – 201-213 бб.

9. Ұлттық реалиялардың аудармаларын талдауда корпустық лингвистика әдістерін қолдану ерекшеліктері // Материалы научной конференции «Развитие казахстанской лингвистики и литературоведения в условиях глобализации и цифровизации», посвященной 175-летию со дня рождения великого казахского акына и мыслителя Абая Кунанбаева и 1150-летию со дня рождения тюркского ученого, философа Абу Насра ибн Мухаммеда аль-Фараби Алматы, 17 апреля 2020. – Алматы: ХАТУ, 2020. – 152-157 бб.

10. Pragmatic factors in the use of in-text additions as a technique for translating realia in literary translation // Skase Journal of Translation and Interpretation. – Volume 14. No. 1, 2021. – P. 109-127. (Scopus)

11. The treatment of realia in the translations of Smagul Yelubay's novel "Ak Boz Uy" // Journal of Language and Linguistic Studies. – Vol 17. No 3, 2021. – P. 1366–1378. (Scopus)

Зерттеу жұмысының құрылымы. Диссертация кіріспеден, үш тараудан, қорытынды мен пайдаланылған әдебиеттер тізімінен, екі қосымшадан тұрады. Қосымшаларсыз диссертация көлемі – 199 бет. А-қосымшада С. Елубаймен сұхбат келтіріледі. Ә-қосымшада 221 бет көлемінде үштілді параллель корпус беріледі.

1 РЕАЛИЯ – АУДАРМАТАНУ ҒЫЛЫМЫНЫҢ НЫСАНЫ

1.1 Көркем мәтіндегі реалияның сипаты

Кез-келген тіл – тек қарым-қатынас құралы ғана емес, сондай-ақ белгілі бір ұлттың не этникалық топтың тарихын, мәдениетін, ділін, тұрмыс-салт ерекшеліктерін жинақтаушы құбылыс. В. фон Гумбольдттің пікірінше, ұлттың өзіне тән, іштей дамиды рухы бар. Сол рухтың ерекшелігін сыртқа танытып, сақтап, ұрпақтан-ұрпаққа беруші күш – тіл [1, б. 349]. Шынында да, белгілі бір халықтың тілінде оның тұрмыс-салт, географиялық орта, тарихи даму, тіпті мінез-құлық ерекшеліктері, т.б. көрініс табады. Яғни тіл қандай да бір ұлт мәдениетінің көрінісі болып табылады, қандай да бір халықтың ұлттық-мәдени кодын жинақтайды.

Аударма бір тілдік ортада туындаған мәтінді екінші тілдік ортаның мәтінімен алмастыру үдерісі болғандықтан, аударма кезінде ұлттық, тарихи-мәдени ақпаратты, А.В. Федоровтың терминімен атағанда аялық ақпаратты [2, б. 165] да қоса беру қажеттілігі туындайды. Тарихи-мәдени ақпараттың айырмашылықтары аударматану мәселелерінің негізін құрайды, себебі аударма міндеттерінің бірі – бастапқы тілдегі ақпаратты аударма тіліне толық жеткізу. Дегенмен, бір тілдік ортаның тарихи-мәдени ерекшеліктері екінші ортада түсініксіз болуы мүмкін. Аударманың бұл ерекшелігі американдық лингвист және антрополог Э. Сепирдің теориясында сипатталады: «Түрлі қауымдастықтар өмір сүретін әлемдер – заттары әр түрлі аталатын бір әлем емес, әр түрлі әлемдер. Әрбір тілдік қауымдастық әлемді өзінше қабылдайды, ол басқа тілдік қауымдастықтардың қабылдауынан ерекшеленеді» [3, б. 162]. Бір ұлттың не этникалық топтың өзіне ғана тән заттары, құбылыстары, түсініктері, тарихы болады. Бұл материалдық және рухани мәдениет заттары мен құбылыстары өзге ұлттың не этникалық топтың тұрмыс-салтында болмауы мүмкін. Тиісінше, бір мәдени ортада туындаған мәтінді екінші мәдени ортаға тәржімалаған кезде аудармашы «мәдени кедергілерге» [4, б. 20], [5, б. 1-13] тап болады. Сол себепті, аудармашының міндеті – аударма барысында пайда болатын мәдени «алшақтықтардың» орнын толтыру.

Жоғарыда аталған «мәдени кедергілер» тілде әр түрлі деңгейде – морфологиялық, фонетикалық, лексикалық, синтаксистік деңгейде көрініс табады. Аударматану ғылымында әсіресе лексикалық ерекшеліктердің аударылуы кеңінен зерттеледі. Мұндай лексикалық бірліктер белгілі бір мәдениетке, ұлтқа не этникалық топқа тиесілі болғандықтан, олардың семантикасында мәдени компоненті – тарихи-мәдени бояуы бар деп саналады. Осындай мәдени сипаты бар сөздер мен сөз тіркестері әр түрлі атаумен белгілі. Ең жиі таралған атаулардың бірі – реалия [6, б. 6], [7, б. 180], [8, б. 281]. Реалия сөзі латын тіліндегі *заттық, нақты* деген мағынаны беретін *realis* көпше түрдегі сын есімінен шыққан. Бұл терминді аударматануға ХХ ғасырдың 40-шы жылдары А.Ф. Федоров енгізеді [9, б. 26]. Бұл ұғым лингвомәдениеттану, лингвоелтану, этнолингвистика, мәдениетаралық қарым-қатынас секілді ғылыми бағыттар аясында да зерттеледі.

Көптеген зерттеушілердің еңбектерінде реалия термині тек тарихи-мәдени лексиканы ғана емес, тарихи-мәдени сипаты бар заттардың, түсініктердің, құбылыстардың, т.б. өзін де білдіреді. Бұған Л.Л. Нелюбиннің аударматанушылық сөздігіндегі реалия терминіне берілетін анықтамасы дәлел:

1. «Басқа тілде сөйлейтін адамдардың практикалық тәжірибесінде жоқ заттарды, түсініктерді, жағдайларды білдіретін сөздер мен тіркестер;

2. Берілген елдің мемлекеттік құрылымы, берілген халықтың тарихы мен мәдениеті, берілген тілде сөйлеушілердің тілдік байланыстары, т.б. секілді сыртқы лингвистика мен аударматануда зерттелетін түрлі факторлар;

3. Сөздің номинативті мағынасының негізі болатын материалдық мәдениет нысандары;

4. Тұрмыс-салттың ұлттық ерекшеліктерін білдіретін сөздер» [10, б. 178]. Қарап отырғанымыздай, сөздіктегі анықтамада реалия ретінде белгілі бір заттар, түсініктер, жағдайлармен қатар, олардың атаулары да алынады. Сәйкесінше, аударматануда реалия-зат пен реалия-сөз ажыратылады [2, б. 175], [6, б. 6]. Реалия-заттың мағынасы өте кең, тіпті оны белгілеуге бір реалия-сөз жеткіліксіз болуы мүмкін. Реалия-зат пен реалия-сөз мәселесін А.А. Кретов пен Н.А.Фененко ұсынатын реалиялардың лингвистикалық теориясынан көруге болады. Олар зат-түсінік-сөз триадасына сәйкес мынадай жүйені көрсетеді:

1. Реалия – шынайы өмірдегі зат (натурфакт, артефакт) – R-реалия.

2. Реалия – әлеуметтің өмір сүру ортасының идеалды эквиваленті (концепт) – С-реалия.

3. Реалия – мәдени концептіні атаушы. – L-реалия [11, б. 10].

Реалия-зат пен реалия-сөз арасындағы айырмашылық аталғанымен, көптеген аударматанушылар реалия терминімен реалия-затты да, реалия-сөзді де белгілей береді.

Ұлттық тарихи-мәдени сипаты бар сөздерді отандық аударматануда көп жағдайда *реалия* [12, б. 21], [13, б. 15], [14, б. 38], [15, б. 126], *баламасыз лексика* [4, б. 20], *казахизмдер* [16, б. 58] деп атайды. Ресейлік аударматануда тарихи-мәдени бояуы бар лексикалық бірліктерге *реалия* [9, б. 26], *баламасыз лексика* [17, б. 8], *экзотикалық лексика не экзотизм* [18, б. 12], [19, б. 50], *варваризм* [20, б. 139], *алиенизм* [21, б. 109], *мәдени компоненті бар сөз* [22, б. 28], *лакуна* [23, б. 95], [24, б. 120], сондай-ақ *локализм*, *этнографизм*, *фондық сөз*, *коннотативтік сөз* секілді атаулар беріледі.

С. Влахов пен С. Флорин аталған терминдер мен реалияның ара-жігін ашып береді [6, Б. 35-46]. Мәселен, ғалымдардың пікірінше, локализмдер диалектизмдер секілді белгілі бір жерге тән лексикалық бірліктерді құраса, этнографизмдер бір ұлттың тұрмыс-салтына қатысты сөздерді білдіреді. Сондықтан, бұлар реалиялардың қатарына кіріп кетеді. Бұл жағдайда локализм, этнографизм терминдерінің қажеттілігі шамалы.

Лакуна (лат. *lacuna* – ойық, бос орын) дегеніміз бір тілде қандай да бір заттың, түсініктің не құбылыстың жоқ болуы. Лакуна белгілі бір лексикалық бірлікті емес, оның жоқ болуын білдіретіндіктен, оны реалияның синонимі ретінде ала алмаймыз. С. Влахов пен С. Флориннің пікірінше, реалияларға

алиенизм мен варваризм секілді терминдер де синоним емес, себебі олар кірме сөздерді білдіреді, ал реалиялардың барлығы аударма тіліне ене бермейді. Фондық сөздер, коннотативтік сөздер, мәдени компоненті бар сөздер де реалиялардың синонимі бола алмайды, себебі бастапқы тілдегі кез-келген қарапайым сөздің қосымша коннотациясы не мәдени компоненті болуы мүмкін, яғни бастапқы тілдегі сөздердің барлығы реалия болып кетуі мүмкін.

Реалиялардың ең басты қарсылас термині ретінде экзотизм аталады. Дегенмен, экзотизм сөзінің өзі *жат*, *өзге*, *экзотикалық* деген мағыналы болғандықтан, оны реалияның синонимі деп қарастырмайды, себебі реалияның экзотикалық бояуы тек аударма мәтінде ғана көрініс табады, яғни бұл термин аясында реалияның бастапқы тілдегі ұлттық-тарихи бояуы ескерілмейді. Оған қоса, экзотизм термині өте сирек қолданылады. Өте жиі қолданылатын баламасыз лексика термині де реалияның синонимі бола алмайды, себебі баламасыз лексика құрамына реалиялармен қатар, терминдер, тұрақты тіркестер, еліктеуіш сөздер, әдеби нормадан ауытқулар, т.б. жатады [6, б. 15].

Біздің ойымызша, бір мәтін тұрғысынан қарастырғанда, мәтінде кездесетін өзге тілдердің лексикалық бірліктерін экзотизм деп атауға болады. Мәселен, қазақ тілінде жазылған шығармада өзбек халқының мәдениетіне қатысты транскрипцияланған лексикалық бірліктерді экзотизм деп санаймыз. Бұл орайда экзотизмдерді кірме сөздерден бөлек қарастыру керек. Кірме сөздер аударма тіліне сіңіп үлгерген сөздер болса, экзотизмдер сөздіктерден табыла қоймайтын, аударма мәтінде транскрипцияланған, транслитерацияланған не бастапқы күйінде қолданылатын сөздер деп білеміз.

Шетелдік аударматануда реалияларды *мәдени сипаты бар атаулар* (culture-specific items) [25, б. 21], *мәдени сөздер* (cultural words) [26, б. 96], *культурема* (cultureme) [27, б. 34], *мәдени сипаты бар атауыштар* (culture-specific references) [28, б. 159], [29, б. 2] деп атайды. Отандық және ресейлік зерттеулерде реалия термині, ал шетелдік еңбектерде мәдени сипаты бар атаулар тіркесі кеңінен қолданылады. Берілген диссертациялық жұмыста біз реалия терминін пайдаланамыз.

Тарихи-мәдени бояуы бар лексикалық бірліктердің көптеген атаулары болғанымен, ортақ келісілген анықтамасы жоқ. Ф. Айселаның пікірінше, мұның бір себебі – реалиялардың интуитивтік тұрғыда анықталуы [30, б. 57]. Яғни аудармашы болсын, лингвист болсын интуитивтік тұрғыда белгілі бір ұлтқа не мәдениетке қатысты сөздерді автоматты түрде реалия қатарына жатқызады. П.Ньюмарк реалияларға мүлде анықтама бермейді [26, б.94].

Кейбір ғалымдардың анықтамаларында реалиялардың ұлттық-тарихи сипаты ескерілмейді. Мәселен, Л. Бархударов реалия ретінде өзге тілде сөйлейтін адамдардың тәжірибесінде жоқ заттар, түсініктер мен жағдайларды білдіретін сөздерді алады [23, б. 95]. В. Россельс аударма тілінде сөйлейтін халық қолданбайтын түсініктерді, заттарды, құбылыстарды білдіретін шетелдік сөздерді реалияларға жатқызады [31, б.169]. Ғалымдардың бұл анықтамасымен келіспейміз, себебі бұл анықтама ұлттық-тарихи сипаты бар реалияларға емес, жалпы баламасыз лексикаға арналған. Мәселен, тропикалық өсімдіктер –

апельсин, киви сөздерінің қазақ тілінде баламасы жоқ, бірақ олардың ешқандай ұлттық-тарихи сипаты жоқ, сол себепті реалия ретінде санамаймыз.

Тағы бір аударматанушылардың еңбектерінде реалиялар бір тіл тұрғысынан қарастырылады. Мысалы, Ә. Сатыбалдиев қоғамдық-әлеуметтік ортаның, ұлт пен дәуірдің ерекшеліктерімен байланысты сөздерді реалия деп санайды [32, Б. 160-170]. И.С. Алексеева реалия-сөз деп қандай да бір халыққа, мемлекетке не аймаққа тән тұрмыс-салт пен әлеуметтік өмірге қатысты реалияларды білдіретін сөздерді атайды [18, б. 181]. Дегенмен, аударматануда реалиялар бір тіл тұрғысынан емес, екі тіл тұрғысынан қарастырылуы тиіс деп санаймыз, себебі реалиялар – ең алдымен баламасыз лексикалық бірліктер, ал баламалылық тек екі тіл жағдайында анықталады.

Шетелдік ғалымдардың анықтамалары да әр қилы. Бірқатар ғалымдар реалияларды тілдік бірліктер ретінде емес, мәдени бірліктер, концептілер, құбылыстар ретінде қарастырады. К. Нордтың ойынша реалия дегеніміз «Х мәдениетінде бар, ал Y мәдениетінде жоқ мәдени құбылыс» [27, б. 34]. М.Бэйкердің ойынша, бастапқы тілде аударма тілінде мүлде белгісіз концепті болуы мүмкін. Мұндай концепт «дерексіз не деректі болып, діни сенімге, әлеуметтік салтқа, тіпті ас түріне қатысты болуы мүмкін» [25, б. 21]. К. Норд пен М. Бэйкердің бұл анықтамалары аударматануға емес, мәдениеттануға тиесілі, себебі аударматануда реалиялар мәдени құбылыс қана емес, тілдік бірлік ретінде қарастырылуы тиіс.

Бірқатар ғалымдардың анықтамаларында реалиялардың ұлттық бояуы мен баламасыздығы алға шығарылады. Отандық және ресейлік траслатологияда ең жиі сілтеме берілетін анықтама әйгілі болгар ғалымдары С. Влахов пен С.Флориннің «Непереводимое в переводе» атты еңбегіндегі беріледі. Ғалымдардың пікірінше, реалия дегеніміз «бір ұлттың өміріне (тұрмысына, мәдениетіне, әлеуметтік және тарихи дамуына) тән, ал басқа ұлтқа жат заттарды атайтын сөздер мен сөз тіркестері» [6, б. 47]. Л.Н. Соболев реалияларды «басқа елдерде белгілі бір заттар мен құбылыстар жоқ болғандықтан басқа тілдерде жоқ ұлттық тұрмысқа қатысты сөздер» деп атайды [8, б. 283]. А.Д. Швейцердің пікірінше, реалия дегеніміз берілген лингвомәдениетке тән, ал салғастырылатын лингвомәдени қауымдастықта жоқ бірегей референттерді білдіретін ұлттық тіл бірліктері [33, б. 25]. Біздің ойымызша, берілген анықтамаларда реалиялардың мәтіндегі формалық шектеуі, яғни сөз не сөз тіркесі деген шектеуі дұрыс емес. Біздің пікірімізше, реалиялар ретінде В.С. Виноградовтың *ассоциативтік* [34, б. 37] деп аталатын интермәтіндік элементтерді де қарастыру керек (толығырақ: 1.2-тараушаға қараңыз).

Бірқатар шетелдік аударматанушылар реалияларды екі тіл тұрғысынан қарастырады. Екі тіл неғұрлым алшақ болса, олардың арасындағы мәдени сипаты бар лексикалық бірліктер де соғұрлым көп болады деп санайды [35, б. 19]. Ф. Айселаның ойынша, бастапқы мәтінде лингвистикалық тұрғыда көрініс табатын кез-келген референт аударма тіліне беру барысында аударма тілі мәдениетінде жоқ болуы себебінен аударма мәселесіне айналса, референт реалия саналады [30, б. 59]. Басқаша айтқанда, ғалымның пікірінше, реалия өз бетінше

емес, екі тіл қақтығысуы нәтижесінде анықталады, белгілі бір контекске тәуелді болады.

Ю. Найданың айтуынша [36, б. 130], бастапқы және қабылдаушы кодтар арасындағы лингвистикалық және мәдени қашықтық неғұрлым аз болса, [біздің аударма – авт.] мәселелері соғұрлым азырақ болады. Мәселен, ағылшын және араб тілдері бір-біріне лингвистикалық тұрғыда да, мәдени тұрғыда да ұқсамайды. Аудармашы осы тілдерді бір-біріне аударғанда тек лингвистикалық қана емес, сондай-ақ мәдени мәселелерге тап болады. Ларсонның айтуынша [37, б. 138], мәдениеттер қашық болған сайын, лексикалық бірліктердің баламасын табу да қиындайды. Найда, сондай-ақ, тілдік айырмашылықтардан гөрі мәдени айырмашылықтардың салдары ауырырақ болатынын атап өтеді [38, б. 130].

Ф. Айсела реалияларға мынадай анықтама береді: «мәдени сипаты бар сөздер дегеніміз мәтіндегі бастапқы тіл мәдениетіне (тарихына, өнеріне, әдебиетіне) қатысты, бірақ аударма тілінің реципиентіне белгісіз мәтін элементтері» [30, б. 58]. Жоғарыда аталған анықтамаларды қорытындылай келе, берілген диссертациялық жұмыста Ф. Айселаның анықтамасын негізге аламыз. Ғалымның атаған «мәтін элементіне» тек сөз және сөз тіркестерін ғана емес, мәтіндегі интертекстуалдық элементтерді, атап айтқанда мәдени символикалық, ассоциативтік семантикалық элементтерді де жатқызамыз. Берілген диссертациялық жұмыста мұндай интертекстуалдық элементтерді метареалиялар деп, ал тілде сөз не сөз тіркесі арқылы көрініс табатын элементтерді реалия-сөздер деп, ал екі типті қосып реалия деп атайтын боламыз. Жоғарыда аталған ғалымдардың еңбектерінде реалия-сөз термині кездескенімен, метареалия терминін осы диссертациялық жұмыста алғаш рет қолданып отырмыз. В.С. Виноградовтың ассоциативтік реалия терминін, П. Ньюмарктың ым-ишараттар мен әдет-ғұрыптар атауын қолданбауымыздың себебі – біз меңзеген интермәтіндік элементтердің ауқымы бұл ғалымдар меңзеген реалиялардың ауқымынан кеңірек. Ассоциативтік реалияны да, ым-ишаратты та, әдет-ғұрыпты та метареалияның гипонимдері деп санауға болады. И.С.Алексееваның ситуативтік реалия терминінің аясы да метареалия терминімен салыстырғанда тар. Метареалия терминіндегі мета аффиксі грек тілінен аударғанда арасында, ішінде деген мағынаны береді. Метамәліметтер дегеніміз өзге ақпарат туралы ақпарат, яғни метареалия термині біз меңзеген интермәтіндік элементтерді білдіруге қысқа әрі ұтымды термин деп санаймыз.

1.2 Реалиялардың жіктелуі

Реалиялар белгілі бір ұлт тұрмыс-тіршілігінің көптеген салаларын қамтитындықтан, оларды мағыналық жағынан жіктеп алған дұрыс. Бұл тек оларды жүйелеуге ғана емес, сондай-ақ семантикалық тұрғыда бір-біріне ұқсас бірліктердің берілу стратегияларын анықтауға мүмкіндік береді. Мәселен, ақша бірліктерін, өлшем бірліктерін, ұлттық киім-кешек атауларының берілу стратегиялары айқындалуы мүмкін. Шетелдік зерттеулерде бұл бағыт өте жиі кездеседі. Мысалы, батыс елдерінде туризмнің даму деңгейі жоғары болғандықтан, қоғамдық тамақтану орындарындағы ас мәзірлерінде ұлттық ас

реалияларының аударылу ерекшеліктері, туристік брошюралардағы тарихи реалиялардың аударылу ерекшеліктері кеңінен зерттеледі [39], [40], [41].

Аударматанушы-ғалымдар реалиялардың бірнеше жіктемесін ұсынады. Бұл жіктемелердің белгілі бір негізі бар. Жалпы алғанда, аударматануда реалиялардың тақырыптық (семантикалық), тілдік, уақыттық, мекендік, аудармашылық секілді жіктемелері белгілі. Бұл жіктемелер белгілі бір ұстанымдарға негізделеді. Мәселен, тақырыптық жіктеме кезінде реалияның мағынасы, семантикалық мәні, денотаттардың, яғни референттердің қасиеттері ескеріледі. Тілдік жіктеме реалиялардың қай сөз табына жататындығын анықтайды. Мекендік жіктемеде реалияның қай ұлтқа не этникалық топқа жататындығы, ал уақыттық жіктемеде реалияның тарихи не заманауи екендігі ескеріледі. Аудармашылық жіктеме реалияның аударма тіліне ену сатысына негізделеді. Зерттеуші М.Л. Алексеева, сондай-ақ, реалияларды контекстегі «маңызы» бойынша жіктейді [42, б. 18]. Реалияларды мәтіндегі көрініс бойынша реалия-сөз және метареалия деп жіктедік (1.1 тарауды қараңыз).

Ең жиі кездесетін жіктеме – тақырыптық-тілдік жіктеме. Мұнда реалия референттерінің ортақ белгілері негізге алынады. Мәселен, белгілі бір ұлттың ас атаулары бір топқа біріктіріледі, яғни негізге алынатын белгі – референттің ас түрінің болуы. Тілдік жіктемеде белгілі бір лингвистикалық ортақ белгілер негізге алынады, мәселен жалпы есімдер не жалқы есімдер. Реалияларды семантикалық тұрғыда ең алғаш жіктеген ғалымдардың бірі – А.Е. Супрун [19, Б. 52-53]. Бұл ғалым реалияларды бірнеше семантикалық топтарға бөледі. А.А.Реформатский реалиялардың тақырыптық-тілдік жіктемесін жасап, оларды жалқы есімдер, тиындар, қызмет, киім-кешектер мен әшекей бұйымдары, тамақ және сусындар, қаратпа сөздер мен лауазымдар деп бөледі [20, б. 139].

Болгар ғалымдары С. Влахов пен С. Флорин реалияларды үш үлкен топқа, ары қарай әр топтың ішіндегі топшаларға бөледі [6, Б. 51-54]. Болгар ғалымдарының жіктемесін көптеген ғалымдар өз зерттеулерінің негізі етіп алады [18, б. 181], [42, б. 10]. Бірінші топты географиялық реалиялар деп атап, оған физикалық география нысандарының, метеорологияның, адам еңбегіне қатысты туындаған географиялық нысандардың, эндемиктердің атауларын жатқызады [6, б. 51]. С. Влахов пен С. Флорин ұсынған реалиялардың екінші тақырыптық тобы этнографиялық деп аталады. Ғалымдар бұл топқа тұрмысқа, еңбекке, өнер мен мәдениетке, этникалық нысандарға, өлшем және ақша бірліктеріне қатысты атауларды жатқызады [6, Б. 52-53]. Бұл ең ауқымды топ болып табылады. Үшінші тақырыптық топқа қоғамдық-саяси реалиялар, оның ішінде әкімшілік-территориалдық құрылым, билік органдары, қоғамдық-саяси өмірге қатысты реалиялар мен әскери реалиялар жатады [6, Б. 52-56]. Біздің ойымызша, ғалымдардың этнографиялық және элеуметтік-саяси топтары өте толық, әрі нақты құрылған. Алдыңғы тарауда айтып өткеніміздей, реалиялардың ерекше белгілерінің бірі – олардың ұлттық және тарихи бояуының болуы, сол себепті болгар ғалымдарының географиялық тобымен толық келісе алмаймыз. Біздің ойымызша, кейбір географиялық нысандардың, метеорологияның, эндемиктердің атауларын реалия қатарына емес, терминдер қатарына жатқызу

қажет. Реалия қатарына алу үшін бірліктің ұлттық не тарихи бояуы болуы шарт. Мәселен, қазақ тіліндегі *құралайдың салқыны* атты тіркесті алайық. Құралайдың салқыны дегеніміз «Қазақстанның орталығы және солтүстік аумақтарында шамамен 20 мамырдан басталып, оншақты күнге созылатын ауа райының құбылмалы күндері, табиғат құбылыстарына байланысты халықтық қағидаларда қалыптасқан амал» [43, б. 125]. Бұл реалияның ұлттық шаруашылық әсерінен пайда болғаны, яғни ұлттық, оған қоса тарихи бояуының бар екендігі білінеді, сол себепті терминдерден гөрі, бұл лексикалық бірлікті реалия қатарына жатқызу керек.

С. Влахов пен С. Флориннің жіктемесіндегі тағы бір кемшілік – метареалиялардың жеке топ ретінде берілмеуі, яғни ғалымдар метареалияларды ситуативтік реалиялар деп атап қана қояды. Оларды тілдік емес әлем элементтері ретінде қарастырады. Ситуативтік реалияларға ым-ишараттар, жасырын ақпарат, аллюзияларды жатқызады [6, б. 16].

Бірқатар ғалымдардың жіктемелері С. Влахов пен С. Флориннің жіктемесіне ұқсас болғанымен (мәселен, Л.К. Латышев [44, б. 182]), өзіндік ерекшеліктері де бар. Мәселен, француз реалияларының өзбек тіліне аударылу мәселелерін зерттеген И.К. Мирзаевтың тақырыптық жіктемесінде тарихи-архитектуралық ескерткіштердің, алаңдардың, көшелердің атаулары да бір топ ретінде көрініс табады [45, б. 13]. Біздің ойымызша, бұл топонимдер де баламасыз лексика болғанымен, антропонимдер секілді жеке қарастырылуы тиіс. В.Д. Уваров жоғарыда аталған топтарды жалпылама түрде материалдық реалиялар деп атап, метареалияларды психологиялық реалиялар деп ұсынады. Оларға белгілі бір тілде сөйлеуші ұлттың мінез-құлық ерекшеліктерін жатқызады [46, б. 68]. В.Н. Крупнов реалиялар қатарына жарнамалық реалияларды жатқызады [47, б. 54]. В.Д. Уваров пен В.Н. Крупновтың пікіріне біз де қосыламыз.

Біршама толық тақырыптық жіктемені В.С. Виноградовтың еңбегінен табамыз. Ғалым С. Влахов пен С. Флориннің тақырыптық жіктемесін қолдайды, дегенмен болгар ғалымдарының тек «таза» реалияларды, яғни реалия-сөздерді ғана қарастырғанын атап өтеді [34, б. 54]. В.С. Виноградов өз жіктемесіне ономастикалық атаулар мен ассоциативтік реалияларды қосады. Жоғары атап өткеніміздей, ономастикалық атаулар, яғни антропонимдер, топонимдер, т.б. жалқы есімдер аударматану ғылымында баламасыз лексика ретінде реалиялардан жеке қарастырылуы қажет. Ал ассоциативтік реалияларға келетін болсақ, В.С. Виноградов оларға вегетативтік символдарды, анималистік символдарды, түс символикасын, фольклорлық, тарихи және әдеби аллюзияларды, тілдік аллюзияларды жатқызады [34, б. 58]. Айта кететін жайт, В.С. Виноградовтың жіктемесінде ұлттық ым-ишарат пен әдет-ғұрып секілді метареалиялар аталмайды.

Отандық ғалымдардың еңбектерінде де реалияларға тақырыптық жіктеме беріледі. Мәселен, А. Алдашева «қоғам мүшелерінің әлеуметтік статусына, қоғамдағы лауазымы мен орнына қарай жіктеп атайтын номинациялар, діни

(теологиялық) атаулар» секілді реалия тақырыптарын атайды [7, Б. 200-202], дегенмен ғалым өз жұмысында реалияларды топтастыру міндетін қоймайды.

А.С. Ермағамбетова қазақ тіліндегі реалиялар негізінде тақырыптық жіктеме жасайды. Ол реалияларды үш үлкен топқа бөледі [12, б. 21]:

- қоғамдық-саяси реалиялар. Бұл топқа әкімшілік-территориалдық бірліктердің атауларын, еңбекке қатысты реалияларды, лауазым, қызмет атаулары мен қаратпа сөздерді, белгілі бір халықтың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлеріне, мәдениетіне қатысты реалияларды жатқызады.

- географиялық және этнографиялық реалиялар. Бұл топқа географиялық және этнографиялық түсініктерді жатқызады.

- тұрмыстық реалиялар. Бұл топқа үй түрлері, ыдыс-аяқ, тұрмыстық заттар мен жиһаз, киім-кешек, әшекей бұйымдары, ас, сусын, музыкалық аспаптар, өлшем бірліктер атауларын жатқызады.

А.С. Ермағамбетованың жіктемесінде жүйелілік байқалмайды. Этнографиялық және тұрмыстық реалияларға семантикалық компоненттері бірдей реалияларды жатқызуға болады. Дегенмен, ғалымның қаратпа сөздерді реалия ретінде алуын дұрыс деп есептейміз, себебі белгілі бір ұлттың қаратпа сөздерінде ұлттық-тарихи бояу өте қанық болады.

Ж.А. Жақыпов ұлттық реалияларды зерттей отыра оларды төрт тақырыптық топқа бөледі: табиғат құбылыстарына қатысты реалия-сөздер мен этнографиялық реалиялар, фольклорлық реалия-сөздер, тұрмыстық реалия-сөздер және қоғамдық және тарихи реалия-сөздер [14, б. 38]. Ғалымның жіктемесі ауқымды болғанымен, мұнда да кемшіліктер баршылық. Мәселен, тұрмыстық реалия-сөздер жеке топ ретінде емес, этнографиялық реалиялар құрамында көрініс табуы керек еді, әрі табиғат құбылыстарына қатысты реалия-сөздер мен этнографиялық реалияларды бір топқа біріктірудің логикалық мәні жоқ.

Зерттеуші К.М. Абишева қазақ тіліндегі реалияларды мынадай топтарға бөледі:

1. қоғамдық-тарихи реалиялар (бай, мырза, атқамінер, аға сұлтан, жатақ, т.б.);

2. халықтың салт-дәстүрлерімен байланысты реалиялар (той, көрімдік, ерулік, араша);

3. ұлттық ойындарды білдіретін реалиялар (бәйге, көкпар, серке тарту, қыз қуу, тоғызқұмалақ, алтыбақан);

4. мал шаруашылығына қатысты реалиялар (көктеу, күзеу, жайлау, жұт);

5. діни түсініктерге қатысты реалиялар (құран, шариат, молда, хазрет);

6. рулар мен тайпалардың атауларына қатысты реалиялар (керей, сыбан, табын, т.б.);

7. туыстық қатынастарды білдіретін реалиялар (тоқал, бәйбіше);

8. фольклорлық түсініктерді білдіретін реалиялар (жыр, айтыс);

9. тұрмыстық заттардың атауымен байланысты реалиялар (текемет, қоржын, алаша, т.б.);

10. ұлттық мінез-құлық ерекшеліктерін білдіретін реалиялар (ақ пейіл, бейпыл ауыз, т.б.) [48, б. 150].

К.М. Абишеваның жіктемесінде реалиялардың көптеген тақырыптары қарастырылғанымен, жүйесіз деп санаймыз. Жоғарыда аталған реалиялардың барлығын бір ортақ этнографиялық топқа да жатқызуға болар еді. Зерттеушінің бір жетістігі – діни реалиялардың аталуы, себебі көптеген ғалымдар дінге қатысты лексикалық бірліктерді терминдер ретінде қарастырады. Географиялық, әлеуметтік-саяси реалиялар аталмыш жіктемеден қалып қойған. Оған қоса, ұлттық мінез-құлық ерекшеліктерін білдіретін *ақ пейіл, бейпыл ауыз* секілді тұрақты тіркестерді реалия ретінде санаудың да жөні жоқ деп есептейміз, себебі бұл мінез-құлық ерекшеліктері белгілі бір ұлтқа тән емес, жалпы адамзаттық ерекшеліктер болып табылады.

Жан-жақты тақырыптық жіктеме қазақстандық ғалым Ж.А. Манкееваның «Қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың танымдық негіздері» атты монографиясынан көруге болады. Ғалым киім-кешек атауларының түрлі ерекшеліктерін ескере отырып, оларды бірнеше топқа жіктейді: 1) «Сырт киім атаулар: шекпен, шапан, тон, ішік, күпі, қаптама. 2) Үстінен киетін киім атаулары: бешпент, камзол, көйлек, шалбар, т.б. 3) Іш киім атаулары: дамбал, жейде, ішкөйлек; 4) Бас киім атаулары: салы//шәлі, орамал, бөрік, қарқара, кимешек, күләпара, желек, жаулық, сәукеле, айырқалпақ, тамық, тақия, шаршы, т.б. 5) Әскери киім атаулары: құяқ, қаттау, жарғақ шалбар, жалаңқат, аймауыт, т.б. 6) Аяқ киім атаулары: саптама, мәсі, кебіс, етік, байпақ, шарық, т.б. 7) Киімнің құрамдас қосымша бөліктерінің атаулары: белдік, белбеу, білезік, жүзік, кісе, моншақ, сақина, сырға, түйме, шашбау, шолпы, т.б.» [49, б. 89]. Ғалымның бұл жіктемесі реалиялардың барлық тақырыптық топтарын қамтымайтыны айқын.

Реалиялардың біршама толық классификациясын А.У. Жусупованың еңбегінен көруге болады. Ғалым реалиялардың тұрмыстық, географиялық, ономастикалық, әлеуметтік-саяси деген топтарын атайды. Автор, сондай-ақ, символдық мәні бар түс атауларын ассоциативтік реалиялар қатарына жатқызады [50, б. 88]. А.У. Жусупованың бұл пікірімен біз де келісеміз.

Шетелдік аударматанушылардың еңбектерінде де реалияның тақырыптық жіктемелері беріледі. Шетелдік ғалымдар жалқы есімдерді реалиялар қатарына жатқызады. Мәселен, испан ғалымы Ф. Айсела барлық реалияларды жалқы есімдер және жалпы есімдер деп бөледі. Жалқы есім реалияларға белгілі бір тарихи не мәдени ассоциациялары бар есімдер мен атауларды ғана емес, жай есімдер мен атауларды да жатқызады. Ал жалпы есім реалияларға заттарды, ұйымдарды, әдет-ғұрыптар мен ойларды жатқызады [30, б. 59]. Эспиндола реалиялар қатарына топонимдерді, антропонимдерді, ойын-сауық түрлерін, көлік түрлерін, әдеби кейіпкерлерді, өлшем атауларын, т.б. жатқызады [51, Б. 49-50]. Дегенмен, жоғарыда атап өткеніміздей, жалқы есімдерді реалия ретінде қарастырудың жөні жоқ.

Қазіргі шетелдік зерттеушілер негізінен П. Ньюмарктың жіктемесін негізге алады. Ол мынадай топтарды қамтиды:

- экология (флора, фауна, географиялық ерекшеліктер),
- материалдық мәдениет (ас, киім-кешек, көлік),
- әлеуметтік мәдениет (шаруашылық, ойын-сауық),
- ұйымдар, салт-дәстүрлер, идеялар,
- ым-ишараттар мен әдет-ғұрыптар [26, б. 95].

Шынында да, ғалымның жіктемесінде реалия тақырыптары толық дерлік. Ғалым метареалияларға жеке атау бермегенімен, оларды ишараттар мен әдет-ғұрыптар деген атаумен тақырыптық жіктемеге қосады.

Сонымен, ғалымдардың ой-пікірлері мен ұсыныстарын ескере келе, реалиялардың мынадай тақырыптық жіктемесін ұсынамыз:

1 Реалия-сөздер:

- Географиялық реалиялар. Бұл топқа белгілі бір ұлттың шаруашылығына қатысты туындаған географиялық нысандардың атаулары мен мәдени сипаты бар метеорологиялық атаулар жатады. Сондай-ақ, белгілі бір ұлттың шаруашылығына қатысты туындаған флора және фауна атаулары да жатады.

- Этнографиялық реалиялар. Бұл топқа тұрмыс, еңбек, өнер мен мәдениет, этникалық нысандарға қатысты атаулар мен өлшем және ақша бірліктері атаулары жатады.

- Әлеуметтік-саяси реалиялар. Бұл топқа әкімшілік-территориалдық құрылымға, билік органдарына, қоғамдық-саяси өмірге, туыстық қатынастарға қатысты бірліктер, діни және әскери атаулар, қаратпа сөздер жатады.

2 Метареалиялар:

- Символдық метареалиялар. Бұл топқа анималистік, вегетативтік символдар, түс символикасы жатады.

- Ассоциациялар мен пресуппозициялар. Бұл белгілі бір тілдік бірліктерден туындайтын ассоциациялар жатады.

- Аллюзиялар. Бұл топқа әдеби, фольклорлық, тілдік аллюзиялар жатады.

- Ым-ишарат. Бұл топқа белгілі бір ұлттық мәні бар ишараттар кіреді.

- Әдет-ғұрыптар. Бұл топқа мәтіндегі белгілі бір ұлттың әдет-ғұрыпының сипаттамасы жатады.

Жоғарыда көрсетілген метареалиялардың жіктемесі шартты және жалпылама. Берілген диссертациялық жұмыста бұл топтардың бір-бірінен айырмашылығын анықтау міндеті қойылмайды. Бірақ, тақырыпқа ену мақсатында берілді.

Реалиялардың уақыттық жіктемесін С. Влахов пен С. Флориннің еңбегінен көруге болады [6, б. 65]. Олар реалияларды тарихи және заманауи деп бөледі. Г.Д. Томахин заманауи және тарихи реалияларды историзмдер және неологизмдер деп атайды. Бұл ғалымның пікірінше «Историзмдер – өлі реалияларды білдіретін сөздер, ал неологизмдер осы уақыт аралығында пайда болған жаңа сөздер» [53, б. 8].

Тарихи реалиялар белгілі бір әлеуметтік топтың тарихындағы қандай да бір дәуірмен байланысты. Оларға тарихи оқиғалардың, құжаттардың, саяси, діни және әлеуметтік топтардың атаулары кіреді. Кейбір тарихи реалиялар белгілі бір

тілде сөйлеушілердің қазіргі тілдік қолданысында кездессе, кейбірі мүлде ұмытылған. Осындай ұмытылған реалияларды аудару әсіресе қиын. Мәселен, Кеңес одағы кезінде ТМД елдері территориясында қызыл әскер, қызыл отау секілді реалиялар пайда болған. Бұл лексикалық бірліктер қазіргі таңда қолданыста жоқ, сол себепті тарихи реалиялар қатарына кіреді. Заманауи реалиялар қазіргі тілдік қолданыста бар.

Реалиялардың уақыттық жіктелуі шартты ғана, себебі реалиялардың тарихи бояуы уақыт барысында өзгеріп отырады. Мәселен, қазақ тіліндегі шаңырақ реалиясын алайық. Бұл реалия қазақтардың көшпелі өмірі кезінде заманауи реалия болса, қазіргі таңда тарихи реалияға айналған.

Реалиялардың мекендік жіктелуі де С. Влахов пен С. Флорин ұсынады [6, Б. 57-65]. Ғалымдар бұл орайда белгілі бір мекендік емес, көбіне тілдік ұстанымға сүйенеді, яғни реалиялар бір тіл ішінде және екі тіл арасында қарастырылады. Бір тіл ішінде реалиялар өздік және өзге болып бөлінсе, екі тіл арасында ішкі және сыртқы болып бөлінеді. Өздік реалияларды ұлттық, жергілікті және микрореалия деп жіктейді. Ұлттық реалияларға белгілі бір ұлтқа тән, жергілікті реалияларға белгілі бір елдің қандай да бір аймағына тән, ал микрореалияларға белгілі бір әлеуметтік топқа, тіпті белгілі бір отбасына тән атауларды жатқызады. Өзге реалиялар, сәйкесінше, белгілі бір аймаққа тән болса – аймақтық, ал бүкіл әлемге белгілі болса – халықаралық реалиялар болып бөлінеді. Ішкі реалиялар деп қарастырылып отырған екі тілдің біріне тән реалиялар аталады. Ал сыртқы реалияларға қарастырылып отырған екі тілге де жат реалиялар жатады. Болгар ғалымдарының мекендік жіктелуін толық деп есептейміз, дегенмен аударматану саласындағы зерттеулерге екі тілге қатысты жіктеменің маңызы әсіресе зор.

Аудармашылық жіктеуде реалияның бастапқы тілден аударма тіліне ену деңгейі ескеріледі. Мәселен, бір тілдегі реалиялар екінші тілге еніп, екінші тілдің толыққанды «мүшесіне» айналады. Мұндай реалияларды шартты түрде сөздік реалиялар деп атайды [6, б. 19]. Керісінше, аударма тіліне еніп үлгермеген реалияларды жаңа реалиялар деп атауға болады. Бұл атау тек екі тіл арасындағы қатынаста ғана пайдалануға жарамды.

Реалияларды жүйелеуде тағы бір жіктеменің маңызы зор. Бұл жіктемені орыс ғалымы М.Л. Алексеева ұсынады [42, б. 18]. Ғалым реалияларды контекстегі маңызына қарай екі типке бөледі. Бірінші тип реалияларының контекстегі маңызы зор, хабардың негізі болып табылады, сол себепті оны аудару кезінде түсіріп тастауға болмайды. Екінші тип реалияларының берілген контексте маңызы жоқ, яғни ол тек қана аталып қана қояды, хабардың тақырыбына әсер етпейді. Бұл реалияларды аудару кезінде түсіруге не трансформациялауға болады. Дегенмен, М.Л. Алексеева реалияларды бұл жіктеме бойынша тек Тип 1 және Тип 2 реалиялары деп атайды. Зерттеу жұмысын оңтайландыру мақсатында бұл типтерді актив және пассив деп атауды ұйғардық.

Сонымен, реалиялардың тақырыптық, уақыттық, мекендік, аудармашылық, контекстегі маңызы секілді жіктелулері бар.

Аударматанушылар реалиялардың аударылу тәсілдерін анықтағанда осы жіктемелерді негізге алады. Мәселен, берілген диссертациялық жұмыста В.С.Виноградовтың тақырыптық жіктемесі мен С. Влахов пен С. Флориннің мекендік және уақыттық жіктемесі негізінде қазақ ұлттық реалияларының аударылуы қарастырылады.

1.3 Көркем мәтіндегі реалияны анықтау

Реалияларды бір тілден екінші тілге аударудың белгілі бір тәсілін таңдау үшін, жалпы реалияның лингвистикалық теориясын өрбіту үшін түпнұсқадағы реалияны анықтап алу қажет. Бұл мәселені С. Влахов пен С. Флорин ең алғаш көтеріп, реалия-сөздердің жалқы есімдерден, қаратпа сөздерден, әдеби норма бұзылыстарынан, кірме сөздерден, тілдік емес элементтерден ажыратып көрсетеді. Болгар авторлары реалия-сөздерді өзге тілдік бірліктерден қалай ажырату керек деген сұрақтың жауабын кеңінен тарқатады [6, б. 30].

Ең алдымен көзге түсетіні – реалия мен терминнің ұқсастығы. Басқа лексикалық бірліктермен салыстырғанда, терминдер мен реалиялар бірмағыналы, синонимдері жоқ сөздер мен сөз тіркестері болып табылады, олардың екеуінің де тарихи бояуы болуы мүмкін. Дегенмен, реалиялар көбінесе көркем әдебиет шығармаларында кездеседі, белгілі бір қауымдастықтың мәдениетімен тығыз байланыста болады, сол қауымдастықтың тілінде кеңінен қолданылады, ал басқа қауымдастық тіліне жат болып саналады. Ал терминдердің қандай да бір ұлттық бояуы болмайды, көбінесе ғылыми мәтіндерде кездеседі, жасанды түрде пайда болады. Дегенмен, кейде реалиялар мен терминдер тоғысып жатады, яғни сөз бір уақытта реалия да, термин де болады. Мұндай сөздерді А.Д. Швейцер термин-реалия деп атайды [33, б. 253]. Мәселен, қазақ тіліндегі түйе шаруашылығына қатысты түйе түрлерінің атаулары реалияға да, терминдерге де жатады. Бұл орайда түйе түрлерінің қолданылатын контекстісі ескеріледі. Егер түйе атауы ғылыми не ғылыми-көпшілік мәтінде кездессе, түйе түрлері атаулары термин болады, ал көркем әдебиетте кездессе, реалия болады, себебі бұл атаулар қазақтың ұлттық шаруашылық түрінен хабар береді. Реалия мен терминнің тағы бір айырмашылығы – олардың таралу көзінде. Терминдер өздері атайтын заттың не құбылыстың кең таралуымен ерекшеленсе, реалиялар көп жағдайда көркем шығармалар арқылы, яғни олардың тәржімалары арқылы таралады.

Жалқы есімдерді реалиялардың қатарына жатқызу бойынша авторлардың ойлары бір жерден шыға бермейді. Жоғары аталған С. Влахов пен С. Флорин, мәселен, жалқы есімдерді реалиялардан бөлек қарастыруды ұсынады [6, Б. 12-13], дегенмен реалиялар мен жалқы есімдердің тоғысатынын да айтып өтеді. А.А.Реформатский [20, б. 139], В.С. Виноградов [34, б. 54] реалиялар қатарына жалқы есімдерді ономастикалық реалиялар деген атаумен қосады. Шетелдік ғалым Ф. Айсела [30, б. 59] да жалқы есімдерді реалиялар қатарына жатқызады. Кез-келген жалқы есімнің белгілі бір ұлтқа тән тарихи-мәдени бояуының, ерекше коннотацияларының болуы оны реалия қатарына жатқызуға негіз болады деп санаймыз. Әсіресе, қандай да бір тарихи оқиғаларға, аңыздарға қатысы бар

«сөйлейтін» жалқы есімдер реалия қатарынан табылуы тиіс. Дегенмен, жалқы есім реалияларының аударылуы «жай» реалиялардың тәржімасынан біршама ерекшеленеді, сол себепті берілген диссертациялық жұмыста біз тарихи-мифологиялық аллюзиясы бар жалқы есімдерден басқа ономастикалық атаулардың аудармасын қарастырмаймыз.

Қаратпа сөздер де реалиялардың бір тобын құрайды. Бұл орайда қаратпа сөздер жеке грамматикалық категория ретінде емес, ұлттық-тарихи бояуы бар лексикалық бірліктер ретінде қарастырылуы тиіс. Яғни мұндай бояуы жоқ қаратпа сөздер реалия қатарына алынбайды.

Жоғарыда атап өткеніміздей, аударматануда реалия дегеніміз бастапқы тіл сөйлеушілерінің тарихы мен мәдениетіне қатысты, аударма тілінде сөйлеушілердің тәжірибесінде жоқ не қандай да бір атау берілмеген заттар мен құбылыстарды білдіретін бастапқы мәтіндегі лексикалық элементтер. Дегенмен, белгілі бір материалдық заттар не құбылыстар, тарихи фактілер тек бір ғана тілде сөйлеушілерге ғана емес, бірнеше тіл сөйлеушілеріне тән болуы мүмкін. Жоғарыда атағанымыздай, реалия деп тек тілдегі бірлік емес, сол бірлік білдіретін денотат та аталады.

Жоғарыда аталған реалия белгілері жетерліктей түсінікті болғанымен, реалияларды анықтау шын мәнінде үлкен мәселе тудырады. Алдымен реалия-сөздерді қарастырайық.

1-схема. Бастапқы мәдениет пен аударма мәдениеттегі денотат пен сигнификаттың салғастырылуы

Денотат (бастапқы мәдениет)	–	Сигнификат (түпнұсқа)
Денотат (аударма мәдениеті)	–	Сигнификат (аударма тілі)

1-схемада бастапқы мәдениет пен аударма мәдениеті салғастырылады:

1. Егер бастапқы мәдениет пен аударма мәдениетінде бір денотат бар болса, бірақ аударма тілінде бұл денотаттың сигнификаты болмаса, онда аударма тілінде лакуна (бос орын) пайда болады. Бұл жағдайда түпнұсқадан аударма тіліне аударылып жатқан бірлік баламасыз лексика құрамына кіреді. Ал оның реалия болуы үшін денотаттың ұлттық, тарихи-мәдени бояуы болуы керек. Мәселен, қазақ тіліндегі *нағашы* лексикалық бірлігін қарастырайық. Бұл сөз адамның анасы жағынан туған-туыстарын атайды. Орысша-қазақша аударма сөздіктерде бұл сөзге *родственники с материнской стороны* деген анықтамалық аударма беріледі, яғни оның баламасы жоқ [52]. Оның ұлттық бояуы, дегенмен, дау тудырады, себебі денотат орыс тілінде де бар, бірақ сигнификат жоқ. Екі тілдің тақырыптық топтарының сәйкес келмеуін Л.С. Бархударов та қарастырған [23, б. 78]. С. Влахов пен С. Флорин мұндай бірліктерді реалия ретінде санаудың жөні жоқ деп есептейді [6, б. 31]. Біздің ойымызша, *нағашы* қазақтың терең дамыған туыстық қатынастары нәтижесінде пайда болған сөз, оның ұлттық бояуы бар, сол себепті бұл сөзді реалия қатарына жатқызу қажет. Ескере кететін жайт, бұл сөз, сондай-ақ, туыстық терминдер қатарына да кіреді. Қазақ тіліндегі туыстық атауларды реалия қатарына қосудың және оларды аудармада ескерудің

маңызы зор, себебі қазақ ұлтының әлеуметтік қатынастарында туыстық қатынастардың рөлі ерекше, яғни ұлттық бояуы қанық.

2. Егер бастапқы мәдениетте де, аударма мәдениетте де денотат болып, аударма тілінде сигнификат болмаса және денотаттың ұлттық бояуы болмаса, онда бұл лексикалық бірлік жай ғана баламасыз лексикаға жатады. Мысалы, қазақ тіліндегі *изен* лексикалық бірлігін алайық. Бұл Қазақстан аумағында өсетін шөп түрін атайды. Қазақша-орысша аударма сөздіктерде бұл лексикалық бірлік транслитерация арқылы *изен* деп беріледі [52]. Тәжірибесіз аудармашы мұны реалия-сөзге қатарына жатқызуы ықтимал, себебі оның, біріншіден, аударма сөздіктерде баламасы жоқ, екіншіден, түсіндірме сөздіктегі анықтамада «Қазақстан» сөзі бар, яғни белгілі бір территориалдық шектеу орнатылған. Дегенмен, біздің ойымызша, бұл сөз реалияға жатпайды, себебі өзге тілдерде баламасы болмағанымен, оның ұлттық-тарихи бояуы жоқ. Біздің жерімізде өсетін сирек шөптің атауы болғандықтан, бұл сөзді реалия емес, термин қатарына жатқызу керек. Мұндай сөздер аударма кезінде транслитерацияланып, аударма мәтінге белгілі бір экзотикалық бояу береді. С. Влахов пен С. Флорин мұндай бірліктерді экзотизмдер деп атайды [6, б. 31].

3. Егер бастапқы мәдениетте ұлттық-тарихи бояуы бар денотат және оның сигнификаты аударма мәдениеті мен аударма тілінде бар болса, онда бұл лексикалық бірлік реалияға жатпайды. Мәселен, қазақ халқының киелі санайтын жылқы малына қатысты қолданатын жорға реалиясын алайық. Жорға – жүрісі жайлы жылқы малының түрі болып табылады. Егер бұл сөзді орыс не ағылшын тіліне аударсақ, онда оған *иноходец*, *ambler* деген балама табылады, яғни жылқы шаруашылығы бойынша қазақ, орыс және ағылшын мәдениеттері белгілі бір дәрежеде тоғысады. Сол себепті, осы үш тілдік қатынаста жорға сөзі реалияға жатпайды. Жылқы шаруашылығы дамымаған халықтардың тіліне қатысты жорға сөзі, керісінше, реалияға айналады. Сол сияқты *алаша* деген үй бұйымын алайық. Бұл зат түркі тілдес халықтардың барлығында дерлік кездеседі, сол себепті аударматануда бұл затты реалияға жатқызбаймыз. Айта кететін жайт, реалияларды зерттейтін мәдениеттану, этнография, антропология секілді салаларда *алаша* заты таза реалия ретінде алынады, себебі бұл ғылымдар алашаның бір тілдегі семантикалық мәнін, қызметін, ерекшеліктерін зерттейді.

Сонымен, реалияның өзге бірліктерден айырмашылығы – оның белгілі бір халықпен, тайпамен, қауымдастықпен, сондай-ақ белгілі бір тарихи кезеңмен байланысты болуы. Бұл реалияның ұлттық және тарихи бояуы (колориті) деп аталады. Осы орайда Г.Д. Томахиннің колорит терминіне берген анықтамасын келтіруге болады. Ғалымның пікірінше, колорит дегеніміз қандай да бір денотаттың белгілі бір халыққа, мемлекетке не аймаққа, тарихи дәуірге жататындығынан иеленетін бояуы [53, б. 21]. Көркем шығарманың ұлттық колориті көп жағдайда ұлттық реалиялар арқылы беріледі, яғни шығарма тақырыбы ұлттық тұрмысқа, стилі фольклорға неғұрлым жақын болса, оның ұлттық колориті, бояуы соғұрлым қанық болады. Тарихи бояу реалияның белгілі бір тарихи дәуірге жататындығын белгілейді. Реалия-сөздің ұлттық-тарихи бояуын сол тілдегі түсіндірме, аймақтық, энциклопедиялық, мәдени,

этнографиялық, лингвомәдени және т.б. сөздіктерден анықтауға болады. Мәселен, ұлттық бояуы бар сөздердің анықтамасында мәдени, көнерген, т.с.с. таңбалар көрсетіледі. Сонымен, реалиялардың екінші белгісі – олардың ұлттық-тарихи бояуының болуы.

Жаңаша мағынаға ие болған историзмдерді реалиялар қатарына жатқызу да біраз дау тудыруы ықтимал. Қазақ тіліндегі *шақырым* лексикалық бірлігін алайық. Қазіргі таңда бұл сөз километр терминінің аудармасы ретінде пайдаланылып жүр. Негізінде, шақырым дегеніміз айқай естілетіндей қашықтықты білдіретін ұлттық өлшем бірлік [54, б. 212]. Заманауи қолданысының салдарынан шақырым сөзін кейбір аудармашылар реалия демені мүмкін. Біздің ойымызша, мұндай сөздерді тек тарихи мазмұны қолданылған жағдайда ғана реалия қатарына қосу қажет. Егер мұндай сөздер ғылыми-техникалық мәтінде кездесе, онда термин болады, ал егер тарихи көркем әдебиетте кездесе, реалия-сөз ретінде аударылады.

1.1 тарауда біз реалия қатарына тек реалия-сөздерді ғана емес, сондай-ақ, түпнұсқа мәтінде жасырылған не меңзелетін ұлттық ақпарат бірліктерін де қосып, оларды метареалия деп атадық. Мәтіндегі реалия-сөздерді анықтаудың өзі дау тудырып жүргенде, “көрінбейтін” метареалияларды анықтаудың мәселесі бұдан да зор. Қазақ тіліндегі жусан лексикалық бірлігін алайық. Жусан – далалық аймақтарда өсетін шөптің түрі, әрі қазақ халқы үшін туған жердің символы. Бұл жағдайда символдық ақпарат реалия болып табылады. Бірақ бұл символдық ақпарат жусан сөзі қолданылатын кез-келген контексте реалия бола бермейді. Мысалы, келесі сөйлемді қарастырайық:

Жусан арасында зар жақ шегіртке шырылдайды [55, б. 7]

Бұл сөйлемде жусан белгілі бір шөп атауы ретінде қарастырылады, яғни мұнда жасырын символдық ақпарат жоқ. С. Мұратбековтың “Жусан иісі” атты еңбегінің атауында туған жерге деген сағыныш сезіледі, жусан иісінің қандай да бір ұлттық мәні аңғарылады. Бұл сөйлемде жусанның символдық коннотациясы “іске қосылып” тұр, яғни бұл тұста метареалияның бары анық. Егер шығарма атауын кез-келген тілге тікелей аударсақ, символдық ақпарат берілмей қалады, себебі өзге халықтар үшін жусанның мұндай символдық мәні болмауы мүмкін. Бұдан шығатын қорытынды, метареалияларды анықтаудың бір жолы – мәтінді сөзбе-сөз аударып көру. Егер қандай да бір сөйлемнен тыс ақпараттың жоғалғаны білінсе, онда бұл жағдайда метареалияның бар болғаны, себебі, қарап отырғанымыздай, метареалиялар реалия емес сөздерде де «жасырылуы» мүмкін.

Метареалиялардың мәні сөздердің сөздік анықтамаларында кездесе бермейді. Мәселен, адай лексикалық бірлігін қарастырайық. Бұл этнонимнің орыс тілінде де, ағылшын тілінде де баламасы жоқ, оған қоса қазақтың руын білдіреді, сол себепті реалия-сөз қатарына жатқызамыз. Сөздіктерде бұл лексикалық бірлікке “кіші жүздің руларының бірі” деген анықтама беріледі [52]. Дегенмен, адай руы адамдарының батыл, ержүрек, қызуқанды болатыны анықтамалық сөздіктерде беріле бермейді, себебі бұл тек қазақ ұлтына аян пресуппозиция. Бұл метареалия тек белгілі бір контексте, автордың қалауымен іске қосылады. Метареалияның реалия-сөзден айырмашылығы – оның

формасында. Ал қазақ ұлтының мәдениетінен хабары жоқ аудармашыға метареалияны анықтау үшін мәтінге алдын ала талдау жасау, әрі аударма барысында сөзбе-сөз аударма жасап, ақпараттың толық, әрі түсінікті екендігін тексеріп отыру.

Жоғарыда реалия-сөздер мен метареалияларды анықтаудың жолдары қарастырылды. Бұған қоса, реалиялар тұрақты тіркес құрамында да кездесуі мүмкін. Мұндай тіркестердің аударылуын реалия аудармасынан жеке қарастыру керек деп ойлаймыз.

Сонымен, реалия-сөздердің ең негізгі белгілері олардың аударма тілінде баламасының болмауы және қандай да бір ұлтқа не этникалық топқа қатыстылығы, яғни ұлттық, тарихи-мәдени бояуының болуы. Құрамында реалия-сөздері бар тұрақты тіркестер, стилистикалық фигуралар мәдени тұрақты тіркестер деген атпен жеке қарастырылуы қажет. Метареалияларды анықтаудың бірден-бір жолы – мәтіндегі сөйлемді сөзбе-сөз аударып, қандай да бір ақпараттың жоғалуын байқап көру.

1.4 Көркем шығармадағы реалиялардың қызметі

Аударматану саласы бойынша жүргізілген ғылыми еңбектердің көпшілігінде реалиялардың өзге тілдер мен мәдениеттерге берілу тәсілдері, атап айтқанда көркем шығармалардағы тәржімасы ғана қарастырылады. Ал реалиялардың шығармадағы қызметі талдана бермейді. Алайда, бұл лексикалық топтың өзге тілдерге барабар жеткізілуі оның түпнұсқадағы прагматикалық қызметін толық анықтауға тікелей тәуелді. Реалиялардың түпнұсқадағы функционалдық-прагматикалық аспектілерін қарастыру аударманы оңтайландыруға, сапасын арттыруға, аударма мәтінінің дұрыс рецепциясына әсер етеді [56, б. 56].

Аударматанушылардың еңбектерінде реалиялар негізінен ұлттық және тарихи бояуы бар тілдік бірліктер ретінде қарастырылған. Мәселен, белгілі болгар ғалымдары С. Влахов пен С. Флориннің пікірінше, реалиялардың өзге сөздерден айрықша ерекшелігі – оның заттық мағынасында, яғни реалия атайтын заттың, түсініктің, құбылыстың, яғни референттің, бір жағынан, халықпен, тайпамен, қандай да бір әлеуметтік топпен немесе, екінші жағынан, тарихи уақыт аралығымен тығыз байланысында [6, б. 30]. Сәйкесінше, олардың белгілі бір ұлттық (жергілікті) және/немесе тарихи бояуы бар, яғни олар мекендік не тарихи бояу беру қызметін атқарады.

Мексикалық мәдени реалиялардың рөлі мен қызметін зерттеген И.Р.Абқадырова реалиялардың тақырыптық топтастырылуы бойынша қызметтерін анықтайды. Мәселен, табиғи-географиялық ортаға қатысты реалиялар, ғалымның пікірінше, мекендік (локализациялаушы) қызмет атқарады. Оларға географиялық атаулар, флора және фауна бірліктері жатады. Антропонимдер, оның ішінде тарихи тұлғалардың есімдері, сондай-ақ, тарихи және саяси оқиға атаулары шығармадағы оқиға уақытын білдіреді, тарихилық және шынайылық белгілерін береді. Тұрмысқа, өлшем бірліктеріне, салт-дәстүрлерге қатысты реалиялар, сонымен қатар, негізгі ұлттық концептілер

белгілі бір ұлтты ерекшелейді. Ғалымның пікірінше, ұлттық қанатты сөздер мен дәйексөздер – ұлт мәдениеті туралы қосымша ақпарат беріп, интертекстуалды қызмет атқаратын реалиялар [57, б. 17].

Д.В. Гурова өзге тілден енген сөздердің прагматикалық қызметтерін зерттеген ғалым С.И. Манинаның концепциясын негізге ала отырып, реалиялардың бірнеше қызметін анықтайды [58]:

1. Дәуірлік бояу. Бұл қызметті белгілі бір тарихи дәуірге тән реалия-персоналиялар атқарады.

2. Ұлттық (мәдени) бояу. Бұл қызметті салт-дәстүрлер атаулары, мифологиялық кейіпкерлер мен фольклор бірліктері, т.б. атқарады.

3. Географиялық (жергілікті) бояу. Бұл қызметті, көп жағдайда, топонимдер атқарады.

4. Дескриптивті қызмет ұлттық киімдердің, тағамдар мен сусындардың сипатталуында көрініс табады.

И.В. Плоткина «Прагматика реалій в двуязычном аспекте (на материале произведений С. Шелдона)» атты еңбегінде реалиялар қызметінің статистикасын анықтаған. Оның есептеуінше, зерттелген ұлттық маркері бар лексиканың 30% әлемнің тілдік бейнесін, 26% дәуірлік нақышты, 17,5% АҚШ-тың арнайы мәдени фонын, 15% АҚШ-тағы өмірдің этнографиялық ерекшеліктерін, 10,5% америкалық емес нақышты көрсету үшін қолданылған [59].

Осылайша, жоғарыда аталған авторлар реалиялардың мәтіндегі қызметтерін қарастырған. Қорыта келе, авторлардың пікірінше, реалиялар географиялық, дәуірлік, дескриптивтік, локалдық, этнографиялық қызмет атқарады. Дегенмен, реалиялардың қызметі мұнымен шектеліп қоймайды.

Н.В. Карповская реалиялардың қызметтерін үлкен екі топқа бөледі [62, б. 101]:

1. Кумулятивті қызмет белгілі бір этникалық топтың жинаған тәжірибесін, тарихын, материалдық және рухани мәдениетін, жалпы құндылықтарын көрсетеді.

2. Стилистикалық қызмет шығармаға экспрессивті-көркемдік және эмоционалды-экспрессивті мағына береді. Бұл қызмет одағай, бағалаушы мәні бар зат есімдер, мәдени мәні бар морфемалар, метафоралар арқылы жүзеге асады.

Гуменнің пікірінше, реалиялардың, сонымен қатар, бағалаушы және характерологиялық қызметтері бар. Бағалаушы қызмет оқырманға белгілі бір затты не құбылысты бағалауға мүмкіндік жасайтын ақпарат береді. Характерологиялық қызметі бар реалиялар сөз болып отырған зат туралы белгілі бір қорытынды жасауға мүмкіндік береді [61, б. 8].

Реалияның көркем мәтіндегі қызметі Н.А. Фененконың еңбектерінде жан-жақты талданады [60, б. 159]. Ол жоғарыда аталған қызметтерден басқа реалиялардың символдық, ассоциациялық қызметтерін атап көрсетеді. Олардың мәні – реалиялардың денотативті мағынасымен қатар коннотативті семантикалық компоненттерінің іске қосылуында.

Біздің ойымызша, реалиялардың қызметтері олардың семантикалық жіктемесімен сәйкес келеді. Мәселен, этнографиялық реалиялар барабар аударылған жағдайда аударма реципиентіне түпнұсқада суреттелген ұлт не этникалық топтың шаруашылығы, тұрмыс-тіршілігі, мәдениеті, құндылықтары, дүниетанымы т.б. жайлы хабар береді. Діни реалиялар, сәйкесінше, кейіпкерлердің ұстанатын дінінен, әлеуметтік-саяси реалиялар мемлекеттік құрылымы, т.б. туралы ақпарат береді. Географиялық реалиялар жоғарыда аталғандай түпнұсқада суреттелетін мекеннің метеорологиялық, флоралық және фауналық ерекшеліктерінен хабар береді.

Жоғарыда аталған этнографиялық, әлеуметтік-саяси, географиялық ақпараттардан басқа метареалиялар экспрессивтік қызмет атқарады. Автордың символдық, ассоциативтік ақпаратты ерекше формада беруі оның мәтінге қандай да бір экспрессивтік нақыш беру мақсатында жүзеге асады. Шынында да, реалия-сөздер не жай лексикалық бірліктерде ақпараттың мензелуі не жасырылуы шығарманың экспрессивтілігін арттырып, көркем шығарма эстетикасын жоғарылатады.

1.5 Көркем шығармадағы реалиялардың берілу барабарлығы

Аударматануда реалиялардың, атап айтқанда ұлттық реалиялардың өзге тілдерде берілуі – өзекті мәселелердің бірі. Бұл мәселе аударматанушылардың еңбектерінде ХХ ғасырдың ортасынан бастап қаралып келгенімен, осы уақытқа дейін бірізді шешімін тапқан жоқ. Көптеген ғалымдар реалияны *аударылмайтын* тілдік бірліктерге жатқызғанымен, біздің ойымызша “тиісті білім, анықтамалар мен сөздіктер бар болған жағдайда кез-келген мәтіннің толық аудармасын жасауға болады” [64, б. 17].

Зерттеушілер реалиялардың аударылуы ретінде реалия-сөздердің, яғни сөздердің, сөз тіркестерінің аудармасын қарастырады. Реалия-сөздер баламасыз лексика қатарына жататындықтан, олардың «аударылуы» бұрыс қабылдануы мүмкін. 1.1 тарауда біз реалияларға тек тілдік бірліктерді ғана емес, сондай-ақ метабірліктерді де жатқызған болатынбыз. Әрине, «метареалияларды аудару» тіркесінің де бұл жағдайда мәні болмайды. Сол себепті, мәтіндегі «көрінбейтін» ақпарат бірліктерін өзге тілдерде тек «көрсетуге», «беруге» (воспроизводить) болады. Жалпы, көптеген зерттеушілердің еңбектерінде реалияларды экстралингвистикалық бірліктер деп санап, оларды «аудару» мүмкін еместігі айтылады [63, б. 25]. Берілген зерттеуде реалияларды аудару деп реалия-сөздер мен метареалиялардың өзге тілдерде берілуін меңзейміз.

Реалия аудармасының сапасын сынауға арналған еңбектерде реалия аудармасына қойылатын талаптар белгілі бір жүйеге келтірілмеген. Бір ғалымдар ұлттық бояуды сақтауды бірінші қатарға қойса, екіншілері аударма прагматикасына көбірек көңіл бөледі. Сәйкесінше, аудармашылар да не түпнұсқаға «адал» боларын, не аударма реципиентіне «жақын» боларын шеше алмай, олардың жұмысы түпнұсқа мен аударма арасындағы «шала» тәржімаға айналып жатады. Оған қоса, аударма сапасын талдаушылардың да пікірі субъективті болып жатады. Реалия аудармасына арналған зерттеулерде реалия аудармасының барабарлығына қойылатын талаптар, қандай да бір ережелер

тұжырымдалмайды. Тек ұлттық бояудың сақталуы ғана алдыңғы қатарға алынады.

Біздің ойымызша, реалия аудармасының сапасын бағалауда және реалия аудармасына қойылатын талаптарды тұжырымдауда барабарлық ұғымын қолдану керек.

Реалия аудармасының барабарлығын қарастырмас бұрын, барабарлық термині туралы қысқаша айтып өтейік. Бұл терминді орыс тіліндегі адекватность және ағылшын тіліндегі adequacy терминдерінің аудармасы ретінде алып отырмыз. Қазақ аударматануында адекваттылық ұғымы көптеген ғалымдардың еңбектерінде баламалылық терминімен салғастырылып қарастырылады. Ш.Т.Сауданбекованың жұмысында бұл терминдер аударылмай, эквиваленттілік, адекваттылық деп алынады [65, б. 24]. С. Абдрахманов эквиваленттілікті баламалылық деп, ал адекваттылықты барабарлық деп атауды ұсынады [66, б. 52]. А.Қ. Жұмабекованың, Ә.С. Тарақовтың, еңбектерінде де барабарлық термині қолданылады [15, б. 92], [4, б. 45]. Л.Н. Дәуренбекованың зерттеу жұмысында адекваттылық ретінде сәйкестік термині алынады [67]. Аударматану терминдерінің сөздігінде адекватность сөзіне баламалылық пен барабарлық нұсқаларының екеуі де беріледі [68]. Ең жиі кездесетін нұсқа барабарлық болғандықтан, біз өз жұмысымызда осы терминді алуды жөн көрдік. Оған қоса, реалиялар баламасыз лексиканың бір түрі болғандықтан, «баламасыз» лексиканың «баламалылығын» анықтау қисынсыз.

Аударматануда барабарлық ұғымы баламалылық ұғымымен салғастырылады. Бұл екі ұғымның айырмашылығы неміс ғалымы К. Райстың «Аудармадағы адекваттылық пен эквиваленттілік» атты мақаласында жан-жақты түсіндірілген. Ғалым бұл екі ұғымның ара-жігі өте жиі талқыланатындығын айта келе, барабарлықты аударма барысында белгілі бір іс-әрекетті таңдаудың дұрыстығы деп атайды. Яғни аударманың мақсатына қарай, таңдалған стратегияның, үлгінің, тәсілдің, нұсқаның дұрыстығы деп атайды. Ал баламалылық түпнұсқа мәтін мен аударма мәтіні арасындағы қатынас деп түсіндіріледі [69, б. 301].

А.В. Федоров та барабар аудармаға мынадай анықтама береді: «адекватный (полноценный) перевод определяют как перевод, соответствующий подлиннику по функции (полноценность передачи) и по выбору средств переводчиком (полноценность языка и стиля). Функциональная точность, характерная для адекватного перевода, не только допускает, но нередко и требует отказа от формальных, словарных соответствий» [70, б. 150]. Бұл анықтамалардан шығатын қорытынды – аударма барабар болуы үшін бастапқы мәтіннің қызметі аударма мәтінде көрініс табуы қажет, оған қоса бастапқы мәтіннің формасы мен стилі сақталуы керек [71, б. 10].

Осы орайда А. Алдашеваның пікірі өте орынды: «Реалийлер... функционалдық қызметі жағынан басым доминант элементтер; олардың контекстегі функционалдық-коммуникативтік қызметі жоғары. Демек, оларды түсіріп тастау түпнұсқаның мазмұнын сақтау талабына нұқсан келтіреді. Сондықтан, аудармашы текстегі қолданылған, қазақ тіліне мәдени-танымдық

сипаты, ұғымдық-мағыналық көлемі жағынан сәйкестіктері жоқ атаулардың түпкі мағынасына, этимологиясына, қандай ұғымда жұмсалғанына, контекстегі стильдік жүгінің ауқымына назар аударуға тиіс» [7, б. 180]. Ғалымның осы пікірінен реалия аудармасының барабарлығына қойылатын талапты тұжырымдауға болады – реалия аудармасы түпнұсқадағы лексикалық бірліктің лексикалық мағынасына, этимологиясына, контекстуалдық мағынасына, стильдік жүгіне сәйкес келуі керек. Мұндағы лексикалық мағына ретінде реалияның денотативті мағынасы мен ұлттық бояу беретін коннотативті мағынасын аламыз. Ал контекстуалдық мағынасы деп қандай да бір микроконтексте белсенді болып тұрған семантикалық компонентті аламыз.

Метареалияларды аударма тіліне жеткізу мәселесі тіпті ерекше, себебі аудармашы алдымен метареалияны жеткізу не тіптен бейтараптау қажеттілігін шешіп алуы қажет. Мәселен, И. Левыйдың пікірінше, түпнұсқа авторының жасырған ақпаратын аудармада ашып көрсету дұрыс емес, тек түпнұсқа реципиенті тез түсіне қоятын, әдейі жасырылмаған ақпарат бірліктерін ғана жеткізу қажет [72, б. 50]. Біздің ойымызша, метареалиялар әдейі жасырылған болса, онда олардың «жасырылғанын» сілтемеде көрсету қажет. Ал түпнұсқа реципиенті тез түсіне қоятын мәдени пресуппозицияларға мәтін ішінде түсініктеме беру қажет.

А. Алдашеваның реалия барабарлығына қоятын талаптарына біз реалияның формасының да барынша сақталуын қосар едік. Мұның бірнеше себебі бар. Біріншіден, түпнұсқада бір сөзбен берілген реалияның лексикалық мағынасын, аудармада бір сөзбен жеткізу мүмкін бола бермейді. Дегенмен, аудармашы барлық ақпаратты қамту керек деген оймен бірнеше сөйлем қоспауы керек. Аударманың әрдайым түпнұсқамен салыстырғанда ұзағырақ екенін ескерсек, аударманы барынша үнемді ете білген абзал. Кез-келген реалияның аясында тұтас бір ұлттың не этникалық топтың мәдениетіне, тарихына, мінез-құлық ерекшеліктеріне қатысты ауқымды аялық ақпарат жатыр. Аударма прагматикасына барынша толық қол жеткізу мақсатында аудармашы аталмыш аялық ақпаратты жан-жақты беруге тырысады. Осы кезеңде аудармашы тым ауқымды тілдік бірліктерді қолдануы ықтимал. Нәтижесінде, аударма мәтін түпнұсқа мәтінмен салыстырғанда ұзағырақ болады, аударма реципиентіне қажетсіз аялық білім көп беріледі. Мұндай аударма барабарлыққа кереғар.

Реалиялардың басқа тілдік бірліктерден ең негізгі айырмашылығы – олардың баламаларының болмауы және ұлттық-тарихи бояуының болуы. Баламаның жоқтығын реалияны түпнұсқадағы формасын (жасырын, тілдік, сөз не сөз тіркесі, т.б.) барынша сақтау арқылы өтеуге болады.

Реалия аудармасының сапасына келесі факторлар да әсер етеді. Біріншісі – мәтіннің жанрлық типі. Ғылыми мәтіндегі реалия көп жағдайда термин болып саналады және терминге қойылатын талаптар бойынша аударылады. Бұл жағдайда реалияның барлық семантикалық компоненттерінің берілуін қамтамасыз ету қажет. Публицистика мен көркем әдебиет аудармасында реалияны контекстегі қызметіне қарай аударған жөн, оған қоса әрбір реалияға толыққанды түсініктеме беріп жатудың қажеті жоқ. Себебі бұл реципиентті

жалықтырып жіберуі ықтимал. Балалар әдебиетінің аудармашысы балалардың қызығушылығын сақтап қалуы қажет, ал аударма мәтіндегі «түсініксіз» экзотизмдер, әрине, балалардың қызығушылығына кері әсер етуі ықтимал. Сол себепті, балалар әдебиетінің аудармасында реалиялардың саны қысқартылады не мағынасы жалпыланады. Шавиттің пікірінше, «үлкендерге арналған кітаптардың аудармасымен салыстырғанда, балалар әдебиетінің аудармасында еркіндіктерге көбірек жол беріледі» [73, б. 112].

Екінші фактор – түпнұсқа авторының шығарманы жазудағы мақсаты. Мәселен, «Ақ боз үй» романы – қазақ халқының XX ғасырдың екінші және үшінші ширегіндегі өмірін суреттейді, көшпелі өмір салты мен отырықшылықты салыстыра сипаттайды. Яғни романның дәуірлік, тарихи ақпаратты беру мақсаты бар. Сәйкесінше, реалиялардың тарихилық сипаты аудармада міндетті түрде берілуі қажет.

Үшіншісі – аударма мақсаты. Бұл фактор неміс ғалымдары К. Райс пен Х.Фермеердің аударматанудағы скопос теориясына сәйкес келеді және аудармашыға қойылатын міндеттерді білдіреді. Бұл жағдайда аударма жасауға тапсырыс берушінің талаптары ескеріледі. Мәселен, аударма мәтін аударма тілінде бастауыш деңгейде сөйлеушілерге арналған болуы мүмкін. Бұл жағдайда тапсырыс беруші аударма мәтінді барынша жеңілдетуді сұрайды.

Төртіншісі – реципиенттің аялық білімі. Көркем аудармада реципиент ретінде аялық білім деңгейі орташа тұлға алынады. Оған қоса, бұл факторға тілдердің жақын не алшақ болуы да әсер етеді. Мәселен, орыс тілінде қазақ тілінің бірқатар реалиялары кірме сөзге айналған, яғни оларды аудару кезінде сөздік реалиялардың саны көп болады, ал түсініктемелер аз беріледі. Ал ағылшын тілі мен қазақ тілін салыстыратын болсақ, онда бұлардың арасы алшақ, яғни сөздік реалиялардың саны аз, түсініктемелер көп берілуі қажет.

1.6 Көркем шығармадағы реалиялардың берілу стратегиялары мен тәсілдері

Реалиялар ұлттық-тарихи ақпараттың тасымалдаушылары болғандықтан, оларды өзге тілдерге берудегі ең бірінші ұстаным барлық ұлттарға, барлық мәдениеттерге, этникалық ерекшеліктер мен стереотиптерге деген сыйластық болуы керек. Бұл жайды П. Ньюмарк та атаған болатын [26, б. 94].

Аударма барысында аудармашының ұлттық мәдениеті мен аударма тілінде сөйлеушілердің мәдениеті тоғысып, реалияларға теріс коннотациялар қосылып кетуі ықтимал. Мәселен, қазақ халқының кәделі асы *қазыны* алайық. Бұл – қазақтың ұлттық ас реалиясы. Ол жылқы қабырғасының еті мен майын жылқы ішегіне салып дайындалатын ас түрін білдіреді. Жылқы малының етін асқа пайдаланбайтын, айталық, нигериялықтар үшін, әрине, бұл ас түрі жағымды ассоциациялар тудырмайды. Сәйкесінше, аудармашы осындай жағдайларды өз аудармасында ескеруі қажет, яғни аудармашы мәтіндегі ұлттық-тарихи ақпараттан әлдеқайда көбірек аялық білімді игеруі керек.

Реалияларды аудару стратегиялары мен тәсілдері реалияның мәтіндегі формасына, тақырыптық жіктемесіне, контекстегі маңызы мен прагматикалық қызметіне, аударма мақсатына т.б. байланысты.

Реалияларды өзге тілдерге аудару тәсілдері жалпы алғанда екі аударма стратегиясына бағытталады. Оның біріншісі – аудама мәтін оғаш не экзотикалық болып көрінсе де, түпнұсқаның ерекшеліктерін барынша сақтау. Екіншісі – аударма мәтінін аударма реципиентіне барынша таныс, түсінікті болатындай етіп бейімдеу. Бұл екі стратегия бір-біріне қарама-қайшы саналып, оларға ғалымдар түрлі атаулар беріп отырған. Мәселен, Г. Тури оларды адекваттылық пен түсініктілік [біздің аударма] (acceptability) деп атайды [74, б. 60]. Дж. Холмс сақтау (retention) және өзгерту (re-creation) [75, б. 48], Л. Венути форенизация және доместикация [35, б. 19], Хэрви мен Хиггинс мәдени трансплантация (cultural transplantation) және экзотизация (exoticism) [76, б. 174] деп атайды. Әр түрлі аталғанымен, бұл стратегиялардың мәні бір. Аталған стратегияның бірін таңдаған аудармашы ары қарай белгілі бір аударма тәсілін таңдайды.

Аударматану теориясында реалияларды аудару тәсілдері ұзақ уақыт бойы талданып келеді. XX ғасырдың 50-жылдары көптеген отандық және шетелдік зерттеушілер жеке реалияларды емес, жалпы баламасыз лексика мәселелерін қарастырып, олардың азды-кемді аударылу тәсілдерін ұсынады.

Бұл мәселенің тереңірек шешімі Г.В. Шатковтың зерттеу жұмысында беріледі. Ол баламасыз лексиканы аударудың барлық тәсілдерін екі топқа бөледі: сөзді шет тілінен алу және сипаттау [77, б. 5]. Бірінші тәсілді ғалым алмастырылмайтын, жартылай алмастырылатын және алмастырылатын болып бөледі. Бұлар транслитерация, жартылай калька, калька деген тәсілдерге сәйкес келеді. Екінші тәсілдің мәні – реалияның мазмұнын бастапқы тілде жай сөздермен тұжырымдап, аударма тілінің тілдік құралдары арқылы беру.

Г.В. Черновтың пікірінше, лексика-семантикалық баламасыздықты транслитерация, калькалау не аналогты қолдану арқылы шешуге болады [17, б. 8]. Бірақ бұл ғалымның еңбегінде сипаттау мен түсініктеме беру секілді тәсілдер аталмайды.

В.Н. Комиссаров, Я.И. Рецкер, В.И. Тархов баламасыз лексиканы аударудың алты тәсілін жасап шығарды. Транслитерациямен қатар олар транскрипция, калькалау, сипаттау, түсініктеме беру және комментарий беру секілді тәсілдерді атайды [78, Б. 24-32].

Реалияларды баламасыз лексиканың бір түрі ретінде атап, олардың аударылуын жеке қарастырған ғалымдардың бірі – А.В. Федоров. Ол XX ғасырдың басында-ақ реалияларды жеке зерттеп, аялық білімнің қажеттілігін атап өтіп, реалиялардың аударылу тәсілдерін айқындайды. Ғалым толық және жартылай транслитерация, жаңа сөз жасау, жақын аударма секілді тәсілдерді атайды [79, б. 139]. Жалпы алғанда, бұл жіктеме сәтті шыққан. Тәсілдердің арасында транскрипция жоқ, бірақ бұл тәсіл тек XX ғасырдың 60-жылдары ғана кең тарала бастады. А.В. Федоровтың кейінгі еңбектерінде реалияларды аудару тәсілдерінің қатарына транскрипция, гипонимдік аударма қосылады [2, б. 206].

Сонымен, XX ғасырдың 50-60 жылдары жазылған еңбектерде реалияларды аудару мәселесі өте жалпылама түрде зерттелген. Жеке реалиялардың емес, жалпы баламасыз лексиканың, яғни тікелей лексикалық сәйкестіктері жоқ сөздердің аударылу тәсілдері сипатталып, оларды аударудың ерекшелігі айқындалады.

XX ғасырдың 70-80 жылдары жеке реалия мәселесі мен оны аудару туралы бірқатар іргелі зерттеулер жазылды. К. Райс реалияларды аударудың мынадай тәсілдерін атайды: шет тілінен сөз алу, калька, сілтеме жасау, түсініктеме беру [80, б. 79]. Шет тілінен сөз алу деп сөзді аударма тіліне өзгеріссіз беруді санайды. Бұл таксономияны жасау кезінде К. Райс тек латын әліпбилі тілдерді қарастырады, сол себепті транслитерация не транскрипция туралы сөз қозғамайды. Ғалымның сілтемелер мен түсініктемелерді екі жеке тәсіл ретінде қарастыруын дұрыс деп санамаймыз, себебі сілтеме беру де түсініктеме берудің бір түрі болып табылады. Реалияларды аударудың ұқсату тәсілдері де, мәселен гипо-гиперонимдік тәсілдер, аналог қолдану тәсілі аталмайды. К. Райс осы еңбегінде аударма тәсілінің мәтіннің функционалдық типіне, коммуникация типіне байланысты екендігін айтады.

В.Л. Муравьев өз жұмыстарында лексикалық лакуналардың түрлерін қарастырып, оларға мысалдар келтіреді [81, б. 92]. Ғалым лакуналарды аудару мәселесінде Л.С. Бархударов ұсынған транслитерация, калька, сипаттау және ұқсату тәсілдерінің тиімділігін талдайды. В.Л. Муравьевтің пікірінше, тек транслитерация мен кальканы ғана реалияларды аударуда тиімді деп санауға болады, себебі осы тәсілдердің арқасында ғана баламасыз лакуналардың саны азаяды, сөздердің аударма тіліне енуіне септігін тигізеді. Ғалымның ойынша, қалған екі тәсіл тиімсіз болып табылады [81, б. 93].

70-жылдардың соңында В.С. Виноградовтың көркем шығарма аудармасының теориясы мен тәжірибесінің лексикалық мәселелеріне арналған еңбегі жарыққа шығады. Автор аялық ақпараты бар лексиканы талдап, оның құрамында реалия-сөздерді бөліп көрсетеді және оларды аударуда ең жиі қолданылатын тәсілдерін атайды. Оларға транскрипция (сондай-ақ транслитерация), перифрастикалық (экпликациялық, сипаттаушы, дескриптивті) аударма, гипонимдік аударма, ұқсату секілді тәсілдерді жатқызады [82, б. 101]. Осы таксономияда реалияларды механикалық аударудың негізгі тәсілі ретінде транслитерация емес, транскрипцияның алынатынын байқаймыз. Дегенмен, автордың жіктемесі толық емес, себебі ол тек жиі қолданылатын тәсілдерді ғана атайды. Мәселен, жаңа сөз жасау тәсілі аталмайды.

Ағылшын ғалымы П. Ньюмарк «мәдени сөздерді» аударудың 13 тәсілін береді [83, б. 70]. Аударма тәсілдерінің осыншама көп болуының себебі – автордың баламасыз лексиканы, жалқы есімдерді және реалияларды бір-бірінен бөлмеуі. Жалпы аударма тәсілдерінің арасынан ресми қабылданған аударма (recognized translation), бірнеше тәсілдердің қосындысы (translation couplet, translation triplet) секілді қосымша тәсілдерді табамыз.

Көркем шығармадағы реалиялар мен олардың аудармасы туралы бірнеше ірі еңбектер жазған С. Влахов пен С. Флорин осы лингвистикалық феноменнің нақты анықтамасын беріп, оны аударудың негізгі екі тәсілін атайды [6, Б. 87-88]:

1. Транскрипция

2. Аударма. 1) Неологизм: калька, жартылай калька, сөзді енгізу, семантикалық неологизм. 2) Ұқсату: түрлік-типтік алмастыру, функционалдық аналог, сипаттау, түсініктеме беру. 3) Контекстуалдық аударма.

Бұл таксономияда реалияларды механикалық аударудың транслитерация не өзгеріссіз енгізу секілді тәсілдері қалып қойған. Ал сөзді аударма тіліне енгізу дегеніміз аударма тәсілі емес, аударма үдерісі болып табылады.

Сонымен, ХХ ғасырдың 70-80 жылдары жазылған еңбектерде реалия мәселесі жан-жақты қарастырылады. Осы мәселені талдауға өз үлесін қосқан В.Н. Комиссаров реалияларды аудару мүмкін екендігін, кез-келген денотат әлемнің бір бөлшегі, сәйкесінше кез-келген тілдің тілдік құралдарымен атауға ие бола алады деп жазады [84, б. 89].

Реалия аудармасында мәтіннің жанрлық типінің маңызы айқындалды. Дегенмен, бұл кезеңде бірыңғай бағыт қалыптасқан жоқ. Аударма тәсілдерінің терминологиясы сан қилы болды. Оған қоса, реалиялар тек аударматануда емес, лингвомәдениеттануда да зерттелді.

Реалияларды аудару мәселесінің өзекті болғаны соншалық, ол өз күшін ХХ ғасырдың 90-жылдары да жойған жоқ. Реалиялар аударматану, лингвоелтану, лингвомәдениеттану, мәдениаралық қарым-қатынас теориясы ғылымдары аясында зерттелді. Мәдени лексиканың түсіндірме, аударма сөздіктері құрастырылды.

Харви мен Хиггинс аударманы мәдени транспозиция деп атап, мәдени атауларды аударудың бес тәсілін көрсетеді [76, б. 28]. Авторлар аударма тәсілдерін бастапқы тіл не аударма тіл мәдениетіне жақындығына қарай экзотицизмнен бастап, мәдени кірме сөз, калька, коммуникативтік аударма, мәдени трансплантацияға дейінгі шкалаға орналастырады. Ғалымдар мәдени атауларды тәржімалаудың қиындығын атай келе, бұл үдерісті мәдени транспозиция деп атау қажеттілігін жеткізеді.

ТМД аударматанушылары негізінен С. Влахов пен С. Флориннің аударма тәсілдеріне сүйенсе, батыстық тәржіматанушылар Ф. Айселаның таксономиясын арқау етеді. Айсела мәдени сипаты бар атауларды аударудың 11 тәсілін атап көрсетеді. Жоғарыда аталған Харви мен Хиггинс секілді Айсела да бұл тәсілдерді «мәдениетаралық манипуляция деңгейін негізге алып» екі топқа жіктейді [30, б. 60]. Шкаланың төменгі жағындағы тәсілдер мәдени сипаты бар сөзді түпнұсқа мәтініне жақын етіп аударуда қолданылып, консервативті тәсілдер деген атауға ие болады. Бұларға көшіру, орфографиялық адаптация, лингвистикалық (мәдени емес) аударма, мәтіннен тыс және мәтін ішінде анықтама не түсініктеме беру тәсілдерін жатқызады. Шкаланың жоғарғы жағындағы тәсілдер сөзді аударма мәтінге жақын етіп аударуда қолданылып, алмастырушы тәсілдер деген атауға ие. Екінші топқа синонимия, шектеулі

универсализация, абсолютті универсализация, натурализация, жою, автономдық сөзжасам тәсілдері кіреді.

Д. Катан мәдени атауларды аудару үдерісін сипаттауда табиғи тілді өңдеу ғылымының концептілерін, атап айқанда, chunking стратегиясын қолданады. Мәселен, ғалым жалпылау (chunking up), нақтылау (chunking down), аналог табу (chunking sideways) секілді бір мәдени аядан екіншісіне өту концептісін ұсынады [85, б. 211]. Бұл тәсілдер генерализация, конкретизация, мәдени не функционалдык аналог табу секілді тәсілдерге сәйкес келеді.

Француз филологиясы мен аударматану саласындағы маман Н.А. Фененко реалиялардың орыс тілінен француз тіліне аударылуын талдайды [86, б. 59]. Ғалым ұқсату, жалпылау, калькалау, сілтеме беру, сөзді транслитерация/транскрипция арқылы не өзгеріссіз кіргізу секілді тәсілдерді атап көрсетеді.

XXI ғасырдың басында жазылған еңбектерде осы уақытқа дейін жүргізілген талдауларды жалпылау жұмысы, әрі қандай да бір аударма тәсілін таңдауға әсер ететін прагматикалық факторлар мен аударма тәсілдерінің жиілігін анықтау секілді жұмыстар жүргізіледі. Мәселен, М.Л. Алексеева өзінің кандидаттық диссертациясында реалиялардың контекстегі маңызына қарай аударылу тәсілдерін анықтайды [42, б. 18]. Шетелдік ғалым И. Дэвис реалиялар аудармасында микроконтекстіні ғана емес, макроконтекстіні ескерудің маңызын сабақтайды [87, Б. 96-97]. Ғалым А.А. Сардарова реалия аудармасында тілдік тұлғаның әсерін талдап, бұл мәселені психолингвистикалық тұрғыда зерттейді [88]. Жалпы, қазіргі таңда реалиялардың аудармаларын лингво-мәдени аспектіде қарастыратын жұмыстар біршама. Бұл аталған мәселенің әлі күнге дейін шешімін таппай келе жатқандығын тағы бір дәлелдейді.

Сонымен, реалияларды аудару тәсілдерінің эволюциясын талдай келе, бұл мәселеде XX ғасырдың 50-жылдарынан бері белгілі бір үрдістің болғанын байқаймыз. Реалиялар баламасыз лексика құрамында емес, жеке лексикалық категория ретінде қарастырылады. Реалияларды аудару тәсілдерінің де белгілі бір даму үрдісі байқалады. Дегенмен, барлық аударма тәсілдерін жалпылайтын ортақ жұмыстардың өте аз болғанын байқауға болады. Келесі кезекте ғалымдардың еңбектерінде аталатын реалияларды аудару тәсілдеріне жеке-жеке тоқталайық.

1. Транскрипция, транслитерация не өзгеріссіз беру тәсілі. Бұл тәсіл трансференция (transference) [26, б. 103], презервация (preservation) [87, б. 72], мәдени кірме сөз (cultural borrowing) [76, б. 23], кірме сөз (loan word) [25, б. 21], орфографиялық бейімдеу (orthographic adaptation) [30, Б. 61-64], транскрипция не транслитерация [23, б. 97], [4, б. 25], [44, Б. 182-183], [2, б. 171] деп аталады. М.Л.Алексеева бұл тәсілдерді механикалық тәсілдерге жатқызады [42, б. 73], себебі мұндай аудармада реалияның графикалық формасы (транслитерация), дыбыстық формасы (транскрипция) аударма тілінің тілдік құралдары арқылы беріледі не сөз өзгеріссіз бастапқы тіл құралдары арқылы беріледі. Бұл тәсілдердің артықшылығы – реалияның денотативті мағынасын, формасын, ұлттық және тарихи бояуын өте қысқа түрде беруде. Егер аударма тілінде

реалияға ешқандай сәйкестік табылмаса, онда оны өзгеріссіз енгізуге болады [89, б. 87]. Кейбір транслитерацияланған не транскрипцияланған реалиялар аударма тілінің сөздіктерінде бекіген, бірақ сөздікте болғанымен, ол аударма тілі реципиентінің сөздігінде болмауы мүмкін. Сол себепті, аудармашылар мұндай аудармаларды курсивпен береді, оған қоса сілтемеде не сөздікте түсініктеме береді. Мұның мақсаты – реципиенттің назарын аудару және реалияның ұлттық және тарихи бояуын сақтау. Дегенмен, бұл тәсілмен аударылған реалияның денотативті мағынасы тек контекстінде анықталады, яғни реципиенттің толық түсіну ықтималдылығы – төмен. Бірқатар аударма теоретиктері бұл тәсілді тым көп қолданудың алдын алуды ұсынады, себебі ол «оқырманның қажетсіз экзотизмдерге сүрінуіне» алып келеді [82, б. 101]. Дэвистің пікірінше, бұл тәсілді реалияға ешқандай жақын балама табылмаған кезде қолдану керек [87, б. 73]. Реалияны өзгеріссіз енгізу тәсілі бастапқы тіл мен аударма тілі әліпбилерінің бірдей болуы жағдайында ғана пайдаланылуы қажет.

2. Сөздіктегі сәйкестік арқылы аудару. Бұл тәсілдің мәні – реалияны бастапқы тілден, сондай-ақ басқа тілдерден енген, аударма тіліне сіңіп үлгерген кірме сөздер арқылы аудару [90, б. 93]. Мұндай лексикалық бірліктерді С. Влахов пен С. Флорин сөздік реалиялар (словарные реалии) [6, б. 19], ал П. Ньюмарк қабылданған стандартты аударма (accepted standard translation) [26, б. 103] деп атайды. Сөздік реалиялар аударма мәтінде стилистикалық тұрғыда бейтарап болмайды, керісінше, мәтінге ұлттық-тарихи бояу береді.

3. Жаңа сөз жасау тәсілі. Бұл тәсілдің мәні – аударма тілінің тілдік құралдары арқылы бастапқы тілдің үлгісі бойынша жаңа сөз не сөз тіркесін жасауда [2, б. 171]. Отандық және ресейлік аударматанушылар жаңа сөз жасау тәсілінің бірнеше түрін атап көрсетеді: толық калька (франц. Calque), жартылай калька және авторлық неологизм [42, б. 71], [90, б. 106], [6, Б. 88-89]. Толық калькалау кезінде реалиядағы барлық морфемалар сөзбе-сөз аударылады, ал жартылай калькалау кезінде бірнеше морфемадан тұратын реалияның бір морфемасы ғана сөзбе-сөз аударылады. М.Л. Алексееваның пікірінше, әдетте бірнеше морфемадан тұратын, әрі морфемаларының мәні анық реалиялар калькаланады [42, б. 77]. Дэвис презервация (preservation) тәсілі ретінде транслитерация, транскрипция, өзгеріссіз беру секілді форманы сақтау тәсілдерін ғана емес, мағыналық форманы сақтау тәсілін, яғни кальканы да жатқызады. Бірақ біздің ойымызша, калька реалияларды аударудың жеке тәсілі ретінде бөлек қарастырылуы тиіс. Калькалау [23, б. 97], [4, б. 26] П. Ньюмарктың еңбегінде төте аударма (through-translation) және сөзбе-сөз аударма (literal translation) деп беріледі [34, б. 82-91, б.103].

Авторлық неологизм тәсілі толығымен жаңа сөз жасауды білдіреді. Бұл тәсіл семантикалық неологизм [90, б. 106], автономдық сөзжасам (autonomous creation) [30, б. 64] деп те аталады. Оның калькадан айырмашылығы – бастапқы тілдегі реалиямен этимологиялық байланысының болмауы. Жалпы жаңа сөз жасау кезінде бастапқы тілдің формасы сақталады, тіпті ұлттық-тарихи бояуы да беріледі, дегенмен ол, әсіресе авторлық неологизм тәсілі, «ең сирек қолданылатын өнімсіз тәсіл болып саналады» [42, б. 79].

4. Сипаттау тәсілі реалияның денотативті мағынасын қысқа не ұзақ сипаттама не түсініктеме арқылы береді. Бұл тәсіл сипаттау тәсілі [23, б. 97], [6, б. 87], [42, б. 70], [44, Б. 182-183], экспликативті тәсіл [4, б. 26], [90, б. 107], қосу (addition) [87, б. 77], қосымша (gloss) [30, Б. 61-64], [91, Б. 176-177], түсініктеме (explanation) [25, б. 34], перифраз (paraphrase) [26, б. 103], перифрастикалық аударма [34, б. 60] деген атаулармен белгілі. М.Л. Алексеева бұл тәсілге түрлі сипаттамалар мен түсініктеме беру тәсілдерін жатқызады [42, б. 70]. Ғалымдардың пікірінше, сипаттау кезінде тек реалияның мәні ашылса, түсініктеме беру кезінде реалияның сипаттамасымен қатар түсініктеме беріледі, яғни ол ұзағырақ болады [90, б. 109]. Сипаттама не түсініктеме мәтін ішінде не мәтіннен тыс берілуі мүмкін. Шетелдік ғалымдар да сипаттау тәсілінің осы ерекшелігін сабақтайды. Мәселен, Ф. Айсела мәтіннен тыс қосымша (extratextual gloss) және мәтін ішіндегі қосымша (intratextual gloss) деген екі түрін атайды [30, б. 62]. Мәтіннен тыс сипаттама бір беттегі мәтін астындағы сілтемеде, мәтін соңындағы сөздікте берілуі мүмкін. Бұл тәсілдің артықшылығы – ол реалияның денотативті мағынасының толық берілуін қамтамасыз етеді, реалияның ұлттық-тарихи бояуы беріледі. Ал кемшілігі – аударма мәтіннің көлемін ұлғайтады, аударма мәтіннің құрамдас бөлігі емес, қосымша ретінде көрінеді, аударма реципиенті реалияны білдіретін қандай да бір ықшам лексикалық бірлік ала алмайды. Яғни бұл тәсілмен аударылған реалиялар сөздікте көрініс таппайды. Сипаттау тәсілі көп жағдайда транслитерацияланған не транскрипцияланған реалиямен қатар жүреді.

5. Гипо-гиперонимдік тәсіл. Бұл тәсіл бастапқы мәтіндегі реалияның мәнін жалпылайтын (генерализация) немесе нақтылайтын (конкретизация), яғни бейтараптайтын сөзбен аударуды білдіреді. Ол глобализация (globalization) [87, б. 83], тектік-түрлік алмастыру (родо-видовая замена) [6, б. 90], [44, Б. 182-183], жалпылаушы аударма [86, б. 17], гипонимдік [2, б. 171] аударма, генерализация (generalization) [25, б. 26], жалпы универсализация (limited/global universalization) [30, Б. 61-64], бейтараптау (neutralization) [26, б. 103] деп те аталады. Нақтылаушы аударма өте сирек, ал С. Влахов пен С. Флориннің пікірінше, генерализация – ең жиі қолданылатын тәсілдердің бірі [6, б. 91]. Реалияның денотативтік мәнін бере алғанымен, генерализация тәсілі ұлттық-тарихи бояуды толығымен жояды.

6. Мәдени аналог тәсілі. Бұл тәсілді қолдану барысында бастапқы мәтіндегі реалия аударма тіліндегі мәтін реципиентіне таныс, кейде ұлттық-тарихи бояуы бар лексикалық бірлікпен аударылады. Бұл тәсілді мәдени эквивалент [26, б. 103], өз аналогымен алмастыру [42, б. 82], функционалдық аналог [6, б. 91], ұқсатушы аударма [86, б. 18], [10, б. 132], локализация (localization) [87, б. 84], мәдени сүзгілеу (cultural filtering) [92, б. 108], мәдени алмастыру (cultural substitution) [25, б. 31] деп те аталады. Н. Фененконың пікірінше, «Реалияны реципиенте жақын сөзбен аудару өте жиі қолданылады, әрі мәтіннің экзотикалық сипатын төмендетуге, лакуналардың алдын алуға» көмектеседі [86, б. 18]. Бұл тәсіл реалияның аударма мәтін реципиентіне толығымен түсінікті болуын қамтамасыз етеді. Дегенмен, бұл тәсілдің бірқатар

кемшіліктері де бар. Мәселен, мұндай аудармалар аударма тілі халқының жергілікті ассоциацияларын тудырады, яғни бастапқы реалияның ұлттық-тарихи бояуын жояды. Оған қоса, мәтін бастапқы тілде емес, аударма тілінде жазылғандай сезім туады.

7. Контекстуалдық аналог тәсілі. Мұндай аудармада бастапқы мәтіндегі реалияның денотативті мағынасы мүлде басқа лексикалық бірлікпен беріледі, бірақ берілген контекст реципиентке түсінікті болады. Я.И. Рецкердің сипаттауынша, контекстуалдық аналог тәсілін пайдалану кезінде реалияның сөздіктегі сәйкестігі емес, оған логикалық тұрғыда қатысты сөз таңдалады [93, б. 45]. Бұл тәсілді контекстуалдық аналог [42, б. 86], трансформация (transformation) [87, б. 86] деп атайды. Бұл тәсіл реалияның мағынасы мен формасын, сондай-ақ ұлттық-тарихи бояуын өшіреді, яғни реалияны толығымен жояды.

8. Түсіру тәсілі. Реалияларды аударудың бір жолы ретінде түсіру тәсілі барлық дерлік ғалымдардың еңбектерінде кездеседі. Мәселен, түсіру (опущение) [42, б. 88], түсіру (omission) [87, б. 79], түсіру арқылы аудару (translation by omission) [25, б. 40], жою (deletion) [30, Б. 61-64], [26, б. 103] деп аталады. Егер бастапқы тілдегі реалия мәселе тудырса, аудармашының шешімімен аударма реципиентіне қажетсіз деп табылса, онда аудармашы оларды аудармай түсіріп тастауы мүмкін. Дегенмен, түсіру тәсілі белгілі бір дәрежеде мағынаның жоғалуына әкеліп соғады [94, б. 1770], сол себепті оны пайдалануда абай болған жөн.

Аударматанушылардың таксономияларының негізін жоғарыда аталған аударма тәсілдері құрайды. Оған қоса, жаппай емес, жеке бір зерттеуші ғана атайтын сирек тәсілдер де бар. Мәселен:

9. Бөгде реалиямен алмастыру тәсілі. Мұндай жағдайда бастапқы тілдегі реалия аударма тіліне үшінші бір тілге тән ұлттық-тарихи бояуы бар мағыналас сөзбен аударылады. Бұл тәсілді қолданудың мақсаты – реалияны реципиентке барынша түсінікті етуге талпыну, себебі таңдалатын лексикалық бірлік реципиентке танысырақ болады. Бөгде реалиямен алмастыру тәсілі көбінесе ресейлік ғалымдардың еңбектерінде аталады [42, б. 84]. М.Л. Алексееваның пікірінше, бұл тәсілдің басты кемшілігі – реалияның ұлттық ерекшелігінің толығымен жойылуы мен түпнұсқадағы шындықтың бұрмалануы [42, б. 84].

10. Қайталау (repetition) тәсілі. Бастапқы тіл мен аударма тілінің әліпбилері бір-біріне ұқсамаса, мәселен латын және араб әліпбилері болған жағдайда сөз өзгеріссіз, бастапқы тіл әліпбиінде берілуі мүмкін. Мұндай тәсіл қайталау тәсілі деп аталады [30, б. 63]. Біздің пікірімізше, бұл тәсілді транскрипция/транслитерация тәсілдерімен бірге қарастыру қажет.

11. Шектеулі универсализация тәсілі де Ф. Айселаның еңбегінде ғана аталады [30, б. 63]. Ғалымның сипаттауынша, бұл тәсілде бастапқы мәтіндегі реалия бастапқы тілдегі мағыналас, бірақ оқырманға әлдеқайда таныс реалиямен аударылады. Бұл тәсіл реалияның тек ұлттық-тарихи бояуын ғана емес, оның мағынасын, формасын да сақтауға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл бойынша

реалияның микроконтестегі қызметі сақталады, сол себепті бұл тәсілді функционалдық аналог деп атауды ұсынамыз.

Осылайша ғалымдардың еңбектерінде аталатын тәсілдердің мазмұны жоғарыда берілді. Сонымен, реалия-сөздерді аударуда транслитерация/транскрипция не өзгеріссіз беру, сөздіктегі сәйкестік арқылы аудару, жаңа сөз жасау немесе калька, сипаттау, гипо-гипероним арқылы беру, мәдени аналог беру, контекстуалдық аналог, бөгде реалиямен алмастыру, түсіру, функционалдық аналог тәсілдері пайдаланылады. Куплет, триплет, т.б. (couplet, triplet, etc.) дегеніміз реалияны аударуда бірнеше тәсілдің қатар қолданылуын білдіреді [26, б. 103]. Көп жағдайда транскрипция мен сипаттаушы тәсіл қатар қолданылады. Бұлармен қатар, зерттеушілердің еңбектерінде аталатын, бірақ, біздің ойымызша, тәсілдер қатарына жатқызуға болмайтын бірқатар аударма техникалары бар. Мәселен:

1. Натурализация (naturalization) [26, Б. 82-91], [30, б. 63] бастапқы тілдегі реалияны аударма тілінің орфоэпиясына, содан кейін морфологиясына бейімдеуді білдіреді. Біздің ойымызша, натурализация тәсілін транскрипция/транслитерация тәсілінен жеке қарастырудың қажеті жоқ, себебі бұл тәсілде реалия аударма тілінің ережелеріне бейімделуі айтарлықтай маңызды емес, оған қоса екі тілдің морфологиялық ерекшеліктеріне тәуелді.

2. Компоненттік талдау (componential analysis) тәсілі де П. Ньюмарктың еңбегінде аталады. Оның мәні – «лексикалық бірлікті семаларға бөліп, аударма тіліне бірнеше сөзбен беру» [26, б. 90]. Біздің ойымызша, компоненттік талдау кез-келген аударма тәсілін таңдауда жасалады, сол себепті оны жеке тәсіл ретінде қарастырудың жөні жоқ деп санаймыз. Оған қоса, компоненттік талдау тәсілі сипаттаушы тәсілге өте жақын.

3. Белгі беру (translation label) П. Ньюмарктың еңбегінде аталады [26, б. 103]. Бұл тәсіл бойынша, аударма тіліне сөзбе-сөз аударма не транскрипция/транслитерация тәсілдері арқылы аударылған реалия тырнақшаға алынады, яғни оның реалия екендігі туралы белгі беріледі. Біздің ойымызша, мұндай техниканы кез-келген тәсілмен аударылған реалияға жасауға болады, сол себепті оны аударма техникасы ретінде санаймыз.

4. Классификатор тәсілінің мәні – транскрипцияланған не транслитерацияланған реалияға гиперонимді қоса отырып аудару [26, б. 282]. Бұл тәсілді де жеке емес, сипаттаушы тәсілдің құрамында қарастыру қажет деп санаймыз, себебі қосылатын гипероним реалияға қысқаша сипаттама береді.

5. Синонимия тәсілі (synonymy) Ф. Айселаның еңбегінде аталады. Оның мәні реалияны аударма тіліндегі синонимдес лексикалық бірліктермен аудару [30, Б. 61-64]. Алдыңғы тарауда реалияларды синонимінен бұрын, тікелей баламасы болмайтынын атап өткен болатынбыз. Сол себепті, олардың синонимі де болмайтынын мойындау керек. Сәйкесінше, реалияларды аударудың мұндай тәсілді орынсыз деп санаймыз.

6. Грамматикалық трансформация техникасы. Бастапқы тіл мен аударма тілінің грамматикалық категориялары сәйкес келмегендіктен, аудармашылар бір сөз табында реалияны (мәселен, етістік) заттап, зат есім ретінде аударып жатады.

Мәселен, қонақасы реалиясы орыс тілінде жалпыланып, угощать деген етістік арқылы берілсе, грамматикалық трансформацияның орын алғаны.

Сонымен, реалия-сөзді аударуда белгілі бір тәсіл таңдалған жағдайда, компоненттік талдау, натурализация, белгі беру, грамматикалық трансформация секілді техникалар қатар қолданылуы мүмкін.

Жоғарыда аталған тәсілдердің барлығы реалия-сөздерді аударуға арналған. Енді метареалияларды аудару тәсілдерін қарастырайық. И.С.Алексеева ситуативтік реалияларды аударуда түсініктеме (комментарий) беру тәсілін атап көрсетеді. Ғалымның пікірінше, публицистикалық аудармада мәтін ішіндегі қысқа түсініктеме, ал көркем шығармалардың тәржімасында мәтіннен тыс түсініктеме беру керек [18, б. 173]. Дегенмен, метареалияларды аудару тәсілдері мұнымен шектеліп қоймайды. Финн ғалымы Р. Леппихалме жалқы есім аллюзияларын аударудың бірнеше тәсілін атайды [5, б. 79]:

1. Өзгеріссіз беру тәсілдері: жалқы есімді сол күйінде беру, жалқы есімге қысқаша нұсқау қосып беру, жалқы есімге сілтемеде жан-жақты түсініктеме қосып беру;

2. Алмастыру тәсілдері: жалқы есімді бастапқы тілдің өзге жалқы есімімен алмастыру, жалқы есімді аударма тілінің жалқы есімімен алмастыру;

3. Түсіру тәсілдері: аллюзияның мәнін бере отырып жалқы есімді түсіру, жалқы есімді де, аллюзияны да түсіру.

Фразалық аллюзияларды аударуда Р. Леппихалме мынадай ұсыныстар жасайды: стандартты аударманы пайдалану, сөзбе-сөз аудару, мәтінге аллюзияның бар екенін білдіретін нұсқау қосу, мәтіннен тыс түсініктеме беру, мәтінге аллюзияның бар екендігін білдіретін белгілер қосу, аударма тіліндегі мағыналас аллюзиямен алмастыру, аллюзияны басқа сөздермен жеткізу, мәтінді толығымен өзгерте отырып аллюзияның мәнін беру, аллюзияны түсіріп тастау.

Р. Леппихалменің еңбегінде, осылайша, жалқы есім және фразалық аллюзияларды аударудың жан-жақты тәсілдері беріледі. Дегенмен, символдық метареалиялардың, ассоциациялардың, ым-ишараттың берілуі қамтылмайды. Жалпы, метареалияларды аудару тәсілдері түсініктеме беру төңірегінде ғана өрбиді. Бұл жағдай метареалияларды аудару тәсілдері кеңінен зерттелмегенін дәлелдейді.

1-тарау бойынша тұжырым

- Реалия тарихи-мәдени заттардың, құбылыстардың, ұғымдардың, құбылыстардың атауы ғана емес, өздерін де білдіретін жалпы термин. Реалия-сөздер терминдерден, жалқы есімдерден, қаратпа сөздерден, әдеби норма бұзылыстарынан, кірме сөздерден, тілдік емес элементтерден жеке қарастырылуы керек.

- Аударматануда реалиялар бір тіл тұрғысынан емес, екі тіл тұрғысынан қарастырылуы тиіс, себебі реалиялар – ең алдымен баламасыз лексикалық бірліктер, ал баламалылық тек екі тіл жағдайында анықталады. Екі тіл неғұрлым алшақ болса, олардың арасындағы мәдени сипаты бар лексикалық бірліктер де соғұрлым көп болады

- Ф. Айсела реалияларға мынадай анықтама береді: «мәдени сипаты бар сөздер дегеніміз мәтіндегі бастапқы тіл мәдениетіне (тарихына, өнеріне, әдебиетіне) қатысты, бірақ аударма тілінің реципиентіне белгісіз мәтін элементтері» [30, б. 59]. Берілген диссертациялық жұмыста Ф. Айселаның анықтамасын негізге аламыз. Ғалымның атаған «мәтін элементіне» тек сөз және сөз тіркестерін ғана емес, мәтіндегі интертекстуалдық элементтерді, атап айтқанда мәдени символикалық, ассоциативтік семантикалық элементтерді де жатқызамыз. Берілген диссертациялық жұмыста мұндай интертекстуалдық элементтерді метареалиялар деп, ал тілде сөз не сөз тіркесі арқылы көрініс табатын элементтерді реалия-сөздер деп атайтын боламыз. Ал бұлардың бірге реалия терминімен атайтын боламыз.

- Реалияларды жіктеу оларды жүйелеуге ғана емес, сондай-ақ семантикалық тұрғыда бір-біріне ұқсас бірліктердің берілу стратегияларын анықтауға мүмкіндік береді. Аударматануда реалиялардың тақырыптық (семантикалық), тілдік, уақыттық, мекендік, аудармашылық секілді жіктемелері белгілі. Сондай-ақ, реалияларды контекстуалдық маңызы бойынша актив және пассив деп жіктеуге болады.

- Реалиялардың бірінші белгісі – олардың аударма мәдениетінде не тілінде баламасының болмауы. Екіншіден, реалияның өзге бірліктерден айырмашылығы – оның белгілі бір халықпен, тайпамен, қауымдастықпен, сондай-ақ белгілі бір тарихи кезеңмен байланысты болуы, яғни ұлттық-тарихи бояуының болуы.

- Реалия-сөздерді анықтау үшін сөздің ұлттық-тарихи бояуын анықтап алу керек, өзге тілдердегі аудармаларын тексеру керек. Құрамында реалия-сөздері бар тұрақты тіркестерді, стилистикалық фигураларды да реалия қатарына жатқызамыз. Метареалияларды анықтаудың бірден-бір жолы – мәтіндегі сөйлемді сөзбе-сөз аударып, қандай да бір ақпараттың жоғалуын байқап көру.

- Реалиялардың көркем мәтіндегі қызметтерін олардың тақырыптық топтарының атауына қарай анықтауға болады. Мәселен, діни реалиялар көркем мәтін кейіпкерлерінің діни ұстанымдарынан хабар береді.

- Реалия аудармасының сапасын сынауға арналған еңбектерде реалия аудармасына қойылатын талаптар белгілі бір жүйеге келтірілмеген. Реалия аудармасының сапасын бағалауда және реалия аудармасына қойылатын талаптарды тұжырымдауда барабарлық ұғымын қолдану керек. Реалия аудармасының барабарлығы дегеніміз реалияның түпнұсқадағы лексикалық мағынасының, контекстуалдық маңызы мен контекстегі стильдік жүгінің және де формасының барынша сақталуы. Метареалиялар әдейі жасырылған болса, онда олардың «жасырылғанын» сілтемеде көрсету қажет. Ал түпнұсқа реципиенті тез түсіне қоятын мәдени пресуппозицияларды мәтін ішіндегі түсініктеме арқылы аудару қажет.

- Реалия аудармасының сапасына келесі факторлар да әсер етеді. Біріншісі – мәтіннің жанрлық типі. Екінші фактор – түпнұсқа авторының шығарманы жазудағы мақсаты. Үшіншісі – аударма мақсаты. Төртіншісі – реципиенттің аялық білімі.

- Реалияларды аудару стратегиялары мен тәсілдері реалияның мәтіндегі формасына, тақырыптық жіктемесіне, контекстегі маңызы мен прагматикалық қызметіне, аударма мақсатына т.б. байланысты.

- Реалияларды өзге тілдерге аудару тәсілдері жалпы алғанда екі аударма стратегиясына бағытталады. Оның біріншісі – аудама мәтін оғаш не экзотикалық болып көрінсе де, түпнұсқаның ерекшеліктерін барынша сақтау. Екіншісі – аударма мәтінін аударма реципиентіне барынша таныс, түсінікті болатындай етіп бейімдеу. Бұл екі стратегия бір-біріне қарама-қайшы саналып, оларға ғалымдар түрлі атаулар беріп отырған.

- Реалия-сөздерді аударуда транслитерация/транскрипция не өзгеріссіз беру, сөздіктегі сәйкестік арқылы аудару, жаңа сөз жасау немесе калька, сипаттау, гипо-гипероним арқылы беру, мәдени аналог беру, контекстуалдық аналог, бөгде реалиямен алмастыру, түсіру, функционалдық аналог тәсілдері пайдаланылады. Куплет, триплет, т.б. (couplet, triplet, etc.) дегеніміз реалияны аударуда бірнеше тәсілдің қатар қолданылуын білдіреді. Реалияны аударуда белгілі бір тәсіл таңдалған жағдайда, компоненттік талдау, натурализация, белгі беру, грамматикалық трансформация секілді техникалар қатар қолданылуы мүмкін.

- Метареалияларды аудару тәсілдері түсініктеме беру төңірегінде ғана өрбиді. Бұл жағдай метареалияларды аудару тәсілдері кеңінен зерттелмегенін дәлелдейді.

2 С. ЕЛУБАЙДЫҢ «АҚ БОЗ ҮЙ» РОМАНЫ МЕН ҰЛТТЫҚ-ТАРИХИ ЛЕКСИКАСЫ

2.1 Мәтінді аударма алдында талдау үдерісі

Мәтінді аударма алдында талдаудың маңызы. Аударма үдерісі негізгі үш кезеңнен тұрады: 1. Мәтінді аударма алдында талдау, 2. Аудару, 3. Редакциялау. Екінші және үшінші кезеңдердің маңызы дау тудырмаса, үшінші кезең көп жағдайда елеусіз қалып қояды. Аударматанушылардың көпшілігі мәтінді аударма алдында талдауды интуитивтік әрекет ретінде санап, оны зерттеудің қажеттілігін ысырып қояды. Алайда М.П. Брандес [95, Б. 11-12], И.В.Алексеева [18, б. 324] Т.О. Есембеков [96] секілді біз мәтінді аударуға дейінгі талдаудың өте маңызды екендігін айтқымыз келеді. «Алдымен мәтіннің табиғатын, түрін, көлемін, мазмұны мен пішінінің ерекшеліктерін анықтап алған дұрыс» [96, б. 24] дейді Т.О. Есембеков. Бұл кезең сапалы аударма жасаудың міндетті алғышарты ретінде қарастырылуы қажет. Бұл шартты орындау аударылатын мәтіннің мәнін толығымен түсінуге мүмкіндік жасайды. Мәтінді алдын ала талдау интуитивтік тұрғыда емес, саналы бағытталған тұрғыда жасалуы тиіс.

Аударма алдындағы талдаудың мақсаты мәтінді біртұтас бірлік ретінде қарастырып, одан кейін оның құрамдас бөліктерге бөліп, оның типологиялық белгілерін, аударуға қиын тұстарын, маңызды семантикалық компоненттерін, оған қоса аударма стратегиясын таңдау болып табылады.

Мәтінді аударма алдында талдаудың мәні зор, себебі ол – мәтінді түсінудің алғышарты ғана емес, сондай-ақ түпнұсқаның аударма инвариантына кіретін компоненттерін анықтау кезеңі. Сонымен, мәтінді аударма алдындағы талдау дегеніміз түпнұсқаның мәні мен аударма инвариантын анықтайтын көпжақты аналитикалық әрекет.

Мәтінді аударма алдында талдау әрекеті жасалған аударманы сынау алдында да іске асуы тиіс. Мәтіннің мәні талданбаса дұрыс аударма да, сын да шықпайды. Сыншы да аудармасы талданатын мәтіннің мән-мағынасын, жазылу/айтылу және аудару мақсатын анықтауы керек. Аудару алдындағы талдау мен сынау алдындағы талдаудың мазмұны шамалас. Екі жағдайда да мәтін туралы лингвистикалық және экстралингвистикалық мәліметтер жинақталады. Сынау алдында талдау мазмұнына, сондай-ақ, аударма реципиенті, аударма мақсаты, мәтіннің жазылу уақыты, аудармашы тұлғасы секілді маңызды экстралингвистикалық ақпаратты айқындау да кіреді.

Сонымен, аударманы аудару алдында талдаудың И.С. Алексеева ұсынған сұлбасы [18, Б. 324-334] негізінде аударманы сынау алдында талдаудың келесідей сұлбасын ұсынамыз:

1. Экстралингвистикалық ақпарат:

- түпнұсқа авторы және аударма авторы,
- түпнұсқа авторының мақсаты және аударма мақсаты,
- түпнұсқа реципиенті және аударма реципиенті,
- түпнұсқаның жазылу және аударылу уақыты.

2. Лингвистикалық ақпарат:

- түпнұсқа тақырыбы,
- түпнұсқа мазмұны.
- түпнұсқа құрылымы,
- түпнұсқадағы ақпарат түрі және тығыздығы,
- түпнұсқаның лексикалық, синтаксистік, т.б. ерекшеліктері.

Сонымен, С. Елубайдың «Ақ боз үй» романының аудармасын сынамас бұрын, сынау алдындағы талдауын жасайық.

Смағұл Елубай – жазушы. Берілген диссертациялық жұмыста белгілі қазақ жазушысы С. Елубайдың «Ақ боз үй» атты романы қарастырылады. С.Елубай – жазушы, кинодраматург, Т. Жүргенов атындағы Өнер академиясының профессоры, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері. Жазушының ата-бабасы 1930 жылдары Қазақстан аумағында болған жасанды аштықтан құтылу үшін Түрікменстанның оңтүстігіне қоныс аударады. С. Елубай осы жерде 1947 жылы 9 наурызда дүниеге келеді. 1961 жылы елге оралып, Алматыдағы 12-ші мектепте оқиды. 1971 жылы Қазақ мемлекеттік университетінің журналистика факультетін бітіріп, 1974-1975 жылдары Мәскеудегі сценаристер дайындайтын жоғарғы курсында білім алады. С. Елубай «Қазақфильм» киностудиясында бас редактордың орынбасары, республикалық «Мәдениет және тұрмыс» журналының бас редакторы, Прагадағы «Азаттық радиосының» тілшісі, «Қазақфильм» киностудиясының бас редакторы секілді қызметтерді атқарады. Өзінің еңбек жолында «Қызыл отау» (1982), «Ай астындағы үй» (1983), «Өтелмеген парыз» (1983), «Сұрапыл Сұржекей» (1992), «Батыр Баян» (1992), «Кек» (2004), «Аңшы бала» (2012), «Алмас қылыш» (2016), «Қазақ хандығы» (2016), «Оазис» (2016), «Бала ғашық» (2018), «Алтын тақ» (2019) секілді көркем фильмдер мен телехикаялардың сценарийлерін жазады. Автордың сценарийлері жоғары бағаланып, үлкен марапаттарға ие болады. Мәселен, «Сұрапыл Сұржекей» сценарийі Ашхабадта өткен ТМД кинофестивалінің бас жүлдесін, ал «Аңшы бала» Голливудта өткен IFFF кинофестивалінің бас жүлдесін иеленеді.

С. Елубайдың жазушылық өнері де белгілі. Оның қаламынан «Ойсыл-Қара» (1972), «Саттар соқпағы» (1974), «Жарық дүние» (1978), «Ақ боз үй» (1990), «Мінәжат» (1992), «Жалған дүние» (2000), «Қиямет-қайым ғасыры» (2015) секілді романдар мен ойтолғаулар туындаған. Жазушының елімізге деген еңбегі еленіп, оған 2013 жылы «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері» құрметті атағы, 2005 жылы Президент жарлығымен «Құрмет» ордені, 2018 жылы Президент жарлығымен «Парасат» ордені берілді. Бұл марапаттар таланттың ерен еңбегінің, халықтың сыйы мен сүйіспеншілігінің белгісі болып табылады.

«Ақ боз үй» трилогиясының тақырыбы. С. Елубайдың ең құнды, ең танымал еңбектерінің бірі – «Ақ боз үй» трилогиясы. Роман – ашаршылық, сталиндік қуғын-сүргін, тоқырау заманын суреттейтін ең ірі көркем туындылардың бірі. Жазушы бұл еңбегінде ерекше суреткерлігімен көзге түседі. Автор Кеңес Одағы кезінде ашаршылыққа ұшыраған халықтың хал-жағдайын, «асыра сілтеудің» елге әкелген зардабын шебер суреттейді, ел басшыларының

жағымсыз қылықтары мен әділетсіз шешімдерін әшкерелейді. Ақын Н.Оразалин: «Оның ең басты, іргелі тақырыбы – қазақ халқының тағдыры. «Ақ боз үй» қазіргі қазақ прозасындағы шоқтығы биік, үлкен шығармаға айналуы да сондықтан,» – деген пікір айтады [97]. Шынында да, «Ақ боз үй» трилогиясы – қазақ тағдырында орын алған аталмыш қасірет туралы жазылған ең ірі көркем туынды.

Қазақ елінің тарихында ХХ ғасырдың 20-30-жылдары орын алған ашаршылық ең қасіретті оқиғалардың бірі болып табылады. Ғалымдардың пікірінше, сол жылдары 4 миллионға жуық адам қаза болған. Бұл жағдай қазақ халқы үшін қаншалықты ауыр болғанын сөзбен жеткізу мүмкін емес. Бұл халқымыздың санасына сіңіп қойған, әлі күнге дейін кері әсерін тигізіп келе жатқан ауыр оқиға болды.

Алғашында романның бірінші кітабы 1985 жылы, екінші кітабы 1992 жылы, ал үшіншісі 2000 жылдары басылады. Осы диссертациялық жұмыста «Ақ боз үй» трилогиясының 2008 жылы басылған нұсқасы қарастырылады, себебі осы нұсқа трилогияның 2009 жылы жарық көрген орыс тіліндегі аудармасына құрылымдық жағынан сәйкес келеді.

Трилогияның құрылымы мен мазмұны. «Ақ боз үй», «Мінәжат», «Жалған дүние» атты үш бөлімнен тұрады. Бірінші кітапта отызыншы жылдардағы «ақтандақтар», «қарадақтар» миллиондаған жазықсыз жандардың аштан қырылып, қуғын-сүргінге ұшыраған кезеңі бейнеленеді. Тыныш жатқан көшпелі ауылға Кеңес билігінің орнап жатқан кезі баяндалады. Бай-бағландардың мал-мүлкі кәмпескеленіп, кедейлер билігін кері пайдаланып, елдің отырықшы өмірге көшу барысы суреттеледі. Басты кейіпкерлер – туған елі мен жерін қимайтын, туған-туысына қамқор бола білетін, көзі ашық, көкірегі ояу, нағыз қазақ, ел ағасы, би, әрі бай Пахраддин мен оның асыл жары Сырға. Тапаралық тартыс нәтижесінде Пахраддин мен Сырғаның жалғыз қызы Хансұлу есігінде жүрген жалшысына ұзатылады. Әкесінің шешіміне, тағдырдың тәлкегіне көнбеген тәкаппар сұлу Кеңес билігімен алысып жүрген ағасы Өзбергенмен бірге қашып, қашқын ауылға кез болады. Қашып жүргенде кішкентайынан құлын-тайдай тебісіп өскен ауылдасы, етікшінің баласы Шегемен кездеседі. Көп ұзамай Шеге мен Хансұлу сөз байласып, ауылдан қашады. Кеңес билігіне араласып жүрген Шегенің бұл ісін үкімет адамдары қолдамайды, себебі бай-кулактың қызымен қосылғанын Кеңес билігіне қарсы іс-әрекет деп санайды. Нәтижесінде, Шеге түрмеге қамалады, Хансұлу баласымен жер айдалып кеткен әке-шешесіне барып қосылады. Осы уақытта биліктегілер асыра сілтеп, коллективизацияны сылтауратып, адамдардың қазанында қайнап жатқан етіне дейін алып кетеді. Қашқын бандалар көбейіп, тек жатқан ауылдарды тонай бастайды. Жұрт жұқарып, жалғыз тірлік көзі малынан айрылып, аштыққа ұшырайды. Хансұлу баласымен қалаға жетіп, сол жерде күнелтуге бел буады. Пахраддин мен Сырға жапан далада аштықтан дүние салып, көмусіз қалады.

Трилогияның екінші бөлімінде Ұлы Отан соғысының зардаптары мен репрессия құрбандарының тағдыры суреттеледі. Түрмеден оралған Шеге отырықшы ауылдың малшысы болып жұмыс істеп жүреді. Хансұлу, ұлы мен

қызының жанында бақытты күндер кешіп жүрген Шегенің қуанышы көпке созылмайды. Шегенің озық ойлы, қатарының алды болып жүргенін көре алмайтын досы Ждақай НКВД-ға жасырын хат жазып, нәтижесінде, жазықсыз Шега Сібірге айдалады. Осы кезден Хансұлудың бейнет күндері басталады. Екінші жақтан Ұлы Отан Соғысы өршіп, онсыз да жұтарған жұрттың мазасы кетеді. Болмашы нәрсені сылтауратып, НКВД жазықсыз жандарды қамап, Сібірге айдай береді. Осының бәрі қазақ зиялыларының көзін құртудың бір амалы болатын. Роман Шегенің Сібірден науқастанып оралуымен аяқталады.

Романның үшінші кітабында кейінгі тоқырау заманы тарихының кең ауқымды көрінісі беріледі. Шега Сібірге үшінші рет айдалады. Хансұлу егде тартып, ендігі балаларының ауыр тағдыры суреттеледі. Романның негізгі кейіпкері – бірінші кітапта бейнелеген батыр Бұлыш пен қас сұлу Балқияның ұлы, ашаршылық туралы үлкен шығарма жазып, бірақ цензура кесірінен бұл еңбегі жарыққа шықпай қалған, содан салы суға кеткен жазушы Едіге. Едігенің Өктем үнмен тілдесуі кезінде сол кездегі қазақ қоғамындағы ең өзекті мәселелер, мәселен, қазақ тілінің мәртебесі, таптық тартыс, отбасы қатынастарының тоқырауы секілді мәселелер көтеріледі. Роман жазушы Едігенің жапан далада дүние салуымен аяқталады.

Романда ішкі монологтар өте көп, кейіпкерлердің ой-толғанысы жиі суреттеледі. Романда басты кейіпкер Хансұлудың образы, әйел образы негізге алынады. Шынайы тарихи оқиғаларға негізделгенімен, бұл эксперименталды роман ХХ ғасырдағы романтизм бағытында жазылған. Диссертациялық зерттеу барысында автордың аталған шығармасы бойынша әдебиеттану теориясы тұрғысынан қорғалған зерттеулер табылған жоқ. Дегенмен, Б.Ш. Баймұсаева автордың «Қозы көш» атты еңбегіндегі автор стилін аудармада беру туралы диссертациялық жұмысын қорғаған [98].

Автордың интенциясы. С. Елубай «Ақ боз үй» романын жазуда қалың оқырманды еліміздің тарихында болған ауыр жағдаймен, ешқандай бүкпесіз шындықпен таныстыруды мақсат етті. Автордың ата-бабасы 30-жылдары Кеңес үкіметінің қыспағынан, асыра сілтеуден, елде орын алған ашаршылық пен өлім-жітімнен қашып, Түрікмен жеріне барып қоныстанған. Жастайынан осы оқиға туралы жан-жақты біліп өскен С. Елубай кейіннен елге оралып, тарих беттерінен осынау қасіретті жағдай жайлы ақпарат таба алмайды. «Сонда тарихты ашып қарасам, осынау ұлттық қасірет туралы ештеңе ашып айтылмапты, бәрі керемет болғандай көрсетілген. Үлкендердің, ата-аналарымыздың басынан өткен осы бір зұлматтың тарихын күнде естіп өскендіктен біз ресми тарихқа сенбедік, сол себепті де 30-шы жылдардың шындығын айтқым келді», – дейді автор [99].

Шынында да, «Ақ боз үй» романына 1928-1933 жылдардағы, Ұлы Отан Соғысы мен кейінгі тоқырау кезіндегі нәубеттің, зобалаңның нақты көріністері арқау болған. Шега мен Хансұлудың линиясы романның жүйелі сюжетін құрап, халықтың басынан өткен қасіретті жылдары мен ауыр күндерді жан-жақты суреттеген.

Бұл ұлы зұлматтың шындығын жазу жазушының бала жастан мақсаты болған, университеттің 1-ші курсына оқып жүргенде бір романның жобасын

жасап, әдеби тәжірибесінің аздығы себепті оны кейінге қалдырып, жасы 35-ке келген кезде ғана бұл тақырыпқа шындап кіріскен. С. Елубай: «Біздің елдің ескі жұрты, Елубай шалдың сүйегі жатқан жерге – Ақтөбенің Байғанин ауданына барып, елді араладым. Ашаршылық заманды көзбен көрген қариялармен сөйлестім. Келесі жылы Қарақалпақстанның Қоңырат ауданын, Түркіменстанның Ташауыз облысын аралап, біздің ауылмен бірге болып, бірге көшкен тағдырлас елдің көзі тірі қарияларымен сөйлестім.», – дейді [100]. Автордың бұл еңбегіне шындап кіріскені байқалады. Сөйтіп 1982 жылы осы Алматының батыс жағындағы Ақсай дейтін сайдағы бір бұлақтың басына шопан ағасының киіз үйін тігіп қойып, үш жыл бойы жалғыз жатып, «Ақ боз үй» атты қазақ әдебиетінің жалпы 30-шы жылдардағы ашаршылық жайлы тұңғыш романын жазуға отырған. 1985 жылы кітап жазылып бітті, бірақ бұл Компартияның көзі тірі кезі, сол себепті баспа мұны ешқандай «темпланға» кіргізбеді. Компартия құлағанша кітап шықпай жатты, 1990 жылы ғана Совет үкіметі құлаған кезде жарық көрді. Мұрат Әуезовтың пікірінше, С. Елубай «қазақ әдебиетін тарих алдындағы масқарадан құтқарып қалды» [101].

Романның аудармашылары. «Ақ боз үй» романы орыс, түрік, ағылшын, испан тілдеріне аударылған. Трилогияның бірінші бөлімін орыс тіліне Лина Космухамедова, ал екінші және үшінші бөлімдерін Аслан Жақсылықов аударған.

Лина Космухамедова Әлмәмбет Әлішевтің «Батыр болып тұмайды» повесін орыс тіліне тәржімалады. С. Елубаймен болған сұхбатымызда жазушы Л. Космухамедованың романды аударуға ерекше ынтамен кіріскенін жеткізді [Қосымша А]. Аудармашы автормен бірлесе жұмыс істеген, С. Елубайдың нұсқауымен аударманы редакциялаған.

А.Ж. Жақсылықов қазақ прозасын орыс тіліне тәржімалайтын заманауи аудармашы болып табылады. Оның алғашқы аудармаларына Б. Кенжебековтың, Қ. Қараманұлының әңгімелері мен повестерінің, Е. Аманшаевтың пьесасының, Р. Нұрғалиевтың әңгімелерінің, Т. Кәкішевтің эссесінің аудармалары жатады. Сондай-ақ, ол Ә. Нұрпейісовтың «Қан мен тер» трилогиясының бірінші кітабын, Ш. Бейсенованың проза кітабын, Б. Иманғазинаның «Тауқыметін», М.О.Әуезовтың «Көксерегін», А. Мекебаевтың «Құпия қоймасын», т.б. аударған.

А.Ж. Жақсылықов «Ақ боз үйді» 2008 жылы аударған. Романды аудару туралы былай ол дейді: «Бұл кітапты аудару өте қызықты болды, оның себебі, бәлкім, бұл шығарманың маған ұнағандығынан болар, сол үшін мен бұл аудармаға жанымды салдым» [102, б. 215]. Аудармашы, сондай-ақ, трилогия аудармасы жайлы тек жағымды пікірлер еститінін, ал негізгі зерттеулер мен сыни талдаулардың болашақтың еншісінде екендігін атап айтады [102, б. 215].

Трилогияның бірінші бөлімі ағылшын тіліне 2016 жылы аударылды. Оны тәржімалаған – американдық аудармашы Кэтрин Фитцпатрик. Ол адам құқықтарын қорғаушы, орыс тілінен ағылшын тіліне аудармашы, журналист және блогер болып табылады. Кэтрин Энн Фитцпатрик И. Сталин, Б. Ельцин, В.Путин секілді тұлғалардың кітаптарын ағылшын тіліне аударған. Қазақ әдебиетінен Ә. Нұрпейісовтың «Қан мен тері» мен «Соңғы парызын»,

Б.Соқпақбаевтың «Менің атым Қожасын», М. Мақатаевтың өлеңдерін орыс тілі арқылы ағылшын тіліне тәржімалаған. К. Фитцпатрик романды ағылшын тіліне орыс тілі арқылы тәржімалап, аралық аударма жасаған. С. Елубаймен болған сұхбатта түпнұсқа авторы К. Фитцпатрикке романның орыс тіліндегі арнайы бейімделген нұсқасын бергендігін айтады. Осының нәтижесінде, аудармаларды салыстыру кезінде ағылшын тіліндегі мәтіннің қысқарғанын аңғаруға болады.

К. Фитцпатрик «Ақ боз үй» романы туралы былай дейді: «Романды алар болсақ, ол маған шынымен ұнады, менің ойымша, ол – әдебиеттегі өте маңызды оқиға... Әлемде қазақ халқының «Ұлы террор» мен «Ұлы жұттан» өткенін бәрі біле бермейді. Басқа халықтардың Қазақстан туралы ойы бұлыңғыр, ал бұл еңбек осы тұрғыда тереңірек білім береді... Жалпы, мен бұл кітапты аудармасам да, оны оқығаннан ләззат алар едім.» [101]. К. Фитцпатрик негізінен славянтанушы, Кеңес одағынан кейін орын алған адам құқықтары мәселелерін көтеретін блогер болып табылады. С. Елубайдың «Ақ боз үй» романында Кеңес билігінің асыра сілтеуінен орын алған жағдайлар сипатталатын болғандықтан, осы аудармашы таңдалған болуы керек. Романның ағылшын тіліндегі аудармасы жайында әдебиеттанушы, сыншы Владимир Карцев былай дейді: «Смағұлдың кітабын насихаттау қажет. Біз оны аудармақшы болдық, Катрин Фицпатрик деген жақсы аудармашыны таптық. Ол сапалы аударып шықты» [97]. Жалпы, БАҚ беттеріндегі Кэтрин Фитцпатриктің аудармалары жайында теріс пікірлер жоқ. Алайда ғылыми еңбектерде К. Фитцпатриктің аудармаларына біршама сын айтылады. Мәселен, ғалым А.К. Ділдәбекова мен қосымша авторлардың «Types of translation errors in a literary text (based on A. Nurpeisov's Blood and Sweat Trilogy)» атты мақаласында Ә. Нұрпейісовтың «Қан мен тер» трилогиясының орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармаларындағы қателіктердің жіктемесі беріледі [103]. Бұл жағдай қазіргі ағылшын тіліндегі аудармалардың сапасынан хабар береді.

Аударма сапасының ақсап бара жатқанын жазушының өзі де көтерген болатын. 2019 жылы Алматыда өткен Халықаралық жазушылар форумында ол: «Менің "Ақ боз үй" романым испан тіліне аударылды. Оған бәріміз қуандық. Кейін сол елдің шығармашылық адаммымен кездесіп, кітапты көрсеттім. Сонда ол маған "өте нашар аударма" деді. Қуанышым су сепкендей басылды. Онымен кім айналысқанын білмедім. Аты-жөнінен де, қандай шығармалар аударғанынан да хабарсызбын» – деген болатын [104].

«Ақ боз үй» романының аудармалары бірнеше зерттеу жұмыстарында қарастырылды. 2009 жылы қорғалған диссертацияда М.Е. Куантаева романдағы тарихи реалиялардың орыс тіліне аударылуын қарастырды [105]. Ғалымның пікірінше орыс тілінде тарихи реалиялар өте жақсы берілген. 2021 жылы А.Ф.Аккалиева романның орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармалары мәдени аударма аспектісі тұрғысынан қарастырады. А.Ф. Аккалиева роман аудармасындағы лексикалық және грамматикалық қателіктерді анықтайды және роман көркем аударма тұрғысынан емес, мәдени аударма тұрғысынан аударылуы қажет деп қорытындылайды [106].

Аудармашы интенциясы. С. Елубайдың «Ақ боз үйі» ағылшын, испан тілдеріне Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті, Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың қабылдаған «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында Қазақ Пен-клубының бастамасымен аударылған болатын. Бұл бағдарламаның негізгі мақсаттарының бірі – «мың жылдық тарихымызда төл мәдениетімізді тұңғыш рет әлемнің барлық құрлықтарына жол тартып, басты тілдерінде» сөйлету [107]. Яғни мәтінді өзге тілдерге тәржімалайтын аудармашы шығарма желісімен қатар, қазақ тарихындағы осынау қасіретті оқиғаны таныстыруы, яғни түпнұсқа авторының интенциясын сақтауы қажет. Бұл дегеніміз, шығармадағы ұлттық, тарихи-мәдени ақпарат аудармада да көрініс табуы керек.

Сұхбаттарының бірінде қаламгер «Ақ боз үй» романында суреттелетін ХХ ғасырдағы қазақ қоғамы идеалды, утопиялық қоғам екендігін айтады. Ол: «Ескі, қазақтың көшпелі ауылдарында қазіргі заман қазақтарының қоғамында болып жатқан құлақ естіп, көз көрмеген қылмыстардың біреуі жоқ болатын. Суицид жоқ болатын ол ауылда, педофильдік атымен жоқ болатын, оның не екенін де білмейтін, естімеген, жезөкшелік атымен жоқ болатын, жаппай ажырасу атымен жоқ болатын, алкогольизм атымен жоқ болатын. Мен сол ескі ауылдың ұждани келбетін сағынамын, имани келбетін сағынамын. Сол келбетті біз қалпына келтіруге мүмкіндік бар деп ойлаймын. Қазақстанның болашағы үлкен. Ал оның рухани болмысын жасау – біздің өз қолымызда.», – дейді [97]. «Ақ боз үй» трилогиясында осынау керемет Жерұйықтың бірте-бірте тоқырағанын байқауға болады. Аудармашының мақсаты, біздің ойымызша, осы үдерісті өзге ұлттарға көрсете білу, тарихымызда болған мақтан тұтуға лайық рухани келбетімізді таныстыру.

Түпнұсқа және аударма реципиенті. Көркем әдебиет шығармасы болғандықтан, бұл еңбек көпшілік қауымға арналған. Дегенмен, бұл шығарманы оқып, ұлы қасірет оқиғасы туралы білу әрбір қазақтың міндеті деп ойлаймыз. Баспасөз беттерінде жарияланған бір сұхбатта жазушы ашаршылық болмаған жағдайда қазіргі қазақтың саны 45 миллионға жететінін, ал қазіргі халық саны – 18 миллионға жетер жетпес екендігін, сол себепті, қазіргі қоғам сол кезде аштықтан дүниеден өтіп, дүниеге келмей қалған ата-бабамызды жоқтауы қажет екендігін атап айтады. Бұл шығарма әрбір қазақтың бойында елге деген сүйіспеншілік пен патриотизм сезімдерін дамытады. Шығарманы мектептегі қазақ әдебиеті пәнінің бағдарламасына енгізу, яғни оны күллі қазақ қоғамына оқуға міндеттеу қажет деп санаймыз.

Аударма реципиенті қазақ қоғамынан территориялық жағынан болсын, тарихи-мәдени жағынан болсын жырақта болуы мүмкін, яғни бұл реципиенттің аялық білімінің деңгейін анықтайтын фактор. Ол аударма кезінде таңдалатын стратегияға тікелей әсер етеді. Аударма мақсаты романда суреттелетін тарихи-мәдени ақпаратты әлемге таныстыру болғандықтан, онда аударма реципиенті ретінде қазақ мәдениеті мен тарихынан хабары аз немесе жоқ оқырман алынады.

Романның жазылу және аударылу уақыты. Трилогияның бірінші бөлімінде ХХ ғасырдың 30-жылдарындағы қазақтың көшпелі тұрмысы суреттеледі, яғни бұл романның тарихи көркем шығарма екендігін білдіреді.

Әсіресе, С. Елубайдың көшпелі өмірді өз көзімен көрген автор екендігін ескеру керек. Сұхбаттарының бірінде ол: «Мен көшпелі ауылды көрген жазушылардың ішіндегі, мүмкін, соңғы көшпенді болатын шығармын деп ойлаймын кейде. Біздің Қазақстанда тұратын құрдастарымыз ол тұрмысты білмейтін еді,» – деп атап өтеді [97]. Бұл фактіні аударма кезінде есте ұстаған абзал, себебі аудармашының міндеті – сол ұлттық өмір салтын аудармада бұлжытпай суреттеу.

Жоғарыда айтып кеткеніміздей, романның бірінші бөлімі 1985 жылы жазылып бітті, бірақ 1990 жылы ғана жарық көрді. Оның себебі – бұл романның тақырыбы сол кездегі цензура мемлекеттік дәрежеде тыйым салған тақырыптардың бірі еді, мұны жазғандар айдалып кететін. Қазақ жазушылары сол себепті де бұл тақырыпқа кең қанат жаза алмады, біздің қазақ әдебиетінде ашаршылық тақырыбы көтерілмеді. Тіпті 1990 жылы жарық көргенімен, көптеген тарихи оқиғалар не бұрмаланып, не атап өтіліп, не тіпті жасырылып, интермәтін түрінде көрініс тапқан. Ал романның аудармалары уақыт өте келе жарияланды. Сол себепті аудармашының міндеті – сол кезде айтуға тыйым салынған, бірақ кейіннен рұқсат етілген ақпаратты ашып айтудың немесе жасырып қалдырудың шешімін табу. Мәселен, 1990 жылдары аударылған орысша нұсқада 2016 жылы аударылған ағылшын нұсқасымен салыстырғанда ашып көрсетілмеген ақпарат көбірек болуы мүмкін.

2.2 Романдағы этномәдени ақпараттың лексикалық деңгейде көрінісі

С. Елубайдың «Ақ боз үй» трилогиясы ерекше, тың тілде жазылған. Р.Нұрғали бірінші романның тілі жайында былай дейді: «Роман көркемдігінің басты кілті тілінде. Соны тілге кез болдық. Әңгіме етіп отырған аймақтың жері мен желінен, адамдар тіршілігінен пайда болған тіл шығармада өз орнын тапқан. Мойындау керек, біз бұл кезде қызық заманды бастан кешіріп жатырмыз ғой: тіл жоқ, бірақ сөз бар, тіл жоқ, бірақ шығарма бар. Осының салдарынан көмескі сурет, хабарлама оқиға, дәмсіз сөз шығарма бетін қаптайды. Романдағы көш суреті, дала кейпі, аштық айдаған жолаушылар жайы, махаббат күйі болсын – бар бәрі де тартымды, тың тіл қуатымен жанданған. Адам мінездерін жасағанда да сол тіл дәрмені олардың ажарын ашып тұр. Жергілікті сөйлеу тілі мол қамтылған. Бұл өте құптарлық жай. Тек “шайпауыз” (шайпау), “шалт” (шолт), “ірікті” (көз туралы), “құтаймас” (таусылмас, бітпес деген мағынада алыпты) деген сияқты бірлі-жарымды сөздер болмаса, бұл қалай деп таңырқанатындай тіркестер көрмедік. Шәріптің, Торқа кемпірдің тілдері күлдіреді-ақ. Тіл тапқырлығы, тіл ұстарту романның құнды жақтары.» [108]. Шынында да, романда бұрын сонды жазылмаған тың сөздер, тың ақпарат бар. Роман авторы көшпелі халықтың өмірін, салт-дәстүрін бұлжытпай суреттей алған. Роман тілінде тарихи-мәдени бояу айқын білініп тұрады, шығармада қазақтың нағыз ұлттық қасиеттері суреттеледі. А. Жақсылықовтың айтуынша да, шығармадағы түрлі реалиялардың, этнонимдердің, топонимдердің, мақалдар мен мәтелдердің жиынтығы оқырманға көшпелі қазақ халқының өмірі мен тұрмысының, мәдениетінің, ұлттық көзқарасының жарқын бейнесін береді [102, б. 215].

«Ақ боз үй» трилогиясындағы этномәдени ақпарат, ең алдымен Кеңес билігіне қатысты аймақтық реалиялар арқылы көрініс табады. Шығармада мелиса, пртөкөл, кеңес, зәкүн, статья, болыс, арыстыбай, комсомол, кәмпеске, бригад, кәзит, кәлектіп, КазЦИК, секретарь, колхоз, Стахановшы, разведка, НКВД, партбилет, нарком, уез, губоно, ГПУ, декрет, артель, земотдел, т.б. секілді фонетикалық тұрғыда бұрмаланған советизмдер кездеседі. Бұлар орыс тілі мен қазақ тіліне ортақ аймақтық реалиялар болғандықтан, оларды орыс тіліне аудару қиындық тудырмайды. Дегенмен, сөздердің жергілікті халықтың акустикалық ерекшеліктеріне байланысты бұрмалануын жеткізу мәселе болары анық. Ағылшын тілінде бұл советизмдерге қосымша түсініктеме беріп кеткен абзал.

Алдыңғы бөлімде өзге тілде қолданылып, ерекшеленіп тұратын лексикалық бірліктерді экзотизм деп атаған болатынбыз. Олай болса, түпнұсқада қолданылған советизмдер де экзотимдердің қатарына кіреді. «Ақ боз үйде», сондай-ақ, өзге тілдердің түшпара, орипек, самса, кепка, плащ, китель, галифе, кабур, наган, чекушке, т.б. секілді сөздері де қолданылады. Шығармаға шығыстық немесе славяндық реңк беріп тұрғандықтан, бұл лексикалық бірліктер де экзотизмдердің қатарына кіреді. Олар, сондай-ақ, бөгде тілдердің реалиялары болып саналады.

Трилогияда флора және фауна атаулары да көптеп кездеседі. Мәселен, жусан, адыраспан, баялыш, күйреуік, изен, жыңғыл, бетеге, көде, селеу, сабан, құмаршық, қамыс, терек, қоянсүйек, нарселеу, дүзген, жаңтақ, сүйрік, шырмауық, көсік, жуа, бұйырғын, бидайық, беде, ебелек, т.б. секілді өсімдік атаулары мен тазы, байғыз, сәйгел, киік, құлжа, қабылан, шортан, қарақұлақ, шағал, құзғын, арқар, т.б. секілді жан-жануарлар атаулары кездеседі. Бұл лексикалық бірліктер аудармашыға қиындық тудыруы мүмкін, себебі олардың аудармалары сөздіктерде болмай қалуы ықтимал. Ол үшін арнайы терминдердің аударма сөздігін қарау қажет. Бұл сөздерді реалия қатарына жатқыза алмаймыз, себебі олардың ұлттық, тарихи-мәдени сипаты жоқ. Біздің жерде өсетін жусан орыс не ағылшын жерінде де өседі, оның сол тілде атауы да болуы мүмкін. Дегенмен, кейбір флора және фауна атауларының пресуппозициясы болады. Бұл жағдайда өсімдік не жануар атауы емес, оның пресуппозициясы метареалия болып есептеледі.

Трилогияда өңірдің ерекшеліктерін көрсетіп тұратын ономастикалық реалиялар да баршылық. Кейіпкерлердің есімдері олардың түр-әлпеті мен мінез-құлқына, шығармадағы рөліне сәйкес шебер таңдалған. Иманды, әрі білімді Пахраддин, жарын сыйлай, әрі тыңдай білетін Сырға бәйбіше, хан қызындай тәкаппар, әрі көркем Хансұлу, күйгелек Шәріп, етікшінің баласы Шеге, қабағына қар жауған сұм Сұржекей, ер мінезді, денелі Дәу апа, үшқалақ Ждақай, т.б. есімдердің барлығы өз кейіпкеріне керемет жарасып тұр. Автор есім қоюда иронияны да қолдана білген. Әсіресе, тілі ащы Торқаның, Пахраддиннің малын бағатын Қозбағардың, тұрысы мен жүрісі қызық Бұқарбайдың есімдері оқырманды еріксіз күлдіртеді. Сол сияқты, топонимдер трилогиядағы оқиға орнынан хабар береді, романға тарихилық бояу береді. Мәселен, Оймауыт,

Доңызтау, Үстірт, Жем секілді топонимдер оқиғаның Қазақстанның батысында орын алғанын білдіреді.

Трилогияда «Үйірінен қаңғыған тұлпар оңбас, тұғырына саңғыған сұңқар оңбас» [55, б. 95], «Бір қарын майды бір құмалақ шірітеді» [55, б. 96], «Кебін киген келмейді, кебенек киген келеді» [55, б. 195], «Мәз болады болысың арқаға ұлық қаққанға...» [55, б. 509], «Байтал тұрмақ, бас қайғы» [55, б. 280], «Өгізге туған күн бұзауға да туады» [55, б. 349], «Қызым саған айтам, келінім сен тыңда» [55, б. 299], «Былай тартсаң арба сынады, былай тартсаң ат өледі» [55, б. 306], «Жалғыз жүріп жол тапқанша, ауылыңмен адас» [55, б. 195] секілді мақал-мәтелдер кездеседі. Бұлар қазақ халқының сан ғасырлар бойы қалыптасқан философиясынан, өмірге деген көзқарасынан, ділінен хабар береді.

Дегенмен, трилогияда ең жиі кездесетін этномәдени лексикалық бірліктер – ұлттық реалиялар. Оларға шаңырақ, нар, ақ боз үй, астау, шақырым, сәске, құлаш, шығыр, т.б. түрлі лексикалық бірліктер кіреді. Ұлттық реалиялар романға тарихи-мәдени сипат беріп, халықтың шаруашылығынан, әлеуметтік құрылымынан, географиялық ерекшеліктерінен, әскери ісінен, т.б. хабар береді.

2.3 «Ақ боз үй» трилогиясындағы ұлттық реалиялардың жіктемесі

Берілген диссертациялық жұмыста «Ақ боз үй» трилогиясындағы ұлттық реалиялардың аудармасы қарастырылады. Шығармада ұлттық реалиялардың 420-сы реалия-сөз және 80-ге жуығы метареалия болып анықталды. Оларды 1.2 тарауда көрсетілген тақырыптық жіктеме бойынша жіктейміз.

Ең алғашқы аталатын реалиялар тобы – географиялық реалиялар. Бұл топқа белгілі бір ұлттың шаруашылығына қатысты туындаған географиялық нысандардың атаулары мен мәдени сипаты бар метеорологиялық атаулар жатады. Мал шаруашылығымен айналысқан көшпелі халық үшін табиғаттың мінез-құлқын тану өте маңызды болғаны анық. Себебі халықтың көшпелі өміріндегі әрбір қадамы, әрбір шешімі табиғат құбылыстарына тәуелді болған. Қазақ халқының дүниетанымындағы желдің, қардың, жауынның, т.б. түр-түрі вербалданған. Романда *сіреу, күртік, алақанат қар, құралайдың салқыны, қызыл жел, ақ жаңбыр* секілді бес метеорологиялық реалиялар кездеседі.

Географиялық реалиялар қатарына, сондай-ақ, белгілі бір ұлттың шаруашылығына қатысты туындаған флора және фауна атаулары да жатады. Романда төрт түлік – жылқы, қой, ешкі, сиырға қатысты *тай, ту бие, ақалтеке, арғымақ, құнан, сәйгүлік, бесті, қошқар, тоқты, серке, теке, өгіз, қошқар* реалиялары аталады. Оған қоса, мәдени сипаты бар, *құлын, бұзау, бұқа, айғыр, жорға* секілді лексикалық бірліктер де бар, бірақ олардың орыс және ағылшын тілдерінде баламалары бар болғандықтан, берілген жұмыста реалия ретінде қарастырмаймыз.

Географиялық реалиялар жіктемесінде түйе түрлеріне қатысты реалияларды жеке қарастыруды жөн көрдік. Романдағы сюжет Қазақстанның батыс өңірінде, Үстіртте өрбиді. Үстірт мекені құмды жазық болғандықтан бұл алқап түйе шаруашылығына қолайлы. Көшпелі қазақ халқы түйе малын, негізінен, ауыр жұмыс күші ретінде көші-қонға пайдаланған, сондай-ақ, сүтін,

етін ас ретінде, жүнін киімге, т.б. жаратқан. Сол себепті, шығармада түйе шаруашылығына қатысты ұлттық реалиялар өте көп. Мәселен, түйе малы атауларының 12 түрі кездеседі: *аруана, атан, бура, буыршын, жарбай, інген, құнанша, мая, нар, нарқоспақ, тайлақ, үлек*.

Жіктемедегі екінші ірі топ – этнографиялық реалиялар тобы. Бұл топтың реалиялары қазақ халқының мәдениетінен нағыз ұлттық ақпарат беретін бірліктер болып табылады. Этнографиялық реалияларды мынадай топшаларға жіктедік:

1. Ас пен сусын түрлеріне қатысты реалиялар. Трилогияда *айран, бауырсақ, жент, ірімшік, қаймақ, қатық, күлше, қуырдақ, құрт, қымыз, қымыран, майсөк, табанан, талқан, шұбат* секілді 15 ұлттық тағам мен сусын атаулары кездеседі.

2. Баспана түрлеріне қатысты реалиялар. Көшпелі халық болғандықтан қазақтардың негізгі баспанасы киіз үй болған. Қолданылу мақсатына, көлеміне, иесінің дәулетіне, т.б. байланысты киіз үй алуан түрлі болып келеді. Романда *орда, ақ боз үй, қоңыр үй, қараша үй, құрым үй, отау, жаппа, күрке, есекарқа, тоқал там* секілді баспана түрлері реалиялары кездеседі. Сондай-ақ, *киіз үй, қонақ үй, ас үй* секілді тіркестер реалия ретінде алынған жоқ, себебі *киіз үй* тіркесінің орыс және ағылшын тілдерінде қалыптасқан аудармасы бар, ал қалған екі тіркестің тарихи-мәдени сипаты, біздің ойымызша, жоқ.

3. Киіз үйдің құрамдас бөліктеріне қатысты реалиялар. Романда ұлттық баспана – киіз үй бөліктері реалиялары да кездеседі. Бұл тақырыптағы реалиялардың саны біршама болғандықтан, оларды жеке топша етіп алуды жөн көрдік. Атап айтсақ, киіз үйдің қаңқасына қатысты *шаңырақ, күлдіреуіш, бақан, уық, кереге, қаусырмалы есік, сықырлауық есік, сырық*; жабу киізін атайтын *түндік, үзік, туырлық, бау, ірге*; сондай-ақ, үйдің белгілі бір бөлігін меңзейтін *маңдайша, босаға, төр, жұрт* реалиялары кездеседі. Тіпті керу (керегені), жығу (үйді), тігу (үйді) секілді етістіктер де реалия ретінде қарастырылуы керек.

4. Үй бұйымдарына қатысты реалиялар. Романда жиһаз бен үй бұйымдары тақырыптық тобында *адалбақан, алаша, бесік, бөстек, дастархан, дорба, кебеже, керме, киіз, көрнек, көрпе, көрпеше, қалта, сандық, сандықша, сырмақ, текемет, тулақ, түскиіз, шайсандық, ши, шымылдық* реалиялары кездеседі.

5. Ыдыс-аяққа қатысты реалиялар. Ұлт тұрмысы өмір салтында ас сақталатын ыдыс-аяқтарға ерекше көңіл бөлінген. Байырғы шеберлер ыдысты емен, қайың, арша, тағы басқа берік ағаштардан, мал терілерінен, болат, алтын, күміс сияқты металдардан жасаған. Романда *қазан, кесе, тостаған, табақ, күбі, керсен, құман, тасқұман, мес, піспек, саба, торсық, тегене, тайқазан, көнек шелек, тұтқыш, келсап* секілді реалиялар кездеседі. Трилогиядағы стакан, тарелка, кружка секілді лексикалық бірліктер бөгде реалиялар болып табылады. Ал леген, шәугім, таба, дүңгір секілді сөздердің орыс және ағылшын тілдерінде баламалары бар, сол себепті оларды реалия қатарына алмаймыз.

6. Мал шаруашылығына қатысты реалиялар. Мал шаруашылығы ұлтымыздың негізгі кәсібі болғандықтан, бұл тақырыптық топта өте көп реалиялар кездеседі. Атап айтқанда, 30 реалия беріледі. Олар төрт түліктің

санына қатысты *үйір, келе, табын*; малды жегуге қатысты *қамшы, ер-тұрман, бишік, бұйда, жазы, ноқта, үзеңгі, шылау*; мал жаюға қатысты *қорық, қотан, астау, ойсыл-қара, күйек*; малды байлауға қатысты *тіздеу, көген, құрық, қаңтару, қазық, желі, шідерлеу, шалдыру*; малдың дене мүшелеріне қатысты *қазы, жілік, сағақ, қом, шуда, шаша* секілді реалиялар кездеседі. Бұл топқа *ауыздық, жіліншік, өркеш, айыл, ашамай, жүген, борбай, серек, отар* секілді лексикалық бірліктер алынған жоқ, себебі олардың орыс және ағылшын тілдерінде баламалары бар.

7. Малшы түрлеріне қатысты реалиялар. Бұл лексикалық бірліктерден қазақ халқы төрт түлікті баптаушыларға төрт түрлі атау қойғаны байқалады. Романда *жылқышы, қойшы, түйеші, түйекеш, шопан* секілді малшы атаулары кездеседі.

8. Жалпы шаруашылыққа қатысты реалиялар. Мал шаруашылығына қатысты реалиялармен қатар романда жалпы шаруашылыққа қатысты ұлттық бояуы бар лексикалық бірліктер кездеседі. Оларға *арба, арқан, шыршыр, асатаяқ, жайлау, көш, күзек, құйрық май, қыстау, тасошақ, жерошақ, соғым, тезек, шығыр* секілді реалиялар жатады.

9. Киім-кешекке қатысты реалиялар. «Ақ боз үй» романындағы киім атаулары реалиялары үлкен топты құрайды. Шығармада *бөкебай, бөрік, жаулық, желек, құлақшын, малақай, сәлде, сәукеле, тақия, тымақ, шалма, шарқат* секілді бас киім атаулары, *беишет, дамбал, жарғақ шалбар, жеңсіз, зәгран шалбар, ішік, камзол, кеудеше, күпі, тон, шапан, шекпен* секілді киім атаулары, *кебіс, саптама етік, шоңқайма етік* секілді аяқ киім атаулары және *белбеу, тұрме* секілді қосымша киім атаулары кездеседі. Олардың жалпы саны 29.

10. Әшекей бұйымдары реалиялары. Романдағы әшекей бұйымдары арасынан ұлттық сипаты айқын *шашбау, шолпы, шығыршық* реалияларын атап айту қажет. Бұл әшекей бұйымдарының *сырға, сақина, білезік* атауларындағыдай сөздік сәйкестігі жоқ, сол себепті аудармашыларға белгілі бір қиындық тудырады.

11. Ақша бірліктері реалиялары. Қарастырылып отырған романда ақша бірліктері атауларынан *сом, тайтұяқ* секілді реалияларды кездестіруге болады.

12. Өлшем реалиялары. Өлшем реалияларына белгілі бір ұлттың салмақ, ұзындық, аудан, сұйықтық пен сусымалы денелердің көлемін білдіретін өлшем атаулары жатады. «Ақ боз үй» романында мынадай ұлттық өлшем атаулары кездеседі: *адым, елі, қадам, қарыс, көш жер, қозы көш, қол созым, құлаш, тай шаптырым, тұтам, уыс, шақырым, шөкім*. Бұлардың кейбірі қазіргі таңда қолданыста болса (адым, қол созым, уыс, тұтам, шақырым шөкім), біразы көнерген (елі, қарыс, көш жер, қозы көш, құлаш, тай шаптырым, тұсау бойы).

13. Уақыт пен мезгілге қатысты реалиялар. Бұл топқа *азан, алакөбең, алагеуім, алагеуім таң, бейуақ, бесін, екі кештің арасы, екінді, елең-алаң, іңір, кіші бесін, құлқын сәрі, намаздыгер, сәске, сәске түс, тал түс, таң сәрі, тұсау бойы, Ұзынсары, ұлы бесін, ұлы сәске, шай қайнатым, шаңқай түс, ымырт* секілді лексикалық бірліктер жатады.

14. Салт-дәстүрге қатысты реалиялар. Бұл топқа *айт, айттау, ас, беташар, жарапазан, жар-жар, жасау, жоқтау, жолашар, қалың, кит, қонақасы, қыз қашиар, садақа, сүйінші, сыңсу, талақ, тартыс, той, той бастар, той тарқар, ұзату, шежіре* лексикалық бірліктері кіреді.

15. Ұлттық ойын реалиялары. Романда ұлттық ойын реалияларынан *айгөлек, ақсүйек, аламан бәйге, алтыбақан, асық, бәйге, ошақ бәйге, палуан күрес, соқыр теке* секілді лексикалық бірліктер кездеседі.

16. Өнерге қатысты реалиялар. Бұл топқа *айтысу, ақын, дастан, домбыра, домбыраның құрсағы, құлағы мен сабы, домбырашы, жыр, жырау, жырышы, күй, терме* реалиялары жатады.

17. Наным-сенімге, мифологияға қатысты реалиялар. Бұл топқа *албасты, азәзіл, әзірейіл, жерұйық, сайтан, үр қызы, хор қызы, ыблыс*, т.б. лексикалық бірліктерді жатқыздық.

Жіктемедегі үшінші ірі топ әлеуметтік-саяси деп аталады. Бұл топқа әкімшілік-территориалдық құрылымға, билік органдарына, қоғамдық-саяси өмірге, туыстық қатынастарға қатысты бірліктер, діни және әскери атаулар, қаратпа сөздер жатады:

1. Этноним-реалиялар. Бұл топқа ру мен тайпа атаулары жатады. Романда *әлім, адай, табын, құнанорыс, ажым, қаражон, жалпақтіл* секілді этнонимдер кездеседі.

2. Әлеуметтік-саяси реалиялар. Романда әлеуметтік-территориалдық реалиялардан *ауыл, кеңшар, аудан, ауылдас*, әлеуметтік реалиялардан *ақсақал, жігіт, қарасақал, көксақал, бай, жатақ, жалшы, батырақ*, саяси реалиялардан *ауыл ағасы, ауылдық кеңес ағасы, ауылнай, ауылсовет, би, әкім, хан, қожса, молда, алаш, алашорда, шала қазақ* секілді атаулар кездеседі.

3. Туыстық реалиялар. Қазақ халқының ұлттық ерекшеліктерінің бірден бірі – берік туыстық қатынастардың, бірліктің, ағайындықтың болуы. Оған туыстық қатынастарды білдіретін мол лексикалық бірліктер дәлел. Тек «Ақ боз үй» романының өзінде орыс және ағылшын тілінде баламасы жоқ *бажса, бәйбіше, жамағайын, жамағат, жезде, жекжат, жеңге, жеті ата, жиен, келін, көке, қайны, қайын сіңлі, құда, нағашы, тоқал, төркін* секілді туыстық атаулар кездеседі.

4. Қаратпа реалия-сөздер. Бұл топқа *айналайын, арысым, аға, бәйбіше, келін, құдаша, ағай, жеңеше, жеңгей, ата, көке, құда, баба, жезде, қайнаға, ағайын, көкесі*, т.б. секілді лексикалық бірліктер жатады.

5. Діни реалиялар. Бұл топқа *азат, аят, әптиеқ, жаназа, жайнамаз, құбыла, Құран, қылкөпір, мазар, медресе, намаз, ораза, сәжде, таспиқ, шейіт* лексикалық бірліктері жатады.

Романдағы метареалияларға тоқтала кетейік. Біздің тану және білу деңгейімізге сәйкес трилогиядан 80-ге жуық метареалия анықталды. Оларды 1.2 тарауда аталған жіктемеге сәйкес топтастырайық:

- символдық метареалиялар. Бұл топқа *ақ боз үй, қоңыр үй, қараша үй* тіркестеріндегі түс символикасы, *нар* сөзіндегі анималистік символ жатады.

- ассоциациялар мен пресуппозициялар. Бұл топқа белгілі бір тілдік бірліктерден туындайтын ассоциациялар мен пресуппозицияларды жатқызамыз. Мәселен, *шаңырақ, үкі, жарбай, нарқоспақ, босаға, адай, құдайы қонақ, бейуақ* секілді лексикалық бірліктерден туындайтын ассоциациялар мен пресуппозицияларды жатқызамыз. Сондай-ақ, *Желтоқсан оқиғасына, қазақ халқының ағайындық, еріншектік* секілді кеңінен талқыланатын қасиеттеріне пресуппозициялар кездеседі.

- аллюзиялар. Бұл топқа әдеби, фольклорлық, тілдік аллюзиялар жатады. Мәселен, трилогияда *Асан қайғы, Шық бермес Шығайбай, мэлс, мырқымбай* секілді аллюзиялар кездеседі. Әдеби аллюзиялардан Абайдың өлеңдеріне сілтемелер кездеседі.

- ым-ишараттар. Трилогияда *бет сызу, бет шымшу, бет сипау, қол жаю, маңдайынан иіскеу* секілді тарихи-мәдени мәні бар ишараттар кездеседі.

- әдет-ғұрыптар. Бұл топқа тарихи-мәдени астары бар *атына теріс мінгізу, бет ашу, жаулық салу, үй жанына дейін атпен бару, аттан түсіп жаяу сәлем беру, Той бастау, дем салынған кеседен су ішу, әйел адамның жолдасының, жолдасының туыстарының атын атамауы, желек жабу, кесе төңкеру, шашу, шапан кигізу, шала туған баланы керегеге іліп қою, ақсарбас шалу, түндік жабу.*

Тілдік жіктеме бойынша трилогияда зат есім реалиялар да (*шаңырақ, беташар, нар, алаша, т.б.*), етістік реалиялар да (*кереге керу, шашу, үй жығу, т.б.*) кездеседі.

Уақыттық жіктеме бойынша тарихи да (*шыршыр, саптама етік, абажа, адалбақан, болыс, т.б.*), заманауи да (*шаңырақ, алаша, шала қазақ, т.б.*) реалиялар кездеседі. Дегенмен, заманауи реалиялардың саны басым.

2-тарау бойынша тұжырым

- Аударманы сынау алдында талдау кезінде экстралингвистикалық ақпарат (түпнұсқа авторы және аударма авторы, түпнұсқа авторының мақсаты және аударма мақсаты, түпнұсқа реципиенті және аударма реципиенті, түпнұсқаның жазылу және аударылу уақыты) және лингвистикалық ақпарат (түпнұсқа тақырыбы, түпнұсқа мазмұны, түпнұсқа құрылымы, түпнұсқадағы ақпарат түрі және тығыздығы, түпнұсқаның лексикалық, синтаксистік, т.б. ерекшеліктері) талдануы керек.

- XX ғасырдың сұрапыл қасіреттері – ашаршылық пен репрессия, соғыс пен тоқырау заманы туралы жазылған “Ақ боз үй” жазушы С. Елубайдың ең елеулі еңбектерінің бірі болып табылады. «Ақ боз үй» трилогиясы – қазақ тағдырында орын алған аталмыш қасірет туралы жазылған ең ірі көркем туынды.

- С. Елубай «Ақ боз үй» романын жазуда қалың оқырманды еліміздің тарихында болған ауыр жағдаймен, ешқандай бүкпесіз шындықпен таныстыруды мақсат етті. Роман орыс, түрік, ағылшын, испан тілдеріне аударылған. Аудармашының мақсаты ұлтымыздың ұждани сипатын өзге ұлттарға көрсете білу, тарихымызда болған мақтан тұтуға лайық рухани келбетімізді таныстыру.

- Көркем әдебиет шығармасы болғандықтан, бұл еңбек көпшілік қауымға арналған, ал аударма реципиенті ретінде қазақ мәдениеті мен тарихынан хабары аз немесе жоқ оқырман алынады.

- Романда когнитивтік, эмоционалдық, эстетикалық ақпарат түрлері кездеседі. Көркем шығарма болғандықтан, романда эстетикалық ақпарат басым. Тарихи-мәдени шығарма болғандықтан, романда этномәдени ақпарат та көп мөлшерде кездеседі. Эстетикалық ақпарат та, этномәдени ақпарат та жоғары тығыздықта кездеседі. Бұл факторды аударма кезінде есте ұстаған жөн, себебі аударма оқырманы үшін ақпарат тығыздығы арта түседі.

- Трилогиядағы этномәдени ақпарат советизмдер, экзотизмдер, флора және фауна атаулары, антропонимдер, топонимдер, мақал-мәтелдер, реалиялар арқылы көрініс табады.

- Трилогиядан 420-ға жуық географиялық (метеорология, төрт-түлік, түйе түрлері), этнографиялық (ас пен сусын, баспана, киіз үй бөліктері, үй бұйымдары, ыдыс-аяқ, мал шарушылығы, малшы түрлері, жалпы шаруашылық, киім-кешек, әшекей бұйымдары, ақша бірліктері, өлшем, уақыт, салт-дәстүр, ұлттық ойын, өнер, наным-сенім), әлеуметтік-саяси (этноним, әлеуметтік-саяси, туыстық, қаратпа сөз, діни) реалия-сөздер анықталды.

- Романнан 80-ге жуық символдар, ассоциациялар мен пресуппозициялар, аллюзиялар, ым-ишараттар, әдет-ғұрыптарды білдіретін метареалиялар анықталды.

- Тілдік жіктеме бойынша трилогияда зат есім реалиялар да (шаңырақ, беташар, нар, алаша, т.б.), етістік реалиялар да (кереге керу, шашу, үй жығу, т.б.) кездеседі. Уақыттық жіктеме бойынша тарихи да (шыршыр, саптама етік, абажа, адалбақан, болыс, т.б.), заманауи да (шаңырақ, алаша, т.б.) реалиялар кездеседі.

3 С. ЕЛУБАЙДЫҢ «АҚ БОЗ ҮЙ» РОМАНЫНДАҒЫ РЕАЛИЯЛАРДЫҢ БЕРІЛУ БАРАБАРЛЫҒЫ

«Ақ боз үй» романындағы реалиялардың аудармаларының барабарлығын анықтау мақсатында түпнұсқадағы барлық ұлттық бояуы бар бірліктер мен олардың микроконтекстілері жаппай жинақталды. Орыс және ағылшын тілдеріндегі мәтіндерден осы ұлттық бояуы бар лексикалық бірліктердің аударма нұсқалары іріктелді. Алынған үштілдік сәйкестіктер негізінде Microsoft Excel бағдарламасында үш тілді параллель корпус жасақталды [Қосымша Ә].

Параллель корпусқа семантикалық талдау жасалып, орыс тілінде де, ағылшын тілінде де баламасы бар лексикалық бірліктер жойылды. Бұл бірліктер, біздің пікіріміз бойынша, аударматануда реалиялар қатарына жатпайды. Қалған баламасы жоқ, ұлттық-тарихи бояуы бар тілдік бірліктердің саны 420. Олар жалпы алғанда 2555 микроконтексте кездеседі. Сондай-ақ, метареалиялардың 80-ге жуық қолданыстары алынды.

Параллель корпус реалияларды микроскопиялық және макроскопиялық тұрғыда зерттеуге мүмкіндік береді [109, Б. 156-157]. Микроскопиялық тұрғыда реалияның әрбір микроконтекстегі аудармасының тәсілін, барабарлығын, аудармаға әсер еткен факторларды, қателіктерді, т.б. анықтауға мүмкіндік берсе, макроскопиялық тұрғыда реалиялардың түпнұсқа және аударма мәтін бойынша траекториясын анықтауға, тақырыптық жіктеме бойынша және жалпы аударма тәсілдерінің жиілігін анықтауға, реалия аудармасына қойылатын барабарлық талабының ережелерін тұжырымдауға, түрлі семантикалық қателіктерді жүйелеуге, әрі доместикация және форенизация дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу жұмысындағы сандық және сапалық талдау жоғарыда аталған реалиялардың барлық қолданыстары негізінде жасалды, дегенмен диссертациялық жұмыста қорытынды тұжырымдар жасауға негіз болған ең жиі қайталанған 200-ге жуық микроконтекст талдауы келтіріледі. Микроконтекстер реттік саны жақша ішінде (0) беріледі.

Реалия-сөз бен метареалияның көркем прозадағы аудармаларының барабарлығы дегеніміз реалияның денотативті мағынасының, ұлттық-тарихи бояуының, формасының әрі контекстуалдық маңызының барынша сақталып, реалияның коммуникативтік ықпалын көркем проза стиліне нұқсан келтірмей аударылуы. Бұл жерде денотативті мағына дегеніміз реалия туралы типтік-түрлік ақпарат, ал ұлттық бояу дегеніміз осы референтті оның түрлік-типтік гиперонимдерінен ажырататын, белгілі бір ұлтқа жататындығын білдіретін ақпарат.

Реалия барабарлығына талдау жасау үдерісі бірнеше кезеңнен тұрады. Ең алдымен, реалияның денотативті мағынасы және ұлттық бояуы, қажет болғанда этимологиясы анықталады. Аударма тілінде сөздік реалиялардың бар-жоғы тексеріледі. Сөздік сәйкестіктері жоқ реалияның ұлттық бояуының маңызы (актив және пассив) анықталады.

Алынған мәліметтер негізінде реалия аудармасына пайдаланылған тәсіл мен аударма нұсқасы реалия аудармасының барабарлығына қойылатын талаптарға сәйкес талданады.

Талдау нәтижесінде реалиялардың белгілі бір тақырыптық топтағы аударылу тәсілдері келесі 0-кесте үлгісі бойынша қорытындыланады.

0-кесте. Реалиялардың аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия		
2	Транслитерация/транскрипция		
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация		
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация		
5	Функционалдық аналог		
6	Калька		
7	Мәдени аналог		
8	Экспликация		
9	Гипо-гипероним		
10	Контекстуалдық аналог		
11	Грамматикалық трансформация		
12	Түсіру		
	Балама		
	Аударылмаған сөйлемдер		

Кестеде реалияларды аудару тәсілдерімен қатар Балама және Аударылмаған сөйлемдер атты жолдар да келтірілген. Мұндағы балама ұяшығында тілдік жұптардың қатынасындағы баламасы бар сөздердің саны көрсетіледі. Мәселен, қазақ-орыс тілдік жұбында қандай да бір сөздің баламасы бар болса, қазақ-ағылшын тілдік жұбында сол сөздің баламасы болмауы мүмкін, яғни біздің анықтамамыз бойынша қазақ-ағылшын тілдік жұбында бұл сөз реалияға жатады.

2.1-тараушада романның ағылшын тіліне С. Елубайдың қысқартып берген нұсқасынан аударылғанын айтқан болатынбыз. Берілген диссертацияда түпнұсқа ретінде 2008 жылы жарыққа шыққан трилогия қарастырылады. Сол себепті, романның аударылмаған екінші және үшінші кітабы мен С. Елубайдың қысқартқан сөйлемдері талдау нәтижелерін бұрмаламас үшін бөлек алынып, аударылмаған сөйлемдер деп беріледі. Бұл категория аудармашылардың қолданған түсіру тәсілімен шатастырылмауы керек, себебі аталған сөйлемдер аудармашының мақсатымен аударылмай қалған сөйлемдерге жатпайды.

Сандық көрсеткіштерден кейін талдау нәтижелеріне сәйкес дескриптивті және прескриптивті тұжырымдар беріледі. Әр тақырыптық топтағы реалиялардың аудармаларына қатысты ең жиі орын алған үрдістер сипатталып, аудармашыларға арналған кеңестер тұжырымдалады.

3.1 Реалия-сөздердің берілу барабарлығы

3.1.1 Географиялық реалия-сөздердің берілу барабарлығы

Метеорологиялық реалиялардың берілу барабарлығы. Романдағы *сіреу, күртік, алақанат қар, құралайдың салқыны, қызыл жел, ақ жаңбыр* метеорологиялық реалиялары сегіз түрлі микроконтексте қолданылады.

Ақ жаңбыр немесе *ақ жауын* реалиясы жаңбырдың белгілі бір түрін білдіреді. Энциклопедиялық сөздік бойынша, ақ жауын дегеніміз «айтарлықтай аумақта біркелкі қарқынмен ұзақ уақыт (бірнеше сағаттан бірнеше тәулікке дейін) жауатын жаңбыр. Ақ жауын қоңыржай ендіктерде, әдетте Қазақстанның орманды-дала, шөлейт және биік таулы белдемдерінде жылы циклон өткенде байқалады» [110, б. 180]. Бұл анықтамадан шығатын қорытынды – *ақ жаңбыр* реалиясының ақ түске мүлде қатысы жоқ. Бұл реалияның денотативті мағынасы – жаңбыр түрі, ал ұлттық бояуы – Қазақстан аумағында жауатын жаңбырдың ұзақ, үздіксіз жауатын түрінің болуында. Микроконтексте реалияның ұлттық бояуы актив, себебі микроконтекстегі сіркіреген, себездеп сөздері реалияның лексикалық мағынасын ашып тұр.

Ақ жаңбыр тіркесі тек қана реалия емес, географиялық термин, сол себепті оның өзге тілдерде баламасы болуы мүмкін. Мәселен, қазақша-орысша аударма сөздіктерде бұл реалияға *длительный, мелкий дождь* (ұзақ жауатын, майда жаңбыр) түсініктемесі беріледі [52], яғни оның баламасы жоқ. Аудармашылардың нұсқаларына көз салайық:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(1)	“Сіркіреген селдір <i>ақ жаңбыр</i> таң атқалы үзбей себездеп тұрған” [55, б. 49].	“С утра без перерыва моросил <i>белесый дождик</i> ” [111, б. 54].	“All night until very morning the moonlit, <i>white rain</i> was falling” [112, б. 62].

Ақ жаңбыр реалиясы (1) мысалда орыс тіліне *белесый дождик* (ақшыл жаңбыр) және ағылшын тіліне орыс тілінен *white rain* (ақ жаңбыр) толық калькалары арқылы аударылған. Орыс тілінде *ақ жаңбырдың* негізгі семантикалық компоненттері *без перерыва* (үзіліссіз) және *моросил* (сіркіреу) сөздері арқылы контексте ашылады. Ал ағылшын тіліндегі *калька* бұл семантикалық компоненттерді бермеген. Айта кететін жайт, орыс тілінің де, ағылшын тілінің де корпустарында *ақ жаңбыр* тіркесі кездеспейді. Сол себепті, орыс тіліндегі аудармадағы *белесый* (ақ) сын есімі мен ағылшын тіліндегі *ақ* (white) сын есімі реалияның ұлттық бояуын берудегі талпыныс деп есептейміз. Дегенмен, ағылшын тіліндегі *калька* барабар емес, сол себепті аудармаға *ақ жаңбырдың* семантикасын ашатын сөздер қосылуы қажет деп ойлаймыз. Мәселен, ағылшын тіліндегі *drizzle* (селдір жаңбыр) сөзі *жауу* (fall) етістігінің орнына реалияның ұлттық бояуын бере алар еді.

Құралайдың салқыны реалиясы «көктемнің соңғы айының орта тұсындағы күн райындағы қолайсыз кезең, амал атауын» білдіреді [113, б. 101]. Бұл кез киіктің төлдеу кезіне сәйкес келгендіктен *құралайдың салқыны* деп аталып

кеткен. Қазақтар жайлауға құралайдың салқыны өткен соң ғана көшетін болған. Яғни бұл уақыт ұлттық шаруашылықтың жүргізілуіне әсер еткен. Аударма сөздіктерде реалияға *похолодание, наступающее во время, когда сайгачата начинают бегать* (киіктің лағы аяқтанатын кезде болатын салқын ауа-райы) деген түсініктеме беріледі [52]. Сонымен, реалияның денотативті мағынасы – суық мезгіл болса, ұлттық бояуы – қазақтардың киіктердің төлдеуі кезіндегі салқын ауа-райын атауында. Ұлттық бояу актив, себебі мәтін желісінде белгілі бір уақытты білдіріп тұр. Аудармашылардың нұсқаларын қарастырайық:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(2)	“Құралайдың салқыны өте қойлар төгіп коздай бастады” [55, б. 48].	“После майской прохлады начался окот” [111, б. 54].	“After May’s cold weather, the lambing time began” [112, б. 61].

(2) мысалда орыс тілінде де, ағылшын тілінде де *құралайдың салқыны* реалиясының денотативті мағынасын ашатын *майская прохлада* (мамыр айындағы салқын ауа-райы) және *May’s cold weather* (мамыр айындағы салқын ауа-райы) экспликациялары қолданылған. Бұл реалияға аталған тілдерде толық балама табу мүмкін емес, себебі реалияның мағынасы ұлттық шаруашылықпен байланысты, яғни оның ұлттық-тарихи бояуы зор. Ұлттық бояу сақталмағанымен, аудармашылардың нұсқаларын барабар деп есептейміз, себебі бұл аудармада көркем проза стиліне нұқсан келмеген, коммуникативтік ықпал сақталған.

Қызыл жел реалиясы да экспликация тәсілімен аударылған:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(3)	“Содан көп ұзамай түстіктен қызыл жел соғып, күн жылып, қар шұрқ тесілді” [55, б. 48].	“Несколько дней прошло – и задул с севера <i>теплый ветер</i> , солнышко пригрело землю, снег местами прорвался, стал таять” [111, б. 54].	“Several more days passed, and a <i>warm wind</i> blew from the south, the sun warmed the earth, the snow receded in places and began to melt” [112, б. 61].

(3) мысалда түпнұсқадағы *қызыл жел* дегеніміз Қазақстан аумағында наурыз айында оңтүстіктен соғатын аңызак, ыстық желді білдіреді [114, б. 502]. Реалияның контекстуалдық маңызы актив. Аударма сөздіктерде *суховей* (ыстық жел) [52] және *dry wind* (құрғақ жел) [115] деген сәйкестіктер болғанымен, аудармашылар *теплый ветер* (жылы жел) және *warm wind* (жылы жел) экспликацияларын пайдаланған. Ағылшын тіліндегі аудармашының бұл реалияны реалия ретінде қабылдамағаны айқын, яғни аралық аударма кезінде ұлттық бояу тіптен жойылып кетуі мүмкін. Нәтижесінде, екі тілде де реалияның денотативті мағынасы мен коммуникативтік ықпалы сақталған, бірақ ұлттық бояуы берілмеген.

Табиғат құбылыстарына қатысты реалиялардың ерекше бір тобы – қарға қатысты реалиялар. Осы орайда ұлы Абайдың «Қан сонарда бүркітші шығады аңға» атты өлеңіндегі *қан сонар* реалиясын аудару қаншалықты күрделі болғандығын айта кету керек. «Ақ боз үй» романында аударылуы күрделі *сіреу, күртік, алақанат қар* атты үш түрлі қар атауы кездеседі. Күртік қар – нығыздалған, соқталанған қарды білдіреді [116]. Мұндай қардың үстімен жүру өте қиын. Аударма сөздіктерде ешқандай сәйкестік берілмейді. (4) микроконтексте күртік қардың ұлттық бояуы актив, себебі бұл реалия берілген микроконтексте жүріп келе жатқан көштің жолындағы кедергіні сипаттауға қолданылған. Романның аудармашылары мынадай нұсқаларды қолданған:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(4)	“Ірі қара болмаса, майда мал жүре алмас <i>күртік</i> ” [55, б. 32].	“Разве что крупной скотине – верблюдам и лошадям – под силу переход <i>по глубокому, не слежавшемуся еще снегу</i> , а овцы и козы, к примеру, не сделают по нему и шага” [111, б. 38].	“Only large and strong animals – camels and horses – were capable of travel across <i>deep snow that was still not packed down</i> , but the sheep and goats, for example, wouldn’t take a step in it” [112, б. 42].

(4) мысалда орыс тіліндегі аудармада реалия *по глубокому, не слежавшемуся еще снегу* (терең, әлі нығыздала қоймаған қар) деп сипатталса, ағылшын тілінде *deep snow that was still not packed down* (терең, әлі нығыздала қоймаған) қар деп сипатталады. Екі тілде берілген нұсқалар *күртік қар* реалиясының лексикалық мағынасына кереғар болып шыққан. Түпнұсқа авторының *нығыздалған қар* тіркесіне *нығыздалмаған қар* тіркесі сәйкестендірілген. Осылайша, аудармашылар реалияның лексикалық мағыналарын бұрмалаған. Аударма сөздіктерде бұл реалияға *снежный занос* және *snowdrift* нұсқалары беріледі. Біздің ойымызша, аударма сөздіктегі нұсқалар реалияның ұлттық бояуын бере алмағанымен, коммуникативтік ықпалын бере алар еді. Ағылшын тіліндегі аудармашы осы жағдайда да орыс тілі аудармашысының қателігін аударғаны, тіпті реалияның бар екендігін білмегені айқын.

Сіреу қар дегеніміз тізеден келер тұтас қар [116]. Сондай-ақ, ол – “ұзақ мезгіл мызғымай жатқан аяқ бастырмас, көлік жүрісіне бөгеу қатты қалың” қар [117]. *Сіреу* реалиясы ұлттық бояуы пассив болған жағдайларда аудармада түсіріліп отырған. Бір ғана жағдайда (актив болғанда) аудармашылар қардың осы түріне сипаттама беріп өткен:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(5)	“Тондай қатқан <i>сіреу</i> қарды сендей бұзып екі айырып дүйім көшке жол ашып келеді” [55, б. 39].	“Снег <i>слежался, по плотности не уступает, пожалуй, и насту</i> , и все же Шойынкара <i>вспарывает его</i> ” [111, б. 44].	“The snow had settled, and apparently the thin crust of ice over it was not yielding, yet Shoyynkara was ripping through it” [112, б. 51].

(5) мысалда үнемсіз болғанымен, орыс тіліндегі *снег слежался, по плотности не уступает, пожалуй, и насту* (қар нығыздалып, оның қаттылығы мұздан кем емес) экспликациясы мен ағылшын тіліндегі *the snow had settled, and apparently the thin crust of ice over it was not yielding* (қар нығыздалған, оның үстіндегі қалың мұз қабаты да қалысар емес) деген экспликация *сіреу* реалиясының коммуникативтік ықпалын бере алған. Сол себепті, аударманы сәтті шыққан деп есептейміз. Оның үстіне, көркем проза стиліне нұқсан келмеген.

Алақанат қар дегеніміз бір жерде бар, бір жерде жоқ, бір жерде жұқа, бір жерде қалың қар [116]. Біздің ойымызша, реалияның ұлттық бояуы пассив, себебі ол түсірілсе, мәтін желісіне нұқсан келмейді. Аудармаға назар аударайық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(6)	“Жерде <i>алақанат</i> қар жатқан жазғытұры шақ еді” [55, б. 426].	“Была поздняя весна, кое-где еще лежал <i>островками оплывший снег</i> ” [111, б. 455].

(6) мысалда да реалия орыс тіліне *лежал островками оплывший снег* (еріген қар жер-жерде аралшық іспеттес болып жатты) экспликация тәсілі арқылы аударылған. Айта кететін жайт, бұл реалияның да орыс тілінде *проталина* (қары еріп, ашылған жер) [52] деген мәдени аналогы бар. Дегенмен, аудармашы экспликация тәсілін қолдануды жөн көрген, әрі ол сәтті шыққан, мәтін стиліне нұқсан келмеген.

Сонымен, табиғат құбылыстарына қатысты географиялық реалиялардың орыс және ағылшын тілдеріне аударылу тәсілдерін келесі кестеден көруге болады:

1-кесте. Метеорологиялық реалиялардың аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Калька	1	1
2	Экспликация	4	4
3	Гипо-гипероним	1	1
4	Түсіру	1	1
	Аударылмаған сөйлемдер	1	1

Қазақ тіліндегі табиғат құбылыстарына қатысты реалиялар сан түрлі, олар – көшпелілердің мал шаруашылығын жүргізу негізі. Сол себепті, олардың өзге тілдерге аудару айтарлықтай қиындық тудыруы мүмкін. Романдағы табиғат құбылыстары реалияларын аударғанда орыс тіліндегі аудармада негізінен экспликация тәсілі қолданылып, ол сәтті шыққан. Экспликация тәсілі көркем мәтін стилін бұзбай сақтауға мүмкіндік берген. Дегенмен, мәтін ішіндегі экспликация реалияны бейтараптаған.

Ағылшын тіліне аралық аударма жасалғандықтан, орыс тіліндегі экспликация сөзбе-сөз аударылып отырған, яғни реалия бейтарапталған.

Метеорологиялық реалиялардың терминдік сипаты бар болғандықтан, олардың өзге тілдерде мәдени аналогы да болуы мүмкін. Үнемдеу мақсатында жоғарыда аталған экспликацияның орнына осындай мәдени аналогтарды

пайдаланған жөн деп санаймыз. Егер болмаған жағдайда экспликация тәсілі арқылы реалияның коммуникативтік ықпалын көркем проза стилін, автор стилін сақтай отырып беру керек.

Төрт түлік түрлері реалияларының берілу барабарлығы. Романдағы *тай, ту бие, ақалтеке, арғымақ, құнан, сәйгүлік, бесті, қошқар, тоқты, серке, теке* реалиялары 46 түрлі микроконтексте аталады.

Бұл тақырыптық топта негізгі аударма тәсілі генерализация болып табылады. Орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармаларда 50% астам реалиялардың қолданысы жалпыланған. Мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(7)	“Хансұлу енді тықыршыған кер <i>құнанның</i> басын Күн астына қарай бұрды” [55, б. 18].	“Хансулу поворотила нетерпеливого <i>коня</i> к солнцу” [111, б. 21].	“Khansulu turned her impatiently prancing <i>horse</i> toward the sun” [112, б. 19].

(7) мысалда түпнұсқадағы *құнан* реалиясы үш жасар жылқы атауын білдіреді [114, б. 345]. Орыс тілінде оған *ат* (конь) гиперонимі, ал ағылшын тілінде *жылқы* (horse) гиперонимі берілген. Ағылшын аудармашысы бұл жағдайда аралық аударма салдарынан реалияны “байқамаған”. Реалияның ұлттық бояуы микроконтексте пассив, сол себепті аударма нұсқаларын барабар деп есептеуге болады. Оған қоса, мәтін желісі бойынша алдыңғы контекстерде реалияның лексикалық мағынасы ашылады:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(8)	“Сыртта қазықта қаңтарулы Қаракер <i>құнан</i> тұр. Хансұлудың құнаны. Сол құнанға шейін асылдың тұқымы” [55, б. 17].	“Неподалеку на привязи <i>жеребец-трехлетка</i> Каракер. Чистых кровей. Другой такой лошади в округе нет” [111, б. 19].	“Nearby, Karaker, her <i>three-year old stallion</i> was tied up. It was the purest of thoroughbreds. There wasn’t another horse like it in the region” [112, б. 17].

(8) микроконтексте *құнан* реалиясына орыс тілінде *үш жасар айғыр* (жеребец-трехлетка), ағылшын тілінде де *үш жасар айғыр* (three-year old stallion) деген калька беріледі. Реалияның ұлттық бояуы бұл микроконтексте актив, сол себепті орыс тілі аудармашысы экспликация жасауды жөн көрген. Ағылшын тіліне аралық аударма нәтижесінде осы экспликация сөзбе-сөз аударылған. Дегенмен, транскрипциясы болмағандықтан, аударма реципиенті бұл экспликация артында белгілі бір реалияның бар екендігін аңғармайды, яғни реалияның формасы берілмей тұр.

Реалия формасының сақталуын транскрипция мен транслитерация тәсілдері қамтамасыз ететіндігі белгілі. Төрт түлік түрлері тақырыптық тобында екі реалияның ғана формасы сақталған:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(9)	“Лабак ахун бас болып, жұрт назары түгел қара <i>арғымағын</i> шапшаң аяндатып келе жатқан шойын қара жігіт Бұлышта” [55, б. 99].	“Общее внимание, в том числе и внимание Лабак-ахуна, приковано к черному, как чугуна, Булышу, поспешавшему к ним на вороном <i>аргамаке</i> ” [111, б. 108].	“Everyone’s attention, including that of Labakh-akhun, was fastened like iron on Bulysh, hurrying back to them on his raven <i>argamak</i> ” [112, б. 129].

(9) мысалда түпнұсқадағы арғымақ реалиясы екі тілде де транскрипциямен беріледі. Орыс тіліндегі транскрипция орыс тілінің кірме сөздер сөздігінде беріледі, яғни оның коммуникативтік ықпалы, лексикалық мағынасы реципиентке міндетті түрде беріледі, сондай-ақ реалияның формасын да сақтауға мүмкіндік береді. Ағылшын тіліндегі реципиентке реалияның денотативті мағынасы ғана беріледі, себебі *raven* (қара) сын есімі жылқы түсін сипаттауға арналған лексикалық бірлік, ал ұлттық бояудың берілмейтіндігі айқын. Бұл реалия қазақ жылқысының сұлу әрі асыл тұқымын білдіреді. Ағылшын тілінде бұл семантикалық компоненттер берілмеген. Дегенмен, аудармашының нұсқасы сәтті деп есептейміз, себебі тіркескен *raven* сөзі арқылы аударма реципиентіне реалияның денотативті мағынасы берілген.

Аталмыш тақырыптық топта бірқатар реалиялардың орыс тіліндегі тікелей баламасы бар. Мысалы:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(10)	“Қора жақтан күйегі алынып қызу науқан кешкен <i>қошқарлардың</i> ғана арсы-гүрсі қимылдары байқалады” [55, б. 11].	“Только в загоне слышится – возбуждены <i>бараны</i> после лета, бодаются спросонья по привычке” [111, б. 14].	“Only from beyond the paddock, a commotion could be heard – the <i>sheep</i> were agitated after grazing, and were butting heads with a crack and below as was their habit” [112, б. 11].

(10) мысалда түпнұсқадағы қошқар реалиясының контекстуалдық маңызы актив, сол себепті аудармада ол міндетті түрде көрініс табуы керек. *Қошқар* дегеніміз қойдың еркегі [114, б. 158]. Орыс тіліндегі аудармада *қошқар* бірлігінің сөздік баламасы берілген, барабар аударма шыққан. Ағылшын тіліндегі *sheep* бірлігі қой малының жалпы атауын білдіреді, яғни қойдың жынысына қатысты семантикалық компонент берілмей тұр. Бұл аударманы барабар деп есептей алмаймыз. Бұл жағдайда экспликация тәсілін ұсынар едік. Ағылшын тіліндегі генерализацияның алдына *male* (еркек) сын есімін қосу арқылы тиісті барабарлықты қамтамасыз етуге болар еді.

Сонымен, төрт-түлік реалияларының орыс және ағылшын тілдеріне аударылу тәсілдері келесі кестеде келтірілген:

2-кесте. Төрт-түлік реалияларының аударылу тәсілдері

2-кесте. Төрт-түлік реалияларының аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия	5	0
2	Транслитерация/транскрипция	0	4
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	0	1
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	0	0
5	Функционалдық аналог	1	0
6	Калька	0	0
7	Мәдени аналог	0	0
8	Экспликация	3	4
9	Гипо-гипероним	23	17
10	Контекстуалдық аналог	1	1
11	Грамматикалық трансформация	0	0
12	Түсіру	1	0
	Балама	9	0
	Аударылмаған сөйлемдер	3	19

Романдағы осы тақырыптық тобындағы реалиялар қолданыстарының жартысына жуығы жалпылауыш лексикалық бірліктер арқылы берілген, яни реалиялардың денотативті мағынасы ғана сақталған. Ұлттық бояуды беру мақсатында аудармашылар экспликация, транскрипция тәсілдерін пайдалануға талпынған. Мәтін ішіндегі экспликация реалияның формасын бейтараптайтыны анықталды. Реалия формасын сақтау үшін ең тиімдісі – мәтін ішіндегі экспликация мен транскрипция екендігі анықталды. Аралық аударма кезінде аудармашының тек орыс тіліндегі форманы сөзбе-сөз көшіретіндігі анықталды.

Төрт түлік түрлері тақырыптық тобындағы реалияларды аудармас бұрын, олардың баламаларының бар-жоғын тексеріп алу керек. Егер мұндай сәйкестік болмаса, онда реалияның ұлттық бояуын беру үшін транскрипция мен мәтін ішіндегі экспликация берген дұрыс. Мәселен, жылқы малының түсіне қатысты айтылатын сын есімді қосу арқылы транскрипцияның жылқы атауы екендігін қысқаша беруге болады. Гипероним тек ұлттық бояу пассив болғанда ғана орынды.

Түйе түрлері реалияларының берілу барабарлығы. Шығармада түйе шаруашылығына қатысты ұлттық реалиялар 106 түрлі микроконтексте қолданылған.

Түпнұсқада кездескен 12 түйе түрінің тек төртеуінің ғана орыс тіліндегі аудармада формасы берілген. Олар: *аруана*, *атан*, *інген* және *нар*. Бұл түйе түрлеріне қатысты реалиялардың қаншалықты күрделі екендігінің тағы бір дәлелі.

Аруана реалиясын қарастырайық. Сөздіктегі мағынасы бойынша, *аруана* – “бір өркешті, таза тұқымды түйенің ұрғашысы” [118, б. 666]. Орыс және ағылшын тілдерінің түсіндірме сөздіктерінде *аруана* транслитерациясы жоқ. Қазақ-орыс аударма сөздігінде реалияға *аруана*, *верблюдица* секілді нұсқалар

берілсе [52], ағылшын тілінің аударма сөздіктерінде сәйкестік жоқ. (11) микроконтексте реалияның ұлттық бояуы актив. Орыс тіліндегі және ағылшын тіліндегі аудармаларға назар салайық:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(11)	“Танауына жұмсақ үйіріліп күлімсі аруана иісі келді” [55, б. 35].	“Ноздри уловили мягкий, знакомый запах аруаны. Аруана – одногорбая верблюдица” [111, б. 40].	“His nostrils caught the soft, alluring scent of the <i>aruana</i> . An <i>aruana</i> is a one-humped camel” [112, б. 46].

(11) микроконтексте аруана реалиясының ұрғашы семантикалық компоненті әсіресе белсенді. Орыс тіліндегі *одногорбая верблюдица* (бір өркешті ұрғашы түйе) сілтемесі *аруана* реалиясының лексикалық мағынасын толық ашып тұр: түйенің өркеш саны да, орыс тілінің аналық тек жұрнағы арқылы жынысы да көрсетілген. Дегенмен, мәтіннің семантикалық бөлшегі мәтіннен тыс сілтемеде берілген. Бұл микроконтексте белсенді семантикалық компонент, ұрғашы сөзін *верблюдица* мәтін ішіндегі экспликациясы арқылы аударған жөн болар еді. Сонда орыс тіліндегі нұсқа *верблюдица-аруана* болар еді. Мұндай аудармада реалияның белсенді семантикалық компоненті, сәйкесінше денотативті мағынасы да, ұлттық бояуы да, оған қоса формасы да аудармада көрініс табады. Ағылшын тіліндегі *one-humped camel* (бір өркешті түйе) экспликациясында белсенді «ұрғашы» семантикалық компоненті аталмаған, сәйкесінше реалияның ұлттық бояуы толық ашылмаған. Біздің ойымызша, бұл жағдайда да мәтін ішінде *female camel* (ұрғашы түйе) экспликациясын қосып, сілтеменің алдын алуға болар еді.

Атан реалиясына берілген аударманы қарастырайық. Сөздік бойынша, *атан* реалиясы піштірілген, ақталған түйе, ірі қараны білдіреді [119, б. 94]. Түйенің бұл түрі тез семіреді, әрі жұмысқа өте төзімді болып келеді. Сондықтан, ауыр жұмысқа пайдаланылады. *Атан* транслитерациясы орыс және ағылшын тілдерінің түсіндірме сөздіктерінде кездеспейді. Аударма сөздіктері бойынша, реалияға *атан*, *холощеный верблюд* (піштірілген түйе), *холощенный верблюд в возрасте 5 лет* (5 жасар піштірілген түйе) секілді нұсқалар беріледі. Ағылшын тілі сөздіктерінде *атан* реалиясына аударма нұсқа берілмейді. Орыс тіліндегі және ағылшын тіліндегі аудармаларға назар салайық:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(12)	“Түйелері шұбап тізіліп, түн ішінде келе жатқан керуен шалынды. Ауыр жүк тиелген <i>атан</i> , <i>нарлар</i> ” [55, б. 6].	“Показался идущий среди тьмы караван... верблюды за верблюдом... тяжело идущие <i>атаны</i> и <i>нары</i> . <i>Атан</i> – <i>холощенный верблюд</i> ” [111, б. 7].	"It was a caravan with the <i>atans</i> and <i>nars</i> . An <i>atan</i> is a gelded camel” [112, б. 6].

(12) мысалда *Холощенный верблюд*, *gelded camel* нұсқаларының екеуі де піштірілген түйе деп аударылады. Бұл аудармаларда *атан* реалиясының

лексикалық мағынасы сақталғанымен, реалияның берілген микроконтекстегі белсенді ұлттық семантикалық компоненті басқа. Түпнұсқа авторы *атан* реалиясының ауыр жұмысқа, көші-қонға лайықты мықты түйе түрі екендігін көрсеткісі келген. Бұл жағдайда да аудармашылар *атан* реалиясының негізгі семантикалық компонентін ажырата алмаған. Бұл микроконтексте артық сілтеме мен транслитерациядан гөрі, жай гиперонимді де қолдануға болар еді. Аудармаларда реалияның формасы мен лексикалық мағынасы сақталғанымен, контекстуалдық мағына ашылмаған. Осы орайда Л. Космухамедова мен А.Жақсылықовтың аудармаларын салыстыруға болады. А. Жақсылықов *атан* реалиясына өзгеше түсініктеме береді:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(13)	“Шағын келенің дені қолға үйренген сауын інген, мінгі <i>атан</i> , нарлар екенін көріп келеді” [55, б. 364].	“Среди животных он разглядел дойную верблюдицу-инген, верхового <i>атана</i> , несколько крупных вожаков-наров. <i>Атан – взрослый самец</i> ” [111, б. 387].

(13) мысалда да аудармашы *атан* реалиясының контекстуалдық мағынасын нақты анықтап, сілтемеде қажетті семантикалық компонентті берген. *Взрослый самец* (ересек еркек түйе) нұсқасы реалияның контекстуалдық мағынасын бере алады. Нәтижесінде, реципиенттің осы түйе туралы рецепциясы да барабар болады. Әрине, көркем проза аудармасында сілтеменің қосылғаны дұрыс емес, сол себепті бұл аудармада сілтеменің қажеті жоқ деп есептейміз. Мәтін ішіндегі верховой (мінгі) сөзінің өзі бұл түйе түрінің жұмысқа лайықты, мықты екендігінің белгісі.

Қажетті семантикалық компоненттің дұрыс таңдалмауы *нар* реалиясының аудармасынан да байқалады. Сөздік бойынша, *нар* реалиясы жалғыз өркешті, асыл тұқымды ірі түйені білдіреді [120, б. 483]. Орыс тілінің энциклопедиялық сөздіктерінде *нар* реалиясы кездеседі. Оған бір өркешті және екі өркешті түйенің гибриді деген анықтама беріледі. Оған қоса, күш-қайраты жағынан екі түрден де асып түседі деп анықталады [121, б. 24]. Аударма сөздіктерде *одногорбий крупный верблюд* (бір өркешті ірі түйе) нұсқасы келтіріледі [115]. Аудармашылардың нұсқаларына назар салайық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(14)	“Түйелері шұбап тізіліп, түн ішінде келе жатқан керуен шалынды, Ауыр жүк тиелген <i>атан, нарлар</i> ” [55, б. 6].	“Показался идущий среди тьмы караван... верблюд за верблюдом... тяжело идущие <i>атаны и нары</i> . <i>Нар – одногорбий верблюд</i> ” [111, б. 7].	“From the thickness of the twilight finally the enormous black shadows appeared. It was a caravan, with the <i>atans and nars</i> . <i>A nar is a large one-humped camel</i> ” [112, б. 6].

(14) мысалда түпнұсқа авторы *нардың* ауыр жұмысқа лайық түйе екендігін меңзейді. Орыс тіліндегі аудармада, яғни *одногорбий верблюд* (бір өркешті түйе) нұсқасында бұл семантикалық компонент жоқ. Бұл аудармада реалияның

лексикалық мағынасы мен формасы сақталғанымен, контекстуалдық белсенді семантикалық компоненті толық ашылмаған деп санаймыз. Ағылшын тілінде аудармашы орыс тіліндегі нұсқаны сөзбе-сөз аударған. Біздің ойымызша, (14) мысалда аудармашылар мәтін ішіндегі экспликация арқылы могучие верблюды, powerful camels (мықты түйелер) деп аударуы қажет еді. Мұндай нұсқа реалияның контекстуалдық белсенді семантикалық компонентін ғана емес, реалия формасын, ұлттық бояуын жеткізуге мүмкіндік берер еді.

Аудармашы А. Жақсылықовтың экспликациясына назар аударайық:

	Түпнұсқа	А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы
(15)	“Шағын келенің дені, қолға үйренген сауын інген, мінгі атан, нарлар екенін көріп келеді” [55, б. 364].	“Среди животных он разглядел дойную верблюдицу-инген, верхового атана, несколько крупных вожаков-наров. Инген – дойная верблюдица, нар – вожак стада” [111, б. 387].

Аудармашы *нар* реалиясына және *инген* реалиясына мәтін ішінде де, мәтіннен тыс сілтемеде де экспликация берген. Бір қызығы, бұл экспликациялардың мәні бірдей. А. Жақсылықовтың аудармасында да сілтеменің көркем проза мәтініне үйлеспейтінін айтқымыз келеді.

Түпнұсқада ең жиі кездесетін түйе түрлері реалиялары – *нар* (45 рет кездеседі) мен *атан* (13 рет қолданылған). Реалияның аудармадағы траекториясының бастапқы нүктесінде оған сілтемеде түсініктеме берілсе, кейінгі нүктелерінде транслитерация тәсілі (*атан*, *нар*, *атан*, *нар*) немесе мәтін ішіндегі экспликация тәсілі (*верблюд-нар*, *вожак-нар*, *нар camel*) пайдаланылған. Бұл тәсілдер, біздің ойымызша, ұлттық-тарихи бояуды беруде тиімді, әрі жиі қолданылатын реалиялардың өзге тілдерге еніп, сіңуіне септігін тигізуі ықтимал.

Орыс тіліндегі аудармаларда ең жиі қолданылған тәсілдердің бірі – гиперонимдер. Орыс тіліндегі аудармада *верблюд*, *верблюдица*, *верблюжонок*, *животное*, *самец* секілді гиперонимдер кездеседі. Аудармашылар еркек түйенің кез-келгеніне *верблюд* (түйе), *животное* (жануар), *самец* (еркек жануар) сөздерін сәйкестіндерсе, ұрғашы түйеге –ица аналық тек жұрнағы жалғанған *верблюдицаны* (ұрғашы түйе), ал түйе малының төлдеріне рең мәнін тудыратан –онок жұрнағы жалғанған *верблюжонок* (бота) сөзін таңдаған. Мұндай аудармаларда реалиялардың тек денотативті мағынасының сақталатыны анық. Бұл гиперонимдер реалияның ұлттық бояуы пассив микроконтекстерде пайдалануға жарамды. Дегенмен, аудармашыларға бұл жөнінде кінә таға алмаймыз, себебі орыс халқы түйе шаруашылығымен айналыспаған. Осы орайда аудармашы Г. Бельгердің пікірін келтіруге болады: «А вот там, где на страницах казахской прозы величаво возникает вдруг верблюд, у переводчика нередко бессильно опускаются руки. Если многие языки вполне обходятся словами «верблюд», «верблюдица», «верблюжонок», то казахи различают: нар (одногорбый), бура (двугорбый самец-про-изводитель), үлек (породистый верблюд), қаспақ (метис одногорбого самца и двугорбой самки), желбая (верблюд- скакун), жалбай (с горбами в разные стороны), аруана (одногорбая),

інген (дойная), атан (холощенный), арван (порода вьючных верблюдов), қайыма (первородящая), буыршын (молодой верблюд-самец), бота (верблюжонок), тайлақ (годовалый), азбан (холощенный), тұмса (молодая самка), жампоз (разновидность жалбая), майя (приплод аруаны) и др...» [122, Б. 173-174]. Осылайша, Г. Бельгер қазақ тіліндегі түйеге қатысты реалиялардың аударудың қиындығын атап өтеді.

Орыс тіліндегі аудармада түйе түрлеріне жоғарыда аталған бірнеше гипероним сәйкес келсе, ағылшын тіліндегі жағдай тіптен қиын, себебі аудармада тек бір ғана *camel* (түйе) гиперонимі кездеседі. Мұның негізгі себебі – ағылшын халқының түйе шаруашылығымен айналыспауында. Аудармашы экспликация тәсілін пайдаланып, ұрғашы түйе түрлерін *female camel* (ұрғашы түйе), ал кез-келген түйе төлдерін *camel baby* (түйенің баласы), *camel calf* (түйенің төлі), *young camel* (жас түйе) секілді экспликациялармен аударған.

Атан, нар реалияларына *верблюд, camel* лексикалық бірліктерінен басқа да гипероним беріледі. Мәселен:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(16)	“Содан, алакеуең таңменен жалғыз керуен <i>атан, нарлары</i> алшаң басып, жез қоңыраулары сыңғыр қағып, тағы да жолға түсті” [55, б. 8].	“И снова караван размашисто ступающих <i>дромадеров</i> пустился в путь, позванивая колокольчиками” [111, б. 9].	“And once again the caravan with the swaying, stepping <i>dromedaries</i> set off on its way, bells tinkling” [112, б. 8].

(16) жағдайда *атан және нар* реалиялары орыс тіліне *дромадер* гиперонимімен аударылған. Орыс тілінде *дромадер* бір өркешті түйені атауға қолданылады [123]. Ол – орыс тіліне латын тілінен енген кірме сөз [124]. Бұл экзотизм орыс тілінің ХХ ғасырдың басында құралған түсіндірме сөздіктерінде де кездеседі. Дегенмен, *дромадер* сөзі *атан* реалиясына емес, *нар* реалиясына жақын. Себебі, *атан* – айыр өркешті түйе, ал *дромадер* – бір өркешті түйе түрі. Бұл аударма нәтижесінде түпнұсқадағы *атан* реалиясының лексикалық мағынасына нұқсан келген. *Атан* мен *нар* реалияларына бірінші қолданыстарында экспликация беріліп кеткендіктен, бұл контексте жай ғана транслитерация пайдаланса да жеткілікті болар еді. Ағылшын тілінде аудармашы аралық орыс тілінен *dromedary* сөзін береді. Дегенмен, бұл сөз ағылшын тілінің түсіндірме сөздігі бойынша бір өркешті түйе деген мағынаны береді [125]. К. Фитцпатрик бұл микроконтекстердегі реалияның бар екендігін байқамауы да ықтимал, себебі орыс тіліндегі аудармада гипероним қолданылып тұр, сол себепті аудармашының нұсқасы барабар деп санаймыз.

Жоғарыда аталған гиперонимдер мен экспликациялар түйе түрлерінің тек жыныстық және жалпы жас семантикалық компоненттерін ғана беріп тұр. Ал түйе реалияларының өркеш саны, нақты жасы, будандастырылуы, т.б. секілді семантикалық компоненттері де бар. Олардың көпшілігі аудармада көрініс

таппаған. Тек бірен-саран контексте экспликация тәсілі арқылы жалпылама ақпарат берілген. Мәселен:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(17)	“Қабак жүні салбыраған Шойынқара түксиіп сйдаң-сидаң желген ши борбай аруана, інген, мая, құнанишаларға сүзіле қарайды. Бұл Шойынқараның үйірі еді” [55, б. 35].	“Шойынқара, обросший шерстью так, что она свисала и с морды, тотчас ощетинился, пристально, в упор разглядывая замелькавших перед глазами тонконогих верблюдиц, одnogорбых и двугорбых, молодых и не совсем молодых” [111, б. 40].	“Shoyunkara, with overgrown clumps of fur even hanging from his mouth, bristled, stared fast at the slender-legged female camel with bare thighs, <i>one-humped and two-humped, young and not so young, flashing before his eyes</i> ” [112, б. 46]

Түпнұсқада *аруана, інген, мая, құнаниша* атты төрт ұрғашы түйе реалиялары аталады. Аруана – бір өркешті ұрғашы түйе, інген – айыр өркешті ұрғашы түйе, құнаниша – үш жасар ұрғашы түйе, ал мая – аруана секілді бір өркешті аналық түйені білдіреді. Л. Космухамедова түйе түрлерінің осындай семантикалық компоненттерін жалпылай келе, орыс тіліне *верблюдиц, одnogорбых и двугорбых, молодых и не совсем молодых* (ұрғашы түйелер, бір өркешті және қос өркешті, жасы әрі онша жас емесі) деп, ал ағылшын тіліне К. Фитцпатрик орыс тілінен *female camel ..., one-humped and two-humped, young and not so young* (ұрғашы түйелер, бір өркешті және қос өркешті, жасы және онша жас емесі) деп аударған. Бұл аудармаларда реалиялардың формасы сақталмағанымен, олардың, жалпы микромәтіннің коммуникативтік ықпалы жақсы берілген. Автор стиліне, көркем проза мәтінінің стиліне нұқсан келмеген. Бірнеше реалия бірыңғай мүше ретінде қатар келген жағдайда, реалиялардың осылайша жалпылама бірліктермен аударылуы көркем проза стилін сақтауға әрі реалиялардың лексикалық мағыналарын сақтауға мүмкіндік береді.

Экспликация тәсілімен аударылған реалиялардың тағы бірі – *тайлақ*. Сөздіктегі семантикасы бойынша, тайлақ 1-2 жас аралығындағы түйе төлінің атауын білдіреді [126, б. 622]. Аудармаға көз салайық:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(18)	“Сонда, бай бұларға келенің ішіндегі ең жаман қотыр <i>тайлақ</i> пен қатпа маяны береді” [55, б. 74].	“Тот выбрал им в табуне паршивого годовалого <i>верблюжонка</i> и старую облезлую <i>верблюдицу</i> ” [111, б. 82].	“He selected out of the herd a lousy <i>yearling camel</i> and an old mangy female camel” [112, б. 97].

Аудармашы Л. Космухамедова бұл сөйлемдегі *тайлаққа* экспликация жасап, *годовалый верблюжонок* (бір жасар түйенің төлі) деп аударған. Форма жоғалғанымен, бұл аударманы сәтті деп есептейміз, себебі реалияның

лексикалық мағынасы сақталған. Ағылшын тіліндегі аралық аудармадағы *yearling* (бір жасар) сөзі бір мен екі жас аралығындағы малға айтылатын сын есім болып табылады [125]. Ол, негізінен, жылқы, сиыр не қойдың төліне қатысты қолданылады. Ағылшын тілінде де реалия бейтарапталған, себебі оның формасы сақталмаған.

Түйе түрлері реалияларының аудармаларын қарастыра келе *бура*, *буыршын*, *жарбай*, *нарқоспақ*, *үлек* реалияларының лексикалық мағыналары аудармада мүлде ашылмағанын байқадық. Бураның айыр өркешті түйенің таза тұқымды аталығы екендігі, буыршынның төрт жасар жас бура екендігі, жарбайдың бура мен нардың арасынан туған өркеші бір жағына жығылыңқы келетін түйенің нашар тұқымы екендігі, нарқоспақтың нар мен қос өркешті түйенің арасынан шыққан будан екендігі, ал үлектің түйенің аталығы екендігі аудармаларда көрініс таппаған. Аудармада бұл реалиялар тек өте жалпылама гиперонимдер арқылы берілген. Мәселен, *буыршын* реалиясы *животное* (жануар) гиперонимі арқылы, ал шығармада 13 рет кездесетін, яғни шығарма желісі үшін маңызы жоғары *жарбай* реалиясы орысша аудармада *верблюд* (түйе), ағылшын аудармасында *camel* (түйе) гиперонимдері арқылы берілген. Нәтижесінде, макромәтіннің ұлттық-тарихи бояуы сақталмаған. Аудармашылар мұндай қадамға мәтінді реципиентке ауырлатпау мақсатында барған болуы керек. Дегенмен, кей жағдайларда бұл тәсіл реалияның коммуникативтік ықпалына әсер еткен:

	Түпнұсқа	Л.Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(19)	“Жетегіндегі <i>жарбай</i> түйесінің бұйдасын қасындағы біреудің қолына ұстатып, жапырайған кішкентай қатпа қара кісі аяғы маймандап арбаға қарай жүгіре түсіп келеді” [55, б. 77].	“Неказистый маленький человек в толпе передал повод <i>верблюда</i> соседу и засеменил к арбе” [111, б. 85].	“A dark-skinned, unprepossessing little man in the crowd handed the reins of his <i>camel</i> to his neighbor and made his way to the wagon...” [112, б. 100].

(19) мысалда *жарбай* реалиясы орыс тіліне *верблюд* (түйе), ағылшын тіліне аралық орыс тілінен *camel* (түйе) сәйкестігі арқылы аударылған. Жоғарыда атап өткеніміздей, жарбай – бура мен нардың арасынан туған өркеші бір жағына жығылыңқы келетін түйенің нашар тұқымы [127, б. 239]. Бұл реалияның белгілі бір «нашар», «жаман» секілді экспрессиялық семантикалық компоненті бар. Түпнұсқа авторы жарбайға Қауқаш, етікші Шәріп, Шеге секілді кедейлерді «мінгізген». Өкінішке орай, аудармада бұл семантикалық компоненттер көрініс таппаған. Бұл микроконтексте экспликация тәсілін пайдаланып, *түйе* гиперониміне *жаман*, *ұсқынсыз* секілді сын есімдерді қосу жөн деп санаймыз.

Түйе түрлері реалияларының аудармаларында семантикалық қателіктер де баршылық. Көп жағдайда, олар аудармашының салғырттығынан жіберілген. Мәселен, омонимия салдарынан болған қателікті атап өту керек. (20) мысалда *мая* реалиясы тек түйе түрін ғана емес, сондай-ақ шабылған шөп жиынын білдіреді. Түпнұсқа авторы *мая* ретінде түйе түрін алғандығы анық, оған дәлел –

қарын, кәрі сөздері. Мая шөптің қарны болмайды, әрі оның кәрі болуы да мүмкін емес.

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(20)	“Кебеже қарын кәрі маяның ық жақ тасасында отыр екеуі” [55, б. 11].	“Приятели обосновались с подветренной стороны большого старого стога...” [111, б. 13].	“The friends settled down on the leeward side of a great old haystack...” [112, б. 11].

Дегенмен аудармашылар реалияны дұрыс түсінбей, орыс тіліне *большой старый стог* (үлкен ескі мая шөп), ағылшын тіліне орыс тілінен тікелей аударып, *a great old haystack* (үлкен ескі мая шөп) деп берген. Бұл қателік тек микромәтінді ғана емес, макро-мәтінді де бұрмалап тұр. Мая-мая шөп жинауды қазақ халқы отырықшылыққа көшкен соң бастаған. Яғни түпнұсқадағы жігіттердің мая шөптің тасасында отыруы көшпелі ауылдың образын бұрмалап тұр. Бұл микроконтексте түйе гиперонимін пайдалану да жеткілікті болар еді.

Түйе түрлері атауларының көп болуы салдарынан аудармашылар түйе атауларын шатастырған жағдайлар да баршылық:

	Түпнұсқа	К. Фитцпатриктің аудармасы
(21)	“Бұлыш бір ауыз сөзге келместен шиті мылтығын қолға алып, қотыр тайлаққа қарғып мінеді де кейін қарай тартып отырады” [55, б. 75].	“Without saying a word, Bulysh took his rifle, jumped on the mangy female camel and trotted back” [112, б. 97].

Түпнұсқада қотыр тайлаққа мінген кейіпкер аудармада қатпа маяға (*mangy female camel*) «мінеді», себебі түпнұсқаның осы тұсында қотыр тайлақ, қатпа мая реалиялары бірнеше рет аталады, сәйкесінше аудармашы шатастырған болуы керек. Сол сияқты:

	Түпнұсқа	А. Жақсылықовтың аудармасы
(22)	“Түн болғасын, Бибиажар екеуі Кермаяны үйдің тасасына әкеп шөгерді. Жазылады. Жол азығын, киім-кешек салған қоржынды салды түйеге” [55, б. 385].	“Ночью они с Бибижар привели верблюда Кермая к юрте и заставили его опуститься на землю. Навьючили на атана коржуны с едой, одеждой, бурдюк с водой” [111, б. 412].

(22) мысалда түпнұсқадағы Кермая деген түйенің аты ұрғашы түйеге, яғни маяға қойылатын ат екендігі анық. Аудармашы мұны түсінбей, аудармада Кермая атын атанға берген. Түйенің атан екендігі тіпті түпнұсқада да аталмайды. Осындай жаңсақтықтар реалияның коммуникативтік ықпалына әсер етпегенімен, ұлттық бояуды бұрмалайды.

Түйе реалияларының аудармасында орфографиялық қателік те бар. Мәселен, аруана реалиясының ағылшын тіліндегі транслитерациясында қателік кеткен. Сілтемедегі *aruana* транслитерациясында “у” әрпі артық қосылып [112,

б. 46], нәтижесінде, аруана реалиясын ағылшын тілді оқырман *аруана* деп емес, *аруяна* деп оқиды. Аудармашы мұндай салғырттыққа жол бермеуі керек еді.

Сонымен, түйе түрлері реалияларын аудару тәсілдерін мынадай кестеде қорытындылайық:

3-кесте. Түйе түрлері реалияларының аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия	0	0
2	Транслитерация/транскрипция	23	12
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	5	3
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	6	3
5	Функционалдық аналог	2	0
6	Калька	0	0
7	Мәдени аналог	0	0
8	Экспликация	6	13
9	Гипо-гипероним	33	7
10	Контекстуалдық аналог	4	2
11	Грамматикалық трансформация	1	0
12	Түсіру	18	4
	Балама	0	0
	Аударылмаған сөйлемдер	8	62

3-кестеден көріп тұрғанымыздай, түйе түрлері реалияларын орыс тіліне аударғанда ең жиі қолданылған тәсілдер гипероним мен транслитерация болса, ағылшын аудармасында аралық орыс тілінен транслитерация мен экспликация тәсілдері жиі пайдаланылған. Түйе түрлеріне қатысты реалияларды аударғанда сөздік реалия, мәдени аналог табу мүмкіндігі жоқ болып шықты. Мұның себебі – орыс және ағылшын халықтарының түйе шаруашылығымен айналыспауында, әрі транслитерация нұсқаларының сөздіктерде тіркелмеуінде [128, б. 212].

Орыс тілінде түйе түрлерін атауда сөзге аффикс жалғау тәсілі қолданылса, ағылшын тілінде тіркес жасау тәсілі басым. Гипероним тәсілі реалияның ұлттық бояуы пассив болғанда қолдануға жарайды. Романдағы түйе түрін білдіретін 12 реалияның тек жетеуінің аудармасында ғана ұлттық бояу сақталған. Түйе түрлері реалияларын аударғанда олардың белгілі бір контекстегі белсенді семантикалық компонентін анықтап алып, көркем проза стиліне нұқсан келтірмеу мақсатында оны мәтін ішіндегі экспликация арқылы берген дұрыс.

Бірыңғай мүше ретінде қолданылған бірнеше реалия қатар келгенде, олардың лексикалық мағыналарын жалпылауыш сөздер арқылы берген дұрыс. Сәйкесінше, көркем проза стиліне нұқсан келмейді.

Лексикалық мағынасы сақталғанымен, кейбір түйе түрлері атауларының экспрессиялық семантикалық компоненттері қалыс қалған. Ондай реалияларды гипероним арқылы аударғанда экспрессия жоғалады. Сол себепті, мұндай коннотацияларды мәтін ішіндегі экспликация арқылы берген абзал.

3.1.2 Этнографиялық реалия-сөздердің берілу барабарлығы

1. Ас пен сусын түрлеріне қатысты реалиялардың берілу барабарлығы.

Романда *айран, ас, бауырсақ, жент, ірімшік, қаймақ, қатық, күлше, қуырдақ, құрт, қымыз, қымыран, майсөк, табанан, талқан, шұбат* секілді 16 ұлттық тағам мен сусын атаулары 60 микроконтексте қолданылады.

Ас атаулары реалияларын аударғанда транслитерация және транскрипция тәсілдері пайдаланылған. Мәселен, *айран, бауырсақ, жент, ірімшік, қуырдақ, құрт, қымыран, таба нан, талқан, шұбат* [55] реалияларына орыс тілінде *айран, баурсак, жент* немесе *джент, иримшик, куырдак, кымран, табанан, талкан, шубат* [111] нұсқалары, ал ағылшын тілінде *ayran, boursak, jent, irimshchik, kurt, shubat* [112] нұсқалары беріледі. Біздің ойымызша, бұл транслитерациялар мен транскрипциялар реалияның графикалық не дыбыстық формасын дұрыс беріп тұр. Дегенмен, аудармашылардың кейбір нұсқаларымен келіспейміз. Мәселен, *күлше* реалиясы ағылшын тіліне аралық орыс тілі арқылы транскрипцияланған:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(23)	“Хансұлу жарты күлше зағра нан мен қос уыстай қуырылған бидай түйілген орамал түйіншегін шешіп Дәу апаның алдына қойды” [55, б. 221].	“В узелке пол-лепешки кукурузной и с горсточки две жареной пшеницы” [111, б. 228].	“In the bundle were <i>lepyoshki</i> made of corn and a handful or two of fried grain” [112, б. 243].

Л. Космухамедова күлшеге *лепешка* (табаға пісірілген дөңгелек жұқа нан) мәдени аналогын тапқан. Ал К. Фитцпатрик осы сөйлемді ағылшын тіліне аударғанда *күлшенің* орнына, *лепешки* сөзін транскрипциялаған – *lepyoshki* (лепешки). Әрине, бұл қате аударма. Біздің ойымызша, берілген микроконтексте реалияның ұлттық бояуы пассив, сол себепті bread (нан) гиперонимін қолдануға да болар еді. Оған қоса, (24) микроконтексте осындай транскрипцияға экспликация берілген:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(24)	“Құмды аймақтың бедері айқындалып қараңғы сұйылып, ұзамай дүниенің бір бұрышында жарты күлше нандай қызарып Ай да туды” [55, б. 102].	“Впереди стал светлеть уголочек кромешной тьмы, и вскоре показалась луна, вернее ее половина, румяная, как лепешка-кулше, которую казашки выпекают в очаге, обкладывая сковороды сверху и снизу угольками” [111, б. 110].	“Ahead, a little corner of the dense darkness began to light up, and soon the moon had risen, rather the <i>half-moon, reddish like a lepyoshka-kulshe</i> . A <i>lepyoshka-kulshe</i> is a flat roll baked on a skillet over hot coals.” [112, б. 132].

(24) мысалдағы орыс тілінде де, ағылшын тілінде де *күлше* реалиясының аудармаларымен келіспейміз. Біріншіден, реалияның лексикалық мағынасы бұрмаланған. Аудармашылар *күлшені* дайындауда көмір пайдаланылатынын жазады (обкладывая сковороды сверху и снизу угольками және *baked on a skillet over hot coals*). Шынында, *күлше* дайындауда көмір емес, тезектің шоғы пайдаланылған [127, б. 351]. Екіншіден, орыс тіліндегі мәтін ішіндегі экспликация көркем проза стиліне үйлеспейді. “Казашки выпекают” деген тіркес автор стиліне кереғар.

Біздің ойымызша, аудармашының лепешка-кулше экспликациясы реалияның коммуникативті ықпалын жеткізе алар еді. Ал ағылшын тілінде орыс тіліндегі мәтін ішіндегі экспликация мәтіннен тыс шығарылған. Аудармашы реалияның ұлттық бояуын беруге тырысқанымен, транскрипцияда үлкен қателік жасаған. Аталмыш *lepyoshka-kulshe* транскрипциясы барабарлық талаптарына мүлде жауап бермейді, тек қана күлше сөзі ғана транслитерациялануы тиіс еді.

Транскрипция мәселесі бойынша *қымыз* реалиясын да қарастыруға болады. Бұл – бие сүтінен қышқыл дәмді сусын [114, б. 561]. Қымыз сусыны жайлы қазақ халқында жағымды ассоциациялар өте көп:

- бие сүтінен ашытылып жасалатын шөл қандыратын сусын;
- мың ауруға дауасы бар;
- қадірлі қонаққа тартылады;
- жаз жайлауда қымыз ішіп, ел аралау – қазақ ұлтының ерекше дәстүрі,

т.б.

Аударма сөздіктерде бұл реалия *кумыс* деп транскрипцияланған. Кумыс – орыс тіліне сіңіп үлгерген сөздік реалия. Орыс тілінің түсіндірме сөздіктерінде кумыс реалиясына толыққанды анықтама берілген. Әсіресе, Дальдың сөздігінде, қымыздың жасалу жолынан оның емдік қасиеттеріне дейін ақпарат беріледі [130]. Бұл осы сусынның қаншалықты танымал екендігін тағы да дәлелдей түседі. Осыдан болуы керек, орыс тіліндегі нұсқада *қымыз* реалиясы тек қабылданған сөздік реалия арқылы берілген. Ағылшын тіліне *қымыз* сөзі орыс тілінен транслитерацияланған:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(25)	“Сырға бәйбіше сызылып басып, өз қолымен үлкен қара сабадан иісі бұрқыраған сары <i>қымыз</i> құйды” [55, б. 55].	“Сырға-байбише налила из большой черной сабы гостям душистый, отливающий желтым <i>кумыс</i> ” [111, б. 61].	“The Syrga the baybishe, moving softly and daintly, poured the fragrant <i>kumys</i> , shimmering yellow” [112, б. 72].

Дегенмен, ағылшын тіліне қайта транслитерациялаудың қажеті жоқ еді, себебі сөздіктерде қымыз реалиясына *koumiss, kumis, kumiss* (кумыс) [125] секілді нұсқалар беріледі. Әрине, бұл нұсқалар орыс тілі арқылы енген. Ең дұрысы, ұлттық-тарихи бояуды сақтау мақсатында реалияны қазақ тілінен тікелей *кумуз* (қымыз) транслитерациялаған жөн. Оған қоса, қымыз реалиясына әр түрлі

транслитерациялап беріліп, бір реалия аударма мәтінде бірнеше нұсқада шыққан. Нәтижесінде, реалия аудармасының бірізділігі бұзылған.

Жай ғана салғырттықтан туындаған бұрыс транслитерацияға *айран* реалиясының аудармасын алуға болады:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(26)	– Қатық бар! <i>Айран!</i> Бері келіңіз! [55, б. 234].	“ <i>Aryan!</i> Who wants <i>ayran!</i> Come here! [112, б. 261].

Аудармадағы *ayran* (арйан деп оқылады) транслитерациясының орнына ауган (айран) нұсқасы болуы керек еді, себебі *арйан* деген бұрыс орфоэпия болып табылады.

Реалияның лексикалық мағыналарын барлық микроконтекстіде жан-жақты ашып берудің қажеті жоқ, себебі бұл реалиялардың контекстуалдық мағынасына, көркем проза стиліне сәйкес келмеуі мүмкін. Мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(27)	“Калашников көрмеген бауырсақ, құрт, ірімшік, майсөк, жент төрізді тағамдардан қайысып тұр әлгі дастарқандар” [55, б. 54].	“На накрытых дастарханах – баурсаки, курт, иримшик, жент и другие яства национальной кухни” [111, б. 60].	“The dastarkhan was abundant with impressive piles of boursaks, kurt, irimshchik, maysok and jent. <i>Boursaks, kurt, irimshchik, maysok and jent – national desserts and preserves made of milk products</i> ” [112, б. 71].
(28)	“Көлдей дастарқан, үсті толы <i>бауырсақ, ірімшік, құрт, женті,</i> кәмпит - сәмпит” [55, б. 315].	“Чего только тут нет – и <i>баурсаки, и иримшик, и джент, и курт,</i> и конфеты. <i>Баурсаки, иримшик, джент, курт – сладости и лакомства национальной кухни</i> ” [111, б. 329].	-

(27) және (28) мысалдарда түпнұсқада бірнеше реалия бірыңғай мүшелер болып қатар қолданылады. Олар мол жайылған дастарханды сипаттап тұр. Реалиялардың бұл қызметі аудармада транслитерация және транскрипция тәсілдері арқылы берілген. Ағылшын тілінде түгел алынғанымен, орыс тіліндегі аудармада *майсөк* реалиясы түсірілген. Аудармашылар әрбір реалияға жеке-жеке анықтама емес, барлығына ортақ жалпы экспликация берген. (27) мысалда орыс тіліндегі аудармасында реалиялардың контекстуалдық мағынасы *и другие яства национальной кухни* (өзге де ұлттық дәмдер) деген мәтін ішіндегі экспликация арқылы, ал екінші сөйлемде *сладости и лакомства национальной кухни* (ұлттық тәттілер мен дәмдер) деген мәтіннен тыс экспликация арқылы ашылған. Дегенмен, экспликацияны мәтіннен тыс шығарудың қажеті жоқ еді,

себебі реалияларға жеке-жеке сілтеме берілмейді әрі сілтемедегі ақпаратты мәтін ішіне де кіріктіруге әбден болады.

Аралық орыс тілінен жасалған ағылшын аудармасында реалиялардың лексикалық мағынасы *national desserts and preserves made of milk products* (сүт өнімдерінен дайындалатын ұлттық тәттілер мен ұзақ сақталатын тағамдар) экспликациясы арқылы берілген. Ағылшын тіліндегі экспликацияда *сүт өнімдерінен* дайындалатын деген артық компонент бар, себебі түпнұсқада тек сүт өнімдерінен ғана емес, өзге де тағамдардан дайындалатын (мәселен, *бауырсақ, майсөк, жент*) ас түрлері аталады. Әрбір реалияның лексикалық мағынасы жеке ашылмағанымен, аудармашылардың бұл жұмысын барабар деп есептейміз, себебі форма сақталған, контекстуалдық мағына ашылған. Егер осы сөйлемдегі әрбір реалияға жеке-жеке түсініктеме берілгенде, онда бұл аударманың рецепциясын қиындатар еді, көркем проза мәтінінің стиліне нұқсан келер еді.

Жоғарыда аталғандай, ас атаулары реалияларын аударғанда реалиялардың экспрессиялық семантикалық компоненттерін жеткізе алу өте маңызды. Келесі мысалды қарастырайық:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(29)	“Хансұлудың көзіне бөлшектелген ақ кесек <i>құрт</i> оттай басылды” [55, б. 231].	“ <i>Курт</i> белый-белый, раздробленный на кусочки” [111, б. 238].	“It was <i>kurt</i> , white as could be, broken up into pieces. <i>Kurt is dried cheese</i> ” [112, б. 257].

(29) мысалда реалияның микроконтекстегі ұлттық бояуы актив. Түпнұсқадағы аштықтан өмір мен өлімнің арасында келе жатқан жолаушылардың көзіне түскен *құрт* реалиясын аударғанда транслитерация тәсілі қолданылып, орыс тілінде оның формасы мен денотативті мағынасы сақталған. Дегенмен, бұл тәсіл реалияның коммуникативтік ықпалын толық бере алмайды, себебі реципиенттің ойында *құрт* реалиясы туралы ассоциация туындамайды. Бұл ассоциацияны беру үшін орыс тілі аудармашысының шебер жұмысын атап өту керек. Ол *құрт* реалиясын *белый-белый* қосарлы сын есімі арқылы анықтайды. Ал түпнұсқада *ақ* сын есімі қосарлы емес. Бір сын есімді осылайша қайталау реалияның ассоциативтік метакомпоненттерін, яғни *құрттың* қаншалықты дәмді ас екендігін аудармада көрсетудің шебер жолы болып табылады. Орыс тілінен жасалған ағылшын тіліндегі аудармада *құртқа white as could be* (барынша аппақ) деген мәтін ішіндегі экспликация мен мәтіннен тыс сілтемедегі экспликация беріледі. Бұл аударманы да барабар деп санауға болады.

Келесі мысалды қарастырайық:

	Түпнұсқа	А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы
(30)	“Қалайы дүңгірдің ауызы ашық. Іші толы – піскен <i>қуырдақ</i> ” [55, б. 369].	“Бурдюк с едой открыт” [111, б. 393].

Түпнұсқадағы *қуырдақ* реалиясы “жана сойылған малдың өкпе-бауырынан, мойын, төстік етінен, жүрек, бүйрегінен, сондай-ақ ішек-қарнынан ұсақтан турап” майға қуырып әзірленетін тағамды білдіреді [114, Б. 213-214]. Қуырдақ – қазақ халқының еттен кейінгі аса қадірлейтін ыстық тағамдарының бірі. Сол себепті, түпнұсқа реципиенті бұл сөйлемдегі *қуырдақ* реалиясын ерекше ассоциациялармен қабылдайтындығы анық. Реалияның ұлттық бояуы актив. Мәселен, *қуырдақ* дегенде кез-келген қазақтың ойына дәмді, еттен дайындалатын тағам, қонақжайлылық, молшылық секілді ұғымдар келеді. Орыс тіліндегі аудармада бұл реалия *еда* (тамақ, ас) гиперонимі арқылы аударылған. Бұл тәсіл реалияның ассоциацияларын бере алмайтындығы анық. Оның орнына реалияны транслитерациялап, мәтін ішіндегі экспликация беру керек еді. Мәселен, *вкусный и горячий* (дәмді, әрі ыстық) экспликациясы реалиядан туындайтын ассоциацияларды бере алар еді.

Ас атаулары реалияларын аударғанда аудармашылар контекстуалдық аналог тәсілін де пайдаланған. Мәселен:

	Түпнұсқа	А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы
(31)	“– Но! Но! Жарамайды! Ауыз тиіңіз ең болмаса! Хансұлу <i>ірімшіктен</i> бір шымшым үзіп алып ауызына салды” [55, б. 319].	“– Но! Но! Не пойдет! Хотя бы попробуйте! Хансулу взяла щепотку <i>изюма</i> и поднесла ко рту” [111, б. 334].

Түпнұсқадағы ірімшік реалиясы орыс тіліне *изюм* (мейіз) сөзі арқылы аударылған. Түпнұсқа авторы *бір шымшым ірімшік* тіркесі арқылы астың өте аз мөлшерін көрсеткісі келген, сол арқылы кейіпкердің дастарқан басындағы тәрбиесін, ұяндығын меңзеген. Бұл ақпаратты аудармада беру үшін *ірімшік* реалиясы *изюм* (мейіз) сөзімен алмастырылған. Дегенмен, аудармашы *щепотка* (шымшым) сөзін дұрыс қолданбаған. Шымшым сөзі мейіз сөзімен тіркесе алмайды. Сол себепті, аудармада сөздердің тіркесімділігіне нұқсан келген. Оған қоса, реалияның лексикалық мағынасы да сақталмаған. Аударма барабарлығын сақтау мақсатында штука (түйір) өлшем бірлігін қолдану қажет еді. Ал мейіз сөзінің қолданылуы орынды, себебі орыс халқының ірімшігі мен қазақ халқының ірімшігі екі түрлі. Ұлттық ірімшік сусымалы болып келеді. Сондықтан, ірімшік реалиясын қолданса, коммуникативті ықпал берілмей қалар еді.

(32) және (33) мысалдарда түпнұсқадағы *айран*, *қымыран* және *шұбат* реалияларының қолданысы ерекше. Бұл сөйлемдер бір контексте берілгенімен, ондағы кейіпкерлердің ішіп отырған сусыны *шұбат* және *айран* деп екі реалиямен беріледі. Шұбат дегеніміз «түйе сүтінен ашытып әзірленген сусын» [132, б. 697] болса, бұл контекстегі айран «түйе сүтін, шұбатты» білдіреді [127, б. 29]. Яғни түпнұсқадағы бір сусын екі түрлі реалиямен аталады. Аудармашылар бұл сөздер екі түрлі сусынды атайды деп тұжырымдаған. Орыс тіліндегі аудармада бұл реалиялар айран (айран) және шубат (шұбат) деген нұсқада транслитерация тәсілімен берілген. Орыс тілінің сөздіктерінде айран реалиясы «ашытылған сүттен жасалатын сусын» деп көрсетілсе [133], шубат «түйе сүтінен

ашытылып дайындалатын сусынды атайды» [133]. Осылайша, аударма рецепциясы қиындайды.

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(32)	“Сырлы тостағаннан сыздықтатып айран жұтқан Сұржекей бұның кіргенін көзі шалса да айылын жимады” [55, б. 175].	“Из расписного тостагана начальник неторопливо цедил айран, явно его смакуя” [111, б. 186].	“The boss was leisurely slurping <i>ayran</i> from a painted tostagan, clearly relishing it. <i>Ayran is a kind of Central Asian buttermilk</i> ” [112, б. 192].
(33)	“Шұбат құйып отырған шешесі жалтақтап екеуінің бетіне қарады” [55, б. 176].	“Жайбаскан, разливавшая шубат, робко глянула на обоих” [111, б. 186].	“Jaybaskan, ladling out the <i>shubat</i> , shyly glanced at both of them. <i>Shubat is fermented camel’s milk, popular in Central Asia especially in the summer</i> ” [112, б. 193].

Ағылшын тілінде бұл реалиялар транслитерацияланып (*ayran*, *shubat*), олардың әрқайсысына мәтіннен тыс экспликация берілген. Сәйкесінше, аудармашы сусындарды екі түрлі еткен. Бұл талдаудан шығатын қорытынды – аудармашылар реалияларды анықтағанымен, олардың контекстуалдық мағынасын ескермеген. Біздің ойымызша, бұл жағдайда аударма барабарлығын қамтамасыз ету үшін реалиялардың бірін түсіріп, екіншісінің тек транслитерациясын берген абзал. Біріншіден, көркем проза стиліне нұқсан келмейді, екіншіден, реалияның ұлттық бояуы актив емес, ал оның денотативті мағынасын мәтіндегі *смакуя*, *цедил*, *разливая* деген сөздерден де аңғаруға болады.

А. Жақсылықовтың аудармасына көз салайық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(34)	“Торсыққа құйып алып жүрген қымыраны бар еді Хансұлудың” [55, б. 365].	“У нее в торсыке еще оставался <i>кымран</i> . <i>Кымран – кислое верблюжье молоко</i> ” [111, б. 389].
(35)	“Айранды ішіп болып та о жақ, бұ жаққа қарады” [55, б. 365].	“Покончив с <i>кымраном</i> , кинул по сторонам настороженные взгляды” [111, б. 389].

Түпнұсқада бір контексте екі түрлі сусын атауы қолданылады. Бұл жағдайда да олардың лексикалық мағынасы бір. Қымыран – сүттен әзірленетін қышқылтым дәмді сусынның атауы [113, б. 206]. Ал айран «түйе сүтін, шұбатты» білдіреді [127, б. 29]. Осы жағдайды ескерген аудармашы айран реалиясын түсіріп, тек қымыран реалиясын аударды. Аударма тәсілі ретінде транскрипцияны таңдап, оған сілтемеде *кислое верблюжье молоко* (ашыған түйе сүті) экспликациясын береді. Біздің ойымызша, аудармашының ұсынған нұсқасы барабар. Сілтемедегі ақпаратты мәтін ішіне де кіріктіруге болар еді. Аударманы сілтемеде беру реалия аудармасының барабарлығына керегер тәсіл [134, б. 186]

Түпнұсқадағы *қаймақ* реалиясына аудармада мәдени аналог табу талпынысы жасалған. Қаймақ дегеніміз «пісірілген сүт бетіне түскен маңызы. Оны шайға қосып ішуге... пайдаланады» [135, б. 373]. Аудармада оған екі түрлі мәдени аналог беріледі:

	Түпнұсқа	А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы
(36)	Қаймақ қатып Хансұлу құйған шайдай тәтті тіршілік жалғаса берер деп ойлаған» [55, б. 265].	“Конечно, хотел бы Шеге, чтобы их бытие было сладким, как этот чай, обильным, как сметана, которую замешивает она” [111, б. 272].
(37)	“Қаймақ қатқан ыстық шайдан біраз сораптады” [55, б. 317].	“Пару раз глотнул горячий чай со сливками” [111, б. 332].

Түпнұсқада *қаймақ* ретінде шайға қосылатын ас атауы мензеледі. Орыс тіліндегі *сметана* сөзі қышқыл сүт өнімін білдіреді [133], яғни ол шайға қосып ішкенге жарамайды. Ал *сливки* сөзі сүттің бетіне шығатын қою маңызын атауға қолданылады [133], яғни ол – қазақтың қаймағымен барабар ас атауы. Осылайша, қаймақ реалиясының мәдени аналогы ретінде тек *сливки* сөзін алуға болады. Бұл аударманы барабар деп санаймыз.

Сонымен, «Ақ боз үй» романындағы ас реалияларының орыс және ағылшын тілдеріне аударылу тәсілдерін келесі кестеде келтіруге болады:

4-кесте. Ас реалияларының аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия	4	0
2	Транслитерация/транскрипция	22	12
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	5	0
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	7	8
5	Функционалдық аналог	2	0
6	Калька	0	0
7	Мәдени аналог	4	0
8	Экспликация	2	1
9	Гипо-гипероним	8	2
10	Контекстуалдық аналог	2	0
11	Грамматикалық трансформация	0	0
12	Түсіру	4	2
	Балама	0	0
	Аударылмаған сөйлемдер	0	35

Ас атауларын орыс және ағылшын тіліне аударғанда транслитерация/транскрипция тәсілдері жиі қолданылған. Кейбір реалиялардың ағылшын тіліндегі транслитерациясы/транскрипциясы орыс тілі арқылы жасалып, реалиялардың ұлттық-тарихи бояуына орасан зор нұқсан келтірілген. Сол себепті, аралық тілді аластату керек.

Бірнеше реалия қатар келіп, бірыңғай мүшелер ретінде қолданылған жағдайда, оларға жеке-жеке түсініктеме берілмей, жалпылама түсініктеме беруге болады. Мұндай аударма көркем проза стилімен үйлеседі.

Синонимдес реалиялар қатар келгенде аударма рецепциясын жеңілдету мақсатында реалиялардың бірін түсіру тәсілін пайдалануға болады. Реалияның ұлттық бояуын барынша мәтін ішіндегі экспликация арқылы берген дұрыс.

Ас атаулары реалияларына мәдени аналог табылған жағдайда, олардың ұлттық дәстүрге кереғар емес екендігіне көз жеткізу қажет. Мәдени аналогтың сөйлемдегі өзге сөздермен тіркесетінін тексеріп алған абзал.

2. Баспана реалияларының берілу барабарлығы. Романдағы *орда, ақ боз үй, қоңыр үй, қараша үй, құрым үй, отау, жаппа, күрке, есекарқа, тоқал там* секілді баспана түрлері реалиялары 78 түрлі микроконтексте кездеседі.

Түпнұсқа авторы *үй* лексикалық бірлігі арқылы қазақтың киіз үйін меңзеген. Аудармашылар романның осы ұлттық сипатын түсініп, аудармада *юрта, yurt* сөздік сәйкестіктерін қолданған. Бұл әдіс *қонақ үй, ас үй* секілді тіркестерге де қолданылған. Олар да аудармада *гостевая юрта, столовая юрта, guest yurt, kitchen yurt* болып берілген. Бұл тіркестер аудармашыларға қиындық тудырмайды, сол себепті оларды компоненттік талдауға қоспауды жөн санадық.

Ұлттық киіз үй түрлерінің бір ерекшелігі – жабу киіздің түсіне қарай үй иесінің әлеуметтік статусы жайлы ақпарат алуға болады. Романда дәулетті кейіпкерлер *ақ үйде, ақ боз үйде*, орташалар *қоңыр үйде*, ал кедейлер *қараша үйде* тұрады. Ұлттық энциклопедияларда да осы ойымызға дәлел табамыз: «Көпшілік жағдайда үйдің сыртжабыны қара киіз болады, өйткені шымқай ақ киізбен жабуға әркімнің қолы жете бермейді» [135, б. 116]. Яғни киіз үй түсінің символдық коннотациялары мен ассоциациялары бар.

Аудармада жабу киізінің түсі әр түрлі баспана реалиялары негізінен калькаланған не гипероним арқылы берілген. Мәселен, *ақ боз үй* реалиясы орыс тіліндегі аудармада 56% микроконтексте *белая юрта* болып, ағылшын тіліндегі аудармада 66% жағдайда *white yurt* болып калькаланған. Бұл аудармаларда тек жабу киізінің түсі ғана, яғни денотативті мағына ғана берілген. Дегенмен, орыс тілінде ақ түсінің жақсылық, тазалық секілді символдық коннотациялары бар, сол себепті калька белгілі бір дәрежеде дәулетті адамдарға арналған *ақ боз үй* реалиясының коннотацияларын бере алады. *Қоңыр үй* реалиясы орыс тіліндегі аудармада 75% жағдайда генерализация тәсілімен *юрта* деп беріліп, ағылшын тіліндегі аудармада 50% микроконтексте *brown yurt* деп калькаланған. *Қараша үй* реалиясы барлық микроконтекстерде генерализация тәсілімен *юрта, yurt* деп берілген. Бұл аудармалар да ұлттық бояуды жеткізе алмайды. Сонымен, ұлттық киіз үй түрлері реалияларын калькалау не генерализация тәсілдерімен аударғанда ұлттық-тарихи бояу жоғалады.

Аудармашы А. Жақсылықов *боз үй және қоңыр үй* реалияларына ерекше аударма нұсқасын ұсынады:

	Түпнұсқа	А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы
(38)	“Тұщыбұлақ басындағы жалғыз қоңыр үйге де жақындап қалды” [55, б. 328].	“Вот и показалась одинокая серая юрта на берегу Тущыбулака” [111, б. 345].

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(39)	“Ұшы-қиырсыз дала кезіп шалдығып келе жатқан жолаушылар алдарында домалақ төбе етегінде өздеріне арналып тігілген <i>боз отауды</i> көріп көңілденіп кетті” [55, б. 308].	“Путники, утомленные долгой ездой в бескрайние степи, увидев впереди у подножия округлого увала <i>серую юрту</i> , поставленную для них, заметно повеселели” [111, б. 321].

(38) микроконтексте суреттеліп отырған *қоңыр үй* – қойшының үйі, яғни дәулетті отбасының баспанасы емес. Реалияның ұлттық бояуы да актив. Сол себепті, түпнұсқа авторы *қоңыр үй* реалиясын пайдаланған. Аудармашы реалияның осы коннотациясын түсініп, орыс тіліне *сұр киіз үй* (серая юрта) деп аударған. Бұл тәсілді өте сәтті деп есептейміз, себебі орыс тілінде *сұр түсі қарапайым, кәдуілгі* деген символикалық мәнге ие. Мәселен, *серые будни, серая жизнь, серая мышь* деген тұрақты тіркестер осыған дәлел [136, б. 9]. Түпнұсқадағы *қоңыр үй* реалиясы да қарапайым отбасының баспанасын меңзеп тұр.

(39) микроконтекстегі боз отау реалиясы, керісінше, ауқатты отбасының үйін меңзейді. Контексте кейіпкердің көңілінің көтерілуі де бекер емес. Қазақ тіліндегі боз түс – ақшыл, қылаң түс. «Шау тартқан шағында Кемпірбай ақын Боз шапса, боз озбайма бурылдан, мен шансам жер танабы қуырылған... деп, Әсетке өзінің мәртебесі жоғары екендігін білдіріп, дәстүрлі түсінік бойынша бурылдан боздың қасиеті мен құрметі басым екендігін әйгілейді. Дәстүрлі ортада шешен, өмірде көргені мен түйгені мол саңлақ адамдарды кәрібоз деп әспеттейді» [137, б. 682]. Сол себепті, аудармашының *серая юрта* нұсқасын сәтсіз деп есептейміз. Оның орнына *белая юрта* деп аударған дұрысырақ болар еді, өйткені ақ түс – орыс тілінде тазалық, жақсылық секілді жағымды коннотацияларға ие [136, б. 9].

Роман атауына келер болсақ, *ақ боз үй* одинокая юрта болып аударылған. Орыс тіліндегі *одинокая* сөзі жалғыз деген мағынаны береді. Роман барысында басты кейіпкер Хансұлудың ауыр тағдыры суреттеледі, сол себепті жалғыз сөзі сәтті-ақ. Дегенмен, реалияның ұлттық бояуы жоғалып тұр. Осы жөнінде С.Елубаймен сұхбаттастық. Роман авторының айтуы бойынша, бұл аударманы Мұрат Әуезов ұсынған екен [Қосымша А]. Роман кейіпкерлерінің, жалпы сол замандағы қазақ елінің жалғыз қалып, асыра сілтеушілерден қасірет көргенін осы бір атау барабар жеткізіп тұр.

Көшпелі өмір салтын ұстанған қазақ халқы көші-қон барысында киіз үй жабдығынан *күрке, жаппа, есекарқа* секілді уақытша үйшіктер тігетін болған. Бұл уақытша үй атаулары да гипероним арқылы берілген, мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(40)	“Үйлерін тікпеген екен. Керегеден есекарқа, күрке қалқитқан” [55, б. 103].	“Юрт нет, вместо них – <i>шатры</i> и <i>шалашы</i> из решеток кереге” [111, б. 111].	“There were no yurts, and instead there were <i>tents</i> and <i>shalashes</i> with the kerege as a <i>window</i> ” [112, б. 133].

Түпнұсқадағы *есекарқа*, *күрке* реалиялары кереге не уықтың басын біріктіріп жасалатын уақытша баспананы білдіреді [135, б. 299]. Орыс тіліндегі аудармада *шалаш*, *шатер* секілді уақытша баспана атаулары пайдаланылған. Есекарқа мен күркенің киіз үй ағашынан жасалуы туралы сема контексте *решетки кереге* тіркесі арқылы берілген. Дегенмен, кереге транслитерациясынан гөрі, реципиенттің назары бірден *шалаш* пен *шатерға* түсері анық, ал олар ұлттық бояуды бере алмайды. Сол себепті, бұл микроконтексте *временные домики из частей юрты* (киіз үй бөліктерінен уақытша баспана) экспликациясын берген дұрыс болар еді деп ойлаймыз.

Ағылшын тілінде *tent* гиперонимімен қатар, орыс тіліндегі *шалаш* бірлігінің *shalash* түріндегі транслитерациясы кездеседі. Ұлттық колоритті сақтау үшін аудармашы транслитерацияны орыс тілінен емес, түпнұсқадан тікелей жасауы дұрыс болар еді. Оған қоса, ағылшын тілінде *керегені терезе қылып* (with the kerege as a window) тіркесі берілген. Осылайша, аудармашы терезесі болмайтын күрке реалиясының лексикалық мағынасын бұрмалаған. Ағылшын тіліне де *temporary houses made of parts of the yurt* (киіз үй бөліктерінен уақытша баспана) экспликациясын ұсынар едік.

Дегенмен, романда ұлттық баспана реалияларының ұлттық бояуын мәтін ішіндегі не мәтіннен тыс экспликация тәсілі арқылы жеткізуге талпыныс жасалғаны байқалады. Мәселен:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(41)	“Хансұлуға тігетін <i>отауды</i> да сол карақалпақ елінен әкелмек” [55, б. 46].	“... чтобы на вырученные деньги приобрести у каракалпаков все необходимое для свадьбы, в том числе и <i>юрту-отау</i> для молодых” [111, б. 52].	“... in order to use the cash to buy from the Karakalpaks everything needed for the wedding, including the <i>yurta-otau</i> for the newlyweds. <i>The otau is the new family of husband and wife who separate from the father’s house; the yurta-otau is the yurt for such newlyweds</i> ” [112, б. 60].

Түпнұсқадағы *отау* реалиясы жас жұбайлар үйін білдіреді [129, Б. 44-45] әрі оны ұлттық бояуы актив. Орыс тілінде мәтін ішіндегі экспликация пайдаланылып, *отау* транскрипциясына *юрта* гиперонимі қосарланған. Оған қоса, *для молодых* тіркесі қосылып, реалияның ұлттық бояуы мәтін ішінде ашылған. Ағылшын тілінде орыс тілінің үлгісі бойынша мәтін ішінде экспликация, оған қоса сілтемеде қосымша түсініктеме берілген. Біздің ойымызша, бұл жағдайда сілтеменің қажеті жоқ, себебі мәтін ішіндегі экспликация реалияның лексикалық мағынасын толық ашып тұр. Бұл аудармада да *юрта-отау* қос сөзі *yurta-otau* түрінде транскрипцияланған, сәйкесінше, реалияның формасы бұрмаланған.

Келесі кестеде баспана реалияларының аударылу тәсілдерінің жиілігі көрсетіледі:

5-кесте. Баспана реалияларының аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия	0	0
2	Транслитерация/транскрипция	1	0
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	4	10
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	1	3
5	Функционалдық аналог	0	0
6	Калька	9	12
7	Мәдени аналог	3	0
8	Экспликация	7	5
9	Гипо-гипероним	30	8
10	Контекстуалдық аналог	6	1
11	Грамматикалық трансформация	0	0
12	Түсіру	13	8
	Балама	0	0
	Аударылмаған сөйлемдер	4	31

Ең жиі қолданылған тәсілдер калькалау мен гипероним болғанымен, жүргізілген компоненттік талдау нәтижесінде ең тиімді аударма тәсілі мәтін ішіндегі экспликация екендігі анықталды. Реалияның ұлттық бояуы пассив болғанда ол түсірілген не орнына юрта не yurt гиперонимдері қолданылған.

Баспана реалияларын орыс және ағылшын тілдеріне аудару кезінде түс символикасын ескеру қажет. Бұл киіз үйдің жабу киізінің түсіне қарай әр түрлі болатынына қатысты. Мұндай реалиялар негізінен калькаланған, дегенмен олардың лексикалық мағынасының дұрыс берілуі үшін түс аударма тіліндегі түс символикасын ескеру керек.

3. Киіз үйдің құрамдас бөліктеріне қатысты реалиялардың берілу барабарлығы. Киіз үйдің қаңқасына қатысты *шаңырақ, күлдіреуіш, бақан, уық, кереге, қаусырмалы есік, сықырлауық есік, сырық*; жабу киізін атайтын *түндік, үзік, туырлық, бау, ірге*; сондай-ақ, үйдің белгілі бір бөлігін меңзейтін *маңдайша, босаға, төр, жұрт* реалиялары 184 түрлі микроконтексте аталады.

Бұл өрістегі реалиялар негізінен гипо-гипероним тәсілімен аударылған. Мәселен, орыс тіліндегі аудармада реалиялардың 35% қолданысы, ал ағылшын тіліндегі аудармада 25% генерализацияланған. Ұлттық бояудың маңызы пассив болған жағдайда бұл тәсілді қолдану орынды. Мысалы:

	Түпнұсқа	.Л. Космухамедованың аудармасы
(42)	“Шойынқара жыны ұстаған бақсыдай элем-жәлем бұрқырап, бұтын сабап шиыршық атып зіркілдейді. <i>Бақан</i> -таяғы шошандаған жұрт шошып, серпіліп кейін қашты” [55, б. 47].	“Верблюды увидел группу воинственно настроенных людей с <i>палками</i> и дубинами – они подступались к нему” [111, б. 53].

Түпнұсқада адамдардың қолдарына кез-келген таяқты (оның ішінде бақанды да) алып, түйені қумақшы болғаны суреттеледі. Бақан – киіз үй тіккен кезде шаңырақты көтеруге арналған жабдық [143, б. 87]. Бұл микроконтексте *бақан* реалиясының денотативті мағынасы белсенді, ал ұлттық бояуы пассив. Орыс тіліндегі аудармада ол *палка* (яғни) таяқ болып аударылған. Бұл нұсқада ұлттық бояу жоғалғанымен, реалияның коммуникативтік ықпалы барабар берілген. Келесі мысалды қарастырайық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>
(43)	“...Әндетіп, шапқылап жүріп уықтарды сыпырғанда, шайқалып кеткен қара шаңырақ, <i>бақанмен</i> тіреуге үлгертпей үйдің ортасына келіп гүрсете түсті” [55, б. 82].	“Под эту песню молодые дружно смели в одну кучу уыки – и шаңырақ качнулся, верхний, считающийся священным, купол юрты; его не успели подпереть <i>столбом</i> , и он с грохотом обрушился вниз” [111, б. 90].

Түпнұсқада *бақан* ағашы шаңырақты көтеруге арналған құрал ретінде көрініс табады, сол себепті оның ұлттық бояуы актив, оны сақтау өте маңызды. Дегенмен, аудармашы гипероним тәсілін пайдаланып, *столб* (тіреу) нұсқасын береді. Біздің ойымызша, бұл нұсқа реалияның денотативті мағынасын жеткізгенімен, актив ұлттық бояуды бере алмаған, яғни аударма барабар емес. Мәселен, *столбом-баканом* нұсқасының барабарлығы жоғарырақ болар еді.

Жалпылауыш лексикалық бірлікпен аударылған реалияларға жабу киізінің атауларын жатқызуға болады. *Үзік* реалиясы уықты жауып тұратын киіз атауын білдірсе, *туырлық* – керегені жабатын киіз. Аудармашылар бұл реалияларды генерализациялап, орыс тілінде *кошма* (киіз) деп береді. Бұл аударма реалияның денотативті мағынасын ғана береді, яғни ұлттық бояу жоғалады. Ең сорақысы – ағылшын тіліне осы *кошма* лексикалық бірлігінің *koshma* болып транскрипциялануы. Қате транскрипцияға, сондай-ақ, *tyurlyk* орнына *tyurlyk* (тыырлық деп оқылады), *уук* орнына *уук* (ыық), *kerege* орнына *kereg* (керег деп оқылады). Транскрипция аралық тілден емес, түпнұсқадан жасалуы керек, әрі транскрипциялау заңдылықтары сақталуы тиіс.

Реалияның ұлттық бояуының маңызы аударма тәсілін таңдауға алғышарт жасайды. Кереге реалиясының аудармаларын қарастырайық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(44)	“Кісінің көзі <i>керегеге</i> ілулі тұрған ескі мылтыққа түсті” [55, б. 173].	“Глаза незнакомца остановились на старой винтовке, она висела на <i>стенке</i> ” [111, б. 183].	-
(45)	“Іргесі түрлі <i>керегеден</i> алыс созылған тұлдырсыз құба далаға қарап, Пахраддин жанарына жас тұнып ұзақ отырып қалған екен” [55, б. 70].	“Полог юрты откинут, из-за <i>решеток кереге</i> Пахраддин глядит на степь...” [111, б. 78].	“The canopy on the yurt was thrown open, and Pakhraddin looked out at the steppe through the <i>lattice of the kerege</i> , stretching far, far away, dull and bloodless; tears froze in his eyes” [112, б. 92].

Кереге дегеніміз киіз үйдің ағаштан жасалған қабырғасы [131, б. 643]. (44) мысалда *кереге* реалиясының ұлттық бояуы пассив, ол тек мылтық ілінетін жалпы қабырға ретінде аталады, сол себепті аудармашы гипероним тәсілін қолданып, орыс тілінде *қабырға* (стенка) лексикалық бірлігін қолданған. Біздің ойымызша, бұл аударма барабар, себебі бұл контексте ұлттық бояу пассив, ал аудармада реалияның денотативті мағынасы берілген. (45) мысалда, керісінше, *кереге* көзінен далаға қарап отырған адам бейнесі суреттеледі. Аудармашылар *кереге* бірлігін транскрипциялап, оған қосымша *тор* (решетка, lattice) сөзін қосады. Мұндай экспликация реалияның рецепциясын жеңілдетеді. Бұл микроконтексте реалияны генерализациялауға болмайды, себебі киіз үй құрылысын білмейтін аударма реципиенті, *қабырға* арқылы далаға қараудың мәнін түсінбес еді.

Мәтін ішіндегі экспликация тәсілі киіз үй бөліктері реалияларын аударғанда жиі пайдаланылған. Бұл тәсіл орыс тілінде де, ағылшын тілінде де аударма тәсілдерінің шамамен 22% құрайды. Бұл тәсілді қолдану да орынды, себебі аталмыш реалиялар киіз үйдің бір бөлігі болғандықтан, транскрипцияланған реалияға *киіз үйдің* (юрты, of the yurt) тіркесін жалғау жеткілікті. Мұндай аударма – ұлттық бояуды сақтауда, әрі рецепцияны қамтамасыз етуде бірден-бір тәсіл.

Киіз үй бөліктері арасынан *ірге* реалиясын ерекше атап айту керек. «Қазақ халқы киіз үй шеңберінің төменгі бөлігін ірге деп атайды... Суықта іргеге ши, “ірге“ киіз тұтса, аптап ыстықта туырлық етегін белдеу арқанға қыстырып, түріп қойған» [140, б. 658]. Яғни киіз үйдің ішінде отырып, түрлі іргеден сыртқа қарап отыру мүмкіндігі болған. Осы реалияның аудармаларына назар салайық. (46) микроконтексте аудармашы рецепцияны жеңілдету мақсатында *іргені есікке* (дверь) алмастырып, контекстуалдық аналог тәсілін пайдаланған. Бұл нұсқа реалияның коммуникативтік ықпалын жеткізгенімен, ұлттық бояуды толығымен жойған. (47) микроконтекстегі аударма нұсқасын барабар деп есептейміз. Аудармашы мәтін ішіндегі экспликация тәсілін қолданып, реалияның денотативті мағынасын да, *юрта* сөзін қосу арқылы ұлттық бояуды да жеткізген.

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(46)	“Түгелхан еңкейіп, ашық <i>іргеден</i> сығалап жатыр, бейтаныс кісінің әр қимылын бағып” [55, б. 386].	“Тугелбек, нагнувшись, выглядывал в <i>дверь</i> , наблюдая за каждым движением странного человека” [111, б. 413].
	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>
(47)	“ <i>Ірге</i> түрлі. Керегенің көзінен кең даланың керімсалы желпіп қояды” [55, б. 265].	“ <i>Полог юрты</i> открыт. Сквозь отверстия кереге веет упоительный степной ветерок” [111, б. 78].

Сонымен, киіз үйдің құрамдас бөліктеріне қатысты реалиялардың аударылу тәсілдерін келесі кестеден көруге болады:

6-кесте. Киіз үй реалияларының аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
---	----------------	-----------	--------------

<i>6-кестенің жалғасы</i>			
	1	2	3
1	Сөздік реалия	0	0
2	Транслитерация/транскрипция	37	32
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	8	5
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	6	5
5	Функционалдық аналог	2	0
6	Калька	2	2
7	Мәдени аналог	0	0
8	Экспликация	25	13
9	Гипо-гипероним	39	25
10	Контекстуалдық аналог	31	6
11	Грамматикалық трансформация	1	0
12	Түсіру	27	22
	Балама	0	0
	Аударылмаған сөйлемдер	6	74

Сонымен, киіз үйдің құрамдас бөліктеріне қатысты реалияларды аударғанда ең жиі қолданылған тәсілдерге транскрипция мен транслитерация (шаңырақ, уық, төр, кереге реалиялары транскрипцияланған), экспликация (полог юрты, стенка юрты, сапору of the yurt, frames of the yurt), генерализация (стенка, кошма, юрта, yurt, wall), сондай-ақ, контекстуалдық аналог (босағаның порог болып аударылуы) жатады.

Бұл тақырыптық топтың реалияларын аударғанда да олардың ұлттық бояуының маңызына назар салған жөн. Егер реалияның ұлттық бояуы контексте пассив болса, онда гипероним тәсілін пайдалануға болады. Ұлттық бояу актив болған жағдайда транскрипция мен мәтін ішіндегі экспликация тәсілдерін пайдалануға болады. Киіз үйдің құрамдас бөліктері болғандықтан, *юрта* сөзін тіркестіру арқылы ұлттық бояуы сақталатын аударма нұсқаларын жасауға болады (мәселен, полог юрты, стенка юрты, т.б.).

4. Жиһаз бен үй бұйымдары реалияларының берілу барабарлығы.

Романдағы *адалбақан, алаша, бесік, бөстек, дастархан, дорба, кебеже, керме, киіз, көрнек, көрпе, көрпеше, қалта, сандық, сандықша, сырмақ, текемет, тулақ, түскиіз, шайсандық, ши, шымылдық* реалиялары 265 микроконтексте кездеседі. Бұл – ең ірі семантикалық топтардың бірі.

Жиһаз бен үй бұйымдары тақырыптық тобындағы реалиялардың ұлттық-тарихи бояуын сақтау өте маңызды, себебі бұлар айтарлықтай дәрежеде ұлттың тұрмыс-тіршілігінен хабар береді. Мысалы, бұл реалиялар түпнұсқада белгілі бір кеңістікті суреттеуге қолданылуы мүмкін. Мұндай жағдайда ұлттық бояуды барабар бере алу, әрі реалиялардың денотативті мағынасын жеткізе алу – аудармашының бірден-бір міндеті. (48) микроконтекстіні қарастырайық. (48) микроконтекстегі сөйлемдерде киіз үйдің іші суреттеледі. Бірнеше реалия қатар қолданылғандықтан, бұл сөйлемдерді көркем проза стилін бұзбай аудару өте күрделі екендігі айқын.

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(48)	“Төрге төселген оюлы <i>текеметтер</i> ... Қат-қат жиналған <i>көрпе</i> , төсек. Сүйек <i>кебеже</i> . Адалбақан. Кілемнен тоқылған <i>кермелер</i> . Бір жақ қапталда керілген жібек <i>шымылдық</i> ” [55, б. 54].	“На полу он видел <i>войлочные</i> узорчатые <i>текеметы</i> ... Возвышались <i>лари</i> из кости, <i>по лицевой части украшенные резьбой</i> . Ковровые <i>ленты</i> свисали с потолка. Шелковые <i>занавеси</i> на <i>шнурах</i> скрывали часть юрт” [111, б. 60].	“On the floors, he saw patterned <i>felt tekemets</i> with <i>korpeshkas</i> and pillows piled up in heaps on beds... There were <i>boxes</i> made of bone, <i>with carved work on the faces</i> . Woven <i>ribbons</i> hung from the ceiling. Silk <i>curtains on cords</i> covered part of the yurt. <i>A tekemet is a kind of felt rug. A korpeshka is a kind of mat</i> ” [112, б. 71].

Ең алдымен көзге түсетіні – орыс тілінде *көрпе*, *адалбақан*, ал ағылшын тілінде *адалбақан* реалияларының түсірілуі. Реалияларды осылайша түсіру ұлттық жиһаз атауларының көптүрлілігіне, яғни ұлттық бояуға нұқсан келтіреді. Дегенмен, аудармашылардың бұл жолды таңдауы рецепцияны жеңілдетуді мақсат еткендіктен деп білеміз. Бір микроконтекстіде бірнеше транслитерацияның қатар қолданылуы көркем проза оқырманының рецепциясын ауырлатады. Екіншіден, бұл аудармаларда *керме* реалиясының ұлттық бояуы дұрыс ашылмаған. Керме дегеніміз «кілем сияқты тоқылып көбіне сәндік үшін керегеге ілінетін, ішіне киім-кешек, ұсақ-түйек заттар салынатын қалта» [127, б. 320]. Орыс тіліндегі аудармада оған *лента* (бау, таспа), ал ағылшын тілінде *ribbon* (бау, таспа) нұсқалары беріледі. Әрбір затының белгілі бір қолданысы, мән-мағынасы бар қазақ ұлтының орыс және ағылшын тіліндегі аудармада көрсетілген жолақтарды «үйдің төбесінен» іліп қоюы қисынсыз. Оған қоса, жолақтардың кілемнен тоқылуы да тарихи шындықты бұрмалайды. Микроконтекстегі қалған реалиялардың барлығы мәтін ішіндегі не мәтіннен тыс экспликация тәсілі арқылы берілген. Бұл орайда транскрипция мен мәтін ішіндегі экспликация тәсілінің басқа тәсілдерден дұрысырақ екендігін атап өту керек. Мәселен, шымылдық реалиясына орыс тілінде *занавес на шнурах* (бауы бар перде), ағылшын тілінде *curtains on cords* (бауға байланған перде) экспликациялары беріледі. Бұл нұсқалар не реалияның денотативті мағынасын, не ұлттық бояуды бере алмайды. Ал текемет реалиясы екі тілге де транскрипцияланып, оған орыс тілінде *войлочный* (киіз), ағылшын тілінде *felt* (жүн) сын есімі тіркестірілген. Бұл нұсқалар реалияның денотативті мағынасын да, ұлттық бояуды да бере алған. Оған қоса, контекстен текеметтің жерге төсейтін бұйым екендігін аңғаруға болады. Бұл орайда ағылшын тілінде *текеметке* мәтіннен тыс, сілтемеде берілген экспликацияның артық екендігін атап айтқан жөн, себебі сілтемедегі ақпарат мәтіндегі сөйлемнен де аңғарылады. Осылайша, ұлттық бояуы актив бірнеше реалия қатар келген жағдайда, мәтін ішіндегі экспликация мен транскрипция тәсілдерін қолдану керек. Әрине, әрбір реалияны жеке-жеке транскрипциялап, әрқайсысына мәтін ішіндегі экспликация беру үнемді аударма

емес. Сол себепті, бірыңғай реалиялар қатарынан келгенде жалпылама экспликация енгізуге болады. Мәселен, берілген контекстінде жалпылауыш *үй іші керемет бұйымдарға толы* (юрта полна красивейших предметов мебели и домашнего обихода, *the yurt is full of pieces of furniture and household items*) сөйлемін қосып, ары қарай барлық реалияларды транскрипциялап тізіп шығуға болады. Бұл жағдайда, әрине, әрбір реалияның ұлттық бояуы жеке-жеке ашылмайды. Дегенмен, жалпылауыш сөйлем реалиялардың тұрмыстық заттар екендігінен хабар береді.

Жоғарыда керме реалиясының семантикасының қате ашылғандығын атап өттік. Бұл жиһаз бен үй бұйымдары тақырыптық тобындағы қате аударылған жалғыз реалия емес. Мысалы:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(49)	“Үйге ұсталған <i>шилер</i> сарнады” [55, б. 54].	“...зашелестел <i>чий</i> на <i>крышах</i> ” [111, б. 60].	“...and the <i>chia</i> rustled” [112, б. 71].

Түпнұсқада *ши* реалиясы аталады. Ши дегеніміз ұлттық үй жиһазы. «Ол ши өсімдігінен қабығы аршылып тоқылады. Ши керегенің сыртынан, туырлықтың ішінен ұсталады. Сондай-ақ, ши адалбақанды қоршай, үйдің ішінен ұсталады» [141, б. 636]. Орыс тілінде бұл реалия транскрипцияланып, оған *на крышах* (үйдің төбесі) деген мәтін ішіндегі экспликация қосылған. Бұл реалия аясындағы тарихи шындықты бұрмалайды, себебі қазақ халқы *шиді* төбеге ұстамайды. Ал ағылшын тіліндегі аудармада *ши* ұлттық бұйым емес, өсімдік ретінде қарастырылып, транскрипция тәсілі арқылы аударылған, яғни аудармашы шидің ұлттық бұйым екендігін аудармада көрсете алмаған.

Аталмыш тақырыптық топта да ағылшын тіліне орыс тілі арқылы жасалған қате транскрипциялар бар. Мәселен, *көрпе* және *көрпеше* реалиялары *корпешка* болып транскрипцияланса, ағылшын тіліне орыс тілі арқылы *corpeshka* нұсқасы өткен. Алаша реалиясы ағылшын тілінде *alash* (алаш деп оқылады), кебеже *kebezh* (кебеж деп оқылады), киіз *koshma* (орыс тіліндегі кошмадан шыққан) болып кеткен. Мұның барлығы аудармашының немқұрайлылығын дәлелдейді. Әсіресе, *көрпе* және *көрпеше* реалияларының транскрипциясы тосын көрінеді. Біріншіден, *көрпе* дегеніміз тұтас матадан тігілетін жамылғы, ал *көрпеше* – құрама матадан тігілетін төсеніш түрі. Орыс тіліндегі аудармада екі реалияға да *корпешка* нұсқасы беріледі, яғни реалиялардың семантикалық ерекшеліктері есепке алынбайды. Аударма нұсқасында орыс тілінің рең мәнін тудыратын жұрнағы жалғанған, ал шынында, түпнұсқада рең мәні жоқ. Екіншіден, *корпешка* бірлігінің өзі құлаққа тосын естіледі, ауызекі стиль сезіледі. Осылайша, бұл аударманы барабар деп санай алмаймыз. Оның орнына *корпе*, *корпеше* нұсқалары орынды болар еді.

Ұлттық бояуды сақтаудың маңызы бесік реалиясының аудармасынан ерекше байқалады. «Бесік – нәрестені бөлеуге арналған төсек. Бесік көшпелі өмір кешкен қазақ халқы арасына ертеден тараған. Бесік баланың тазалығына өте қолайлы» [141, б. 153]. Осы реалияның аудармаларына назар салайық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(50)	“Сұржекей келіп қалды” десен <i>бесіктегі</i> бала жылағанын қояды екен” [55, б. 303].	“В поговорку вошло у некоторых: «Если сказать плачущему в <i>колыбели</i> младенцу – Суржекей пришел, он тотчас прекратит хныкать” [111, б. 315].	-
	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(51)	“Хансұлу оянды. <i>Бесікке</i> сүйене отырып баласын емізді” [55, б. 193].	“Хансулу проснулась. Склонилась над <i>колыбелью</i> , стала кормить сына” [111, б. 203].	“Khansulu woke up. Leaning over the <i>crib</i> , she began to nurse her son” [112, б. 209].

Екі микроконтексте де бесік реалиясы орыс тіліне *колыбель* мәдени аналогымен, ал ағылшын тіліне *crib* мәдени аналогымен аударылған. (50) микроконтексте *бесік* ретінде бала ұйықтайтын жалпы төсек атауы меңзеліп тұр, яғни *бесік* реалиясының ұлттық бояуы пассив, сол себепті орыс тіліндегі аударма нұсқасын (*колыбель*) барабар деп санаймыз, себебі аударма реципиентінің ойында тек балаға арналған төсек туралы ассоциация туындайды.

(51) микроконтексте, керісінше, *бесік* реалиясының ұлттық бояуы актив. Ұлттық бесігіміздің ерекшелігі – баланы шешіп алмай-ақ емізе беруге болады. Түпнұсқа авторы бесіктің осы бір ерекшелігін атап көрсеткісі келген. Түсіндірме сөздіктер бойынша, орыс тіліндегі *колыбель* сөзі нәрестеге арналған тербеліп тұратын төсек деген мағынаны береді [133]. Ағылшын тіліндегі *crib* бірлігі нәрестеге арналған айналасы торланған төсекті білдіреді [125]. Қарап отырғанымыздай, аударма нұсқалары ұлттық бояуды бере алмай тұр. Оған қоса, ағылшын тіліндегі аудармашы *емізу* етістігін мүлде алып тастап, оның орнына *бала қарау* (*nurse*) етістігін қолданған. Осылайша, ағылшын тіліндегі аудармада ұлттық бояу мүлде жоғалған.

Орыс тіліндегі аудармаларды салыстырар болсақ, А. Жақсылықовтың аудармасында ұлттық бояудың көбірек сақталғанын аңғаруға болады. Мәселен, Л. Космухамедова *алаша*, *көрне* реалияларын генерализация тәсілімен *дорожка* [55, б. 64], *одеяло* [111, б. 17] деп аударса, А. Жақсылықов *алаша* [111, б. 481], *корнешка* [111, б. 345] деп транскрипция тәсілімен береді.

Дастархан реалиясы екі тілге де транскрипцияланған [111, б. 50], [112, б. 58]. Бұл орайда аудармашылардың шеберлігін атап өту керек, себебі ұлттық дастарханның жай ғана төсеніш емес, оң коннотациялары бар қасиетті бұйым екендігін аңғара білген.

Аталмыш тақырыптық тобындағы реалиялардың аудармасындағы ерекшеліктердің бірі – функционалдық аналогтардың қолданылуы, яғни түпнұсқадағы реалия синонимінің аудармада көрініс табуы. (52) және (53) мысалдарда түпнұсқадағы реалиялар аудармада өзге реалиямен берілген, яғни алаша *текемет* болып, кебеже *сандық* болып функционалдық аналог тәсілімен аударылған:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(52)	“Назары төсегінен жартылай шығып, алаша үстінде етпетінен түсіп жатқан Хансұлуға түсті” [55, б. 446].	“Взгляд его устремился к Хансулу, лежавшей ничком, тело ее наполовину свесилось с постели на <i>текемет</i> ” [111, б. 476].
	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>
(53)	“... Барсам Жамал бәйбіше <i>кебежесін</i> ақтарып жатыр екен. Бәрім қолымда. Келген шаруамды айтып, бір суыртпақ жіп сұрадым бәйбішеден...” [55, б. 77].	“...пошел, а Жамал-байбише, кха-кха... в <i>сундуке</i> роется. Сказал, зачем ниток мне надо... кха-кха...” [111, б. 85].

Текемет – алаша секілді жерге төсеуге арналған үй бұйымы, сол сияқты кебеже де – сандыққа барабар жиһаз. Аудармашылардың синонимия тәсілін таңдауының бірнеше себептері бар. Бірінші микроконтексте алаша реалиясы транскрипцияланған болса, онда ол аударма мәтінде септеліп, *на алашу* болып берілер еді. Біздің ойымызша, транскрипцияның септелуі мәтіннің стилін бұзар еді. Екінші микроконтексте аудармашы реципиенттің назарын реалиядан аластату үшін, орыс оқырманына таныс, орыс тіліне еніп кеткен *сундук* реалиясын пайдаланған. Сонымен, функционалдық аналог реалияларды аударуда оңтайлы тәсіл болуы мүмкін.

Келесі кестеде жиһаз без үй бұйымдары реалияларының аударылу тәсілдері жинақталған:

7-кесте. Жиһаз мен үй бұйымы реалияларының аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия	16	0
2	Транслитерация/транскрипция	102	52
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	6	0
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	5	8
5	Функционалдық аналог	12	0
6	Калька	0	0
7	Мәдени аналог	12	2
8	Экспликация	8	8
9	Гипо-гипероним	45	45
10	Контекстуалдық аналог	18	8
11	Грамматикалық трансформация	3	0
12	Түсіру	27	17
	Балама	4	0
	Аударылмаған сөйлемдер	7	125

Сонымен, жиһаз бен үй бұйымдары реалияларын аударғанда ең жиі қолданылған тәсілдер қатарына транслитерация/транскрипция, гипо-гипероним тәсілдерін жатқызамыз. Бұл тақырыптық топта да бұрыс транслитерация, реалияның сөздермен дұрыс тіркеспеуі, ұлттық бояуының дұрыс анықталмауы секілді қателіктер бар.

Жиһаз бен үй бұйымдары реалияларын аударғанда да сөздің микроконтекстегі маңызын ескеру керек. Егер ұлттық бояу актив болса, онда транскрипция мен мәтін ішіндегі экспликация тәсілін, пассив болса, реалияның денотативті мағынасын жеткізу жеткілікті. Жиһаз без үй бұйымдарының транслитерациясымен қатар берілетін мәтін ішіндегі экспликация ретінде киіз (кошма, felt), төсеу (стелить, put), ілу (повесить, hang) секілді реалияның денотативті мағынасын ашатын сөздерді алуға болады. Реалиялар бірыңғай мүше ретінде қатар келсе, транскрипция мен мәтін ішіндегі экспликация арқылы аударудың жөні бар. Аударма мәтінде экзотизмдердің санын азайту мақсатында функционалдық аналог тәсілін де пайдалануға болады.

5. Ыдыс-аяқ реалияларының берілу барабарлығы. Романдағы *қазан, кесе, тостаған, табақ, күбі, керсен, құман, тасқұман, мес, піспек, саба, торсық, тегене, тайқазан, көнек шелек, тұтқыш* секілді ыдыс-аяқ атаулары 102 түрлі микроконтексте кездеседі.

Бірқатар ыдыс-аяқ атауларының қазақ-орыс тілдері аударма сөздіктерінде қалыптасқан сәйкестіктері бар, яғни олар сөздік реалия болып табылады. Оларға *қазан, кесе, құмған* реалияларының орыс тіліндегі *казан, пиала, кумган* сөздері жатады. Аудармашылар осы сөздік реалияларды орынды пайдаланған, себебі орыс тілді оқырманға бұл сөздерді түсіну қиынға соқпауы тиіс. Оған қоса, сөздік реалиялар аудармада тек денотативті мағынасын ғана емес, түпнұсқаның ұлттық-тарихи бояуын, контекстуалдық мағынасын сақтауға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл ыдыс-аяқ реалияларын аударғанда ең жиі қолданылған.

Орыс тілінде бекітілген сөздік сәйкестіктері бар болғанымен, аудармашы А. Жақсылықов *кесе* реалиясын бірнеше жағдайда транскрипциялап, оны сілтемеде экспликациялаған. (54) микроконтексте ұлттық бояуды сақтау аса маңызды емес деп ойлаймыз. Бұл микроконтексте *кесе* реалиясының ұлттық-тарихи бояуы емес, қандай да бір сусын құятын ыдыс түрі екендігі, яғни денотативтік мағынасы алдыңғы қатарға шығып тұр. Сол себепті, реалияның сөздіктегі сәйкестігін, яғни *пиала* сөздік реалиясын пайдалануға да болар еді деп санаймыз.

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(54)	“Жарайды, кербез бике! Өлмессің, бір жұтқаннан... ұсташы! – деп, жалынып әлек-шәлек болды Ждақай, <i>кесені</i> ұсынып” [55, б. 322].	“Ладно тебе противиться, красавица! Не умрешь же от одного глотка, держи! – суетился Ждахай, протягивая <i>кесе</i> . <i>Кесе – пиала, посуда</i> ” [111, б. 338].

Сөздік реалия ұлттық-тарихи сипат беріп қана қоймай, реалияның денотативтік мағынасын сақтауға да мүмкіндік берер еді. Ал *кесе* транслитерациясы пайдаланылған жағдайда оның денотативті мағынасын беру үшін *с водкой* сөзін қосу қажет деп ойлаймыз.

Орыс аудармада екі ыдыс атауына, ал ағылшын тілінде бес ыдыс атауына мәтіннен тыс, яғни сілтемеде экспликация берілген. Бұл аударма тәсілі реципиенттің реалияны түсіну деңгейін арттырғанымен, кері әсер беруі ықтимал. Мәселен, сілтемедегі ақпарат оқырман назарын өзіне аудартады. Оған қоса,

сілтемедегі ақпараттың сапасына да көңіл бөлген дұрыс. Келесі мысалдарды қарастырайық:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитұпатриктің аудармасы
(55)	“Босағада шешесі күмпілдетіп саба пісіп тұрған” [55, б. 31].	“Мать взбивала кумыс в сабе – кожаном бурдюке” [111, б. 35].	“Her mother was whipping kumys in a saba. Saba is a skin bag” [112, б. 40].
(56)	“Дәу апаның иығында – ала коржын. Хансұлудың қолында – су құйған торсық, киім-кешек” [55, б. 220].	“У Дау-апы на плече коржун, у Хансулу в руках торсык с водой, узел с одеждой. Торсык – сосуд из козлиной шкуры” [111, б. 227].	“Dau-apa had the korzhun on her back, and Khansulu carried the torsyk with water in her arms, along with a bundle of clothing. Torsyk – A torsyk is a goatskin bag” [112, б. 242].

Орыс тілінде *торсық* реалиясына *ешкі терісінен жасалған ыдыс* (сосуд из козлиной шкуры), ағылшын тіліндегі нұсқаларда *саба* реалиясына *теріден жасалған қап* (skin bag), ал *торсық* реалиясына *ешкі терісінен жасалған қап* (goatskin bag) деген мәтіннен тыс экспликация беріледі. Үш сілтемеде де ыдыс атауларының толыққанды түсініктемелері жоқ. Тіпті *саба* мен *торсықты* бір-бірінен ажырату да мүмкін емес. Шынында, *саба* қымыз, шұбат секілді сусындарды пісуге арналған жылқы терісінен жасалатын ыдыс [132, б. 60], ал *торсық* сусын құюға арналған шағын тері ыдыс [148, б. 301] болып табылады. Сол себепті бұл ыдыс атауларына берілген экспликацияларды не толықтыру керек, не мүлде мәтін ішіне кірістіру керек.

Мәтіннен тыс емес, мәтін ішінде де қысқа және нұсқа экспликациялар жасауға болады. Мәселен:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитұпатриктің аудармасы
(57)	“Қолдарында жез құман, шапандарының шалғайын қаусыра түсіп ауыл сыртындағы жусан арасына таман балпаң-балпаң басқан Пахраддин мен сырықтай ұзын арық шал Лабақ ахун барады” [55, б. 29].	“Взяв в одну руку кумган для омовения, а другой захватив край чапана, степенно удалялись к зарослям полыни дородный Пахраддин и длинны и сухой, как шест, Лабак-ахун” [111, б. 32].	“Taking in one hand a kumgan for washing and picking up the edge of his chapan with the other, Pakhraddin and the lanky Labak-akhun, dry as a stick, disappeared into the overgrown wormwood. A kumgan is an Asian pitcher with a narrow neck and spout used for washing” [112, б. 37].

Түпнұсқадағы *құман* реалиясы орыс тілінде де, ағылшын тілінде де мәтін ішінде экспликацияланып, оған *жуынуға арналған* (для омовения, for washing) деген қосымша ақпарат жалғанған. Бұл орайда Л. Космухамедованың шеберлігін атап өту керек, себебі түпнұсқадағы реалияның денотативті мағынасы мен ұлттық бояуын сілтемесіз, мәтін ішінде қысқаша түсіндіре алған. Ал ағылшын тілінде аудармашының *құман* реалиясына берген мәтіннен тыс экспликациясын артық

деп есептейміз, себебі ол мәтін ішінде берілген экспликациямен шамалас. Сол сияқты:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>
(58)	“Қонақтарға қызмет көрсетіп, <i>тостағанды</i> жалғап отырған Шәріп шақылдап қатты күліп жіберді” [55, б. 55].	“Шарип, ухаживающий за гостем – он передавал <i>тостағаны</i> с кумысом, – не выдержал, раскатился в мелком заливистом смехе” [111, б. 61].

Аудармашы Л. Космухамедова *тостаған* реалиясының белгілі бір сусын құятын ыдыс екендігін мәтін ішінде аша алған. Бұл үшін *тостаған* реалиясына *қымыз* (кумыс) реалиясын тіркестірген. Қымыз сусыны жайлы білетін орыс тілді реципиент реалияның мәнін бірден түсінеді. Осылайша, реалияның ұлттық бояуы да сақталады.

Романдағы ыдыс-аяқ реалияларының көпшілігі гипероним тәсілі арқылы берілген: орыс тілінде 22% микроконтекстегі, ал ағылшын тілінде 18,6% микроконтекстегі реалия осы тәсіл арқылы берілген. Аударма прагматикасын қамтамасыз еткенімен, бұл тәсіл реалиялардың бірден-бір ерекшелігі – ұлттық бояудың жоғалуына себеп болады. Мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>
(59)	“ <i>Көнек шелегін</i> жерге "таңқ" еткізіп тастай салды” [55, б. 10].	“С <i>подойниками</i> подошла, сбросила их на землю” [111, б. 13].

Түпнұсқадағы *көнек шелек* дегеніміз биелерді саууға арналған ағаш сүт шелек [135, Б. 198-199], ал аудармадағы *подойник* жалпы мал саууға арналған ыдысты білдіреді [133]. Генерализация салдарынан ұлттық шаруашылықтың бір ерекшелігі, яғни мал саууға арналған ыдыстардың түрлілігі жоғалған. Бұл жағдайда *подойник* сөзәне *кобылий* (жылқы) анықтауышын қосып, реалияның ұлттық бояуын сақтауға талпыныс жасауға болар еді. Дегенмен, реалияның контекстуалдық маңызы пассив, ал коммуникативтік ықпалы сақталған. Сол секілді:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(60)	“Ас үйде асулы <i>тай қазан</i> ” [55, б. 32].	“В столовой юрте на треноге – огромный <i>казан</i> ” [111, б. 37].	“In the kitchen yurt, there was an enormous <i>kazan</i> on a tripod. A <i>kazan</i> is a large cooking pot” [112, б. 44].

Түпнұсқадағы *тай қазан* реалиясы ас пісіруге арналған өте үлкен ыдысты білдіреді. Кейбір мәліметтер бойынша, бұл ыдысқа бір тайдың етін толық пісіруге болады, яғни бұл реалияның ұлттық мал шаруашылығымен байланысы бар, *тай қазан* деп аталуы да сондықтан. Аудармада *тай* бірлігі генерализацияланып, *өте үлкен* (огромный, enormous) сын есімдері арқылы берілген. Сәйкесінше, ұлттық шаруашылыққа қатысты ақпарат жоғалған. Бұл

микроконтексте *бір жылқының еті сыятындай* (вмещающий мясо одной лошади, that fits the meat of a whole horse) деген анықтауышты мәтін ішіндегі экспликация түрінде қосу керек деп ойлаймыз, себебі автордың дәл осы микроконтексте тайқазанды атауы бекер емес. Шығарманың осы эпизодында тай сойылып, оның еті асылады, яғни реалияның контекстуалдық маңызы актив. Казан транслитерациясы орыс тілінің сөздіктеріне еніп үлгерсе, ағылшын тілінің реципиенті үшін *kazan* транскрипциясының мағынасы түсініксіз болуы мүмкін. Дегенмен, біз ұсынып отырған мәтін ішіндегі экспликация мен *on a tripod* (ошақта) сөздері қазан реалиясының денотативті мағынасын жеткізуге септігін тигізеді деп ойлаймыз.

Ыдыс-аяқ реалияларын аударғанда мәдени аналог тәсілі де пайдаланылған. Мәселен:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитұпатриктің аудармасы
(61)	“Қайып молда бір кесе суға дұға оқып "дем салып", бөлек екі үйде отырған күйеу мен қалыңдыққа ризашылығын білдіріп, әлгі кеседегі дуалы судан бір ұрттам ішуге жіберді” [55, б. 61].	“Қайып-мулла «освятит» молитвой воду в чаше, которую жених и невеста, находившиеся в разных юртах, должны были испить, выражая тем согласие на брак” [111, б. 68].	“The <i>kaysh</i> -mullah “blessed” the water in a <i>chalice</i> with a prayer which the groom and bride were supposed to drink, expressing their consent to the marriage” [112, б. 78].

Түпнұсқадағы *кесе* реалиясы сусын ішетін ыдысты білдіреді. Орыс тіліндегі аудармада бұл реалия генерализацияланып, *чаша* сөзі арқылы аударылған. Ал ағылшын тілінде бұл реалия *chalice* бірлігімен аударылған. Түсіндірме сөздік бойынша, *chalice* сусын ішетін ыдысты білдіреді, дегенмен бұл сөз, негізінен, діни салттар суреттелетін контекстерде шарап сөзімен тіркесе қолданылады [125]. Сәйкесінше, ағылшын тіліндегі нұсқада белгілі бір дәрежеде христиан дінінің бояуы бар. Сол себепті, бұл аударманы барабар деп есептей алмаймыз. Бұл контексте *сир* гиперонимі де барабар болар еді, себебі түпнұсқада *кесе* реалиясының діни бояуы жоқ.

Келесі кестеде ыдыс-аяқ реалияларының аударылу тәсілдерінің жиілігі көрсетіледі:

8-кесте. Ыдыс-аяқ реалияларының аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия	48	0
2	Транслитерация/транскрипция	10	28
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	4	0
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	2	7
5	Функционалдық аналог	0	0
6	Калька	0	0

8-кестенің жалғасы			
	1	2	3
7	Мәдени аналог	0	2
8	Экспликация	0	1
9	Гипо-гипероним	19	10
10	Контекстуалдық аналог	2	1
11	Грамматикалық трансформация	0	0
12	Түсіру	14	10
	Балама	1	0
	Аударылмаған сөйлемдер	2	43

Сонымен, ыдыс-аяқ реалияларын орыс және ағылшын тілдеріне аударғанда сөздік реалиялар өте жиі кездеседі. Бұл қазақ және орыс тілдерінің арасында тұрмыс саласында кірме тілдік бірліктердің бар екендігін білдіреді.

Реалияның лексикалық мағынасының берілуіне, ұлттық бояуының сақталуына транслитерация мен мәтін ішіндегі экспликация мүмкіндік береді. Мәселен, сусын құйылатын ыдысқа сусын атауын, құю не ішу секілді сөздерді қосу арқылы денотативті мағынасын жеткізуге болады.

Контекстуалдық маңызы пассив реалияларды генерализация тәсілі арқылы аударуға болады. Бұл көркем проза мәтінінің жеңіл қабылдануына септігін тигізеді. Ал контекстуалдық маңызы актив реалиялардың ұлттық бояуын сілтемеде емес, мәтін ішіндегі экспликация арқылы аударған дұрыс.

Бірқатар реалиялар аударылмай, түсірілген. Мәдени аналог тәсілі қосымша коннотациялар қосуы ықтимал. Реалияға сілтемеде түсініктеме бермес бұрын, оның мағынасын мәтін ішінде беруге тырысқан жөн.

6. Мал шаруашылығына қатысты реалиялардың берілуі барабарлығы. Төрт түліктің санына қатысты *үйір, келе, табын*; малды жегуге қатысты *қамшы, ер-тұрман, биік, бұйда, жазы, ноқта, үзеңгі, шылау*; мал жаюға қатысты *қорық, қотан, астау, ойсыл-қара, күйек*; малды байлауға қатысты *тіздеу, көген, құрық, қаңтару, қазық, желі, шідерлеу, шалдыру*; малдың дене мүшелеріне қатысты *қазы, жілік, сағақ, қом, шуда, шаша* секілді реалиялар 130 түрлі микроконтексте кездеседі.

Өзге тақырыптық топтардан ерекшелігі – мал шаруашылығына қатысты реалияларды аудару кезінде контекстуалдық аналог тәсілі генерализациямен қатар жиі қолданылған. Мұның себебі – орыс тілді халықтарда да, ағылшын тілді халықтарда да белгілі бір мал шаруашылығының, атап айтқанда жылқы шаруашылығының болуы. Яғни аудармашылар орыс және ағылшын тілдеріндегі жылқы шаруашылығына қатысты терминдерді түпнұсқадағы өзге мал шаруашылықтарына қатысты реалияларының орнына қолданған. Мәселен:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(62)	"Бұйдасын ұстаған бала жүгіріп алдына түсті" [55, б. 9].	"Мальчонка, державший недоуздок, бросился наперерез" [111, б. 11].	"A little boy holding the halter threw himself crosswise" [112, б. 10].

Түпнұсқада *бұйда* реалиясы берілген. Бұйда түйенің, өгіздің мұрындығына тағылатын ұзындығы екі-үш құлаш жетек жіпті білдіреді [143, б. 453]. Реалияның сөйлемдегі семантикасы актив, яғни оны түсіруге болмайды. Орыс тіліндегі аудармада *недоуздок* (ноқта), ағылшын тілінде *halter* (ноқта) нұсқалары беріледі. Аударма сөздік бойынша аударма нұсқалары қазақтың ер-тұрманына кіретін *ноқтаны* білдіреді. Яғни аудармада *бұйданың* өзі аталмаса да, малды жегуге арналған басқа бір бұйымның атауы, яғни ноқта аталады. Аударманы барабар деп есептеуге болады, себебі ұлттық бояу бейтарапталғанымен, реалияның контекстуалдық мағынасы сақталып тұр.

Түпнұсқадағы реалияның ұлттық бояуын аудармада беру әрдайым тиісті контекстуалдық мағынасын бере алмауы мүмкін. Мұндай кезде контекстуалдық аналог барабар шешім бола алады. Мәселен:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы
(63)	“Қашқан жұрттың алдында зымғаған Шәріп қораға жедеғабыл тоқтай сап бұрылып, көш жердегі үлекке <i>құрық сілтеді</i> ” [55, б. 47].	“Шарип улепетывал первый, только у порога своего опомнился, обернувшись, <i>погрозил кулаком</i> верблюду, который, теперь был далеко” [111, б. 53].

Түпнұсқа авторы *құрық* реалиясы арқылы ирониялы жағдайды сипаттаған. Микроконтекстегі ситуацияда түйеден қашқан қорқақ адамның алыста қалған (атап айтқанда көш жердегі) түйеге *құрық* сілтегені бейнеленеді. Құрық дегеніміз жайылып жүрген малды ұстауға арналған арқанды таяқ [113, б. 126], яғни көш жерде тұрған түйені құрықпен ұстап алу мүмкін емес. Аудармашы Л.Космухамедова құрық реалиясын аудармай, контекстуалдық аналог арқылы *погрозил кулаком* (жұдырығын көрсетті) тіркесін берген. Әрине, ұлттық бояу жоғалғанымен, орыс тіліндегі нұсқа түпнұсқаның контекстуалдық мағынасын жеткізе алады, яғни ирониялы жағдай тудыра алады. Егер аудармашы *құрық* реалиясының ұлттық бояуын беруге талпынса, қажетті стилистикалық компонент жоғалар еді.

Дегенмен, контекстуалдық аналог әрдайым тиімді бола бермейді. Мәселен:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(64)	“– Ойхой, жануардың семізі-ай! <i>Қазысы</i> бес елі! Бес елі! Пах! Пах! – деп айқайлап жүр Шәріп” [55, б. 32].	“– Ойхой, жирна-а лошадка! <i>Жир</i> -то в пять пальцев, с ладонь! Ох-хо-хой! – верещит Шарип” [111, б. 37].	“Oyhoy, what a fat little horse! The <i>fat</i> is five fingers thick, from the palm! Oh, oh, oh!” Sharip groaned” [112, б. 44].

Түпнұсқадағы *қазы* реалиясы жылқының майымен бірге қабырғасын білдіреді. Одан ұлттық кәделі *қазы* тағамы дайындалады [135, б. 367]. Түпнұсқа бұл реалия арқылы жылқының қаншалықты семіз екендігін көрсеткен. Аудармашылар контекстуалдық аналог арқылы орыс тіліне *жир* (май), ағылшын тіліне *fat* (май) деп берген. Әрине, аударма жылқының семіз екендігінен хабар береді. Дегенмен,

орыс тілінде май ұғымы жағымды ассоциацияларға ие, ол байлықтың, баршылықтың белгісі [130], яғни түпнұсқадағы жағымды ассоциациялар аударма реципиентіне де беріледі. Ағылшын тілінде *май* сөзі, керісінше, теріс ассоциацияларға ие, себебі онда *май* артық салмақпен, ауыр аспен байланыстырылады. Сондықтан контекстуалдық аналог реалияның ассоциативтік компоненттерін жеткізе алмайды. Біздің ойымызша, ағылшын тілінде *май* сөзін *ет* сөзімен алмастырса да болар еді.

Контекстуалдық аналогпен қатар, функционалдық аналог та мал шаруашылығына қатысты реалияларды аударуда тиімді болуы мүмкін. Келесі мысалды қарастырайық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(65)	“– Уай, жігіттер! Анау келені алға шығарындар! Барлық гәп сонда!” [55, б. 35].	“– Уай, джигиты! <i>Табун</i> вперед выводите! Вон тот... все дело в нем...” [111, б. 40].	“Oh, <i>jigits!</i> Lead the <i>herd</i> ahead! Over there... everything depends on them” [112, б. 46].

Түпнұсқадағы *келе* реалиясының семантикасы актив. *Келе* дегеніміз түйелердің тобын білдіретін реалия [135, б. 41]. Орыс тілінде түйелердің тобын білдіретін лексикалық бірлік жоқ болғандықтан жылқылардың тобын білдіретін *табун* бірлігі беріледі. *Табун* бірлігінің өзі орыс тілінде түркі тілдерінен енген кірме сөз болып табылады [124], сол себепті бұл нұсқаны функционалдық аналог болғанымен, реалияның қызметін сақтайтын, әрі ұлттық бояуды беретін барабар аударма деп есептеуге болады. Ағылшын тілінде ұлттық бояу бейтараптальш, мал тобын білдіретін жалпылауыш *herd* (мал тобы) гиперонимі беріледі. Контекстен түйелердің тобы туралы ақпарат алуға болады, сол себепті бұл нұсқаны да барабар деп санаймыз. Бұл тақырыптық топта осы *herd* (мал тобы) сияқты гиперонимдер баршылық (стадо, загон, плетка, т.б.), олар осы семантикалық топтағы аударма тәсілдерінің 20% астамын құрайды.

Ойсыл-қара реалия-сөзінің аудармасын қарастырайық. Сөздіктегі семантикасына сәйкес, Ойсыл-қара сенім-наным бойынша түйе малының сақтаушысы, пірі, атасы деген мағынаны береді [120, б. 639].

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(66)	“– Кәні, тұрғызшы енді! Шу, <i>Ойсыл-қара!</i> ” [55, б. 33].	“– Ну-ка, подыми его теперь! Чу, <i>животина!</i> Шойынқара, раскорячившись, встал” [111, б. 38].	“Go on now, raise it up now! <i>Chu, Oysylkara!</i> <i>Chu is an expression to goad the camel, and Oysylkara is the patron saint of camels</i> ” [112, б. 45].

Мәтіндегі мағынасы бойынша, *Ойсыл-қара* реалиясының түйелердің піріне тікелей қатысы жоқ. Ол басты кейіпкердің сүйікті түйесі, келенің жетекшісі, күш-қайратына қарай Шойынқара деп аталған нарға қаратпа сөз ретінде қолданылады, ол пірдің өзін емес, бағалы түйені меңзейді. Осы реалияны

қолдану арқылы автор Пахраддиннің, жалпы қазақ халқының Шойынқараға, малға деген ықыласын, сый-құрметін білдірген. Төрт түлікті ерекше бағалайтын қазақ халқы хал сұрасқанда «мал-жан аман ба» деп ең алдымен малдың, содан кейін адамдардың халін сұрайды. Сәйкесінше, бұл реалияның семантикасы оң. Сондай-ақ, бұл сөз ауызекі емес, әдеби сөз болып табылады.

Көріп отырғанымыздай, орыс тіліндегі аудармада *Ойсыл-қара животина* деп контекстуалдық аналог арқылы аударылған. Сөздік бойынша, *животина* – үй жануарына қатысты айтылатын ауызекі сөз. Сондай-ақ, оның ауыспалы мағынасы бар, ол малға немесе адамға қатысты қолданылатын, малдың немесе адамның дәрежесін түсіру мақсатында айтылатын анайы сөзді білдіреді [133]. Бұл аудармада не түйелердің піріне, не түйеге деген құрметке байланысты ешқандай семантикалық компонент жоқ. Сол себепті, бұл аударманы сәтсіз деп санауға болады. Оған қоса, қазақ тіліндегі *Ойсыл-қара* әдеби реалия болса, орыс тіліндегі *животина* ауызекі лексикалық бірлік болып табылады.

К. Фитцпатрик *Ойсыл-қара* реалиясын ағылшын тіліне транслитерация арқылы аударған және мәтіннен тыс экспликация берген. Аудармашы транслитерация әдісін қолдану арқылы ұлттық ерекшелікті сақтауға талпынғанымен, экспликацияда *Ойсыл-қара түйелерді айдауға арналған сөз, Ойсылқара түйелердің қасиетті пірі* (Chu is an expression to goad the camel, and Oysylkara is the patron saint of camels) деп қана берілген. Бұл түсініктеме қазақ халқының түйе шаруашылығынан хабары жоқ оқырман үшін мүлде түсініксіз болатыны анық. Оған қоса, реалияның контекстуалдық мағынасы берілмеген, яғни бұл аударманы оқыған адамда Шойынқараға деген құрмет туралы ассоциация туындамайды. Сол себепті, бұл аударманы да сәтсіз деп есептейміз. *Ойсыл-қара* реалиясын орыс және ағылшын тіліне транслитерация арқылы аударып, экспликацияда *түйені құрметтеу мағынасында қолданылған қаратпа сөз, түйелердің пірін білдіреді* деп көрсеткен дұрыс деп ойлаймыз.

Берілген тақырыптық тобындағы реалия аудармаларының тағы бір ерекшелігі – генерализациямен қатар грамматикалық трансформациялардың жасалуы. Мәселен:

	Түпнұсқа	А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы
(67)	“Әрегірек шандақта көлбеп бір <i>келе</i> түйе жатыр” [55, б. 409].	“На отшибе от юрт лежали коричневыми валунами <i>несколько</i> верблюдов” [111, б. 438].

Түпнұсқадағы *келе* реалиясы шамамен 25-30 түйені білдіреді [52]. Аудармада грамматикалық трансформация жасалып, зат есім сан есіммен беріліп, *несколько* (бірнеше) нұсқасы аталады. Орыс тілінде аталмыш сан есім заттың белгісіз санын, яғни бір қарағанда санауға келмейтін санын білдіргенімен, контекстерде ол шамамен он шақты зат санын меңзейді. Сондықтан аударма нұсқасы романның өмірлік шындығын бұрмалайды. Біздің ойымызша, орыс тіліндегі *десятки* (бірнеше ондық) сан есімі барабар аударма болар еді.

Контекстуалдық аналог, генерализация не транскрипция өте үнемді аударма тәсілдері болғанымен, реалияның семантикалық компоненттерін толық

ашатын тәсілге экспликацияны жатқызамыз. Дегенмен, мәтін ішінде сипаттама беруде де бірқатар ерекшеліктерге назар аудару керек. Мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>
(68)	“Келесі сәтте буы бұрқыраған көкбұйра су гүрілдеп <i>астауға</i> ақтарылды” [55, б. 9].	“В следующее мгновение, исходящая ледяным паром, вода гулко выплеснулась в <i>глубокую деревянную поилку</i> ” [111, б. 11].

Түпнұсқадағы *астау* реалиясы малға жем-су беруге арналған ағаш ыдыс атауын білдіреді [52]. Орыс тілінде *глубокая деревянная поилка* (мал суаратын терең ағаш ыдыс) экспликациясы беріледі. Бұл экспликация реалияның семантикалық компоненттерін береді, ал олар түпнұсқадағы микроконтексте актив емес. Біздің ойымызша *глубокая және деревянная* сын есімдері артық, яғни мәтінді «көбейтіп» тұр. Жай ғана *поилка* (суаратын ыдыс) гиперонимі де реалияның контекстуалдық мағынасын бере алар еді. Сол сияқты:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>
(69)	“ <i>Желіге</i> таман қараңғыда шоқиып отырған кісіні көріп Шегенің жүрегі суылдап қоя берді” [55, б. 13].	“Шеге вгляделся в темноту – кто-то присел на корточки у <i>натянутого на колья аркана</i> , к которому обычно привязывают молодняк во время дойки” [111, б. 15].

Түпнұсқадағы желі реалиясына орыс тілінде *натянутого на колья аркана, к которому обычно привязывают молодняк во время дойки* (сауу кезінде төлді байлайтын қазыққа керілген арқан) деген біршама ұзақ сипаттама беріледі. Шынында, реалияның түпнұсқадағы семантикасы актив емес, сол себепті көркем әдебиет шығармасында мұндай дидактикалық экспликация беруге болмайды. Бұл жағдайда контекстуалдық аналог ретінде *арқанға байланған түйелер жақта* (у верблюдов, привязанных к аркану) деген қысқа экспликация берген де жеткілікті.

Мал шаруашылығына қатысты реалиялардың аударылу тәсілдері келесі кестеде қорытындыланған:

9-кесте. Мал шаруашылығы реалияларының аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия	31	0
2	Транслитерация/транскрипция	0	1
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	1	0
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	0	2
5	Функционалдық аналог	6	0
6	Калька	0	0
7	Мәдени аналог	6	1
8	Экспликация	7	5
9	Гипо-гипероним	28	18

9-кестенің жалғасы			
	1	2	3
10	Контекстуалдық аналог	17	9
11	Грамматикалық трансформация	6	5
12	Түсіру	18	6
	Балама	2	17
	Аударылмаған сөйлемдер	8	66

Сонымен, мал шаруашылығына қатысты реалияларды аудару кезінде реалияның контекстуалдық аналог, гипероним секілді тәсілдер жиі қолданылған. Контекстуалдық аналог тәсілі, мәселен, жылқы шаруашылығына қатысты реалияларды қой шаруашылығына қатысты реалияларды аударуда пайдалануда көрініс тапқан. Бірқатар реалиялардың сөздік аудармасы бар екендігі анықталды. Дегенмен, ең жиі қолданылған тәсіл – гиперонимдер. Ұлттық бояуы пассив реалияларды тәржімалауда осы гиперонимдер әсіресе жиі кездеседі. Ұлттық бояу актив болғанда функционалдық аналог тәсілі пайдаланылған. Бұл семантикалық топта транскрипция/транслитерация жоқтың қасы.

Сонымен, мал шаруашылығына қатысты реалияларды аударған кезде ұлттық бояудың актив/пассив болуын ескеру керек. Ұлттық бояуды беруде функционалдық аналог, ал денотативті мағынаны беруде контекстуалдық аналог не гиперонимдерді пайдалануға болады.

7. Малшы түрлері реалияларының берілу барабарлығы. Романдағы жылқышы, қойшы, түйеші, түйекеш, шопан, секілді төрт түлікті баптаушыларының атаулары 19 түрлі микроконтексте кездеседі.

Малшы атаулары тақырыптық тобында шопан, қойшы реалияларының орыс тілінде сөздік сәйкестігі бар:

	Түпнұсқа	А. Жақсылықовтың аудармасы
(70)	“Бұл жаман "қойшың" кезінде бандымен айқасқан революционер, одан жазықсыз екі жыл түрме көрген, бірақ жасымаған, сынбаған күрескер” [55, б. 284].	“Однако, этот никудышный <i>чабан</i> – революционер, воевавший с бандитами, ни за что ни про что отбухавший два года в тюрьме” [111, б. 292].
(71)	“Қасында атты біреу. Көрші <i>шопан</i> Серікбайға ұқсайды” [55, б. 292].	“Потом показался рысивший за ней верховой. Похоже, это сосед – <i>чабан</i> Серикбай” [111, б. 300].

Қойшы, шопан реалиялары орыс тіліне *чабан* болып берілген. *Чабан* сөзі орыс тіліне парсы тілінен енген [133], шығыстық бояуы бар, сол себепті *шопан, қойшы* реалияларына барабар аударма бола алады.

Дәл осындай шығыстық бояуға *табуңцик* лексикалық бірлігі де ие. Орыс тілінің түсіндірме сөздігі бойынша, *табуңцик* сөзі жылқы бағатын адамның атауын білдіреді [133], оған қоса бұл сөз жылқылардың тобын білдіретін *табын* сөзінен орыс тіліне енген. Осылайша, бұл сөз жылқышы реалиясына барабар аударма бола алады:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(72)	“Ұзын тұра Уәп, қойшы Қауқаш, жылқышы Жаңбырбай тәрізді кедейлер: – Уай, інім! Бізді қайтесің, сол, қартайғанда жер тырмалатып!” [55, б. 69].	“Уап, <i>пастух</i> Кауқаш и <i>табуницик</i> Жанбырбай этими обещаниями почему-то не удовлетворились: - Послушай, браток, - сказали они, вставая втроем” [111, б. 77].	“...But the blacksmith – the lanky Uap, the <i>shepherd</i> Kaukash and the <i>herder</i> Janbyrbay for some reason were left unhappy. “Listen, brother,” they said, standing up together” [112, б. 91].

Ағылшын тілінде жылқышы реалиясы *herder* генерализациясымен аударылған. Дегенмен, бұл сөз қазақ тіліндегі *малшы* сөзіне, орыс тіліндегі *пастух* сөзіне жақын, яғни жалпы мал бағатын адамның атауы. Сол себепті, *herder* аудармасында реалияның ұлттық бояуы берілмеген деп есептейміз. Осы микроконтексте *жалпы малшыны жылқышыдан* айыру мақсатында *horse herder* мәтін ішіндегі экспликациясын пайдалануды ұсынар едік, себебі реалияның ұлттық бояуының актив, автор қойшы мен жылқышыны ажыратып көрсеткен.

(72) сөйлемде қойшы атауының да ұлттық бояуы актив, сондықтан ол аудармада көрініс табуы керек еді. *Қойшы* реалиясына генерализация тәсілімен *пастух* лексикалық бірлігі беріледі. Орыс тілінде *пастух* кез-келген мал түрін бағатын, жалпы малшыны атауға қолданылады. Сол себепті, бұл аудармада да ұлттық бояу берілмеген. Ағылшын тілінде, керісінше, қойшы реалиясының баламасы бар – *shepherd* сөзі дәл қойды бағатын малшы атауы болып табылады.

Ұлттық бояу пассив болғанда генерализация тәсілін пайдалану орынды. Мәселен:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы
(73)	“Малдарын қыстаудың қасына жақындатқан қойшылар, түйешілер түстік ішуге үйге жиналған” [55, б. 172].	“До зимовья в Саме недалеко, и <i>погонцики</i> решили, пообедать в юрте” [111, б. 183].

Түпнұсқада *қойшы*, *түйеші* реалиялары аталады. Микроконтексттегі мағынасы бойынша бұл реалиялар малды қыстауға айдап бара жатқан малшылардың атауы ретінде қолданылып тұр. Сондықтар болар, аудармашы Л. Космухамедова екі реалияны да бір ғана *погонщик* сөзімен аударды. *Погонщик* дегеніміз малды бір жерден екінші жерге айдайтын жұмысшы атауы [133]. Осылайша, түпнұсқадағы реалиялардың денотативті мағыналары берілген, аударманы барабар деп есептеуге болады.

Ұлттық бояу актив болғанда транслитерация тәсілін ғана емес, қысқа мәтін ішіндегі экспликацияны пайдалануға да болады. (74) мысалда түпнұсқадағы *түйекеш* реалиясына екі тілде де экспликация беріледі. Микроконтексттегі кейіпкерлердің түйе бағатындығы кейінгі контекстерде қайталаңады, сол себепті реалияның ұлттық бояуын жеткізу керек:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(74)	“Қоңыраттың базарында түрікпеннің бір байымен кездесіп, соған <i>түйекеш</i> болып жалданады баласы екеуі” [55, б. 74].	“На базаре в Конырате повстречалась с туркменским баем и нанялась к нему в <i>погонщики верблюдов</i> ” [111, б. 82].	“At the bazaar in Konyrat, she met with a Turkmen bay and hired herself out <i>to herd his camels</i> ” [112, б. 97].

Жоғарыда атап өткеніміздей, *погонщик* сөзі мал айдайтын жұмысшыны білдіреді, ал түпнұсқада түйені бағатын малшы меңзеледі. Сол себепті, аудармашы реалияның ұлттық бояуы мен денотативті мағынасын қатар жеткізу мақсатында *погонщик верблюдов* деген экспликацияны ұсынады. Аудармашының нұсқасын барабар санаймыз. Ағылшын тіліндегі экспликацияны да барабар деп санауға болады, себебі *herd camels* (түйені бағу) тіркесі реалияның денотативті мағынасын әрі ұлттық бояуын толығымен береді. Аудармашы К. Фитцпатрик көркем проза стилін сақтау мақсатында осы микроконтексте грамматикалық трансформация жасап, зат есімді етістік түрінде аударды.

Малшы түрлері реалияларының аударылу тәсілдері келесі кестеде көрсетілген:

10-кесте. Малшы түрлері реалияларының аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия	5	0
2	Экспликация	1	1
3	Гипо-гипероним	3	1
4	Контекстуалдық аналог	0	0
5	Грамматикалық трансформация	0	1
6	Түсіру	2	0
	Балама	6	3
	Аударылмаған сөйлемдер	2	13

Сонымен, малшы түрлері реалияларының арасында қойшы реалиясының ғана орыс тілінде ұлттық бояуы бар сөздік сәйкестігі, ал ағылшын тілінде баламасы бар. Мұндай нұсқалар аударма барабарлығын толық қамтамасыз етеді.

Малшы түрлері реалияларын аударғанда олардың ұлттық бояуының маңызын ескеру қажет. Егер ұлттық бояу актив болса, онда сөздік реалияларды, транскрипцияны не экспликацияны пайдалануға болады. Ұлттық бояу пассив болса, гипероним тәсілдерін қолдануға керек.

8. Жалпы шаруашылыққа қатысты реалиялардың берілу барабарлығы. *Арба, арқан, шыршыр, асатаяқ, жайлау, көш, күзек, құйрық май, қыстау, тасошақ, жерошақ, соғым, тезек, шығыр* секілді реалиялар түпнұсқада 123 микроконтексте аталады.

Көшпелі өмір салтының негізгі реалияларының бірі – көш. Бұл реалия романда өте жиі кездеседі. Орыс тіліндегі аудармашы негізінен *кочевье* (көш) [111, б. 41] сөздік сәйкестігімен, ал ағылшын тілінде көбінесе *көшпенділер* (nomads) [112, б. 47] экспликация тәсілімен *nomad's group* (көшпенділер тобы) [112, б. 45], *line of nomads* (көшпенділер тізбегі) [112, б. 51] секілді тіркестермен береді. Сонымен қатар, көш реалиясын екі тілге де *керуен* деп аудару жағдайлары да бар. Мәселен:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(75)	“Сүйменшот, күрек, кетпендерін бөктерген бір топ салт атты сар желіп, <i>көштен</i> сәске түсте-ақ озып кеткен” [55, б. 36].	“Группа всадников с притороченными к лукам седел мотыгами, лопатами, кетменями еще в полдень ушла вперед, оставив далеко позади <i>караван</i> ” [111, б. 41].	“By noon, the group of riders with the hoes, shovels, and spades tied to the bows of their saddles were scattered across the steppe at a rapid trot. They rode forward, leaving the <i>caravan</i> far behind” [112, б. 47].
(76)	“...Қаратаудың басынан <i>көш</i> келеді, Көшкен сайын бір тайлақ бос келеді...” [55, б. 6].	“С Каратауских предгорий <i>караван</i> приходит, Каждый раз верблюды один без седока приходит...” [111, б. 7].	-

Керуен де, *көш* те көлікке жүк артып, ұзақ жолға сапар шеккен жолаушылар тізбегін білдіргенімен, бұл екі тізбектің мақсаттары әр түрлі. *Керуен* көп жағдайда сауда-саттыққа қатысты болса [125], *көш* көшпенділердің мал жаятын, белгілі бір мезгілде тұрақтайтын орын іздеп бір жерден екінші жерге қоныс аударуына қатысты. Сол себепті, көш реалиясын *караван*, *caravan* сөздерімен аудару дұрыс емес деп есептейміз. Оған қоса, орыс тілінде *кочевье* сөздік сәйкестігі тұрғанда, *караван* лексикалық бірлігін қолдану тіпті барабарлыққа қайшы деп санаймыз.

Ұлттық көшпелі өмір салтының негізгі реалияларының тағы бірі – *қыстау*. Бұл сөз тек қысқы уақытты белгілі бір аймақта өткізу әрекетін ғана емес, «қысқы мекенжайды, әдетте суы бар, ықтасынды, оты мол жерлерді» де білдіреді [141, б. 421]. (77) микроконтексте реалияның ұлттық бояуы актив, сол себепті оны міндетті түрде аудармада жеткізу керек. Реалияның аудармаларына назар салайық. *Қыстау* реалиясына орыс тілінде *зимовье* гиперонимі беріледі. Орыс тілінде *зимовье* адамдар не жан-жануарлар қыстайтын үй не жерді білдіреді [123]. Бұл аударма нұсқасын барабар деп есептеуге болады, себебі реалияның денотативті компоненті беріліп тұр. Ағылшын тіліндегі нұсқа барабарлық деңгейінен мүлде алшақ. Біріншіден, ағылшын тілінде аралық орыс тіліндегі *зимовка* сөзі транскрипцияланған, яғни форманың қателігі орын алып тұр. Реалияны аралық тілден емес, түпнұсқа тілден транскрипциялау қажет еді. Екіншіден, *зимовка* сөзінің сілтемесінде оған *winter homes dug out of the side of a hill* (дөңнің бір жағынан қазылған қысқы үйлер) деген түсініктеме беріледі.

Аудармашының не қазақтың ұлттық киіз үйінен, не қыстаудың не мақсатқа арналғандығынан хабары жоқ екендігі білінеді.

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(77)	“Сонау Самдағы жылы қора-қыстауларына енді бір екі жұма өткізіп көшерміз деп отырған шаруа ауыл қатты дүрлікті” [55, б. 32].	“Люди в ауле, намеревавшие отправиться к теплому зимовью в далеком отсюда Семе через неделю, а может и через две, встревожились” [111, б. 37].	“People in the aul, who had intended in a week or two to head to the warm, sturdy zimovkas on the sands of Sama far from there were alarmed. Zimovkas are winter homes dug out of the side of a hill” [112, б. 43].

Біздің ойымызша, қыстау реалиясын ағылшын тіліне транскрипциялап, оған *қысқы тұрақ* (winter camp) деген мәтін ішіндегі экспликация беру қажет еді. Мәселен, *жайлау* реалиясына орыс тілінде *летнее пастбище* [111, б. 54], ағылшын тілінде *summer pasture* [112, б. 61] экспликациялары, күзек реалиясына орыс тілінде *осеннее стойбище* [111, б. 9], ағылшын тілінде *autumn nomad camp* [112, б. 9] экспликациялары беріледі. Бұл нұсқалар, реалияның ұлттық бояуын да, денотативті мағынасын да бере алар еді.

Жоғарыда аталған қателік қыстау реалиясының аудармасындағы жалғыз олқылық емес. Мәселен:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(78)	“Қыстаудың алды жағы түйе жасырғандай ұйысқан ну сексеуіл” [55, б. 43].	“Саксаульная чаша перед зимовьем густа, верблюда туда загони – не найдешь” [111, б. 48].	“The saxaul thicket was bushy before the winter; if you drove a camel into it you wouldn't find it later” [112, б. 55].

Түпнұсқада *қыстау* ретінде көшпенділердің қысқы мезгілді өткізетін орны меңзеледі. Орыс тілінде *зимовье* (қысқы тұрақ) генерализациясы, ағылшын тілінде жай ғана *winter* (қыс) сөзі беріледі. Дегенмен, *қыс* сөзінің алдындағы *before* шылауы аудармашының қыстайтын орынды емес, қыс мезгілін меңзегенін, яғни лексикалық семантикалық қателік жасағанын білдіреді. Дәл осы аудармада машиналық аударманың белгілерін көреміз.

Ас дайындайтын ошақ түрлері де мәселе тудыруы ықтимал. Мәселен, орыс халқы асты тас пеште дайындайтын болған, сол себепті қазақтың жерошағы не тасошағы орыс тілді реципиентке түсініксіз болуы мүмкін. *Жерошақ* және *тасошақ* реалиялары орыс тілінде де, ағылшын тілінде де негізінен генерализация тәсілі арқылы *очаг* (ошақ) [111, б. 224] және *hearth* (пеш, от, камин) [112, б. 237] деп беріледі. Бұл нұсқаларда ұлттық бояудың жоғалуын байқауға болады. Жерошақ дегеніміз «от жағып, үстіне қазан асуға, нан пісіруге арналған шұңқыр» [145, б. 360]. Ал тасошақты ата-бабамыз «көші-қонда, ұзақ жол үстінде пайдаланған. Ол үшін ірілеу үш тасты жақындастырып қойып, үстіне қазан асады» [129, б. 61]. Реалияның семантикалық компоненттерін орыс

тіліндегі аудармада беру үшін транскрипция жеткіліксіз, себебі ошақ орыс тіліне *очаг* не *ошак* болып беріледі. Ал *ошактың очаг* сөзінен айырмашылығы аз. *Ошақ* реалиясының ұлттық бояуын беруге А. Жақсылықовтың талпыныс жасаған:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(79)	“ <i>Жерошақ</i> маңында дүрсілдетіп отын жарған бозбалалар” [55, б. 447].	“Мальчишки принялись рубить дрова под навесом возле <i>казандыка</i> . <i>Казандык</i> – <i>очаг с вмазанным котлом</i> ” [111, б. 476].

Аудармашы *жерошақ* реалиясын *казандық* реалиясымен алмастырып, контекстуалдық аналог берген. Оған қоса, сілтемеде *очаг с вмазанным котлом* (казаны орнаталған ошақ) деген түсініктеме де берген. Үнемсіз тәсіл болғанымен, аудармашының ұлттық семантикалық компоненттерді сақтауға талпынғанын атап өту керек. Әрине, *очаг* генерализациямен салыстырғанда, А.Жақсылықовтың аударма нұсқасының барабарлық деңгейі жоғары.

11-кесте. Жалпы шаруашылық реалияларының аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия	54	0
2	Транслитерация/транскрипция	0	2
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	2	0
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	0	3
5	Функционалдық аналог	1	0
6	Калька	0	0
7	Мәдени аналог	1	8
8	Экспликация	5	19
9	Гипо-гипероним	29	29
10	Контекстуалдық аналог	9	13
11	Грамматикалық трансформация	0	0
12	Түсіру	15	11
	Балама	0	0
	Аударылмаған сөйлемдер	7	38

Сонымен, жалпы шаруашылыққа қатысты реалиялардың арасында *арба*, *арқан*, *жайлау*, *тезек* және *көш* реалияларының орыс тілінде сөздік сәйкестіктері бар (*арба*, *арқан*, *джайляу*, *кочевье*). Бұл сәйкестіктер форманы сақтай отырып, реалиялардың лексикалық мағынасын жеткізуге мүмкіндік береді.

Қазақтың көшпелі өміріне қатысты қыстау, жайлау секілді реалияларды транслитерация/транскрипция мен мәтін ішіндегі экспликация арқылы аударған дұрыс, себебі мұндай реалиялардың ұлттық бояуы көп жағдайда актив.

11-кестеден гиперонимдердің де шаруашылыққа қатысты реалияларды аударуда жиі пайдаланылғанын байқаймыз. Бұл тәсіл реалияның ұлттық бояуы пассив болған жағдайда тиімді.

Осы шаруашылық тақырыптық тобында аудармашылардың бірқатар семантикалық қателіктерін (атап айтқанда машиналық аударма салдарынан) байқауға болады. Мұндай аударма түпнұсқа авторының шығармашылығын сыйламаудың бір белгісі деп білеміз. Реалияларды аударуда өзге ұлттың мәдениетін ғана емес, шығарма авторын да, оның шығармашылығын да сыйлай білген абзал.

9. Киім-кешек реалияларының берілу барабарлығы. Киім реалияларын аударғанда аудармашылар екі бағыттың бірін таңдауы қажет. Біріншіден, мұндай реалиялар түпнұсқада сипатталған ұлттың не этникалық топтың мәдениеті жағынан ақпарат беріп, реципиенттің ойында белгілі бір образдар туындауына себепкер болады. Мәселен, қазақ қызының образы осы киім реалиялары арқылы ашылады. Бұл жағдайда, реалиялардың ұлттық-тарихи бояуын бұлжытпай берген абзал. Екінші жағдайда киім реалиялары шығарма сюжетіне, оның кейіпкерлерінің образына әсер ете бермейді. Сол себепті, рецепцияны жеңілдету мақсатында мұндай реалияларды доместикациялаушы тәсілдер арқылы аударуға болады. Аудармашылар осы екі бағыттың бірін таңдауы қажет [144, б. 191].

«Ақ боз үй» романындағы киім реалиялары үлкен топты құрайды. Шығармадағы *бөкебай, бөрік, жаулық, желек, құлақшын, малақай, сәлде, сәукеле, тақия, тымақ, шалма, шарқат* секілді бас киім атаулары, *бешпет, дамбал, жарғақ шалбар, жеңсіз, зәгран шалбар, ішік, камзол, кеудеше, күпі, тон, шапан, шекпен* секілді киім атаулары, *кебіс, саптама етік, шоңқайма етік* секілді аяқ киім атаулары және *белбеу, түрме* секілді қосымша киім атаулары 238 түрлі микроконтексте қолданылады.

Романдағы киім реалияларының аудармасына қатысты қозғалатын ең бірінші мәселе – орыс тілінде қалыптасқан сөздік реалиялардың болуы. Романдағы киім реалияларының бірнешеуі тек қазақ ұлтында ғана емес, сондай-ақ өзбек, қырғыз, татар, башқұрт, түрікпен, казак т.б. ұлттарда да кездеседі. Мәселен, *шапан, бешпет, камзол, тақия, шалма, сәлде, құлақшын, малақай*. Мұндай реалияларға орыс тілі аударма сөздіктерінде сәйкестіктер берілген. Олар орыс тіліндегі аудармада 100% жағдайда осы сәйкестіктер арқылы аударылады: *чапан, бешмет, камзол, тюбетейка, чалма, ушанка* және *малахай*. Бұл сөздер орыс тіліне терең сіңіп кеткен, сол себепті орыс тілді реципиентке түсінікті болары анық. Тіпті, бұл сөздер реалия ретінде қабылданбауы ықтимал, сол себепті рецепцияны қиындатпайды. Бірақ, сөздік сәйкестіктер реалияның ұлттық бояуын бере алғанымен, бұл ұлттық бояу таза қазақи емес. Шынында да, қазақтың шапаны мен қырғыздың шапаны, казактың бешметі мен қазақтың бешпеті, тақия мен тюбетейканың, сәлде мен чалманың материалдық айырмашылығы бар. Тіпті түрлері ұқсас болғанымен, жасалу жолы, өрнектері, матасы, т.б. екі түрлі болады. Бұл аудармалар реципиенттің ойында түркі халықтарына тән белгілі бір образ туындатқанымен, оны нақты қазақи образ деп айта алмаймыз. Екіншіден, сөздік реалиялардың транслитерациясы бұрмаланған

не өзге түркі тілдерінен алынған. Мәселен, шапан реалиясына шапан емес, чапан транслитерациясы беріледі. Бұл жағдай да ұлттық бояуды әлсіретеді.

Ағылшын тілінде бұл реалиялардың аудармасы өзгеше. Олардың сөздіктегі сәйкестігі жоқ, сол себепті аудармашы реалияның бірінші қолданысында транслитерация/транскрипция тәсілі мен сілтемеде түсініктеме беру тәсілін қолданып отырған. Дегенмен, аудармашы транслитерацияның/транскрипцияның орыс тіліндегі аудармадан жасаған. Мәселен, ағылшын тіліндегі аудармада *shapan* (шапан) емес, *chapan* (чапан) нұсқасы, *takiya* (такия) орнына *tyubeteyka* (тюбетейка), *salde* (сәлде) орнына *chalma* (чалма), *beshpet* (бешпет) орнына *beshmet* (бешмет) нұсқалары алынған. Сол сияқты, *shalbar* (шалбар) орнына *sharovars* (шароварс), *tymak* (тымақ) орнына *treukh* (треух), *shekpen* (шекпен) орнына *chekmen* (чекмен) секілді транслитерация/транскрипция нұсқалары кездеседі. Бұл «қателіктердің» барлығы аралық тіл арқылы аударудың салдары. Ең сорақысы – осындай транслитерациялардың бірнешеуінің аударма соңындағы этнографиялық сөздікте, яғни мәтіннен тыс берілуі.

“*Chalma* – Muslim headgear” [112, б. 289]

“*Chapan* – a type of robe” [112, б. 289]

“*Sharovar* – baggy pants or pantaloons” [112, б. 292]

“*Tyubeteyka* – Central Asian skull cap” [112, б. 293]

Осы мысалдардағы *chalma* (чалма), *chapan* (чапан), *sharovar* (шаровар), *tyubeteyka* (тюбетейка) транслитерациялары ағылшын тілінде осындай қате күйінде еніп кетуі әбден мүмкін. Бұған қазақтың *киіз үй* сөзінің ағылшын тіліндегі *yurt* аудармасы дәлел.

Реалияларға мәтін ішінде не мәтіннен тыс берілген экспликацияларға назар аударайық. Мұндай тәсілдермен аударылған реалиялардың бірі – бөрік. Энциклопедиялық сөздік бойынша, бөрік – ұлттық бас киім. Оны елтіріден, аң терісінен жасаған [143, б. 410]. Аудармашы А. Жақсылықов осындай экспликацияны сілтемеде көрсеткен:

	Түпнұсқа	А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы
(80)	“Ат аяғының дүрсілі құлағына шалынған тәрізденіп еді, енді бұрылса, бұған қарап шапанының етегі делектеп қара домалақ, қара бөрікті кісі жортақтап келеді” [55, б. 310].	“Не успел Суржекей оглянуться на топот копыт, как увидел впоыхах торопящегося к нему толстяка в черном развевающемся чапане, в темном борике. <i>Борик</i> – круглая меховая шапка” [111, б. 324].

Орыс тілінде бөрікке *круглая меховая шапка* (теріден жасалған дөңгелек бас киім) деген экспликация беріледі. Біздің ойымызша, бұл аударма барабар, себебі бөріктің ұлттық бояуы мен денотативті мағынасы ашылған. Дегенмен, көркем проза стиліне нұқсан келіп тұр. Бұл жерде мәтін ішіндегі экспликацияны қолдануды ұсынар едік. Мәселен, на голове – темный меховой борик (басында теріден жасалған қара бөрік).

Шекпен реалиясына ағылшын тіліндегі аудармасына көз салайық:

	Түпнұсқа	К. Фитұпатриктің аудармасы
(81)	“Шекпендерінің белін қатармен шарт буған түрікпен жігіттері қаз мойын сәйгүліктерін текіректетіп айналып өтіп барады” [55, б. 98].	“They wore <i>shekpens</i> , sashes stretched tight in several rows, and <i>khorzhuns</i> strapped to the saddles. <i>A shekpen is a camel-hair robe</i> ” [112, б. 128].

Camel-hair robe (Түйе жүнінен жасалатын сырт киім) түсініктемесі *шекпен* реалиясының денотативті мағынасы мен ұлттық бояуына барабар, себебі шекпен тек түйе жүнінен тоқылатын сырт киім болып табылады [140, б. 492]. Ал транслитерацияның қолданылуы реалияның формасын беруге септігін тигізіп тұр. Бірақ, мәтіннен тыс сілтеме көркем проза стиліне қайшы, сол себепті де түсініктемені мәтін ішіне кіріктіруді дұрыс санаймыз.

Дегенмен, денотативті мағынасы бұрмаланған не толық ашылмаған экспликациялар да жоқ емес. Мәселен, *бөрік* реалиясының ағылшын тіліндегі аудармасына назар салайық:

	Түпнұсқа	К. Фитұпатриктің аудармасы
(82)	“Бөркі астында көлдей ақ орамал” [55, б. 66].	“Underneath his <i>borik</i> was an enormous white kerchief covering his head. <i>A borik is a round hat</i> ” [112, б. 86].
(83)	“Қарауыл жас жігіт іспетті... Басында – дөңгелек <i>бөрік</i> ” [55, б. 103].	“The watchman appeared to be young... On his head was a round <i>borik</i> . <i>A borik is a warm men's fur hat</i> ” [112, б. 134].

Бірінші сөйлемде *бөрікке a round hat* (дөңгелек бас киім) деген экспликация берілген. Біздің ойымызша, бұл түсініктеме толық емес, себебі *бөріктің* елтіріден, аң терісінен жасалатындығы туралы негізгі семантикалық компоненті көрсетілмеген. Оған қоса, *бас киім* семантикалық компоненті контекстен де аңғарылады. Сол себепті, реалияның ұлттық бояуын беру мақсатында мәтін ішінде *fur borik* (теріден жасалған *бөрік*) экспликациясын жасау керек еді. Екінші сөйлемдегі *a warm men's fur hat* (аң терісінен тігілетін ерлерге арналған жылы бас киім) түсініктемесі, керісінше, *ерлерге арналған* деген қосымша семаны қамтиды. Қазақтың *бөркін* ерлер де, әйелдер де киген [143, б. 410]. Сол себепті, бұл аудармадағы ұлттық бояу бұрмаланған деп есептейміз. Бұл жағдайда да, *бас киім* семантикалық компоненті контекстен оңай аңғарылады. Сол себепті, аталған микроконтекстерде мәтіннен тыс экспликация берудің қажеттілігі жоқ деп есептейміз.

Ұлттық бояуы мен денотативті мағынасы толығымен бұрмаланған реалиялардың бірі – *шалма*. Ол *сәлде* деген сөз түрінде де кездеседі. Шалманың немесе сәлденің түр-түсі ұлтқа, ұстанған дінге, мәдениетке байланысты жерден жерге өзгере береді. Ал романда сәлде Лабақ-ахун есімді кейіпкердің, имамның бас киімі ретінде қолданылады, яғни сәлде – дін қызметкерлерінің (қазіргі таңда молдалардың) басына орап тағатын бас киімі. Ағылшын тіліндегі нұсқасына назар аударайық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>К. Фитұпатриктің аудармасы</i>
(84)	“Қасындағы ақ түйе мінген, ақ шапанды, басына ақ <i>шалма</i> тартқан, әрине, Лабақ ахун” [55, б. 18].	“The man next to him on a white camel in a white <i>chapan</i> and a white <i>chalma</i> was Labak-akhun. <i>A chalma is a tunic</i> ” [112, б. 19].

Аудармадағы *tunic* (туника) сөзі ұзын етек жейде деген мағынаға ие. Тарихи сөздіктерге жүгінсек, *туника* ежелгі Римде қысқа жеңді ішкөйлек деген мағынаны береді [133]. Аудармашының реалияның денотативті мағынасынан мүлде ауытқығаны байқалады.

Шапан реалиясына ағылшын тілінде берілген экспликацияда реалияның денотативті мағынасы бұрмаланған:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>К. Фитұпатриктің аудармасы</i>
(85)	“Өзберген анау, басына <i>шапанын</i> бүркеп жатқан Пахраддиннің інісі” [55, б. 6].	“He was Pakhraddin’s youngest brother, the one who was laying nearby, wrapped up in a <i>chapan</i> from head to toe. <i>A chapan is a cloak</i> ” [112, б. 7].

Аудармадағы *cloak* (жамылғы) сөзі түсіндірме сөздіктер бойынша *жеңсіз сырт киім* деген мағына береді [125]. Ал қазақтың шапанының жеңі бар [132, б. 635]. Аудармадағы нұсқа реалияның денотативті мағынасын аша алғанымен, ұлттық бояуға нұсқан келген. Ұлттық-тарихи бояу аудармада барлық микроконтекстерде дұрыс берілмеген, себебі кейінгі қолданыстарында шапанға тек транслитерация ғана беріледі.

Жоғарыда талданған транслитерация мен транскрипция тәсілдерінен басқа киім реалияларын аударуда мәдени аналог тәсілі де өте жиі қолданылған. Транслитерация кезінде реалияның ұлттық-тарихи бояуы белгілі бір деңгейде сақталса, киім реалияларының мәдени аналогтары түпнұсқадағы кейіпкердің образын тұтастай өзгертіп жіберуі ықтимал. Мәселен, ұлттық аяқ киім түрі, шоңқайма етіктің аудармасын қарастырайық. Түсіндірме сөздік бойынша, шоңқайма етік дегеніміз қонышы тізеден аспайтын, тұмсығы үшкір, өкшесі тайқы былғары етік. Шоңқайманы сәнге кию үшін, жай саптамадан гөрі әдемілеп, өкшелігін, оймасын кестемен өрнектеп тігеді [54, б. 400]. Шоңқайма етіктің өзге етіктерден ең басты ерекшелігі – оның биік өкшесінің болуында.

(86) сөйлемдегі *шоңқайма етік* реалиясы орыс тіліне *сафьяновые сапожки* (сафиян етік) тіркесімен аударылған. Мұндағы сафьян – жоғары сапалы өңделген ешкі терісі [133]. Ол басқа түстерге боялып, етік жасауда пайдаланылған. Аудармашы түпнұсқа реалиясының денотативті мағынасын да, ұлттық бояуын да бере алған. Аударма нұсқа микроконтекст стиліне жақсы үйлескен.

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(86)	“Алдымен байқағаны – қызыл торғын көйлектің шұбатылған етегі, <i>шоңқайма қара</i> етіктің тілдей сүйір басы” [55, б. 318].	“Сначала мелькнули подол красного атласного платья, загнутые носки черных <i>сафьяновых сапожек</i> ” [111, б. 333].

	Түпнұсқа	К. Фитцпатриктің аудармасы
(87)	“Кәмшат бөркінің үкісі ағарандап, шалбарлы, шоңқайма етіксі сыйда бой, бұраң бел Хансұлу ақ тісі жарқырап күліп, төңірегін қоршап сықылық атқан жастарға әлсін-әлсін ұмтылып жүр” [55, б. 20].	“With her movements, the owl’s down on her beaver cap shone, the fabric of her shalwah, tucked into her <i>morocco boots</i> rustled, the lithe and well-knit girl instinctively hurled herself at the voices and laughter and grabbed again at thin air, laughing loudly, baring her teeth, which were blindingly white in the light of the stars” [111, б. 23].

(87) сөйлемнің аудармасындағы *morocco boots* (марокен етік) тіркесіндегі марокен – алғашында Морокко елінде жасалған жұмсақ иленген ешкінің терісі. Оны кітап мұқабасы мен аяқ киім жасауда пайдаланған [125]. Бұл аударма да етіктің материалынан хабар береді, бірақ Морокко елі туралы қосымша семантикалық компоненттен тұрады. Сәйкесінше, мәдени аналог ұлттық мәдениеттен айтарлықтай алшақ болып шыққан.

Сәтті табылған мәдени аналогтардың біріне *бөкебай* реалиясының аудармасын жатқызамыз. *Бөкебай* – түйе, қой жүнінен, ешкі түбітінен иірілген жіптен тоқылатын орамал [143, б. 398]. Бұл реалияға орыс тілінде *шаль*, ағылшын тілінде *shawl* аналогы табылған:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(88)	“Ақ бөкебайы мойнына лықсып, жалаң бас тұр Хансұлу” [55, б. 158].	“Белая шаль сползла на шею Хансулу, стоит простоволосая” [111, б. 166].	“Khansulu’s white shawl slid down to her neck, and she stood bare-headed, fear in her eyes” [112, б. 183].

Орыс тіліндегі *шаль* және және ағылшын тіліндегі *shawl* сөздері парсы тілінен енген кірме сөз болып табылады, әрі үлкен тоқылған орамал деген мағынаны береді [147, б. 280]. Бұл қазақтың *шәлісіне* жақын реалия болуы керек. Сәйкесінше, бұл сөздер атайтын материалдық зат қазақтың *бөкебайына* өте жақын. Сол себепті, аударманы барабар деп есептейміз.

Түрме реалиясына да сәтті мәдени аналог табылған:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы
(89)	“Белін қызыл түрмемен шарт буған” [55, б. 147].	“На первом верблюде-наре, вислогубом, с большой головой, едет Сырга-байбише, тугонатуго подпоясалась красным кушаком” [111, б. 204].

«Түрме – жалпақ шашақты жібек белбеу. Ақ түрме басқа орау, тарту, жаулық үшін, қызыл түрме белге орау, байлау үшін жұмсалады» [127, б. 686]. Ал орыс тіліндегі *кушак* жалпақ белдіктің көнерген атауы. *Кушак* сөзін таңдай отырып, аудармашы реалияның тек денотативті мағынасын ғана емес, сондай-ақ тарихи бояуын да сақтаған.

Сәтсіз қолданылған мәдени аналогтарға *камзол* реалиясының аудармасын жатқызуға болады. Мәселен:

	Түпнұсқа	К. Фитцпатриктің аудармасы
(90)	“Басында үкісі бұлғақтаған кәмшат бөрік, үстінде – қырмызы <i>камзол</i> ” [55, б. 10].	“Her red silk <i>camisole</i> was held snugly to her slender waist with a fine clasp” [112, б. 10].

Камзол реалиясының аналогы ретінде алынған *camisole* сөзі ағылшын тілінде әйел адамның жеңсіз іш киімін атауда қолданылады [125]. Бұл нұсқа тек қана *камзол* реалиясын ғана емес, жалпы қазақ қызының бейнесін бұрмалайды. Мұндай аударма қателігін шартты түрде анантропизм (грек тілінен аударғанда ан – теріс, троп – адам) деп атаймыз. Бұл микроконтексте *камзол* реалиясын транслитерациялап, оған экспликация берген дұрыс деп ойлаймыз.

Киім реалиялары аудармасында гипо-гипероним тәсілі де өте жиі қолданылған. Мәселен, белбеу реалиясына *ремень* (белдік) және *belt* (белдік), жаулыққа *платок* (орамал) және *kerchief* (орамал), бөрікке *головной убор* (бас киім), *шапка* (бас киім) және *hat* (бас киім), күпіге *верхняя одежда* (сырт киім), тонға *мех* (тері) және *fur skin* (тері), жеңсізге *безрукавка* (жеңсіз киім), ішікке *coat* (ұзын сырт киім), камзолға *vest* (жеңсіз сырт киім) секілді гиперонимдері берілген. Бұл нұсқалардың барлығы реалияның тек микроконтекстегі қызметін ғана сақтайды, ал денотативті мағынасы мен формасын, ұлттық-тарихи бояуын бере алмайтыны анық.

Дегенмен, кей жағдайларда аудармашылар гиперонимді пайдалана отырып, реалияның экспрессивті коннотацияларын бере алған:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы
(91)	“Басында үкісі бұлғақтаған кәмшат бөрік, үстінде – қырмызы <i>камзол</i> ” [55, б. 10].	“Она в круглой бобровой <i>шапочке</i> , пух филина на макушке клонится из стороны в сторону на ветерке” [111, б. 12].
(92)	“Басындағы мақтасы бұркыраған ескі бөрігін бір қолымен басып-басып қояды” [55, б. 77].	“На ходу старую <i>шапчонку</i> к голове прижимает, из нее ключьями лезет вата” [111, б. 85].

Шапка сөзіне жалғанған рең мәнін тудыратын –очк-, -чонк жұрнақтары түпнұсқа реалиясының коннотацияларын беруде қолданылған. (91) микроконтексте сұлу қызды суреттеуге *шапочка* сөзі алынған. Рең мәнін тудыратын жұрнақ қыздың бас киіміне ерекше нәзіктік лебін беріп тұр, ал реалияның денотативті мағынасы мәтін ішіндегі экспликация арқылы беріліп тұр. Ал екінші сөйлемдегі шапчонка нұсқасы суреттеліп отырған кейіпкердің бас киімін мысқылдауға пайдаланылған. Біздің ойымызша, аудармашының берген нұсқалары барабар әрі өте сәтті шыққан.

Аудармада контекстуалдық аналог ретінде түпнұсқа реалиясынан мағынасы мүлде өзгеше сөздер де пайдаланылады. Мәселен, түрме реалиясына *застежка* (ілгек) және *clasp* (ілгек), жаулыққа *платье* (көйлек) және *dress* (көйлек), сондай-ақ *handkerchief* (қол орамал), ішікке *skirt* (белдемше) секілді

контекстуалдық аналогтар берілген. Бір қарағанда мағыналары мүлде алшақ болып көрінгенімен, аудармашылардың ұсынған нұсқалары реалияның микроконтекстегі қызметін ашып тұр:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(93)	“Жақындай түссе ақ жаулығы қылаңытып теріс қарап отырған Хансұлу!” [55, б. 143].	“Подошел ближе, спиной к нему в белом платье сидит Хансулу” [111, б. 151].	“Khansulu was sitting in a white dress with her back towards him” [112, б. 165].

Аудармашы рецепцияны жеңілдету мақсатында жаулық реалиясын *платье* (көйлек) және *dress* (көйлек) реалияларымен берген болуы керек. Бұл аудармада реалияның денотативті мағынасы мен ұлттық бояуы сақталмағанымен, микроконтекстегі қызметі ашылған. Дегенмен, мұндай «еркін» нұсқалар контекстке нұқсан келтіруі ықтимал. Мәселен:

	Түпнұсқа	К. Фитцпатриктің аудармасы
(94)	“Жаулығы қолында, антұрғанның жүйрігін, шашы жайылып, балтыры жарқылдап зымғап келеді” [55, б. 197].	“Barefoot, in rags, a handkerchief in her hand, her hair trailing in the wind, she was racing toward them” [112, б. 214].

Түпнұсқадағы жаулық реалиясы ағылшын тілінде *handkerchief* (қол орамал) сөздері арқылы аударылған. Дегенмен, түпнұсқа авторының *жаулықты* кейіпкердің қолына «ұстатуы» бекер емес. Автор бұл жағдай арқылы кейіпкердің асығыс екендігін, қазақ әйелінің жалаң бас жүрмейтіндігін көрсеткен. Сол себепті, жаулықты қол орамалмен (*handkerchief*) сәйкестендіру мүлде орынсыз.

Мәдени аналог және гипо-гипероним тәсілдерін қолдану кезінде аудармашылар бірізділік ережесін сақтамаған жағдайлар да кездеседі. Реалия аудармасының бірізділігі дегеніміз бірнеше рет қайталанатын реалияны аудармада бір немесе екі түрлі нұсқамен ғана беру. Мәселен, романдағы *күпі* реалиясы орыс тіліне *телогрейка, фуфайка, стеганка, куфи, кути, верхняя одежда, безрукавка* секілді жеті түрлі нұсқамен аударылған. Сол сияқты, тон реалиясына орыс тілінде *тулуп, полушубок, шуба, мех* секілді төрт түрлі нұсқа беріледі. Аудармашының осыншама көп нұсқаларды беруіне ешқандай себеп те анықталмады. Біздің ойымызша, нұсқалардың тым көп болуы аударма тілін байытпайды, керісінше, түпнұсқа шындығына нұқсан келтіреді, әрі аударма рецепциясын ауырлатады.

Мәтін ішіндегі экспликация реалияның денотативті мағынасын да, ұлттық бояуын да жеткізуге мүмкіндік береді. Мысалы, жаулық реалиясын қарастырайық. Сөздік бойынша, «жаулық – көлемі үлкен ақ матаны әйелдің басына орап тартатын баскиімнің ерекше түрі... Қазақ әйелдері балалары ер жетіп, «сары қарын» әйел болғанда (шамамен 25 жастан әрі) жаулық киді... Ал жаулықты әйел адамның айтылған жастан бастап пайдалануы оның үй шаруашылығын «дөңгелетіп» алып кететіндей тәжірибесі мол отбасының

ардақты анасы деген мәртебеге ие болғандығын білдіреді.» [138, б. 212]. Бұл реалияның келесі аудармасына назар салайық:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы
(95)	“Жарты жолда Қозбағардың шешесі, Торқа кемпір, Жайбасқан бастаған топ әйел шашу шашып, қарсы алып, басына "жаулық" салып, ақ желек бүркеді” [55, б. 61].	“На голову Хансулу надели белый <i>жаулық</i> , <i>убор замужней женщины</i> , а лицо покрыли белой накидкой” [111, б. 67].

Түпнұсқада жаулық реалиясы тек қана бас киімді ғана, емес, қазақтың тұрмыс құрған әйелі киетін ерекше бас киім екендігін білдіреді. Аудармада бұл ақпарат мәтін ішіндегі экспликация арқылы ашылған. Оған *убор замужней женщины* (тұрмыс құрған әйелдің бас киімі) деген сипаттама берілген. Бұл орайда аудармашының шеберлігін атап өту қажет, себебі ол түпнұсқада жасырын тұрған мәдени ақпаратты «сезіп», оны аудармада көрсете білген, ал түпнұсқада жаулықтың тұрмыс құрған әйелдің бас киімі екендігі тек меңзеледі, ашып айтылмайды. Осы сөйлемдегі желек реалиясының символдық мәні, керісінше, ашылмаған. Желек – қазақ әйелінің некесі қиылып, «жат-жұртқа» келін болуының символы болып табылады [145, б. 291]. Аудармашы желекті *накидка* (жамылғы) гиперонимі арқылы аударған. Сәйкесінше, реалияның ұлттық бояуы жоғалған. Бұл рецепцияға нұқсан келтіріп тұр, себебі реципиент *жамылғының* неліктен қолданылғанын түсіне алмайды. Бұл микроконтексте мәтін ішіндегі экспликация тәсілі мен транслитерация/транскрипция тәсілін пайдалану орынды болар еді.

Киім реалияларын өзге тілдерге аударған кезде олардың материалдық қолданысын да ескерген жөн. Келесі мысалға назар аударайық:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(96)	“– Біреудің мәшинесіне мініп... <i>жаулығың</i> желпілдеп баратсың... Бұны қалай түсіндік?!” [55, б. 143].	“– Села в чью-то машину... Как это понимать?” [111, б. 152].	“You took off your <i>jaulyk</i> . How can that be understood? The <i>jaulyk</i> is the white kerchief of the married woman” [112, б. 165].

Түпнұсқадағы «жаулығың желпілдеп баратсың» фразасы «артқа қарамайсың», «содан басқа ешнәрсеге назар аудармайсың» деген мағынаны береді. Фразаны кейіпкер өзге ер адамның көлігіне отырған әйеліне айтады, яғни әйеліне деген өкпесін жеткізеді, оның қаншалықты жеңілтек екендігін көрсеткісі келеді. Бұл фраза орыс тіліндегі аудармада түсірілген. Ал ағылшын тілінде *you took off your jaulyk* (жаулығыңды шештің) деген фраза арқылы аударылған, яғни аудармашы түпнұсқада кейіпкердің басында болған жаулықты аудармада «шешкен». Бұл тәсіл түпнұсқадағы мәдени шындықты бұрмалайды. Осылайша, аудармашы түпнұсқадағы әйел адамның бейнесіне жағымсыз бояу қосады, кейіпкерді жеңілтек етеді. Аудармашының мұндай қателік жіберуі – оның ұлттық киім-

кешек түрлері туралы ақпаратының, оған қоса қазақ халқының мәдениетінен хабарының аздығынан. Айта кететін жайт, осы микроконтексте де ағылшын аудармашысы түпнұсқадан аударған секілді. Сол сияқты:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(97)	“Хансұлу...үстінде белін шүберекпен қынай бұған қарабарқын камзол. Басында ақ <i>жаулық</i> , иегінің астынан орап тартып алған” [55, б. 395].	“Хансулу... на ней черный приталенный бархатный камзол. На голове белый <i>жаулык</i> , перетянутый туго под мышками” [111, б. 424].

Бұл аудармада паронимия әсерінен орын алған қателікке куә боламыз. Қазақ тілінде иек сөздің астыңғы жақтың алдыңғы бөлігін білдіреді. Қазақ әйелдері күннің аптабы мен суығынан, желдің өтінен қорғану мақсатында жаулықты иектің астынан орап та тағатын болған [145, б. 292]. Аудармашы иек сөзін оның паронимі, иық сөзімен шатастырған болуы керек. Себебі аудармадағы кейіпкер жаулықты *қолтық астынан* (под мышками) орап алған. Бұл аударма материалдық шындықты ғана емес, қазақ әйелінің образын бұрмалап тұр.

Сонымен, киім-кешек реалияларының аударылу тәсілдері келесі кестеде келтірілген:

12-кесте. Киім-кешек реалияларының аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия	71	0
2	Транслитерация/транскрипция	30	63
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	4	0
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	5	13
5	Функционалдық аналог	4	0
6	Калька	2	0
7	Мәдени аналог	17	7
8	Экспликация	7	8
9	Гипо-гипероним	37	36
10	Контекстуалдық аналог	5	9
11	Грамматикалық трансформация	0	0
12	Түсіру	20	4
	Балама	8	0
	Аударылмаған сөйлемдер	28	98

«Ақ боз үй» романындағы киім реалиялары аудармаларының барабарлығы бойынша мынадай қорытынды жасауға болады. Романдағы сөздік реалиялардың барлығы орыс тіліне сөздіктегі сәйкестіктері арқылы аударылған. Сөздік реалия аударма мәтінге ұлттық бояуды рецепцияны ауырлатпай беруге мүмкіндік жасайды. Сөздік реалиялары ағылшын тіліне аударылғанда олардың орыс тіліндегі нұсқасы транслитерацияланып, ұлттық-тарихи бояуға нұқсан келген,

сол себепті транслитерацияны аралық орыс тілінен емес, тікелей түпнұсқадан жасау керек.

Реалиялардың ұлттық бояуы әсіресе ағылшын тіліндегі аудармада бұрмаланған. Реалияның семантикасын мұқият тексеріп алған жөн.

Ең жиі қолданылған аударма тәсілдері – транслитерация/транскрипция, мәдени аналог және гипо-гипероним тәсілдері. Мәдени аналогтардың бірқатары түпнұсқадағы кейіпкер образын бұрмалаған, яғни ұлттық нақыштың жоғалуына себепкер болған. Күпі, ішік, тон секілді реалияларға кем дегенде төрт аударма нұсқасы беріліп, бірізділік ережесі бұзылған. Қандай да бір реалияны аудару тәсілін таңдау кезінде, әрине, әр түрлі факторлар әсер етеді. Дегенмен, бірізділік ережесін де есте ұстаған абзал. Киім реалияларының символдық семантикалық компоненттері мәтін ішіндегі экспликация тәсілі арқылы берілген. Бұл тәсіл өте орынды деп есептейміз.

10. Әшекей бұйымдары реалияларының берілу барабарлығы.

Романдағы әшекей бұйымдары арасынан ұлттық сипаты ерекше шашбау, шолпы, шығыршық реалиялары 19 түрлі микроконтекстте қолданылған.

Ең жиі кездесетін реалия – шолпы. Бұл бұйымға энциклопедиялық сөздікте өте жақсы түсіндірме беріледі: «Шолпы – қыздардың бұрымға тағатын әшекейі. Шолпыны екі үзбелі етіп, күмістен соғады... Шолпыны о баста әйелдер қара ниетті тылсым күштерден қорғану үшін тағып жүрген. Халық адамның жарты жаны шашта болады деп, оны қорғау мақсатында шолпы, шашбау таққан. Кейде олардың салмағы 3 кг-ға жеткен. Шолпы жас қыздардың жүрісі мен бойын тік ұстау мәнерін қалыптастырған.» [140, Б. 530-531]. Шолпының тағы бір ерекшелігі – жас қыздар мен келіншектердің тағуында. Жасы келген әйелдер шолпы тақпаған.

Қазақ қоғамында шолпы сылдырының да өзіндік мәні болған. Шолпының сылдыры арқылы жақын маңда арудың жүргендігін білуге болатын. Ақын Мағжан Жұмабаевтың “ Су ақса, тау жаңғырар сылдыр қағып, Дәл сұлу бұраңдаған шолпы тағып ” [146, б. 36] деген өлең жолдары да осыған дәлел. Сондықтан болар, қазақ әдебиетінде қазақ аруының бейнесінде міндетті түрде шолпы көрініс тауып отырады. Осындай сәні мен мәні ерекше әшекей бұйымы атауының аудармаларын қарастырайық. Романның орыс тіліндегі аудармасында шолпыға екі аудармашы екі түрлі түсініктеме береді:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>
(98)	“Шолпысы сылдырап үйге кіріп-шығып күйбеңдеп жүріп, шамды өшіріп Балқия ақыры жатып қалған” [55, б. 11].	“Долго Балкия крутилась по хозяйству – появлялась, исчезала, – это они по звону шолпы угадывали. Шолпы – металлические подвески-украшения в косах” [111, б. 13].
	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(99)	“Шолпысы сылдырап... сызылып басып бір әсемдік әлемін әкеле жатыр” [55, б. 379].	“Шолпы мерно позвякивали в такт шагам... будто с этой музыкой неся весть о призрачном дивном мире. Шолпы – длинные серебряные сережки” [111, б. 405].

(98) микроконтексте шолпы реалиясына транслитерация берген аудармашылар, оған сілтемеде экспликация да берген. Аудармашы Л. Космухамедованың *металлические подвески-украшения в косах* (бұрымға тағатын металдан жасалған салпыншақ әшекей бұйым) анықтамасы *шолпы* реалиясының ұлттық бояуын толық ашып тұр. Аудармашы шолпының ұлттық бояуын мәтін ішінде аша түскен. Түпнұсқада Балқияның шолпысы сылдырағаны ғана айтылады, ал аудармада *это они по звону шолпы угадывали* (бұлар оны шолпының сылдырынан біліп отырды) экспликация берілген. Бұл аударма көркем проза стилімен жақсы үйлескен.

(99) микроконтекстегі А. Жақсылықовтың *шолпы* реалиясына берген түсініктемесін қарастырайық. Аудармашы шолпыны *длинные серебряные сережки* (ұзын күміс сырға) деп анықтайды. Бұл жағдайда аударманың қате екендігі анық, себебі бұрымға тағылатын шолпының құлаққа тағылатын сырғаға еш қатысы жоқ. Мұндай сілтеменің орнына мәтін ішінде шолпы в косах (бұрымындағы шолпы) экспликациясын жасаған әлдеқайда барабар болар еді.

Сонымен, Л. Космухамедованың аудармасын барабар деп санаймыз, себебі реалияның ұлттық-тарихи бояуы да, контекстуалдық мағынасы да барынша сақталған. Аударма сөздіктерде шолпыға *подвески; серебряные украшения, подвешиваемые к женской косе* (салпыншақ, бұрымға тағылатын күміс әшекей бұйым) деген экспликация ұсынылады [115]. Дегенмен, аудармашы *подвески* (салпыншақ) нұсқасын таңдамаған, реалияның ұлттық-тарихи бояуын сақтағысы келген. Оған қоса, орыс халқындағы *подвески* (салпыншақ) бұйымы мойынға тағылатын әшекей, бас киімге тағылатын *рясна және колты, брелок, сырға* секілді әшекейге қатысты қолданылады. Сол себепті, *подвески* сөзін мәдени аналог ретінде пайдалана алмаймыз.

Ағылшын тіліндегі аударманы қарастырайық. Шолпы реалиясының бірінші қолданысы транслитерация мен сілтеме арқылы берілген:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(100)	“Шолпысы сылдырап үйге кіріп-шығып күйбеңдеп жүріп, шамды өшіріп Балқия ақыры жатып қалған” [55, б. 11].	“Balkiya bustled about her chores for a long while, appearing and disappearing, which they guessed from the tinkling of the <i>sholps</i> . The <i>sholps</i> are silver pendants” [112, б. 11].

Мәтіннен тыс экспликацияда шолпының *күмістен жасалған салпыншақ* (silver pendants) екендігі аталады. Дегенмен, сөздік бойынша *pendant* (салпыншақ) мойын алқасына тағылатын салпыншақ деп анықталады [125]. Бұл аударманы оқыған реципиентте *шолпы* турасында мойынға тағылатын әшекей бұйым деген ой қалыптасатыны анық. Оған қоса, бұл аударма қазақ қызының бейнесін бұрмалайды, себебі мойындағы салпыншақтың сылдырауы биязы қозғалатын арудың емес, мойнындағы әшекей бұйымының дыбысы шығатындай етіп арсыл-гүрсіл қозғалатын қыздың бейнесін қалыптастырады. Сол себепті, аудармашы бұл бұйымның бұрымға тағылатындығын атап өтуі қажет еді. Дегенмен, аударма соңында берілген этнографиялық глоссарийде шолпы реалиясына *silver bell at the end of girls’ braids* (қыз бұрымының ұшындағы күміс қоңырау) деген анықтама

беріледі. Бұл жағдайда шолпының бұрымға тағылатындығы атап өтілгенімен, шолпы мен қоңырау салыстыруға мүлде келмейді. Сол себепті, бұл аудармаларды барабар деп есептей алмаймыз. Оған қоса, жоғарыда атап өткеніміздей, мәтіннен тыс сілтеме, әсіресе, глоссарийлер, көркем прозадағы реалияларды аударудың ең тиімді тәсілдері емес.

Осы сөйлемдегі шолпы реалиясының транслитерациясы да назар аударарлық. Аудармашы түпнұсқадағы –ы дыбысын қалдырып, *sholp* (шолп) деп транслитерациялаған. Нәтижесінде, қазақтың шолпысы ағылшын тілінде *sholp* (шолп болып оқылады) болып кеткен. Тіпті, ағылшын тілінде аударма соңында берілген этнографиялық сөздікте де осындай қателік жіберілген [112, б. 292]. Айта кететін жайт, ағылшын тіліндегі аудармада шолпы реалиясына тағы басқа бірнеше транслитерация берілген:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(101)	“Шашбауынан кілтті шешіп алып енесіне берді” [55, б. 177].	“Throwing one braid over her chest with a shrug of her shoulder, she stretched it out to the <i>sholpi</i> on the end, unwound the key and gave it to her mother-in-law” [112, б. 194].
(102)	“Шолтысы күлдіреп-сылдырап Хансұлу төрге қарай ұяла басып келеді” [55, б. 150].	“Her <i>sholpy</i> jangled and sang as she walked” [112, б. 173].

Жоғарыда аталған *sholp* (шолп) нұсқасын қосқанда, *sholpi* (шолпи) және *sholpy* (шолпы) атты үш түрлі транслитерация кездеседі. Бұл да аудармашының салғырттығын дәлелдейді, бірізділік ережесінің бұзылғанын білдіреді.

Транслитерация тәсілінен басқа *шолпы* реалиясы орыс тіліне *коса* (бұрым) контекстуалдық аналогы арқылы аударылса [111, б. 188], ағылшын тілінде аралық орыс тілінен *braid* (бұрым) контекстуалдық аналогы [112, б. 194], *ornaments* (әшекей) гиперонимі [112, б. 58], *tassles* (шашақтар) [112, б. 81] және *beads* (моншақтар) [112, б. 155] секілді контекстуалдық аналогтары берілген. Жоғарыда атап өткеніміздей, түпнұсқадағы шолпының сылдыры маңызды ақпарат болып табылады, ал К. Фитцпатрик ұсынған мына аудармалар шолпының сылдырынан хабар бермейді, тіпті қазақ аруының бейнесін бұрмалайды. Біздің ойымызша, *моншақ* және *шашақ* сөздері шолпы реалиясының микроконтекстегі қызметін атқара алмайды. Бұл аударма нәтижесінде қазақ аруының мойнында алқасы мен моншағы, киіміндегі шашақтары «сылдырап-гүлдіреп» кеткен.

Шолпы секілді сәні де, мәні де ерекше ұлттық әшекей бұйымдарының енді бірі – шашбау. Бұл реалия да түпнұсқада жиі кездеседі. «Шашбау – қыз-келіншектер шашына тағатын сәндік әшекей-бұйым... Шашбауды бұрымға қоса өріп, шаштың ұшына таяу жерден оны бір шалып байлайды да, бұрымның ұшын бекітіп тастайды... Шашбау біріншіден, әйел шашының өсуіне ықпалын тигізеді, екіншіден, басқа массаж жасайды. Ерте заманда шашбау тағу шаш арасындағы жын-шайтандарды қашырады деген түсініктен туындаған.» [140, б. 465]. Аударма сөздіктерде шашбауға *накосник* [115] секілді гипероним және лента с

украшением, вплетаемая в косу (бұрымға қоса өрілетін әшекейі бар бау) секілді экспликация нұсқалары ұсынылады.

Роман аудармасындағы нұсқаларға назар салайық. Л. Космухамедова барлық жағдайда *шашбау* реалиясын *шолпы* реалиясымен алмастырып, функционалдық аналог тәсілін пайдаланады. Мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>
(103)	“Шымылдық алдында бұратылып отырған Хансұлу сырға, <i>шашбауы</i> сылдырап түрегелді” [55, б. 63].	“Хансулу поднялась, зазвенела серьгами и <i>шолпами</i> ” [111, б. 70].

Бұл арқылы аудармашы мәтіндегі реалиялардың санын азайтқысы келген болар. Дегенмен, ұлттық әшекей бұйымдарының сан түрлі екендігін көрсетуге болар еді, себебі *шолпы* мен *шашбау* бір емес. Мәселен, орыс халқында қазақ ұлтының шашбауына ұқсайтын *накосник* атты бұйым бар. Накосник – моншақпен, шашақпен, т.б. әсемделген қыз бұрымының ұшына тағылатын үшбұрышты салпыншақ [147, б. 152]. Шашбауды *накосник* деп аударуға да болады. Аудармашы А. Жақсылықов шашбауға мәтін ішіндегі экспликация берген:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(104)	“Теңді Хансұлу қапталға ысырды да <i>шашбауынан</i> кілтті шешіп алып сандықтың құлпын ашты” [55, б. 267].	“Хансулу сдвинула в сторону тюк, развязала <i>ленту, стягивающую ее косы</i> , нашла ключ и открыла замок на сундуке” [111, б. 275].

Бұл аудармада реалияның формасы бейтарапталған, бірақ денотативті мағынасы берілген. Аудармашының нұсқасы көркем проза стилімен үйлесетінін атап айту керек. Кейбір микроконтекстерде А. Жақсылықов *шашбауды сережки* (сырға) сөзімен алмастырған:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(105)	“Бұлар үйге кіргенде <i>шашбауы</i> сылдырап-гүлдіреп Тұрымтай сыртта қалған” [55, б. 347].	“Когда они вошли в помещение, Турымтай, звеня своими <i>сережками</i> , прохаживалась во дворе” [111, б. 368].

Сережки (сырға) сөзі *шашбау* реалиясының микроконтексттегі қызметі мен денотативті мағынасын аудармада сақтау үшін таңдалған болуы керек. Дегенмен, бұл аудармада реалияның ұлттық-тарихи бояуы толығымен жойылған. Оған қоса, қазақ қызының образы да бұрмаланған, себебі шашбаудың үні мен сырғаның үні мүлдем бөлек.

Ағылшын тіліндегі аудармада *шашбау* реалиясы *шолпы* реалиясының транслитерациясымен *sholpi* [112, б. 194] деп, сондай-ақ, *tassles* (шашақтар) [112, б. 81], *bangles* (білезіктер) [112, б. 155] секілді сөздер арқылы да берілген. Біріншіден, *шашбау* мен *шолпының* екі түрлі әшекей бұйымдары екендігін ескеру қажет еді. Екіншіден, *шашақтар* да, *білезіктер* де шашбау реалиясының

контекстуалдық мағынасы мен қызметін атқара алмайды, яғни контекстуалдық аналог бола алмайды. Келесі мысалды қарастырайық. (106) мысалда аудармашы шашбауды *bangles in her braids* (бұрымындағы білезіктер) деп аударған. Ағылшын тілінің түсіндірме сөздігі бойынша, *bangles* – білекке не тобыққа тағылатын білезік деп беріледі [125], яғни оның бұрымға тағылуы мүмкін емес. Аудармашы бұл сөзді таңдай отырып, өрескел қателік жасаған.

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(106)	“ <i>Шашбауы</i> сылдырап-гүлдіреп Нарқыз төсек салу қамына кіріскенде, Бұқабай серпіліп қатты қуанып кетті” [55, б. 121].	“When Karkyz, with the <i>bangles</i> jingling in her braids, set about making up his bed, Bukhabay cheered up” [112, б. 155].

Біздің ойымызша, *шашбау* реалиясын ағылшын тіліне аударғанда *bangles* сөзінің орнына шашбауды транслитерациялаудың өзі жеткілікті болар еді, себебі бұрымындағы (*in her braids*) экспликациясы реалияның денотативті мағынасын ашып тұр.

Шығыршық реалиясының аудармасын қарастырайық. Бұл әшекей бұйымы салпыншағы дөңгеленіп келген сырғаны білдіреді [54, б. 519]. “Қазақтарда сырғаның «шығыршық сырға, шарбақ сырға, ай сырға, сояу сырға, қоңырау сырға, иықты сырға, күмбезді сырға, төбе сырға, салпыншақ сырға, жалпақ сырға тағы басқа” түрлері бар [54, б. 519]. Аударма сөздіктерде бұл реалияға орыс тілінде *серьги в форме кольца* (дөңгелек формадағы сырға) деген экспликация беріледі [52]. Аудармашы А. Жақсылықов шығыршыққа *сережки* (сырға) генерализациясын береді:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(107)	“Құлағында үлкен күміс <i>шығыршық</i> сылдыраған” [55, б. б. 346].	“В ее ушах позвякивали длинные серебряные <i>сережки</i> ...” [111, б. 366].

Біздің ойымызша, А. Жақсылықовтың нұсқасы *шығыршықтың* нақты қандай сырға екендігін көрсетпегенімен, реалияның денотативті мағынасын жеткізіп тұр. Сол себепті, бұл аударманы барабар деп есептейміз. Сондай-ақ, *шығыршықты* орыс тіліне *серьги-кольца* (дөңгелек сырға) деп аударуға да болады.

Романдағы әшекей бұйымдары реалияларының аударылу тәсілдері келесі кестеде көрсетілген:

13-кесте. Әшекей бұйымдары реалияларының аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	2	3	4
1	Сөздік реалия	0	0
2	Транслитерация/транскрипция	4	2
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	1	0

<i>13-кестенің жалғасы</i>			
	1	2	3
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	2	1
5	Функционалдық аналог	3	0
6	Калька	0	0
7	Мәдени аналог	0	0
8	Экспликация	1	1
9	Гипо-гипероним	3	1
10	Контекстуалдық аналог	3	5
11	Грамматикалық трансформация	0	0
12	Түсіру	2	1
	Балама	0	0
	Аударылмаған сөйлемдер	0	8

Орыс тіліндегі аудармада транслитерация/транскрипция, функционалдық аналог, контекстуалдық аналог жиі пайдаланылса, ағылшын тіліндегі аудармада негізгі тәсіл – контекстуалдық аналог. Романдағы әшекей бұйымдары реалияларының орыс және ағылшын тіліндегі барабарлығы бойынша мынадай қорытынды жасауға болады:

- тек *шолпы* реалиясының аудармасында ғана ұлттық-тарихи бояу сақталған, ал *шашбау*, *шығыршық* реалиялары негізінен функционалдық және контекстуалдық аналог арқылы аударылған;

- шолпы реалиясына ағылшын тілінде үш түрлі транслитерация берілген, әрі оның біреуі ғана транслитерация заңдылықтарына сай;

- шолпы мен шашбау реалияларына ағылшын тіліндегі аудармада *моншақ*, *білезік*, *шашақ* секілді контекстуалдық аналогтар берілген, дегенмен олар реалиялардың қызметін атқара алмайды.

Сонымен, әшекей бұйымдары реалияларын аударғанда да мәтін ішіндегі экспликацияны пайдаланған орынды, себебі звенели (сыңғырлады), на косах (бұрымындағы) деген сияқты сөздер реалияның денотативті мағынасын, ал транслитерация ұлттық бояуын жеткізуге мүмкіндік береді.

11. Ақша бірліктері реалияларының берілу барабарлығы. Бұл семантикалық топ реалияларының аударылу мәселесі өлшем бірліктер атауларын аудару мәселесі секілді ХХ ғасырдың 60-жылдары көтерілді. Зерттеушілердің бір тобы ақша бірліктері реалияларын транскрипциялау қажеттілігін атап көрсетеді [72, б. 134]. С. Влахов пен С. Флорин экспрессиялық бояуы бар ақша бірліктері атауларын аудару мәселесін зерттеген. Олардың ойынша, бұл жағдайда ақша реалияларын транскрипциялау аударма барабарлығына кереғар болады [6, Б. 153-165].

Қарастырылып отырған романда ақша бірліктері атауларынан *сом*, *тайтұяқ* секілді реалияларды кездестіруге болады. Сом реалиясы түпнұсқада 3 рет аталады. Сом – кеңестік дәуірде одақтық ақша өлшемі болған. Анықтамадан көріп отырғанымыздай, сом реалиясының аймақтық, оның ішінде қазақ ұлттық бояуы бар. Оған қоса, романның сюжеті ХХ ғасырдың 30-жылдары, яғни Кеңес дәуірінде орын алуы бұл реалияның тарихилық бояуын көрсетеді. Осы

реалияның орысша және ағылшынша аудармаларын қарастырайық. (108) мысалды аудармашы Л. Космухамедова *сом* реалиясын *рубль* мәдени аналогы арқылы берген. Аударма сөздіктерінде де осы аударма беріледі [52].

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>
(108)	“Жылқының нарқы базарда 80-90 <i>сом</i> екен. Бұлыштың мініп келген биесін табан астында 90 <i>сомға</i> кесті де, соның есебінен екі қалта жүгері, қант, шай, сабын тәрізді кәкір-шүкірлерді қорасынан-ақ алып берді” [55, б. 134].	“Цена лошади на базаре не превышала восьмидесяти-девятидесяти <i>рублей</i> . Кобылицу, на которой приехал Булыш, он оценил в девятидесяти <i>рублей</i> и из этого расчета выдал ему из своих запасов две торбы кукурузы, сахар, чай, мыло и прочие необходимые тому товары” [111, б. 142].

Дегенмен, бұл аударманы барабар деп санай алмаймыз. Себебі *рубль* сөзін оқыған реципиенттің ойында қазақ халқының ақша бірліктері туралы ассоциация қалыптаспайды. Сөздік бойынша, *рубль* – Ресейдегі негізгі ақша бірлігі [123]. Яғни, реалияның ұлттық сипаты жоғалып тұр. Аудармашы ұлттық реалияны өзге ұлттың реалиясымен аударған. Бұл романдағы тарихи шындықты бұрмалап тұр. Бұл аудармада реалияның тек сөйлемде атқарып тұрған қызметі ғана сақталған. Біздің ойымызша, *сом* транслитерациясы реалияның денотативті мағынасын контекст аясында аша алатын еді.

Келесі мысалды қарастырайық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л.Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(109)	“Бидай тұрмақ жүгерінің өзі қат базарда. Кіләсі 2 <i>сомға</i> көтерілді” [55, б. 205].	“Кукурузу и ту на базаре не купишь. Кило – два <i>рубля</i> ” [111, б. 214].	“A kilogram was more than two <i>soms</i> . Сілтеме: Som is a Turkic word for currency meaning ‘pure’, as in gold. It was used to describe currency in the Soviet era in Central Asia” [112, б. 223].

Л. Космухамедова бұл жағдайда да мәдени аналог тәсілін қолданған. Мүмкін, аудармашы реалияны реципиентке барынша жақындатқысы келгендіктен *рубль* сөзін таңдаған болар. Дегенмен, сюжет бойынша Кеңес одағымен алысып жүрген ауыл азаматтарының *рубль* сөзін атауы – түпнұсқаның ұлттық бояуына кереғар, әрі аудармадағы тарихилық сипатты жойып тұр. Сол себепті, *сом* реалиясының *рубль* деген аудармасын барабар деп санай алмаймыз. Оған қоса, түпнұсқада жүгерінің 2 *сомға* қымбаттағаны айтылса, аудармада оның бағасы 2 *рубльді* құрайтындығы айтылады. Бұл аударма түпнұсқаның мәніне айтарлықтай әсер етпегенімен, қателік болып саналады.

К. Фитцпатрик *сом* реалиясын ағылшын тіліне транслитерациялап, оған мәтіннен тыс экспликация берген. Сілтемеде *сомның* түркі тілінен аударғанда «таза» деген мағынаны беретіндігі, яғни алтынның тазалығы дегеннен шыққандығы, Орта Азияда Кеңес үкіметі кезінде ақша бірлігі ретінде қолданылғандығы жазылған. Аудармашы, сонымен қатар, реалияға көптік

жалғауын жалғап (soms), оның ағылшын тіліне сіңуіне септігін тигізген. Айта кететін жайт, *сом* реалиясы ағылшын тілінің түсіндірме сөздігінде Қырғызстан мен Өзбекстанның ақша бірлігі деп түсіндіріледі, әрі бұл сөздің рубль сөзінің аудармасы екендігі аталады [125]. Аудармашы реалияның мағынасын сақтауға, түпнұсқадағы қызметін ашуға талпынғанымен, ағылшын тілінде де реалияның денотативті мағынасын жай ғана транслитерация арқылы да ашуға болар еді деп санаймыз.

Ақша бірлігі ретінде қолданылған бағалы бұйым *тайтұяқ* реалиясын қарастырайық. Егер *сом* реалиясы әлі де ақша бірлігі ретінде қолданыста болса, тайтұяқ реалиясы архаизмге айналып кеткен. «*Тайтұяқ* дегеніміз 19 ғасырға дейін қазақ жерінде айналымда болған ақша түрі. Тайтұяқтың көлемі мен пішіні тайдың тұяғына ұқсас жасалған. Оның кішкентай түрі – қойтұяқ, ал үлкені – жамбы деп аталады» [126, б. 628]. Мұндай бұйым құдаларға сый ретінде, әрі ақындарға, жыршыларға, палуандарға, т.б. бәйге ретінде беріліп отырған. Қазіргі таңда қазақ күресінде да осы дәстүр жаңғыртылып, спортшыларға тайтұяқ беріледі. Тайтұяқ, сондай-ақ, өсімдік атауы мен қазақтың ұлттық музыкалық аспаптарының бір түрі болып табылады. Дегенмен, С. Елубайдың бағалы алтын не күміс бұйымын меңзегені анық.

Түпнұсқада *тайтұяқ* реалиясы бір рет кездеседі, ұлттық бояуы актив. Аудармашылардың жұмысы назар аударарлық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(110)	“Тұз сатып мандытпайтын болғаннан кейін, энеугі <i>тай-тұяқты</i> өткіздім, бір өзбекке, 3 кілә жүгеріге” [55, б. 205].	“Не вышло ничего из соли, так я тот <i>слиточек золотой</i> – одному узбеку за три кило кукурузы” [111, б. 214].	“And since the salt didn’t sell at the bazaar, we had to sell our <i>small livestock</i> to the Uzbeks” [112, б. 223].

Реалия орыс тіліне *слиточек золотой* (кесек алтын) деп аударылған. Аудармашы реалияның мәнін экспликациялаған. Нәтижесінде, реалияның сөйлемдегі денотативті мағынасы ғана сақталған, ал ұлттық және тарихилық сипат жоғалған. Мәселен, орыс тіліндегі аудармада кесек алтынның көлемі тайдың тұяғындай екендігі жайлы ақпарат жоқ. Бірақ, аудармашы оның кішкентай екендігін меңзеу мақсатында реалияға рең мәнін тудыратын –очек жұрнағын жалғаған. Аударма сөздіктерді қарайтын болсақ, тайтұяқ орыс тіліне *слиток величиной с копыто стригунка (золота, серебра)* деп сипатталады [52]. Алайда аудармашы мұндай түсіндірмелі аударманы қолданар болса, онда реципиенттің аударманы қабылдауы ауырлайтын еді. Сол себепті, аудармашы Л.Космухамедованың тәсілін барабар деп санаймыз.

К. Фитцпатрик тайтұяқты *small livestock* (кішкентай мал) деп аударды. К.Фитцпатриктің осы микроконтекстіні аралық орыс тілінен емес, түпнұсқадан аударғандығы айқын. Бұл орайда аудармашының қателескенін бірден аңғаруға болады, себебі тайтұяқтың ұсақ малға ешқандай қатысы жоқ. Бұл қателік С.Влахов пен С. Флорин сипаттаған реалиялардың омонимиясы себебінен орын

алуы да мүмкін [6, Б. 147-153]. Яғни аудармашы тайтұяқ біріккен сөзіндегі тай реалиясын негізге алады. Тай – бір жастан асқан, 2 жасқа толмаған жылқының төлі [142, б. 175]. Осыдан аудармашының ойында қате ассоциациялар туындап, *кішкентай мал* деген аударманы таңдаған болуы керек. Әрине, аудармашы тайтұяқ реалиясының нақты мәнін біле тұра, *кішкентай мал* деген нұсқаны арнайы таңдаған болуы да мүмкін. Бұл жағдайда, *кішкентай мал* нұсқасы түпнұсқадағы ақпаратты бұрмалаған. Себебі, түпнұсқада Пахраддин тайтұяқты үш келі жүгеріге айырбастайды. Шығарманың бұл бөлігінде Пахраддиннің ауылында мал тұрмақ, бір уыс бидай да қалмаған еді. Ал аштық әсерінен азық таппай жүрген азаматтың ұсақ малды жүгеріге айырбастауы – ойға қонымсыз. Сол себепті, ағылшын тіліндегі аударманы қате деп санаймыз. Тайтұяқ реалиясын ағылшын тіліне экспликация тәсілі арқылы *small gold ingot* (кесек алтын), *a piece of gold* (алтын) деп аударған дұрыс болар еді.

Келесі кестеде ақша бірліктері реалияларының аударылу тәсілдері қорытындыланады:

14-кесте. Ақша бірліктері реалияларының аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	0	1
2	Мәдени аналог	3	0
3	Экспликация	1	0
4	Контекстуалдық аналог	0	1
	Аударылмаған сөйлемдер	0	2

Қорыта келе, ақша бірліктері реалияларын орыс тіліне аударғанда мәдени аналог және экспликация тәсілдері, ал ағылшын тіліне аударғанда транслитерация мен экспликация, контекстуалдық аналог тәсілдері пайдаланылған.

Қазақ тіліндегі ақша бірліктері реалияларын орыс және ағылшын тілдеріне аударғанда ұлттық-тарихи бояу актив болғанда транслитерация/транскрипция тәсілдерін қолданған жөн. Бұл жағдайда реалияларға қосымша экспликация берудің қажеті жоқ, себебі реалияның денотативті мағынасы контекстен анықталады. Мәдени аналог тәсілі тиімсіз болып табылады, себебі аудармадағы тарихи шындықтың бұрмалануы ықтимал.

12. Өлшем реалияларының берілу барабарлығы. Өлшем реалияларына белгілі бір ұлттың салмақ, ұзындық, аудан, сұйықтық пен сусымалы денелердің көлемін білдіретін өлшем атаулары жатады. Аудармашылар реалиялардың бұл түрін аударудың қиындығы туралы ХХ ғасырдың 60-жылдары-ақ айтып кеткен [149, б. 115]; [150, б. 35]; [72, б. 134]; [6, б. 154], [18, б. 183]. Оның себебі – мұндай реалиялардың сандық мәнінің болуында. С. Влахов пен С. Флорин өлшем атаулары реалияларын барабар аударудың бірнеше заңдылықтарын атап көрсетеді: 1) өлшем реалияларының белгілі бір сандық мәні бар, сол себепті олар аударма мәтінде міндетті түрде берілуі керек; 2) өлшем реалиясын түсініксіз және белгісіз бөгде реалиямен емес, аударма реципиентіне таныс өлшем

реалиясымен аударғанда көркем образдың рецепциясы анығырақ болады; 3) аналог тәсілі реалияны толығымен бейтараптайды (нейтрализация), бірақ кейбір жағдайларда тарихилық бояудың сақталуына мүмкіндік береді; 4) егер реалияның контекстегі мәні маңызды болса, төл сөзде қолданылса не жуық шама көрсетілсе, онда транскрипция тәсілі қолданылады; 5) бір қолданылған лексикалық бірлікті реалия қайталанған жағдайда қайта қолдану керек; 6) көнерген ұлттық өлшем атауларын транскрипция арқылы не функционалдық аналог арқылы берген жөн [6, Б. 153-165].

«Ақ боз үй» романында мынадай ұлттық өлшем атаулары кездеседі: *адым, елі, қадам, қарыс, көш жер, қозы көш, қол созым, құлаш, тай шаптырым, тұтам, уыс, шақырым, шөкім*. Бұлардың кейбірі қазіргі таңда қолданыста болса (*адым, қол созым, уыс, тұтам, шақырым, шөкім*), біразы көнерген (*елі, қарыс, көш жер, қозы көш, құлаш, тай шаптырым*). Бұл семантикалық топ реалиялары түпнұсқада 30 микроконтексте кездеседі.

Шақырым реалиясының семантикасын қарастырайық. Шақырым реалиясы түпнұсқада 3 рет кездеседі. Шақырым – қазақтың байырғы ұзындық өлшемі. Ол Орта Азия мен Қазақстанда, сондай-ақ бірқатар Шығыс елдерінде де кең тараған. Қазақта шақырым өлшеміне дауыс жетер жердегі қашықтық алынған. Бұл нақтылы бір мәнге ие болмаған. Техника ғылымдарының кандидаты Жанбай Өзденбаевтың пікірінше, «айқайдың естілу қашықтығы айқайлаушы мен естушінің толып жатқан физиологиялық ерешеліктеріне және қоршаған орта жағдайына, тәулік мезгіліне байланысты. Не айтылып жатқанын айыруға келмейтін айқай дауыстың естілу қашықтығының мөлшерлі мәні әр түрлі, ол кейде 1-1,5 км [151]. Сонымен, шақырым өлшем бірлігі шамамен 1 километр қашықтықты білдіреді.

Қазіргі таңда 1 километр қашықтық шақырым деп аталып жүр, яғни бұл сөз терминге айналған. Сондықтан болар, аударма сөздіктерде шақырым сөзіне екі түрлі нұсқа беріледі: *километр* және көнерген сөз, *верста*. Километр – кең таралған, 1000 метрге тең эталондық өлшем бірлігі болса, верста – 1066,781 метрге тең орыс тілінің байырғы өлшем бірлігі [152, Б. 19-32]. Романның аудармаларындағы нұсқаларға назар салайық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(111)	“Тұщыбұлақтан Нарқамысқа дейінгі елу-алпыс <i>шақырым</i> аралықты жаяу желіп өтті” [55, б. 271].	“От самого Тущыбулака до Наркамуса прошагал он шестьдесят <i>километров</i> ” [111, б. 279].
(112)	“Ойпырмай, оннан енді асқан шиеттей нәресте жетпіс <i>шақырым</i> жерге қалай жаяу барды екен, жолда өліп қалмай” деп жұрт аңыз қылады” [55, б. 367].	“Народ удивился: “Ойпырмай, как это подросток, едва достигший десяти лет, один прошел семьдесят <i>километров</i> по бездорожью?” [111, б. 391].

Екі жағдайда да *шақырым* реалиясы *километр* сөзімен аударылған. Бұл аудармада реалияның денотативті мағынасы сақталған. Оқырманға *километр* сөзінің таныс екендігі анық. Дегенмен, бұл аудармада реалияның ұлттық бояуы толығымен бейтарапталған. Тарихилық жағынан қарастыратын болсақ,

километр нұсқасы мүлде дұрыс емес. Бұл жағдайда реалияның қай кейіпкерге қатысты екендігін ескеру керек еді. Мектебі жоқ ауыл тұрғындарының *километр* терминін қолдануы құлаққа тосын естіледі. Әсіресе, екінші жағдайда төл сөз құрамында осы терминді қолдану тарихи шындыққа жанаспайды. Аударматануда бұл құбылысты, яғни реалияның тарихи шындықты бұрмалайтын сөзбен аударылуы анахронизм деп аталады. Келесі аударманы қарастырайық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(113)	“Мен жатқан Леуштың үйіне екі шақырымдай жерде, қырқа үстінде оңаша бір алаң бар еді” [55, б. 491].	“В километрах двух от дома Леуша на возвышенности была небольшая площадь” [111, б. 520].

Бұл аудармада *километр* нұсқасы анахронизм емес, себебі сюжет бойынша кейіпкер – жоғары білім алған, терминдермен таныстығы бар Едіге-жазушы. Оның сөзіне километр терминін қосу тарихи шындықты бұрмаламайды.

Сонымен, *шақырым* реалиясының аудармасын барабар деп есептей алмаймыз, дегенмен километр термині ең оңтайлы нұсқа болып табылады. Себебі, түпнұсқадағы контекстуалдық мағына толығымен сақталған. Орыс тіліндегі *верста* өлшем бірлігі реалияның денотативті мағынасын да, тарихи бояуын да сақтауға мүмкіндік берер еді.

Тай шаптырым реалиясын қарастырайық. Қазақ халқының ат шаптырым, құнан шаптырым, тай шаптырым секілді өлшем атаулары болған. Олардың әрқайсысының белгілі бір мәні бары айқын. Дегенмен, *тай шаптырымның* мәні түрлі сөздіктер мен ғалымдардың еңбектерінде әр түрлі белгіленеді. Мәселен, ғалым К. Күркебаевтың пікірінше, тай шаптырым 5-10 шақырымды межелейді [153, б. 144]. Зерттеуші С. Кенжеахметовтың пікірінше, тай шаптырым 4-5 километр қашықтықты білдіреді [154, б. 54]. Ж. Ахмедованың ойынша, құнан шаптырым жер шамамен 8-10 километрді құраса, тай шаптырым одан 3-5 километрге аз [155, б. 9]. Е. Жанпейісов өз еңбегінде М. Әуезовтің осыған қатысты пікірін келтіреді: «Расстояние в степи измеряется длиной пробега коней на байге (скачке). Бег жеребенка – 5 км, бег стригунка – 8-10 км, бег коня – 20-25 км» [156, б. 143]. Аударма сөздіктерде тай шаптырым онша алыс емес 2-3 километрлік қашықтық деп анықталады [52]. Осы пікірлер мен анықтамаларды ескерсек, тай шаптырым шамамен 2-10 шақырым аралығындағы қашықтық болуы керек.

Тай шаптырым реалиясы түпнұсқада 5 рет кездеседі. Аудармашы Л.Космухамедова бұл реалияны орыс тіліне мүлде аудармаған. Түпнұсқа рецепциясына әсер етпегенімен, бұл аударманың ұлттық бояуын жоятыны анық.

Аудармаға кіріспес бұрын, түпнұсқаға назар салайық. Автор С. Елубай *тай шаптырым* ретінде өте жақын қашықтықты меңзеген секілді. Шынында да, бірінші сөйлемде Мажан аулына адамдардың жаяу барғандығы айтылады. Ал екінші жағдайда түнгі уақытта ауыл сұлбасы, ауыл тұрғындарының үйлерін тікпей, күрке қалқитқаны көрінеді. Егер тай шаптырым қашықтық 2-3 шақырымнан көп болса, онда бірінші де, екінші де сөйлемдердегі іс-әрекеттің

ықтималдылығы аз. Сонымен, тай шаптырым жер ретінде 1-3 шақырымдық қашықтықты аламыз.

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>К. Фитұпатриктің аудармасы</i>
(114)	“Аттысы – атты, жаяуы – жаяу <i>тай шаптырым</i> жердегі Мажан аулына қарай қатын-қалаш, бала-шаға түгел шұбырды” [55, б. 76].	“So some went on horseback, some on foot, men and women, old men and old women and even children streamed toward Mazhan’s aul which was <i>at the distance of one gallop by a three-year-old stallion</i> ” [112, б. 98].
(115)	“Бұл тұстан төбенің батыс ойпаңында Ай сәулесі түсіп тұрған ауқымы <i>тай шаптырымдай</i> алаңда шоғырланған ауыл сұлбасы шалынады” [55, б. 103].	“From the slope, the hidden aul was visible, lit by the moon. It was <i>at the distance of a stallion’s gallop</i> ” [112, б. 133].

Тай шаптырым реалиясы ағылшын тіліне екі жағдайда да мәтін ішіндегі экспликация тәсілі арқылы аударылған. Бірінші жағдайда, *at the distance of one gallop by a three-year-old stallion* тіркесі *үш жасар айғырмен тез шауып өтетін қашықтық* деп аударылады. Екінші жағдайда, экспликация *айғырдың тез шауып өтетін қашықтығы* дегенді білдіреді. Яғни экспликация калькаға негізделген. Аудармашы ұлттық-тарихи бояуды барынша сақтауға тырысқанымен, бұл аударманы барабар деп айта алмаймыз. Тіпті қазақ тілді оқырманның өзі тай шаптырым реалиясының дәл мағынасын біле бермейді. Оған жоғарыда аталған түрлі пікірлер дәлел. Ал бұл экспликация ағылшын тілді оқырманға еш әсер қалдырмайтындығы айдан анық. Ағылшын тіліндегі түсіндірме сөздіктерде де айғырдың шауып өтетін қашықтығы туралы ешқандай мәлімет жоқ. Сонымен, тай шаптырым реалиясының ағылшын тіліндегі аудармасында реалияның ұлттық бояуы сақталған, ал денотативті және, сәйкесінше, контекстуалдық мағынасы берілмеген.

Ал аудармашы А. Жақсылықов орыс тілінде мынадай аударма нұсқаларын ұсынады:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(116)	“Үйдің желке тұсы тек жатқан тегіс. О шеті мен бұ шеті <i>тай шаптырымдай</i> атырап болатын” [55, б. 290].	“Запасное пастбище и <i>за день не объедешь</i> ” [111, б. 299].
(117)	“ <i>Тай шаптырым</i> жерде биік жағада көрінген Нарқамысқа жоламай осылай алыстан орағытып өтті Хансұлу” [55, б. 332].	“ <i>На расстоянии одного перехода</i> виднелись дома Нарқамыса, рассыпанные по высокому берегу, однако Хансұлу проехала на изрядном отдалении от села” [111, б. 350].
(118)	“Сөйтсе, Түгелхан ауылдың <i>тай шаптырымдай</i> бір бүйіріндегі қауын-қарбыз егетін Югай дейтін кәрістің егінжайындағы "бичтерге" қосылып алып, жұмыс істеп, кешкісін со жердегі ащы судан татады екен” [55, б. 405].	“И выяснили, что Тугелбек бывает на арбузной плантации Югая, это <i>в нескольких верстах</i> от аула” [111, б. 434].

Түпнұсқа авторы *тай шаптырым жер* ретінде өте жақын қашықтықты меңзеген. Орыс тіліндегі аударма нұсқаларына қарайтын болсақ, аудармашы тай шаптырым реалиясын керісінше түсінген секілді. Мәселен, (116) сөйлемде, *за день не объедешь* (бір күнде шауып өте алмайсың) тіркесі ұсынылған, яғни о шетінен бұ шетіне бір күнде жете алмайсың, қашық деген семантика меңзеледі. Бұл сипаттамалы аудармада реалияның денотативті мағынасы бұрмаланған, ал ұлттық-тарихи бояуы да жоғалған. Дегенмен, бұл реалияның (116) микроконтекстегі ұлттық бояуы пассив, яғни шығарма желісінің перцепциясына әсер етпейді.

Екінші сөйлемдегі аударма нұсқасы назар аударарлық. *На расстоянии одного перехода* (бір шаптырым жер) тіркесі орыс тілінде қолданысқа ие. Бұл тіркестің семантикасы бірізді емес, шамамен 30-40 шақырымдық қашықтықты білдіреді. Сәйкесінше, аудармада *тай шаптырым жер* де осы шамаға жуық деп алынған. Бұл аудармада денотативті мағына дәл болмаса да, аудармашы ұлттық реалияның формасын сақтауға талпынған. А. Жақсылықовтың реалияның ұлттық бояуын сақтауға талпыныс жасағанын байқаймыз.

Орыс тіліндегі тағы бір нұсқа – *в нескольких верстах* (бірнеше верста қашықтықта). Бұл – денотативті мағынасы жағынан түпнұсқаға ең жақын аударма, себебі тай шаптырым реалиясы қазақ тілді оқырман үшін нақты мәнге ие емес, сол сияқты *в нескольких верстах* тіркесі де орыс тілді оқырманға дәл шаманы көрсетпейді. Бұл экспликация реалияның контекстуалдық мағынасын барабар беріп тұр, дегенмен ұлттық-тарихи бояудың жоғалғандығы сөзсіз.

Ұлттық метрологиялық бірлік атаулары, *көш жер* және *қозы көш* реалияларын қарастырайық. Қазақ халқының көшпелі тұрмыс жағдайында қашықтықты көшпен байланыстыруы орынды. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде *көш жер* деп «бір қонатын жер, едәуір қашықтық» анықталады [135, б. 234]. Бұл реалияның ұлттық-тарихи сипаты ерекше. Түпнұсқада бұл реалия бір рет кездеседі:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>
(119)	“Қашқан жұрттың алдында зымғаған Шәріп қораға жедеғабыл тоқтай сап бұрылып, <i>көш жердегі</i> үлекке кұрық сілтеді” [55, б. 47].	“Шарип улепетывал первый, только у порога своего и опомнился, обернувшись, погрозил кулаком верблюду, который, теперь был <i>далеко</i> ” [111, б. 53].

Л. Космухамедова генерализация тәсілі арқылы *көш жер* реалиясын *далеко* (алыс) деп аударған. Бұл аудармада реалияның тек контекстуалдық мағынасы ғана сақталған, ал ұлттық-тарихи бояуы жоғалған. Дегенмен, біздің ойымызша, аудармашының нұсқасы ең барабар нұсқа болып табылады. Бұл сөйлем ағылшын тіліндегі сөйлемде қысқарып, сәйкесінше, реалия аударылмай қалған.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде *қозы көш* реалиясына екі түрлі анықтама беріледі: «1. Жақын жер, алыс емес. 2. Қашықтығы қозы жайылымдай жер» [157, б. 245]. Нақты мәні көрсетілмесе де, жақын қашықтық екендігі меңзеледі. Зерттеушілердің еңбектерінде де *қозы көш* реалиясының бірізді мәні

жоқ. Е. Аққошқаровтың пікірінше, «қозы көш жер 6-8 километр арақашықтықты қамтиды және жыл маусымына, ауа райына, жер жағдайына байланысты бұл шамалар өзгеріп отырады» [158, Б. 22-23]. Бұл реалия туралы академик Ә.Қайдар мынадай түсініктеме береді: “Арақашықтықты өлшеудің бұл формасы ауылдың бір қоныстан екінші қонысқа көшкеніндегі қозының күні бойғы жарық күнде өзінің кәдімгі қарапайым (естественным) жүрісімен жүріп өткен арақашықтықты бақылау нәтижесінде қалыптасқан. Бұл да басқа халықтық өлшем бірліктері сияқты халықтың нақты көшпелі өмірінің абстрактіленуі нәтижесінде пайда болып тілімізде тұрақтылыққа айналған” [159, б. 214]. Жоғарыдағы ақпаратты ескере келе, *қозы көш* деп жақын қашықтықты есептейміз.

Түпнұсқада қозы көш реалиясы бір рет кездеседі. Аударма сөздіктерде оған «*перекочевка на близкое расстояние (букв. расстояние, посылное для ягненка)*» деген аударма нұсқасы беріледі [52]. (120) микроконтексте реалияның ұлттық бояуы актив. Аудармашылардың жұмысына назар аударайық:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(120)	“Күн ұясына еңкейген шамада <i>қозыкөш жерде</i> түтіні шүйкеленіп иірілген қала көрінді” [55, б. 228].	“Город возник, когда солнце склонилось к закату, <i>расстояние до него – в один перегон молодняка</i> ” [111, б. 235].	“When the sun inclined toward the horizon, the city emerged – the distance to it was the flight of a flock of birds” [112, б. 252].

Қозы көш жер реалиясы орыс тіліне экспликация тәсілі арқылы аударылған. Бұл аудармада реалияның тек ұлттық бояуын сақтауға талпыныс байқалады. Оның денотативті мағынасы реципиентке түсініксіз болары анық. Ұлттық-тарихи бояуды барынша сақтауға тырысқанымен, реалия аудармасын барабар деп есептей алмаймыз.

К. Фитцпатрик қозыкөш реалиясын ағылшын тіліне экспликация тәсілі арқылы аударған. *The distance to it was the flight of a flock of birds* тіркесі *bir ton құстың ұшар қашықтығы* дегенді білдіреді. Дегенмен, ағылшын тілінде жақын қашықтықты құстың ұшар қашықтығымен салыстырмайды. Мұндай семалы тіркес тіпті ағылшын тілінің корпусынан табылмады. Зоологиялық еңбектерге назар салсақ, құстардың талмай ұшып өтер қашықтығы бірнеше мыңдаған километрге созылуы мүмкін. Сол себепті, бұл аудармада реалияның денотативті мағынасы мүлде сақталмаған, ұлттық-тарихи бояуы жоқ. Бұл микроконтексте *қозыкөш* реалиясын *верста* мәдени аналогы арқылы аудару қажет деп санаймыз.

Келесі кестеде өлшем реалияларының аударылу тәсілдері келтірілген:

15-кесте. Өлшем реалияларының аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия	0	0
2	Транслитерация/транскрипция	0	0
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	0	0

15-кестенің жалғасы			
	1	2	3
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	0	0
5	Функционалдық аналог	1	0
6	Калька	0	0
7	Мәдени аналог	4	2
8	Экспликация	8	7
9	Гипо-гипероним	11	4
10	Контекстуалдық аналог	1	0
11	Грамматикалық трансформация	0	0
12	Түсіру	5	2
	Балама	0	0
	Аударылмаған сөйлемдер	0	15

Сонымен, түпнұсқадағы өлшем реалиялары орыс тіліне негізінен гипо-гипероним, экспликация және мәдени аналог тәсілдері арқылы аударылса, ағылшын тіліне негізінен экспликация, гипо-гипероним тәсілдері арқылы берілген. Айта кететін жайт, өлшем реалияларының денотативті мағынасын мәтін ішінде беруге талпыныс жасалғандықтан, транскрипция/транслитерация секілді тәсілдер мүлде пайдаланылмаған.

С. Елубайдың «Ақ боз үй» романындағы өлшем реалияларының аудармасын талдай келе мынадай тұжырымдарға келдік. Көнерген ұлттық өлшем реалияларын аудару – өте күрделі мәселе, себебі олардың мәні, біріншіден, түпнұсқа оқырманына да түсініксіз болуы мүмкін. Екіншіден, олардың денотативті мәні де нақты емес. Өлшем реалиясының коммуникативтік қызметін қамтамасыз етуде ең тиімді тәсіл – гипо-гипероним немесе мәдени аналог, бірақ бұл жағдайда реалияның ұлттық-тарихилық бояуы жоғалады, тіпті тарихи шындық бұрмаланып кетуі мүмкін [160, б. 255]. Ал ұлттық-тарихи бояуды сақтауда ең тиімді тәсіл – экспликация.

13. Уақыт реалияларының берілу барабарлығы. Қазақ халқы уақытты анықтауда өзіндік бай тәжірибе жинақтап, оны қолданудың жолдарын және соған тиісті сөз өрнектерін де таба білді. Уақытты бөлудің шаруашылыққа сай реті мен ыңғайын да орайластыра білді. Мезгілді күндіз көлеңкеге, түнде жұлдызға қарап анықтаған. Ал мезгіл өлшемдеріне келгенде халық өлшемі мен атауы да бай. «Ақ боз үй» романының бір өзінде *азан, алакөбең, алаугеуім, бейуақ, бесін, екі кештің арасы, екінді, елең-алаң, іңір, кіші бесін, құлқын сәрі, сәске, сәске түс, тал түс, таң сәрі, күн тұсау бойы көтеріле, Ұзынсары, ұлы бесін, шай қайнатым, шаңқай түс, ымырт* секілді реалиялар 82 микроконтексте кездеседі.

Берілген тақырыптық тобындағы лексикалық бірліктердің аудармаларына назар салатын болсақ, орыс тілінде тек 9% микроконтекстерде, ағылшын тілінде тек 13% микроконтекстерде ұлттық бояуды жеткізуге талпыныс жасалған. Бұл аудармалар транскрипция, экспликациялы транскрипция және калька тәсілдері арқылы жүзеге асқан. Мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(121)	“Мезгіл <i>кіші бесін</i> шамасы еді. Батыс аспанға еңкейген шілде Күнінің уыты қайта қоймаған шақ” [55, б. 400].	“Время было <i>малый бесин</i> – <i>последолуденное</i> . Июльское солнце клонилось к закату и еще не ослабило свой жар” [111, б. 428].

Түпнұсқада *кіші бесін* реалиясы берілген. *Бесін* дегеніміз «түс ауып, күн ұясына отырғанға дейінгі уақыт» болса, *кіші бесін* дегеніміз «күннің маңдайдан ауған кезі» [137, б. 658]. *Кіші бесін* мезгілі, жалпы *бесін* мезгілі шаруашылық үшін мәнді болған. Осы уақытта төрт түлік мал түгел жусайтын болған. Сәйкесінше, малды сауу, емдеу, түгелдеу секілді шаралар жасалған [137, б. 658].

А. Жақсылықов ұлттық бояуды сақтау мақсатында транскрипция тәсілімен *малый бесин* (кіші бесін) деп аударып, оған мәтін ішінде *последолуденное* (түстен кейінгі) экспликациясын берген. Дегенмен, *кіші бесін* реалиясының семантикасы түпнұсқада микроконтекстегі келесі сөйлемде *батыс аспанға еңкейген шілде күні* тіркесі арқылы ашылады. Аудармада бұл тіркес *солнце клонилось к закату* (күн батысқа еңкейе бастаған) тіркесімен беріледі. Оған қоса, аудармашының *последолуденное* (түстен кейінгі) экспликациясы тым жалпылама шыққан, атап айтқанда, ол *кіші бесін* емес, *бесін* реалиясына жақын. Дегенмен, аудармашының нұсқасын барабар деп санаймыз, себебі ұлттық-тарихи бояуды сақтау талабы орындалып тұр, ал реалияның денотативті мағынасы контекстен аңғарылады.

Уақыт реалиясы семантикасының түпнұсқада берілуін келесі мысалдан да көруге болады:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(122)	“Қазақ “ <i>Ұзынсары</i> ” атайтын шілде айының дүниені қуырған Күні нарттай қызара толықсып, батыс көкжиекке қонғалы тұрған шақ еді” [55, б. 404].	“Так вот, стоял июльский вечер, раскаленное солнце клонилось к закату. Казахи такие вечера называют <i>Узынсары</i> ” [111, б. 432].

Түпнұсқада *ұзынсары* реалиясы аталады, әрі оның семантикасы микроконтексте ашылады. Мұндай жағдайда тек реалияны транскрипциялау жеткілікті. А.Жақсылықов та осы тәсілді ұстанып, *ұзынсары* реалиясын *узынсары* деп транскрипциялаған.

Жоғарыда атап өткеніміздей, ұлттық бояуды калькалау тәсілі арқылы да жеткізуге талпыныс жасалған. Мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(123)	“ <i>Күн жерден тұсау бойы көтеріле</i> қоржынды иыққа салып, тағы алға қарай қозғалған” [55, б. 227].	“Расстелив одеяльце, передохнули на лужайке, а когда <i>солнце поднялось над землей на длину лошадиных пуд</i> , перебросив через плечо коржун, двинулись дальше” [111, б. 234].	“Spreading out their blankets, they rested on the grass, and <i>when the sun rose over the lands to the length of a horse hobble</i> , they threw the korzhuns over their shoulders and moved on” [112, б. 125].

(123) мысалда күн жерден тұсау бойы көтеріле тіркесі берілген. Бұл уақыт мезгілі *сиыр сәске*, күн арқан бойы көтерілген кез деп те аталады және күннің көкжиектен көтеріліп бастаған уақытын білдіреді. Аудармашылар калькалау тәсілін қолданып *солнце поднялось над землей на длину лошадиных пуд* (күн жерден жылқы тұсауы бойы көтерілді) және *sun rose over the lands to the length of a horse hobble* (күн жерден жылқы тұсауы бойы көтерілді) деп береді. Әрине, орыс және ағылшын халықтарының дүниетанымында мұндай мал шаруашылығына қатысты уақыт бірлігі жоқ. Сол себепті, калька реалияның денотативті мағынасын бере алмайды, аударма реципиентін шатастырады. Айта кететін жайт, бұл уақыт мезгілін күн *найза бойы көтеріле* деп те атайды [120, б. 457]. Орыс тілінде бұл уақыт бірлігіне барабар *когда солнце поднимается на высоту копья* деген уақыт өлшемі бар, әрі кең қолданысқа ие. Сол себепті, аталмыш реалияны орыс тіліне осы мәдени аналогпен аударса, реалияның ұлттық бояуымен қатар, денотативті мағынасы да беріледі. Ағылшын тіліне бұл реалияны экспликация тәсілімен *when the sun started to rise over the horizon* (күн көкжиектен көтеріле бастағанда) деп беруді ұсынар едік.

Кальканың толық рецепциясын қамтамасыз ету үшін оған экспликация жасауға болады. Мәселен:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(124)	“Шай қайнатым уақыт ішінде дауылмен араласып дүрліккен ауыл жүктерін түйелерге артып та тастады” [55, б. 96].	“Аул собрался <i>быстро</i> – <i>времени прошло как раз чаю вскипеть</i> , весь груз уже был на верблюдах” [111, б. 106].	“The aul <i>quickly</i> prepared for their journey: <i>no sooner had they boiled some tea than the entire load was already on the camels</i> ” [112, б. 125].

Аудармашылар *шай қайнатым* реалиясын калькалап қана қоймай, *быстро* (тез) және *quickly* (тез) үстеуін қосқан. Аудармашылардың бұл нұсқаларын барабар деп есептейміз, себебі аудармада ұлттық уақыт өлшеу жүйесі де, реалияның денотативті мағынасы да берілген.

Бірқатар уақыт реалиялары орыс және ағылшын тілдеріне гипероним тәсілі арқылы берілген. Мәселен, *таң сәрі* реалиясы «жарық түсе бастаған елең-алаң кезді білдірсе» [126, б. 92], орыс тілінде *рассвет* те «күн көтерілер алдындағы тәулік уақытын» [133] білдіреді.

Сол сияқты, түпнұсқадағы *сәске түс*, *тал түс* реалиялары орыс тіліне *полдень* [111, б. 32], *полуденное время* [111, б. 39], ағылшын тіліне *noon* [112, б. 36] генерализациядары арқылы берілген. Генерализация *ымырт* реалиясына да табылып, орыс тіліне *сумерки* [111, б. 247], ағылшын тіліне *dusk* [112, б. 54], *twilight* [112, б. 205] бірліктері арқылы берілген. Бірқатар контекстерде реалиялар контекстуалдық аналог арқылы берілген.

Орыс тіліндегі аудармада уақыт реалияларын күн жарығының өзгерісіне сәйкес аудару үрдісі де байқалады. Мәселен, (125) микроконтексте түпнұсқадағы *іңір* реалиясы қас қарайып, күн батқан кезді білдіреді. Аудармашы *в потемках*

(қараңғы түскенде) нұсқасын қолданып, аудармада уақыт мезгілін емес, осы уақытта болатын өзгерісті, яғни айналаға қараңғы түскенін меңзейді.

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(125)	“Хансұлу мен Түгелхан малда... деді шешесі хабарын айтып. – <i>Іңірлете келіп қалар</i> ” [55, б. 394].	“Хансулу и Тугелбек с отарой, – сообщила мать, - вернуться в потемках” [111, б. 423].

Ұлттық бояу мен денотативті мағынасы жоғалғанымен, бұл тәсіл барабарлықты қамтамасыз етеді, себебі реалияның қызметі жеткізілген. Сол сияқты, *ымырт* реалиясын орыс тіліне *мгла* (түнек) [111, б. 236], *темень* (қараңғылық) [111, б. 260], *темнота* (қараңғы) [111, б. 328], *полумрак* (қара көлеңке) [111, б. 91], *іңір* реалиясын *скопились тени* (көлеңке үйірілді) [111, б. 260], *бейуақ* реалиясын *полумрак* (қара көлеңке) [111, б. 45], *алагеуім* реалиясын *окошко витало тенью* (терезеге көлеңке үйірілді) [111, б. 304] деп аударған. Ағылшын тілінде де мұндай мысалдар баршылық. Мәселен, *іңір* реалиясы *shadows* (көлеңке) [112, б. 286], *ымырт* реалиясы *in the dark* (қараңғыда) [112, б. 110], *darkness* (қараңғылық) [112, б. 253] деп аударылған микроконтекстер де кездеседі.

Жоғарыда аталған тәсілдерден басқа, уақыт реалиялары, негізінен, экспликация тәсілі арқылы беріліп отырған. Мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(126)	" <i>Намаздыгер, намазшам шамасында Хантөрткіл төбе тұстан солбырайған бір жалғыз атты сопайып көрінді</i> " [55, б. 119].	" <i>Время вечерней молитвы, неурочное как будто, но со стороны сопки Ханторткил показался одинокий всадник</i> " [111, б. 127].	" <i>During the evening prayer, a lonely horseman appeared over the Khan-tortkil hill, seemingly out of place</i> " [112, б. 152].

Түпнұсқада *намаздыгер, намазшам* реалиялары аталады. Бұл синонимдес реалиялар «күннің толық батуымен басталып күн шапағының батуымен аяқталады» [113, б. 466]. Бұл – кешкі намаз уақыты. Аудармашылар реалияның осы семантикалық компонентін экспликациялап, орыс тілінде *время вечерней молитвы* (кешкі намаз уақыты), ағылшын тіліне орыс тілінен *during the evening prayer* (кешкі намаз уақыты) деп аударған. Бұл нұсқалардың артықшылығы – мұнда ұлттық бояудың болуы, әрі денотативті мағынаның нақты берілуі.

Берілген тақырыптық топтағы реалиялардың аудармасында анахронизм құбылысы да кездеседі.

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(127)	“ <i>Ауылдан сәскеге таман шыққан</i> ” [55, б. 326].	“ <i>Из аула он выехал утром часов в девять</i> ” [111, б. 342].

(127) мысалда түпнұсқадағы сәске реалиясы «күн көкжиектен көтерілген уақытты, яғни сәске түске дейінгі уақытты» білдіреді [52]. Аудармада экспликация тәсілімен *утром часов в девять* (таңертең сағат тоғыздарда) тіркесі беріледі. Бұл аудармада реалияның денотативті мағынасы сақталған, бірақ экспликацияда қазіргі заманғы уақыт өлшемі аталады. Микроконтексттегі оқиға ХХ ғасырдың 70-80 жылдары орын алады, сол себепті аударманы барабар деп есептеуге болады.

Жалпы алғанда, орыс және ағылшын тіліндегі экспликациялар осы тілдердегі уақыт атауларына шылау тіркестіру арқылы жасалған. Мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(128)	“Көңге ұлы бесін шамасында жетті” [55, б. 37].	“Назначенного места джигиты достигли до заката” [111, б. 42].	“The jigits reached the designated place before sunset” [112, б. 48].

Түпнұсқадағы *ұлы бесін* реалиясы «тал түстен кейінгі уақытты» [137, б. 493], яғни күннің батыс аспанға еңкейе бастаған шағын білдіреді. Аудармашылар *до заката* (күн батқанға дейін) және *before sunset* (күн батқанға дейін) тіркестері арқылы аударған, яғни экспликация жасауда орыс тіліндегі *до* және *before* шылаулары пайдаланылады.

Уақыт өлшемі реалияларының аударылу тәсілдері келесі кестеде келтірілген:

16-кесте. Уақыт реалияларының аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия	0	0
2	Транслитерация/транскрипция	1	0
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	1	0
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	1	0
5	Функционалдық аналог	0	0
6	Калька	4	6
7	Мәдени аналог	2	0
8	Экспликация	17	19
9	Гипо-гипероним	24	12
10	Контекстуалдық аналог	15	0
11	Грамматикалық трансформация	0	0
12	Түсіру	12	9
	Балама	0	0
	Аударылмаған сөйлемдер	5	36

Уақыт реалиялары негізінен экспликация, гипо-гипероним, контекстуалдық аналог тәсілдері арқылы аударылған.

Экспликация тәсілі, көп жағдайда, орыс және ағылшын тілдеріндегі уақыт өлшемінің алдына не одан кейін кейін, дейін секілді шылауларды жалғау арқылы да беріліп жатады. Бірақ бұл реалияның ұлттық бояуын бермейді. Гипогипероним, контекстуалдық аналог не экспликация тәсілдері арқылы тек денотативті мағынасы ғана беріледі.

Уақыт реалияларын орыс және ағылшын тілдеріне аудару кезінде ұлттық бояуды сақтау үшін транскрипция не калька тәсілін пайдалануға болады, дегенмен реалияның денотативті мағынасын беру үшін мәтін ішінде түсініктеме қажет болуы мүмкін, дегенмен, көп жағдайда, реалияның денотативті мағынасы микрконтексттегі өтеледі.

14. Салт-дәстүр реалияларының берілу барабарлығы. Бұл топтағы *айт, айттау, ас, беташар, жарпазан, жар-жар, жасау, жоқтау, жолашар, қалың, кит, қонақасы, қыз қашар, садақа, сүйінші, сыңсу, талақ, тартыс, той, той бастар, той тарқар, ұзату, шежіре* секілді лексикалық бірліктер 101 түрлі микрконтексте қолданылады.

Салт-дәстүр реалияларының ішінде тек *қалың* реалиясының ғана аударма сөздіктердегі сәйкестігі бар, яғни ол сөздік реалия қатарына жатады. Қалың дегеніміз күйеу жігіттің қалыңдығының әкесіне беретін сыйы. Орыс тіліндегі аудармада ол *калым* лексикалық бірлігі арқылы беріледі [111, б. 61]. *Калым* бірлігі орыс тіліндегі барлық дерлік сөздіктерде кездеседі және «қалыңдықты алғаны үшін төленетін ақы деп анықталады» [124]. Аудармашы Л.Космухамедованың осы сөздік реалияны тандағаны өте орынды деп есептейміз, себебі орыс тілді реципиентке *калым* лексикалық бірлігі таныс, шығыстық бояуы бар, әрі реалияның контексттегі қызметін жеткізе алады.

Бұл тақырыптық тобындағы бірқатар реалиялар транслитерацияланып, оларға мәтін ішінде не мәтіннен тыс экспликация беріледі. Мәселен, *айт* реалиясының аударылуын қарастырайық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л.Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(129)	“Тойға санаулы күн қалғанда құрбан айт басталды” [55, б. 51].	“До свадьбы оставались считанные дни, когда начался мусульманский праздник курбан-айт, отмечаемый в степи очень пышно” [111, б. 57].	“There was just a matter of days before the wedding, when the Muslim holiday of Kurban-ayt ⁸³ would begin. ⁸³ Eid al-Adh is the Muslim “festival of the sacrifice,” commemorating Abraham’s willingness to sacrifice his son, when God intervened through his angel Gabriel to tell him his sacrifice was already accepted” [112, б. 67].

Құрбан айт реалиясының ұлттық бояуы берілген микрконтексте актив, яғни оны аудармада түсіріп тастауға болмайды, себебі шығарма желісі бойынша айт кезінде жасалатын дәстүрлер сипатталады. Түпнұсқадағы құрбан айт реалиясына орыс тілінде мәтін ішіндегі экспликация берілген. Әрине, жай ғана транслитерация аударма реципиентіне түсініксіз болар еді. Дегенмен, аудармашы экспликациясындағы *отмечаемый в степи очень пышно* (далада

кеңінен атап өтілетін) түсініктемесін артық деп санаймыз, себебі бұл тіркес тіпті түпнұсқада жоқ. Ал экспликациядағы *мусульманский праздник* (мұсылман мерекесі) түсініктемесін өте орынды деп санаймыз. Ағылшын тіліндегі экспликация да өте дидактикалық, себебі тым көп ақпарат қамтиды. Көркем проза аудармасында мұндай энциклопедиялық ақпаратты қосудың жөні жоқ еді деп ойлаймыз. Ағылшын тілінде де *Muslim holiday of Kurban-ayt* (Құрбай-айт мұсылман мерекесі) экспликациясы да жеткілікті болар еді.

Орыс тіліндегі аудармада *құрбан айт*, *айт* реалиялары келесі микроконтекстерде жай ғана транслитерацияланған [111, Б. 57-59]. Аудармашы Л. Космухамедованың бұл нұсқасын орынды деп санаймыз, себебі алғашқы микроконтексте *айт* реалиясының семантикасы ашылған. К. Фитцпатрик, дегенмен, ағылшын тілінде айт реалиясына тағы бір рет мәтіннен тыс экспликация береді:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(130)	“– Ие, Шәріп аға! Қоныстарың құтты болсын! <i>Айт</i> құтты болсын! – деп ілтипат білдірді” [55, б. 53].	“– С новосельем, Шарип-ага! – Он, конечно же, имел в виду прибытие аула на джайляу. – Пусть полнится радостью <i>айт</i> !” [111, б. 59].	“Happy house-warming, Sharip-aga!” He meant the arrival of the aul at the jaylyau. “Let your <i>ayt</i> ⁸⁷ be filled with joy!” ⁸⁷ <i>The Muslim holiday</i> ” [112, б. 69].

Орыс тіліндегі аудармада айт реалиясы тек қана транслитерацияланса, ағылшын тіліндегі аудармада оған тағы да мәтіннен тыс экспликация беріледі. К.Фитцпатриктің бұл экспликациясын артық деп санаймыз, себебі *айт* реалиясының алғашқы қолданысында оған түсініктеме беріліп кетті. Бұл орайда көркем проза мәтініндегі бірізділік ережесі бұзылған. Дегенмен, бұл мысал қайталанатын реалияларға қосымша түсініктеме берудің қажеті жоқ дегенді білдірмейді. Келесі мысалды қарастырайық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(131)	“– Ал, <i>сүйінші</i> ! – деді көкесі. – Келін босанды” [55, б. 189].	“– <i>Сюинши</i> ! – смеясь, <i>потребовал он подарка за радостную весть</i> . – Родила сношенька” [111, б. 199].	“ <i>Syuinshi</i> ¹⁷⁷ ! he cried, laughing. Our daughter-in-law gave birth. ¹⁷⁷ <i>Syuinsh is a kind of sweet, and it is the custom of the Kazakhs to demand a reward such as sweets for good news</i> ” [112, Б. 205-206].

Түпнұсқада *сүйінші* реалиясы аталады. *Сүйінші* дегеніміз жақсы хабар айтқан кісіге берілетін сый. (131) микроконтексте аудармашы реалияны транслитерациялап, мәтін ішінде *потребовал он подарка за радостную весть* (қуанышты хабар үшін сый сұрады) экспликациясын береді. Аудармашының бұл нұсқасын барабар деп санаймыз, себебі ұлттық-тарихи бояу сақталған, әрі реалияның денотативті мағынасы да, ұлттық бояуы да барабар жеткізілген.

Аудармашы реалияның мәнін мәтіннен тыс глоссарий не сілтеме пайдаланбай-ақ, көркем проза стилімен үйлесетін экспликацияда аша алған. К. Фитцпатрик *сүйінші* реалиясының мәнін мәтіннен тыс экспликацияға шығарған. Сілтемеде сүйінші «тәттінің бір түрі, қазақтар дәстүр бойынша қуанышты хабар үшін тәттілер секілді сый сұраған» деп анықталады [112, Б. 205-206]. Аудармашы реалия мәнін орыс тіліндегі аударма секілді мәтін ішінде де ашуға болар еді. Оған қоса, реалия мәні де барабар емес, себебі сүйінші дегеніміз тек қана тәттілер емес, кез-келген бұйым. Айта кететін жайт, сүйінші реалиясы ағылшын тіліне *suinsh* (сүйінш деп оқылады) деп қате транскрипцияланған.

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(132)	“Апа! <i>Сүйінші!</i> Қызың бір емтиханнан аман-есен өтіпті. Едіге ағасы көмектесіпті” [55, б. 410].	“Апа! <i>Суйинши!</i> Наша дочь сдала первый экзамен. На отлично! Ей помог Едыге ага” [111, б. 440].

Сонымен, (131) микроконтексте сүйінші реалиясының ұлттық бояуы мағынасы экспликацияда берілген. (132) микроконтексте бұл реалия тек транскрипция арқылы аударылады. Біздің ойымызша, реалия романда екінші рет қолданылып, бірінші микроконтексте экспликация берілгенімен, екінші сөйлемде оған тағы да экспликация берілуі керек еді. Себебі реалияның екі қолданысының арасы алшақ, яғни бір сюжет аясында қолданылып тұрған жоқ, тіпті трилогияның екі кітабында көрініс табады. Оған қоса, екінші микроконтексте реалияның денотативті мағынасын контекстен аңғару мүмкін емес.

Салт-дәстүр реалиялары негізінен гипо-гипероним тәсілі арқылы аударылған. Бұл тәсіл әсіресе *той*, *ұзату той* реалияларының аудармаларында байқалады. Қазақ дәстүрінде үйлену той, ұзату тойдың айырмашылығы болса, орыс дәстүрінде мұндай айырмашылық жоқ. Сол себепті, аудармашылар *свадьба* гиперонимін ұсынады [111, б. 51]. Бұл нұсқа реалияның контекстуалдық мағынасын жеткізе алғанымен, ұлттық бояудың жоғалатыны анық. Мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(133)	“Хансұлудың <i>ұзатылу тойының</i> қамына әкешесі шындап кірісе бастады” [55, б. 46].	“Родители Хансулу вполную занялись приготовлениями к <i>свадьбе...</i> ” [111, б. 52].	“Khansulu’s parents began to prepare for the <i>wedding</i> in earnest...” [112, б. 60].

Бұл микроконтексттегі реалияның ұлттық бояуы орыс тілінде де, ағылшын тілінде де бейтарапталған. Аударма нұсқасын барабар деп есептеуге болады. Дегенмен, жоғалған «ұзату» семантикалық компонентін *қалыңдық жақтың (со стороны невесты, from the bride’s side)* мәтін ішіндегі экспликациясы арқылы жеткізуге мүмкін болар еді деп санаймыз.

Экспликациямен қатар, ұлттық бояуды сақтаудың бірден-бір жолы – функционалдық аналог тәсілін пайдалану. Мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(134)	“Қонақасыңды же! Өзіңе арнап жаңағы сойылған қара тоқтыны жаз бойы бордақылағам...” [55, б. 315].	“Угощайся. Этого черного ягненка, которого зарезали для тебя, я откармливал все лето” [111, б. 329].
(135)	“... Фильм режиссері өзі жатқан ақ боз үйде саған арнап қонақасы берді” [55, б. 465].	“... После заката тебя пригласил в юрту режиссер фильма, устройший дастархан для тебя” [111, б. 495].

Түпнұсқада *қонақасы* реалиясы аталады. Қонақасы дегеніміз үй иесінің келген қонағына тартатын дәмі. (134) микроконтексте аудармашы *угощение* (дәм) гиперонимін алып, грамматикалық трансформация арқылы *угощайся* (дәмін тат) етістігімен аударған. Әрине, қазақтың *қонақасы* реалиясының ұлттық бояуы ерекше. Бірақ аударма нұсқасы ұлттық бояуды толығымен жояды. Дегенмен, бұл аударманы барабар деп санаймыз, себебі *қонақасы* реалиясының өзі *қонақ* сөзінен шыққан. Орыс тіліндегі *угощайся* лексикалық бірлігінің де түбірі *қонақ*.

А. Жақсылықовтың (135) микроконтексте ұсынған *дастархан* нұсқасы – ерекше тапқырлықтың белгісі. Аудармашы ұлттық бояуды сақтау үшін аударма реципиентіне таныс *дастархан* функционалдық аналогын таңдаған. Сәйкесінше, реалияның қызметі де сақталған, белгілі бір дәрежедегі ұлттық-тарихи бояу да жеткізілген.

Салт-дәстүр реалияларының аударылу тәсілдері келесі кестеде келтірілген:

17-кесте. Салт-дәстүр реалияларының аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия	1	0
2	Транслитерация/транскрипция	12	4
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	5	1
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	4	7
5	Функционалдық аналог	1	0
6	Калька	0	0
7	Мәдени аналог	10	4
8	Экспликация	17	10
9	Гипо-гипероним	24	14
10	Контекстуалдық аналог	9	3
11	Грамматикалық трансформация	7	0
12	Түсіру	8	6
	Балама	0	0
	Аударылмаған сөйлемдер	3	52

Сонымен, бұл тақырыптық топта да транскрипциялау кезінде қателіктер болғанын байқаймыз. Салт-дәстүр реалияларын аударғанда ең жиі

қолданылатын тәсілдерге транслитерация/транскрипция, гипо-гиперониммен қатар, экспликация, мәдени аналог тәсілі жатады. Ұлттық-тарихи бояуды сақтаудың ең оңтайлы жолы – транскрипция/транслитерация мен мәтін ішіндегі экспликацияны немесе функционалдық аналогты таңдау.

15. Ұлттық ойын реалияларының берілу барабарлығы. Романдағы ұлттық ойын реалиялары: *айгөлек, ақсүйек, аламан бәйге, алтыбақан, асық, бәйге, ошақ бәйге, палуан күрес, соқыр теке* 23 түрлі микроконтексте көрініс табады. Реалиялардың арасынан сөздік реалиялар анықталған жоқ.

Ойын реалиялары тақырыптық тобында да ең жиі кездесетін аударма тәсілі – гипо-гипероним. Мәселен:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(136)	"Ақсүйек" ойнап жатып та, "Айгөлек" ойнап жатып та: Кел, кедей жастары, Ұйымдас жалшымен! Бай менен молданы Қойдай ку қамшымен! – деп түнгі аспанды бастарына көтеріп шуылдап жүргені" [55, б. 70].	"...в кости дети играют или еще во что – на устах у них эти строчки. До утра, считай, с куплетом этим носятся" [111, б. 77].	"...whether the kids were playing <i>bones</i> or <i>another game</i> – they had that poem on their lips. They would go around reciting the verse day and night..." [112, б. 92].

Түпнұсқада *ақсүйек* және *айгөлек* реалиялары аталады. Ақсүйекті жігіттер мен қыздар жиналып, жаздың айлы түнінде ашық далада ойнайды [141, б. 36]. *Айгөлек* те айлы кеште, далада өтетін ойын ретінде анықталады [118, б. 137]. Яғни түпнұсқада түнгі уақытта топ болып ойналатын ойындар меңзеледі. *Ақсүйек* реалиясы орыс тіліне де, орыс тілі арқылы ағылшын тіліне де гипероним тәсілімен *кости* (сүйек ойыны), *bones* (сүйек ойыны) деп берілген. Бұл нұсқаларды барабар деп санай алмаймыз, себебі орыс тіліндегі сүйек ойыны (игра в кости) үстелде ойналатын мүлде басқа ойын атауын білдіреді, әрі бұл ойын барысында топ болып өлең айту мүмкін емес, себебі ойын мұқият зейінді қажет етеді.

Ағылшын тіліндегі нұсқаның ешбір локалдық бояуы болмағанымен, ұлттық бояудың жоғалып тұрғандығы айқын. Екі тілде де *айгөлек* реалиясы түсірілген. Сонымен, аталған микроконтексте ұлттық бояу жеткізілмеген. Біздің ойымызша, берілген микроконтексте ойын атауларын экспликациясыз жай ғана транслитерация тәсілімен де беруге болар еді. Реципиент транслитерацияның ойын атауы екендігін ойнап жатып та (играют, were playing) етістігі арқылы да анықтай алар еді, ал аудармада ұлттық-тарихи бояу сақталар еді.

Сонымен, ойын атауларын аударғанда транслитерация тәсілінің оңтайлы екендігін анықтадық. Ал ойынның ұлттық бояуының контекстуалдық маңызы болмаса, оған қосымша экспликация берудің қажеті де жоқ. (137) мысалда аудармашы *ақсүйек* реалиясына транслитерациямен қатар мәтіннен тыс экспликация берген. Түсініктемеде реалияның сөзбе-сөз аудармасы мен ұлттық ойын екендігі беріледі.

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(137)	“Баяғыда, Хантөрткілдің жайлауында ауыл балалары боп, асыр сап "ақсүйек" ойнайтын жазғы кештерде де осы түнгі аспан...дәл сол күйінде” [55, б. 415].	“Хотя бы на йоту изменилось небо! Все такое же, как когда-то много лет назад Хансулу с друзьями допоздна играла в <i>аксуйек</i> . <i>Аксуйек – белая кость, национальная игра</i> ” [111, б. 444].

Аударма реципиенті *аксуйек* транслитерациясы арқылы да бұл реалияның ұлттық ойын екендігін түсіне алады, себебі *играть* (ойнау) етістігі осы ақпаратты жеткізіп тұр. Ал түсініктемедегі *белая кость* калькасы реципиентке ешқандай ақпарат бере алмайды. Сол себепті бұл сілтеменің қажеті жоқ деп санаймыз, өйткені түсініктеме тым жалпылама болып кеткен. Бұл орайда К. Фитцпатриктің *соқыр теке* реалиясына берген экспликациясын атап айтуға болады:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л.Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(138)	“Осындай жайбарақат торғын кешті ду-ду сақылдаған күлкіге толтырып, ауыл арасында бір топ қыз, бозбала " <i>соқыр теке</i> " ойнап жүр” [55, б. 20].	“Наполняя хохотом безмятежный вечер, резвилась молодежь: играли в " <i>слепого козла</i> ” [111, б. 23].	“Filling the serene night with laughter, the young people were having fun playing " <i>blind goat</i> .” <i>Blind goat is a version of blind-man's buff</i> ” [112, б. 22].

Соқыр теке реалиясы екі тілге де калька тәсілі арқылы аударылған. Ағылшын тілінде сілтеме беріліп, онда *соқыр теке* ойынының мәдени аналогы *blind-man's buff* аталған. Реалияның контекстуалдық маңызы бар, оны басқа ойын атауымен алмастыруға болмайды, себебі шығарма желісі бойынша бұл ойынның тәртібі суреттеледі. Осылайша, көркем проза стиліне нұқсан келгенімен аудармада реалияның ұлттық бояуы да, семантикасы да барабар берілген.

Ұлттық бояумен қатар, реалияның ұлттық бояуының берілуі де өте маңызды. Мәселен, романдағы *асық* реалиясының ұлттық бояуы ешбір микроконтексте ашылмаған.

(139) микроконтексте *асық* реалиясы тек ойын атауы ғана емес, ойын компонентінің атауы ретінде де кездеседі.

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(139)	“Кешегі күнге шейін ауыл ортасындағы айтақырда шаңқай түсте асыр сап <i>асық</i> ойнайтын Рысбек. Мына Ждақай сияқты балалар қараулық жасап жанжал шығара бастаса болды, жасқаншақтап ұтқан <i>асығын</i> қайтып бере қоятын” [55, б. 103].	“It seemed only yesterday that in the summer sun at the edge of the aul, he had spent hours with the aul's children, gambling with the <i>asyki</i> . If boys who were a little bolder like Jdakhay, kicked up a fuss, demanding that the <i>asyki</i> they lost be returned, Rysbek would timidly return them immediately” [112, б. 134].

Бұл сөйлемдер орыс тіліне аударылмаған. Мұның себебі де осы реалиялар болуы мүмкін. Ағылшын тіліне *асық* реалиясы транскрипцияланған, дегенмен контекстен асықтың қандай ойын екендігі аңғарылмайды. Жоғарыдағы сөйлемде реалияның ұлттық бояуы актив екендігін ескерсек, оған кем дегенде экспликация беру қажет екендігін анықтаймыз.

Ойындар тақырыптық тобында да қате транскрипциялар бар. Мәселен, *асық, ақсүйек* реалиялары ағылшын тіліне *asyk, aksuyek* деп емес, *asyki* [112, б. 134] (*асыки* деп оқылады), *aksiyek* [112, б. 118] (*аксиек* деп оқылады) болып берілген. Бұл да аудармашының салғырттығын дәлелдейді.

Ұлттық ойын реалияларының аударылу тәсілдері келесі кестеде келтірілген:

18-кесте. Ойын реалияларының аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия	0	0
2	Транслитерация/транскрипция	2	2
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	1	0
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	2	2
5	Функционалдық аналог	1	0
6	Калька	5	5
7	Мәдени аналог	0	0
8	Экспликация	1	1
9	Гипо-гипероним	6	2
10	Контекстуалдық аналог	0	0
11	Грамматикалық трансформация	0	0
12	Түсіру	1	2
	Балама	0	0
	Аударылмаған сөйлемдер	4	9

Қорыта келе, ұлттық ойын реалияларын аударғанда реалияның ұлттық бояуының маңызын ескеру керек. Егер контекстуалдық маңызы пассив болса, онда транскрипция/транслитерация, калька, гипо/гипероним секілді тәсілдер де жарайды, себебі реалияның ұлттық-тарихи бояуы жеткізіледі, ал денотативті мағынасы контексте *ойнау* бірлігімен тіркесу арқылы ашылады. Контекстуалдық маңызы жоғары реалияларға міндетті түрде экспликация, функционалдық аналог не мәдени аналог беру қажет.

16. Өнер реалияларының берілу барабарлығы. Бұл тақырыптық топқа 91 түрлі микроконтексте кездесетін *айтысу, ақын, дастан, домбыра, домбыраның құрсағы, құлағы мен сабы, домбырашы, жыр, жырау, жыршы, күй, терме* реалиялары жатады.

Бұл тақырыптық топта да орыс тіліне енген сөздік реалиялар бар. Мәселен, түпнұсқадағы *дастан, домбыра* реалиялары орыс тіліндегі аудармада *дастан, домбра* болып берілген. Сәйкесінше, домбырашы реалиясы да орыс тіліндегі зат

есімнен зат есім тудыратын -ист жұрнағы жалғану арқылы *домбристика* болып аударылған [111, б. 321]. Бұл нұсқалар реципиентке таныс болғандықтан, аудармаларды барабар деп есептейміз.

Домбыра реалиясы мәселе тудырмағанымен, домбыраның құрамдас бөліктеріне қатысты реалиялар айтарлықтай қиындық тудыруы мүмкін. Ұлттық аспаптың *шанағы, тиегі, қақпағы, сабы*, т.б. секілді бөліктері бар. Романда *құрсақ, құлақ, сап, шек* деген бөліктері аталады. Шекті музыкалық аспап болғандықтан *шек* сөзінің өзге тілдерде баламасы бар. Мәселен, орыс тілінде шекті аспаптардың шегін *струна* [115], ағылшын тілінде *string* [115] деп атайды.

Домбыраның өзге бөліктерін атайтын реалиялардың аудармаларына назар салайық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>
(140)	“Лабак ахун кең <i>құрсақ</i> үлкен қоңыр <i>домбырасын</i> күмбірлетіп <i>құлақ</i> күйін келтіріп біраз созаландап отырды” [55, б. 58].	“Долго <i>настраивал</i> ахун <i>инструмент</i> , срывающиеся из-под его пальцев низкие, гулкие звуки таяли в воздухе, наполненном ожиданием” [111, б. 65].
	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(141)	“ <i>Құлақ</i> күйі келген кең <i>құрсақ</i> қара домбыра енді тақымға тиген жарау аттай зымыран шабыс тілеп лып-лып етеді” [55, б. 320].	“ <i>Настроенная для кюя</i> , широкая и круглая в <i>нижней части</i> черная домбра начала подрагивать в ее руках, словно застоявшийся скакун, просящийся в стремительный намет” [111, б. 335].
(142)	“Домбыраны “дыңң”, “дыңң” шертіп <i>құлақ</i> күйін келтіре бастады” [55, б. 320].	“Ее пальцы пару раз ударили по струнам, затем она начала подкручивать <i>ушки домбры</i> ” [111, б. 334].

(140) және (141) микроконтексте *құлақ* реалиясының денотативті мағынасы актив емес, сол себепті аудармашылар генерализация тәсілін пайдаланып, *настраивать* (күйін келтіру) етістігімен аударған. Үшінші микроконтексте, керісінше, реалияның ұлттық бояуы актив, сол себепті аудармашы калька тәсілімен *подкручивать ушки* (құлағын бұрау) деп берген. Орыс тілінде шекті аспаптардың құлағын атайтын *колка* сөзі бар. Дегенмен, аудармашылар ұлттық бояуды сақтау мақсатында *ушко* сөзін алған. Біздің ойымызша, мәдени аналог та, калька тәсілі де аударма барабарлығын қамтамасыз ете алар еді.

Екінші микроконтекстегі *құрсақ* реалиясының аудармасын жетілдіру керек. Орыс тілінде гитара, балалайка секілді шекті аспаптардың *құрсағын корпус* деп атайды, сол себепті *нижняя часть* (төменгі бөлік) экспликациясынан гөрі, гиперонимін пайдаланған дұрысырақ еді деп есептейміз.

Романда *домбыра* реалиясымен қатар *күй* реалиясы да аталады. Бұл реалияны контекстегі қызметіне қарай не транскрипция, не генерализация арқылы беріп отырған. (143) мысалда бірінші сөйлемде *күй* реалиясы күйдің атауымен қатар айтылады, яғни оның ұлттық бояуы актив. Сол себепті, аудармашылар транскрипция тәсілін пайдаланған. Үшінші сөйлемде *күй* әуені сипатталады, яғни реалияның ұлттық бояуы пассив, сондықтан аудармашылар оны генерализация тәсілімен музыка деп береді.

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(143)	"Кішкентай" еді бұ күй. Шамырқанған шатақ күй. Күй көп ұзамай қарашаның ауыр қара бұлтындай түйілді" [55, б. 321].	"Это был кюй «Кишкентай». Кюй яростный, неукротимый. Спустя некоторое время, музыка сгустилась на одной ноте, мрачной осенней тучей зависла в воздухе" [111, б. 336].

Күй реалиясы бірнеше рет қайталанғандықтан аударма мәтіндегі экзотизмдерді азайту үшін, әрі аударма прагматикасын қамтамасыз ету үшін таңдалған бұл тәсілдер барабар деп есептейміз.

Өнер тақырыптық тобында айтысу реалиясы аудармада мүлде берілмеген. Мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космұхамедованың аудармасы</i>
(144)	" <i>Айтысқан</i> ақындардың женгендеріне де, жеңілгендеріне де бәйге берді" [55, б. 58].	"Не остались без даров и акыны – и те, что стали победителями, и те, что познали поражение" [111, б. 64].

«Айтыс – ауыз әдебиетінде ежелден қалыптасқан поэзиялық жанр, топ алдында қолма-қол суырып салып айтылатын сөз сайысы, жыр жарысы» [110, б. 149]. Түпнұсқадағы *айтысу* реалиясы арқылы осындай өнер жарысы меңзеледі. Алайда орыс тіліндегі аудармада бұл реалия түсірілген, мәдени ақпарат толық емес, себебі аударма реципиенті ақындардың қандай жарысқа қатысқандығын түсіне алмайды, тіпті ешқандай түсініктеме берілмеген *ақын* реалиясын да түсінбеуі ғажап емес. Ағылшын тілінің аудармашысы бұл сөйлемді мүлде аудармай тастап кеткен, яғни ұлттық ақпарат толығымен жоғалған. Біздің ойымызша, *айтыс* реалиясын транскрипциялап, мәтін ішінде ақын реалиясына экспликация беру қажет еді. Мәселен, *не остались без даров и акыны-сказители, принявшие участие в айтысе, и те, что стали ...* деген экспликация реалияның денотативті мағынасын да, ұлттық бояуын да бере алған.

Өнер тақырыптық тобында ерекше назар аударатын реалиялар – бір синонимдік қатарға кіретін, бірақ ұлттық бояулары әр қилы ақын, жыршы, жырау лексикалық бірліктері. Бұл реалия референттері сөз өнерінің өкілдері болғанымен, айырмашылықтары бар екендігін есте ұстаған жөн. Мәселен, ақын, жыраумен салыстырғанда жыршы – тек жыр-дастандарды орындаушы ғана [145, б. 565].

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космұхамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(145)	"Той бастар" айтқан <i>жыршыға</i> ат мінгізді" [55, б. 58].	" <i>Жырши</i> , который спел «Той-бастар» («Зачин для тоя») и тем возвестил о начале свадебной церемонии, скакуна подарил" [111, б. 64].	"The jyrshes, who sang the <i>Toy-bastar</i> arrived and thus heralded the beginning of the marriage ceremony; he presented a race horse. A <i>jyrsh</i> is a bard" [112, б. 77].

Жыршы реалиясы екі тілде де транскрипция арқылы берілген. Орыс тілінде реалияның функционалды мағынасын контекстен аңғаруға болады, сол себепті аудармашы оған қосымша түсініктеме беруді қажет деп санамаған. Ал ағылшын аудармашысы реалияға сілтемеде түсініктеме беруді жөн көрген. Түсініктемеде *жыршы* бард реалиясына теңестіріледі. Бұл жағдайда *бард* жыршы реалиясының мәдени аналогы болып табылады. Дегенмен, жоғарыда атап өткеніміздей, реалияның денотативті мағынасы контекстен аңғарылады, сол себепті сілтеменің қажеті жоқ.

“Жырау – өз жанынан жыр шығарып айтатын және эпикалық дастандар мен толғауларды орындайтын” болса [145, б. 558], «ақын – поэзиялық туындыларды (өлең, жыр-дастан, поэма) ауызша айтып не жазып шығаратын өнер иесі» [137, б. 176]. Бұл орайда *ақын* реалиясының *жыршы* мен *жырау* реалияларына гипероним бола алатынын байқауға болады. Аудармашылардың нұсқаларына назар салайық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космұхамедованың аудармасы</i>
(146)	“Айтысқан <i>ақындардың</i> жеңгендеріне де, жеңілгендеріне де бәйге берді” [55, б. 58].	“Не остались без даров и <i>акыны</i> – и те, что стали победителями, и те, что познали поражение” [111, б. 64].
	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(147)	“Өзіміздің Құдайдай табынып жүрген <i>ақынымыз</i> Сәкен, деп Ждақай іргеде жатқан қызыл мұқабалы кітапты қолына алды” [55, б. 259].	“Или – далеко ходить не надо – наш <i>поэт</i> Сакен, на которого мы молились, как на бога... – Ждахай взял томик с красной обложкой” [111, б. 265].

Бірінші микроконтексте *ақын* реалиясы транскрипцияланса, екіншісінде генерализация тәсілімен *поэт* деп берілген. Аударма сөздіктерде *ақын* реалиясы *поэт* деп аударылады. Алайда, орыс тіліндегі *поэт* – тек поэзиялық шығармалардың авторы ретінде анықталады [133]. Сондықтан *поэт* сөзі *ақын* реалиясының ұлттық бояуын толығымен қамти алмайды. Дегенмен, екі микроконтексті салыстырар болсақ, біріншісінде айтысқа қатысқан дәстүрлі өнер өкілдері меңзелсе, екіншісінде Кеңес үкіметі орнаған кездегі жаңашыл сөз шеберлері сипатталады. Сол себепті, А. Жақсылықовтың транскрипция емес, генерализация тәсілін таңдауын барабар деп есептейміз.

Жоғарыда атап өткеніміздей, *жырау* дегеніміз тек орындаушы ғана емес, сондай-ақ жыр-дастан авторы. Реалияның аудармаларына назар салайық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космұхамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(148)	“Тойда өтіп жатқан өнер айыстарының ішінен Хансұлуды елендеткен жалғыз-ақ <i>жырау</i> өнері болды” [55, б. 58].	“Привлекли ее внимание <i>сказители</i> ” [111, б. 64].	“The <i>story-tellers</i> attracted her attention” [112, б. 77].

Түпнұсқадағы жырау реалиясының ұлттық бояуы айқын, себебі өнер атауы ретінде көрініс табады. Дегенмен, аудармашылар генерализация тәсілін таңдап, орыс тілінде *сказитель*, ағылшын тілінде *story-teller* нұсқаларын ұсынған. Бұл аудармада тек ұлттық бояу ғана жоғалмай, түпнұсқа реалиясының денотативті мағынасы да толық ашылмаған. Біздің ойымызша, бұл контексте *жырау* реалиясының формасы да сақталуы қажет еді.

Өнер реалияларының аударылу тәсілдері келесі кестеде келтірілген:

19-кесте. Өнер реалияларының аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия	33	0
2	Транслитерация/транскрипция	14	7
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	2	0
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	2	7
5	Функционалдық аналог	3	0
6	Калька	2	0
7	Мәдени аналог	0	0
8	Экспликация	1	0
9	Гипо-гипероним	12	2
10	Контекстуалдық аналог	3	0
11	Грамматикалық трансформация	1	0
12	Түсіру	6	2
	Балама	0	0
	Аударылмаған сөйлемдер	12	73

Сонымен, өнер реалияларының ішінде *домбыра*, *дастан* секілді реалиялардың сөздік сәйкестіктері бар. Өнер тақырыптық тобында да гипо-гипероним тәсілдері жиі пайдаланылған. Мұндай тәсілді ұлттық бояуы пассив реалияларды аударуда пайдалану керек. Негізінде, музыкалық аспаптар реалияларын аударғанда негізгі аспапты транскрипциялап, ал оның құрамдас бөліктеріне мәдени аналог тапқан дұрыс деп есептейміз. Мәдени аналог табылмаған жағдайда калькалау, генерализация тәсілдерін пайдалануға болады. Жалпы алғанда, өнер реалияларын транскрипциялау да жеткілікті, себебі олардың денотативті мағынасы микроконтекстен аңғарылады. Кері жағдайда, мәтін ішіндегі экспликация беру қажет.

17. Наным-сенімге, мифологияға қатысты реалиялардың берілу барабарлығы. Бұл топтағы *албасты*, *әзәзіл*, *әзірейіл*, *жерұйық*, *сайтан*, *үр қызы*, *хор қызы*, *ыблыс* реалиялары 14 микроконтексте кездеседі.

Жалпы алғанда, мифологияға қатысты реалиялардың аудармасында форенизация стратегиясы басым болғандығы байқалады. Бұған транскрипция/транслитерация тәсілінің жиі қолданысы дәлел.

(77) микроконтексте *Қыдыр ата* реалиясы берілген. Қыдыр ата дегеніміз «халықтың байырғы мифологиялық танымында адамға ырыс, құт дарытатын, көкsegен тілегін орындайтын, қысылып-қиналғанда дем беретін, қауіп-қатерден

құтқаратын, қияметтің күніне дейін өлмейтін ең жоғарғы санаттағы әулие» [113, б. 160].

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(149)	“– Ал, Жаппар Ием, жар болғай! Жорытқанда жолымыз, <i>Қыдыр ата</i> жолдасымыз болғай! Тарт, балам! – деді дауысы саңқылдап” [55, б. 96].	“–Оу, повелитель вселенной, защити! Оу, <i>Кадыр-ата</i> , будь заступником в пути неведомом! – и, обращаясь к Булышу, заключил: – Трогаемся, сынок!” [111, б. 106].	“Oh, Lord of worlds, protect us! Oh, <i>Kydyr-ata</i> ¹³¹ , be our protector on an unknown path!”. Then turning to Bulysh, he concluded: “Let’s head off, sonny!” ¹³¹ <i>Kydyr-ata is a saint and protector of travelers</i> ” [112, б. 126].

(77) микроконтексте Қыдыр ата реалиясы жол жүріп бара жатқан кейіпкерлердің жолда сенер пірі ретінде қолданылған. Аудармашы Л. Космухамедова реалияны тек транслитерациялап қана қойған. Бұл нұсқаны барабар деп есептейміз, себебі реалияның ұлттық бояуы сақталған, ал денотативті мағынасын контекстен те аңғаруға болады. Шынында да, аударма реципиенті Қадыр атаның наным-сенімге қатысты атау екендігін түсіне алады. К. Фитцпатрик, дегенмен, ағылшын тілінде транслитерациямен қатар мәтіннен тыс экспликация беруді ұйғарған, осылайша, реалия рецепциясын 100% қамтамасыз етуге тырысқан. Біздің ойымызша, аудармашының бұл нұсқасы да барабар, дегенмен мәтіннен тыс экспликациясыз да аударуға болар еді.

Аудармада экспликацияны мәтіннен тыс емес, мәтін ішінде беруге тырысу керек екенін алдыңғы тарауларда айтып кеткен болатынбыз. Мәселен:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы
(150)	“ <i>Әзірейіл</i> өкшелегендей дүрсілдеп барады” [55, б. 31].	“Уж так топал, когда бежал, что можно было подумать, <i>Азраил, ангел смерти</i> , за ним гонится...” [111, б. 36].

Түпнұсқада *әзірейіл* реалиясы беріледі. *Әзірейіл* дегеніміз «бақи дүниеге аттанар адамның жан алғышы» [137, б. 433]. Түпнұсқа авторы кейіпкердің шапшаңдығын суреттеу үшін осы реалияны қолданған. Микроконтексте реалияның ұлттық бояуы актив. Сол себепті, аудармашы транскрипциямен қатар, мәтін ішінде *ангел смерти* (ажал періштесі) экспликациясын береді. Біздің ойымызша, аударма барабар, себебі денотативті мағына да, ұлттық бояу да жеткізілген.

Ұлттық-тарихи бояуды жеткізудің тағы бір жолы – функционалдық аналогты қолдану. Мәселен:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы
(151)	“Ждақайдың алдында бейне <i>хор қызы</i> отырғандай” [55, б. 373].	“Ждахаю чудилось, что перед ним сидит <i>сама пери</i> ” [111, б. 36].

Түпнұсқада *хор қызы* реалиясы беріледі. *Хор қызы* дегеніміз «Құран Кәрімде пейішке кіргендердің болашақ жары ретінде сипатталатын жұмақтың пәк аруы... Діни және халық әдебиеттерде хор қызы алуан түсті гүлден жаратылған, асыл гауһардай нұрын шашқан, кеудесінде Алланың аты мен өзінің жұбайының есімі жазылған сұлу қыз бейнесінде сипатталады» [132, б. 603]. Түпнұсқа авторы хор қызы реалиясын өте сұлу әйел адамды сипаттау үшін пайдаланған. Аудармашы А. Жақсылықов бұл реалияның орнына шығыстық бояуы бар, *пери* сөзінің транслитерациясы *пери* нұсқасын береді. Дегенмен, аудармада қосымша экспликация берілмейді. *Пери* лексикалық бірлігі орыс тілінде «иран мифологиясы бойынша – жұмақтан шеттетілген, адамдарды жындардан қорғайтын азғын періште» деп анықталады [133]. Бірақ оның «өте сұлу әйел» деген ауыспалы мағынасы да бар [133]. Мәселен, «Как пери спящая мила, она в гробу своем лежала» деген М.Ю. Лермонтовтың өлең жолдары да бар [133]. Сонымен, аудармашының бұл нұсқасын барабар деп есептейміз, себебі реалияның денотативті мағынасы сақталған, ұлттық-тарихи бояу да берілген. Тек қана реалияның формасы сақталмаған. Мұның да себебі бар – *хор қызы* реалиясының *хор қызы* немесе *девушка хор* секілді транскрипциялары аударма стиліне сай келмес еді.

Экспликация тәсілін пайдаланған кезде реалиялардың денотативті мағынасы берілгенімен, форманың жоғалатыны анық. Мәселен:

	Түпнұсқа	А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы
(152)	“Сол салдыр арасынан "қызыл жағалы" сұр формалы кезекшіні көреді. Бұның жаналғышы, әзірейілі сол” [55, б. 293].	“Сквозь эту рябь и туман почти не различить красные петлицы и серую форму дежурного. Эта нечистая сила – посмертный провожатый его души” [111, б. 302].

Түпнұсқада *әзірейіл* реалиясы беріледі. Жоғарыда айтып кеткеніміздей, *әзірейіл* дегеніміз өлген адамның жанын алатын періште. Аудармашы бұл микроконтексте тек экспликация тәсілін пайдаланып, *посмертный провожатый* (өлімге шығарып салғыш) деген нұсқаны береді. Әрине, ұлттық-тарихи бояу түсірілген. Сол себепті, Азраил транскрипциясын да қосқан дұрыс деп ойламыз.

Сонымен, наным-сенім, мифологияға қатысты реалиялардың аударылу тәсілдері келесі кестеде келтірілген:

20-кесте. Наным-сенім реалияларының аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия	0	0
2	Транслитерация/транскрипция	3	0
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	2	0
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	1	1
5	Функционалдық аналог	1	0
6	Калька	0	0

20-кестенің жалғасы			
	1	2	3
7	Мәдени аналог	1	2
8	Экспликация	5	0
9	Гипо-гипероним	0	0
10	Контекстуалдық аналог	0	1
11	Грамматикалық трансформация	0	0
12	Түсіру	1	0
	Балама	0	0
	Аударылмаған сөйлемдер	0	10

Бұл тақырыптық топта ең жиі қолданылған тәсілдерге транскрипция/транслитерация, экспликация жатады. Ұлттық-тарихи бояуды барынша сақтау қажет болған жағдайда экспликациялы транскрипция/транслитерация тәсілі ең оңтайлы болады. Жай ғана экспликация реалияның ұлттық бояуын жоятыны анықталды. Көркем проза мәтініндегі реалияларды аударудың ең тиімді тәсілдерінің бірі – реалияны аударма реципиентіне таныс, денотативті мағынасы шамалас экзотизммен аудару. Бұл функционалдық тәсіл деп аталады.

3.1.3 Әлеуметтік-саяси реалия-сөздердің берілу барабарлығы

1. Этноним-реалиялардың берілу барабарлығы. Романдағы *әлім, адай, табын, құнанорыс, ажым, қаражон, жалпақтіл* секілді этнонимдер 14 түрлі микроконтекстте кездеседі.

Орыс тіліндегі аудармада тек 8 микроконтекст, ал ағылшын тіліндегі аудармада тек 3 микроконтекст ғана берілген. Аудармашылардың ру мен тайпа атауларын аудармай, қалдырып кетуінің себебі – ақпаратты жеңілдету, әрі тым ұзақ түсіндірмелердің алдын алу. Мәселен, ұлттық-тарихи бояуды сақтау мақсатында ру мен тайпа атаулары транслитерациялануы қажет. Сәйкесінше, транслитерацияға экспликация беру қажет. Егер қандай да бір ру атауына белгілі бір жүз ішіндегі ру немесе Қазақстанның қандай да бір аймағын мекендейтін ру секілді жалпылама түсініктеме берілсе, оның реципиент үшін ешқандай ақпараттық маңызы болмайды. Ал қазақ халқының жүзге, руға бөлінетіндігі, ру мен тайпалардың өзіндік ерекшеліктері, стереотиптер туралы маңызды ақпаратты беру үшін көлемді түсініктеме беру қажет. Көркем шығарма энциклопедия рөлін атқармағандықтан, мұндай ұзақ түсініктемелерді берудің жөні жоқ. Дегенмен, мұндай тәсіл шығарма мазмұнына нұқсан келтірмеуі қажет. Мына сөйлемдерге назар аударайық:

(153)	<p>“– Сен... сен, Жорға, аш таптық пердеңді! Рушылдығыңды мойында, сен кеңес ағасы болғалы бері кім таяқ жеп жатқан? Таяқ жеп жатқан <i>ажым мен жалпақтіл!</i> Өтірік депші!..</p> <p>– Әрине, рас! Рас болмаса бүгінгі спесекте неге бір <i>қаражон</i> жоқ? Неге бір ағайының жоқ?..</p> <p>– Спесекте <i>қаражон</i> жоқ. Өйткені, сенің соғып отырғаның кедей-кембағалдың емес, бір атаның сойылы! Өтірік депші!” [55, б. 156].</p>
-------	--

Бұл мысалдардан ұғатынымыз – қазақ халқының жүзге, руға бөлінетіндігі, рушылдықтың бар екендігі, солай тұра қазақтардың ағайындарын қорғайтындығы, туыстық қатынастардың беріктігі, яғни қазақ ұлты туралы этномәдени ақпарат. Бұл ақпаратты *ажым, жалпақтіл, қаражон* секілді тайпа атауларының қолданысынан ұғуға болады. Өкінішке орай, бұл реалиялар не орыс тіліндегі, не ағылшын тіліндегі аудармаларда берілмеген. Жалпы, осы эпизодтағы рушылдық туралы ақпарат та аударылмаған. Біздің ойымызша, мұндай аударма дұрыс емес, себебі тек микроконтекстегі ғана емес, макроконтекстегі этномәдени ақпарат та берілмей қалған.

Ру мен тайпа реалияларының өзге аудармаларында негізінен транслитерация/транскрипция тәсілі қолданылған, мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>
(154)	“Аз сөйлеп көп тындай отырып <i>әлім, адай, табын</i> – үш атаның баласы түгел бір пәтуға келгенше әліптің артын бақты” [55, б. 192].	“Из трех родов здесь люди – из <i>алима, адая, табына</i> ” [111, б. 202].

Берілген микроконтексте *әлім, адай, табын* атты үш ру атауы беріледі. Сөйлемде бұл реалиялардың контекстуалдық маңызы пассив. Реалиялардың семантикасы сөйлемдегі үш атаның баласы тіркесінен аңғарылады. Сол себепті, аудармашы Л. Космухамедова реалияларды транслитерация тәсілімен *алим, адай, табын* деп берген. Аударма нұсқасын барабар деп есептейміз, себебі бұл микроконтексте қосымша экспликация берген артық болар еді.

Ру мен тайпа атауларын реципиентке түсінікті ету мақсатында транслитерация/транскрипция тәсілдерімен бірге мәтін ішіндегі экспликация тәсілін қолдану жиі кездеседі. Мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>
(155)	“Оның үстіне ана жақтан адай, мына жақтан табын, әлім арасынан шығып қосылып жатқандар тағы бар” [55, б. 87].	“И народу отовсюду прибавлялось – из Адая, Табына, Алима и других родов” [111, б. 97].

Берілген микроконтексте адай, табын, әлім реалиялары аталады. Бұл сөйлемде олардың тек денотативтік мағынасы актив. Аудармашы *других родов* (басқа рулар) экспликациясын қоса отырып, реалиялардың ру атауы екендігін мәтін ішінде көрсете алған. Ру атауларына экспликация ретінде осындай *род* (ру), *подрод* (тайпа), *clan* (ру), *subclan* (тайпа) секілді гиперонимдер қолдануға болады. Аудармашының нұсқасын барабар деп санаймыз, себебі денотативті мағына мен форма сақталған, ұлттық-тарихи бояу, реалиялардың контекстуалдық мағынасы сақталған. Оған қоса, көркем проза мәтінінің стилі сақталған.

Жоғарыда аталған гиперонимдер мен транслитерациялар ру мен тайпа атауларын тек атап қана қояды, яғни денотативтік мағынасын ғана жеткізе алады, бірақ белгілі бір ру мен тайпа жөніндегі стереотиптік ақпаратты бере алмайды. Келесі мысалдарға назар аударайық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитұпатриктің аудармасы</i>
(156)	“Төркіні – <i>адайдың құнанорыс</i> деген тайпасы” [55, б. 74].	“Из <i>воинственного подрода кунанорыс в роду адай</i> происходила она” [111, б. 82].	“She was from the <i>warrior sub-clan Kunanorys of the Aday clan</i> ” [112, б. 96].
(157)	“ <i>Адайдың</i> ақкөз жігіттері аясын ба, Бұқарбайды мес қылып сабайды да, атына теріс мінгізіп келген жағына қарай айдап жібереді” [55, б. 187].	“А в ауле этом из <i>рода адай</i> разве пожалеют развратника? Избили, испинали, говорят, до полусмерти и, задом наперед на конский круп посадив, <i>восвояси</i> отправили” [111, б. 197].	-

(156) сөйлемде романда күш-қайратымен ерекшеленетін кейіпкер Дәу апаны суреттейді. Бұл микроконтексте қолданылған *адай*, *құнанорыс* реалиялары тек ру мен тайпа атауын ғана атап қоймай, ассоциациялық ақпарат та береді. Адай руы туралы естігенде қазақ халқында *намысшыл*, *қайратты*, *бірбеткей* секілді ассоциациялар туындайды. Қазақтың кейбір руларының мінез-құлқы мен психологиялық ерекшеліктерін зерттеуші ғалым М. Қожанұлы адайдан шыққан Қашаған жыраудың «*Адай* деген ел едік, Абайсыз өскен алшаңым, Тәксіз өскен *тарпаңым*» деген сөздерін келтіріп, жыраудың адайлықтарды тарпаңға, яғни асау жылқыға теңегендігін атап өтеді [161]. Қазақтың «Кіші жүзді найза беріп жауға қой» деген сөзінің өзі Кіші жүз руларының мінез-құлқынан хабар береді. Әрине, бұл ассоциациялар түпнұсқа оқырманына сөзсіз түсінікті. Ал осы қосалқы семаны аудармада беру үшін аудармашылар транслитерациямен қатар, экспликация тәсілін де қолданып, *воинственный* (жауынгер) және *warrior* (жауынгер) сын есімдерін қосқан. Бұл аударманы барабар деп есептейміз, себебі ұлттық-тарихи бояу, реалиялардың контекстуалдық мағынасы мен қызметі сақталған.

(157) сөйлемде де *адай* жігіттерінің *намысшыл* мінез-құлқы меңзеледі. Мәселен, *ақкөз адай* тіркесі турасында М. Қожанұлы мынадай пікір жазады: «ел аузында «ақкөз Адай» деген тіркес те бар. Біздіңше, бұл тіркестен *адай* руы адамдарының бетің бар жүзің бар демей шындықты бетке айту, берген сертіне мәртікпен қарайтын, ретті жерінде сөзге тоқтамағанды ұрып та жіберетін (тентектік), кейде сөз мәнісін түсінбейтіндерге тізесін батырып өктем сөйлейтін (зорлықшыл), кейде нағашылы-жиенді қалжыңдап, әлкес-шәлкес сөйлейтін (оспадарлық) мінез-құлқына қарап осылай атаса керек» [161]. Аудармада *ақкөз* сын есімі аударылмаған, сол себепті *адай* транслитерациясы мен *rod* (ру) гиперонимі реалияның қосалқы семантикалық компоненттерінен хабар бере

алмайды. Бұл аудармада ұлттық-тарихи бояу сақталғанымен, реалияның контекстуалдық мағынасы толық ашылмаған.

Сонымен, этноним-реалиялардың аударылу тәсілдері келесі кестеде келтірілген:

21-кесте. Ру реалияларының аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	7	3
2	Контекстуалдық аналог	1	0
3	Түсіру	6	11

Романдағы этноним-реалияларының аудармаларының барабарлығына келетін болсақ, мынадай қорытынды жасауға болады. Ұлттық бояуы актив ру мен тайпа реалияларын негізінен транслитерация мен оған іргелес гипероним арқылы аудару керек. Көп жағдайда ру мен тайпа реалиялары аударылмай қалған. Реалияны аудармай тастап кету үшін оның микроконтекспен қатар, макроконтекстегі маңызын біліп алу қажет. Ұлттың өзіндік ерекшеліктерінен хабар беретін, шығарма желісіне ықпалы бар актив реалияны міндетті түрде аудару керек.

2. Әлеуметтік-саяси реалиялардың берілу барабарлығы. Романдағы *ауыл, кеңшар, аудан, ауылдас, ақсақал, жігіт, қарасақал, көксақал, бай, жатақ, жалшы, батырақ, ауыл ағасы, ауылдық кеңес ағасы, ауылнай, ауылсовет, би, әкім, хан, қожя, молда, алаш, алашорда, шала қазақ* секілді реалиялар 510 микроконтексте кездеседі.

Ең жиі кездесетін әлеуметтік-саяси реалияға *ауыл* бірлігін жатқызуға болады. Бұл реалия романда 313 рет аталады. Ауыл – «әр қазақ баласы, әсіресе үлкен ұрпақ өкілдері үшін ерекше қастерлі де, қасиетті ұғым» [137, б. 362]. Ауыл реалиясы Орта Азия халықтарының мекендейтін қоныстарының атауы ретінде орыс тіліндегі сөздіктерге енген, сол себепті аудармашылар сөздік сәйкестікті өте жиі пайдаланған. Сондай-ақ, *казахи* (қазақтар) [111, б. 216], *люди* (адамдар) [111, б. 84], *народ* (халық) [111, б. 127], *кочевники* (көшпенділер) [111, б. 438] контекстуалдық аналогтары да беріледі. Аудармашылардың сөздік реалияны емес, өзге нұсқаларды пайдалануына реалияның контекстегі қызметі әсер етеді. Мәселен:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(158)	“Жылқыны Жем бойындағы тепсеңге айдап салып, Шеге кешке таман құмсақ жағалаудағы радиосы сымпылдаған <i>ауылға</i> қарап тұрған” [55, б. 138].	“В тот день Шеге, выгнав по обыкновению скотину на луг у реки, смотрел на <i>поселок</i> , где громко говорило радио, а он его слушал” [111, б. 146].	“In the evening, after driving the horses out to a grazing area on the river bank, Shege stood looking at the evening <i>aul</i> , plunged into the twilight to the drone of the radio loudspeaker” [112, б. 160].

Түпнұсқадағы *ауыл* реалиясы орыс тіліндегі аудармада *поселок* (қоныс) деп берілген. Мұндай нұсқа таңдаудың өзіндік себебі де бар. Ауыл – көшпелі өмір салтын жүргізген қауымдастықтың қонысы, ал түпнұсқада отырықшылыққа көше бастаған, көші-қоны азайған, бұрынғыдай рулас, ағайынды адамдардың емес, көбіне істес адамдардың біріккен қонысы суреттеледі. Аудармашы Л.Космухамедова осы айырмашылықты түсініп, генерализация тәсілін пайдаланған. Дегенмен, ағылшын тілінде транскрипция тәсілі сақталған. Алдыңғы контекстерде ағылшын тіліндегі *aul* транскрипциясына «Орта Азидағы кішкене қоныстың атауы» деген сілтемедегі түсініктеме де беріледі [111, б. 8]. Сол себепті, жоғарыда аталған транскрипцияға тағар мініміз жоқ: ұлттық бояу сақталған, әрі реалияның микроконтекстегі қызметі жеткізілген.

Тарихи-саяси факторларға байланысты орыс тілінің түсіндірме сөздіктеріне енген әлеуметтік реалияларға, *ауыл* бірлігімен қатар *молда*, *хан*, *жігіт*, *батырақ* реалиялары жатады. Бұл сөздер орыс тілінде сәйкесінше *мулла*, *хан*, *джигит*, *батрак* болып берілген. Ағылшын тіліне де *молда*, *хан* реалиялары енген, сол себепті олардың *khan*, *mullah* транскрипциялары реципиентке қиындық тудырмайды, ал ұлттық бояу сақталады.

Реалиялардың ұлттық бояуын сақтау мақсатында баламасы бар лексикалық бірліктер де транскрипцияланған. Мәселен, бай сөзінің орыс тілінде *богач*, ағылшын тілінде *the rich* секілді сәйкестіктері бар. Бай дегеніміз «дәстүрлі қазақ қоғамындағы дәулетті әлеуметтік жік өкілі, қоғамда айтарлықтай орны бар, төрт түлік мал жиған, жеке меншіктің, ауқатты шаруашылықтың иесі, әрі ұйымдастырушысы» [137, б. 478]. Орыс тіліндегі түсіндірме сөздікте *богач* байлықтың иесі болып анықталса [133], ағылшын тілінде *the rich* ақшасы мен байлығы көп адам болып анықталады [125]. Дегенмен, аудармашылар бұл сәйкестіктерден бас тартып, *бай* реалиясын екі тілде де транскрипция арқылы береді. Оған қоса, ағылшын тілінде сілтемеде түсініктеме беріледі:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(159)	“Әзберген өмірге өлердей ызалы. Әсіресе, "байлардың күні батуға таяу" деген, кеше жәрмеңкеде есіткен әңгімеден кейін ызалы” [55, б. 6].	“Не спится Азбергену после разговоров, которые он услышал вчера на ярмарке в городе Темире, – заходит, мол, солнышко для баев” [111, б. 8].	“Azbergen could not fall asleep; he was seriously worried about the conversations he had heard yesterday at the bazaar, that supposedly the sun was setting for the bays... <i>The bays were wealthy owners of herds</i> ”. [112, б. 7].

Сәйкесінше, орыс тіліндегі сәйкестіктер бай реалиясының гиперонимі, яғни бейтарап сәйкестігі ғана бола алады. Сол себепті, аудармашылардың нұсқасын барабар деп есептейміз.

Айтарлықтай мәселе тудыратын әлеуметтік реалияларға *ақсақал*, *көксақал*, *қарасақал* секілді лексикалық бірліктерді жатқызамыз. *Ақсақал* дегеніміз «ауыл-аймақтың жасы егде тартқан құрметті адамы» болса [137, б.158], *көксақалдың* жасы ақсақалдан кішілеу, ал *қарасақал* дегеніміз орта жастағы құрметті,

орныққан ер-азамат. Түпнұсқа реципиенті бұл реалиялардың мәнін *ақ, көк, қара* секілді түстер арқылы шамалап түсінсе, аударма реципиенті калькаланған аударманы тіптен қабылдамауы мүмкін. *Аксақал* транскрипциясы орыс тілінің кірме сөздер сөздігінде кездеседі, оған татар халқында егде жастағы ел басқарушылар деген анықтама берілген [124]. Сол себепті, орыс тілінің аудармашылары *ақсақал* реалиясын транскрипция тәсілімен беріп отырған. Ағылшын тілінде транскрипцияға мәтіннен тыс экспликация да беріледі [112, б. 31].

Көксақал мен *қарасақал* реалияларын аудару кезінде аудармашылар тығырыққа тірелген тәрізді:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(160)	“Ауылдың бас көтерген <i>ақсақал, қарасақалдары</i> Шәріптің үйінде екен” [55, б. 26].	“Солидные <i>мужи</i> аула, <i>аксакалы</i> , восседали в юрте Шарипа” [111, б. 29].	“The prominent <i>men</i> of the aul, the <i>aksakals</i> , sat solemnly in Sharip’s yurt. <i>The aksakals are the elders of the aul</i> ” [112, б. 31].
(161)	“Елді көшіріп жүрген <i>ақсақал, көксақалдарды</i> еңкілдетіп <i>мелиса</i> ауданға айдады” [55, б. 160].	“... <i>Аксакалов, старых и средних лет,</i> милиционеры как подстрекателей гнали в район” [111, б. 168].	-

Бірінші сөйлемдегі *қарасақал* реалиясы аудармада мүлде көрініс таппаған. Аудармашылар тек *ақсақал* реалиясының семантикасын ашқан. Екінші сөйлемде аудармашы *көксақал* реалиясының денотативті мағынасын беру мақсатында мәтін ішінде *средних лет* экспликациясын жасаған. Әрине, ұлттық бояуды беруде де, жалпы денотативті мағынаны беруде де бұл тәсіл жеткіліксіз. Біздің ойымызша *көксақал* реалиясын да транскрипциялап, сын есім түрінде экспликация жасауға болар еді.

Әлеуметтік-саяси реалиялардың аударылу тәсілдері келесі кестеде келтірілген:

22-кесте. Әлеуметтік-саяси реалиялардың аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия	255	0
2	Транслитерация/транскрипция	83	187
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	1	0
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	2	8
5	Функционалдық аналог	14	0
6	Калька	0	2
7	Мәдени аналог	5	3
8	Экспликация	4	3

22-кестенің жалғасы			
	1	2	3
9	Гипо-гипероним	5	2
10	Контекстуалдық аналог	26	13
11	Грамматикалық трансформация	20	0
12	Түсіру	56	25
	Балама	5	0
	Аударылмаған сөйлемдер	33	266

Қорыта келе, әлеуметтік-саяси реалиялардың орыс тіліндегі аудармаларында сөздік реалиялар, транскрипция тәсілдері, ағылшын тіліндегі аудармада транскрипция тәсілдері басым. Саяси, таптық, әлеуметтік ерекшеліктердің ұлттық бояуын көрсету мақсатында аудармашылар осындай тәсілдерді пайдаланған.

3. Туыстық реалиялардың берілу барабарлығы. Романдағы *бажа, бәйбіше, жамағайын, жамағат, жезде, жекжат, жеңге, жеті ата, жиен, көке, қайнаға, қайны, қайын сіңлі, құда, нағашы, тоқал, төркін* секілді туыстық атаулар 137 түрлі микроконтексте кездеседі.

Бұл тақырыптық топта ең жиі қолданылған аударма тәсілдеріне транскрипция/транслитерация жатады. Мәселен (162) микроконтексте *бәйбіше, тоқал* реалиялары аудармада транслитерацияланып, олардың мағынасын ашу мақсатында мәтін ішінде не мәтіннен тыс экспликация берілген. Орыс тілінде *бәйбіше* реалиясына *первой жены отца* (әкесінің бірінші әйелі), ал *тоқалға* *второй жены* (екінші әйелі) деген мәтін ішіндегі түсініктеме беріледі. Аудармашы реалияның мағынасын да, формасын да, ұлттық-тарихи бояуын да, сөйлемдегі қызметін де сақтаған. Ағылшын тілінде *бәйбіше* реалиясына мәтін ішінде *his father's first wife* (оның әкесінің бірінші әйелі) және мәтіннен тыс, сілтемеде *the baybishe is the senior wife* (*бәйбіше – үлкен әйелі*) экспликациялары беріледі. Біздің ойымызша, ағылшын тіліндегі сілтемедегі экспликацияның қажеті жоқ, себебі реалия денотативті мағынасы мәтін ішінде де ашылып тұр.

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(162)	“Әзберген анау, басына шапанын бүркеп жатқан Пахраддиннің інісі. Пахраддин – <i>бәйбішеден</i> , бұл <i>тоқалдан</i> туған” [55, б. 6].	“Азберген – младший брат Пахрадина, вот того, что лежит неподалеку, с головой закутавшись в чапан. Пахраддин – от <i>байбише</i> , <i>первой жены отца</i> , в он Азберген – от <i>тоқал</i> , <i>второй жены</i> ” [111, б. 8].	“He was Pakhraddin’s youngest brother, the one who was laying nearby, wrapped up in chapan from head to toe. Pakhraddin was the son of the <i>baybishe</i> , <i>his father’s first wife</i> , and he, Azbergen, had been born of the <i>tokal</i> , or <i>second, youngest wife</i> . <i>The baybishe is the senior wife</i> ” [112, б. 7].

Бірқатар туыстық атаулардың орыс тілінде баламасы бар. Мәселен, *бажа* реалиясына *свояк*, *құда* реалиясына *сват* лексикалық бірліктері беріледі. Аудармада да осы сөздік сәйкестіктер қолданылған.

Алыс туыстарды білдіретін реалиялар, негізінен, мәтін ішіндегі экспликация тәсілі арқылы аударылған:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитұпатриктің аудармасы
(163)	“Бұлыштың бұрынғы өлген әйелі Хансұлуларға жамағайын болып келетін” [55, б. 42].	“Покойная его жена была в дальнем родстве с Пахраддином...” [111, б. 47].	“His late wife had been a distant relative’s of Pakhraddin’s...” [112, б. 54].
(164)	“Қалтасында бұларға жекжат болып келетін Битемір дегеннің адресі... Андалы күйеу балаға жамағайын болады-мыс” [55, б. 334].	“В кармане лежал свернутый адрес Битемира, ее дальнего родича... Ихх связывало родство с зятем Битемира” [111, б. 352].	-

Түпнұсқада *жамағайын*, *жекжат* секілді туыстық реалиялар аталады. Аудармада оларға *алыс туыс* (дальнее родство, дальний родич, distant relative) деген жалпылама экспликация беріледі. Аудармада реалиялардың семантикасы толық ашылмағанымен, аударманы барабар деп есептейміз, себебі бұл реалиялардың толық семантикасы микроконтексте маңызды емес. Мәселен, жамағайын дегеніміз «жеті атаның арғы жағындағы аталардан барып қосылатын алыс ағайын» [145, б. 201]. Ал *жекжат* дегеніміз «қаны жағынан туыс емес жақындықты білдіретін атау... құданың құдасы, нағашының бөлесі, жиеннің балдызы, т.б.» [145, б. 279] Бірақ бұл ақпарат көркем мәтін реципиенті үшін артық деп санаймыз. Оған қоса, берілген микроконтекстерде реалиялардың контекстуалдық маңызы пассив.

Жоғарыда аталған тәсілдерден басқа, туыстық реалияларды аудару үшін гипо-гипероним тәсілі де жиі қолданылған. Мәселен, *нағашы* реалиясына *родичи* (туыстар) [111, б. 139], *көке* реалиясына *отец* [111, б. 20], *father* [112, б. 18] (әке), *бәйбіше* реалиясына *жена* (әйел) [111, б. 203], *wife* (әйел) [112, б. 210], т.б. гиперонимдері берілген. Гиперонимдер реалиялардың түрлік-типтік мағынасын бере алғанымен, ұлттық бояуды жоятыны белгілі. Мысалы:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитұпатриктің аудармасы
(165)	“Қозбағар жалт беріп, шыға қашпақ боп есікті итеріп еді, аша алмады. Ар жағынан <i>жеңгелері</i> басып тұрған” [55, б. 62].	“Вместо ответа, Козбагар толкнулся было в дверь, да та не поддалась – <i>тетушки</i> подпирали ее, засмеялись...” [111, б. 69].	“Kozbagar stepped backward and was about to push open the door but it wouldn’t yield – the aunts were all pushing against it, laughing and whispering...” [112, б. 79].

Берілген микроконтексте *жеңге* реалиясы аталады. Жеңге дегеніміз «туысқандық атау. Ағаның әйелі қайны мен қайын сіңліге жеңге болады» [145, б. 310]. Қазақ қоғамында жеңгенің орны бөлек болған. Қайны мен қайын сіңлілеріне қамқоршы, ақылшы болып, ат қойып, ойнайтын да осы жеңге болған.

Берілген микроконтексте де осы жеңгелер мен қайының арасындағы достық, сыйластық, т.б. сезімдер суреттеледі. Орыс тіліндегі аудармада осы бір семантикалық компонент рең мәнін тудыратын -ушк жұрнағы арқылы берілген. Әрине, *тетушка* (ананың не әкенің әпкесі) гиперонимі *жеңгенің* семантикасын толық бере алмас, бірақ аудармашы ұлттық бояуды сақтауға талпыныс жасаған. Ағылшын тілінде бұл рең мәні берілмеген, *aunt* (ананың не әкенің әпкесі) гиперонимі арқылы аударылған.

Туыстық реалиялардың аударылу тәсілдері келесі кестеде келтірілген:

23-кесте. Туыстық реалиялардың аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия	0	0
2	Транслитерация/транскрипция	54	37
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	4	3
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	1	4
5	Функционалдық аналог	0	0
6	Калька	0	0
7	Мәдени аналог	0	0
8	Экспликация	10	4
9	Гипо-гипероним	21	19
10	Контекстуалдық аналог	4	7
11	Грамматикалық трансформация	3	0
12	Түсіру	26	8
	Балама	8	0
	Аударылмаған сөйлемдер	6	55

Сонымен, туыстық реалияларды аударуда ең жиі қолданылған тәсілдерге транскрипция/транслитерация, гипо-гипероним және экспликация жатады. Жақын туыстық атаулардың сөздік сәйкестіктері табылғанымен, алыс туыстық атаулардың баламасы бола бермейді. Мұндай атауларды аударуда экспликация тәсілі қолданылған. Контекстуалдық маңызы төмен реалиялар гипо-гипероним тәсілі арқылы берілген.

4. Қаратпа реалия-сөздердің берілу барабарлығы. Бұл топтағы *аға, бәйбіше, келін, құдаша, ағай, жеңеше, жеңгей, ата, көке, құда, баба, жезде, қайнаға, ағайын, көкесі*, т.б. секілді лексикалық бірліктер мен ұлттық-тарихи бояуы бар *айналанын, арысым* секілді реалиялар 108 микроконтексте кездеседі.

Жоғарыда аталған аға, ата, жезде, жеңге, келін, қайнаға, құда секілді туыстық реалиялардың орыс және ағылшын тілдерінде баламасы бар. Дегенмен, романда олар қаратпа сөз ретінде қолданылады, сәйкесінше олар баламасыз лексика ретінде қарастырылады. Аудармашылар ұлттық бояуды сақтау мақсатында мұндай реалияларды аудармада транскрипция, транслитерация тәсілдері арқылы берген. Қаратпа сөз ретінде қолданылған туыстық атаулар жалпы туыстық реалиялардың 42% құрайды. Орыс тіліндегі аудармада олардың

70% жуығы, ағылшын тіліндегі аудармада 56% жуығы транскрипцияланған. Мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитұпатриктің аудармасы</i>
(166)	“– Ие, Шәріп аға! Қоныстарың құтты болсын! Айт құтты болсын! – деп ілтипат білдірді” [55, б. 53].	“С новосельем, Шарип-аға!... Пусть полнится радостью айт!” [111, б. 59].	“Happy house-warming, Sharip-aga!” He meant the arrival of the aul at the jaylyau. “Let your ayt be filled with joy!” [112, б. 68].
(167)	“Осы арада атасы: – <i>Келін!</i> Ау, <i>келін</i> , қайдасың? – деп дауыстады үйден” [55, б. 201].	“А свекор и сам позвал: - <i>Келин</i> , ау <i>келин</i> , ты где?” [111, б. 210].	“But her father-in-law called her himself. “ <i>Kelin</i> , oh, <i>kelin</i> , where are you?” [112, б. 218].
(168)	“– <i>Жеңеше</i> , бір ашуыңызды беріңіз!” [55, б. 24].	“– Не сердитесь, <i>женеше?</i> ” [111, б. 27].	“Don’t be angry, <i>jeneshe,</i> ” he said” [112, б. 29].

Түпнұсқадаға *аға, келін, жеңеше* секілді қаратпа сөз ретінде қолданылған реалиялар орыс және ағылшын тілдеріне транскрипция тәсілі арқылы аударылған. Бұл аударма, біздің ойымызша, өте сәтті шыққан. Себебі бұл қазақ халқындағы туыстық қатынастардың беріктігін тағы бір дәлелдейді. Қандық туыстығы жоқ болса да, қазақтар бір-бірін есімі арқылы емес, *ата, ана, аға, ағай, інім, қарындасым, сіңлім, жеңеше, келін*, т.б. сөздер арқылы қаратқан. Транскрипция аудармада реалияның ұлттық бояуын сақтауға мүмкіндік берген. Дегенмен, бұл транскрипциялардың мәні түсініксіз болуы ықтимал. Реалиялардың денотативті мағынасын қамтамасыз ету мақсатында бірқатар микроконтекстерде оларға мәтін ішінде не мәтіннен тыс экспликация берілген. Мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитұпатриктің аудармасы</i>
(169)	“– Әуре болмаңыз, <i>жеңгей!</i> Біз асығыспыз!– деді бақабас” [55, б. 267].	“Не беспокойтесь, <i>женгей</i> , мы спешим, - откликнулся детина. <i>Женгей – обращение к жене старшего родича</i> ” [111, б. 274].	-
(170)	“Торқа <i>келін</i> , сен де отыр!” [55, б. 29].	“Торка-келин, и ты присядь! <i>Келин – невестка, обращение к младшей по возрасту замужней женщине</i> ” [111, б. 33].	“Torka- <i>kelin</i> , you sit down, too! <i>The suffix kelin indicates she is a sister-in-law</i> ” [112, б. 38].

Бірінші сөйлемде *жеңге* реалиясына орыс тілінде *обращение к жене старшего родича* (жасы үлкен туыстың әйеліне айтылатын қаратпа сөз) деген экспликация беріледі. Түсіндірме сөздіктер бойынша, *жеңге* дегеніміз «туысқандық атау.

Ағаның әйелі қайны мен қайын сіңіліге жеңге болады» [145, б. 310]. Аудармашылардың экспликациясын барабар деп санаймыз. Ал екінші сөйлемдегі *келін* реалиясына орыс тілінде *невестка, обращение к младшей по возрасту замужней женщине* (келін, жасы кіші тұрмыс құрған әйелге айтылатын қаратпа сөз) деген түсініктеме беріледі. Бұл түсініктеме нақты емес. Себебі, келін – «ата-ана үшін баласының және жігіттің ағалары мен апалары, туған-туысқандары үшін інісінің әйелі» [135, б. 45]. Яғни келін деп жасы кіші тұрмыс құрған әйелді емес, өзінен жасы кіші туысының, руласының әйелін атайды. Сол себепті, аудармадағы түсініктемені *обращение к жене младшего по возрасту родича* (жасы кіші туыстың әйеліне айтылатын қаратпа сөз) деп алу керек. Ағылшын тіліндегі аудармада келін сөзіне *The suffix kelin indicates she is a sister-in-law* (келін жұрнағы інінің әйелі дегенді білдіреді) деген түсініктеме беріледі. Аудармашы *келін* сөзін кейіпкерлердің есіміне қосарлап, жұрнақ етіп көрсеткен. Реалияның денотативті мағынасы келгенімен, оны жұрнақ етіп көрсетуге болмайды, себебі ол – өз мағынасы бар жеке сөз.

Транскрипциямен қатар қаратпа сөз ретінде қолданылған реалиялар экспликация тәсілімен де аударылған.

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(170)	“– Пай, пай, <i>бабам-ай!</i> Тауып кеттіңіз-ау. Сөз бар ма!” [55, б. 30].	“– Уай, <i>святой отец!</i> Прекрасное решение! Какой тут разговор?!” [111, б. 34].	“Уар, <i>holy father!</i> A wonderful decision! What question can there be?” [112, б. 7].

(170) микроконтексте *баба* реалиясының негізгі мағынасы *баланың әкесінің атасы, яғни арғы атасына* қатысты туыстық атау болғанымен, ол *ақыл-парасатымен ел құрметіне бөленген, ақылшы болған, ұрпаққа жақсы үлгі-өнеге қалдырған үлкен жастағы данагөй қарияны* меңзеп тұр [137, б. 470]. Сол себепті аудармашылар реалияның микроконтекстегі семантикасын ескере отырып, экспликация тәсілімен екі тілге де *әулие әке* (святой отец, holy father) деп аударған. Түпнұсқадағы қарияның әулие екендігі айқын, дегенмен, аудармадағы *святой отец, holy father* тіркестерінің діни коннотациялары бар. Мәселен, орыс тілінде *святой отец* тіркесін шіркеудегі дін қызметшілеріне, ал ағылшын тілінде *holy father* құдайға не Рим папасына қатысты айтылатын қаратпа сөздер болып табылады. Дегенмен, бұл аударма нұсқаларын барабар деп санауға болады, себебі түпнұсқада бұл реалия дін насихатшысы, қадірлі Лабах-ахуға қатысты аталады.

Ерекше аударма нұсқасы берілген, қаратпа сөз ретінде қолданылған туыстық атауға *көкесі* реалиясын жатқызамыз. *Көке* атауы қаратпа сөз ретінде қолданылған жағдайда «әке» деген мағынаны береді. Түпнұсқада *көкесі* реалиясы әйел адамның өзінің жарына қаратпа сөзі ретінде қолданылған, яғни «сі» тәуелдік жалғауы арқылы *балаларымның әкесі* деген мағынаға ие. Дегенмен, *көкесі* реалиясының мәні мұнымен шектелмеді. Әйел адамның өз жарын *көкесі* деп атауының бірнеше себебі болуы мүмкін. Біріншіден, *көке* сөзінің рең мәні

бар. Мысалы, балалар әкесіне еркелеп, оны *көке* деп атайды. Екіншіден, ұлттық ат қою дәстүрі бойынша әйел адам өз жары мен оның туыстарын атымен атамайды. Әйелдің жарына деген сыйластығы, сүйіспеншілігі меңзеледі. Үшіншіден, *көке* бірлігі *әке* атауының гипонимі болғандықтан, ал *әке* қазақ ұғымында үлкен құрметке бөленгендіктен, бұл контексте әйел адамның жарына деген құрметі меңзеледі. Көкесі реалиясының аудармаларына назар салайық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(171)	“– <i>Көкесі</i> , аман келдіңдер ме? – деп, шешесі бәйек болып әкесінің қолындағы қоржынды алды” [55, б. 205].	“Добрались, <i>сокол мой?</i> – засуетилась мать, принимая из его рук коржун” [111, б. 214].	“You’re back home finally, <i>my falcon?</i> ” her mother bustled about, taken the korzhun from his arms” [112, б. 7].

Аудармашылар көкесі реалиясын екі тілде де *сұңқарым менің* (*сокол мой, my falcon*) контекстуалдық аналогымен берген. Сұңқар – өте сирек кездесетін құс. Оның алғырлығымен қатар, биіктікке жылдам самғап, кілт шүйіле алатын қасиеті бар. Сұңқар қайраттылықтың, алғырлықтың, ептіліктің, төс кеуделі сұлулықтың нышаны ретінде сомдалады.

Қазақ дүниетанымында ақ сұңқар деп ер-азаматты балайды. Жалпы, қыран құстарды әрекетіне, мінезіне, бітіміне қарай жіті таныған халық, оларды сыйсияпат беруде, адам мінезін сипаттауда символдық балама ретінде атаған. Мысалы, сұңқарды салтанатқа, атаққа ұстап, бекзадалықтың, паңдықтық, өрліктің символы ретінде балаған. Орыс тілінде де сұңқар ерліктің, ерік-жігердің, жеңістің символы. Ағылшын тілінде де сұңқар құстардың патшасы, сәйкесінше, патшалардың құсы ретінде зор құрметке бөленген. Осылайша, аударма нұсқасы әйел адамның жарына деген құрметін, яғни реалияның қызметін бере алады. Дегенмен, ұлттық бояудың жоғалатыны анық.

Туыстық қатынастардың ұлттық санаға терең сіңгені соншалық, олар тіпті қандық жақындығы жоқ адамдарға айтылатын қаратпа сөздерде де көрініс табады. Мәселен, *ағайын* реалиясының аудармасын қарастырайық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(172)	“– <i>Ағайын</i> , мазамды алмаңдар!” [55, б. 24].	“Дайте покой, уважаемые! Уходите!” [111, б. 27].	“Leave me in peace, <i>dear people!</i> Go away!” [112, б. 29].

Түпнұсқадағы *ағайын* реалиясы қоғамға айтылатын қаратпа сөз болып табылады [52]. Ол орыс тіліне *уважаемые* контекстуалдық аналогымен, ағылшын тіліне *dear people* аналогымен берілген. Функционалдық барабарлық сақталғанымен, бұл аудармада да ұлттық бояу, атап айтқанда, туыстық қатынастарға қатыстылық жоғалып тұр. Бұл микроконтексте *люди* (адамдар) және *people* (адамдар) гиперонимін қолданған дұрыс деп ойлаймыз.

Жоғарыда атап өткеніміздей, *көке* реалиясының рең мәні болады. Баланың әкесін *көке* деп атауының өзіндік мән-мағынасы бар. Бұл баланың әкесіне деген еркелігін, сүйіспеншілігін, т.б. білдіреді. Осы ассоциативтік реңкті аудармашылар мәтін ішіндегі экспликация арқылы шебер жеткізе алған:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитұпатриктің аудармасы
(173)	"Көке" деп еркелеуін доғарды" [55, б. 39].	"...но и обращаться к нему, как прежде, с нежным «коке» перестала" [111, б. 45].	"...but she ceased to call him with the tender name <i>koke</i> as she used to" [112, б. 54].

Орыс тіліндегі аудармада *көке* транскрипциясына *нәзік* (нежный) сын есімі қосылса, ағылшын тіліндегі аудармада *нәзік атау* (tender name) тіркесі қосылған. Қысқа ғана экспликация түпнұсқадағы реалияның ұлттық бояуымен қатар, ассоциативтік коннотацияларын да бере алған.

Қорыта келе, қаратпа сөз ретінде қолданылатын туыстық реалияларды аударудың ең оңтайлы тәсілі транскрипция екендігіне көз жеткіземіз. Мәдени аналог пайдаланылған жағдайда тек ұлттық бояу ғана жоғалмайды, сонымен қатар, қосымша діни, т.б. коннотациялар берілуі ықтимал.

Айналайын, арысым секілді ұлттық бояуы бар қаратпа сөздердің аудармаларына назар салайық. Бұл екі реалия түпнұсқада 9 микроконтексте аталады. *Арысым* дегеніміз *арыс* реалиясынан шыққан қаратпа сөз. Арыс «өнегелі ісімен, ұйымдастырушылық қабілетімен, ерлігімен ел арасында айырықша беделге ие болған тұлғаларды» білдіреді [137, б. 268]. Бұл реалияның микроконтекстегі көрінісіне назар салайық:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитұпатриктің аудармасы
(174)	"– <i>Арысым...</i> – деп, ыстық тынысы бетін жалындай шарпып, ұмтылып кеп жабысты" [55, б. 43].	"– <i>Супруг мой...</i> – шептала она, и ее горячее дыхание опалило ему лицо" [111, б. 49].	" <i>My hero...</i> ," she whispered, and her hot breath scorched his face" [112, б. 54].

Түпнұсқада *арысым* реалиясы келіншектің сүйгеніне айтылған қаратпа сөзі ретінде қолданылып тұр. Ол сыйластықты, сүйіспеншілікті, сенімділікті білдіреді. «Арыс атауы үйдің төбесінің негізгі ауыртпалығын көтеріп тұратын көлденең белағашының... метафоралық балама-образы болуы мүмкін» деген пікірлер де бар [137, б. 268]. Аудармашы Л. Космухамедова бұл реалияны контекстуалдық аналог арқылы берген. Орыс тіліндегі аудармадағы *супруг* (жар) лексикалық бірлігі соупражники (бір арбаға жегілген) деген лексикалық бірліктен шыққан. Ағылшын тілінде де контекстуалдық аналог беріледі – *hero* бірлігі батыр деген мағынаны береді. Қарап отырсақ, түпнұсқадағы реалияның ұлттық-тарихи бояуын сақтау мүмкін болмай тұр. Біздің ойымызша, орыс тілінде *моя опора* (тірегім) тіркесі *арысым* реалиясына гипероним бола алар еді.

Айналайын реалиясының аудармаларын сараптайық. Бұл реалия негізінен транслитерация/транскрипция не контекстуалдық аналог тәсілдері арқылы берілген. (175) және (176) мысалдарда *айналайын* реалиясы жеңгесінің қайын сіңлісі мен күйеу баласына деген сүйіспеншілігін, қимастығын, т.б. білдіру үшін қолданылған. Жалпы, айналайын «үлкен кісінің өзінен кіші адамды жақсы көргенде айтатын сөзі» деп анықталады [118, б. 163]. Бұл сөздің тамыры тереңде. Ертеректе қазақ отбасында баласы сырқатқа шалдығып ауырғанда ата-анасы немесе егде жастағы адам сол жастың сауығып, дертінен айығып, жанын аман алып қалу үшін осы ырымды жасаған. Баласы ауырғанда әкесі киімін терісіне аударып киіп, мойнына белдік іліп, оның "төменгі әлемге түскенін" білдіріп, баласын айнала бастаса, екінші жағдайда қарияларымыз киіз үйдің дәл ортасына науқасты жатқызып, үш мәрте айналып, есікке келген сәтте "айналайын" деп дауыстайды екен. Бұл ырымнан кейін, баласы сауығып кетеді екен. Содан бері бұл сөз қазақтың қасиетті сөзіне айналады. Сол үшін де қазақ баласын жақсы көріп, еміренгенде «Айналайын» деп мейірімін көрсетеді. Демек «айналайын» сөзінің мағынасы «жаным жолыңда құрбан» дегенге сайып келеді. Қарап отырсақ, бұл сөз қазақта ғана бар. Өзге ұлт өкілдеріне бұл сөздің қадір-қасиетін дәл өзіміз ұғынғандай жеткізе алмасымыз анық.

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(175)	“Айналайын, жолдарың болсын! – деп Әзбергеннен бір, қайын сіңлісінен бір айрылған қам көңіл Рәш көз жасын тыя алар емес” [55, б. 128].	“– Айналайн!.. Доброга вам пути! – проговорила она, заливаясь слезами. Опять она оставалась одна – ни Азбергена, ни Хансулу” [111, б. 137].	–
(176)	“Атасы төрде Түгелханды алдына алып басынан емірене иіскеп малдас құрып отыр екен, – Отыр, айналайын! – деді. – Аман жүрсің бе?” [55, б. 201].	“Свекор на почетном месте, подобрал под себя ноги, жадно принохиваясь к макушке сидящего на коленях его Тугелбека – соскучился. – Присаживайся, <i>милая</i> . Как ты тут?” [111, б. 210].	“Her father-in-law was at the place of honor, his legs tucked under him, hungrily sniffing the crown of the head of Tugelkhan, who was sitting on his knees; clearly he had missed him. “Have a seat, <i>dear</i> . How are you here?” [112, б. 217].

Бірінші сөйлемнің аудармасында транскрипция тәсілі пайдаланылған. Бұл тәсіл мәтінге шығыстық бояу бергенімен, реалияның денотативтік мағынасын бере алмайды. Айта кететін жайт, *айналайн* транскрипциясына қосымша экспликация ешбір контексте берілмейді. Осындай ұлттық-тарихи бояуы қанық реалияның денотативтік мағынасының ашылмауы, біздің ойымызша, үлкен қателік. Екінші сөйлемде бұл реалияға *милая* (шырайлым) және *dear* (қымбаттым) контекстуалдық аналогтары беріледі. Бұл аударма нұсқалары реалияның тек қызметін ғана жеткізе алады.

Қаратпа реалия-сөздердің аударылу тәсілдері келесі кестеде келтірілген:

24-кесте. Қаратпа реалия-сөздердің аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия	0	0
2	Транслитерация/транскрипция	72	24
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	2	0
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	4	4
5	Функционалдық аналог	0	0
6	Калька	0	0
7	Мәдени аналог	2	3
8	Экспликация	7	4
9	Гипо-гипероним	5	5
10	Контекстуалдық аналог	14	14
11	Грамматикалық трансформация	0	0
12	Түсіру	12	8
	Балама	8	0
	Аударылмаған сөйлемдер	4	68

Қорытындылай келе, қаратпа реалия-сөздерді аударуда негізінен транскрипция/транслитерация, контекстуалдық аналог тәсілдерінің пайдаланылатынын анықтадық.

5. Діни реалиялардың берілу барабарлығы.

Бұл топқа *азат, аят, әптиек, жаназ, жайнамаз, кәлима, құбыла, Құран, қылкөпір, мазар, медресе, намаз, ораза, сәжде, таспақ, шейіт* лексикалық бірліктері жатады. Олар роман-трилогияда 41 контексте кездеседі.

Діни реалиялардың ұлттық-тарихи бояуы ерекше болады. Бұл тақырыптық топта *құран, намаз, медресе* реалияларының орыс тілінде бекітілген аударма нұсқасы бар. Бұл – сөздік реалия. Аударма барысында реалия осы сөздік сәйкестігі арқылы аударылған. Бұл аударманы барабар деп есептейміз, себебі барабарлық талаптарының барлығы орындалған.

Орыс тіліндегі аудармада негізінен транскрипция/транслитерация тәсілдері пайдаланылады. Келесі микроконтекстерді қарастырайық. Түпнұсқада *жайнамаз* реалиясы беріледі. Жайнамаз дегеніміз «намаз оқитын кезде арнайы жерге жаятын намаз кілемшесі» [145, б. 170]. *Жайнамаз* реалиясының орыс тіліндегі аудармасында бірізділік талабы орындалады. Мәселен, (177) сөйлемнің аудармасында транслитерациямен бірге *молитвенный коврик* (сыйынатын кілемше) мәтін ішіндегі экспликациясы беріледі. (178) және үшінші сөйлемдерде тек қана *жайнамаз* транслитерациясы беріледі, яғни бұл аударма нұсқасы реципиентке таныс болып есептеледі. Оған қоса, *жайнамаз* бірлігінің құрамындағы *намаз* түбірі де реципиентке таныс, сол себепті реалияның дінге қатысты екендігін оңай аңғаруға болады. Аудармашының нұсқасы барабар деп санаймыз.

(177) және (178) сөйлемнің ағылшын тіліндегі аудармасында бірдей мәтіннен тыс экспликация беріледі. Бұл – реалия аудармасындағы бірізділік ережесінің сақталмауының белгісі. Біздің ойымызша, екінші сөйлемдегі экспликацияны мәтіннен тыс емес, мәтін ішінде беру қажет еді. Үшінші сөйлемдегі *prayer rug* (сыйынуға арналған кілемше) мәтін ішіндегі экспликация ұлттық-тарихи бояуды жойып тұр. Бұл микроконтексте де жай транслитерация жеткілікті болар еді.

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитұпатриктің аудармасы</i>
(177)	“Пахраддин <i>жайнамазын</i> жинап, дегбірі қашып намазын бұзды” [55, б. 68].	“Пахраддин, собрав <i>жайнамаз</i> – <i>молитвенный коврик</i> , встал, раздраженный” [111, б. 75].	“Pakhraddin, gathering up his <i>jaynamaz</i> , ¹¹³ got up, irritated. His customary ritual was disturbed. ¹¹³ <i>The jaynamaz is a prayer rug</i> ” [112, б. 89].
(178)	“Қанша отырғанын білмейді, әйтеуір жаздың қысқа түні сұйыла бастаған шамада ахун буын-буыны күтірлеп <i>жайнамазын</i> жинап түрегелді” [55, б. 105].	“Не знал, сколько просидел, только когда очнулся, рассеялась густота короткой летней ночи. Встал, похрустывая суставами, собрал <i>жайнамаз</i> ” [111, б. 113].	“He didn’t know how long he sat there; only when he came to his senses, the thickness of the short summer night was already dispersing. He got up, his joints creaking, ¹³⁸ and collected his <i>jaynamaz</i> ¹³⁸ . ¹³⁸ <i>A jaynamaz is a prayer rug</i> ” [112, б. 136].
(179)	“Жол-жөнекей таң намазы, бесін намазы кездерінде түйесін шөгере сап <i>жайнамазын</i> құм үстіне төсеп құбылаға бет бұрған Лабақ ахунды байқап қалса болды, Апанас шапшаң бұйрық етіп көшті іркеді” [55, б. 110].	“Стоит, скажем, Лабакахуну остановить верблюда и расстелить <i>жайнамаз</i> , а делал он это по утрам и вечерам, совершая молитву, как Афанасий Васильевич давал знак остановиться и кочевью, и отряду” [111, б. 118].	“No sooner did Labakakhun stop his camel and spread out his <i>prayer rug</i> (and he did this mornings and evenings) and begin praying, then Afanasy Vasilyevich gave the signal to both the nomads’ group and the detachment to stop” [112, б. 143].

Функционалдық аналог та аударма барабарлығын қамтамасыз етуге ықпал етеді. Мәселен, *аят* реалиясының аудармасын қарастырайық:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитұпатриктің аудармасы</i>
(180)	“ <i>Аяттың</i> орта тұсында ахун үні бұзылып қалтырап сала берді” [55, б. 97].	“Не дочитал <i>Корана</i> ахун – сорвал голос” [111, б. 107].	“The akhun did not finish reading the <i>surah</i> , ¹³² his shaking voice broke. ¹³² <i>A surah is a chapter in the Koran</i> ” [112, б. 126-127].

Түпнұсқада *аят* реалиясы беріледі. *Аят* дегеніміз «Құран сүрелерінің бөлігі» [137, б. 389]. Орыс тілінде аудармашы *Коран* (Құран) бірлігін келтіреді. Бұл сөз *аят* реалиясына гипероним болғанымен, ұлттық-тарихи бояуы болғандықтан, оны функционалдық аналог ретінде қарастырамыз. Бұл функционалдық аналог аударма реципиентіне таныс, сәйкесінше, аударма – барабар. Ағылшын тіліндегі аудармада *surah* (сүре) транскрипциясы, оған қоса мәтіннен тыс экспликация беріледі. *Сүре* дегеніміз Құранның бөлімдерінің бірі. Біздің ойымызша, аудармаға жаңа реалия енгізгеннен гөрі, Құран функционалдық аналогын пайдаланған жөн еді.

Ұлттық-тарихи бояуды жоятын гипо-гипероним тәсілі де бұл тақырыптық топта жиі кездеседі. Мәселен, *намаз* реалиясы *ритуал* [111, б. 75], *молитва* [111, б. 118], *prayer* [112, б. 221], *praying* [112, б. 143], *жаназа* реалиясы *похороны* [111, б. 478], ал *ораза* реалиясы *пост* [111, б. 494], *аят* реалиясы *молитва* [111, б. 107], ал *азан* реалиясы *prayer* [112, б. 210] гиперонимдері арқылы аударылған. Ерекше көзге түсетін аударма нұсқасы – гипероним мен мәтін ішіндегі транслитерацияның қатар келуі. (181) мысалда *таң намазы, бесін намазы* реалиялары аталады. Бұлар таңертең және күн батқанда оқылатын намаз уақыттары болып табылады. Орыс тілінің аудармашысы *делал он это по утрам и вечерам, совершая молитву* (ол мұны сыйыну кезінде таңертең және кешке істейтін) экспликациясымен аударған. Дегенмен, орыс тіліндегі аудармада таң намазы не бесін намазы міндетті намаз уақыттары ретінде емес, кейіпкердің таңдаған сыйыну уақыттары ретінде аңғарылады, яғни діни ақпарат бұрмалаған деп есептейміз. Мұның орнына *совершая утреннюю и вечернюю молитву* (таңғы және кешкі сыйыну кезінде) экспликациясы дәлірек, әрі үнемдірек болар еді деп ойлаймыз:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(181)	“Жол-жөнекей таң намазы, бесін намазы кездерінде түйесін шөгере сап жайнамазын құм үстіне төсеп құбылаға бет бұрған Лабақ ахунды байқап қалса болды, Апанас шапшаң бұйрық етіп көшті іркеді” [55, б. 110].	“Стоит, скажем, Лабак-ахуну остановить верблюда и расстелить жайнамаз, а делал он это по утрам и вечерам, совершая молитву, как Афанасий Васильевич давал знак остановиться и кочевью, и отряду” [111, б. 118].	“No sooner did Labakakhun stop his camel and spread out his prayer rug (and he did this mornings and evenings) and begin praying, then Afanasy Vasilyevich gave the signal to both the nomads’ group and the detachment to stop” [112, б. 143].

Ағылшын тілінде аудармашы *and he did this mornings and evenings* (ол мұны таңертең және кешкі уақыттарда істейтін) экспликациясы мәтін ішінде жақшаға алынып, көркем шығарма стиліне нұқсан келтірген. Ағылшын тілінде де *to do his morning and evening prayers* (таңғы және кешкі сыйыну үшін) мәтін ішіндегі экспликациясы оңтайлы болар еді.

Келесі кестеде діни реалиялардың аударылу тәсілдері келтірілген:

25-кесте. Діни реалиялардың аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Сөздік реалия	9	0
2	Транслитерация/транскрипция	4	1
3	Транслитерация/транскрипция + мәтін ішіндегі экспликация	4	2
4	Транскрипция/транслитерация + мәтіннен тыс экспликация	2	5
5	Функционалдық аналог	1	0
6	Калька	0	0
7	Мәдени аналог	3	0
8	Экспликация	4	4
9	Гипо-гипероним	4	8
10	Контекстуалдық аналог	1	1
11	Грамматикалық трансформация	2	0
12	Түсіру	7	3
	Балама	0	0
	Аударылмаған сөйлемдер	1	18

Ең жиі қолданылған аударма тәсілдеріне транслитерация/транскрипция, экспликация және гипо-гипероним жатады.

Көптеген реалиялардың сөздік сәйкестігінің (сөздік реалия) бар екендігі анықталды. Жалпы діни реалияларды осындай сөздік реалиялармен берген дұрыс, себебі бұл тақырыптық топты аударуда абай болған жөн. Мәселен, бір дінге тән реалияларды өзге дінге қатысты сөздермен, яғни мәдени аналогпен аударған кезде, шығарманың тарихи шындығына нұқсан келеді. Бұл дінаралық қақтығыстардың көзі болуы мүкін.

Жалпы, діни реалиялардың бірқатарының сөздік сәйкестігі болғандықтан, реалияларға мәдени бояуы бар гиперонимдер таңдауға болады (аят – Коран). Бұл тәсіл реалияның денотативтік мағынасын да, ұлттық бояуын да жеткізуге мүмкіндік береді.

3.2 Метареалиялардың берілу барабарлығы

Реалия-сөздердің аудармаларында тақырыптық жіктеменің айтарлықтай мәні бар екендігі анықталды. Мәселен, төрт түлік түрлеріне қатысты реалиялардың негізінен гипо-гипероним тәсілі арқылы, ал ас пен сусын реалияларының көп жағдайда транскрипция/транслитерация тәсілдері арқылы аударылатыны белгілі болды. Яғни тақырыптық топқа қарай реалияларды аудару стратегиялары мен тәсілдері таңдалуы мүмкін. 2.3-тарауда метареалиялардың тақырыптық-формалық жіктемесі берілген-ді. Дегенмен, метареалиялардың аудармаларын талдау барысында тақырыптық жіктеме бойынша қандай да бір үрдістер анықталған жоқ. Сол себепті, метареалиялардың аудармаларын жіктемей, жалпы бір үлкен топ реалиялары ретінде қарастыруды жөн көрдік.

С. Елубайдың «Ақ боз үй» романынан 80-ге жуық метареалияны анықтадық. Бұл метареалиялардың аудармалардағы көрінісін талдай келе, метареалияларды аударудың бірнеше тәсілін анықтадық. Бұл тәсілдер де Л.Венутидің доместикация және форенизация стратегиялары бойынша таңдалады. Метареалиялар мәтінде меңзелетін, жасырылатын, т.б. болғандықтан, әрине, оларды аудармада «көрсету» мәселесін бірінші кезекте қарастыру керек. Бұл орайда аудармашының метареалияға қатысты ақпаратты қаншалықты деңгейде көрсететінін таңдайды. Егер аудармада берілген ақпарат метареалияның денотативтік мағынасы мен ұлттық бояуын толығымен ашатын болса, онда мұндай тәсілді доместикациялаушы, ал тек қана болмашы атап өтетін болса, онда форенизациялаушы деп атайтын боламыз (толығырақ төмендегі мысалдарда келтіріледі).

Метареалияларды аударудағы ең форенизациялаушы тәсіл – метареалиясы бар микроконтекстіні сөзбе-сөз аудару, яғни калькалау. Әдетте түпнұсқада метареалияны білдіретін белгілі бір лексикалық бірлік бар болады. Калькалау тәсілінде осы бірлік сөзбе-сөз аударылады. Егер аталған бірлік реалия-сөз болса, онда транскрипция не транслитерация арқылы беріледі. Дегенмен, метареалияның денотативтік мағынасы ашылмайды, аудармашы аударма реципиентіне белгілі бір микроконтексте қосымша, жасырын семантикалық бірліктердің бар екендігін құрылымы ерекшеленіп тұратын калька арқылы жеткізеді. Метареалияның денотативтік мағынасын ары қарай ұғыну – аударма реципиентінің міндеті. Орыс тіліндегі аудармада бұл тәсіл 36% жағдайда, ал ағылшын тіліндегі аудармада 30% жағдайда кездесті.

Калькалау тәсілі әдетте метареалияның ұғыну өте оңай болған кезде, яғни аударма мәтініне түсініктеме енгізудің қажеті болмаған жағдайда қолданылады. Мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(182)	“– Аумин! – деп, ақ сақалды, ақ шашты аққудай Лабақ ахун бет сипады” [55, б. 193].	“Ауминь! – благословил решение белобородый Лабак-ахун и провел ладонями по щекам” [111, б. 202].	“Amen!” the white-bearded Labak-akhun blessed his decision and ran his palms over his cheeks” [112, б. 209].

Аталған микроконтекстінде ым-ишаратқа жататын *бет сипау* метареалиясы келтірілген. Орыс тіліне *провел ладонями по щекам* (бетін алақанымен сипады), ағылшын тіліне *ran his palms over his cheeks* (алақанымен бетін сипады) калькаларымен аударылған. “Бет сипау – ғибадат соңында тілек айтып бата беруден кейін екі қолдың алақанымен бетті сипау арқылы орындалатын рәсім. Бетке қарсы жайылған қос алақанымен бетті жоғарыдан төмен қарай сипай жүргізу қимылымен жасалады. Дұға қылу, бата жасау дегенді бет сипау деп те атайды” [139, б. 72]. Христиан дінін ұстанушылардың бармақтарымен маңдайына, кеудесіне, екі иығына түртіп, кірес белгісін жасап шоқынатыны қаншалықты таныс болса, мұсылмандардың дұғадан кейін бет сипау рәсімі де соншалықты таныс. Сол себепті аудармада бұл метареалияға қосымша түсініктеме берудің қажеті жоқ.

Калькалау тәсілі, сондай-ақ, бір микроконтексте қатарынан екі немесе одан да көп рет қайталанған метареалияны аударуда қолданылады. Бұл жағдайда метареалияның бір қолданысына аудармада түсініктеме беріледі, яғни метареалияның түсінікті болуы қамтамасыз етіледі. Мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А. Жақсылықовтың аудармасы</i>
(183)	“...Сіздің бәйбішеңіз... <i>Мэлс</i> деген балаңызды бүкіл “Жаңа жолдың” көзінше жерден алып жерге салып қарғапты ғой...– деді <i>Сұржекей</i> ” [55, б. 313].	“Ваша жена... на глазах всего народа, всего “Жаназола” самими последними словами прокллинала вашего сына <i>Мэлса</i> , – выдалвил <i>Суржекей</i> ” [111, б. 327].
(184)	“–”...Жер жастанғыр, <i>Мэлс!</i> ” “Мола болғыр, <i>Мэлс!</i> ” депті, айқайлап бәйбішеңіз!” [55, б. 313].	“Чтоб смешался ты с глиной, <i>Мэлс!</i> Чтоб могила проглотила тебя, <i>Мэлс!</i> ” – вот так орала ваша байбише. <i>Мэлс</i> – казахское имя, аббревиатура из имен: Маркс, Энгельс, Ленин, Сталин” [111, б. 327].

Бұл микроконтексте *Мэлс* аллюзиясы қарастырылады. Кеңес одағы кезінде Октябрь, Сайлау, Съезд, Кеңес, *Мэлс* секілді есімдер өте кең таралған. *Мэлс* есімі әйгілі Маркс, Энгельс, Ленин, Сталин саясаткерлерінің есімдерінің алғашқы әріптерінен құралған. Бұл микроконтекстегі *Мэлс* есімін аудармада жай ғана транслитерациялау жеткіліксіз. Себебі түпнұсқа авторы бұл есімді романға қосымша экспрессия беру үшін таңдаған, есімнің артындағы метареалияның қызметі актив. Аудармашы А. Жақсылықов метареалияның осы қызметін ескеріп, аудармада сілтеме арқылы түсініктеме береді. Метареалияның екінші қолданысы аударма реципиентіне түсінікті болып шыққан, сол себепті жай ғана калькалау тәсілі пайдаланылған.

Калькалау тәсілін тек микроконтекстегі метареалияның денотативті мағынасын аударма реципиентіне түсінікті боларын нақтылап алған соң ғана қолдану керек, себебі орынсыз калька аударма реципиентіне қиындық келтіріп, көркем әдеби мәтін оқу эстетикасына нұқсан келтіруі ықтимал. Мәселен:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитұпатриктің аудармасы
(185)	“– Пахраддинмен құда болғаның, шапан киіп ауыз жаласқаның өтірік пе, Шәріп?! Сөйте жүріп өзінді "белсенді кедеймін" деп төске ұрасың! – деді” [55, б. 80].	“– А что, неправда, что ты в сватах у Пахраддина был, лизался с ним, на чапан зарабатывая? А после этого в грудь себя бьешь, что голяк ты...” [111, б. 88].	“– And isn’t it true that you were a relation of Pakhraddin’s by marriage, and sucking up to him, and trying to get in good with him?” [112, б. 105].

Түпнұсқада *шапан кию* дәстүрі меңзелген. Қазақ қоғамының салт-дәстүрі мен ғұрпында шапан сыйлаудың орны ерекше. Ол көлденең көк аттыға емес, еліне сыйлы, халқына қалаулы жандарға ғана беріледі. Құдалар бір-біріне сый ретінде шапан жапқан. Орыс тіліне аудармашы *чапан зарабатывая* (шапан табу) калькасымен аударған. Бұл микроконтекст аударма реципиентіне түсініксіз болғаны рас. Біріншіден, зарабатывать етістігі табыс табу дегенді білдіреді, ал шапан кию – табыс табудың емес, сый алудың белгісі. Екіншіден, орыс аудармада құдалардың бір-біріне беретін сыйы емес, кедейдің байдан алатын табысы меңзеледі, яғни метареалия мәні бұрмаланған. Ағылшын тілінің аудармашысы экспликация арқылы *trying to get in good with him* (онымен жақсы қарым-қатынасқа түскің келіп) тіркесін береді, бірақ мұнда метареалия тіпті бейтарапталып кеткен. Біздің ойымызша, бұл микроконтексте *чапан в подарок получил* (сыйға шапан алдың) деген экспликацияны қолданған орынды болар еді.

Метареалиялар мәтіннен тыс ақпаратты білдіретіндіктен, оларды аударуда жиі пайдаланылатын тәсілдердің бірі экспликация тәсілі, яғни түпнұсқадағы жасырын ақпаратты аудармада түсініктеме арқылы көрсету тәсілі болып табылады. Экспликация метареалиялардың аудармаларында орыс тілінде 51%, ал ағылшын тілінде 46% жағдайда қолданылған, яғни бұл – ең жиі қолданылған тәсіл. Бұл тәсіл экспликацияның мазмұнына қарай форенизациялаушы не доместикациялаушы болуы мүмкін.

Форенизациялаушы экспликация дегеніміз аударма мәтінде метареалияның денотативті мағынасын толық ашпай, аударма реципиентіне қандай да бір микроконтексте метареалияның бар екендігі жөнінде болмашы, кей жағдайда тұспалданған ақпарат беру. Бұл тәсіл түпнұсқа авторының мақсатын, яғни қандай да бір ақпаратты жасыру, тұспалдау мақсатын сақтауға көмектеседі. Форенизациялаушы экспликация кезінде метареалия тұтас сөйлем не фраза емес, қысқа ғана лексикалық бірліктердің қосылуы арқылы беріледі. Бұл тәсілдің ең классикалық көрінісі – бір немесе екі сөздің қосылуы. Мәселен:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитұпатриктің аудармасы
(186)	“Шалдар құран оқып, бет сипасты” [55, б. 200].	“Старики пропели Коран, провели традиционно ладонями по лицам” [111, б. 202].	“The old men chanted from the Koran, passing their palms over their faces in the traditional manner” [112, б. 217].

Берілген микроконтексте де бет сипау метареалиясының аудармасы қарастырылады. Түпнұсқадағы *бет сипау* тіркесін сөзбе-сөз аударса да болар еді, дегенмен аудармашы Л. Космухамедова да, К. Фитцпатрик те *традиционно* (дәстүрлі түрде), *in a traditional manner* (дәстүрлі түрде) лексикалық бірліктерін қосқан. Сәйкесінше, аударма реципиентіне бет сипау метареалиясының денотативті мағынасы толыққанды ашылмаса да, роман кейіпкерлерінің іс-қимылы белгілі бір дәрежеде түсінікті болады, ал аударма мәтіннің стиліне нұқсан келмейді. Бір ғана лексикалық бірлік арқылы әрі ұзақ, әрі дидактикалық, әрі энциклопедиялық түсініктеменің қосылуына жол берілмейді, аудармашы “көрінбейді”.

Форенизациялаушы экспликация қолданысының тағы бірі шебер көрінісі – аудармада одағай сөздердің қолданылуы. (187) микроконтексте *босағада тұру* пресуппозициясы қарастырылады. Қазақ халқы адамның босағада тұруына тыйым салған. Бұл жамандық шақыратын, жетім балаған тән әрекет деп саналған. Қазақ әлдекімді босағаға тұрғызса, оны сыйламайтынын не жазалап тұрғандығын білдіреді. Қазақ сыйлы қонағын бірден төрге шығарған. Төр және босаға кеңістік категориялары “Ақ боз үй” романында терең қарастырылған.

:

	Түпнұсқа	Л. Космухамедованың аудармасы	К. Фитцпатриктің аудармасы
(187)	“– А-а, келдің бе, кіспұрыш! – деді Шәріп қозғалақтап кекетіп. – Отырсын солай! Босағада! Шәріптің сөзі Әзбергенді қамшымен маңдайдан тартып жібергендей болды” [55, б. 26].	“– А-а, головорез, явился? – оживился Шарип, смеясь. – Пусть-ка там и присаживается... на порожке... хе-хе... Реплика Шарипа Азбергену – как удар хлыста по лбу” [111, б. 29].	“Ah, the cut-throat has appeared?” Sharip laughed, growing animated. “Let him take a seat there...on the door jamb...haha...” Azbergen perceived Sharip’s remark like the blow of a whip on his forehead” [112, б. 32].

Берілген микроконтексте Шәріп есімді кейіпкер Әзберген есімді теріс кейіпкерді мазақ қылу үшін босағаға отырғызуды бұйырады. Аудармашы Л.Космухамедова осы пресуппозицияны аудармада *хе-хе* одағайы арқылы, ал орыс тілінен аударған К. Фитцпатрик *ha-ha* одағайы арқылы береді. Дегенмен, аударма реципиенті бұл одағайдың артында белгілі бір мәдени метареалияның бар екендігін емес, жалпы микроконтекстегі мазақ қылу жағдайын ғана ұғынуы ықтимал. Сол себепті аудармашы Л. Космухамедова метареалияны ұғынып, аудармада *босаға* реалиясының контекстуалдық аналогы *порог* лексикалық бірлігін алып, оған орыс тілінің диминутивті жұрнағын жалғап, аудармада *порожка* лексикалық бірлігін береді. Мұндай диминутивті жұрнақ қандай да бір затты кішірейту мақсатында ғана емес, сондай-ақ маңызын төмендету мақсатында да пайдаланылатыны белгілі. Л. Космухамедова осылайша метареалияны форенизациялаушы экспликация арқылы беруге тырысқан, әрі босаға туралы мәдени ақпаратты ұзақ түсініктемеде келтірмей-ақ, мәтін ішінде, әрі көркем әдеби мәтін стиліне нұқсан келтірмей бере алған. К. Фитцпатрик ағылшын тілінде босаға реалиясына door jamb (есік жақтауы) экспликациясын

береді. Ағылшын тілінде де диминутивті жұрнақтар баршылық, бірақ оларды аталған тіркеске қоса алмаймыз, себебі ағылшын тіліндегі мұндай жұрнақтар орыс тіліндегідей кез-келген сөзге жалғана бермейді. Жұрнақтың орнына *босаға* реалиясын қайталауға болады. Мәселен, “Let him take a seat there... *yes, there, on the door jamb... haha...*”; “Azbergen perceived Sharip’s remark *about the door jamb* like the blow of a whip on his forehead (Отырсын сонда... Ия, сонда... босағада, ха-ха. Шәріптің *босаға туралы* сөзі Әзбергенді қамшымен маңдайдан тартып жібергендей болды). Бұл жағдайда аударма реципиенті босағада тұру метареалиясының негізгі денотативті мағынасын ұғына алар еді. Сонымен, форенизациялаушы экспликация лексикалық бірліктердің, оның ішінде одағайлардың қосылуы, қайталануы не тіпті лексикалық бірліктерге морфологиялық өзгерістер жасау арқылы жүзеге асырылады.

Форенизациялаушы экспликацияны беру аудармашыға қиын соғары анық. Романдағы метареалиялардың аудармаларында доместикациялаушы экспликация жиірек қолданылған. Мұндай экспликация кезінде метареалияның денотативті мағынасы толық ашылады. Доместикациялаушы экспликация мәтін ішіндегі не мәтіннен тыс түсініктеме арқылы беріледі. Мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>
(188)	“Малын бағып, отын жағып, тек жатқан елді көз алдына келтіргенде шаруа ауылға Ауған жері бейне бір <i>Асан Қайғы</i> іздеген <i>Жерұйықтай</i> елес берді” [55, б. 195].	“Каждый представил себе обетованный край, тихий, мирный, очаги во дворах, скотина на пастбище, о чем еще мечтать? <i>Как сказочная страна Жер Уюк, которую легендарный Асан Кайғы весь свой век проискал</i> ” [111, б. 201].

Берілген микроконтексте Асан Қайғы туралы фольклорлық аллюзия келтірілген. Ел-елді аралаған Асан қайғының ең үлкен арманы халыққа құтты, жайлы қоныс іздеу болғандығы баршамызға белгілі. Фольклорлық деректерде Асан Қайғы Қазақстанның жерін желмаясына мініп кезген ақылгөй болып суреттеледі. Түпнұсқа реципиенті бұл сөйлемді оқығанда Асан Қайғы туралы осы ақпаратты есіне алары анық. Ал аударма реципиентінде мұндай аялық ақпарат жоқ. Сол себепті аудармашы Л. Космухамедова бұл метареалияны жеке сөйлем етіп шығарып, *сказочная* (ертегідей), *легендарный* (аңызға айналған), *весь свой век проискал* (өмір бойы іздеп шыққан) сөздерін қосқан. Формасы бойынша созылыңқы экспликация болғанымен, аудармашының бұл еңбегін өте сәтті шыққан деп санаймыз. Біріншіден, Асан Қайғы мен Жерұйық туралы негізгі денотативті семантикалық компоненттер қамтылған. Екіншіден, аударма мәтініне стилистикалық нұқсан келтірілмеген, қосылған лексикалық бірліктер мәтінмен тұтасып кеткен, артық құрылым ретінде сезілмейді.

Доместикациялаушы экспликацияны пайдаланғанда қосылатын экспликацияға аса мән беру қажет, себебі дәл осы тәсілде стилистикалық нұқсан келтірілуі ықтимал. (189), (190), (191) мысалдарға назар аударайық. Аудармашылар *соблюдая степной этикет* (дала әдебін сақтап), *minding the proprieties* (әдепті сақтап), *красноречивый жест* (айқын іс-қимыл), *this was a*

gesture (бұл қимыл), *по степным канонам* (дала ережелеріне сай) атты тіркестер қосқан:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(189)	“Әйелдер жағы беттерін шымшылады” [55, б. 24].	“Женщины от возмущения защипали щеки – <i>красноречивый жест</i> : поведение Азбергена выходило за рамки приличий” [111, б. 27].	“The women pinched their cheeks from outrage – <i>this was a gesture that indicated that Azbergen had gone beyond the bounds of decency</i> ” [112, б. 24].
(190)	“Ат үстінен еңкейіп, жаяу келіп сәлем берген қызының бетінен сүйіп, ұзақ еміренді” [55, б. 19 б].	“...склонившись с коня, чмокнул в щеку дочь, которая прежде чем приблизиться к нему, спешила и, <i>соблюдая степной этикет</i> , с почтением и нежностью подошла к отцу” [111, б. 21].	“Pakhraddin... slid from his horse and lovingly embraced and kissed his daughter who had hurried toward him, and then, <i>mindng the proprieties</i> , had gradually approached her father with reverence” [112, б. 19].
(191)	“Адайдың ақкөз жігіттері аясын ба, Бұқарбайды мес қылып сабайды да, атына теріс мінгізіп келген жағына қарай айдап жібереді” [55, б. 187].	“А в ауле этом из рода адай разве пожалеют развратника? Избили, испинали, говорят, до полусмерти и, задом наперед на конский круп посадив, восвояси отправили. <i>По степным канонам</i> возвращаться на конском крупе да еще и задом наперед – позорнейший для джигита удел” [111, б. 197].	-

Экспликацияда мұндай тіркестердің болуы жарамайды деп санаймыз. Мұндай бірліктер көркем әдеби мәтіннің стиліне қарама-қайшы. Оған қоса, *жест*, *канон*, *этикет* секілді сөздер макроконтексте экзотикалық сипат береді. Мұндай бірліктер публицистикалық стильге тән. Мұндай тіркестерді қосу арқылы аудармашы берілген мәтіннің аударма екендігін білдірткен, ал аударма ісінің негізгі міндеттерінің бірі – аударма мәтіннің аударма екендігін білдіртпеуге талпыну. Аталған микроконтекстерде *жест*, *канон*, *этикет* секілді сөздерді алып тастасақ, аудармаға нұқсан келе қоймайды, себебі аудармашылар метареалияларды түсіндіретін экспликациялар жасаған.

Кей жағдайларда доместикациялаушы экспликация бір сөз арқылы да іске асады. Мәселен, түпнұсқадағы *ас* сөзі ұлттық ет тағамын білдіретіндігі барлық қазаққа аян. Аудармашылар осы мәдени ақпаратты тереңінен білген. Түпнұсқада қандай ас екендігі нақты жазылмағанымен, түпнұсқа реципиенті оның ет тағамы екендігін бірден аңғарады:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(192)	“Жыр бітіп кеш үйіріле ортаға тегене толы <i>ас</i> келгенде Хансұлу бой сергіткісі келіп сусып сыртқа шықты” [55, б. 20].	“Когда жыр кончился и с вечерними сумерками в самый центр между гостями поставили огромное блюдо, полное мяса, Хансулу, улуив момент, выскочила из юрты” [111, б. 23].	“When the jyr ended, as the evening twilight descended, a large platter with boiled, smoking meat was placed in the very center among the guests, Khansulu seized the moment to slip out of the yurt” [112, б. 22].
	<i>Түпнұсқа</i>	<i>А.Ж. Жақсылықовтың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(193)	“Бұларды түгел асқа шақыра келді” [55, б. 414].	“Он сообщил, что дед приглашает мужчин на бешпармак” [111, б. 443].	-

Сол себепті, бірінші сөйлемнің орыс тіліндегі аудармасында бұл реалия *мясо* (ет) деп, ағылшын тіліне орыс тілінен *boiled, smoking meat* (асылған сүрленген ет) деген экспликация арқылы аударылған. Біздің ойымызша, бұл аударманы барабар деп санауға болады, бұл тәсіл реалияның денотативті мағынасы да, ұлттық-тарихи бояуды да сақтауға мүмкіндік берген. Екінші сөйлемдегі *ас* реалиясы *бешпармак* (бешбармак) өзге реалиясы арқылы аударылған. Бұл аударманы өте сәтті деп санаймыз, себебі орыс халқы бізге жақын халық, бешбармақтың біздің ұлттық тағамымыз екендігі де көпшілікке аян.

Сонымен, метареалияның мәнін толық ашып беретін дидактикалық доместикациялаушы экспликацияға қарағанда форенизациялаушы экспликацияның артықшылығы басым екендігін аңғардық. Қорыта айтқанда, экспликация аударма мәтінінің стиліне нұқсан келтірмеуі қажет. Бұл әсіресе метареалия төл сөзде қолданылғанда айқын білінеді. Мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>
(194)	“Ау, хабарлас! Ау! Құдайы қонақпыз! – деп айқайлады әлгі дауыс” [55, б. 89].	“Так выходите! Божьи гости мы, нехорошо встречается!” [111, б. 99].

Берілген микроконтексте құдайы қонақ пресуппозициясы қарастырылған. Құдайы қонақ – қазақ халқына тән ерекше қасиет – қонақжайлылықтың нышаны болып табылатын күтпеген жерден келіп түскен қонақтың аты. Құдайы қонақ деп арнайы шақырылмаған, жол-жөнекей келе жатып түстеніп немесе бір күн түнеп шығатын бұйрықпен келген қонақты айтады. Қазақ мәдениетінде үйге келіп түсетін көп қонақтың ішінде (арнайы шақырылған, той-жиынға келген, т.б.) осындай қонақ түрін ерекшелеп бөліп алып, оған айрықша құрмет көрсетіп, қадірлеуінің ахлақтық қана емес, тарихи-әлеуметтік, тіпті елдік те маңызы зор. Құдайы қонақ институты қазақтардың үлкен территорияны емін-еркін жайлап, бір шетінен екінші шетіне қиындықсыз қатынап тұруына мүмкіндік берді [135, б. 642]. Бұл метареалия төл сөзде қолданылып тұр, сол себепті мәтін ішіндегі

ұзақ экспликацияны қолдануға болмайды. Аудармашы Л. Космухамедова бұл міндетті сәтті орындап шыққан. Ол *нехорошо встречается* (жақсы күтіп алмадыңдар) деген экспликацияға метареалияның денотативті мағынасы мен ұлттық бояуын сыйдыра алған.

Бұл микроконтекст қазақ халқының бөтен адамды бөтен демей, құдайындай сыйлап, құрмет көрсететінін көрсетеді. Сол себепті ағылшын аудармашысының бұл метареалияны түсіруі орынсыз деп санаймыз. Дегенмен, түсіру тәсілі ағылшын аудармасында тек 10%, ал орыс аудармасында тек 3% жағдайда ғана пайдаланылған.

Метареалиялардың аудармасында бейтараптау тәсілі орын алған. Бұл орыс аудармада шамамен 13% жағдайда, ал ағылшын тілінде шамамен 23% жағдайда кездеседі. Бейтараптау кезінде қандай да бір микроконтекст сөзбе-сөз аударылады, бірақ метареалия берілмейді. Калькалау кезінде аударма реципиентіне метареалияның бар екендігі ерекше сөз, тіркес, т.б. арқылы меңзелсе, бейтараптау кезінде аударма реципиенті мұндай ақпарат ала алмайды. Микроконтекстегі метареалия реалия-сөз арқылы меңзелсе, бейтараптау кезінде реалия-сөз, көп жағдайда, түсіріледі, оның орнына гиперонимі қолданылады. Мәселен:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>
(195)	“– Ау, <i>Еркежан!</i> – деп Рәш жеңгесі (Өзбергеннің келіншегі) сасқалақтап қайын сіңлісіне қарсы жүгірді” [55, б. 88].	“ – Что, <i>милая?</i> ...” [111, б. 98].

Берілген сөйлемде қазақ халқындағы келіннің ат тергеу дәстүрі меңзеледі. Ат тергеу – жаңа түскен келіннің атасы мен енесіне, қайнағалары мен абысындарына, қайын сіңлілері мен қайындарына, ауылдағы жасы үлкен адамдарға өзінше ат қою дәстүрі. Бұрынғы заманда келіндер "тентек", "тетелес", "еркем", "кенже" деп қайындары мен қайын сіңлілеріне өзінше ат қойған. Берілген микроконтексте Рәш есімді жеңгесі қайын сіңлісі Хансұлуды *Еркежан* деп атап тұр. Ат тергеу дәстүрі бір ғана микроконтексте меңзелгенімен, түпнұсқа авторының қазақ халқының осынау ерекше, әрі әдемі дәстүрін көрсеткісі келгендігі анық. Берілген метареалияны аудармада көрсету де оңай емес, себебі метареалия төл сөзде берілген. Аудармашы Л. Космухамедова *Еркежан* антропонимінің орнына *милая* (сүйкімдім) лексикалық бірлігін, атап айтқанда гиперонимін қолданған. *Милая* бірлігі кез-келген аруға айтылатын қаратпа сөз ғана. Осылайша, аударма мәтін метареалиядан бейтарапталған. Біздің ойымызша, бұл микроконтексте мәтін ішіндегі экспликацияны пайдаланып, *Что, Еркежан? – сказал Раиш. Так ласково она называла Хансулу.* (Ау, Еркежан! – деді Рәш. Ол Хансұлуды еркелетіп атайтын еді) деп беруге де болар еді. Мұндай экспликация әрине форенизациялаушы болады.

Келесі бір мысалда аудармашылардың бейтараптауын орынды деп санаймыз:

	<i>Түпнұсқа</i>	<i>Л. Космухамедованың аудармасы</i>	<i>К. Фитцпатриктің аудармасы</i>
(196)	“Шала туған баладай керегеге іліп қойған? Не қайыр көрдік сол мөрден?” [55, б. 15].	“Носишься с ней, как с дитем недоношенным!” [111, б. 18].	“You fuss about with it like with an unborn baby!” [112, б. 16].

Берілген микроконтексте қазақтың баланы тымаққа салу дәстүрі меңзеледі. Әлжуаз, кішкене болып уақытынан бұрын дүниеге келген балаларды қазақ дәстүрінде «шала туған бала», «шала», «жылбысқы» деп атайды. Ондай балалардың атын Шалабек, Шалабай деп қоятын дәстүрлері бар. Бала туылатын уақытына неше күн жетпей туылса, сонша күн шала туған сәбиді тымаққа салып, әрбір кереге басына сонша күн іліп қоятын ырым бар. Қазақтар баланы көп жасаған, даңсалы қария, киелі адамдардың тымағына салады. Тымақтан кейін басқа кимей сақтап қояды. Бұл метареалия да төл сөзде қолданылып тұр. Л.Космухамедова *носишься с ней, как с дитем недоношенным* (шала туылған балаға қарағандай әбігер боласың) деп бейтараптаса, К. Фитцпатрик *fuss about with it like with an unborn baby* (туылмаған балаға қарағандай әбігер боласың) деп бейтараптаған. Біздің ойымызша, метареалия осы бір дәстүрді көрсетуге емес, қандай да бір адамның әбігерге салынатынын экспрессивті түрде көрсетуге бағытталған. Сол себепті, аудармашылардың нұсқаларымен келісеміз. Ағылшын тілінде шала туылған бала емес, туылмаған бала аталады. Аудармашы *premature baby* (шала туылған бала) деп көрсетуі қажет еді.

Бейтараптау стратегиясы аудармашының метареалияны анықтай алмауы себебінен де орын алуы мүмкін. Мәселен:

“Ет-бауыры езіліп кетті Хансұлудың. Көзден аққан бақыт жасы омырауын жуды. Бірақ, қуанышы ұзаққа созылмады. Алаңда ойын-сауық құрып жатқан жастар салтанатының, кенет, табан астында тас-талқаны шықты. Солдат па, мелиса ма, әйтеуір, бір қара шоғыр қарулы топ, әлгі жастар құрамын бықырт тигендей қылды. Шетінен ұстап жатыр. Қолдарын қайырып жатыр. Сүйрелеп әлдеқайда әкетіп жатыр. Осы ойдан жаны мұрын ұшына бір-ақ тақады Хансұлудың. Көз алдында әнеки солдаттар қашқан жастарды қым-қиғаш қуалап жүр [...] Көз алдында, сөйткенше, екі мелиса қызының екі қолтығынан шап беріп ұстап алып, дырылдатып сүйрей жөнелді” [55, б. 445].

Берілген микроконтексте ұйықтап жатқан кейіпкердің түсі суреттеледі. Осы микроконтексті оқыған түпнұсқа реципиенті 1986 жылы елімізде орын алған Желтоқсан оқиғасын елестетері анық. Шығарма кейіпкері бұл түсін 1980 жылдары көрді деп есептесек (оған шығармадағы КОКП ОК бірінші секретарі Л.И. Брежнев туралы ақпарат дәлел [55, б. 414]), онда түпнұсқа авторы 1991 жылы шығарманы жаза отырып, өтіп кеткен Желтоқсан оқиғасын ерекше қасиеті бар жағымды кейіпкер Хансұлудың түсіне “енгізген”. Мұны автор да растайды [Қосымша А]. Дегенмен, автор бұл оқиға туралы аллюзияны жасырған. 1991 жылы Желтоқсан оқиғасы туралы айтуға да, жазуға да тыйым салынған болатын. Бұл метареалияны анықтау да қиын, себебі оның бар екендігінен хабар беретін реалия-сөз де жоқ. Сол себептен болар, аудармашы А. Жақсылықовтың аудармасында метареалия туралы сөз жоқ, ал аударма реципиентінің ойында

мұндай терең тарихи аллюзия туралы ақпараттың туындауы екіталай. Біздің ойымызша, дәл осы микроконтексте аллюзияны мәтіннен тыс экспликация арқылы *автор имеет в виду декабрьские события 1986 года* (автор 1986 жылғы Желтоқсан оқиғасын меңзеген) деп беру қажет еді.

26-кесте. Метареалиялардың аударылу тәсілдері

№	Аударма тәсілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
1	Калькалау	28	14
2	Форенизациялаушы экспликация	15	6
3	Доместикациялаушы экспликация	25	15
4	Бейтараптау	10	11
	Аударылмаған сөйлемдер	1	33

Қорытындылай келе, “Ақ боз үй” романындағы метареалиялар калькалау, экспликация, бейтараптау және түсіру тәсілдері арқылы аударылған. Бұлардың ішіндегі ең жиі кездесетіні – экспликация. Жоғарыда аталған мысалдарды талдай келе, көркем әдеби мәтіндегі метареалияларды аударуда форенизациялаушы экспликацияны пайдалану қажет деген тоқтамға келдік [162, б. 120]. Мұндай экспликация кезінде метареалияның денотативті мағынасы мен ұлттық бояуы толығымен ашылмайды, жай ғана қысқа қосымша сөздер, тіпті жұрнақтар мен одағай сөздер арқылы қосымша ақпараттың бар екендігі меңзеледі. Бұл тәсіл көркем проза стилін сақтай отырып аударуға мүмкіндік береді. Дегенмен, метареалияның денотативті мағынасын ұғу жеңіл болса, онда жай ғана сөзбе-сөз, яғни калькалап аударған жөн.

Ең бастысы – автордың тұспалдаған, меңзеген не жасырған ақпаратын танып білу. Ғалым Ж. Дәдебаев «Аудармашы өзі аудармақшы болып отырған шығарманың көркемдік жүйесін терең білумен бірге оның жазылу тарихын, жазушы еңбегінің барлық сатылары мен кезеңдерін жете танып, таразылауы шарт» деген пікір білдіреді [163, б. 54]. Шынында да, метареалиялар осындай саралаудың нәтижесінде анықталады.

3-тарау бойынша тұжырым

1. Қазақ тіліндегі реалиялардың кез-келген тақырыптық тобы өте бай, сол себепті бұл жағдай аудармашыларға айтарлықтай қиындық тудырады. Реалиялары ең жиі қайталанатын тақырыптық топтарға әлеуметтік-саяси, киім-кешек, жиһаз бен үй бұйымдары топтары жатады (27-кестені қараңыз).

2. Реалия аудармасына белгілі бір факторлар әсер етеді. Аудармашының белгілі бір аударма нұсқасын таңдауына аударма скопосы, аударма реципиенті, аудармашы стратегиясы, аударманың жасалу уақыты, түпнұсқаның тақырыбы, жанрлық типі, ондағы этномәдени ақпарат тығыздығы әсер етеді. Сондай-ақ, тілдік факторларды алар болсақ, оларға реалияның контекстуалдық маңызы (актив не пассив реалия), реалияның лексикалық мағынасындағы белгілі бір семантикалық компоненттердің белсенділігі, реалияның тақырыптық тобы, микроконтекстегі көрінісі (формасы, бірыңғай мүше болуы, бірнеше рет

қайталануы, компенсация жасайтын сөздермен тіркесуі, реалия траекториясы, т.б.), қызметі (ақпараттық не экспрессивтік) және мәтінде суреттелетін мекен, уақыт, кейіпкерлердің бейнесі жатады.

3. Реалияны тақырыптық топтарға жіктеу нәтижесінде белгілі бір тақырыптық топқа тән аударма стратегияларын, тәсілдерін, техникаларын анықтауға, нәтижесінде сол аудару заңдылықтары мен ережелерін тұжырымдауға болады.

4. Орыс тілі аудармашылары Л. Венути бойынша доместикация стратегиясын басымдық ұстанған. 1-суретте көріп отырғанымыздай, форенизация тәсілдерінің (транскрипция/транслитерация, функционалдық аналог, калька) пайыздық көрсеткіші 23% құрайды. Доместикация тәсілдерінің көрсеткіші шамамен 65% құрайды. Реалиялардың 12% қолданысы аударылмаған.

Орыс тілінде ең жиі кездесетін тәсілдерге транслитерация, транскрипция, гипо-гипероним тәсілдері екендігін анықтадық, ал ең сирек кездесетін тәсілге калька жатады. Орыс тіліне еніп үлгерген сөздік реалиялар 22% құрады (1-суретті қараңыз).

5. Ағылшын тілі аудармашысы да доместикация стратегиясын ұстанған (2-сурет). Форенизациялаушы тәсілдер (транслитерация, транскрипция, калька, функционалдық аналог) шамамен 37% жағдайда кездеседі. Доместикациялаушы тәсілдердің көрсеткіші 51% жуық болды. Реалиялардың 12% қолданысы мүлде берілмегені анықталды. Ең жиі қолданылған тәсілдер транскрипция/транслитерация және гипероним. Функционалдық аналог тәсілі мүлде қолданылмаған. 1.6 тараушада аталған тәсілдердің барлығы дерлік реалиялардың орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармаларында кездеседі. Тек бөгде реалиямен аудару тәсілі ғана кездескен жоқ.

6. Сөздік реалияларға *аул, чапан, домбра, джигит, ахалтекинец, кумган, батрак, хан, камча, казан, малахай, калым, чалма, дастан, кумыс, мулла, сундук, аргамак, камзол, бешимет, торба, чабан, Коран* секілді бірліктер жатады. Бұл лексикалық бірліктер аударма реципиентіне таныс, орыс тілінің түсіндірме сөздіктеріне еніп үлгерген, аудармаға ұлттық, тарихи-мәдени бояу бере алады, аударма барабарлығын қамтамасыз етеді. Сөздік реалиялар әлеуметтік-саяси реалиялар тақырыптық тобында жиі кездеседі (27-кестені қараңыз). Ағылшын тіліне еніп үлгерген сөздік реалия анықталған жоқ.

7. Транслитерация/транскрипция тәсілі – реалияның ұлттық бояуын сақтауда ең үнемді, әрі жеңіл тәсілдердің бірі. Бұл тәсіл реалияның ұлттық бояуы контексте актив болғанда әсіресе орынды. Сондай-ақ, ол бірнеше рет қайталанатын реалиялардың екінші және одан кейінгі қолданыстарын аударуға қолайлы, себебі бірінші қолданысында реалияға көп жағдайда экспликация беріледі. Транслитерация мен транскрипция қаратпа реалия-сөздерді аударуда ең жиі пайдаланылған, оның себебі қаратпа сөздердің төл сөзде қолданылуында. Төл сөзде ұзақ түсініктемелердің болуына жол берілмейді [164, б. 1368]. Орыс тіліндегі аудармада бұл тәсіл қаратпа сөздер, туыстар, жиһаз, әлеуметтік-саяси тақырыптық топтарында, ал ағылшын тілінде әлеуметтік-саяси, киім-кешек

27-кесте. Реалиялардың тақырыптық топтары бойынша орыс тіліне берілу тәсілдерінің пайыздық көрсеткіштері

МС – микроконтекст саны

СР – сөздік реалия

ТТ – транслитерация/транскрипция

ТЭ – транслитерация/транскрипция мен

мәтіннен ішіндегі экспликация

ТС – транслитерация/транскрипция мен мәтіннен

тыс экспликация

ФА – функционалдық аналог

К – калька

МА – мәдени аналог

Э – мәтін ішіндегі экспликация

Г – гиперониммен беру

КА – контекстуалдық аналог

ГТ – грамматикалық трансформация

Т – реалиялары түсірілген сөйлемдер

Б – балама

№	МС	Тақырып. топ / Аударма тәсілі	СР	ТТ	ТЭ	ТС	ФА	К	МА	Э	Г	КА	ГТ	Т	Б
1	8	Метеорологиялық реалиялар	0%	0%	0%	0%	0%	4%	0%	3%	0%	0%	0%	0%	0%
2	46	Төрт-түлік реалиялары	1%	0%	0%	0%	2%	0%	0%	2%	6%	1%	0%	0%	18%
3	106	Түйе түрлері реалиялары	0%	5%	8%	11%	4%	0%	0%	4%	8%	2%	2%	6%	0%
4	60	Ас реалиялары	1%	5%	8%	13%	4%	0%	5%	1%	2%	1%	0%	1%	0%
5	78	Баспана реалиялары	0%	0%	6%	2%	0%	36%	4%	5%	7%	4%	0%	4%	0%
6	184	Киіз үй бөліктері реалиялары	0%	8%	13%	11%	4%	8%	0%	17%	9%	18%	2%	9%	0%
7	265	Жиһаз реалиялары	3%	21%	10%	9%	22%	0%	16%	5%	11%	11%	6%	9%	8%
8	102	Бдыс-аяқ реалиялары	9%	2%	6%	4%	0%	0%	0%	0%	5%	1%	0%	5%	2%
9	130	Мал шаруашылығы реалиялары	6%	0%	2%	0%	11%	0%	8%	5%	7%	10%	12%	6%	4%
10	19	Малшы түрлері реалиялары	1%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	1%	1%	0%	0%	1%	12%
11	123	Шаруашылық реалиялары	10%	0%	3%	0%	2%	0%	1%	3%	7%	5%	0%	5%	0%
12	238	Киім-кешек реалиялары	13%	6%	6%	9%	7%	8%	23%	5%	9%	3%	0%	7%	16%
13	19	Әшекей реалиялары	0%	1%	2%	4%	5%	0%	0%	1%	1%	2%	0%	1%	0%
14	4	Ақша реалиялары	0%	0%	0%	0%	0%	0%	4%	1%	0%	0%	0%	0%	0%
15	30	Өлшем реалиялары	0%	0%	0%	0%	2%	0%	5%	5%	3%	1%	0%	2%	0%
16	82	Уақыт реалиялары	0%	0%	2%	2%	0%	16%	3%	11%	6%	9%	0%	4%	0%
17	101	Салт-дәстүр реалиялары	0%	2%	8%	8%	2%	0%	14%	11%	6%	5%	14%	3%	0%
18	23	Ұлттық ойындар	0%	0%	2%	4%	2%	20%	0%	1%	1%	0%	0%	0%	0%
19	91	Өнер реалиялары	6%	3%	3%	4%	5%	8%	0%	1%	3%	2%	2%	2%	0%
20	14	Наным-сенім реалиялары	0%	1%	3%	2%	2%	0%	1%	3%	0%	0%	0%	0%	0%
21	14	Ру реалиялары	0%	1%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	12%	0%	0%
22	509	Әлеуметтік-саяси реалиялар	48%	17%	2%	4%	25%	0%	7%	3%	1%	15%	40%	19%	10%
23	137	Туыстық реалиялар	0%	11%	6%	2%	0%	0%	0%	7%	5%	2%	6%	9%	16%
24	130	Қаратпа реалиялар	0%	15%	3%	8%	0%	0%	3%	5%	1%	8%	0%	4%	16%
25	42	Діни реалиялар	2%	1%	6%	4%	2%	0%	4%	3%	1%	1%	4%	2%	0%

28-кесте. Реалиялардың тақырыптық топтары бойынша ағылшын тіліне берілу тәсілдерінің пайыздық көрсеткіштері

МС – микроконтекст саны

СР – сөздік реалия

ТТ – транслитерация/транскрипция

ТЭ – транслитерация/транскрипция мен

мәтіннен ішіндегі экспликация

ТС – транслитерация/транскрипция мен мәтіннен

тыс экспликация

ФА – функционалдық аналог

К – калька

МА – мәдени аналог

Э – мәтін ішіндегі экспликация

Г – гиперониммен беру

КА – контекстуалдық аналог

ГТ – грамматикалық трансформация

Т – реалиялары түсірілген сөйлемдер

Б – балама

№	МС	Тақырып. топ / Аударма тәсілі	СР	ТТ	ТЭ	ТС	ФА	К	МА	Э	Г	КА	ГТ	Т	Б
1	8	Метеорологиялық реалиялар	0%	0%	0%	0%	0%	4%	0%	3%	0%	0%	0%	1%	0%
2	46	Төрт-түлік реалиялары	0%	1%	4%	0%	0%	0%	0%	3%	6%	1%	0%	0%	0%
3	106	Түйе түрлері реалиялары	0%	3%	11%	3%	0%	0%	0%	10%	3%	2%	0%	2%	0%
4	60	Ас реалиялары	0%	3%	0%	9%	0%	0%	0%	1%	1%	0%	0%	1%	0%
5	78	Баспана реалиялары	0%	0%	36%	3%	0%	43%	0%	4%	3%	1%	0%	5%	0%
6	184	Киіз үй бөліктері реалиялары	0%	7%	18%	5%	0%	7%	0%	10%	9%	6%	0%	14%	0%
7	265	Жиһаз бен үй бұйымдары реалиялары	0%	11%	0%	9%	0%	0%	6%	6%	17%	8%	0%	10%	0%
8	102	Бдыс-аяқ реалиялары	0%	6%	0%	8%	0%	0%	6%	1%	4%	1%	0%	6%	0%
9	130	Мал шаруашылығы реалиялары	0%	0%	0%	2%	0%	0%	3%	4%	7%	9%	83%	4%	85%
10	19	Малшы түрлері реалиялары	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	1%	0%	0%	17%	0%	15%
11	123	Шаруашылық реалиялары	0%	0%	0%	3%	0%	0%	24%	14%	11%	14%	0%	7%	0%
12	238	Киім-кешек реалиялары	0%	13%	0%	14%	0%	0%	21%	6%	13%	9%	0%	2%	0%
13	19	Әшекей реалиялары	0%	0%	0%	1%	0%	0%	0%	1%	0%	5%	0%	1%	0%
14	4	Ақша реалиялары	0%	0%	0%	1%	0%	0%	0%	0%	0%	1%	0%	0%	0%
15	30	Өлшем реалиялары	0%	0%	0%	0%	0%	0%	6%	5%	1%	0%	0%	1%	0%
16	82	Уақыт реалиялары	0%	0%	0%	0%	0%	21%	0%	14%	4%	0%	0%	6%	0%
17	101	Салт-дәстүр реалиялары	0%	1%	4%	8%	0%	0%	12%	7%	5%	3%	0%	4%	0%
18	23	Ұлттық ойындар реалиялары	0%	0%	0%	2%	0%	18%	0%	1%	1%	0%	0%	1%	0%
19	91	Өнер реалиялары	0%	1%	0%	8%	0%	0%	0%	0%	1%	0%	0%	1%	0%
20	14	Наным-сенім реалиялары	0%	0%	0%	1%	0%	0%	6%	0%	0%	1%	0%	0%	0%
21	14	Ру реалиялары	0%	0%	11%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	7%	0%
22	509	Әлеуметтік-саяси реалиялар	0%	40%	0%	9%	0%	7%	9%	2%	1%	14%	0%	15%	0%
23	137	Туыстық реалиялар	0%	8%	11%	4%	0%	0%	0%	3%	7%	7%	0%	5%	0%
24	130	Қаратпа реалиялар	0%	5%	0%	4%	0%	0%	9%	3%	2%	15%	0%	5%	0%
25	42	Діни реалиялар	0%	0%	7%	5%	0%	0%	0%	3%	3%	1%	0%	2%	0%

тақырыптық топтарында жиі қолданылған.

Ағылшын тіліне реалиялар орыс тілі арқылы аударылған. Осының салдарынан, К. Фитцпатрик реалиялардың 69 қолданысын бұрыс транслитерациялаған (аруана – aruana, айран – aryan, күлше – leryoshka–kulshe, отау – yurta–otau, туырлық – tyurlyk, уық – уук, кереге – kereg, ши – chia, көрпеше – korpeshkas, шолпы – sholps, sholpi, сүйінші – syuinsh, асық – asyki, ақсүйек – akseyek, ақын – akunay, кебеже – kebezh, алаша – alash, Алаш – Alasha). Аралық тіл арқылы транслитерациялағандықтан, орыс тілінде септеліп тұрған транслитерациялар сол күйінде ағылшын тіліне өтіп отырған. Бірқатар реалияларға мәтін барысында түрлі транслитерациялар беріліп отырған (koumiss, kumis, kumiss, sholps, sholpi, sholpy, korzhun, khordzhun, baibishe, baybishe), яғни бірізділік ережесі бұзылған.

Кейбір қисынсыз транслитерацияларға мәтіннен тыс және мәтін соңындағы сөздікте түсініктеме берілген (тақия – tybeteyka, киіз – koshma, қыстау – zimovka, күлше – leryoshki, сәлде – chalma, тымақ – treukh, шекпен – chekmen, көрпеше – korpeshka). Орыс тілінде де мұндай қателік бар (көрпеше – корпешка). Айта кететін жайт, *көрпеше* транслитерациясы да аудармада бар [111, б. 313]. Қорыта келе, реалияларды түпнұсқа тілінен, сөздік реалиясының бар-жоқтығын тексеріп алған соң ғана транслитерациялау қажет.

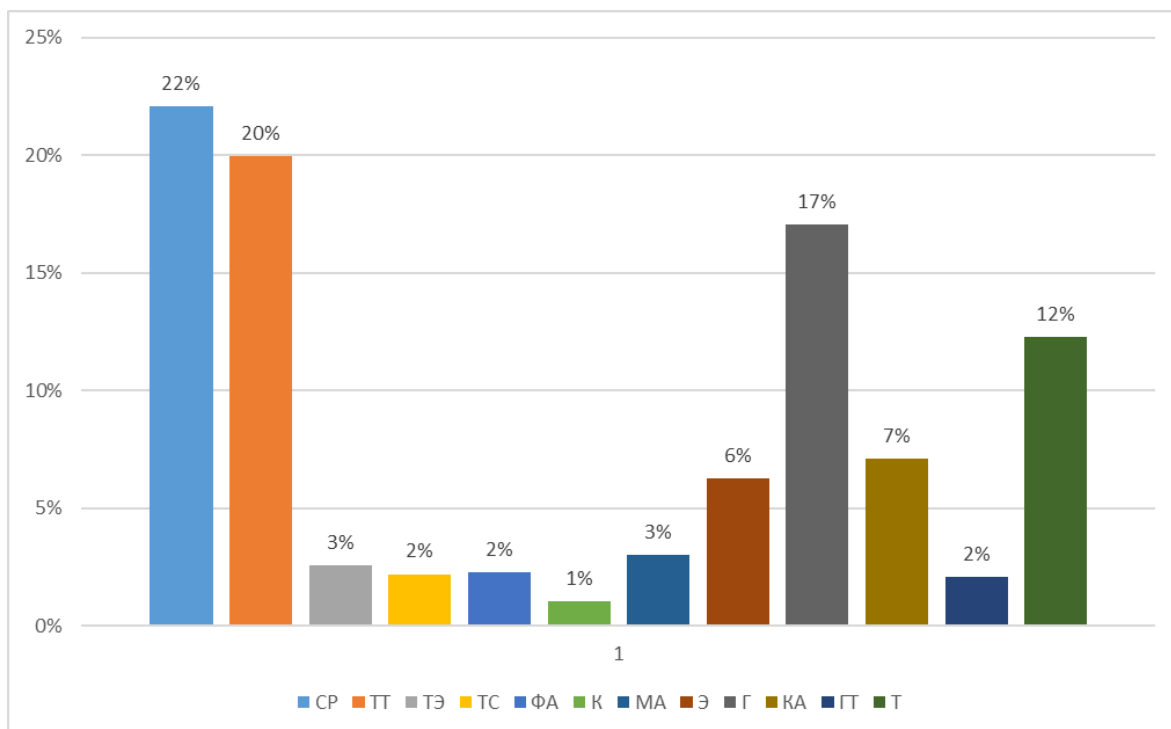
8. Мәтіннен тыс экспликациясы бар транслитерация/транскрипция тәсілі ең үнемсіз тәсіл болып табылады. Бұл куплет (екі тәсілдің қосындысы) ағылшын тіліндегі аудармада жиірек кездеседі (7%). Бұл тәсіл мәтіннің семантикалық компонентін мәтіннен тысқа, тіпті мәтін соңына шығарады. Бұл тәсілді “еріншек аудармашының тәсілі” деп атауға болады, себебі аудармашы жай ғана реалияның сөздіктердегі анықтамасын береді. Бұл тәсіл тек реалия мәтінде актив болғанда ғана, оның тек алғашқы қолданысында ғана қолданылуы тиіс. Мұндай тәсіл ағылшын тіліне киім-кешек реалияларын, орыс тіліне түйе түрлері, ас, киіз үй жабдықтары реалияларын беруде қолданылған.

Аталған тәсілді пайдалану кезінде ағылшын аудармашысы келесідей қателікке жол берген. Реалия түсініктемесі мәтін ішінде де, мәтіннен тыс та бір уақытта беріліп отырған (17 микроконтекст). Бұл реалия аудармасының үнемділік ережесін бұзатыны анық. Әрине, аудармашы реалия семантикасының реципиентке толық жетуін қамтамасыз еткісі келген, бірақ мұндай тәсіл көркем проза аудармасына кереғар. Көркем проза публицистикалық мәтін емес, сол себепті реципиентке аса көмек берудің, басқаша айтқанда дидактикалық аударма жасаудың қажеті жоқ.

Сілтемеде берілетін түсініктеменің мазмұнына да көңіл бөлген абзал. Ол барынша қысқа, реалияның актив семантикалық компоненттерін ғана қамту керек. Орыс тілінде де (тундук – отверстие в куполе юрты, шолпы – длинные серебряные сережки), ағылшын тілінде де (A chalma is a tunic) семантикалық қателер бар.

9. Транслитерация/транскрипция мен мәтін ішіндегі экспликация тәсілі екі тілде де тең дәрежеде қолданылған. Мәтіннен тыс экспликация секілді бұл куплетте де үнемділік ережесі сақталуы керек. Мәтін ішіндегі түсініктемеде

1-сурет. Реалиялардың орыс тіліне аударылу тәсілдері

CP – сөздік реалия

TT – транслитерация/транскрипция

ТЭ – транслитерация/транскрипция мен мәтіннен ішіндегі экспликация

ТС – транслитерация/транскрипция мен мәтіннен тыс экспликация

ФА – функционалдық аналог

К – калька

МА – мәдени аналог

Э – мәтін ішіндегі экспликация

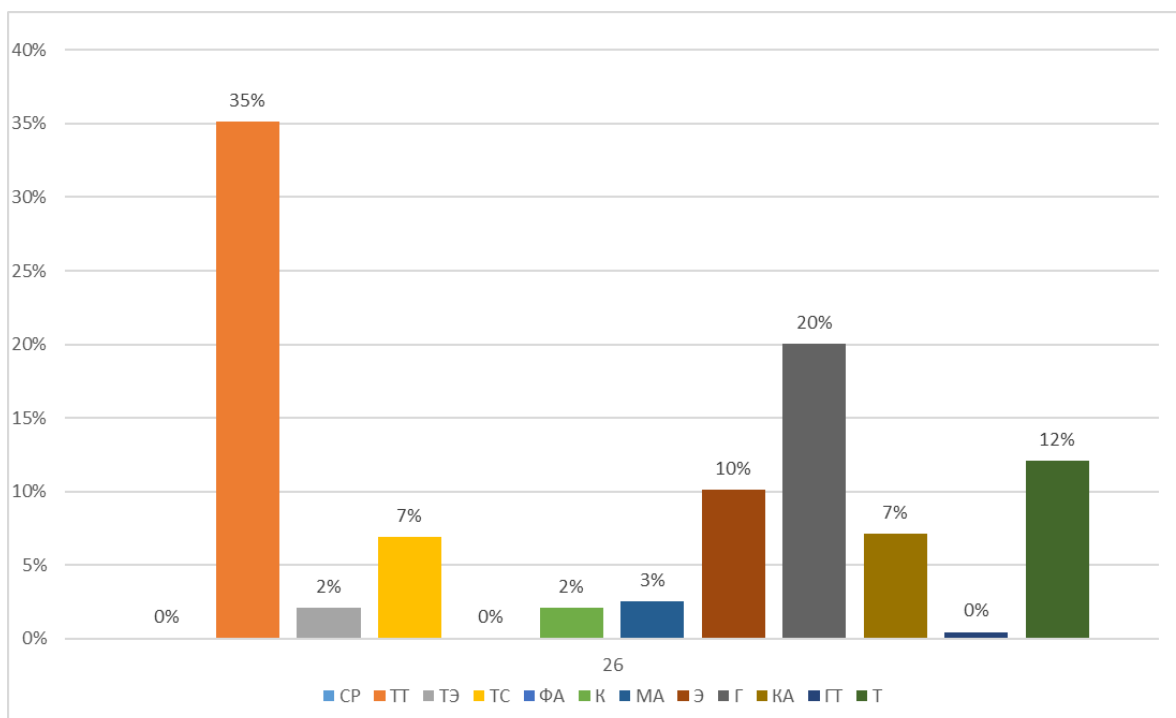
Г – гиперониммен беру

КА – контекстуалдық аналог

ГТ – грамматикалық трансформация

Т – реалиялары түсірілген сөйлемдер

2-сурет. Реалиялардың ағылшын тіліне аударылу тәсілдері

аудармашылар көркем проза стилін бұзатын бірліктерді қосуы ықтимал (кереге – деревянные решетчатые переплетения юрты, баурсаки, курт, иримшик, жент и другие яства национальной кухни, Аттан! – традиционный боевой клич). Ғылыми анықтамаға ұқсас, дәстүрлі, ұлттық деген секілді бірліктердің қосылуы шығарма стиліне нұқсан келтіреді, эстетиканы жояды. Мұндай куплетте транслитерация жанына реалияның мәнін ашатын сын есімді (воинственный род адай), оның гиперонимін (верблюды-нар) не осы реалияның мәнін аша алатын етістік (мәселен, готовила куырдак, играл в аксуйек) қосқан да жеткілікті болуы мүмкін. Бұл куплет әсіресе бірыңғай реалиялардан тұратын сөйлемдерді аударуда тиімді (трех родов здесь люди – из алима, адая, табына). Сонымен, дұрыс қолданылған жағдайда бұл куплет актив реалияларды аударудың ең тиімді тәсілі болып табылады. Орыс тілінде киіз үй, жиһаз тақырыптық топтарында, ағылшын тілінде баспана, киіз-үй тақырыптық топтарында жиірек кездеседі (27, 28-кестелерді қараңыз).

10. Функционалдық аналог тәсілі өте сирек қолданылған. Орыс тіліндегі аудармада 2% микроконтекстілерде ғана кездеседі, ал ағылшын тілінде мүлде анықталған жоқ. Бұл тәсілді өте үнемді тәсілдердің қатарына жатқызамыз, себебі бұл тәсіл кезінде реалия семантикасы оқырманға таныс түпнұсқа реалиямен беріледі (кебеже – сундук, жалшы – батрак, келе – табун, шашбау – шолпы, үлек – нар, айран – кымран, т.б.). Оқырманға таныс түпнұсқа реалия ретінде сөздік реалия не алдыңғы контекстерде таныстырылған транслитерациялар алынады. Бұл тәсілді реалияның ұлттық бояуы актив кезінде пайдаланбаған дұрыс, себебі реалияның лексикалық мағынасы дәл ашылмайды. Орыс тілінде бұл тәсіл жиһаз, мал шаруашылығы, әлеуметтік-саяси тақырыптық топтарында жиі пайдаланылған.

11. Транслитерациялауға келмейтін, транслитерациясы қисынсыз болып шығатын реалияларды аударғанда калькалау тәсілін пайдалануға болады. Бұл тәсіл өте сирек қолданылған. Реалия сөз тіркесі түрінде келсе, әрі бір бөлігі баламасы бар сын есімнен болса, калькалау тәсілі қолданылуы мүмкін. Мәселен, соқыр, ақ, ақ боз (соқыр теке, ақ боз үй) сөздерін транслитерациялауға болмайды, себебі олардың баламасы бар. Бұл тәсіл орыс және ағылшын тілдерінде метеорология, ойындар, баспана, өнер реалияларын аударуда жиірек қолданылған.

12. Мәдени аналог тәсілі реалияның денотативті мағынасы актив болғанда пайдаланылады. Мәдени аналогты сәйкестендіру кезінде бірқатар талаптарды есте ұстау керек. Ең біріншісі – хронологиялық сәйкестік талабы (ауыл – аул, поселок, ақын – акын, поэт, шақырым – верста, километр). Тарихи реалияға орынсыз заманауи мәдени аналогтың берілуі реалияның анахронизмі деп аталады (шақырым – километр). Екіншісі, мекендік сәйкестік талабы. Бұл реалия аудармасының қолдану локациясының тарихи шындықпен сәйкес келмеуін білдіреді (сом – рубль), мұндай қателіктерді аналоцизм деп атайды. Сондай-ақ, реалия кейіпкерін ескеру талабы да бар. Реалия аудармасының реалия кейіпкерімен келіспеуі салдарынан туындайтын қателік анантропизм деп аталады (қамзол – camisole).

Мәдени аналог тәсілі доместикациялаушы тәсіл болып табылады. Ол аудармадағы мәтін шындығын бұрмалауы ықтимал (ақсүйек – игра в кости, шоңқайма етік – morocco boots). Форенизациялаушы стратегияны таңдағанда, әсіресе дін тақырыптық тобын аударғанда, мәдени аналог тәсілін қолданудан мүлде бас тартқан жөн (кесе – chalice, баба – holy Father). Бұл тәсіл орыс тілінде киім-кешек, жиһаз, салт-дәстүр реалияларын, ағылшын тіліне шаруашылық, киім-кешек, салт-дәстүр реалияларын аударуда пайдаланылған.

13. Тағы бір доместикациялаушы тәсілге экспликацияны жатқызамыз. Орыс тіліндегі аудармада 6%, ағылшын тілінде 10% микроконтекстінде кездеседі. Бұл тәсілде реалия бейтарапталып, оның семантикалық компоненттері түсініктеме арқылы көрініс табады, ұлттық-тарихи бояу жоғалады (шымылдық – занавес на шнурах, шұбат – верблюжье молоко, жамағайын – дальний родич). Бұл тәсіл реалия семантикасы пассив болғанда қолдануға тиімді, дегенмен үнемсіз тәсілдердің қатарына жатпайды. Қисынсыз экспликациялардың да болуы ғажап емес (тай шаптырым – at the distance of one gallop by a three-year-old stallion). Бұл тәсіл орыс тілінде киіз үй бөліктері, уақыт реалияларын, ағылшын тілінде шаруашылық, уақыт реалияларын беруде кездеседі.

14. Ең жиі кездесетін тәсілдердің бірі – реалия семантикасын жалпылайтын не нақтылайтын гипоним не гипероним тәсілі. Нақтылауға қарағанда жалпылаушы бірліктер жиірек қолданылады. Бұл доместикациялаушы тәсіл реалияның ұлттық, тарихи-мәдени бояуын толығымен жояды, сол себепті пассив реалияларды тәржімалауда қолданылуы тиіс, кері жағдайда реалияның маңызды семантикалық компоненттері жоғалып кетуі мүмкін (куырдақ – еда, кереге – стена, wall, бәйбіше – жена, wife, бөрік – шапка, hat). Екі тілде де ең жиі жалпыланған тақырыптық топ – жиһаз бен үй бұйымдары тобы.

Гипо-гипероним тәсілінде ұлттық, тарихи-мәдени бояу жоғалғанымен, орыс тілінде реалия семантикасының кейбір компоненттерін рең, тек мәнін тудыратын жұрнақтар арқылы беруге болады (бөрік – шапчонка, шапочка, жеңеше – тетушка, аруана – верблюдица, тайлақ – верблюжонок).

15. Контекстуалдық аналог тәсілінің мәні – реалия қызметін атқара алатын, бірақ семантикалық тұрғыда алшақ лексикалық бірліктің таңдалуында (босаға – порог, келсап – мотыга, ауыл – двор, қазан – kettle). Бұл тәсіл де доместикациялаушы тәсілдерге жатады. Контекстуалдық аналогты пайдалануда мәтін шындығы бұрмалануы ықтимал (жаулық – handkerchief, шолпы – сережки, ойсыл-қара – животи́на). Бұл тәсіл орыс тілінде киіз үй жабдығы, әлеуметтік-саяси реалияларды, ағылшын тілінде қаратпа сөз, шаруашылық, әлеуметтік-саяси реалияларын аударуда қолданылған.

16. Ең жиі кездесетін тәсілдердің тағы бірі – түсіру. Түсіру орыс тіліндегі аудармада да, ағылшын тіліндегі аудармада да 12% микроконтексте кездеседі. Бұл тәсілді таңдауға бірнеше фактор әсер етеді. Біріншісі – реалия семантикасының пассив болуы. Бұл жағдайда аудармашы аударма мәтіндегі ақпарат тығыздығын кеміту үшін, экзотизмдердің санын кемітеді. Сондай-ақ, бір реалия бір микроконтексте бірнеше рет қайталанған жағдайда, реципиенттің назарын экзотизмге аудармас үшін, реалия түсірілуі мүмкін. Дегенмен, актив

реалиялардың түсірілуіне жол беруге болмайды, себебі ол мәтіндегі актив семантикалық компоненттердің түсіп қалуына әкеледі. Реалия қолданыстары ең жиі түсірілген тақырыптық топ: екі тілде де әлеуметтік-саяси реалиялар.

17. Реалиялардың аудармаларында грамматикалық трансформация (көрпеше – постелила, жекжат – породнить, ауыл – сельский) техникасы қолданылған. Ол көбінесе орыс тіліндегі аудармада кездеседі (2%). Бұл техника көркем мәтін стилін сақтау үшін қолданылуы мүмкін. Сондай-ақ, П. Ньюмарк атаған белгі беру техникасы ағылшын аудармасында пайдаланылған (реалиялардың курсивпен берілуі).

18. Жоғарыда аталған үнемділік ережесімен қатар, реалия аудармасында өзге мәдениет пен тарихқа, ұлтқа деген сыйластық ережесі де өте маңызды. Аударма мәдениет пен түпнұсқа мәдениет қаншалықты алшақ болса да, аудармашы мәдениет аралық коммуникация жаршысы ретінде өзге мәдениетке сый танытуы тиіс. Бұл тек қана түпнұсқа мәдениетін бұлжытпай жеткізуде ғана емес, түпнұсқа мәдениеті жайлы қосымша ізденуінде көрініс табуы қажет. Қазіргі таңда аударма ісін оңтайландыратын бағдарламалар да біршама. Дегенмен, оларды көркем аудармада пайдаланудың жөні жоқ (қыстау – зимовье – winter, тайтұяқ – small livestock). Жоғарыда аталған сыйластық ережесі осы машиналық аударманы қолдану жөнінде.

19. Жоғарыда транслитерациялардың біркелкі болуы керектігін айта отырып, бірізділік мәселесін көтерген болатынбыз. Реалия аудармасының бірізділігі дегеніміз бірнеше рет қайталанатын реалияны аудармада бір немесе екі түрлі нұсқамен ғана беру. Үш тілді параллель корпусты қараған кезде, реалиялардың аударма траекториясында негізсіз әрқилылық анықталды. Мәселен, романдағы *купі* реалиясы орыс тіліне *телогрейка*, *фуфайка*, *стеганка*, *куфи*, *купи*, *верхняя одежда*, *безрукавка* секілді жеті түрлі нұсқамен аударылған. Сол сияқты, тон реалиясына орыс тілінде *тулуп*, *полушубок*, *шуба*, *мех* секілді төрт түрлі нұсқа беріледі. Біздің ойымызша, нұсқалардың тым көп болуы аударма тілін байытпайды, керісінше, түпнұсқа шындығына нұқсан келтіреді, әрі аударма рецепциясын ауырлатады.

20. Аталған ережелермен қатар, реалия аудармасында тіркесімділік ережесі де аталуы тиіс. Бөгде мәдениеттің референті болғандықтан, аудармашы реалияның сөйлемде қандай сөздермен және қалай тіркесетінін, мәтін шындығымен жанасатынын білмей жатады (шымшым ірімшік – щепотка изюма, қаймақ қатқан шай – чай со сметаной, керегелердегі шилердің сарнауы – зашелестели чий на крышах, бесікке сүйеніп баласын емізу – склонилась над колыбелью, и стала кормить сына – leaning over the crib, she began to nurse her son). Көп жағдайда мұндай қателіктерге қостілді паронимия құбылысы себепші болып жатады (кебеже қарын кәрі мая – большой старый стог – a great old haystack, ақ жаулық, иегінің астынан орап тартып алған – на голове белый жаулык, перетянутый туго под мышками).

21. “Ақ боз үй” романындағы метареалиялар калькалау, экспликация, бейтараптау және түсіру тәсілдері арқылы аударылған. Бұлардың ішіндегі ең жиі кездесетіні – доместикациялаушы экспликация.

22. Метареалияларды аударудағы ең форенизациялаушы тәсіл – метареалиясы бар микроконтекстің сөзбе-сөз аудару, яғни калькалау. Калькалау тәсілі әдетте метареалияның ұғыну өте оңай болған кезде, яғни аударма мәтініне түсініктеме енгізудің қажеті болмаған жағдайда қолданылады (бет сипау – провести ладонями по лицу). Калькалау тәсілі, сондай-ақ, бір микроконтексте қатарынан екі немесе одан да көп рет қайталанған метареалияны аударуда қолданылады (Мэлс).

23. Метареалиялар мәтіннен тыс ақпаратты білдіретіндіктен, оларды аударуда жиі пайдаланылатын тәсілдердің бірі экспликация тәсілі, яғни түпнұсқадағы жасырын ақпаратты аудармада түсініктеме арқылы көрсету тәсілі болып табылады. Экспликация – метареалиялардың аудармаларында ең жиі қолданылған тәсіл. Бұл тәсіл экспликацияның мазмұнына қарай форенизациялаушы не доместикациялаушы болуы мүмкін.

24. Форенизациялаушы экспликация дегеніміз аударма мәтінде метареалияның денотативті мағынасын ашпай, аударма реципиентіне қандай да бір микроконтексте метареалияның бар екендігі жөнінде болмашы, кей жағдайда түспалданған ақпарат беру. Бұл тәсіл түпнұсқа авторының мақсатын, яғни қандай да бір ақпаратты жасыру, түспалдау мақсатын сақтауға көмектеседі. Форенизациялаушы экспликация лексикалық бірліктердің, оның ішінде одағайлардың қосылуы, қайталануы не тіпті лексикалық бірліктерге морфологиялық өзгерістер жасау арқылы жүзеге асырылады.

25. Доместикациялаушы экспликация жиірек қолданылған. Мұндай экспликация кезінде метареалияның денотативті мағынасы, ұлттық бояуы барынша толық ашылады. Доместикациялаушы экспликация мәтін ішіндегі не мәтіннен тыс түсініктеме арқылы беріледі. Метареалияның мәнін толық ашып беретін дидактикалық доместикациялаушы экспликацияға қарағанда форенизациялаушы экспликацияның артықшылығы басым екендігін аңғардық. Қорыта айтқанда, экспликация аударма мәтінінің стиліне нұқсан келтірмеуі қажет.

26. Метареалиялардың аудармасында бейтараптау стратегиясы да (бейтараптау) орын алған. Бейтараптау кезінде қандай да бір микроконтекст сөзбе-сөз аударылады, бірақ метареалия берілмейді. Калькалау кезінде аударма реципиентіне метареалияның бар екендігі ерекше сөз, тіркес, т.б. арқылы меңзелсе, бейтараптау кезінде аударма реципиенті мұндай ақпарат ала алмайды. Микроконтекстегі метареалия реалия-сөз арқылы меңзелсе, бейтараптау кезінде реалия-сөз, көп жағдайда, түсіріледі, оның орнына гиперонимі қолданылады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Берілген диссертациялық жұмыста С. Елубайдың “Ақ боз үй” трилогиясындағы ұлттық реалиялардың орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармаларының барабарлығы қарастырылды.

Зерттеу нәтижесінде реалияның негізгі белгілері анықталды: бірінші белгісі – оның аударма мәдениетінде не тілінде баламасының болмауы және екінші – оның ұлттық, тарихи-мәдени бояуының болуы. Аударматану ғылымының объектісі ретінде реалия бір тіл тұрғысында емес, кемінде екі тіл тұрғысында, яғни аударма үдерісі барысында анықталады. Екі тіл географиялық, мәдени, тарихи белгілері бойынша неғұрлым алшақ болса, бұл жұп арасында реалиялар да соғұрлым көбірек болады. Мәселен, қазақ-орыс тілдік жұбында реалиялардың саны қазақ-ағылшын тілдік жұбына қарағанда азырақ.

Зерттеуде реалиялардың мәтіндегі формасы анықталды. Олар мәтінде тек қандай да бір баламасы жоқ сөз не сөз тіркесі арқылы ғана емес, сондай-ақ мәтіннен тыс, автордың интенциясы бойынша меңзелген не жасырылған ақпарат түрінде, мәселен, символдар, аллюзиялар, ассоциациялар, пресуппозициялар түрінде де көрініс табады. Сәйкесінше, реалияларды реалия-сөздер және метареалиялар деген екі топқа бөлуге болады.

С. Елубайдың “Ақ боз үй” романы ұлттық реалияларға өте бай. Трилогиядан 420-ға жуық реалия-сөздің 2555 қолданысы мен метареалияның 80-ге жуық қолданысы анықталды. Осының негізінде зерттеу міндеттерін орындау мақсатында үштілді параллель корпус жасалды.

С. Елубайдың «Ақ боз үй» романындағы реалиялардың тақырыптық, мекендік, уақыттық, тілдік жіктемесі жасалды. Сондай-ақ, реалияларды лексикалық мағынасының контекстуалдық маңызы бойынша актив және пассив реалия деп жіктеуге болатыны анықталды. Мұндай жіктемелер аударма тәсілін таңдауға әсер етеді.

С. Елубайдың «Ақ боз үй» трилогиясындағы реалиялардың доместикация/форенизация деңгейі анықталды. Орыс тіліндегі аудармада сөздік реалия (22%), транслитерация/транскрипция (20%) және гипо-гипероним (17%) тәсілдері, ал ағылшын тіліндегі аудармада транслитерация/транскрипция (35%) және гипо-гипероним (20%) тәсілдері ең жиі қолданылған. Өзге де тәсілдердің жиілігіне қарағанда, орыс тіліндегі аудармада доместикация (65%), ағылшын тіліндегі аудармада доместикация (51%) стратегиясы басым. Айта кететін жайт, орыс тіліндегі аудармада реалиялар қолданысының 12%, ал ағылшын тіліндегі аудармада 11% түсірілген. Ең тиімді тәсіл ретінде транскрипция немесе транслитерация мен мәтін ішіндегі экспликация анықталды. Ағылшын тіліндегі аудармада белгі беру (курсив), грамматикалық трансформация секілді техникалар қатар қолданылған.

Зерттеу жұмысымызда метареалиялардың аударылу стратегиялары мен тәсілдері анықталды. Метареалияларды беруде форенизация, доместикация стратегиялары, олардың ішінде калькалау, экспликация (доместикациялаушы, форенизациялаушы), бейтараптау, түсіру тәсілдері пайданылған. Ең жиі

қолданылатын тәсіл – доместикациялаушы экспликация. Ең ұтымды тәсіл ретінде форенизациялаушы экспликация анықталды.

“Ақ боз үй” романының орыс тіліндегі аудармасындағы қателіктердің саны (0,5% жуық) ағылшын тіліндегі аудармамен салыстырғанда (4%) азырақ екендігі анықталды. Мұның себебі – аударманың аралық орыс тілінен жасалғандығы.

Реалия аудармасында кездесетін негізгі қателіктерге бұрыс транслитерация не транскрипция, әр түрлі транслитерациялар, тіларалық омонимия салдарынан семантикалық қате, реалия-сөздің басқа сөздермен дұрыс тіркеспеуі, дидактикалық аударма, анахронизм, аналоцизм, анантропизм және т.б. семантикалық қателер жатады. Біздің ойымызша, аталмыш қателерді болдыртпау үшін, аударманы баспаға дейін отандық аудармашы (мәселен, ағылшын тіліндегі аударманы) редакциялауы қажет.

Зерттеу жұмысында реалия аудармасының барабарлығы ұғымы нақтыланды. Реалия аудармасында түпнұсқадағы лексикалық бірліктің денотативті мағынасы, ұлттық бояуы, формасы, сондай-ақ лексикалық мағынасындағы контекстуалдық маңызды семантикалық компоненттері, стильдік жүгі ескерілуі керек.

Зерттеу нәтижесінде көркем прозадағы реалия аудармасының бірнеше ережесі тұжырымдалды:

- бөгде мәдениетті сыйлау ережесі,
- үнемділік ережесі,
- бірізділік ережесі,
- тіркесімділік ережесі.

Реалия аудармасына әсер ететін факторлар толықтырылды. Экстралингвистикалық факторларды атайтын болсақ, оларға аударма мақсаты (аударма скопосы), аударма реципиенті, аударма уақыты, түпнұсқа мәтіннің тақырыбы, жанрлық типі, ондағы этномәдени ақпарат тығыздығы жатады. Тілдік факторларды алар болсақ, оларға аудармашы стратегиясы, реалияның микро және макроконтекстегі маңызы (актив не пассив реалия) және қызметі, реалияның қай тақырыптық топқа жататындығы, реалияның микроконтекстегі көрінісі (бірыңғай мүше болуы, бірнеше рет қайталануы, компенсация жасайтын сөздермен тіркесуі, реалия траекториясы, т.б.) және мәтінде суреттелетін мекен, уақыт, кейіпкерлердің бейнесі кіреді.

Сонымен, реалия аудармасымен айналысатын аудармашыларға мынадай кеңестер беруге болады:

- реалияны аудармас бұрын мәтінге аударма алдында талдау жасау;
- аударма мақсатын мен аударма реципиентін айқындау;
- аударма стратегиясын анықтау (форенизация не доместикация);
- реалияның денотативті мағынасын, ұлттық бояуын, контекстуалдық маңызын (актив не пассив), контекстегі белсенді семантикалық компонентін, тақырыптық тобын анықтау;
- реалияның микро және макроконтекстегі сипатын анықтау, реалияның траекториясын ескеру,

- жоғарыда аталған ақпаратқа сәйкес реалияны аудару тәсілін таңдау. Доместикациялаушы аудармада гипо-гипероним мен мәдени аналог ең ұтымды тәсілдер болса, форенизациялаушы стратегияда мәтін ішіндегі экспликациясы бар транслитерация/транскрипция, функционалдық аналог, бар болған жағдайда сөздік реалия ең тиімді тәсілдер болып табылады;

- қандай тәсіл таңдалса да, реалияны аудару ережелерін сақтау (сыйластық, үнемділік, тіркесімділік, бірізділік).

Қорытындылай келе, берілген зерттеу жұмысы көркем прозадағы реалиялардың аудармаларының барабарлығын зерттеуге арналды. Болашақ зерттеулерде көркем поэзиядағы, драмалық шығармалардағы, көркем фильмдердегі, оның ішінде балаларға арналған фильмдердегі реалиялардың берілу барабарлығы қарастырылуы керек, сондай мәтіндердегі реалиялардың аударылу модельдері жасалуы қажет. Зерттеу нәтижелерінің практикалық маңызын арттыру мақсатында параллель корпустар пайдаланылып, статистикалық мәліметтер алынуы қажет. Болашақ зерттеулерде реалияның жеке туынды аудармасы көлемінде емес, бірнеше туындылардың аудармалары көлемінде зерттелгені абзал деп ойламыз. Бұл мақсатқа да автоматтандырылған параллель корпустардың жасалуы қажет деп білеміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 452 с.
- 2 Федоров А.В. Основы общей теории перевода. Лингвистические проблемы. – СПб.: Филология, 2002. – 416 с.
- 3 Sapir E. Selected writings in language, culture and personality. – Los Angeles: Univ. of California Press, 1949. – 160 p.
- 4 Жұмабекова А.Қ. Аударматанудың негіздері: Оқу-әдістемелік құрал. – Алматы, 2012. – 296 б.
- 5 Leppihalme R. Culture Bumps: An Empirical Approach to the Translation of Allusions. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997. – 241 p.
- 6 Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. – М.: «Международные отношения», 1980. – 343 с.
- 7 Алдашева А. Аударматану: лингвистикалық және лингвомәдени мәселелер. – Алматы: «Арыс», 1998. – 215 б.
- 8 Соболев Л.Н. О переводе образа образом. // Вопросы художественного перевода. – М., 1955. – С. 290.
- 9 Федоров А.В. О художественном переводе. – Л.: Гослитиздат, 1941. – 260 с.
- 10 Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь. – 3-е изд., перераб. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 320 с.
- 11 Кретов А.А., Фененко Н.А. Лингвистическая теория реалии. // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2013. №1. – С.7-13
- 12 Ермагамбетова А. Сущность и значение национальных слов-реалий в языке художественного произведения и способы их перевода. Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.ф.н. – А.: 1972. – 33 с.
- 13 Темиргазина З.К. Образ человека в русской ценностной картине мира. – Павлодар: НПФ «ЭКО», 2002. – 92 с.
- 14 Жақыпов Ж.А. Аударматанудың андату: Оқулық. – Астана: ТОО «Искандер Ко», 2005. – 142 б.
- 15 Тарақов Ә.С. Аударманың теориялық және прагматикалық мәселелері: оқу құралы / ред. К. Мухадиева. – Алматы: Қазақ ун-ті, 2016. – 151 б.
- 16 Туманова А.Б. Казахизмы как показатели контаминированной языковой картины мира писателя-билингва // Известия Национальной академии наук Республики Казахстан. Серия: Филологическая. 2010. – № 3. – С. 58-62.
- 17 Чернов Г.В. Вопросы перевода безэквивалентной лексики на английский язык: автореф. дис. ... канд. филол. наук / МГПИИЯ. – М., 1958. – 24 с.
- 18 Алексеева И.С. Введение в переводоведение: учеб. пособие для филол. и лингв. фак. вузов / Москва: Академия; Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2004. – 346 с.
- 19 Супрун А.Е. Экзотическая лексика. – ФН, М., 1958. – № 2. – с. 50-54.

- 20 Реформатский А. А. Введение в языковедение. – М.: Наука, 1999. – 536 с.
- 21 Берков В. П. Вопросы двуязычной лексикографии. – Л.: Изд. ЛГУ, 1973. – 190 с.
- 22 Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М.: Русский язык, 1976. – 246 с.
- 23 Бархударов Л.С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. – М.: Междунар. отношения, 1975. – 240 с.
- 24 Ревзин И.И., Розенцвейг В.Ю. Основы общего и машинного перевода. – М.: Высш. школа, 1964. – 243 с.
- 25 Baker M. In other words. – London: Routledge, 1992. – 301 p.
- 26 Newmark P. A textbook of translation. – New York: Prentice Hall, 1988. – 311 p.
- 27 Nord C. Translating as a Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained. – Manchester: St. Jerome, 1997. – 160 p.
- 28 Gambier Y. Doubts and Directions in Translation Studies. The Netherlands: John Benjamins, 2007. – 306 p.
- 29 Pedersen, J. How Culture is Rendered in Subtitles? // MuTra: Challenges of Multidimensional Translation. – Saarbrücken, 2-6 May 2005. – P. 1-18.
- 30 Aixela F.J. Culture-Specific Items in Translation. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997. – P. 52-78
- 31 Россельс Вл. Перевод и национальное своеобразие подлинника. // Вопросы художественного перевода. – М.: Советский писатель, 1955. – 169 с.
- 32 Сатыбалдиев Ә. Сөз қазынасының кеніші. – Астана: Аударма, 2008. – 328 б.
- 33 Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. – М.: Воениздат, 1973. – 280 с.
- 34 Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
- 35 Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. – London: Routledge, 1995. – 353 p.
- 36 Nida E.A. Principles of Correspondence. – London and New York: Routledge, 2000. – P. 126-140.
- 37 Larson M. L. Meaning-Based Translation: A Guide to Cross-Language Equivalence. – Lanham: University Press of America, 1998. – 586 p.
- 38 Nida E.A. Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating. – Netherland: Brill Academic Publishers, 1964. – 331 p.
- 39 Marco J. The translation of food-related culture-specific items in the Valencian Corpus of Translated Literature (COVALT) corpus: a study of techniques and factors. // Perspectives, 27 (1). – 2019. – P. 20-41.
- 40 Li S. A corpus-based multimodal approach to the translation of restaurant menus. // Perspectives, 27 (1). – 2019. – P. 1-19.

- 41 Oster U., Molés C.T. Eating and drinking seen through translation: A study of food-related translation difficulties and techniques in a parallel corpus of literary texts. // *Across Languages and Cultures*, 17(1). – 2016. – P. 53-75.
- 42 Алексеева М.Л. Приемы передачи русских реалий в немецких переводах романов Ф.М. Достоевского. Автореферат дисс.на соискание уч.степ. к.ф.н. – Екатеринбург, 2007. – 24 с.
- 43 Қазақстан: ұлттық энциклопедия / бас ред. Б. Аяған. – Алматы: Қазақ энцикл., 2004. – 6-т.: Қ-Н. – 694 б.
- 44 Латышев Л.К. Курс перевода (эквивалентность перевода и способы ее достижения). – М.: Международные отношения, 1981. – 246 с.
- 45 Мирзаев И.К. Проблемы передачи слов, обозначающих реалии французской жизни, на узбекский язык. Автореферат дисс. канд. филол. наук. – Л., 1975. – 22 с.
- 46 Уваров В.Д. Учебно-методические разработки к курсу теории перевода. Материальные и психологические реалии и их значение для перевода. – М.: изд-во МГПИИЯ, 1972. – 79 с.
- 47 Крупнов В.Н. В творческой лаборатории переводчика. – М. "Международные отношения", 1976. – 192 с.
- 48 Абишева К.М. Основы теории и практики перевода. / Учебник. – Астана, 2008. – 270 с.
- 49 Манкеева Ж.А. Қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың танымдық негіздері. – Алматы: Жібек-жолы, 2008. – 353 б.
- 50 Espindola E. The Use and Abuse of Subtitling as a Practice of Cultural Representation: Cidade de Deus and Boyz'N the Hood. – Santa Catarina: Universidade Federal de Santa Catarina, 2006. – 95 p.
- 51 Newmark P. A textbook of translation. – Hertfordshire: Prentice Hall, 1988. – 292 p.
- 52 Русско-казахский словарь. Қаралған күні: 19 қазан 2021 жыл. URL: <https://sozdik.kz/ru/>
- 53 Томахин Г.Д. Реалии-американизмы. – М.: Высшая школа, 1988. – 239 с.
- 54 Қазақ әдеби тілінің сөздігі: он бес томдық. / ҚР білім және ғылым м-гі, А. Байтұрсынұлы атын. тіл білімі ин-ты; құраст. А. Жаңабекова және т. б. – Алматы: Қазақ энцикл., 2011. – 15-т.: Ү-Я. – 823 б.
- 55 Елубай С. Ақ боз үй. Роман-трилогия. – Алматы: Атамұра, 2008. – 520 б.
- 56 Манапбаева Ж.Ж. Сейденова С.Д. Көркем шығармадағы реалиялардың қызметі (Смағұл Елубайдың «Ақ боз үй» романы негізінде) // ҚазҰУ хабаршысы, Филология сериясы. – №2 (170), 2018. – 52-57 б.
- 57 Абкадырова И.Р. Роль и функции слов-реалий мексиканской культуры в романе К. Фуэнтеса «Старый Гринго» // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2013. – № 12. – Ч. 1. – С. 15-19.
- 58 Гурова Д.В. Роль и функции слов-реалий мексиканской культуры в романах Л. Эскивель «Malinche» и «Como agua para chocolate». // «Актуальные

вопросы переводоведения и практики перевода», 2015. – URL: <http://www.alba-translating.ru/ru/ru/articles/2015/gurova-d-v.html>

59 Плоткина И. В. Прагматика реалий в двуязычном аспекте (на материале произведений С. Шелдона) // ПНиО. – 2015. №3 (15). – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/pragmatika-realiy-v-dvuyazychnom-aspekte-na-materiale-proizvedeniy-s-shel-dona>

60 Фененко Н.А. Функциональный потенциал реалий во французском тексте // Вестник Воронежского государственного университета. – 2014. – Выпуск 12. – С. 151-172.

61 Гумен Ю.С. Функционирование культурно-специфической лексики в структуре поэтического текста (на материале современной англоязычной поэзии): автореферат дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Санкт-Петербург, 2004. – 28 с.

62 Карповская Н.В. Прагматический потенциал языковых единиц в свете детерминации переводческих решений (на материале испанского языка): монография. – Ростов-на-Дону: Изд-во ЮФУ, 2009. – 208 с.

63 Курбакова М.А., Боришанская М.М. Вариативность трансляции некоторых русских реалий в западную культуру (по материалам англоязычной прессы) / Вестник РУДН, серия Лингвистика, 2013, – №4. – с. 24-31.

64 Алимов В.В. Теория перевода: Перевод в сфере профессиональной коммуникации: Учебное пособие. Изд. 5-ое. – М.: Книжный дом “Либроком”, 2009. – 160 с.

65 Сауданбекова Ш.Т. Аударма теориясы және практикасы: оқу құралы. – Алматы: Қазақ ун-ті, 2015. – 89 б.

66 Абдрахманов, С. Төлтума мен телтума: өлең аудармасының теориясы мен поэтикасы: зерттеу. – Астана: Елорда, 2007. – 460 б.

67 Дауренбекова Л.Н. 1960-1980 жылдардағы түпнұсқа мен көркем аударма мәтіндерінің сәйкестігі: филол. ғылымд. канд. дис. автореф.: 10.01.07: қорғалған 30.10.08 / Л. Н. Дауренбекова, ғылыми жетекші Қ. Алпысбаев. – Астана, 2008. – 24 б.

68 Аударматану терминдерінің сөздігі: сөздік / әл-Фараби атын. ҚазҰУ; құраст.: Ә. Тарақов, Т. Есембеков, Л. Мұсалы және т. б. – Алматы: Қазақ ун-ті, 2016. – 95 б.

69 Reiss K. Adequacy and equivalence in translation // The Bible Translator (Technical Papers). – Vol. 34. – No. 3. – July 1983. – P. 301-308.

70 Федоров А. В. Основы общей теории перевода (Лингвистический очерк). М. - Высшая школа, 1968. – 400 с.

71 Сейденова С.Д. Практикум по письменному переводу: учебное пособие. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 138 с.

72 Левый И. Искусство перевода. – М.: Прогресс, 1974. – 397 с.

73 Shavit Z. Poetics of Children’s Literature. – Athens & London: University of Georgia Press, 1986. – 200 p.

74 Toury G. Descriptive translation studies and beyond. – Amsterdam and Philadelphia, 1995. – 311 p.

- 75 Holmes J.S. *Translated Papers on Literary Translation and Translation Studies*, – Amsterdam: Rodopi, 1988. – 117 p.
- 76 Hervey S., Higgins I. *Thinking Translation: A Course in Translation Method*. – London & New York: Routledge, 1992. – 272 p.
- 77 Шатков Г.В. Перевод русской безэквивалентной лексики на норвежский язык (на материале норвежских переводов русской общественно-политической литературы): автореф. дис. ... канд. филол. наук; ВИИЯ. – М., 1952. – 20 с.
- 78 Комиссаров В.Н. Пособие по переводу с английского языка на русский / В.Н. Комиссаров, Я.И. Рецкер, В.И. Тархов. – М.: Лит. на иностр. яз., 1960. – 176 с.
- 79 Федоров А. В. Основы общей теории перевода. – М.: Высш. шк., 1953. – 335 с.
- 80 Reiss K. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. – München. Hueber, 1971. – 127 p.
- 81 Муравьев В. Л. Проблемы возникновения этнографических лакун. – Владимир: Изд-во ВГПУ, 1980 – 106 с.
- 82 Виноградов В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. – М. Изд-во МГУ, 1978. – 174 с.
- 83 Newmark P. *Approaches to Translating*. – Oxford: Pergamon Institute of English, 1981. – 200 p.
- 84 Комиссаров В.Н. Слово о переводе. – М.: Межд. отн., 1973. – 215 с.
- 85 Katan D. *Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. – Manchester: St Jerome, 1999. – 392 p.
- 86 Фененко Н.А. Язык реалий и реалии языка. – Воронеж, 2001. – 140 с.
- 87 Davies E.E. A Goblin or a Dirty Nose? The Treatment of Culture-Specific References in Translations of the Harry Potter Books. // *The Translator*. – Volume 9. – Issue 1, 2003. – P.65-100.
- 88 Сардарова А.А. Переводчески релевантная лингвокультурная специфика художественного текста: психолингвистический аспект: автореф. дис.... канд. филол. наук: 10.02.20: защищена 14.12.2016 / науч. рук. И.А.Бубнова; ГАОУ ВО г. Москвы "Моск. гор. пед. ун-т". – М., 2016. – 30 с.
- 89 Любимов Н.М. Перевод – искусство. 2-е изд., доп. – М.: Сов. Россия, 1982. – 128 с.
- 90 Ербулатова И.К. Национально-культурные реалии в произведениях казахского писателя Дукенбая Досжана и способы их перевода на русский язык: автореферат дис.... кандидата филологических наук: 10.02.20. – Казань, 2019. – 23 с.
- 91 Newmark P. *Translation and Culture. Meaning in Translation*. / Ed. B. Lewandowska-Tomaszczyk. – Frankfurt: Peter Long GmbH, 2010. – P. 171-182.
- 92 Chesterman A. *Memes of Translation: the Spread of Ideas in Translation Theory*. – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1997. – P. 219

93 Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика: Очерки лингвистической теории перевода. – 2-е изд., стереотип. – Москва: Р. Валент, 2007. – 240 с.

94 Maasoum S.M. An Analysis of Culture-specific Items in the Persian Translation of “Dubliners” on Newmark’s Model. // Theory and Practice in Language Studies. Based Vol. 1, No. 12. – Academy Publisher, 2011. – P. 1767-1779.

95 Брандес М. П. Предпереводческий анализ текста: учебное пособие. – Курск: Изд-во РОСИ, 1999. – 222 с.

96 Есембеков Т.О. Көркем мәтінді талдау негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2009. – 132 б.

97 Смағұл Елубай. «Түндігінен түтін ширатылған ақ боз үй» деректі фильмі. 4 қазан, 2018 ж. Қаралған күні: 19 қазан 2021 жыл. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=dkit0yPd60c>

98 Баймусаева Б.Ш. Проблема воссоздания стиля оригинала (на материале переводов произведений О. Бокеева, О. Сарсенбаева, С. Елубаева на русский язык): автореф. дисс. на соискание уч.степени канд. филол. наук. – Алма-Ата, 1994. – 25 с.

99 Смағұл Елубай: Қазақ қазір 45 миллиондай болатын еді. // Азаттық. 5 ақпан 2009 жыл. Қаралған күні: 19 қазан 2021 жыл. URL: https://www.azattyq.org/a/Kazakhstan_Smagul_Elubai_genocide/1358489.html

100 Смағұл Елубай: «Ашаршылықтың демографиялық һәм психологиялық зардабын әлі тартып келеміз» // Абай ақпараттық порталы. 27.04.2012. Қаралған күні: 19 қазан 2021 жыл. URL: <https://abai.kz/post/13327>

101 Арцишевский А. Судьба писателя – судьба эпохи. Смагулу Елубаеву – 70 лет. // Central Asia Monitor. 10.03.2017. Қаралған күні: 19 қазан 2021 жыл. URL: <https://camonitor.kz/26584-sudba-pisatelya-sudba-epohi-smagulu-elubaevu-70-let.html>

102 Жаксылыков А. Ж. Актуальные проблемы художественного перевода и развитие казахской литературы. – Алматы: «Қазақ университеті», 2011. – 137 с.

103 Dildabekova A.K., Amalbekova M.B., Turginbayeva L.V. Types of translation errors in a literary text (based on A. Nurpeisov’s Blood and Sweat Trilogy) // Skase Journal of Translation and Interpretation. – Volume 12. – No. 2, 2019. – P. 2-16.

104 «Өте нашар аударма»: Смағұл Елубай шетелдік аудармашының кесірінен ұятқа қалды. // SkifNews. 25.09.2019. Қаралған күні: 18 қазан 2021 жыл. URL: <https://sn.kz/sn-akparat-agyny/59717-ote-nashar-audarma-smagu-l-elubai-sheteldik-audarmashynyn-kesirinen-uiatka-kaldy>

105 Куантаева М.Е. Художественные аспекты перевода исторических реалий в казахской художественной прозе: дисс.на соиск.уч.степ.к.ф.н. Дата защиты: 26.09.2009. – 130 с.

106 Аккалиева А.Ф. Перевод романа-трилогии С. Елубаева «Ақ боз үй» на русский и английский языки: дисс.соис.степ.докт.философии. / Дата защиты:

25.09.2021. URL: https://my.enu.kz/page_view.php?type=diser&guid=60CF7A5F-1F9E-496D-8A11-B28C09F176F4&page=3&zoom=50

107 Назарбаев, Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. // Егемен Қазақстан. – 2017. – 12 сәуір.

108 Нұрғали Р. Ақ боз үй. 05.10.2015. Қаралған күні: 19 қазан 2021 жыл. URL: <https://adebiportal.kz/ru/retailing/view/337>

109 Ж.Ж. Манапбаева. Ұлттық реалиялардың аудармаларын талдауда корпусстық лингвистика әдістерін қолдану ерекшеліктері // Материалы научной конференции «Развитие казахстанской лингвистики и литературоведения в условиях глобализации и цифровизации», посвященной 175-летию со дня рождения великого казахского акына и мыслителя Абая Кунанбаева и 1150-летию со дня рождения тюркского ученого, философа Абу Насра ибн Мухаммеда аль-Фараби Алматы, 17 апреля 2020. – Алматы: ХАТУ, 2020. – 152-157 бб.

110 Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. / Бас ред. Ә. Нысанбаев. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас ред., 1998. – 1-т.: А-Ә. – 720 б.

111 Елубай С. Одинокая юрта: Трилогия. / Перевод с казахского Л.Космухамедовой, А. Жаксылыкова. – Астана: Аударма, 2009. – 552 стр.

112 Yelubay S. Lonely Yurt. / Translated from Russian by Catherine Fitzpatrick. – USA: Metropolitan Classics, 2016. – 293 p.

113 Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі: энцикл. / Ред. Н. Әлімбаев. – Алматы: РПК "Слон", 2013. – 4-т.: Қ-О – 736 б.

114 Қазақ әдеби тілінің сөздігі: он бес томдық / ҚР Білім және ғылым м-гі, А. Байтұрсынұлы атын. тіл білімі ин-ты; құраст. М. Малбақов және т.б. – Алматы: Тіл білімі ин-ты, 2011. – 10-т.: Қ-М. – 750 б.

115 Большой казахско-русско-английский словарь КЯП МКиС РК [Электронный ресурс] / Портал государственного языка – Режим доступа: <http://www.til.gov.kz>, свободный.

116 Қазақ танымындағы жел, қар, боран атаулары. // Қасымтану порталы. 13.01.2017. Қаралған күні: 19 қазан 2021 жыл. URL: <https://qasym.buketov.edu.kz/kazak-tanymyndagy-zhel-kar-boran-ataulary/>

117 «Ақ киімді, денелі, ақ сақалды» // Ана тілі порталы. 05.12.2013. Қаралған күні: 19 қазан 2021 жыл. URL: <https://anatili.kazgazeta.kz/news/17283>

118 Қазақ әдеби тілінің сөздігі: он бес томдық / ҚР білім және ғылым м-гі, А. Байтұрсынұлы атын. тіл білімі ин-ты; құраст. Т. Жанұзақ және т. б. – Алматы: Тіл білімі инс-ты, 2011. – Т.1. – 752 б.

119 Қазақ әдеби тілінің сөздігі: он бес томдық / ҚР білім және ғылым м-гі, А. Байтұрсынұлы атын. тіл білімі ин-ты; құраст. Ғ. Қалиев және т. б. – Алматы: Арыс, 2011. – Т. 2. – 744 б.

120 Қазақ әдеби тілінің сөздігі: он бес томдық / ҚР білім және ғылым м-гі, А. Байтұрсынұлы атын. тіл білімі ин-ты; құраст. Ж. Манкеева және т. б. – Алматы: Арыс, 2009. – Т. 11. – 750 б.

121 Баймуканов Д.А., Баймуканов А., Турумбетов Б.С. Генефонд верблюдов Казахстана // Верблюдоводство Казахстана XXI века (к 70-летию профессора Асылбека Баймуканова). – Алматы: Бастау, 2009. – С.20-34

122 Бельгер Г. Казахское слово // Бельгер Г. Гармония духа. М.: Русское слово, 2003. – С. 132-217

123 Словарь Ожегова. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / Онлайн-версия толкового словаря – Режим доступа: <http://www.ozhegov.org/index.shtml>, свободный.

124 Чудинов А.Н. Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка, 1910. Электронный источник: <http://rus-yaz.niv.ru/doc/foreign-words-chudinov/index.htm>

125 English Oxford Living Dictionaries [Electronic source] / URL: <https://en.oxforddictionaries.com/> Free access.

126 Қазақ әдеби тілінің сөздігі: он бес томдық / ҚР білім және ғылым м-гі, А. Байтұрсынұлы атын. тіл білімі ин-ты; құраст. А. Фазылжанова және т. б. – Алматы: Тіл білімі инс-ты, 2011. – Т. 13.:С-Т. – 752 б.

127 Қазақ тілінің аймақтық сөздігі. / Құраст. Ғ. Қалиев, О. Нақысбаев, Ш. Сарыбаев, А. Үдербаев және т.б. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2005. – 824 б.

128 Манапбаева Ж.Ж. Түйе түрлері реалиялары аудармаларының барабарлығы (С. Елубайдың «Ақ боз үй» романы мен оның орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармалары негізінде) // ПМУ хабаршысы, Филология сериясы. – №3 – Павлодар, 2019. – 201-213 бб.

129 Қазақ әдеби тілінің сөздігі: он бес томдық / ҚР білім және ғылым м-гі, А. Байтұрсынұлы атын. тіл білімі ин-ты; құраст. А. Үдербаев және т. б. – Алматы: Тіл білімі инс-ты, 2011. – Т. 12.: О-С. – 752 б.

130 Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля. / Қаралған күні: 19 қазан 2021 жыл. URL: <http://slovardalja.net/>

131 Қазақ әдеби тілінің сөздігі: он бес томдық / ҚР білім және ғылым м-гі, А. Байтұрсынұлы атын. тіл білімі ин-ты; құраст. Б. Момынова және т. б. – Алматы: Тіл білімі инс-ты, 2011. – Т. 7.: Ж-К. – 752 б.

132 Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі: энциклопедия / Ред. Н. Әлімбай. – Алматы: ТОО «Алем Даму Интеграция», 2017. – 5-т.: П-Я. – 816 б.

133 Толковый словарь Ушакова. Қаралған күні: 19 қазан 2021 жыл. URL: <https://ushakovdictionary.ru/>

134 Манапбаева Ж.Ж. Реалияларды өзге тілдерге аудару барабарлығы (С. Елубайдың «Ақ боз үй» романы мен оның орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармалары негізінде) // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Филология сериясы. – №2 (127). – Нұр-Сұлтан, 2019. – 185-192 бб.

135 Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі: энцикл. / ғылыми ред. Н. Әлімбай. – Алматы: РПК "Слон", 2012. – 3-т.: К-Қ. – 736 б.

- 136 Болотина М. А., Шабашева Е. А. Символика цвета в русском и английском языках. // Вестник Балтийского федерального университета им. И.Канта, 2011. – Вып. 2. – С. 7-12.
- 137 Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі: энциклопедия / ғылыми ред. Н. Әлімбаев. – Алматы: ТОО «Алем Даму Интеграция», 2017. – 1-т.: А-Б. – 856 б.
- 138 Қазақ әдеби тілінің сөздігі: он бес томдық. / ҚР білім және ғылым м-гі, А. Байтұрсынұлы атын. тіл білімі ин-ты; құраст. Ж. Қоңыратбаева және т. б. – Алматы: Тіл білімі инс-ты, 2011. – 6-т.: Ж-Ж. – 752 б.
- 139 Момынова Б. Қазақ ым-ишараттарының түсіндірме сөздігі. – Алматы: А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2017. – 288 б.
- 140 Қазақстан. Ұлттық энциклопедия / бас.ред. Б. Аяған. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2007. – Т.9. – Ұ-І – 688 б.
- 141 Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2005. – 656 б.
- 142 Қазақстан. Ұлттық энциклопедия / ред. Б. Аяған. – Алматы: Қазақ энциклопедия, 2006. – Т.8: С-У. – 704 б.
- 143 Қазақстан: ұлттық энциклопедия. / бас ред. Ә. Нысанбаев. – Алматы: Қаз. энцикл., 1999. – 2-т. – Ә-Г. – 720 б.
- 144 Реалияларды өзге тілдерге аудару барабарлығы (С. Елубайдың «Ақ боз үй» романы мен оның орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармалары негізінде) // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Филология сериясы. – №2 (127). – Нұр-Сұлтан, 2019. – 185-192 бб.
- 145 Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. – Алматы: РПК «СЛОН», 2012. – Т.2: Е:И. – 736 б.
- 146 Жұмабаев М. Шығармалар. – 1 том. – Алматы: «Білім», 1995. – 132 б.
- 147 Орленко Л.В. Терминологический словарь одежды. – М.: Легпромбытиздат, 1996 – 344 с.
- 148 Қазақ әдеби тілінің сөздігі: он бес томдық / ҚР білім және ғылым м-гі, А. Байтұрсынұлы атын. тіл білімі ин-ты; құраст. М. Малбақов және т. б. – Алматы: Тіл білімі инс-ты, 2011. – Т. 14.:Т-Ұ. – 800 б.
- 149 Левицкая Т.Р. Теория и практика перевода с английского языка на русский / Т.Р. Левицкая, М. Фитерман. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1963. – 124 с.
- 150 Матушкин А.А. Лингвистика и перевод. – М.: Наука, 1971. – 135 с.
- 151 Өзденбаев Ж. Километр – шақырым емес, вокзал – бекет емес. // Egemen Qazaqstan. 27.04.2011. URL: <https://egemen.kz/article/11952-kilometr-%E2%80%93-shaqyrym-emes-vokzal-%E2%80%93-beket-emes>
- 152 Романова Г.Я. Наименование мер длины в русском языке / Отв. ред. член-корр. АН СССР Ф. П. Филин. Институт русского языка АН СССР. – М.: Наука, 1975. – 176 с.

153 Күркебаев К. Ежелгі арақашықтық өлшемдеріндегі әлем бейнесінің көрінісі. // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. – № 4(134), 2011. – 143-146 бб.

154 Кенжеахметов С. Уақытты анықтау белгілері. // «Қазақстан мектебі». – №6. –1996. – 60 б.

155 Ахмедова Ж.Ш. Казахские народные наименования понятий об измерениях. Автореф. дисс. на соискание уч.степени канд. филол. наук. – Алма-Ата, 1975. – 23 с.

156 Жанпейсов Е. Этнокультурная лексика казахского языка (на материалах произведений М. Ауезова). – Алма-Ата: Наука, 1989. – 288 с.

157 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Наука, 1989. – 282 с.

158 Аққошқаров Е. Халық арасына кең тараған байырғы өлшемдер // Қазақ тілі мен әдебиеті. Алматы, 2000. – №12. – Б. 22-23.

159 Қайдаров Ә.Т. Тысяча метких образных выражений. – Астана: Білге, 2003. – 368 с.

160 Манапбаева Ж.Ж. Өлшем реалиялары аудармаларының барабарлығы (С. Елубайдың «Ақ боз үй» романы мен оның орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармалары негізінде) // Көрнекті әдебиеттанушы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Жанғара Дәдебаевтың 70 жылдығына арналған «XXI ғасырдағы филология ғылымдары: ұлттық код және көркемдік таным» атты Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдары / Құраст.: Л. Мұсалы, Ж. Жақыпова. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 252-256 бб.

161 Қожанұлы М. Қазақтың кейбір руларының мінез-құлқы мен психологиялық ерекшеліктері туралы бірер сөз. // Электрондық ресурс. Қаралған күні: 25.11.2021. URL:

http://www.rusnauka.com/29_NIOXXI_2012/Philologia/9_116277.doc.htm

162 Pragmatic factors in the use of in-text additions as a technique for translating realia in literary translation // Skase Journal of Translation and Interpretation. – Volume 14. No. 1, 2021. – P. 109-127.

163 Дәдебаев Ж. Әдеби компаративистика және көркем аударма. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 182 б.

164 Manapbayeva Zh.Zh., Seidenova S.D., Kabdrgalinova S.B., Sarzhanova G.B. The treatment of realia in the translations of Smagul Yelubay’s novel “Ak Boz Uy” // Journal of Language and Linguistic Studies. – Vol 17. No 3, 2021. – P. 1366–1378.

«Ақ боз үй» роман-трилогиясының авторы С. Елубаймен сұхбат

Ж.Ж. Манапбаева: Сіз «Ақ боз трилогиясының аудармаларын қарап шығып па едіңіз? Осы аудармалар жайында қандай пікірдесіз?

С. Елубай: Ағылшыншасын қадағалай алмадым, өйткені мен ағылшын тілін қарапайым деңгейде ғана білемін, ауызша сөйлесуді ғана білеміз. Прагада 9 жыл болғанымда бізге ағылшыннан сабақ жүргізілді. Тұрмыстық деңгейдегі және мына саяси мақалаларды аударуға шамамыз жететін ол кезде. Сондықтан мен оны қадағалай алмадым.

Ж.Ж. Манапбаева: Орыс тіліндегі аудармасы жайлы пікіріңіз қандай?

С. Елубай: Орыс тіліндегі аударманы Лина Космухамедова жасады. Лина негізгі жұмысты жасады. Бірақ ол кісі қайтыс болғаннан кейін мен Аслан Жақсылықовқа қарап берші деп, ол кісі үстінен редакциялады. Линаға мен мынадай талап қойдым – қазақ тіліндегі мағынасы толық беріліп отыру керек, одан шықпау керек дедім. Содан мынау прозаның ішкі ритмі деген болады, сол ішкі ритмі қазақша қалай жазылса, сол ритмді сақтау керек дедім. Бір тарауын аударған кезде, оның алғашқы аудармасын сызып тастадым. Линаға бұлай аударуға болмайды деп айттым. Ол аударма прозаның басқа ритміне түсіп кетті. Сосын аударманы қайта жасатып, түпнұсқадағы ритмді, түпнұсқадағы сөйлемдерді сол күйінше, шама келгенше түпнұсқаны сақтап аудардым. Кей жерлерде, әрине, шама келмей қалады. Орыс тілі мен қазақ тілі бөлек тілдер ғой. Шама келмеген жерлерде орыс тіліндегі баламасын табуға болады деген талап қойдым. Сондықтан ол соған мән берді. Түпнұсқа қалай болса, ол аудармада солай беріп отырды. Сосын Мәскеудің бір жазушысы, сценарист Олег Осетинский деген кісі болды. Ол осы аудармаға пікірін берді. Ол «так блестяще воспета эта проза» деп баға берді. Демек, орысша жақсы шықты. Ал ағылшын тіліндегі аудармасы жөнінде пікірім жоқ.

Ж.Ж. Манапбаева: Бір сұхбатыңызда роман испан тіліне аударылды, бірақ сапасы нашар болды деп айтқан едіңіз.

С. Елубай: Ия, ол аударма ұятқа қалдырды. Марқұм Сейдуманов деген кісінің кезінде болған бұл жағдай. Кітапханаға ақша бөлініп, төрт кітапты испан тіліне аударамыз деді. Жарайды, аударыңдар дедім. Бірақ аудармашыны елшілік арқылы Испаниядан табу керек дедім. Басқа жерден аудармашы табылмайды деп айтқан едім. Сөйтсем, бір күні үш айдың ішінде кітап шығып тұр. Қалайша тез шыққан деп ойлады. Ал кітапта аудармашының аты жазылмаған. Енді бұл әңгімені ары қарай тарқатудың қажеті жоқ. Бір күні Испаниядан бір делегация келді. Соларға кітаптың бірінші бетін оқыта салып едім, мынау испанша емес

қой деді. Сөйтсе, олар оны гуглмен аударыпты, компьютермен. Осылай масқара болдық.

Ж.Ж. Манапбаева: Ағылшын тілінің аудармашысы К. Фитцпатрик орыс тілі арқылы аударған. Осындай аудармаға қалай қарайсыз?

С. Елубай: Енді ол дұрыс емес нәрсе. Бірақ жол да болмады бізде. Мықты ағылшын тілі аудармашыны табу оңай емес. Оған қоса олар қазақ тілін білмейді. Орыс тілі арқылы ғана аудара алады. Орыс тіліндегі аударматану әбден қалыптасқан ғылым ғой. Орыс тілінен жақсылап аударып беретін аудармашы барлық елде бар. К. Фитцпатрик оған дейін де талай кітаптарды аударған. Сосын біз жарайды дедік.

Ж.Ж. Манапбаева: Сіз жаңа Л. Космухамедоваға барлығын түпнұсқадағыдай етіп сақта дедім деп айттыңыз. Ол реалияларға да қатысты ма?

С. Елубай: Оларға сілтеме беріп отыру керек. Орыс, ағылшын тілінде ондай түсінік жоқ қой. Сол себепті сипаттап, түсініктеме беріп отыру керек. Ағылшын аудармашысы солай жасаған.

Ж.Ж. Манапбаева: Романның қай нұсқасы аударылды?

С. Елубай: Ағылшын тіліне аудармас бұрын мен романды біраз қысқарттым. Өйткені ол аудиторияға түсініксіз болар еді. Тек қана қазаққа түсінікті, қазаққа тән көптеген эпизодтар қысқартылды. Айналып келгенде, 16 баспа табақ романнан 12 баспа табақ роман қалды. Мен оны дұрыс жасадым деп ойлаймын. Өйткені ағылшындардың дүниетанымы қазақтардың дүниетанымынан бөлектеу. Сол себепті мен романды қысқарттым. Енді қазақ тіліндегі роман да сол қысқарған күйінде шығып жатыр.

Ж.Ж. Манапбаева: Мен сіздің романыңыздан кейбір интермәтіндерді таптым. Мәселен, үшінші кітапта романның бас кейіпкері Хансұлудың түсі туралы. Сол жерде сіз Желтоқсан оқиғасын меңзедіңіз бе? Осы интермәтінді аудармада көрсету қажет деп ойлайсыз ба?

С. Елубай: Менің ойымша, шетел тілдеріне аудармас бұрын кейбір нәрселерді қысқарту керек деп ойлаймын. Бірінші кітабы аударылмас бұрын 4 баспа табаққа қысқартылды ғой, сол сияқты мұндай тұстар алынып тасталуы керек. Себебі, қазіргі таңда әлем әдебиеті ауыр романдарды сатпайды да, оқымайды да. Әлем әдебиеті қазір шағын романдарды қолдауда. Көптомдық классикалық шығармалардың заманы өтіп кетті. Сол себепті, мен үлкен шығармаларға өзім де қарсымын.

Ж.Ж. Манапбаева: Сіз К. Фитцпатрикке қазақ тіліндегі нұсқасын ықшамдап бердіңіз бе?

С. Елубай: Біз оған орыс тіліндегі нұсқасын ықшамдап бердік.

Ж.Ж. Манапбаева: К. Фитцпатрик қазақ тіліндегі түпнұсқаны қарады ма?

С. Елубай: Жоқ, ол орыс тілінен аударды.

Ж.Ж. Манапбаева: Сіз «Ақ боз үй» романының аудиториясы кім деп ойлайсыз? Кімге арнап жаздыңыз?

С. Елубай: Бұл әдебиеттану саласында зерттеуді қажет ететін сұрақ, негізі. Роман желісін Хансұлудың жас кезінен бастадық, себебі романды жастар оқысын деп ойладық. Роман Хансұлудың 15-16 жасынан басталады, сондықтан оны 15-16 жастағы жасөспірімдер оқиды деп ойлаймыз. Ал үлкен кісілер оны оқитыны айдан анық. Шығарма классикалық стильде жазылды.

Ж.Ж. Манапбаева: Романның атауына келейік. Роман неге «Ақ боз үй» деп аталды? «Одинокая юрта» аудармасымен келісесіз бе?

С. Елубай: «Ақ боз үй» ол көшпелі халықтың символы, сол себепті осылай атадық. Алғашқы оқырмандарымның бірі Мұрат Әуезов болды. Әбдіжамал Нұрпейісов, Сайын Мұратбеков, Зейнолла Қабдолов, Мұрат Әуезов – осы төрт адамға мен романды алғаш оқыттым. Сонда Мұрат Әуезов бірден «Одинокая юрта» деп аудару керек деп айтты. Мен соны қабылдадым.

Ж.Ж. Манапбаева: «Ақ боз үй» романы бойынша кинокартина жасау жоспарыңызда бар ма?

С. Елубай: Қазір «Ақ боз үй» дейтін киножоба жасалып жатыр. Осы қарашада аяқталады. Ашаршылықтың жүзжылдығына арналған жоба. Сол Президенттің тікелей қолдауымен атқарылып жатқан жұмыс. Қасымжомарт Кемелұлымен кездескенде, ол кісі «Это выдающееся произведение» деп оң бағасын берді. Сенат төрағасы болып жүргенінде осы шығарма туралы пікірін білдіргенін де айтты. Осындай кино түсіргім келетінін айтқанымда қолдайтынын да жеткізді. Енді желтоқсанның 10-ында Ақ Ордада фильмнің премьерасы болады.

Ж.Ж. Манапбаева: Ол фильм аударылды ма?

С. Елубай: Ия, аударылды. Орыс тіліне де, ағылшын тіліне де. Фильмнің астында субтитр болып беріледі аудармасы.

Ж.Ж. Манапбаева: Сұхбатыңызға рақмет!

С. Елубайдың "Ақ боз үй" роман-трилогиясындағы ұлттық реалиялар мен олардың орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармаларынан тұратын үштілді параллель корпус

Үштілді параллель корпусты жасаудың мақсаты – «Ақ боз үй» романындағы реалиялардың аудармаларының тақырыптық топтарын, аударылу тәсілдерін анықтау, микроскопиялық талдау жұмысын автоматтандыру және ауқымды мәліметтер негізінде аударма мәтіндердің доместикация/форенизация деңгейлерін анықтау.

Бағдарламалық жасақтама: Параллель корпус Microsoft Excel бағдарламасында жасақталды.

Корпус құрылымы: Корпуста 420 реалия-сөз бен 80 метареалиядан тұрады. Олардың қолданыстарының жалпы саны – 2635.

Корпус көлемі: 220 бет.

Қолданылған шартты белгілер:

Б – балама

СР – сөздік реалия

ТТ – транслитерация/транскрипция

ТС – транслитерация/транскрипция мен мәтіннен тыс экспликация

ТЭ – транслитерация/транскрипция мен мәтіннен ішіндегі экспликация

Г – гиперониммен беру

К – калька

ФА – функционалдық аналог

КА – контекстуалдық аналог

МА – мәдени аналог

Э – мәтін ішіндегі экспликация

Ф – форенизациялаушы экспликация

Д – доместикациялаушы экспликация

Н – нейтрализация

ГТ – грамматикалық трансформация

Т – реалиялары түсірілген сөйлемдер

АС – түпнұсқа мәтін қысқарған себебінен аударылмаған сөйлемдер

тақырыптық тобы	реалия	түпнұсқа	беті	орыс аудармасы	беті	тәсіл	ағылшын аудармасы	беті	тәсіл
түйе	атан	Ауыр жүк тиелген атан, нарлар.	6	атан (холощенный верблюд)	7	TC	An atan is a gelded camel.	6	TC
әлеуметтік-саяси	бай	Өзберген өмірге өлердей ызалы. Әсіресе, "байлардың күні батуға таяу" деген, кеше жәрмеңкеде есіткен әңгімеден кейін ызалы.	6	бай	8	TT	bays (The bays were wealthy owners of herds.)	7	TC
туыстық атаулар	бәйбіше	Өзберген анау, басына шапанын бүркеп жатқан Пахраддиннің інісі. Пахраддин - бәйбішеден, бұл тоқалдан туған.	6	байбише, первой жены отца	8	ТЭ	baybishe, his father's first wife (The baybishe is the senior wife.)	7	TC
жалпы шаруашылық	көш	...Қаратаудың басынан көш келеді, Көшкен сайын бір тайлақ бос келеді...	6	караван	7	KA		0 -	AC
жиһаз	қоржын	Сілесі қатып шаршаған алты-жеті кісі аздасын бастарына қоржындарын жастады да, киімшең қалпымен қисая кетті.	6	коржун	8	TT	khorzhuns	6	TT
жиһаз	қоржын	Түйелерін шағын алаңға айналдыра шөгеріп, ортаға қапшық, қоржын жүктерін түсірді.	6	коржуны - переметные сумы	8	ТЭ	khorzhuns (A khordzhun-vyuk is a bag made of fabric or skin for traveling.)	6	TC
түйе	нар	Ауыр жүк тиелген атан, нарлар.	6	нар (одногорбый верблюд)	7	TC	A nar is a large one-humped camel.	6	TC
түйе	тайлақ	...Қаратаудың басынан көш келеді, Көшкен сайын бір тайлақ бос келеді...	6	верблюд	7	Г		0 -	AC
туыстық атаулар	тоқал	Өзберген анау, басына шапанын бүркеп жатқан Пахраддиннің інісі. Пахраддин - бәйбішеден, бұл тоқалдан туған.	6	токал, второй жены	8	ТЭ	tokal, or second, youngest wife	7	ТЭ
киім-кешек	шапан	Өзберген анау, басына шапанын бүркеп жатқан Пахраддиннің інісі. Пахраддин - бәйбішеден, бұл тоқалдан туған.	6	чапан	8	CP	chapan (A chapan is a cloak.)	7	TC
киім-кешек	шапан	Жұлдызы жайнаған түнгі аспан астында, анадай жерде теріс қарап сұлбасы қарауытып тұр. Иығында шапаны.	6	чапан	8	CP	chapan	7	TT

түйе	атан	Жел жағында көлбеп жатқан салпы ерін сары атанның шайыр иісі танауға келіп тұр.	7	атан	8	ТТ	atan	8	ТТ	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Өткен жылы ғана қолына мөр тиген ауылдағы етікші жаман Шәріптің алдында бүгежектейтінін қайтерсің.	7	аулнай (председатель аулсовета)	9	ФА	aul (An aul is a Central Asia village.)	8	ТС	
мал шаруашылығы	тіздеу	Тіздеулі түйелер ұрттары бұлтындап "күрс-күрс" күйіс қайырады.	7	связанные друг с другом дромадеры	8	Г	tied to one another	8	Г	
киім-кешек	шапан	Теріс қарап шапанын басына бүркеніп Пахраддин жатыр.	7		8	АС	реалия жоқ	8	Т	
киім-кешек	шапан	Шапанын бүркеніп жатып қалды.	7	чапан	8	СР	chapan	7	ТТ	
түйе	атан	Содан, алакеуең таңменен жалғыз керуен атан, нарлары алшаң басып, жез қоңыраулары сыңғыр қағып, тағы да жолға	8	дромадер	9	Г	dromedary	8	Г	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Күзекте отырған ауыл.	8	аул	9	СР	nomad camp	9	Э	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Төңірегі азан-қазан; қой маңырап, ит үріп, бота боздаған кешкі ауылдың даңғаза тірлігі.	8	аул	9	СР	aul	9	ТТ	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Үйінің сиқы анау - қырық жамау, ауыл шетінде қиқып тұрған.	8	реалия жоқ	10	Т		0	-	АС
өнер	домбыра	Не өнер бермеген, жиын-тойда домбыра тартып, ән салып суырылып шығып, қыз-қырқынның назарына іліне қоятын.	8	домбра	10	СР		0	-	АС
туыстық атаулар	жеті ата	Жеті атасынан шыр бітпеген, етікші Шәріп.	8	семь ушедших в прошлое поколение	10	Э		0	-	АС
мал шаруашылығы	көген	Әкесінің түрі анау - ақсақ қойға жете алмай, ойбайлап, көгенді айнала жүгіріп жүрген.	8	реалия жоқ	10	Т		0	-	АС

жалпы шаруашылық	күзек	Күзекте отырған ауыл.	8	осеннее стойбище	9	Э	autumn nomad camp	9	Э
түйе	нар	Содан, алакеуең таңменен жалғыз керуен атан, нарлары алшаң басып, жез қоңыраулары сыңғыр қағып, тағы да жолға	8	дромадер	9	Г	dromedary	8	Г
уақыт	таң сәрі	Таң сәріде жұрт ұйқыларын қандырып, тынығып оянғанда бұл беті ісіп, түнеріп, талауранып оянды.	8	рассвет	9	Г	0 -	AC	
жалпы шаруашылық	арқан	Ашамайға байланған қайыс арқанды жұлқа тартты.	9	сыромятый аркан	11	ТТ	rawhide lasso	10	МА
мал шаруашылығы	астау	Келесі сәтте буы бұрқыраған көкбұйра су гүрілдеп астауға ақтарылды.	9	глубокая деревянная поилка	11	Э	0 -	AC	
мал шаруашылығы	астау	Астауды қоршаған үйір түйе суды сораптап жатыр.	9	поилка	11	Г	0 -	AC	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл алдындағы ойпандағы құдық басы қазір үйме-жүйме мал.	9	аул	10	СР	aul	9	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Мал тұяғынан көтерілген шаң желсіз тымықта ауыл үстінде іркіліп тұр.	9	степь	11	КА	0 -	AC	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Қазір екі ауылдың арасы алажабыр мал.	9	аул	11	СР	0 -	ТТ	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Мажан бас болып ішінде Пахраддин бар, ауылдың бір топ азаматы сонау Темірге, жәрмеңкеге мал айдап кеткен.	9	аул	11	СР	0 -	ТТ	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Жәрмеңкеге кеткен Мажанның ауылда қалған жас тоқалы Балқияға ғашық.	9	реалия жоқ	11	Т	реалия жоқ		Т
әлеуметтік-саяси	ауыл	Осы ауылдағы сырласатын жалғыз досы.	9	реалия жоқ	11	Т	реалия жоқ		Т

мал шаруашылығы	бұйда	Бұйдасын ұстаған бала жүгіріп алдына түсті.	9	недоуздок	11	КА	halter	10	КА
түйе	нар	Шығырға жегілген астау бас қара нар маңқиып теріс айнала беріп жапырылып алға ұмтылды.	9	нар	11	ТТ	nar	10	ТТ
туыстық атаулар	тоқал	Жәрмеңкеге кеткен Мажанның ауылда қалған жас тоқалы Балқияға ғашық.	9	тоқал	11	ТТ	tokal	9	ТТ
мал шаруашылығы	үйір	Астауды қоршаған үйір түйе суды сораптап жатыр.	9	верблюды	11	КА	0 -	АС	
жалпы шаруашылық	шығыр	Құдық жақта шығыр тартып жатқандардың "Тарт!", "Қайт!" деген айқайы бөліп жіберді ойын.	9	реалия жоқ	10	Т	hoist	9	Г
жалпы шаруашылық	шығыр	Шығырға жегілген астау бас қара нар маңқиып теріс айнала беріп жапырылып алға ұмтылды.	9	шығыр, специальное сооружение,	11	ТЭ	shygyr (A shygyr is a special device for getting water, a hoist.)	10	ТС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Құдықтың батыс қанатында малы-жаны сапырылысып жатқан Мажан ауылы тұсынан бір келіншек келеді сылаңдап.	10	аул	12	СР	реалия жоқ		Т
әлеуметтік-саяси	ауылнай	Өкең ауылсовет, кімнен қорқасың?	10	аулнай	12	ФА	0 -	АС	
киім-кешек	бөрік	Басында үкісі бұлғақтаған кәмшат бөрік, үстінде -қырмызы қамзол.	10	шапочка	12	Г	round beaver cap	10	Э
мал шаруашылығы	бұйда	Балақ жүні бесіктей астау бас Шойынқара бұйдасын қаққан баланың соңынан ошарыла жамбастап қауғаны дедектетіп сүйреп	10	реалия жоқ	12	Т	0 -	АС	
мал шаруашылығы	ер-тұрман	Күміс ер-тұрман батар күннің жалқын нұрына малынып жарқ-жүрқ етеді.	10	седло	12	Г	saddle	10	Г
киім-кешек	камзол	Басында үкісі бұлғақтаған кәмшат бөрік, үстінде -қырмызы қамзол.	10	камзол	12	СР	camisole	10	ТТ

ыдыс	көнек шелек	Көнек шелегін жерге "таңқ" еткізіп тастай салды.	10	подойник	13	Г	0 -	АС
төрт-түлік	құнан	Астындағы сыйда бой кер құнан да иесінің мәпелі жас сұлу екенін білетіндей, аяғын лыпылып билеп басады.	10	трехлетка Каракер	12	Э	three-year-old Karaker	10 Э
туыстық атаулар	тоқал	Жас тоқалдың жүріс-тұрысы көрінеу еркінсіген ойнақы.	10	молодая жена	13	Э	0 -	АС
киім-кешек	түрме	Аш белін түрмемен қынай байлаған.	10	застежка	12	КА	clasp	10 КА
метареалия	үкі	Басында үкісі бұлғақтаған кәмшат бөрік, үстінде -қырмызы қамзол.	10	пух филина	12	К	owl down on its crown	10 К
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ждақайдың "қызық көрсетеміне" елігіп Шегенің Мажан ауылының түйе шаңдағында отырғанына біраз болды.	11	аул	13	СР	aul	11 ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Кешкі астарын ішіп, ауыл әлдеқашан жатып қалған.	11	люди в ауле	13	СР	people in the aul	11 ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл үсті монтаны тыныш.	11	аул	14	СР	aul	11 ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауылдың желке тұсынан байғыз шақырды.	11	аул	14	СР	aul	11 ТТ
туыстық атаулар	бәйбіше	Е, бәйбішелік қайда бізге, - деп шолақ танауын сәл көтеріп, назданып жігітке шекесінен қарады.	11	уж какая я байбише, мне до байбише еще охо-о	13	ТТ	0 -	АС
қаратпа сөз	бәйбіше	Есенсіз бе, бәйбіше! - деді, көмір қара Бұлыш ақ тісі жарқырап күліп.	11	байбише	13	ТТ	0 -	АС
мал шаруашылығы	күйек	Қора жақтан күйегі алынып қызу науқан кешкен қошқарлардың ғана арсы-гүрсі қимылдары байқалады.	11	реалия жоқ	14	Т	реалия жоқ	11 Т

төрт-түлік	қошқар	Қора жақтан күйегі алынып қызу науқан кешкен қошқарлардың ғана арсы-гүрсі қимылдары байқалады.	11	баран	14	Б	sheep	11	Г
түйе	мая	Кебеже қарын көрі маяның ық жақ тасасында отыр екеуі.	11	большой старый стог	13	КА	a great old haystack	11	КА
үй түрлері	отау	Баққандары — осы тұсқа жақын Балқияның отауы.	11	отау (юрта молодой семьи, в данном случае - жены-	13	ТС	otau (An otau is a home for young wives)	11	ТС
үй түрлері	отау	Томпиып, қарауытып тұрған отау үй.	11	она	13	КА	0 -	AC	
үй түрлері	отау	Отау үй әлі жым-жырт.	11	отау	14	ТТ	otau	11	ТТ
туыстық атаулар	тоқал	Жас тоқалдың есігін ашады деген Бұлыш аңшы әлі жоқ.	11	тоқал	14	ТТ	tokal	11	ТТ
әшекей	шолпы	Шолпысы сылдырап үйге кіріп-шығып күйбеңдеп жүріп, шамды өшіріп Балқия ақыры жатып қалған.	11	звон шолпы (металлические подвески-украшения)	13	ТС	tinkling of the sholps (The sholps are silver pendants)	11	ТС
ыдыс	құман	Байқа жолында құман тұр!	12	кумган	14	СР	kumgan (A kumgan is a pitcher with a narrow mouth and spout for washing.)	12	ТС
үй түрлері	отау	Ақ отауда екі тізесін құшақтап жападан-жалғыз мені күтіп отырған болып елестейді.	12	реалия жоқ	14	Т	0 -	AC	
мал шаруашылығы	желі	Желіге таман қараңғыда шоқиып отырған кісіні көріп Шегенің жүрегі суылдап қоя берді.	13	натянутый на колья аркан, к которому обычно	15	Э	0 -	AC	
әлеуметтік-саяси	жігіт	"Қайтқаны" несі, қасқалдақ! Екі сомадай жігіт тұрып...келіншек жалғыз жатқанда... — деп дүңк-дүңк етті Ждақай.	13	два таких джигита	15	СР	jigit (A jigit is a daring young Kazakh horseman. The word is applied to any	13	ТС
малшы	қойшы	Қауқаш қой... дәрет ап жүрген, - деп Ждақай Мажанның қойшысын ондырмай сыбап алды да, шығыс жаққа қарады.	13	пастух	15	Б	0 -	AC	

ыдыс	құман	Қолында құманы.	13	қумган	15	CP		0 -	AC
үй түрлері	отау	Мүлгіп тұрған отаудың есігіне де жетті.	13	реалия жоқ	15	T	house		14 Г
қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	Сөзім божырап "Жеңеше, ойнайықшы!" деппін...	14	женеше (женгей (женеше) - жена старшего	16	TC	jeneshe (Jeneshche – the wife of an older relative.)		15 TC
туыстық атаулар	жеңеше, жеңгей	Сол екен, жеңешем: "Қағынғыр, мә, саған ойнаған!" деп төбеме әлденемен "таңқ" еткізді.	14	реалия жоқ	16	T	she		15 KA
туыстық атаулар	жеңеше, жеңгей	Сөйткенше, жеңешем жауырынымның ортасынан оқтаумен тағы қонжитты.	14	реалия жоқ	16	T	she		16 KA
үй жабдығы	маңдайша	Табалдырықтан аттай бергенде басым маңдайшаға соғылып...	14	притолока	16	Г	door lintel		15 Э
жиһаз	тулақ	Сөйткенше болған жоқ, үй ішінде тулақ сабағандай әлдене "таңқ" етті де, іле леген даңғырлап есіктен Ждақай атқып шықты.	14	выделанная козлиная шкура	16	Э	goat skin		14 Э
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ждақай Мажан ауылының шетіндегі өз үйіне бұрылды.	15		17	AC		0 -	AC
әлеуметтік-саяси	ауылнай	Ауылнай болдым деп етік тігуге сен арланғанда, ауылнайдың қатыны боп үй арасында шекер сұрауға біз де арланамыз.	15	аулнай	17	TT	aulnay (Aulnay – aul elder.)		15 TC
жиһаз	дастарқан	Бірақ дастарқан басындағы керіс үдемесе толалар емес.	15	реалия жоқ	17	T	реалия жоқ		T
әлеуметтік-саяси	әкім	Әкім болдым деп сен жүрсің шелтеңдеп.	15	власть	18	KA		0 -	AC
әлеуметтік-саяси	жігіт	Екі бала жігіт те көп ұзамай үйлеріне қайтты.	15	юноши	17	Г		0 -	AC

жиһаз	көрпе	Шеге түк естігісі келмей, көрпемен басын қымтап алды.	15	одеяло	17	Г	warm blanket	15	Э
метарсалия	керегеге іліп қою	Шала туған баладай керегеге іліп қойған? Не қайыр көрдік сол мәрден?	15	реалия жоқ	18	Т	реалия жоқ	16	Т
төрт-түлік	арғымақ	Ақ тазы ерткен қара арғымақ атты Бұлыш түстік беттегі қарауытып жатқан көлденең жотадан әрі асып көрінбей кетті.	16	вороний конь	19	Г	horseman	17	КА
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл-аймағыңмен, бота-тайлағыңмен құрып кетесің!	16	с аулом, с детьми	18	СР	реалия жоқ		Т
әлеуметтік-саяси	бай	Қарақұм жақта бір түрікпен байында жалшылықта болып, ел ішіне қайтып келгені биыл ғана.	16	бай	19	ТТ	0 -		АС
жиһаз	дастарқан	Бармақ басындай саршекерді алып, дастарқанға тастады.	16	дастархан	18	ТТ	0 -		АС
әлеуметтік-саяси	жалшы	Қарақұм жақта бір түрікпен байында жалшылықта болып, ел ішіне қайтып келгені биыл ғана.	16	батрачить	18	ГТ	0 -		АС
әлеуметтік-саяси	жігіт	Жасы отызға келіп қалған сақа жігіт.	16	джигит из джигитов	18	СР	jigit among jigits	17	ТТ
әлеуметтік-саяси	жігіт	Осы Бұлыштай жігіт болса ғой Шеге...	16	джигит	19	СР	jigit	17	ТТ
ыдыс	кесе	Өлгі бармақ басындай саршекерді "қыт" еткізіп тістеп қойып әкесі шай құйылған құрсаулы кесені қолына алды.	16	перемотанная проволокой пиала	18	ФА	0 -		АС
үй түрлері	құрым үй	Үйі анау ауылдың арғы шетінде оқшау тұрған шәукиген құрым үй.	16	старая, прокопченная юрта	18	Э	house	17	Г
түйе	тайлақ	Ауыл-аймағыңмен, бота-тайлағыңмен құрып кетесің!	16	с аулом, с детьми	18	Г	реалия жоқ	16	Т

жиһаз	шайсандық	Білдім, сабаңа түс! Отыра ғой, шәйің суып қалды! - деп қабағын шытқан шешесі қарасұр өңі қабарып шайсандыққа бұрылды.	16	сундучок, в котором хранились чайная посуда и редкие в	18	ТЭ	0 -	АС
үй түрлері	ақ боз үй	Анау ауыл ортасында айдыны шығып тұрған үлкен ақ боз үй — Хансұлудың үйі.	17	юрта, белая как снег	19	Э	yurt, a large one, white as the snow	17 Э
төрт-түлік	ақалтеке	Әкесі Бесқаладан әкеліп берген түрікпеннің әйгілі ақалтекесі.	17	ахалтекинец	19	СР	Akhal-teke breed	17 ТЭ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Анау ауыл ортасында айдыны шығып тұрған үлкен ақ боз үй — Хансұлудың үйі.	17	аул	19	СР	aul	17 ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Етжеңді балажігіт аюдай қорбандап ауылға қарай далпылдап жүгіріп келеді.	17	реалия жоқ	19	Т	aul	17 ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Шидем күпісінің өңірін қаусыра түсіп ауыл шетінде тұрып Шеге күрсінді.	17	реалия жоқ	19	Т	реалия жоқ	Т
киім-кешек	бөрік	Күлгін түсті зәгран шалбар, қынама бел қырмызы пүліш қамзол. Биік өкше етік. Үкілі кәмшат бөрік. Қолында - қамшы.	17	меховая шапочка с перьями филина на макушке	20	Э	fur cap	18 Э
өнер	домбыра	Немесе үйден шықпай ұзық күнді кеш қылып домбырасын тыңқылдатып отыра береді.	17	домбра	19	СР	0 -	АС
киім-кешек	зәгран шалбар	Күлгін түсті зәгран шалбар, қынама бел қырмызы пүліш қамзол. Биік өкше етік. Үкілі кәмшат бөрік. Қолында - қамшы.	17	шаровары	20	ФА	sharovars (Sharovars are baggy pants or pantaloons.)	18 ТС
киім-кешек	камзол	Күлгін түсті зәгран шалбар, қынама бел қырмызы пүліш қамзол. Биік өкше етік. Үкілі кәмшат бөрік. Қолында - қамшы.	17	камзол	20	СР	kamsol	18 ТТ
туыстық атаулар	көке	— Хансұлу! Әй, әй, Хансұлу! Көкең келе жатыр! Көкең!— деп құдды өз әкесі базардан келе жатқандай әрпіл-тәрпіл жүгіреді	17	отец	20	Г	father	18 Г
киім-кешек	күпі	Шидем күпісінің өңірін қаусыра түсіп ауыл шетінде тұрып Шеге күрсінді.	17	безрукавка с шерстяной прокладкой	19	Э	woolen vest	17 Э

мал шаруашылығы	қазық	Сыртта қазықта қаңтарулы Қаракер құнан тұр. Хансұлудың құнаны. Сол құнанға шейін асылдың тұқымы.	17	реалия жоқ	19	Т	реалия жоқ	17	Т
мал шаруашылығы	қамшы	Күлгін түсті зәгран шалбар, қынама бел қырмызы пүліш қамзол. Биік өкше етік. Үкілі кәмшат бөрік. Қолында - қамшы.	17	камча	20	СР	whip	18	Б
мал шаруашылығы	қаңтару	Сыртта қазықта қаңтарулы Қаракер құнан тұр. Хансұлудың құнаны. Сол құнанға шейін асылдың тұқымы.	17	привязь	19	ГТ	tied up	17	Г
үй түрлері	қоңыр үй	Мынау Шегенің жаман қоңыр үйі.	17	неказистая юрта	19	Э	ugly yurt	17	Э
өлшем	құлаш	Мойыны құлаш жарым тікбақай құнанға ұзынша таралып өскен Хансұлу мінгенде маңынан жүруге Шегенің жүрегі	17	полтора аршина длиной	19	ФА	0 -	АС	
төрт-түлік	құнан	Мойыны құлаш жарым тікбақай құнанға ұзынша таралып өскен Хансұлу мінгенде маңынан жүруге Шегенің жүрегі	17	конь	19	Г	0 -	АС	
төрт-түлік	құнан	Сыртта қазықта қаңтарулы Қаракер құнан тұр. Хансұлудың құнаны. Сол құнанға шейін асылдың тұқымы.	17	лошадь	19	Г	horse	17	Г
төрт-түлік	құнан	Сыртта қазықта қаңтарулы Қаракер құнан тұр. Хансұлудың құнаны. Сол құнанға шейін асылдың тұқымы.	17	жеребец-трехлетка	19	Э	three-year old stallion	17	Э
метареалия	ақ боз үй	Анау ауыл ортасында айдыны шығып тұрған үлкен ақ боз үй — Хансұлудың үйі.	17	юрта, белая как снег	19	К	yurt, a large one, white as the snow	17	Д
метареалия	қоңыр үй	Мынау Шегенің жаман қоңыр үйі.	17	неказистая юрта, обиталище	19	Д	ugly yurt	17	Д
метареалия	үкі	Күлгін түсті зәгран шалбар, қынама бел қырмызы пүліш қамзол. Биік өкше етік. Үкілі кәмшат бөрік. Қолында - қамшы.	17	меховая шапочка с перьями филина на макушке	20	К	owl feathers on the crown	18	К
әлеуметтік-саяси	ауыл	Тықыршып тұрған құнанына қарғып мініп, келесі сәтте Хансұлу да ауыл балаларының соңынан Қарауыл төбеге қарай жосылтып	18	реалия жоқ	20	Т	реалия жоқ	18	Т

әлеуметтік-саяси	ауыл	Хансұлудың жүйрік құнаны көп ұзамай ауыл балаларын артқа тастап, сары беткеймен салдыртып келе жатқан мол жүкті, іркіс-тіркіс	18	реалия жоқ	20	T	реалия жоқ	18	T
өнер	дастан	Көп кітапты, оқымысты ғұлама, әрі өзі дүниенің толып жатқан дастан-жырын жатқа айтатын жырау.	18	0	21	AC	0 -	AC	
өнер	жыр	Көп кітапты, оқымысты ғұлама, әрі өзі дүниенің толып жатқан дастан-жырын жатқа айтатын жырау.	18	0	21	AC	0 -	AC	
өнер	жырау	Көп кітапты, оқымысты ғұлама, әрі өзі дүниенің толып жатқан дастан-жырын жатқа айтатын жырау.	18	0	21	AC	0 -	19	TC
туыстық атаулар	көке	Аманбыз. Көкем қайда?— деді Хансұлу.	18	көке	20	TT	koke (Koke is an affectionate name for a father)	18	TC
төрт-түлік	құнан	Қаракер құнаны бейне аяғы жерге тимей ұшып келе жатқандай.	18	конь	20	Г	horse	18	Г
төрт-түлік	құнан	Тықыршып тұрған құнанына қарғып мініп, келесі сәтте Хансұлу да ауыл балаларының соңынан Қарауыл төбеге қарай жосылтып	18	жеребец	20	Г	stallion	18	Г
төрт-түлік	құнан	Хансұлудың жүйрік құнаны көп ұзамай ауыл балаларын артқа тастап, сары беткеймен салдыртып келе жатқан мол жүкті, іркіс-тіркіс	18	скакун	20	KA	steed	18	Г
төрт-түлік	құнан	Хансұлу енді тықыршыған кер құнанның басын Күн астына қарай бұрды.	18	конь	21	Г	horse	19	Г
киім-кешек	шалма	Қасындағы ақ түйе мінген, ақ шапанды, басына ақ шалма тартқан, әрине, Лабақ ахун.	18	чалма	21	CP	chalma (A chalma is a tunic.)	19	TC
киім-кешек	шапан	Қасындағы ақ түйе мінген, ақ шапанды, басына ақ шалма тартқан, әрине, Лабақ ахун.	18	чапан	21	CP	chapan	19	TT
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл іші бүгін кіші-гірім мерекедей көңілді.	19	аул	22	CP	aul	21	TT

әлеуметтік-саяси	бай	"Бай-бағланды кем көрер, құл-құтанға дем берер, қарсы келген жайсаңды, ат көтіне өңгерер" деген едік қой.	19	бай	21	ТТ	bays	20	ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	Өкімет тағы да байларды тықсыра бастапты.	19	бай	22	ТТ	bays	20	ТТ
өнер	домбыра	Тәрде отырған аққудай арық, сақал-шашы аппақ, құраған кәрі ахун домбырасын боздата түседі.	19	домбра	22	СР	dombra (The dombra is a long-necked Kazakh musical instrument similar	21	ТС
қаратпа сөз	көке	— Көке, сырқаттан саусыз ба? - деді Хансұлу, қарлығаштың қанатындай қасы дір етіп.	19	коке	21	ТТ	koke	19	ТТ
қаратпа сөз	садақа	— Уай, садағаң кетейін, сөз-ақ! — деп лепіре айқайлап ахунды қошеметтеп қояды Шәріп.	19	реалия жоқ	22	Т	реалия жоқ	21	Т
өнер	терме	Жұрт Пахраддиннің еңселі биік қонақ үйіне жиналып, Лабақ ахунның өсиет термесін тыңдап отыр.	19	напевный голос	22	КА	melodious recitation	21	Г
үй жабдығы	төр	Тәрде отырған аққудай арық, сақал-шашы аппақ, құраған кәрі ахун домбырасын боздата түседі.	19	тор - почетное место	22	ТЭ	a place on the tor (The tor is the place of honor in the yurt.)	21	ТС
мал шаруашылығы	шуда	Астындағы айыр өркеш ақ түйесі шудасы желпілдеп майпаң-майпаң желеді.	19		22	АС	fur	20	Г
метареалия	жаяу сәлем беру	Ат үстінен еңкейіп, жаяу келіп сәлем берген қызының бетінен сүйіп, ұзақ еміренді.	19	...склонившись с коня, чмокнул в щеку дочь, которая	21	Д	Pakhraddin, a handsome man with beautiful eyes, prematurely gray, with	19	Д
ас	ас	Жыр бітіп кеш үйіріле ортаға тегене толы ас келгенде Хансұлу бой сергіткісі келіп сусып сыртқа шықты.	20	мясо	23	Г	When the jyr ended, as the evening twilight descended, a large platter with boiled,	22	Э
әлеуметтік-саяси	ауыл	Малын жайлаған шаруа ауылдың ошақтарында оттар жылтылдайды.	20		23	АС		0 -	АС
қаратпа сөз	бәрекелді	— Әп бәрекелде! Аяма! Бас! — деп шырылдауық Шәріп атқа мініп отырғандай қопаңдап, ахунға таман итіне түсті.	20	реалия жоқ	23	Т	реалия жоқ	22	Т

әлеуметтік-саяси	би	сонау Адам атадан басталған адам ұрпағының небір асылдары, әлемді тітіреткен Сүлеймендей патшалары, Ескендірдей	20	би	22	ТТ		0 -	AC
киім-кешек	бөрік	Кәмшат бөркінің үкісі ағарандап, шалбарлы, шоңқайма етікті сыйда бой, бұраң бел Хансұлу ақ тісі жарқырап күліп, төңірегін	20		23	AC	beaver cap		23 Г
өнер	домбыра	Лабак ахун одан сайын аруақтанып, домбыраға шүйлігіп терме сөзді нәсерше төгіп, бұршақша боратты.	20	домбра	23	CP	dombra		22 ТТ
өнер	жыр	Жыр бітіп кеш үйіріле ортаға тегене толы ас келгенде Хансұлу бой сергіткісі келіп сусып сыртқа шықты.	20	жыр (песня-сказание)	23	TC	jyr (Jyr – a heroic song)		22 TC
ойын	соқыр теке	— Соқыр теке, соқ!— деп ыршып кетті.	20	слепая коза	23	K	blind goat		23 K
ойын	соқыр теке	Осындай жайбарақат торғын кешті ду-ду сақылдаған күлкіге толтырып, ауыл арасында бір топ қыз, бозбала "соқыр теке"	20	слепой козел	23	K	blind goat (Blind goat is a version of blind-man's buff.)		22 K
ойын	соқыр теке	Хансұлу "соқыр теке" болсын, — десіп қыздар жағы әсіресе шу-шу етті.	20	коза	23	K	goat		22 K
ыдыс	тегене	Жыр бітіп кеш үйіріле ортаға тегене толы ас келгенде Хансұлу бой сергіткісі келіп сусып сыртқа шықты.	20	блюдо	23	Г	platter		22 Г
жалпы шаруашылық	тезек	Жан-жақтан түтін иісі, бықсыған тезек иісі келеді.	20	кизяк	23	CP	smoldering dung		22 Г
өнер	терме	Лабак ахун одан сайын аруақтанып, домбыраға шүйлігіп терме сөзді нәсерше төгіп, бұршақша боратты.	20	терме	23	ТТ	terme (Terme – a genre of epic poetry of the Kazakhs, performed in		22 TC
әлеуметтік-саяси	хан	сонау Адам атадан басталған адам ұрпағының небір асылдары, әлемді тітіреткен Сүлеймендей патшалары, Ескендірдей	20	хан	22	CP		0 -	AC
киім-кешек	шалбар	Кәмшат бөркінің үкісі ағарандап, шалбарлы, шоңқайма етікті сыйда бой, бұраң бел Хансұлу ақ тісі жарқырап күліп, төңірегін	20		23	AC	shalwah (The shalwah is a type of Central and South Asian pantaloons worn		23 TC

киім-кешек	шоңқайма етік	Кәмшат бөркінің үкісі ағарандап, шалбарлы, шоңқайма етікті сыйда бой, бұраң бел Хансұлу ақ тісі жарқырап күліп, төңірегін	20	0	23	AC	morocco boots	23	MA
метареалия	бешбармақ	Жыр бітіп кеш үйіріле ортаға тегене толы ас келгенде Хансұлу бой сергіткісі келіп сусып сыртқа шықты.	20	мясо	23	Д	When the jyr ended, as the evening twilight descended, a large platter with boiled,	22	Д
метареалия	үкі	Кәмшат бөркінің үкісі ағарандап, шалбарлы, шоңқайма етікті сыйда бой, бұраң бел Хансұлу ақ тісі жарқырап күліп, төңірегін	20	0	23	AC	owl's down on her beaver cap	23	К
әлеуметтік-саяси	батырақ	— Жарайсың, батырақ! — деп сақылдап мез болып, секіріп-секіріп түсті Ждакай.	21	батрак	24	CP	blind goat	23	KA
ойын	соқыр теке	— Соқыр теке! Соқ-соқ!	21	0	24	AC	0 -		AC
ойын	соқыр теке	— Ұстады. Ал, Қозбағар, сен "соқыр текесің!"	21	слепой козел	24	К	blind goat	23	К
әлеуметтік-саяси	ауыл	Сөйткенше ауыл арасынан шаң-шүң айқай шықты.	22	аул	25	CP	aul	26	TT
киім-кешек	жаулық	жаулык	22	жаулык (женский головной убор)	25	TC	jaulyk (A jaulyk is a kerchief for an adult woman.)	26	TC
қаратпа сөз	ағайын	— Ау, ағайын, аулақ!	23	уважаемые	26	KA	My dear people	28	KA
үй жабдығы	босаға	— Тұқымыңа сиейін ойбай, Өзберген, қайдасың?! — деп қайта тұлданып, босаға жақта тұрған өзінен үлкен келсапқа	23	порог	26	KA	doorway	27	Г
үй жабдығы	босаға	Қозбағар есікке соғылып, босаға сықырлады.	23	притолока	26	KA	lintel	28	KA
мал шаруашылығы	келсап	— Тұқымыңа сиейін ойбай, Өзберген, қайдасың?! — деп қайта тұлданып, босаға жақта тұрған өзінен үлкен келсапқа	23	мотыга	26	KA	hoe	27	KA

мал шаруашылығы	келсап	Төбелесті көрсетейін, шық! — деп кеп ақсақ Торқа іштен ілінген қаусырмалы есікті келсаппен пергіледі.	23	мотыга	26	KA	hoe	27	KA
мал шаруашылығы	келсап	— Адыра қалғыр, құлатпақ тұрмақ қиратам! — деп ашуға мінген кемпір лақша ыршып, секіріп, келсаппен үйді төмпештеуге кірісті.	23	мотыга	27	KA	hoe	28	KA
үй жабдығы	қаусырмалы есік	Төбелесті көрсетейін, шық! — деп кеп ақсақ Торқа іштен ілінген қаусырмалы есікті келсаппен пергіледі.	23	двустворчатая дверь	26	K	double doors	27	K
үй жабдығы	маңдайша	маңдайша	23	косяк	25	Г	lintel	26	Г
әлеуметтік-саяси	хан	— Адыра қалғыр, бетінен адам сүймейтін, ол не, ханның қызы ма еді?!	23	хан	27	CP	khan	28	TT
қаратпа сөз	ағайын	— Ағайын, мазамды алмаңдар!	24	уважаемые	27	KA	dear people	29	KA
әлеуметтік-саяси	ауыл	Өзбергеннің үйі маңына бұ кезде ауылдың үлкен-кішісі түгел жиналып қалған.	24	толпа	27	KA	crowd	28	KA
әлеуметтік-саяси	ауыл ағасы	Бұл ел, ел болғалы ауыл ағасы Пахраддинге қарсы келіп, бетінен алған адамды көрмеп еді.	24	бий	27	TT	biy	29	TT
әлеуметтік-саяси	батырақ	Өкіметтің бары рас болса. Батырақты сабасын деген зәкүн жоқ, білдің бе, аузыңа пәлен қылайын!	24	батрак	27	CP	batrak	28	TT
әлеуметтік-саяси	жалшы	Жұрттың ұққаны Уәп зергердің баласы жалшы Қозбағар, ойын үстіңде күшке салып Пахраддиннің қызы Хансұлудың бетінен	24	батрак	27	ФА	batrak	29	TT
мал шаруашылығы	желі	Қорадағы қой, желідегі түйелерге дейін құлақтары ербиіп, күйістерін тоқтатып айқай шыққан жаққа мойындарын бұрады.	24		27	AC	tied up	28	ГГТ
қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	— Жеңеше, бір ашуыңызды беріңіз!	24	женеше	27	TT	jeneshe	29	TT

киім-кешек	шапан	Мол денелі, мауыты шапанды Пахраддин, енді інісінің үйіне қарай бұрылды:	24	реалия жоқ	27	T	woolen chapan	29	TT
метареалия әлеуметтік- саяси	бет шымшу	Әйелдер жағы беттерін шымшылады.	24	Женщины от возмущения защипали щеки -	27	Д	The women pinched their cheeks from outrage – this was a gesture that indicated	24	Д
	ауылдық кеңес ағасы	Жуырда ғана ауылдық кеңес ағасы болып сайланған етікші Шәріп қана күлген жоқ.	25	0	28	AC	head of the aul council	30	К
киім-кешек	белбеу	Қайыс белбеумен екі қолын арқасына қайырып байлады.	25	ремень	29	Г	rawhide belt	31	Г
киім-кешек	белбеу	Мелиса иығыңда шошайған мылтық, белінде қылыш, үсті-басын шандыған қайыс белбеу, жылтырауық түймелер, түсі зәрлі.	25	ремень	29	Г	rawhide belt	31	Г
үй жабдығы	төр	Әзберген шай ішіп төрінде көлбеп жатса ертеңгісін үйге салаң етіп, қылышын сүйретіп мелиса кіріп келді.	25	реалия жоқ	28	T	реалия жоқ	30	T
үй жабдығы	төр	— Ау, шай ішейік, жолдас! Отыр! — деді Әзберген төрді нұсқап.	25	место рядом	29	KA	place next to him	31	KA
әлеуметтік- саяси	ақсақал	Ауылдың бас көтерген ақсақал, қарасақалдары Шәріптің үйінде екен.	26	аксакал	29	TT	aksakals (The aksakals are the elders of the aul.)	31	TC
әлеуметтік- саяси	ауыл	Ауылдың бас көтерген ақсақал, қарасақалдары Шәріптің үйінде екен.	26	аул	29	CP	aul	31	TT
әлеуметтік- саяси	ауыл	Тіптен бүкіл ауыл жым болғандай.	26	народ	30	KA	it	32	KA
әлеуметтік- саяси	ауыл	Үшбу пртөкелді жасау себебіміз: өткен күні Пахраддин ауылында таптық шайқас болды де!	26	аул	30	CP	aul	33	TT
әлеуметтік- саяси	ауылнай	Әзберген түксиген қабағының астынан назар жіберіп қараса әлгі ауылнайдың алдында жатқан ала қағаздар, енді оның баласы	26	аулнай	30	TT	aulnay	32	TT

әлеуметтік-саяси	батырақ	Бәйшікеш Өзберген Мұсаұлы, тамам жұрттың көзінше кедей-батырақ Қозбағар Уәпұлын...	26	батрак	30	CP	batrak	33	ТТ
әлеуметтік-саяси	батырақ	Оған әмісе себеп: кедей-батырақ Қозбағар бәйшікеш Өзбергеннің қарындасы Хансұлуға көңілі кетіп, ғашық-машық болады-мыс.	26	батрак	30	CP	batrak	33	ТТ
мал шаруашылығы	қамшы	Шәріптің сөзі Өзбергенді қамшымен маңдайдан тартып жібергендей болды.	26	как удар хлыста по лбу	29	Б	like the blow of a whip	32	Б
әлеуметтік-саяси	қарасақал	Ауылдың бас көтерген ақсақал, қарасақалдары Шәріптің үйінде екен.	26	солидные мужи	29	Э	prominent men of the aul	-	Э
үй жабдығы	төр	Өзберген, қолы байлаулы өңкиіп есіктен кіргенде байқағаны: төрде көзі шақшып жапалақтай бір тұтам боп шырылдауық	26	тор	29	ТТ	tor	32	ТТ
жиһаз	ши	Үйге ұсталған шидің ғана ызыңы естіледі.	26	чий на стенках юрт	30	ТЭ	chia	32	ТТ
метареалия	босаға	Отырсын солай! Босағада!	26	порожка, хе-хе	29	Ф	door jamb, ha-ha	32	Ф
метареалия	босаға	Өзберген түсі кабарып, түнеріп босағаға тізе бүкті.	26	реалия жоқ	29	Т	реалия жоқ	32	Т
әлеуметтік-саяси	ақсақал	Баяғы Ыбырайдың асында ақсақалдар отырған үйден мені "етікшінің орны ошақтың қасы" деп дырылдатып сүйреп алып шығып,	27	аксакал	30	ТТ	aksakal	33	ТТ
әлеуметтік-саяси	ақсақал	Кезінде ақсақалдар ымырасымен біткен дау еді ғой ол.	27	аксакал	30	ТТ	aksakals	33	ТТ
салт-дәстүр	ас	Баяғы Ыбырайдың асында ақсақалдар отырған үйден мені "етікшінің орны ошақтың қасы" деп дырылдатып сүйреп алып шығып,	27	годовые поминки	30	Э	annual memorial services	33	Э
әлеуметтік-саяси	бай	Сол батырағын жәбірлеген байларды сотты ететін статьяға жатқызылсын Өзбергеннің ісі.	27	бай	31	ТТ	bay	34	ТТ

наным-сенім, мифология	барса келмес	«Барса келмес» түрмесіне.	27	туда, где на собаках ездят	31	Э	where they ride on dogs	34	КА
әлеуметтік-саяси	батырақ	Бүгінде батыраққа қол тигізгенге статья бар.	27	0	31	AC	0 -		AC
әлеуметтік-саяси	батырақ	Батырақты сабасын деген зәкүн жоқ.	27	батрак	31	CP	batrak	34	TT
әлеуметтік-саяси	батырақ	Сол батырағын жәбірлеген байларды сотты ететін статьяға жатқызылсын Әзбергеннің ісі.	27	батрак	31	CP	batrak	34	TT
салт-дәстүр	дау	Кезінде ақсақалдар ымырасымен біткен дау еді ғой ол.	27	дело	30	Г	matter	33	Г
салт-дәстүр	ымыра	Кезінде ақсақалдар ымырасымен біткен дау еді ғой ол.	27	совет	30	Г	council	33	Г
салт-дәстүр	қонақасы	Шақырса келмейтін өңшең жақсылар себеппен есік ашып қалған екенсіздер, енді қонақасыларыңызды жемей кетпейсіздер! —	28	положенное	32	КА	what is due guests	36	Э
салт-дәстүр	қонақасы	— Қонақасыға, асасы, тойдық қой, құрдас!— деді Пахраддин, ренішін жасырмай орнынан ауыр қозғалып тұра беріп.	28	реалия жоқ	32	Т	реалия жоқ	36	Т
салт-дәстүр	қонақасы	— Ау, халайық, ешқайда тарамаңдар! Қонақасыларың бар! — деп дауыстады Шәріп.	28	долг хозяина, угощение	32	Э	host's duty, meal	36	Э
өлшем	құлаш	Содан Шәріп әй-шәйға қараған жоқ, жерүстел үстінде жатқан табақтай қағазға бота табан мәрді құлаштап әкеп "тоңқ"	28	руку назад отвел и с размаху	31	Э	drew his hand back and with a sweep stamped	35	Э
уақыт	сәске түс	Мезгіл сәске түс еді.	28	полдень	32	Г	noon	36	Г
төрт-түлік	тоқты	— Әй, Шеге, тұр, ана қызыл тоқтыны әкеп сой!	28	ягненок	32	Г	little black lamb	36	Г

әлеуметтік-саяси	ауыл	Дауды ауыл арасынан шығармау керек еді...	29	аул	33	CP	реалия жоқ	37	T
қаратпа сөз	келін	Торқа келін, сен де отыр!	29	Торка-келин (Келин - невестка, обращение к	33	TC	Torka-kelin (The suffix kelin indicates she is a sister-in-law.)	38	TC
ыдыс	құман	Қолдарында жез құман, шапандарының шалғайын қаусыра түсіп ауыл сыртындағы жусан арасына таман балпаң-балпаң басқан	29	кумган для омовения	32	TЭ	kumgan for washing (A kumgan is an Asian pitcher with a narrow neck and	37	TC
ыдыс	құман	Лабақ ахун құманын жерге қойып бір уақ төсіне түскен қауғадай күміс сақалын қос қолдап саумалап ойланып тұрып қалды,	29	кумган	33	CP	kumgan	37	TT
үй жабдығы	төр	— Уай, Шәріп! — деді төрге озып тізе бүге беріп саңқ еткен аққудай Лабақ қартыңыз.	29	тор	33	TT	tor	38	TT
киім-кешек	шапан	Қолдарында жез құман, шапандарының шалғайын қаусыра түсіп ауыл сыртындағы жусан арасына таман балпаң-балпаң басқан	29	чапан	32	CP	chapan	37	TT
қаратпа сөз	баба	— Пай, пай, бабам-ай!	30	святой отец	34	MA	holy father	39	MA
салт-дәстүр	бата	Осыған тоқтасаңдар, көне қолдарыңды жайындар! — деді Лабақ ахун, бата жасайтын ниет білдіріп.	30	благословим их союз	34	ГТ	bless their union	38	Г
үй жабдығы	босаға	Босаға тұста жаңа сойылған тоқтының терісін тұздап жатқан Шеге ышқынғандай оқты назарымен мына отырғандарды атып	30	порог	34	KA	at the door	39	Г
туыстық атаулар	жекжат	Үлкен деп тілді алсаңдар, мен сендерді бітістіргелі отырмын, жекжат еткелі отырмын.	30	породнить	34	ГТ	relatives	38	Г
үй жабдығы	маңдайша	Ахун орақ тұмсығын көтеріп биік маңдайшаға қарап сүйекті арық қолын алға созды.	30	куда-то вдоль поверх голов	34	KA	over their heads	39	KA
қаратпа сөз	садақа	Уай, садағаң кетейін, көненің көзі-ай!	30	быть мне жертвой в пользу благого дела	34	Э	let me be a victim for the sake of a noble cause	39	Э

төрт-түлік	тоқты	Босаға тұста жаңа сойылған тоқтының терісін тұздап жатқан Шега ышқынғандай оқты назарымен мына отырғандарды атып	30	ягненок	34	Г	lamb	39	Г
метареалия	қол жаю	Осыған токтасандар, кәне қолдарыңды жайындар! — деді Лабак ахун, бата жасайтын ниет білдіріп.	30	Если вы согласны, то благословите их союз! - и Лабак-ахун	34	Ф	And here Labak-akhun was the first to make the ritual gesture – to unfold his	38	Ф
метареалия	қол жаю	— Ал, інім Пахраддин, қолыңды жай! Патиха берейін!— Ахун орақ тұмсығын көтеріп биік маңдайшаға қарап сүйекті арық қолын алға	30	Ну, браток Пахраддин, благословляй!	34	К	“Well, brother Pakhraddin, give the blessing! I bless your union!” And jerking	39	К
метареалия	қол жаю	Жай қолыңды! — деп алдымен өзі елеуреп ербеңдетіп қолын көтерді.	30	Давай благословение, чего ты?! - и	34	К	Let’s have the blessing, what are you waiting for?” He excitedly spread out his	39	К
метареалия	қол жаю	Торқа сықсың етіп күліп, шалын шынтағымен түргіп жіберіп, қолын жайды.	30	Торка, фыркнув, подтолкнула в бок своего старика и	34	К	Torka, chuckling, poked her old man in the back and quickly unfolded her palms.	39	К
метареалия	қол жаю	Пахраддин жұрттың соңын ала керсолқылау қозғалып қол жайды.	30	Пахраддин, тяжело качнувшись, исполнил желание	34	К	Pakhraddin, rocking heavily backward, spread out his palms in prayer.	39	Ф
үй түрлері	ақ боз үй	Үлкен ақ боз үй алдында сары самауырға от салып тұрған Хансұлу Шәріптің үйінде болған жаңалықты шулаған балалардан естіп,	31	белая юрта	35	К	white yurt	40	К
үй жабдығы	босаға	Босағада шешесі күмпілдетіп саба пісіп тұрған.	31	реалия жоқ	35	Т	реалия жоқ	40	Т
наным-сенім, мифология	әзірейіл	Әзірейіл өкшелегендей дүрсілдеп барады.	31	Азраил, ангел смерти	36	ТЭ	0 -		АС
киім-кешек	жаулық	Жаулығын дұрыстап тартты да, майда басып сыртқа беттеді.	31	жаулык	35	ТТ	jaulyk	40	ТТ
үй жабдығы	кереге	Керегеге қыстырулы қамшысын суырып алды да, кермеде тұрған Қаракеріне жүгірді, неге екені белгісіз, жүгіре түсті де басына бір ой	31	кереге - деревянные решетчатые переплетения юрты	35	ТЭ	kerege (the kereg is the latticed top frame of the yurt.)	41	ТС
жиһаз	керме	Керегеге қыстырулы қамшысын суырып алды да, кермеде тұрған Қаракеріне жүгірді, неге екені белгісіз, жүгіре түсті де басына бір ой	31	реалия жоқ	35	Т	реалия жоқ	40	Т

мал шаруашылығы	қамшы	Керегеге қыстырулы қамшысын суырып алды да, кермеде тұрған Қаракеріне жүгірді, неге екені белгісіз, жүгіре түсті де басына бір ой	31	камча	35	CP	kamcha (A kamcha is a whip)	41	TC
мал шаруашылығы	қамшы	Қолында қамшы.	31	камча	36	CP	whip	41	Б
ыдыс	піспек	Болған сұмдықты ол да балалардың айқайынан естіп, піспегі қолында, өңі шүберектей бозарып тұр екен.	31	мешалка	35	Г	beater	40	Г
ыдыс	саба	Босағада шешесі күмпілдетіп саба пісіп тұрған.	31	саба - кожаный бурдюк	35	ТӘ	saba (A saba is a skin bag.)	40	TC
жалпы шаруашылық	арқан	Бума ағашқа таңылған арқанның ұшын әкеп ашамайдың екі жағына тас қып байлап тастады.	32	аркан	38	ТТ	lassos	45	МА
жалпы шаруашылық	арқан	Пахраддин шалақ бұйрық етіп үйден білектей кендір арқан алдыртты.	32	арканы, толстые, витые из конопли	38	ТӘ	lassos	44	МА
жалпы шаруашылық	арқан	— Екі арқанды екі шетіне орап байла! — деді Пахраддин.	32	реалия жоқ	38	Т	реалия жоқ	45	Т
әлеуметтік-саяси	ауыл	— Сұлутай, тұра ғой! Ауыл көшкелі жатыр, — дейді, шешесі бұның қыс киетін жылы тиін ішік, жарғақ шалбар, түлкі тымағын алып	32	аул	37	CP	aul	44	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Сонау Самдағы жылы қора-қыстауларына енді бір екі жұма өткізіп көшерміз деп отырған шаруа ауыл қатты дүрлікті.	32	аул	37	CP	aul	43	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл ағасы	Байлығы тасып бара жатпаса да, ел арасында әділ билігімен, тілді, шешендігімен атағы шыққан сырбаз жан, ауыл ағасы	32	реалия жоқ	36	Т	0 -	AC	
әлеуметтік-саяси	бай	Алтын басты бай-мырзадан, бүгінде бақыр басты кедей артық!	32	бай и мырза	36	ТТ	bay and myrza	42	ТТ
туыстық атаулар	бәйбіше	Бұ кезде Шәріптің үйінің сыртында — Пахраддин мен бәйбішесі кездескен еді.	32	байбише	36	ТТ	baybishe	42	ТТ

туыстық атаулар	бәйбіше	Бәйбішесі ә дегеннен: — Жазған-ау, не болды? — деді, қаттырақ айтуға батылы жетпей.	32	реалия жоқ	36	Т	she	42	КА
әлеуметтік-саяси	би	Байлығы тасып бара жатпаса да, ел арасында әділ билігімен, тілді, шешендігімен атағы шыққан сырбаз жан, ауыл ағасы	32	бий	36	ТТ	biy	42	ТТ
төрт-түлік	бие	Ас үй алдында көкесі бар, Әзберген ағасы, Бұлыш, шырылдауық Шәріп бар, төрт-бес кісі бір семіз биенің буын бұрқыратып, қарнын	32	кобылица	37	Г	mare	44	Г
өлшем	елі	— Ойхой, жануардың семізі-ай! Қазысы бес елі! Бес елі! Пах! Пах! — деп айқайлап жүр Шәріп.	32	пять пальцев, с ладонь	37	Ә	five fingers thick, from the palm	44	Ә
әлеуметтік-саяси	жалшы	Байлығы тасып бара жатпаса да, ел арасында әділ билігімен, тілді, шешендігімен атағы шыққан сырбаз жан, ауыл ағасы	32	батрак	36	ФА	0 -	AC	
киім-кешек	жарғақ шалбар	— Сұлутай, тұра ғой! Ауыл көшкелі жатыр, — дейді, шешесі бұның қыс киетін жылы тиін ішік, жарғақ шалбар, түлкі тымағын алып	32	реалия жоқ	37	Т	leather pants	44	Г
мал шаруашылығы	желі	Желіде жатқан қалың түйелердің мойындары сорайып қарауытады.	32	0	37	AC	0 -	AC	
киім-кешек	ішік	— Сұлутай, тұра ғой! Ауыл көшкелі жатыр, — дейді, шешесі бұның қыс киетін жылы тиін ішік, жарғақ шалбар, түлкі тымағын алып	32	реалия жоқ	37	Т	coat	44	Г
туыстық атаулар	көке	Ас үй алдында көкесі бар, Әзберген ағасы, Бұлыш, шырылдауық Шәріп бар, төрт-бес кісі бір семіз биенің буын бұрқыратып, қарнын	32	отец	37	Г	father	44	Г
жиһаз	көрпе	Шешесі, жанында көмекші әйелдер бар, мықшыңдап үйдегі көрпе-төсек, киім-кешек, кілем-сырмақтарды тендеп буып жатыр.	32	постель	37	Г	реалия жоқ	44	Т
метеорология	күртік	Ірі қара болмаса, майда мал жүре алмас күртік.	32	глубокий, не слежавшийся снег	38	Ә	Only large and strong animals – camels and horses – were capable of	42	Ә
ыдыс	қазан	Әкесі жылқының қалған етін түгел сол қазанға салдыртты.	32	казан	37	CP	kazan	44	ТТ

мал шаруашылығы	қазы	— Ойхой, жануардың семізі-ай! Қазысы бес елі! Бес елі! Пах! Пах! — деп айқайлап жүр Шәріп.	32	жир	37	KA	fat	44	KA
мал шаруашылығы	қамшы	— Ойбай, мен емес! — деп көтерілген қамшыға қарап баж етті.	32	камча	36	CP	kamcha	41	TT
мал шаруашылығы	қамшы	Қамшы "шарт" етіп оң жамбастан осып өтті.	32	реалия жоқ	36	T	реалия жоқ	41	T
мал шаруашылығы	қотан	Қотандағы қойлардың қылтиып бастары әрең шалынады.	32	0	37	AC	0 -		AC
жалпы шаруашылық	қыстау	Сонау Самдағы жылы қора-қыстауларына енді бір екі жұма өткізіп көшерміз деп отырған шаруа ауыл қатты дүрлікті.	32	зимовье	37	Г	zimovkas (Zimovkas are winter homes dug out of the side of a hill.)	43	TC
түйе	нар	Бұлышқа "Нарды әкеле бер!" — деді.	32	нар	38	TT	nar	45	TT
түйе	нар	Нар тісін қайрайды.	32	верблюд	38	Г	camel	45	Г
мал шаруашылығы	ойсыл-қара	— Кәні, тұрғызшы енді! Шу, Ойсыл-қара!	32	животина	38	KA	Oysylkara (Oysylkara is the patron saint of camels)	45	TC
салт-дәстүр	садақа	— Алыңдар — деп қояды әкесі, дауысы таңғы ауада саңқылдап. — Алыңдар! Садақаның еті!	32	Пусть наша дорога будет удачной!	37	Э	Let your way be fortunate!"	44	Э
жиһаз	сырмақ	Шешесі, жанында көмекші әйелдер бар, мықшыңдап үйдегі көрпе-төсек, киім-кешек, кілем-сырмақтарды тендеп буып жатыр.	32	ковры	37	Г	rugs	44	Г
ыдыс	табақ	Өзберген білекті түріп жіберіп балтамен етті боршалап шауып, табақтарға бөліп сылқ-сылқ тастап жатыр.	32	поднос	37	Г	trays	44	Г
ру	табын	1927 жылдың қара күзінде "Тасқұдық" басыңда болған бұл уақиға дүмпі! Жем езенінің түстік жағы — Үш Оймауыт,	32	по всем аулам	36	KA	Tabyn clan	42	TЭ

ыдыс	тайқазан	Ас үйде асулы тай қазан.	32	огромный казан	37	Э	enourmous kazan (A kazan is a large cooking pot.)	44	TC
үй жабдығы	түндік	Ашық түндіктен бозарып аспан көрінеді.	32	тундик (квадратная кошма, покрывающая	37	TC	tunduk (The tunduk is the opening at the top of the yurt which is covered with	43	TC
киім-кешек	тымақ	— Сұлутай, тұра ғой! Ауыл көшкелі жатыр, — дейді, шешесі бұның қыс киетін жылы тиін ішік, жарғақ шалбар, түлкі тымағын алып	32	реалия жоқ	37	T	tymak	44	TT
түйе	үлек	Жардай қара үлек тұмсығы шуылдап жұртқа төбеден қарайды.	32	нар	38	ФА	nar	45	TT
метареалия	әйелдің күйеуінің атын атамауы	Бәйбішесі ә дегеннен: — Жазған-ау, не болды? — деді, қаттырақ айтуға батылы жетпей.	32	не называя по степному этикету имя своего мужа	36	Д	реалия жоқ	42	T
метареалия	садақа	— Алындар — деп қояды әкесі, дауысы таңғы ауада саңқылдап. — Алындар! Садақаның еті!	32	Пусть наша дорога будет удачной!	37	Ф	Let your way be fortunate!?”	44	Ф
мап шаруашылығы	жазылау	Боз ала таңнан ию-қию қимылдаған жұрт бұ кезде жүктерін түйіп, түйелерін жазылап үдере көтерілуге дайын болып қалған еді	33	размять верблюдов	38	Г	0 -	AC	
өлшем	құлаш	Соңында, кеңдігі құлаш жарымдай жол ашылды.	33	шириной в размах вытянутых в стороны рук	38	Э	as broad as outstretched arms	45	Э
қаратпа сөз	садақа	— Пах! Пах! Садағаң кетейін, жануарым-ай!	33	умереть за тебя не жаль	38	Э	I wouldn't mind dying for you, animal!	45	Э
жалпы шаруашылық	шығыр	— Ал айда! Көрелік! Шығыр тартып машыққан Шойынқара әлгі кебежедей бума ағашты жұлқа тартты.	33	реалия жоқ	38	T	реалия жоқ	45	T
жиһаз	дастарқан	Соны білетін жұрт дастарқанға келген бірнеше үйме табақ еттен жұғын қалдырмай сипап салды.	34	дастархан	38	TT	0 -	AC	
түйе	жарбай	Ой, кіспұрыштың қыздары-ой! - дей бергенде шөггеріп қойған бақырауық жарбайы селтең етіп тұрды да кетті.	34	молодой верблюд	39	Э	0 -	AC	

әлеуметтік-саяси	жігіт	Аздасын, маңдайлары шып-шып терлеп бусанып, беттерінен оттары шығып кең үйден атан жілік жігіттер алшаң басып	34	джигит	39	CP		0 -	AC	
үй жабдығы	кереге	Астан кейін жұрт түйелерін бақыртып-шақыртып жүк жанына шөгеріп, әупірімдеп уық, керегелерді төске алып тиеп, апай-топай	34	кереге	39	TT		0 -	AC	
ыдыс	табақ	Ортаға үйме табақ ет келді.	34	блюдо	38	Г		0 -	AC	
ыдыс	табақ	Соны білетін жұрт дастарқанға келген бірнеше үйме табақ еттен жұғын қалдырмай сипап салды.	34	блюдо	38	Г		0 -	AC	
ыдыс	тостаған	Майлы етті бір-бір тостаған ыстық сорпамен басты.	34	чашка	38	КА		0 -	AC	
төрт-түлік	ту бие	Семіз ту биенің буы бұрқыраған жас еті.	34	яловая кобылица	38	Б		0 -	AC	
үй жабдығы	уық	Астан кейін жұрт түйелерін бақыртып-шақыртып жүк жанына шөгеріп, әупірімдеп уық, керегелерді төске алып тиеп, апай-топай	34	уык	39	TT		0 -	AC	
өлшем	адым	Қарға омбылап қарға адым жер жүре алмай, маңырай береді.	35	реалия жоқ	40	Т		0 -	AC	
наным-сенім, мифология	албасты	О, атаңның көрін... Албасты! О, пері үптеп, шайтаннан туған ыблыс! Шеге, ойбай, қайдасың? Арғы аяғын тізде!	35	сатана	39	МА		0 -	AC	
түйе	аруана	Қабақ жүні салбыраған Шойынқара түксиіп сидуаң-сидуаң желген ши борбай аруана, інген, мая, құнаншаларға сүзіле қарайды.	35	тонконогие верблюдицы, одногорбые и	40	Э	female camel with bare thighs, one-humped and two-humped, young and	46	Э	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Асау буыршынды шөгеруге қолы қарулы Бұлыш келіп болысып, Шәріп жаман үйдің шоқытын екі түйе, бір атқа жүктеп болғанша	35	аул	39	CP		0 -	AC	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Сонау қырдың басында Мажан бай ауылы да пері көшкендей ығы-жығы.	35		0	40	AC	aul	46	TT

әлеуметтік-саяси	бай	Сонау қырдың басында Мажан бай ауылы да пері көшкендей ығы-жығы.	35	0	40	AC	bay	46	ТТ
түйе	буыршын	Асау буыршынды шөгеруге қолы қарулы Бұлыш келіп болысып, Шәріп жаман үйдің шоқытын екі түйе, бір атқа жүктеп болғанша	35	животное	39	Г	0 -	AC	
түйе	буыршын	Буыршын бақырып айнала береді.	35	животное	39	Г	0 -	AC	
әлеуметтік-саяси	жігіт	Жігіттер көш соңында иірілген үйір түйені сүргітіп қуып, көш алдына шығарды.	35	джигит	40	CP	jigit	46	ТТ
түйе	інген	Қабақ жүні салбыраған Шойынқара түксиіп сидуаң-сидуаң желген ши борбай аруана, інген, мая, құнаншаларға сүзіле қарайды.	35	тонконогие верблюдицы, одногорбые и	40	Э	female camel with bare thighs, one-humped and two-humped, young and	46	Э
киім-кешек	ішік	Басында түлкі тымақ, қара пүлш тысты тиін ішіктің белін жалпақ күміс белдікпен шарт буған.	35	0	40	AC	coat	46	Г
мал шаруашылығы	келе	— Уай, жігіттер! Анау келені алға шығарындар! Барлық гәп сонда!	35	табун	40	ФА	herd	46	Г
жалпы шаруашылық	көш	Асау буыршынды шөгеруге қолы қарулы Бұлыш келіп болысып, Шәріп жаман үйдің шоқытын екі түйе, бір атқа жүктеп болғанша	35	реалия жоқ	39	Т	0 -	AC	
жалпы шаруашылық	көш	Әйелдер, қыз-келіншектер көш қапталында бір топ атты боп ошарылып тұр.	35	0	40	AC	caravan	46	КА
жалпы шаруашылық	көш	Бума ағашты сүйретіп көш бастайды деген Шойынқара қиқандап жетекке жүрер емес.	35	идти впереди	40	Г	caravan	46	КА
жалпы шаруашылық	көш	Бірыңғай ақжабын әлемнің ортасында қазір алажабыр иірілген көш.	35	кочевье	40	CP	nomad's group	45	Э
жалпы шаруашылық	көш	Жігіттер көш соңында иірілген үйір түйені сүргітіп қуып, көш алдына шығарды.	35	кочевье	40	CP	nomad's camp	46	Э

мал шаруашылығы	қамшы	Жұрт назары сонда. Бұлыш қиқар нарды қара саннан қамшымен тартты.	35	камча	40	CP	whip	46	Б
мал шаруашылығы	қом	Түйенің қомында бастары қылқиып отырған кемпір-сампырлар Шойынқараны қарғайды.	35	горб	40	KA	between the humps	46	Э
төрт-түлік	құнан	Кер құнан мінген Хансұлу да солардың арасында.	35	0	40	AC	horse	46	Г
түйе	құнанша	Қабақ жүні салбыраған Шойынқара түксиіп сйдаң-сидаң желген ши борбай аруана, інген, мая, құнаншаларға сүзіле қарайды.	35	тонконогие верблюдицы, одногорбые и	40	Э	female camel with bare thighs, one-humped and two-humped, young and	46	Э
түйе	мая	Қабақ жүні салбыраған Шойынқара түксиіп сйдаң-сидаң желген ши борбай аруана, інген, мая, құнаншаларға сүзіле қарайды.	35	тонконогие верблюдицы, одногорбые и	40	Э	female camel with bare thighs, one-humped and two-humped, young and	46	Э
түйе	нар	Жұрт назары сонда. Бұлыш қиқар нарды қара саннан қамшымен тартты.	35	реалия жоқ	40	Т	реалия жоқ	46	Т
түйе	нар	Қарды ашып жол салады деген нар жүре түседі де тісін қайрап, кейін қарап өңкиіп тұрып алады.	35	реалия жоқ	40	Т	nar	46	ТТ
төрт-түлік	серке	Қойшы байғұстар ешкі, серкелерді алға қуып әлек.	35	0	40	AC	goat	46	Г
уақыт	сәске түс	Мезгіл сәске түс.	35	полуденное	39	Г	noon	45	Г
мал шаруашылығы	тіздеу	О, атаңның көрін... Албасты! О, пері үптеп, шайтаннан туған ыблыс! Шеге, ойбай, қайдасың? Арғы аяғын тізде!	35	вяжи	39	Г	0 -	Г	
киім-кешек	тымақ	Басында түлкі тымақ, қара пүліш тысты тиін ішіктің белін жалпақ күміс белдікпен шарт бұған.	35	0	40	AC	tymak	46	ТТ
мал шаруашылығы	үйір	Жігіттер көш соңында иірілген үйір түйені сүргітіп қуып, көш алдына шығарды.	35	табунок	40	ФА	camel herd	46	Г

наным-сенім, мифология	ыблыс	О, атаңның көрін... Албасты! О, пері үптеп, шайтаннан туған ыблыс! Шеге, ойбай, қайдасың? Арғы аяғын тізде!	35	порождение дьявола-соблазнителя	39	Э	0 -	AC
түйе	аруана	Танауына жұмсақ үйіріліп күлімсі аруана иісі келді.	36	аруана (одногорбая верблюдица)	40	TC	46	TC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Мана Пахраддин он-он бес жігітті көштен бөліп алып ауыл түнейтін көңге ертерек жетіп үй тігетін, мал жататын орынның тоңын ойып,	36	аул	41	CP	0 -	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Өстіп жарты айлық жолы бар, сонау ит арқасы қияндағы жылы жақ, сексеуілді, түлейлі құм — Ұлы Самға мыңғырған малды	36	аул	41	CP	0 -	AC
мал шаруашылығы	келе	Шойынқара жауар бұлттай түнеріп келенің соңынан жардай құлап ұмтылды.	36	табун	40	ФА	47	Э
жалпы шаруашылық	көш	Сүйменшот, күрек, кетпендерін бөктерген бір топ салт атты сар желіп, көштен сәске түсте-ақ озып кеткен.	36	караван	41	CP	47	КА
жалпы шаруашылық	көш	Бүткіл тіршілігін ақ кебіндей сіреу астына жасырып, салқын томсарған ұшан-теңіз қарлы дала айдынында сүйретілген ала	36	0	41	AC	47	Г
жалпы шаруашылық	көш	Көш соңынан үйір-үйір жылқы, одан кейін ай мүйізді, қоңыраулы серкелер бастаған қора-қора қой шулап-маңырап ілесті.	36	кочевье	41	CP	47	Г
жалпы шаруашылық	көш	Көш тізіліп шұбырып Шойынқараның ізіне түсті.	36	кочевье	41	CP	47	Г
жалпы шаруашылық	қыстау	Қыстауға бет алған малды ауыл.	36	0	41	AC	0 -	AC
түйе	нар	Алпауыт нардың үйдей көкірек түкпірінде шым-шымдап бір зор гүркіл бас көтерді.	36	верблюжья душа	40	ГТ	47	ТТ
төрт-түлік	серке	Көш соңынан үйір-үйір жылқы, одан кейін ай мүйізді, қоңыраулы серкелер бастаған қора-қора қой шулап-маңырап ілесті.	36	лунорогие козлы с колокольчиками	41	Г	47	Г

уақыт	сәске түс	Сүйменшот, күрек, кетпендерін бөктерген бір топ салт атты сар желіп, көштен сәске түсте-ақ озып кеткен.	36	полдень	41	Г	By noon	47	Э
метеорология	сіреу	Бүткіл тіршілігін ақ кебіндей сіреу астына жасырып, салқын томсарған ұшан-теңіз қарлы дала айдынында сүйретілген ала	36	0	41	AC	The immense universe was frozen with the endless white	47	Г
мал шаруашылығы	үйір	Бұл Шойынқараның үйірі еді.	36	стадо	40	Г	herd	46	Г
мал шаруашылығы	үйір	Сарыжазықты бойлап ұлан жаз шиырып айдап жүретін өз үйірі.	36	стадо	40	Г	реалия жоқ	46	Т
мал шаруашылығы	үйір	Көш соңынан үйір-үйір жылқы, одан кейін ай мүйізді, қоңыраулы серкелер бастаған қора-қора қой шулап-маңырап ілесті.	36	косяк	41	MA	horses	47	Г
метареалия	бет сызу	Ұялсайшы, қартайғанда! — деп әйелдер жағы беттерін сызды.	36	Постыдился бы на старости-то, а? Последнюю реплику	41	Д	“You should be ashamed at your age, eh?” The last retort was said by women	47	Д
жалпы шаруашылық	арқан	Беліндегі арқанды жігіттер алас-қапас шешіп жатыр.	37	арқан	42	ТТ	lashes	48	Г
әлеуметтік-саяси	ауыл	Екі кештің арасында дүниені азан-қазан шуға толтырып ауылдың алды келіп көңге түйелерін шөгере бастады.	37	0	42	AC	0 -	AC	
уақыт	екі кештің арасы	Екі кештің арасында дүниені азан-қазан шуға толтырып ауылдың алды келіп көңге түйелерін шөгере бастады.	37	0	42	AC	реалия жоқ		Т
үй түрлері	жаппа	Жұрт батар күнмен таласып жүріп тоңы аршылған орындарға қамашаулап жаппаларын тікті.	37	шалаш	42	Г	shalashes (A shalash is a hut made of branches and grass; in this case they	48	ТC
үй жабдығы	кереге	Керегенің басын жауып қалқайтқан жаппа күркелерінде тығылысып отырып ысымақ ішті.	37	стенка юрт	42	Э	kereg	48	ТТ
жалпы шаруашылық	көш	Күн ұясына қона теріскей қабақтан шұбатылып қоңыраулатқан көш көрінді.	37	кочевье	42	CP	caravan	48	KA

үй түрлері	күрке	Керегенің басын жауып қалқайтқан жаппа күркелерінде тығылысып отырып ысымақ ішті.	37	шалаш	42	Г	shalashes	48	ТТ
үй түрлері	күрке	Шайдан кейін мандайының қырыс-тырысы жазылып көңілі жошыған Шәріп кеудесіне кішкентай қызын отырғызып, тар күркенің	37	реалия жоқ	43	Т	реалия жоқ	48	Т
жалпы шаруашылық	қыстау	Жайпақ дала төсінде бұлтиып тұрған домалақ төбенің түстік ықтасын жағы атам заманнан алыс қыстауға көшкен ел түнеп	37	реалия жоқ	42	Т	реалия жоқ	48	Т
түйе	нар	Танауы шуылдап теңірекке биіктен көз тастап алпамсадай алшайып тұрған нар үлектің омырау, шабы ақкөбік тер.	37	животное	42	Г	nar	48	ТТ
жалпы шаруашылық	тезек	Түйеге артып келген тезек, отындарын жағып қазан көтерді.	37	кизяк	42	СР	dung	48	Г
үй жабдығы	төр	Шайдан кейін мандайының қырыс-тырысы жазылып көңілі жошыған Шәріп кеудесіне кішкентай қызын отырғызып, тар күркенің	37	реалия жоқ	43	Т	реалия жоқ	48	Т
уақыт	ұлы бесін	Көңге ұлы бесін шамасында жетті.	37	до заката	42	Э	before sunset	48	Э
мал шаруашылығы	шуда	Сүйретілген шуда ішінен де тер сорғалайды.	37	волосы на шее и на ногах	42	Э	flanks	48	КА
әлеуметтік-саяси	жігіт	Жігіт болып қалыпты-ау өзі.	38	джигит	43	СР	jigit	50	ТТ
үй түрлері	күрке	Шәріптің күрке толы қыздары сықылықтасып күлді.	38	реалия жоқ	43	Т	shalash	49	ТТ
ыдыс	қазан	— Әй, жайыңа отыршы! Нең бар қарап отырған балада?—деп жалт қарады қазан-ошақ жақта күйбеңдеп жатқан Жайбасқан.	38	казан	43	СР	kazan	49	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл сексеуілді қалың түлейге ішкерілей кіріп жыл сайынғы қыстап жүрген көңді ықтасынды жылы қорасына қонды.	39	аул	44	СР	aul	51	ТТ

уақыт	бейуақ	Өлі шам жағылмаған бейуақ еді.	39	полумрак	45	KA	semi-twilight	52	K
салт-дәстүр	жасау	Қыстауға қонысымен бұның жасауын дайындауға кірісті.	39	0	45	AC	dowry	52	MA
киім-кешек	жаулық	Киіз қоршау ішінде ақ жаулықтары ағараңдап түйе ырғағына итендей түсіп, кәрі шешелер келеді.	39	жаулық	44	TT	jaulyks	50	TT
әлеуметтік-саяси	жігіт	Жігіттер жол-жөнекей қарды аршып баялыш, жусан шауып әкеп нардың аузына тосады.	39	джигит	44	CP	0 -	AC	
әлеуметтік-саяси	жігіт	Жылы киініп, жарау аттар мінген жігіттер, келіншектер жағында әзіл-қалжың, ду-дабыр.	39	джигит	44	CP	jigit	50	TT
жиһаз	киіз	Киіз қоршау ішінде ақ жаулықтары ағараңдап түйе ырғағына итендей түсіп, кәрі шешелер келеді.	39	кошемная загородь	44	ГТ	реалия жоқ	50	T
туыстық атаулар	көке	"Көке" деп еркелеуін доғарды.	39	с нежным "коке"	45	TЭ	the tender name koke	51	TЭ
жалпы шаруашылық	көш	Аязды, сіреу қарды шикылдатып басып көш келеді.	39	кочевье	44	CP	nomads	50	Г
жалпы шаруашылық	көш	Үстірттің тақтай жазығымен салдыртып отырып, көш араға апта салып Өкім-Қиықтың сорына құлап, екінші апта Самның құмына да	39	кочевье	44	CP	nomads	51	Г
жалпы шаруашылық	көш	Көш алдында майда бүлкілмен желістеген бір топ түйе.	39	кочевье	44	CP	line of nomads	51	Э
жалпы шаруашылық	көш	Тоңдай қатқан сіреу қарды сендей бұзып екі айырып дүйім көшке жол ашып келеді.	39	кочевье	44	CP	nomad village	51	Э
жалпы шаруашылық	қыстау	Қыстауға қонысымен бұның жасауын дайындауға кірісті.	39	реалия жоқ	45	T	winter camp	52	Э

түйе	нар	Жігіттер жол-жөнекей қарды аршып баялыш, жусан шауып әкеп нардың аузына тосады.	39	нар	44	ТТ	0 -	АС
түйе	нар	Сықай жүк тиелген шойтабан нарлар үскірік, ызғырық сияқты қыс кияпаттарын қаперге де ілер емес.	39	нар	44	ТТ	нар	50 ТТ
метеорология	сіреу	Тоңдай қатқан сіреу қарды сендей бұзып екі айырып дүйім көшке жол ашып келеді.	39	снег слежался, по плотности не уступает и насту	44	Э	The snow had settled, and apparently the thin crust of ice over it was not yielding,	51 Э
метеорология	сіреу	Аязды, сіреу қарды шикылдатып басып көш келеді.	39	реалия жоқ	44	Т	реалия жоқ	50 Т
түйе	үлек	Аш үлек орып асайды.	39	реалия жоқ	44	Т	0 -	АС
уақыт	бейуақ	Мына кешкі бейуақта домбырамен оңаша сырласқан қызының көңіл шырқын бұзғысы келмейді.	40	реалия жоқ	45	Т	реалия жоқ	52 Т
туыстық атаулар	бәйбіше	Сырға бәйбіше тігін мәшинесінің құлағын бұрауын доғарып жайлап түрегеп босаға жақтағы шамды жақты.	40	байбише	45	ТТ	the baybishe	52 ТТ
үй жабдығы	босаға	Сырға бәйбіше тігін мәшинесінің құлағын бұрауын доғарып жайлап түрегеп босаға жақтағы шамды жақты.	40	порог	45	КА	threshold	52 КА
өнер	домбыра	Мына кешкі бейуақта домбырамен оңаша сырласқан қызының көңіл шырқын бұзғысы келмейді.	40	домбра	45	СР	dombra	52 ТТ
өнер	домбыра	Сол оттан көзін айырмай, Хансұлу тыңқылдатып домбыра шертіп отырған.	40	домбра	45	СР	dombra	52 ТТ
киім-кешек	ішік	Ішігінің етегі далақтап қарға сүріне аттап келеді.	40	полушубка	45	МА	gown	52 КА
ыдыс	қазан	Қазан астында қоздаған шоқ.	40	казан	45	СР	kazan	52 ТТ

ыдыс	қазан	Ортада үш бұт темір ошаққа асылған қазан.	40	казан	45	CP	kazan	52	ТТ
мал шаруашылығы	қамшы	Қамшыдан басын, бетін қорғаштай береді.	40	удар	45	KA	blow	52	КА
мал шаруашылығы	қамшы	Оны өкшелей қуып қамшының астына алып сабаған түлкі тымақты кісі.	40	камча	45	CP	whip	52	Б
мал шаруашылығы	қамшы	— Жә, жетулі! — деп түгігіп кеткен Бұлыш созыла түсіп, шалдың қолынан қамшысын жұлып алды да, сабын қақ бөліп, лақтырып	40	камча	46	CP	whip	53	Б
мал шаруашылығы	қамшы	Жүгіріп кеп Балқияның қолтығынан сүйей берген Бұлышқа да қамшы сілтеді Мажан.	40	реалия жоқ	46	Т	lashed	53	ГГТ
жалпы шаруашылық	қыстау	Ең алдымен көргені Мажанның қыстауы тұсынан жүгіріп келе жатқан әйел.	40	зимовье	45	Г	winter camp	52	Э
жалпы шаруашылық	соғым	Иісі бұркырап бүлкіп қайнаған соғымның еті.	40	реалия жоқ	45	Т	реалия жоқ	52	Т
төрт-түлік	тай	Өріректе жайдақ тайға мініп екпіндеген Ждақай.	40	стригун	45	Б	yearling foal	52	Э
төрт-түлік	тай	Балқияны арашалауға ұмтылған жұрттың алдында тайымен жалбақтап шапқан Ждақай, одан кейін қатты ұмтылып жаяу	40	стригунке	46	Б	stallion	53	Г
туыстық атаулар	тоқал	Тоқалына соңғы рет ақырып: —Ал баратын өкіметіңе бар! Әй, бұзылған, атаңа нәлет!— деді де сары жорғасының басын кейін	40	жена	46	Г	wife	53	Г
киім-кешек	тымақ	Оны өкшелей қуып қамшының астына алып сабаған түлкі тымақты кісі.	40	малахай	45	CP	malakhai (A malakhai is a fur hat with flaps.)	52	ТС
жалпы шаруашылық	шыршыр	Жұрт шыршырды тастай сап ауыл артындағы қырға ұмтылды.	40	костер	45	Кон	campfire	52	Г

жалпы шаруашылық	шыршыр	Жұрт төбе етіп үйілген қардың жел жағына сексеуіл өртеп, шыршыр /қар ерітіп ауыз су алу/ жасап жатыр екен.	40	тающий снег собирают в подготовленную	45	Э	trampling the clean snow to get water for drinking	52	Э
қаратпа сөз	аға	Шәріп аға! - деп келе айқай салды. - Қасқитыңызшы әлгі байды!	41	ага	46	ТТ	0 -	АС	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Екі ауыл арасын шұбарлап өрістен қайтқан мал келе жатыр еді.	41	аул	46	СР	aul	53	ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	Шәріп аға! - деп келе айқай салды. - Қасқитыңызшы әлгі байды!	41	бай	46	ТТ	0 -	АС	
мал шаруашылығы	қамшы	Балқияның әдемі ақсары жүзіне екі жерден қамшының ізі түсіпті.	41	камча	46	СР	whip	53	Б
малшы	қойшы	Малдың соңындағы қойшы, түйешілер де екі кештің арасында болған мына уақиғаға елеңдесіп шауып келеді.	41	пастух	46	Б	shepherd	53	Б
төрт-түлік	тай	Ждақай ауылына қарай тайын төпелей жөнелді.	41		46	АС	0 -	АС	
малшы	түйеші	Малдың соңындағы қойшы, түйешілер де екі кештің арасында болған мына уақиғаға елеңдесіп шауып келеді.	41	табунщик	46	Г	horse-wranglers	53	Э
үй жабдығы	босаға	Босаға тұста сығырайған май шам.	42	порог	47	КА	0 -	АС	
туыстық атаулар	жамағайын	Бұлыштың бұрынғы өлген әйелі Хансұлуларға жамағайын болып келетін.	42	в дальнем родстве	47	Э	distant relative	54	Э
киім-кешек	жаулық	Өңкиген шешесі жаулығы бозарып жер ошаққа еңкейіп шоқты үрлеп жатыр.	42	жаулык	47	ТТ	0 -	АС	
қаратпа сөз	жезде	— Жезде! — деді Хансұлу Бұлыштың алдына тұра қалып.	42	реалия жоқ	47	Т	реалия жоқ	54	Т

туыстық атаулар	жезде	Содан бұл Бұлышты "жезде" деп ойнайтын.	42	как к зятю - жезде	47	ТЭ	as an in-law, calling him jezde (Jezde is brother-in-law)	54	TC
мал шаруашылығы	қорық	Атын тұсап, ауыл сыртындағы қорыққа жіберіп, үйіне содан кейін ғана кірді.	42	реалия жоқ	47	T	0 -	AC	
туыстық атаулар	тоқал	Әдіра қалғыр, мына Сырға келіннің үйінен бір шала әкеліп едім, түге, әлгі тоқалдың алағадасымен жүргенде өшіп қалыпты.	42	тоқал	47	TT	0 -	AC	
жиһаз	тулақ	Ой, апа-ай! - деп, Бұлыш тулаққа жантая кетті.	42	выделанная козлияная шура	48	Э	0 -	AC	
уақыт	ымырт	Ымырт үйіріліп қалған шақ еді.	42	мгла	47	KA	dusk	54	Г
үй түрлері	ақ боз үй	Әлден уақытта үлкен ақ боз үйдің есігі болар-болмас қозғалып ысырылып бір көлеңке бөлінді.	43	белая юрта	48	K	white yurt	55	K
қаратпа сөз	арыс	— Арысым... — деп, ыстық тынысы бетін жалындай шарпып, ұмтылып кеп жабысты.	43	супруг мой	49	MA	My hero	56	KA
элеуметтік-саяси	ауыл	Аязды түнгі ауыл ұйқыға толық енген шақ.	43	аул	48	CP	aul	55	TT
киім-кешек	ішік	Басында ақ шарқаты, ішіктің жағасын қос қолымен қымтай ұстап келе жатқан Балқия.	43	полушубок	48	MA	skirt	55	KA
киім-кешек	ішік	Ішік жамылып баяу басып келе жатқан жас әйелдің шағын сұлбасы.	43	полушубок	48	MA	jacket	55	KA
киім-кешек	күпі	Байпақ етік, малақай, қалың күпілі Бұлыш, еркелеп кеп кеудесіне маңдайын сүйеген келіншекті ебедейсіз құшақтап жьп-жылы	43	реалия жоқ	48	T	woolen vest	55	TT
мал шаруашылығы	қамшы	Бірі — кең ақ маңдайының ортасынан қиғаштап құлап сол жақ бетін сызып, екіншісі — әдемі шолақ мұрны үстінен оймақ	43	камча	48	CP	whip	56	Б

мал шаруашылығы	қамшы	Бұлыш келіншектің жас жуған көзінен, қамшы тиген бетінен асығыс құшырланып сүйді.	43	камча	49	CP	whip	56	Б
жалпы шаруашылық	қыстау	Қыстаудың алды жағы түйе жасырғандай ұйысқан ну сексеуіл.	43	зимовье	48	Г	winter	55	Г
киім-кешек	малақай	Байпақ етік, малақай, қалың күпілі Бұлыш, еркелеп кеп кеудесіне маңдайын сүйеген келіншекті ебедейсіз құшақтап жьп-жылы	43	реалия жоқ	48	Т	malakhai	55	ТТ
киім-кешек	шарқат	Байпақ етік, малақай, қалың күпілі Бұлыш, еркелеп кеп кеудесіне маңдайын сүйеген келіншекті ебедейсіз құшақтап жьп-жылы	43	полушалок	48	МА	kerchief	55	Г
киім-кешек	шарқат	Басында ақ шарқаты, ішіктің жағасын қос қолымен қымтай ұстап келе жатқан Балқия.	43	полушалок с кистями	48	МА	fringed kerchief	55	Г
салт-дәстүр	талақ	— Талақпын демеді ме?	44	отпустить	49	Г	talak (Under sharia law, it is enough for the husband to pronounce the talak or	56	ТС
метареалия	талақ	— Талақпын демеді ме?	44	отпустить	49	Д	“Perhaps he will let you go? The talak has not been pronounced.” (Under sharia	56	Д
әлеуметтік-саяси	ауыл	— Ие, жеңешетай! Ауыл іргелес десек те айда, жылда бір көреміз, күйлі қуаттысыз ба? Мал-жан аман ба?! — деді.	45	аул	51	CP	aul	58	ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	Қала шыққанда байдың сауда-саттығын жасайтын да осы кісі.	45	бай	50	ТТ	bay	58	ТТ
жиһаз	дастарқан	Таңертең Бұлыш үйінің дастарқаны жиылмай жатып, есігін томпиған бір қара кісі ашты.	45	дастархан	50	ТТ	dastarkhan (A dastarkhan is a table cloth.)	58	ТС
туыстық атаулар	жамағайын	Бұл кісінің аты Күрең, Мажанға жамағайын болады. Мажанның оң қолы.	45	дальний родственник	50	Э	distant relative	58	Э
туыстық атаулар	жезде	Бірақ, былай шыға бере, тазысын ертіп қаннен-қаперсіз аңға кетіп бара жатқан Бұлышты көргенде әлгі есіткендерінің бәрін	45	реалия жоқ	50	Т	реалия жоқ	58	Т

қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	— Ие, жеңешетай! Ауыл іргелес десек те айда, жылда бір көреміз, күйлі қуаттысыз ба? Мал-жан аман ба?! — деді.	45	женешетай	51	ТТ	jeneshetay (Jeneshchetai is an affectionate address to the wife of an elder	58	ТС
қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	— Түү, жеңеше-ай, кісінің көңіліне келеді деп те ойламайсыз-ау! Уа, келген шаруам былай, ендеше, жеңешетай! Кеше осында Мәжекем	45	женеше, женге	51	ТТ	jeneshe, jenge	59	ТТ
ыдыс	қазан	Қолында ожауы, қазандағы сүтті сапырып тұрған қара кемпір: — Шүкір ғой, — дей салды.	45	казан	51	СР	kazan	58	ТТ
үй жабдығы	төр	Қонақ төрге озды.	45	как положено гостю, тор	50	ТЭ	As was fitting for a guest, tor	58	ТЭ
үй жабдығы	төр	Төрге шығып томпыып отырып Дәу апаға қарап сазды дауысын сырнайдай созып:	45		51	АС	tor	58	ТТ
әшекей	шолпы	Шолпысы сылдыр етіп, майда басып төсекке жакындады.	45	шолпы в ее косах	50	ТЭ	ornaments jingled in her braids	58	Э
әлеуметтік-саяси	ауыл	Кеше Жорға бас боп, ауылдың бүкіл бас көтергендері, «балаңнан да кіші уыздай жас тоқалды, ізіне ерген азғантай сөз көтермейтін	46	аул	51	СР	aul	59	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ойлағандай-ақ, сәске түсте Жорға Күрең Балкияны алып, екі ауыл арасындағы құмсақ шағылдан бері асып келе жатты.	46	аул	51	СР	aul	60	ТТ
салт-дәстүр	жасау	Шешесі қыз жасауын дайындаумен, қат-қат көрпе-төсек, ондаған пар киім-кешек тігумен ұзақ күнді кеш қылса, әкесі қыс ортасы ауа	46	приданое	52	МА	dowry	60	МА
қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	— Ойбай, жеңешетай, қойдым. Қойдым!	46	женеше	51	ТТ	jeneshe	59	ТТ
жиһаз	көрпе	Шешесі қыз жасауын дайындаумен, қат-қат көрпе-төсек, ондаған пар киім-кешек тігумен ұзақ күнді кеш қылса, әкесі қыс ортасы ауа	46	реалия жоқ	52	Т	реалия жоқ		Т
жиһаз	қоржын	Хансұлу жылы киініп, қоржындарға жолазықтарды тықпаштап жатқан шешесін төңіректен көмектесіп жүрген.	46	коржун	52	ТТ		0 -	АС

үй түрлері	отау	Хансұлға тігетін отауды да сол қарақалпақ елінен әкелмек.	46	юрта-отау для молодых	52	ТЭ	yurta-otau (The otau is the new family of husband and wife who separate from the	60	ТС
уақыт	сәске түс	Ойлағандай-ақ, сәске түсте Жорға Күрең Балкияны алып, екі ауыл арасындағы құмсақ шағылдан бері асып келе жатты.	46	полдень	51	Г	noon	60	Г
салт-дәстүр	той	Тойдың керек-жарағын алуға базарға жарты үйір түйе, жылқы айдамақ.	46	свадьба	52	Г	wedding	60	Г
туыстық атаулар	тоқал	Балаларының қот-қоттауымен сұлу тоқалын ауылдан қуарын қуып шықса да, іші удай ашып отырған.	46	тоқал	51	ТТ	tokal	59	ТТ
туыстық атаулар	тоқал	Тоқалды қайтарып әкеліп беріңдер деуге намысы құрғыр жібермей отырған.	46	тоқал	51	ТТ	tokal	59	ТТ
туыстық атаулар	тоқал	Тоқалының мінезі тіктеу еді, бір жібітсе енді тек осы Жорғаның тілі жібітер деп ойлады.	46	тоқал	51	ТТ	tokal	59	ТТ
мал шаруашылығы	үйір	Тойдың керек-жарағын алуға базарға жарты үйір түйе, жылқы айдамақ.	46	косяк	52	МА	herd	60	Г
салт-дәстүр	ұзату той	Хансұлудың ұзатылу тойының қамына әкешесі шындап кірісе бастады.	46	свадьба	51	Г	wedding	60	Г
әлеуметтік-саяси	ауыл	Базаршылар Бесқалаға кеткенде бұл ауылда тағы бір оқиға болды.	47	аул	53	СР	aul		ТТ
үй жабдығы	бақан	Бақан таяғы шошаңдаған жұрт шошып, серпіліп кейін қашты.	47	палки и дубины	53	Г		0 -	АС
үй жабдығы	жұрт	Дөңгеленіп жұрты жатыр.	47	круг от юрты	53	Э	spot	60	Г
мал шаруашылығы	келе	Е, келеге келген екен ғой!	47	табун	53	ФА		0 -	АС

өлшем	көш жер	Қашқан жұрттың алдында зымғаған Шәріп қораға жедеғабыл тоқтай сап бұрылып, көш жердегі үлекке құрық сілтеді.	47	далеко	53	Г	реалия жоқ		Т	
ыдыс	құман	Таң сыз бере Шырылдауық Шәріп жез құманын алып, дәрет алуға тысқа шыққан.	47	кумган	53	CP	kumgan	60	ТТ	
мал шаруашылығы	құрық	Қашқан жұрттың алдында зымғаған Шәріп қораға жедеғабыл тоқтай сап бұрылып, көш жердегі үлекке құрық сілтеді.	47	погрозил кулаком	53	КА	0 -		АС	
түйе	үлек	Ойбай, үлек қуып келе ме деймін өзін?	47	верблюд	52	Г	0 -		АС	
түйе	үлек	Үлек "Айт!" "Қайт!" қиқу салып қарсы шыққан топ кісіні көрген еді.	47	верблюд	52	Г	0 -		АС	
түйе	үлек	Қашқан жұрттың алдында зымғаған Шәріп қораға жедеғабыл тоқтай сап бұрылып, көш жердегі үлекке құрық сілтеді.	47	верблюд	53	Г	0 -		АС	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Бүкіл ауылды аяғынан тік тұрғызып, Шәріп торы атқа міне шапты.	48	аул	53	CP	aul	60	ТТ	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Шаруа ауыл үшін сүріне аттап жүгіретін төлдің ең бір қауырт, қарбалас айы басталды.	48	аул	54	CP	aul	61	ТТ	
жалпы шаруашылық	жайлау	Жүздерінде кең жайлау жазды сағынған, ойын-тойлы, дырдулы өмірге асыққан, құлшынған іңкәр рай.	48		0	54	AC	jaylyau (The jaylyau is a summer pasture for a nomad community.)	61	ТС
жалпы шаруашылық	жайлау	Мал нобайлап туып, қозы аяқтана бастасымен, Самды қыстаған қалың ел козғалып ақырын жылжып сонау ит аркасы	48	летнее пастбище	54	Э	summer pastures	61	Э	
жалпы шаруашылық	көш	Таң қараңғысында алыс, жақын сексеуілдің бәрі Әзбергеннің көшіндей елестеді.	48	кочевье	53	CP	camp	61	Г	
жалпы шаруашылық	көш	Нар үстіндегі кемпір, бала-шағалар, көш жетектеген атты келіншектер, қапталдаса жортқан атты бозбала, бойжеткендер —	48		0	54	AC	реалия жоқ		Т

жалпы шаруашылық	көш	Қозылы қойдың маңырағаны шопан салған әнге ұласып, жасыл алқапта алабажақ қозғалған көштің сәнін келтіреді.	48	караван	54	KA	nomad's grove	61	Ә	
ыдыс	құман	Қолындағы су толы жез құманы жерге түсіп кеткенде барып селк етті.	48	кумган	53	CP	kumgan	60	ТТ	
метеорология	құралайдың салқыны	Құралайдың салқыны өте қойлар төгіп қоздай бастады.	48	майская прохлада	54	Ә	After May's cold weather, the lambing time began.	61	Ә	
метеорология	қызыл жел	Содан көп ұзамай түстіктен қызыл жел соғып, күн жылып, қар шұрқ тесілді.	48	теплый ветер	54	Ә	Several more days passed, and a warm wind blew from the south, the sun warmed	61	Ә	
түйе	нар	Жүк тиелген балпаң басқан нарлар.	48		0	54	AC	nars	61	ТТ
түйе	нар	Нар үстіндегі кемпір, бала-шағалар, көш жетектеген атты келіншектер, қапталдаса жортқан атты бозбала, бойжеткендер —	48		0	54	AC	camels	61	Г
малшы	шопан	Қозылы қойдың маңырағаны шопан салған әнге ұласып, жасыл алқапта алабажақ қозғалған көштің сәнін келтіреді.	48		0	54	AC	shepherd	61	Б
үй түрлері	ақ боз үй	Сол қатардың ортасында кеседей төңкерілген ақшаңқан үлкен ақ боз үй тұр. Ол — Пахраддиннің өз үйі, оң жағындағы ақ отау	49	белая юрта	55	K	white yurt	63	K	
метеорология	ақ жаңбыр	Сіркіреген селдір ақ жаңбыр таң атқалы үзбей себездеп тұрған.	49	белесый дождик	54	K	All night until very morning the moonlit, white rain was falling.	62	K	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Айға жуық ауыл-аймақ, бота-тайлағымен қона жастанып көшкен ел бейне бір думанды саяхаггы бастан кешкендей бір сілкініп түлеп	49		0	55	AC	aul	63	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Бесінде жүктерін түсіріп керегелерін қалқитқан ауыл, кешкі күн сонау Хантөрткіл төбеден әрі асып ұясына шөккенде қатар-	49	аул	55	CP	people	63	Г	
уақыт	бесін	Бесінде жүктерін түсіріп керегелерін қалқитқан ауыл, кешкі күн сонау Хантөрткіл төбеден әрі асып ұясына шөккенде қатар-	49	после обеда	55	Ә	After lunch	63	Ә	

жалпы шаруашылық	жайлау	Ел жайлауға қонғалы бергі екі достың оңаша кездескені осы.	49	джайляу	55	CP	jaylyau	63	ТТ
жалпы шаруашылық	жайлау	Ырду-дырду көш артқа және екі апта салып, ауылдың жаз жайлауы Түгіскен көлінің түстік жағына жетіп іркілді.	49	джайляу	55	CP	jaylyau	63	ТТ
үй жабдығы	кереге	Бесінде жүктерін түсіріп керегелерін қалқитқан ауыл, кешкі күн сонау Хантөрткіл төбеден әрі асып ұясына шөккенде қатар-	49	остовы юрт	55	Э	frames of the yurts	63	Э
жалпы шаруашылық	көш	Өкесі мен екеуі үйдің 30— 40 ұсақ жандығын айдап көш соңында ілбиді.	49	реалия жоқ	54	Т	caravan	62	КА
жалпы шаруашылық	көш	Ырду-дырду көш артқа және екі апта салып, ауылдың жаз жайлауы Түгіскен көлінің түстік жағына жетіп іркілді.	49	кочевье	55	CP	nomad's group	63	Э
үй түрлері	отау	Сол қатардың ортасында кеседей төңкерілген ақшаңқан үлкен ақ боз үй тұр. Ол — Пахраддиннің өз үйі, оң жағындағы ақ отау	49	юрта-отау	55	ТЭ	yurta-otau	63	ТТ
түйе	тайлақ	Қой-ешкісі маңырап, қозы-лағы дүркіреп шауып, бота-тайлағы қоңыраулатып ойнақ салған бұл көңілді көш дүрмектің ішінде	49	верблюжата	54	Г	camel calves	62	Э
түйе	тайлақ	Айға жуық ауыл-аймақ, бота-тайлағымен қона жастанып көшкен ел бейне бір думанды саяхагты бастан кешкендей бір сілкініп түлеп	49		55	AC			AC
әлеуметтік-саяси	аудан	Бұрынғы уезді байларға әлі келмейтін болғасын таратып, аудан жасайтын болыпты.	50	район	55	Б	rayon	63	ТТ
әлеуметтік-саяси	аудан	Аудан келгелі жатқаны рас па? Байларды тұқымымен құртады деген рас па?	50	район	55	Б	rayon (The rayon or region was the regional government in the early	63	ТC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Өлгінде, үйіне ауылдың бас көтергендері жиналған.	50	аул	56	CP	aul	65	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл жақтан Қаракер атын сылаңдатып келе жатқан Хансұлуды байқаған да жоқ.	50	реалия жоқ	56	Т	aul	64	ТТ

әлеуметтік-саяси	бай	Аудан келгелі жатқаны рас па? Байларды тұқымымен құртады деген рас па?	50	бай	55	ТТ	bay	63	ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	Бұрынғы уезді байларға әлі келмейтін болғасын таратып, аудан жасайтын болыпты.	50	бай	55	ТТ	bay	63	ТТ
мал шаруашылығы	желі	Желіде тықыршып тұрған Қаракеріне мініп, басының ауған жағына тартып отырды.	50	реалия жоқ	56	Т	post	65	Г
салт-дәстүр	айт	Жыл сайын зарықтырып бір келетін бұл айтқа қыстан өрең шыққан шаруа ауыл сағынып жеткен еді.	51	курбан-айт	57	ТТ	0 -	AC	
салт-дәстүр	айт	- Айт құтты болсын!	51	Пусть айт будет в радость!	57	ТТ	kurban-ayt	67	ТТ
салт-дәстүр	айт	Осының бәрі - айтқа дайындалған ескі ауылдың кәдуілгі қарбалас тірлігі.	51	0	57	AC	0 -	AC	
салт-дәстүр	айт	Тойға санаулы күн қалғанда құрбан айт басталды.	51	мусульманский праздник курбан-айт	57	ТЭ	Muslim holiday of kurban-ayt (Eid al-Adh is the Muslim "festival of the	67	TC
салт-дәстүр	айттау	Үш күн ұдай айттап қыдырушылар да толастамайды.	51	поздравляющие с праздником	57	ГТ	реалия жоқ	67	Т
ойын	асық	Асық жинап үймелескен балалар.	51	асық	57	ТТ	0 -	AC	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Осының бәрі - айтқа дайындалған ескі ауылдың кәдуілгі қарбалас тірлігі.	51	0	57	AC	0 -	AC	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Жыл сайын зарықтырып бір келетін бұл айтқа қыстан өрең шыққан шаруа ауыл сағынып жеткен еді.	51	люд	57	КА	0 -	AC	
жиһаз	дастарқан	Дастарқандары жаюлы. Осыдан үш күн ұдай жиылмайды ол дастарқан.	51	дастархан	57	ТТ	dastarkhan	67	ТТ

уақыт	елең-алаң	Жұрт елең-алаңнан тұрып, қорадағы малдан соярлық бір-бір жандықтарын ұстап байлады.	51	спозаранок	57	МА	before dawn	67	Э
жиһаз	кебеже	Кебеже, теңдер ашылып, дүние-мүлік, киім-кешек, кездеме маталар көрнекке ілінеді.	51	сундук	57	ФА	kebezhe (A kebezhe is a felt container.)	67	ТС
жиһаз	көрнек	Кебеже, теңдер ашылып, дүние-мүлік, киім-кешек, кездеме маталар көрнекке ілінеді.	51	аркан, натягиваемый поперек юрты	57	Э	реалия жоқ	67	Т
ыдыс	қазан	Қазан, табақ тазалап, бас-сирақ үйтіп ошақ басында жүйткіп жүрген әйелдер.	51	казан	57	СР	0 -	АС	
мал шаруашылығы	қамшы	— Тойға шақыруға. Келесі сәрсенбінің сәтіне той, Пахраддин қызын ұзатады, — деп бала анадайдан айқайлап атына қайтадан қамшы	51	хлестнуть	56	ГТ	lashed	65	ГТТ
ыдыс	табақ	Қазан, табақ тазалап, бас-сирақ үйтіп ошақ басында жүйткіп жүрген әйелдер.	51	реалия жоқ	57	Т	0 -	АС	
салт-дәстүр	той	— Тойға шақыруға. Келесі сәрсенбінің сәтіне той, Пахраддин қызын ұзатады, — деп бала анадайдан айқайлап атына қайтадан қамшы	51	свадьба	56	Г	wedding	65	Г
салт-дәстүр	той	Тойға санаулы күн қалғанда құрбан айт басталды.	51	свадьба	57	Г	wedding	67	Г
салт-дәстүр	ұзату	— Тойға шақыруға. Келесі сәрсенбінің сәтіне той, Пахраддин қызын ұзатады, — деп бала анадайдан айқайлап атына қайтадан қамшы	51	выдавать замуж	56	Г	giving away his daughter in marriage	65	Э
салт-дәстүр	айттау	Үйде Хансұлу жоқ еді, әлгіңде жастарға ілесіп Көлқұдық жаққа айттап кеткен.	52	айт	58	ГТ	kurban-ayt	68	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Мылтығы шошайған екі мелиса ерткен күткен қонақтары талма-тал түсте ауыл шетіне келіп аттарынан түсе бастады.	52	аул	58	СР	aul	68	ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	Шаңырағы ортасына түсіп, бала-шағасымен қаңғып кеткен байлар мен билер, жақсы мен жайсаңдар аз ба екен?	52	0	59	АС	0 -	АС	

әлеуметтік-саяси	би	Шаңырағы ортасына түсіп, бала-шағасымен қаңғып кеткен байлар мен билер, жақсы мен жайсаңдар аз ба екен?	52	0	59	AC	0	-	AC
қаратпа сөз	құда	— Ал құда, сен де қамдан!	52	сват	58	Б	brother-in-law	68	Г
қаратпа сөз	құда	— Е, мейлі де. Қам жеме, құда! — деді, Пахраддин Шәріптің арқасынан қағып жұбауратқан боп.	52	0	58	AC	brother-in-law	68	Г
уақыт	тал түс	Мылтығы шошайған екі мелиса ерткен күткен қонақтары талма-тал түсте ауыл шетіне келіп аттарынан түсе бастады.	52	самый полдень	58	К	exactly at noon	68	К
қаратпа сөз	аға	— Ие, Шәріп аға! Қоныстарың құтты болсын! Айт құтты болсын! — деп ілтипат білдірді.	53	ага	59	ТТ	Sharip-aga	68	ТТ
салт-дәстүр	айт	— Ие, Шәріп аға! Қоныстарың құтты болсын! Айт құтты болсын! — деп ілтипат білдірді.	53	айт	59	ТТ	ayt (The Muslim holiday)	69	ТC
әлеуметтік-саяси	ақсақал	Кеңес ісіне қыруар көмегін тигізген осы ауылдың ақсақалы.	53	аксакал	59	ТТ	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Кеңес ісіне қыруар көмегін тигізген осы ауылдың ақсақалы.	53	аул	59	CP	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауылнай	Қонақтардың қасында болыстық кеңес ағасы Дүкенбай, баяғы Шәріпті ауылнай ететін Асан деген өкіл жігіт, содан кейін екі мелиса	53	аулнай	59	ТТ	реалия жоқ	69	Т
жиһаз	адалбақан	Адалбақан. Кілемнен тоқылған кермелер. Бір жақ қапталда керілген жібек шымылдық.	54	реалия жоқ	60	Т	0	-	AC
үй түрлері	ақ боз үй	Пахраддин қонақтарды ақ боз үйінің есігін өзі ашып кіргізді.	54	юрта	60	Г	yurt	72	Г
ас	бауырсақ	Калашников көрмеген бауырсақ, құрт, ірімшік, майсөк, жент терізді тағамдардан қайысып тұр әлгі дастарқандар.	54	баурсаки, курт, иримшик, жент и другие яства	60	ТӘ	The dastarkhan was abundant with impressive piles of boursaks, kurt,	71	ТC

үй жабдығы	босаға	Үйдің босағасында түрегеп ысырылып ізет білдіріп тұрған әйелдер, қыздар. Бәрі малынып киінген. Білекте, саусақта, құлақта,	54	реалия жоқ	60	T	реалия жоқ		T
жиһаз	дастарқан	— Ал жүріңіздер! Өздеріңізге арнап мына Пахраддин мырза дастарқан жайып қонақасы дайындап отыр! — деп Шәріп	54	дастархан	60	TT	table	70	Г
жиһаз	дастарқан	Жаюлы дастарқан. Калашников көрмеген бауырсақ, құрт, ірімшік, майсөк, жент төрізді тағамдардан қайысып тұр әлгі дастарқандар.	54	дастархан	60	TT	dastarkhan	71	TT
ас	жент	Калашников көрмеген бауырсақ, құрт, ірімшік, майсөк, жент төрізді тағамдардан қайысып тұр әлгі дастарқандар.	54	баурсаки, курт, иримшик, жент и другие яства	60	TЭ	The dastarkhan was abundant with impressive piles of boursaks, kurt,	71	TC
ас	ірімшік	Калашников көрмеген бауырсақ, құрт, ірімшік, майсөк, жент төрізді тағамдардан қайысып тұр әлгі дастарқандар.	54	баурсаки, курт, иримшик, жент и другие яства	60	TЭ	The dastarkhan was abundant with impressive piles of boursaks, kurt,	71	TC
жиһаз	кебеже	Сүйек кебеже.	54	лари из кости, по лицевой части украшенные	60	Э	boxes made of bone, with carved work on the faces	71	Э
үй жабдығы	кереге	Калашников қай үйге бас сұқса да жайнатып керегеге іліп тастаған дүние, мүлік, зергерлік бұйымдар, әр түрлі аң терілері самсап	54	реалия жоқ	60	T	реалия жоқ		T
жиһаз	көрме	Адалбақан. Кілемнен тоқылған кермелер. Бір жақ қапталда керілген жібек шымылдық.	54	лента	60	KA	ribbon	71	KA
жиһаз	көрпе	Қат-қат жиналған көрпе, төсек.	54		60	AC	korpeshka (A korpeshka is a kind of mat)	71	TC
салт-дәстүр	қонақасы	— Ал жүріңіздер! Өздеріңізге арнап мына Пахраддин мырза дастарқан жайып қонақасы дайындап отыр! — деп Шәріп	54	реалия жоқ	60	T	treat	70	Г
ас	құрт	Калашников көрмеген бауырсақ, құрт, ірімшік, майсөк, жент төрізді тағамдардан қайысып тұр әлгі дастарқандар.	54	баурсаки, курт, иримшик, жент и другие яства	60	TЭ	The dastarkhan was abundant with impressive piles of boursaks, kurt,	71	TC
ас	майсөк	Калашников көрмеген бауырсақ, құрт, ірімшік, майсөк, жент төрізді тағамдардан қайысып тұр әлгі дастарқандар.	54	баурсаки, курт, иримшик, жент и другие яства	60	Э	The dastarkhan was abundant with impressive piles of boursaks, kurt,	71	TC

киім-кешек	тақия	Калашников Пахраддиннің кең иықты зор тұлғасына, бір шекесіне сырма тақия қондырған күнқақты ашық мандайына,	54	дорогая, тонкой работы тюбетейка	60	CP	tyubeteyka (A tyubeteyka is a Central Asian skull cap)	70	TC
жиһаз	текемет	Төрге төселген оюлы текеметтер. Ілінген кілемдер.	54	узорчатый войлочный текемет	60	ТЭ	tekemet (A tekemet is a kind of felt rug.)	71	TC
үй жабдығы	төр	Төрге өтіп отырған Калашников бейне бір музейге кіріп кеткендей ашық таңырқаулы еді.	54	тор	61	ТТ	tor	72	ТТ
әшекей	шашбау	Үйдің босағасында түрегеп ысырылып ізет білдіріп тұрған әйелдер, қыздар. Бәрі малынып киінген. Білекте, саусақта, құлақта,	54	реалия жоқ	60	Т	реалия жоқ	71	Т
жиһаз	шымалдық	Адалбақан. Кілемнен тоқылған кермелер. Бір жақ қапталда керілген жібек шымалдық.	54	занавес на шнурах	60	Э	curtains on cords	71	Э
салт-дәстүр	айт	Ол ол ма, тақсыр, бұл кісі есігіндегі малайына өз қызын беріп, осы айтқа жалғас той бергелі жатыр! Ол аз болса, қалыңсыз	55	реалия жоқ	61	Т	реалия жоқ		Т
туыстық атаулар	бәйбіше	Сырға бәйбіше сызылып басып, өз қолымен үлкен қара сабадан иісі бұрқыраған сары қымыз құйды.	55	байбише	61	ТТ	baybishe	72	ТТ
туыстық атаулар	бәйбіше	Босаға жақта ас қамымен үнсіз қозғалып жүрген ашаң тұлғалы Сырға бәйбіше бұрқылдап қайнаған самауырдың оң бүйірін	55	байбише	62	ТТ	baybishe	72	ТТ
үй жабдығы	босаға	Босаға жақта ас қамымен үнсіз қозғалып жүрген ашаң тұлғалы Сырға бәйбіше бұрқылдап қайнаған самауырдың оң бүйірін	55	реалия жоқ	62	Т	реалия жоқ		Т
жиһаз	дастарқан	Әлден соң әдемі гүлді шыны аяқтарға құйылған хош иісті үнді шәйі дастарқанды жағалап кетті.	55	реалия жоқ	62	Т	реалия жоқ		Т
ыдыс	керсен	Ортада тұрған жатаған дөңгелек стол үстіне бірнеше керсен толы қымыз келді.	55	чаша	61	Г	big cups	72	Э
салт-дәстүр	қалың	Ол ол ма, тақсыр, бұл кісі есігіндегі малайына өз қызын беріп, осы айтқа жалғас той бергелі жатыр! Ол аз болса, қалыңсыз	55	калым	61	CP	kalyn (The kalyn is the bride price, which the groom's father would pay	73	TC

ас	қымыз	Ортада тұрған жатаған дөңгелек стол үстіне бірнеше көрсен толы қымыз келді.	55	напиток	61	Г	drink	72	Г
ас	қымыз	Сырға бәйбіше сызылып басып, өз қолымен үлкен қара сабадан иісі бұрқыраған сары қымыз құйды.	55	кумыс	61	СР	kumys	72	ТТ
ас	қымыз	— Чудесно! — деп бас шайқап қояды Калашников. Бірінші рет ішуі еді қымызды.	55	кумыс	61	СР	kumys	73	ТТ
ас	қымыз	Қонақтар су жаңа көлдей парсы кілемінің үстінде кең отырып асықпай қымыз сімірді.	55	кумыс	61	СР	kumys	72	ТТ
ыдыс	саба	Сырға бәйбіше сызылып басып, өз қолымен үлкен қара сабадан иісі бұрқыраған сары қымыз құйды.	55	саба	61	ТТ	реалия жоқ	72	Т
ыдыс	тостаған	Қонақтарға қызмет көрсетіп, тостағанды жалғап отырған Шәріп шақылдап қатты күліп жіберді	55	тостаған с кумысом	61	ТӘ	tostagan (A tostagan is a small wooden cup.)	73	ТС
ыдыс	тостаған	— Пахраддин мырзаның үйінде бәрі бар, байлық та бар, тамақ та көп, но, әйел аз көрінеді, ол неге? — деп сұрақ қойды бір	55	реалия жоқ	61	Т	реалия жоқ		Т
жиһаз	шайсандық	Жаңа түскен келіндей бір тізерлей отырып шайсаңдықтан су жаңа орыс фарфорын шығарып, қытай жібегімен сүртіп,	55	сундук	62	ФА	trunk	73	Г
әлеуметтік-саяси	бай	Ыклымнан байдың малын батырақ баққан.	56	байский	62	ГТ	bay	74	ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	Мал-мүлкін алып, өзін, бала-шағасымен тоздырып жіберетіндей не кінәсі бар сонда бай сорлылардың?	56	бай	62	ТТ	bay	74	ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	Өйткені, бай — бай, жалшы — жалшы болғалы бері өз жалшысының мандайынан бай да сипамаған.	56	бай	62	ТТ	bay	74	ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	Рас, жалшы ұстаған ірі байлардың мандайынан Совет өкіметі сипамайды.	56	бай	62	ТТ	bay	74	ТТ

әлеуметтік-саяси	бай	— Би аға, шындай келсек, сіз ірі бай санатына да кірмейсіз ғой. Алып-қашпа сөзден қорқа бермеңіз! — деп Дүкенбай да	56	бай	63	ТТ	bay	75	ТТ
әлеуметтік-саяси	батырақ	Партия, енді сол батырақ өзі баққан малына өзі қожа болсын дейді.	56	батрак	62	СР	batrak	74	ТТ
әлеуметтік-саяси	батырақ	Ыклымнан байдың малын батырақ баққан.	56	батрак	62	СР	batrak	74	ТТ
туыстық атаулар	бәйбіше	— Тұз-дәмдеріңізге рақмет! — деп Калашников Сырға бәйбішеге қарап бас иді де серең етіп, әскери адамша шапшаң ырғып	56	байбише	63	ТТ	baybyshe	75	ТТ
әлеуметтік-саяси	би	— Би аға, шындай келсек, сіз ірі бай санатына да кірмейсіз ғой. Алып-қашпа сөзден қорқа бермеңіз! — деп Дүкенбай да	56	би-ага	63	ТТ	Bi-aga (Bi-aga is a combination of two respected titles.)	75	ТС
әлеуметтік-саяси	жалшы	Өйткені, бай — бай, жалшы — жалшы болғалы бері өз жалшысының мандайынан бай да сипамаған.	56	батрак	62	ФА	batrak	74	ТТ
әлеуметтік-саяси	жалшы	Рас, жалшы ұстаған ірі байлардың мандайынан Совет өкіметі сипамайды.	56	батрак	62	ФА	batrak	74	ТТ
үй жабдығы	ірге	Калашников көпшікті іргеге таман ысырып, сәл ойлана түсіп басын көтерді.	56	стена	62	Г	wall	74	Г
киім-кешек	шапан	Кең жағалы ақ көйлектің сыртынан жасыл жібек шапанды желбегей жамылып малдас құрып кең отырған Пахраддин еңсесін	56		62	АС	chapan	73	ТТ
қаратпа сөз	аға	— Ағасы, арызымыз бар еді айтатын! — деді Шеге, сұр жігітке оқтай қадалып.	57	реалия жоқ	63	Т	реалия жоқ	75	Т
ойын	аламан бәйге	Аламан бәйгеге екі жүздей ат қосылып, бас бәйгесіне өркеші тайқардай қос нар тікті.	57	байге	64	ФА	baige (A baige is a type of long-distance horse race (5 to 50 kilometers) in Central	77	ТС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауылдың екі қанатын ала жүзден астам үй тігілді.	57	аул	64	СР	aul	77	ТТ

әлеуметтік-саяси	ауыл	Келген қонақтар атқа мініп жүріп те кетті. Бет алыстары Мажан ауылы.	57	аул	64	CP	aul	76	ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	Байдың қызын құтқарамыз, бізді өкілмен сөйлестір дейді.	57	байская	63	ГТ	bay	75	ТТ
ойын	бәйге	Аламан бәйгеге екі жүздей ат қосылып, бас бәйгесіне өркеші тайқардай қос нар тікті.	57	приз	64	Г	main prize	77	Г
өнер	жыршы	"Той бастар" айтқан жыршыға ат мінгізді.	57	жырши	64	ТТ	jyrshes (A jyrsh is a bard.)	77	ТС
түйе	нар	Аламан бәйгеге екі жүздей ат қосылып, бас бәйгесіне өркеші тайқардай қос нар тікті.	57	породистый верблюду-нар	64	ТЭ	nar camels	77	ТЭ
ойын	ошақ бәйге	"Ошақ бәйгенің" өзіне басын бір бие етіп талай мал шашты.	57		64	AC		0 -	AC
салт-дәстүр	той	Өмірінде талай тойды көрген Хансұлу. Бірақ бұндай көңілсіз тойды көрмеп еді. Ол — Хансұлудың өз тойы болды.	57	свадьба	64	Г	wedding	76	Г
салт-дәстүр	той бастар	"Той бастар" айтқан жыршыға ат мінгізді.	57	Той-бастар (Зачин для тоя), возвестил о начале свадебной	64	ТС	Toy-bastar and thus heralded the beginning of the marriage ceremony	77	ТС
метареалия	Той бастар	"Той бастар" айтқан жыршыға ат мінгізді.	57	Жырши, который спел «Той-бастар» («Зачин для тоя») и	64	Д	jyrshes (A jyrsh is a bard.)	77	Д
өнер	айтысу	Айтысқан ақындардың жеңгендеріне де, жеңілгендеріне де бәйге берді.	58	реалия жоқ	64	Т		0 -	AC
өнер	ақын	Айтысқан ақындардың жеңгендеріне де, жеңілгендеріне де бәйге берді.	58	акын	64	ТТ		0 -	AC
жиһаз	алаша	Содан, кешкісін әлгі төбешік үстіне, төңірегіне бүкіл ауылдың алаша, кілем, текеметтері жайылды.	58	дорожки	64	Г	rugs	77	Г

салт-дәстүр	ас	Баяғы Қоспанның асынан кейінгі үлкен мереке осы болды десіп жатты жұрт.	58	годовые поминки	64	Э	0 -	АС
ойын	бәйге	Айтысқан ақындардың жеңгендеріне де, жеңілгендеріне де бәйге берді.	58	дар	64	Г	реалия жоқ	Т
ойын	бәйге	Палуан күрестің бас бәйгесіне бір бие қойды.	58	реалия жоқ	64	Т	реалия жоқ	77 Т
төрт-түлік	бие	Палуан күрестің бас бәйгесіне бір бие қойды.	58	кобыла	64	Г	mare	77 Г
өнер	домбыра	Өлден уақытта Ай астындағы үйден ақ шапанды, ақ сәлделі, сақал-шашы аққудай, ұзын бойлы, сексеуілдей құраған тірі аруақ	58	домбра	64	СР	dombra	77 ТТ
өнер	домбыра	Лабақ ахун кең құрсақ үлкен қоңыр домбырасын күмбірлетіп құлақ күйін келтіріп біраз созаландап отырды.	58	настраивать инструмент	65	Г	0 -	АС
өнер	домбыра	Ел түгел жиналып, жүріс-тұрыс саябырлаған кезде Лабақ ахун домбырасын қолға алды.	58	домбра	65	СР	dombra	77 ТТ
өнер	жыр	Бірақ жыр Хансұлу отауынан онша алыс емес шағын төбешік үстінде жырланды.	58	акыны	64	ФА	akynay (The akunay)	77 ТС
өнер	жыр	Хансұлудың қасындағы қыздар дүрк көтеріліп, әддеқашан үркердей тобымен жыр тындауға кеткен.	58	жырау	65	ФА	0 -	АС
өнер	жырау	Тойда өтіп жатқан өнер сайыстарының ішінен Хансұлуды елеңдеткен жалғыз-ақ жырау өнері болды.	58	сказитель	64	Г	story-tellers	77 Г
өнер	жырау	Тойға келген елдің тайлы-таяғы қалмай, ең азы бала-шағаға дейін ахун отырған төбешікті айнала қоршап жайғасып, көлге	58	жырау	65	ТТ	0 -	АС
өнер	жырау	Сыртқа түгел ере шыққан жұртшылық дүрлігіп, жырау отырған алаңға ұмтылды.	58	0	65	АС	реалия жоқ	Т

үй жабдығы	кереге	Үйдің жартысын ала керілген шымылдық ішінде топ қыздың ортасында ұлы дүрмек, ырду-дырдуға кереге көзінен ғана жылаулы	58	кереге	64	TT	bars of the kerege	77	TT
жиһаз	көрпеше	Лабақ ахун қасында екі-үш кісі бар, Ай сәулелі алаңның ортасындағы кілем, көрпеше төселген төбешіктің басына шығып	58	мягкое одеяло	65	Э	soft blankets	77	Э
ойын	палуан күрес	Палуан күрестің бас бәйгесіне бір бие қойды.	58	состязание в силе	64	Г	epic wrestlers competed in fights	77	Э
киім-кешек	сәлде	Өлден уақытта Ай астындағы үйден ақ шапанды, ақ сәлделі, сақал-шашы аққудай, ұзын бойлы, сексеуілдей құраған тірі аруақ	58	чалма	64	CP	chalma	77	TT
жиһаз	текемет	Содан, кешкісін әлгі төбешік үстіне, төңірегіне бүкіл ауылдың алаша, кілем, текеметтері жайылды.	58	текемет	64	TT	rugs	77	Г
киім-кешек	шапан	Өлден уақытта Ай астындағы үйден ақ шапанды, ақ сәлделі, сақал-шашы аққудай, ұзын бойлы, сексеуілдей құраған тірі аруақ	58	чапан	64	CP	chapan	77	TT
жиһаз	шымылдық	Үйдің жартысын ала керілген шымылдық ішінде топ қыздың ортасында ұлы дүрмек, ырду-дырдуға кереге көзінен ғана жылаулы	58	занавес	64	Г	curtain	77	Г
өнер	дастан	Кезінде Бұхар медресесінен дәріс алған ахун араб, парсы тілдеріндегі кітаптарды емін-еркін оқып-тоқып оларды жыр-дастанға	59	жыр	65	ФА	0 -	AC	
өнер	дастан	Дастандарды көштей тізіп атап жатыр, қалағанынды тандап ал деп жатыр.	59	дастан	66	CP	dastans (A dastan is a folk epos in verse form.)	78	TC
өнер	домбыра	Бүгінгі айтылар жыр, толғанар тарих сол даланың домбыраның күйімен айтушының тілінде қалған мол шежіресіндей.	59	домбра	65	CP	0 -	AC	
өнер	жыр	Кезінде Бұхар медресесінен дәріс алған ахун араб, парсы тілдеріндегі кітаптарды емін-еркін оқып-тоқып оларды жыр-дастанға	59	жыр	65	TT	0 -	AC	
өнер	жыр	Бүгінгі айтылар жыр, толғанар тарих сол даланың домбыраның күйімен айтушының тілінде қалған мол шежіресіндей.	59	реалия жоқ	65	T	0 -	AC	

өнер	жыр	Үлкен жырға кірместен бұрын өткеннің тағлымын жас ұрпақ білмек парыз, ұлгі етіп, болашақта жүрмек парыз дегендей өсиет	59	0	66	AC	0	-	AC
өнер	жырау	Жырау үнінен күрсін атқан дала тынысындай.	59	старец	65	KA	0	-	AC
өнер	жырау	Жырау толғап жатыр.	59	0	66	AC	0	-	AC
дін	медресе	Кезінде Бұхар медресесінен дәріс алған ахун араб, парсы тілдеріндегі кітаптарды емін-еркін оқып-тоқып оларды жыр-дастанға	59	медресе	65	TT	0	-	AC
түйе	нар	Өгәрки, Лабақ ахун мешітін тастап көшер болса ондағы кітаптардың өзі бір нарға жүк болар деп аңыз етеді жұрт.	59	увесистая поклажа для верблюда-нара	65	ТЭ	0	-	AC
қаратпа сөз	садақа	Уа, садаған кетейің, - десіп іле әкетті.	59	помирать-то не страшно	66	Э	0	-	AC
өнер	терме	Қазір де ахун бұл ел естімеген тосын мақаммен тосын бір терме бастап отыр.	59	0	66	AC	0	-	AC
өнер	терме	Үлкен жырға кірместен бұрын өткеннің тағлымын жас ұрпақ білмек парыз, ұлгі етіп, болашақта жүрмек парыз дегендей өсиет	59	0	66	AC	0	-	AC
өнер	дастан	Дауласып, шауқымдаса келіп, әлгі аталған дастандардың көбін бұл ел жатқа білетін болғандықтан, әлі далаға көп таралмаған	60	дастан	66	CP	dastan	78	TT
өнер	домбыра	Лабақ ахунның қоңыр домбырасымен қоса ызындап Ай астында көсілген сары дала сыңсыды.	60	домбра	66	CP	dombra	78	TT
өнер	домбыра	Қазір де, домбырасын сабалап, Гүлайымның Сұртайшамен жекпе-жекке шығатын тұсында Лабақ ахун өлең сөзді қылыштай	60	струны	67	Г	0	-	AC
салт-дәстүр	жар-жар	Түсте Хансұлу отырған үйге жастар жиналып "жар-жар" айтып, түс қайта қызды "жөнелтуге" жұрт дүркіреп сыртқа шықты.	60	жар-жар - свадебное напутствие невесте	67	ТЭ	0	-	AC

туыстық атаулар	жеңге, жеңеше	Қай жеңгені қызды өз үйіне апарып, жөнелер алдындағы "қыз қашар" ырымын жасар еді.	60	реалия жоқ	67	Т	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	жігіт	Дәстүр бойынша қызды үйінен кілемге салып алып шығып, екі рулы елдің жігіттері екі жақ боп тартысар еді.	60	джигит	67	СР	0 -	АС
салт-дәстүр	жоқтау	Әлсізді әлді басып алып, қатын-бала шулаған, жоқтау, сықтаудан құлақ тұнған зарзаман сесі келді құлаққа.	60	оплакивать	66	ГТ	0 -	АС
өнер	жыр	Лабак ахун енді жырын іркіп, көшпілік қалауына құлақ түріп, алдындағы шайдан ұрттады.	60	реалия жоқ	66	Т	реалия жоқ	78 Т
өнер	жыр	Өншейінде қураған кәрі шал ахунның осындайда жырдың шарықтау тұсына жеткенде орнында отыра алмай зікір салған	60	0	67	АС	0 -	АС
өнер	жыр	Әлден уақытта Балжан екеуі майда басып келіп жырға еліткен қауымның бір шетінен орын алды.	60	реалия жоқ	67	Т	0 -	АС
өнер	жырау	Желдей ескен жыраудың сөзін жұтып тамсанып қалың жұрт отырды.	60	0	67	АС	0 -	АС
салт-дәстүр	қыз қашар	Қай жеңгені қызды өз үйіне апарып, жөнелер алдындағы "қыз қашар" ырымын жасар еді.	60	побег невесты из отчего дома	67	Э	0 -	АС
уақыт	сәске	Сәскеге таман "тартыс" болуға тиіс еді.	60	полдень	67	КА	0 -	АС
салт-дәстүр	тартыс	Сәскеге таман "тартыс" болуға тиіс еді.	60	тартыс	67	ТТ	0 -	АС
салт-дәстүр	той тарқар	Бұл тойдың екінші, яғни - "той" тарқар" күні еді.	60	Той-таркар (Конец свадьбы)	67	ТС	0 -	АС
жиһаз	ши	Үйге ұсталған шилер сарнады.	60	чий на крышах	66	ТЭ	chia	78 ТТ

әлеуметтік-саяси	ауыл	Содан кейін ауылдың екінші қанатындағы Қозбағардың үйіне, келін түсетін үйге қарай қалың нөкер қыз-келіншектер бұны алып	61	аул	67	CP		0 -	AC
салт-дәстүр	бата	Тіпті, баталасып қойғанда да, тойы болып жатқанда да Хансұлуға соның бәрі әкесі бас болып алжасқан жұрттың ойыны тәрізді	61	сговор	68	KA	реалия жоқ		T
салт-дәстүр	беташар	Той тарқар алдында "Беташар" айтылып, Ағдос жыршы Хансұлудың бетін ашты.	61	Беташар, представляя новоиспеченную	68	ТЭ		0 -	AC
киім-кешек	жаулық	Енді қараса басында ақ жаулық.	61	жаулык	68	TT	jaulyk		79 TT
киім-кешек	жаулық	Жарты жолда Қозбағардың шешесі, Торқа кемпір, Жайбасқан бастаған топ әйел шашу шашып, қарсы алып, басына "жаулық" салып,	61	жаулык, убор замужней женщины	67	ТЭ		0 -	AC
киім-кешек	желек	Жарты жолда Қозбағардың шешесі, Торқа кемпір, Жайбасқан бастаған топ әйел шашу шашып, қарсы алып, басына "жаулық" салып,	61	накидка	67	Г		0 -	AC
өнер	жыршы	Той тарқар алдында "Беташар" айтылып, Ағдос жыршы Хансұлудың бетін ашты.	61	жырши	68	TT		0 -	AC
ыдыс	кесе	Қайып молда бір кесе суға дұға оқып "дем салып", бөлек екі үйде отырған күйеу мен қалыңдыққа ризашылығын білдіріп, әлгі	61	чаша	68	Г	chalice		78 MA
ыдыс	кесе	Хансұлу кесені ерніне тигізді де ішінен "риза емеспін, екі дүниеде риза емеспін" деп қайтарып берді.	61	чаша	68	Г	chalice		78 MA
салт-дәстүр	неке	Той тарқап жұрт тараған кеште Хансұлудың некесі қиялды.	61	обряд бракосочетания	68	Г		0 -	AC
үй түрлері	отау	Хансұлудың ақ отауы Қозбағар үйінің жанына тігілген екен.	61	юрта-отау	67	ТЭ	yurta-otau		78 TT
үй түрлері	отау	Жатарға таман, төрт күн ұдай қасынан бір елі қалмай жүрген қыз, келіншектер бірсін-бірсін азайып, ең жақын деген досы Балжанның өзі	61	реалия жоқ	68	T	реалия жоқ		79 T

үй түрлері	отау	Сөйтіп, тойдың ду-дабыры су сепкендей басылып, шымылдығы түсірілген, төсегі салынған оңаша отауда шошайып жалғыз	61	реалия жоқ	68	Т	реалия жоқ	79	Т
салт-дәстүр	сыңсу	Бұл салт бойынша қыз сыңсып өлеңменен ата-ана, бауыр, жақын-жуықпен қоштасуға керек.	61	реалия жоқ	67	Т	0 -		АС
салт-дәстүр	сыңсу	Сыңсып жылауға керек.	61	плакатъ	67	Г	0 -		АС
салт-дәстүр	той	Тіпті, баталасып қойғанда да, тойы болып жатқанда да Хансұлуға соның бәрі әкесі бас болып алжасқан жұрттың ойыны тәрізді	61	свадьба	68	Г	реалия жоқ		Т
жиһаз	шымылдық	Бұнда да шымылдық құрулы тұр екен.	61	занавес	67	Г	palanquin with a silk curtain	78	Ә
жиһаз	шымылдық	Сөйтіп, тойдың ду-дабыры су сепкендей басылып, шымылдығы түсірілген, төсегі салынған оңаша отауда шошайып жалғыз	61	занавес	68	Г	curtain	79	Г
метареалия	беташар	Той тарқар алдында "Беташар" айтылып, Ағдос жыршы Хансұлудың бетін ашты.	61	Беташар, представляя новоиспеченную	68	Д	0	0	АС
метареалия	жаулық	Жарты жолда Қозбағардың шешесі, Торқа кемпір, Жайбасқан бастаған топ әйел шашу шашып, қарсы алып, басына "жаулық" салып,	61	жаулык, убор замужней женщины	67	Д	0	0	АС
метареалия	кеседен су ішу	Қайып молда бір кесе суға дұға оқып "дем салып", бөлек екі үйде отырған күйеу мен қалыңдыққа ризашылығын білдіріп, әлгі	61	выражая тем самым согласие на брак	68	Д	The kaysh-mullah "blessed" the water in a chalice with a prayer which the groom and	78	Д
метареалия	бет ашу	Той тарқар алдында "Беташар" айтылып, Ағдос жыршы Хансұлудың бетін ашты.	61	снимать накидку	68	К	0	0	АС
метареалия	желек жабу	Жарты жолда Қозбағардың шешесі, Торқа кемпір, Жайбасқан бастаған топ әйел шашу шашып, қарсы алып, басына "жаулық" салып,	61	накидка	67	К	0	0	АС
метареалия	шашу	Жарты жолда Қозбағардың шешесі, Торқа кемпір, Жайбасқан бастаған топ әйел шашу шашып, қарсы алып, басына "жаулық" салып,	61	осыпать сладости	67	Д	0	0	АС

туыстық атаулар	жеңге, жеңеше	Жеңгелері сыбырласып күліп есіктен аулақ кетті.	62	женщины	69	Г	women	80	Г
туыстық атаулар	жеңге, жеңеше	— Кетіндерші, Құдай ақына! — деп жалынды, есік сыртында дымдары өше қалған жеңгелеріне.	62	реалия жоқ	69	Т	women	80	Г
туыстық атаулар	жеңге, жеңеше	Ар жағынан жеңгелері басып тұрған.	62	тетушки	69	Г	aunts	79	Г
үй жабдығы	ірге	— Сөзінің түрін! — Хансұлу осқырынып іргеге бұрылды.	62	стена	69	Г	wall	80	Г
үй жабдығы	ірге	Ірге тұрулі еді.	62	полог у стены	69	Э	bed curtain at the wall	80	Э
үй түрлері	ақ боз үй	Өзберген ауыл ұйықтады-ау деген шамада бұғып жатқан орнынан тұрып Пахраддиннің еңселі ақ боз үйіне қарай жылжыды.	63	белая юрта	70	К	white yurt	82	К
әлеуметтік-саяси	ауыл	Өзберген ауыл ұйықтады-ау деген шамада бұғып жатқан орнынан тұрып Пахраддиннің еңселі ақ боз үйіне қарай жылжыды.	63	аул	70	СР	aul	82	ТТ
үй жабдығы	босаға	Босаға жақтан өзі өзіне төсек салып жата кетті.	63	порог	70	КА	near the door	81	Г
үй жабдығы	ірге	Ашық іргеден әлгінде туған Айдың жарығы түсіп, үй іші ала көлеңкеленді.	63	открытые решетки кереге	70	ФА	kerege lattice	81	ТТ
жиһаз	көрпе	Босаға жаққа бір көрпе-жастықты лақтырып тастады.	63	одеяло	70	Г	blanket	81	Г
мал шаруашылығы	сағақ	Көл жағасында ерттеулі екі аттың сағағынан ұстап, жыңғыл арасында бір кісінің бұғып отырғанына бірсыпыра уақыт болған.	63	уздцы	70	КА	reins	82	КА
киім-кешек	шапан	Пахраддин шапанын жамылып есік ашты.	63	чапан	71	СР	chapan	82	ТТ

әшекей	шашбау	Шымылдық алдында бұратылып отырған Хансұлу сырға, шашбауы сылдырап түрегелді.	63	шолпы	70	ФА	tassles jingling	81	Г	
әшекей	шолпы	Бірақ шолпысы сылдырап үй ішінде қозғалып жүрген Хансұлу келмеді қасына.	63	шолпы	70	ТТ	tassles jingling	81	КА	
әшекей	шолпы	Шолпысы сылдырап, түн перісіндей биязы қозғалып басып, майда самал үлбіреткен торғын шымылдық ішіне кіріп кеткен айдай	63	шолпы	70	ТТ	tassles jingling	81	КА	
жиһаз	шымылдық	Шолпысы сылдырап, түн перісіндей биязы қозғалып басып, майда самал үлбіреткен торғын шымылдық ішіне кіріп кеткен айдай	63	занавес	70	Г	curtain	82	Г	
жиһаз	шымылдық	Шымылдық алдында бұратылып отырған Хансұлу сырға, шашбауы сылдырап түрегелді.	63	реалия жоқ	70	Т	реалия жоқ	81	Т	
метареалия	босаға	Босаға жақтан өзі өзіне төсек салып жата кетті.	63	реалия жоқ	70	Т	реалия жоқ	81	Т	
метареалия	босаға	Босаға жаққа бір көрпе-жастықты лақтырып тастады.	63	реалия жоқ	70	Т	реалия жоқ	81	Т	
жиһаз	киіз	- Бұ не жүріс? — деп Пахраддин киіздің шетіне тізе бүккен інісінің сұлбасына қарады.	64	кошма	71	Б	koshma	82	ТТ	
туыстық атаулар	құда	— Сәбет өкіметімен мен құда болмағанда, сенің басың түрмеде шірір еді бұ кезде! Не танып отырсың! — деді Пахраддин ашу	64	сосвататься	71	ГТ	wedding	82	КА	
туыстық атаулар	құда болу	— Тойға келдік! Шақыртпасаң да! Сәбет өкіметімен құда болып, көңіліңді жайлапсың! "Құтты болсын" айта келдік!—деді Өзберген	64	сосвататься	71	СР	You are engaged to the Sabet	82	Г	
салт-дәстүр	той	— Тойға келдік! Шақыртпасаң да! Сәбет өкіметімен құда болып, көңіліңді жайлапсың! "Құтты болсын" айта келдік!—деді Өзберген	64	свадьба	71	Г	wedding	82	Г	
мал шаруашылығы	желі	Желі жақта боталарын емізген түйелер ыңырсиды.	65		0	72	АС	tethers	84	МА

қаратпа сөз	келін	— Келін-ау, келін! — деп шойнаңдап келіп Торқа кемпір, ашық есіктен ішке бас сұғып, аяқ-қолы байлаулы, көзі аларып жатқан	65	келин, сноха	72	ТЭ	kelin	85	ТТ
үй түрлері	отау	Жұрт дүркіреп отауға ұмтылды.	65	юрта	73	Г	yurt	85	Г
салт-дәстүр	садақа	Жаныңнан садаға! — деп Торқа кемпір баласының басын құшақтап жылады.	65	сам зато живой	73	Э	At least you're alive!	85	Э
салт-дәстүр	талақ	— ... Талақпын! — деді Қозбағар жасын жұтып, әрең тілге келіп.	65	талак	72	ТТ	talak	84	ТТ
салт-дәстүр	талақ	— Хансұлуға "талақпын" деп айт, атаңның!	65	талак	72	ТТ	talak	84	ТТ
салт-дәстүр	талақ	— Өшір үніңді! "Талақпын" де Хансұлуға!	65	дать талак, речь идет о разводе	72	ТЭ	talak	84	ТЭ
үй жабдығы	түндік	Ақыры таң ағарып атып, жұрт тысырлап сыртқа шығып, түндіктерін ашып, ауыл ояна бастады.	65	тундик	72	ТТ	flaps to the yurt	84	Э
жиһаз	шымылдық	— Келін-ау, келін! — деп шойнаңдап келіп Торқа кемпір, ашық есіктен ішке бас сұғып, аяқ-қолы байлаулы, көзі аларып жатқан	65	занавес	72	Г	curtain	85	Г
жиһаз	шымылдық	Шымылдық түрүлі тұр.	65	занавес	73	Г	curtain	85	Г
метареалия	талақ	— Өшір үніңді! "Талақпын" де Хансұлуға!	65	дать талак, речь идет о разводе	72	Д	talak, talking about divorce	84	Д
метареалия	талақ	— Хансұлуға "талақпын" деп айт, атаңның!	65	талак	72	К	talak (footnote)	84	Д
метареалия	талақ	— ... Талақпын! — деді Қозбағар жасын жұтып, әрең тілге келіп.	65	талак	72	К	talak	84	К

жалпы шаруашылық	арқан	Ауыл біткен сәскеге дейін ши тоқып, түйе жүндеп, арқан кесіп, диірмен тартып тірлік істейді де, содан қара кешке шейін тұяқ	66	вьют арканы	73	ТТ	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауылда ауылнай Шәріп жоқ еді.	66	аул	73	СР	aul	86 ТТ
әлеуметтік-саяси	ауылнай	Ауылда ауылнай Шәріп жоқ еді.	66	реалия жоқ	73	Т	реалия жоқ	86 Т
әлеуметтік-саяси	ауылнай	— Ибай, әлгі ауылнайлықтан да.	66	0	74	АС	aulnay	87 ТТ
киім-кешек	бөрік	Бөрік астында көлдей ақ орамал.	66	головной убор	73	Э	borik (A borik is a round hat.)	86 ТС
үй жабдығы	ірге	Көрші-қолаң түрүлі іргеден сығалады.	66	полог юрты	73	Э	0 -	АС
туыстық атаулар	көке	— Алақай, көкем!.. Көкем келе жатыр! — деп Шәріптің үй толы қызы шуылдасып алдынан жүгірді.	66	коке	73	ТТ	Papa Koke	86 ТЭ
туыстық атаулар	қайнаға	— Ибай-ау, келіншек-ау, "Шырылдауық" қайнағаны алып тастапты дейді ғой.	66	0	74	АС	kaynara (A kaynaga is a brother-in-law, a senior relative of the husband.)	87 ТС
уақыт	сәске	Ауыл біткен сәскеге дейін ши тоқып, түйе жүндеп, арқан кесіп, диірмен тартып тірлік істейді де, содан қара кешке шейін тұяқ	66	полдень	73	КА	0 -	АС
уақыт	тал түс	Сондай бір күні, талма-тал түсте Торышолағын сүмірейтіп, жападан-жалғыз Жем жақтан шошайып келе жатқан Шәріп	66	полдень	73	Г	at high noon	86 К
жиһаз	ши	Ауыл біткен сәскеге дейін ши тоқып, түйе жүндеп, арқан кесіп, диірмен тартып тірлік істейді де, содан қара кешке шейін тұяқ	66	чиевые плетения собирать	73	ГТ	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	— Хансұлу келінің қашып кетті...— деп ақырындап ауыл жаңалығын айтуға кіріскен Жайбасқан.	67	аульный	74	ГТ	aul	87 ТТ

салт-дәстүр	той	"Бір қатынның кесірі қырық есекке жүк болды" демекші, Хансұлудың тойы еді басына пәле боп жабысқан.	67	0	74	AC	wedding	87	Г
жиһаз	тулақ	Шәріп апасының шолтандап тулақты соққан жұдырығынан көз айырмай қарап, керең кісіше шайды сораптай берді.	67	шкура	74	Г	animal skin	88	Э
әлеуметтік-саяси	аудан	— Маған Би ағаның өзі керек! Тез шықсын! Ауданнан пркөз бар! — деп бір дауыс тақылдап алып барады.	68	район	75	Б	district	89	МА
әлеуметтік-саяси	ауыл	Мажан аулына орын теуіп күнде ойын, күнде той, кернейлетіп-сырнайлатып жатып алды.	68	аул	76	CP	aul	90	ТТ
әлеуметтік-саяси	би	— Маған Би ағаның өзі керек! Тез шықсын! Ауданнан пркөз бар! — деп бір дауыс тақылдап алып барады.	68	би-ага	75	ТТ	biy-aga	89	ТТ
әлеуметтік-саяси	би	— Би аға! Сіз бекер ашуланасыз. Анау Жарасбай, Ұлман, Құлман, мынау Мажандардың көрген күнінің қасында сіздікі	68	би-ага	76	ТТ	biy-aga	90	ТТ
дін	жайнамаз	Пахраддин жайнамазын жинап, дегбірі қашып намазын бұзды.	68	жайнамаз молитвенный коврик	75	ТЭ	jaynamaz (The jaynamaz is a prayer rug.)	89	ТС
үй жабдығы	ірге	Текіректөп шапқан ат дүрсілі дәл үй іргесіне дейін келді.	68	стена	75	Г	wall	89	Г
дін	намаз	Пахраддин үйде таң намазын оқып отыр еді.	68	утренний намаз	75	ТТ	morning prayers	89	Г
дін	намаз	Пахраддин жайнамазын жинап, дегбірі қашып намазын бұзды.	68	нарушить ритуал	75	Г	customary ritual was disturbed	89	Г
киім-кешек	шапан	Иығына шапанын іліп тысқа шықса, жирен қасқа аттың үстінде шіреніп жуантық келген, жапалақ көз, шұбар бет бозбала отыр.	68	чапан	75	CP	chapan	89	ТТ
метареалия	үйдің жанындаға ат дүрсілі	Текіректөп шапқан ат дүрсілі дәл үй іргесіне дейін келді. "Бұл қай көргенсіз?" дегендей ажырайды Пахраддин бәйбішесіне қарап.	68	Он повел глазами в сторону шума: кто это, дескать,	75	Д	He cast his eyes toward the noise: who could display such disrespect and barge at	89	Д

әлеуметтік-саяси	ақсақал	Жиналысына көбінесе жастарды, кедейлерді, қыз-келіншектерді шақырады. Бай, молда, ауыл ақсақалдары дегендерді	69	аксакал	76	ТТ		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ақсақал	Асан бөлшебек: — Ақсақал, ондай кертартпалықты қойыңыз! Болашақ жастардікі! — депті.	69	аксакал	77	ТТ	aksakals (Aksakals are elders)	91	ТС
ойын	алтыбақан	Ауыл сыртына от жағып "Алтыбақан" құрып, "пәтефон" дейтінін айқайлатып ел жастарының басын айналдырып жатыр.	69	алтыбакан (қачели на шести столбах-опорах)	76	ТС		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл сыртына от жағып "Алтыбақан" құрып, "пәтефон" дейтінін айқайлатып ел жастарының басын айналдырып жатыр.	69	аул	76	СР		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауылнай	"Қызыл отаудың" басшысы баяғы Шәріпті ауылнай сайлап кететін Асан дейтін бөлшебек екен.	69	аулнай	76	ТТ	aulnay	90	ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	Жиналысына көбінесе жастарды, кедейлерді, қыз-келіншектерді шақырады. Бай, молда, ауыл ақсақалдары дегендерді	69	бай	76	ТТ		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	бай	— Кәмпескеленген байдың мал-мүлкін кедейге бөліп береміз.	69	байское	76	ГТ	bay	91	ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	— Ал бай мен молданы құрттық. Ары қарай не болады?—депті жұрт.	69	бай	76	ТТ	bay		ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	"Қызыл отаудың" бірінші жиналысында-ақ сөзінің тоқетері "Жаңа өмірге барар жолдағы ортамыздағы басты кедергілер — бай мен	69	бай	76	ТТ	bay	90	ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	Кел, кедей жастары. Ұйымдас жалшымен! Бай менен молданы Қойдай қу қамшымен!— деп ұран тастапты.	69	бай	77	ТТ	bay	92	ТТ
әлеуметтік-саяси	жалшы	Кел, кедей жастары. Ұйымдас жалшымен! Бай менен молданы Қойдай қу қамшымен!— деп ұран тастапты.	69	батрак	77	ФА	batrak	91	ТТ
малшы	жылқышы	Ұзын тұра Уәп, қойшы Қауқаш, жылқышы Жаңбырбай тәрізді кедейлер: — Уай, інім! Бізді қайтесің, сол, қартайғанда жер	69	табунщик	77	Б	herder	91	Г

мал шаруашылығы	қамшы	Кел, кедей жастары. Ұйымдас жалшымен! Бай менен молданы Қойдай қу қамшымен!— деп ұран тастапты.	69	камча	77	CP	whip	92	Б
малшы	қойшы	Ұзын тұра Уәп, қойшы Қауқаш, жылқышы Жаңбырбай тәрізді кедейлер: — Уай, інім! Бізді қайтесің, сол, қартайғанда жер	69	пастух	76	Б	shepherd	91	Б
әлеуметтік-саяси	молда	Жиналысына көбінесе жастарды, кедейлерді, қыз-келіншектерді шақырады. Бай, молда, ауыл ақсақалдары дегендерді	69	мулла	76	CP	0 -		AC
әлеуметтік-саяси	молда	— Ал бай мен молданы құрттық. Ары қарай не болады?—депті жұрт.	69	мулла	76	CP	mullah		TT
әлеуметтік-саяси	молда	"Қызыл отаудың" бірінші жиналысында-ақ сөзінің тоқетері "Жаңа өмірге барар жолдағы ортамыздағы басты кедергілер — бай мен	69	мулла	76	CP	mullah	90	TT
әлеуметтік-саяси	молда	Кел, кедей жастары. Ұйымдас жалшымен! Бай менен молданы Қойдай қу қамшымен!— деп ұран тастапты.	69	мулла	77	CP	mullah	92	TT
ойын	айгөлек	"Ақсүйек" ойнап жатып та, "Айгөлек" ойнап жатып та:	70	еще во что	77	Г	another game	92	Г
ойын	ақсүйек	"Ақсүйек" ойнап жатып та, "Айгөлек" ойнап жатып та:	70	кости	77	К	bones	92	К
жалпы шаруашылық	арқан	Жалшы, малшы, сауыншы қатын-қалашқа шейін үйде де, түзде де, су әкеле жатып та, тезек теріп жүріп те, арқан есіп тұрып та,	70	реалия жоқ	77	Т	реалия жоқ	92	Т
әлеуметтік-саяси	бай	18-19-шы жылы қазақтың ірі байлары ұсталды.	70	бай	78	ТТ	bay	92	ТТ
әлеуметтік-саяси	жалшы	Жалшы, малшы, сауыншы қатын-қалашқа шейін үйде де, түзде де, су әкеле жатып та, тезек теріп жүріп те, арқан есіп тұрып та,	70	батрак	77	ФА	batrak	92	ТТ
үй жабдығы	ірге	Іргесі түрлі керегеден алыс созылған тұлдырсыз құба далаға қарап, Пахраддин жанарына жас тұнып ұзақ отырып қалған	70	полог юрты	78	Э	canopy on the yurt	92	Э

үй жабдығы	кереге	Іргесі түрүлі керегеден алыс созылған тұлдырсыз құба далаға қарап, Пахраддин жанарына жас тұнып ұзақ отырып қалған	70	решетка кереге	78	ТЭ	lattice of the kerege	92	ТЭ
жалпы шаруашылық	тезек	Жалшы, малшы, сауыншы қатын-қалашқа шейін үйде де, түзде де, су әкеле жатып та, тезек теріп жүріп те, арқан есіп тұрып та,	70	реалия жоқ	77	Т	реалия жоқ	92	Т
туыстық атаулар	бәйбіше	Әй, Пахраддиннің байлығы үйінде емес пе? Ол мына отырған бәйбішесі емес пе? — деді.	71	байбише	79	ТТ	baybishe	94	ТТ
туыстық атаулар	жамағат	Ғұмыр бойы бұның қас-қабағын ауа райындай болжап дағдыланған жамағаты қазір де сергектік, сезімталдық танытып	71	супруга	78	Г	spouse	93	Г
әлеуметтік-саяси	ауыл	Қозбағар "комсомол" болғанда Торқа кемпір қуанғаннан шойнаңдап жортып, бүкіл ауылды айналып шықты.	72	аул	80	СР	aul	94	ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	Комсомол жастар: Қара табан бадырақ, Күнің туды жадырап. Егін салып, жер ексең, Бай боласың қазір-ақ,— деп әндетеді.	72	бай	80	ТТ	bay	95	ТТ
әлеуметтік-саяси	батырақ	"Адыра қалғыр, ал керек болса! Ойындарың келген екен бадырақпен" деп.	72	батрак	80	СР	batrak	94	ТТ
әлеуметтік-саяси	батырақ	Комсомол жастар: Қара табан бадырақ, Күнің туды жадырап. Егін салып, жер ексең, Бай боласың қазір-ақ,— деп әндетеді.	72	батрак	80	СР	batrak	94	ТТ
туыстық атаулар	бәйбіше	— Бұнынды біреу естіп қалмасын! Онда бәйбішең де кетті дей бер, кәмпескеленіп... — деді.	72	байбише	79	ТТ	baybishe	94	ТТ
әлеуметтік-саяси	жалшы	Кешегі жалшы бүгінгі "комсомол" Қозбағар келе жатқанда Пахраддин сияқты зиялылардың жүрегі зірк етеді.	72	батрак	80	ФА	batrak	95	ТТ
салт-дәстүр	жарапазан	"О, Құдай шебер! Жаңа заманның да жарапазанын есіттік-ау!" деп кемпірлер тамсанады.	72	молитва	80	КА	prayer	95	КА
әлеуметтік-саяси	ақсақал	Жолдастар! - деді Шеге, - өткен жиылыста Қозбағар ендігәрі ақсақалдар ымырасымен әйел алмауға уәде берген.	73	аксакал	81	ТТ	0 -	AC	

салт-дәстүр	ымыра	Ау, сол Хансұлуды ақсақал ымырасымен той жасатып, некесін қидырып, әйелдікке алған қасында отырған комсомолдың өзі емес пе? -	73	по старинке	81	КА		0 -	АС
салт-дәстүр	ымыра	Жолдастар! - деді Шеге, - өткен жиылыста Қозбағар ендігәрі ақсақалдар ымырасымен әйел алмауға уәде берген.	73	по старинке по наущению аксакалов	81	КА		0 -	АС
ру	адай	Төркіні — адайдың құнанорыс деген тайпасы.	74	рода адай	82	ТЭ	Aday clan		96 ТЭ
әлеуметтік-саяси	бай	Қоңыраттың базарында түрікпеннің бір байымен кездесіп, соған түйекеш болып жалданады баласы екеуі.	74	бай	82	ТТ	bay		97 ТТ
мал шаруашылығы	келе	Сонда, бай бұларға келенің ішіндегі ең жаман қотыр тайлақ пен қатпа маяны береді.	74	табун	82	ФА	herd		97 Г
үй түрлері	қараша үй	— Бұлыш аға, тәртіп солай... — деп келе жатыр еді Бұқарбай, қараша үй жақтан: — Әй, Игенсарттың баласы!— деп Дәу апа	74	юрта	82	Г	yurt		96 Г
өлшем	құлаш	— Бере алмаймыз мылтықты! — деп Бұлыш күңк етіп, Бұқарбайға сыртын беріп, кеше қақпанға түскен арлан көкшолақтың құлаш	74	в полтора обхвата	82	МА	one and a half times a span		96 МА
ру	құнанорыс	Төркіні — адайдың құнанорыс деген тайпасы.	74	подрод кунанорыс	82	ТЭ	sub-clan Kunanorys		96 ТЭ
түйе	мая	Жетім бала, жесір әйел есесін қалай дауласын, жұлым үйін қикитып қотыр тайлаққа артып, өздері маяға мініп, сараң	74	верблюдица	82	Г	female camel		97 Э
түйе	мая	Сонда, бай бұларға келенің ішіндегі ең жаман қотыр тайлақ пен қатпа маяны береді.	74	облезлая верблюдица	82	Г	female camel		97 Э
ру	табын	Бойжеткесін ағайынның ырқына көнбей табын арасында аңшылығымен аты шыққан Бұлыштың әкесі Арша мергенге қашады.	74	реалия жоқ	82	Т	реалия жоқ		96 Т
түйе	тайлақ	Жетім бала, жесір әйел есесін қалай дауласын, жұлым үйін қикитып қотыр тайлаққа артып, өздері маяға мініп, сараң	74	верблюжонок	82	Г	young camel		97 Э

түйе	тайлақ	Сонда, бай бұларға келенің ішіндегі ең жаман қотыр тайлақ пен қатпа маяны береді.	74	годовалый верблюжонок	82	Э	yearling camel	97	Э
малшы	түйеші	Қоңыраттың базарыңда түрікпеннің бір байымен кездесіп, соған түйекеш болып жалданады баласы екеуі.	74	погонщик верблюдов	82	Э	herd his camels	97	ГГТ
метареалия	адай	Төркіні — адайдың құнанорыс деген тайпасы.	74	воинственный подрод	82	Ф	warrior sub clan	96	Ф
метареалия	қараша үй	— Бұлыш аға, тәртіп солай... — деп келе жатыр еді Бұқарбай, қараша үй жақтан: — Әй, Игенсарттың баласы!— деп Дәу апа	74	реалия жоқ	82	Т	реалия жоқ	96	Т
әлеуметтік-саяси	бай	Түн ортасы ауа жүрек жұтқан жас жігіт байдың сандық өркеш қос нарын сүргітіп қуып келеді анасы отырған жерге.	75	реалия жоқ	83	Т	реалия жоқ	97	Т
мал шаруашылығы	келе	Келесінің ішінен қос нарын таңдап тұрып бөліп ал да айдап кел, менен туған ұл болсаң!" дейді.	75	табун	83	ФА	herd	97	Г
жалпы шаруашылық	көш	Шолақ көшті іркеді.	75	реалия жоқ	83	Т	реалия жоқ	97	Т
түйе	нар	Келесінің ішінен қос нарын таңдап тұрып бөліп ал да айдап кел, менен туған ұл болсаң!" дейді.	75	нар	83	ТТ	nar	97	ТТ
түйе	нар	Түн ортасы ауа жүрек жұтқан жас жігіт байдың сандық өркеш қос нарын сүргітіп қуып келеді анасы отырған жерге.	75	нар	83	ТТ	nar	97	ТТ
түйе	тайлақ	Бұлыш бір ауыз сөзге келместен шиті мылтығын қолға алып, қотыр тайлаққа қарғып мінеді де кейін қарай тартып	75	верблюжонок	83	Г	female camel	97	Э
жалпы шаруашылық	арба	Тізілген ат арба.	76	подвод	84	Г		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Сөйтіп, "кәмпеске" келмей тұрып-ақ, ауылдар сытылып қаша бастады.	76	аул	84	СР		0 -	АС

әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл өріп тысқа шықты.	76	люди	84	KA	people	98	KA
әлеуметтік-саяси	ауыл	Аттысы — атты, жаяуы — жаяу тай шаптырым жердегі Мажан аулына қарай қатын-қалаш, бала-шаға түгел шұбырды.	76	аул	84	CP	aul	98	TT
әлеуметтік-саяси	ауыл	Әлгіндей хабарларды есіте-есіте тырс еткенге елендеп отырған Пахраддин аулына Мажан аулы тұсынан жалбақтап шауып	76	аул	84	CP	aul	98	TT
әлеуметтік-саяси	ауыл	Көлденең бөлден аса бере кең алапқа көлбей қонған бай ауылы көрінді.	76	аул	84	CP	aul	98	TT
уақыт	кіші бесін	Сондай бір күні, көлеңке басы ұзарған кіші бесін шамасы еді.	76	закатный час	84	Э	hour of sunset	98	Э
өлшем	тай шаптырым	Аттысы — атты, жаяуы — жаяу тай шаптырым жердегі Мажан аулына қарай қатын-қалаш, бала-шаға түгел шұбырды.	76	реалия жоқ	84	T	at the distance of one gallop by a three-year-old stallion	98	Э
мал шаруашылығы	үйір	Үйір-үйір жылқы.	76	косяк	84	MA	herd	99	Г
жалпы шаруашылық	арба	Жетегіндегі жарбай түйесінің бұйдасын қасындағы біреудің қолына ұстатып, жапырайған кішкентай қатпа қара кісі аяғы	77	арба	85	CP	wagon	100	MA
жалпы шаруашылық	арба	Ортаға шығып арбаға жақындап тоқтаған Қауқаш батырақ бұрылып елге қарады. Бөрікін басып, ыржиып қойды.	77	арба	85	CP	wagon	100	MA
әлеуметтік-саяси	бай	— Жолдастар! Енді сөз кезегін тап жауымыз Мажан бай Ұлмановтың есігінде қой бағып өмірін өткізген жалшысы, жолдас Қауқаш	77	бай	85	TT	bay	99	TT
туыстық атаулар	бәйбіше	— ... Барсам Жамал бәйбіше кебежесін ақтарып жатыр екен. Бөрікім қолымда. Келген шаруамды айтып, бір суыртпақ жіп сұрадым	77	байбише	85	TT	baybishe	101	TT
туыстық атаулар	бәйбіше	— Kha... kha... жиылыста сөйлейсің деген соң... kha... kha... кеше осы бөрікімді ең болмаса бүтіндейін деп... kha... Мажанның	77	байбише	85	TT	baybishe	100	TT

киім-кешек	бөрік	— Ау, жөніне қойса, сорқайнаған бөрікті! Онсыз да ыдырап бітіпті ғой! — деп артқы жақтан ұзынтұра Уәп айқайлады.	77	0	85	AC	cap	100	Г
киім-кешек	бөрік	Қауқаш иегін уқалап тосылып, басындағы бөрік біресе шекесіне, біресе желкесіне апарып, аузына сөз түспей састы.	77	0	85	AC	cap	100	Г
киім-кешек	бөрік	Басындағы мақтасы бұрқыраған ескі бөрігін бір қолымен басып-басып қояды.	77	шапчонка	85	Г	borik	100	ТТ
киім-кешек	бөрік	— Әнеки, тағы жабысты бөрікке! Уа, ішің өтсін Қауқаш!	77	шапка	85	Г	cap	100	Г
киім-кешек	бөрік	— Кһа... кһа... жиылыста сөйлейсің деген соң... кһа... кһа... кеше осы бөрікіді ең болмаса бүтіндейін деп... кһа... Мажанның	77	шапка	85	Г	cap	100	Г
киім-кешек	бөрік	Ортаға шығып арбаға жақындап тоқтаған Қауқаш батырақ бұрылып елге қарады. Бөрік басып, ыржиып қойды.	77	реалия жоқ	85	Т	cap	100	Г
мал шаруашылығы	бұйда	Жетегіндегі жарбай түйесінің бұйдасын қасындағы біреудің қолына ұстатып, жапырайған кішкентай қатпа қара кісі аяғы	77	повод	85	Г	reins	100	Г
әлеуметтік- саяси	жалшы	— Жолдастар! Енді сөз кезегін тап жауымыз Мажан бай Ұлмановтың есігінде қой бағып өмірін өткізген жалшысы, жолдас Қауқаш	77	батрак	85	ФА	batrak	99	ТТ
түйе	жарбай	Жетегіндегі жарбай түйесінің бұйдасын қасындағы біреудің қолына ұстатып, жапырайған кішкентай қатпа қара кісі аяғы	77	верблюд	85	Г	camel	100	Г
жиһаз	кебеже	— ... Барсам Жамал бөйбіше кебезесін ақтарып жатыр екен. Бөрік қолымда. Келген шаруамды айтып, бір суыртпақ жіп сұрадым	77	сундук	85	ФА	trunk	101	Г
метареалия	жарбай	Жетегіндегі жарбай түйесінің бұйдасын қасындағы біреудің қолына ұстатып, жапырайған кішкентай қатпа қара кісі аяғы	77	реалия жоқ	85	Т	реалия жоқ	100	Т
туыстық атаулар	бәйбіше	Бәйбіше "кәні, бере тұршы!" деп қолын созды бөрікіме. Бердім.	78	байбише	85	ТТ	baybishe	101	ТТ

туыстық атаулар	бәйбіше	Жамал бәйбіше дауыс салды. Екі қолымен бүйірін таянып, үрген мөстей етженді бәйбіше дауыс етіп теңселді.	78	байбише	86	ТТ	Jamal-baybyshe	102	ТТ
туыстық атаулар	бәйбіше	Мажан мен бәйбішесі арба алдында көрнектеу жерде отыр еді.	78	байбише	86	ТТ	baybishe	101	ТТ
киім-кешек	бөрік	— Пай, бөрік де құры, өзің де құры, Қауқаш!	78	шапка	85	Г	hat	101	Г
киім-кешек	бөрік	Бәйбіше "кәні, бере тұршы!" деп қолын созды бөрікіме. Бердім.	78	шапка	85	Г	cap	101	Г
киім-кешек	бөрік	Жітірді кеп бөрікті ашық есіктен далаға. Содан бөрікім күлге барып түсіп...	78	шапка	85	Г	cap	101	Г
әлеуметтік-саяси	ауыл	Біз өз жиылысымызда аулымыздың ең ірі байы, тап жауымыз Мажан Өтешовтің ісін қарадық. Мажан ірі бай. Жеті атасынан бері	79	батрак	86	КА	aul	104	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	— "Хантөрткіл ауылсоветіне қарасты, 5-ші ауыл кедей-батырақтарының жалпы жиылысы қаулы етеді:	79	аул	87	СР	aul	104	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауылсовет	— "Хантөрткіл ауылсоветіне қарасты, 5-ші ауыл кедей-батырақтарының жалпы жиылысы қаулы етеді:	79	аулсовет	87	СР	aul soviet	104	ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	— Батырақ байғұстың... біз сияқты қасқиған... Өлгі Қауқаш сияқты... байда кеткен кегін қайтарған... Жасасын революция!!! — деп	79	бай	87	ТТ	bay	103	ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	Біз өз жиылысымызда аулымыздың ең ірі байы, тап жауымыз Мажан Өтешовтің ісін қарадық. Мажан ірі бай. Жеті атасынан бері	79	бай	87	ТТ	bay	104	ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	Біз өз жиылысымызда аулымыздың ең ірі байы, тап жауымыз Мажан Өтешовтің ісін қарадық. Мажан ірі бай. Жеті атасынан бері	79	бай из баев	87	ТТ	bay	104	ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	Байлар ана жақта тайраңдап жүреді деген сөз ол!	79	реалия жоқ	87	Т	реалия жоқ	103	Т

әлеуметтік-саяси	бай	Ол — бұрын патша заманында бай болған, билік құрған Пахраддин... Оның қазіргі қолда бар малы бай дәрежесіне жетпейтіндіктен ол	79	бай	88	ТТ	bay	104	ТТ
әлеуметтік-саяси	батырақ	— "Хантөрткіл ауылсоветіне қарасты, 5-ші ауыл кедей-батырақтарының жалпы жиылысы қаулы етеді:	79	бедняки и батраки	87	СР	batrak	104	ТТ
әлеуметтік-саяси	батырақ	— Ал, енді сөз алатын — тап жауымыз Мажанның кішкентайдан қозы-лағын баққан бадырағы Ждақай Күрең баласы.	79	аул	87	СР	реалия жоқ		Т
әлеуметтік-саяси	батырақ	— Батырақ байғұстың... біз сияқты қасқиған... Әлгі Қауқаш сияқты... байда кеткен кегін қайтарған... Жасасын революция!!! — деп	79	батрак	87	СР	laborer	103	Г
туыстық атаулар	бәйбіше	— Уа, аузың желкеңнен шықсын... Ждақай! Көктей сол! Көктей солғыр! — деп Жамал бәйбіше жерді төмпештеді.	79	байбише	87	ТТ	baybyshe	103	ТТ
туыстық атаулар	жеті ата	Біз өз жиылысымызда аулымыздың ең ірі байы, тап жауымыз Мажан Өтешовтің ісін қарадық. Мажан ірі бай. Жеті атасынан бері	79	потомственный эксплуататор	87	ГТ	like all seven generations of his ancestors	104	К
әлеуметтік-саяси	бай	Бірақ ол бай емес — орташа!	80	бай	88	ТТ	bay	105	ТТ
киім-кешек	бөрік	Дыз етіп елдің алдына жүгіріп шығып, басындағы бөркін жерге бұлғап ұрды.	80	шапка	88	Г	hat	105	Г
туыстық атаулар	құда	Мен Пахраддинмен құда болғаным рас!	80	сват	88	Б	in-law	105	Г
туыстық атаулар	құда	Пахраддинге біраз құйыршық болдың, құда болам деп!	80	сват	88	Б	in-law	104	Г
туыстық атаулар	құда	— Пахраддинмен құда болғаның, шапан киіп ауыз жаласқаның өтірік пе, Шәріп?! Сөйте жүріп өзіңді "белсенді кедеймін" деп төске	80	сват	88	Б	relation of Pakhraddin's by marriage	105	Ә
метареалия	шапан кию	— Пахраддинмен құда болғаның, шапан киіп ауыз жаласқаның өтірік пе, Шәріп?! Сөйте жүріп өзіңді "белсенді кедеймін" деп төске	80	на чапан зарабатывая	88	К	реалия жоқ	105	Т

жалпы шаруашылық	арба	Ат арбалар да солай қарай қозғалды.	81	подвод	89	Г	horse reins	106	Г
үй жабдығы	бау	Жұрттан бұрын әлдене деп айқайлап атын қамшылап екпіндетіп жеткен Ждақай бай үйінің үзік, туырлық бауларын қиып жіберіп,	81	завязки кошм	89	Г	ties to the koshmas	106	Г
үй жабдығы	бау	Оған іле атымен кидірмелетіп жеткен Шеге бауы кесілген үзікті шалқайтып сыпырып алды.	81	реалия жоқ	89	Т	реалия жоқ	106	Т
үй жабдығы	бау	Керегеге ілулі түскиіз, кілемдердің бауын шешпей бырт-бырт үзіп арба үстіне лақтырады.	81	петля	90	Г	hinges	107	Г
туыстық атаулар	бәйбіше	Әудемде жиналыс болған алаңда шашын жайып батар Күнге қарап жылаған жалғыз бәйбішеден өзге жан қалмады.	81	байбише	89	ТТ	baybishe	106	ТТ
туыстық атаулар	бәйбіше	Біреулер бәйбішесін сүйемелдеп ертіп келеді.	81	байбише	90	ТТ	baybishe	106	ТТ
әлеуметтік-саяси	жігіт	Жаландаған жас жігіттер үй ішінің ойран-боткасын шығарып, кебеже, тең, сандықтарды ту-талақай тартқылап арбаға	81	джигит	90	СР	jigits	107	ТТ
үй жабдығы	ірге	Ашық іргені қуалап, жылт етіп тышқан қашты.	81	стена	90	Г	wall	107	Г
жиһаз	кебеже	Жаландаған жас жігіттер үй ішінің ойран-боткасын шығарып, кебеже, тең, сандықтарды ту-талақай тартқылап арбаға	81	ларь	90	МА	trunk	107	Г
үй жабдығы	кереге	Керегеге ілулі түскиіз, кілемдердің бауын шешпей бырт-бырт үзіп арба үстіне лақтырады.	81	реалия жоқ	90	Т	реалия жоқ	107	Т
үй түрлері	қоңыр үй	Бұл кезде жұрт жапа-тармағай Мажанның кең бүйірлі қоңыр үйіне қарай лықсыған.	81	юрта	89	Г	brown yurt	106	К
жиһаз	сандық	Жаландаған жас жігіттер үй ішінің ойран-боткасын шығарып, кебеже, тең, сандықтарды ту-талақай тартқылап арбаға	81	сундук	90	СР	box	107	КА

үй жабдығы	туырлық	Жұрттан бұрын әлдене деп айқайлап атын қамшылап екпіндетіп жеткен Ждақай бай үйінің үзік, туырлық бауларын қиып жіберіп,	81	кошма	89	Г	koshmas	106	ТТ
жиһаз	түскиіз	Керегеге ілулі түскиіз, кілемдердің бауын шешпей бырт-бырт үзіп арба үстіне лақтырады.	81	ковер	90	Г	rug	107	Г
үй жабдығы	уық	Үлкен қоңыр үйдің бір жақ шекесі уықтары ырсиып ашылып қалды.	81	уыки	89	ТТ	yyki (Uyki are bent crossbars of the yurt's frame.)	106	ТС
үй жабдығы	үзік	Жұрттан бұрын әлдене деп айқайлап атын қамшылап екпіндетіп жеткен Ждақай бай үйінің үзік, туырлық бауларын қиып жіберіп,	81	кошма	89	Г	koshmas	106	ТТ
үй жабдығы	үзік	Оған іле атымен кидірмелетіп жеткен Шеге бауы кесілген үзікті шалқайтып сыпырып алды.	81	кошма	89	Г	koshmas	106	ТТ
үй жабдығы	шаңырақ	Ждақай қопыраған ақшаны уыстап, жынданып, шаңыраққа қарай лақтырып жүр.	81	шанырак	90	ТТ	shanyrak	107	ТТ
қаратпа сөз	аға	— Асан аға-ау, бұл зэнталақтың шаңырағы қирағанға ұрсасыз, бұлар менің қабырғамды қиратты емес пе! Міне, қараңызшы! — деп,	82	ага	91	ТТ	aga	108	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ары қарай беруге дәті шыдамай Мажанмен иек қағып қоштасты да, атына мініп аулына қарай жүріп кетті.	82	аул	91	СР	aul	108	ТТ
үй жабдығы	бақан	Кел, кедей жастары, Ұйымдас жалшымен! Бай менен молданы Қойдай қу қамшымен!— деп қосыла әндетіп, шапқылап жүріп	82	столб	90	Г	реалия жоқ	107	Т
туыстық атаулар	бәйбіше	— Құдай бетін көрмегір! Көз жасым жібермегір! — деп аңырады бәйбіше.	82	байбише	90	ТТ	baybishe	107	ТТ
киім-кешек	жаулық	— Кесапаты тиер! Қой, балам, кетейік! — деп, жаулығы дағарадай бір кемпір немересін сүйреп үйіне беттеді.	82	жаулык	90	ТТ	jaulyk	108	ТТ
үй жабдығы	күлдіреуіш	Күлдіреуіштерінің күлпаршасы шықты.	82	перекрестные реечки в потолочном кругу	90	Э	kulreush or cross-pieces in the cupola of the yurt	107	ТЭ

мал шаруашылығы	қамшы	— Асан аға-ау, бұл зэнталақтың шаңырағы қирағанға ұрсасыз, бұлар менің қабырғамды қиратты емес пе! Міне, қараңызшы! — деп,	82	камча	91	CP	whip	108	Б
үй түрлері	орда	Шаңырақ әлгінде ортаға түсіп құлпаршасы шыққанда бейне өз ордасы құлағандай төбе шашы тік тұрып еді Пахраддиннің.	82	собственного очага, собственного благополучия	91	KA	his own hearth, his own welfare	108	KA
үй жабдығы	уық	Кел, кедей жастары, Ұйымдас жалшымен! Бай менен молданы Қойдай қу қамшымен!— деп қосыла әндетіп, шапқылап жүріп	82	уык	90	TT	uyks	107	TT
үй жабдығы	шаңырақ	Шаңырақ әлгінде ортаға түсіп құлпаршасы шыққанда бейне өз ордасы құлағандай төбе шашы тік тұрып еді Пахраддиннің.	82	шанырак	90	TT	shanyrak	108	TT
үй жабдығы	шаңырақ	Кел, кедей жастары, Ұйымдас жалшымен! Бай менен молданы Қойдай қу қамшымен!— деп қосыла әндетіп, шапқылап жүріп	82	шанырак, верхний, считающийся священным, купол	90	TЭ	shanyrak	107	TT
үй жабдығы	шаңырақ	Қираған шаңырақты көріп, Ждақайға қатты ұрысты Асан бөлшебек.	82	шанырак	91	TT	shanyrak	108	TT
үй жабдығы	шаңырақ	— Асан аға-ау, бұл зэнталақтың шаңырағы қирағанға ұрсасыз, бұлар менің қабырғамды қиратты емес пе! Міне, қараңызшы! — деп,	82	реалия жоқ	91	T	shanyrak	108	TT
уақыт	ымырт	Ымырт үйіріліп те қалды.	82	полумрак	91	KA	semi-twilight	109	K
метареалия	шаңырақ	Құлпаршасы шыққан шаңырақты көріп жиналған жұрт тіксінді.	82	Вид шанырака, некогда украшавшего юрту,	90	Д	shanyrak (The shanyrak or roof of the yurt holds it up, and is also a symbol of	108	Д
жалпы шаруашылық	арба	Ждақай, Қозбағар, Шегелер Мажанның үлкен үйіндегі дүние-мүлікті арбаға тиеп бола бергенде, бүйір қапталда тұрған отау үйден	83	подвод	91	Г	cart	109	Г
туыстық атаулар	бәйбіше	Екі кештің арасында боздаған бәйбішенің дауысын алыстан құлағы шалып осылай бұрылған.	83	байбише	91	TT	baybishe	109	TT
уақыт	екі кештің арасы	Екі кештің арасында боздаған бәйбішенің дауысын алыстан құлағы шалып осылай бұрылған.	83	реалия жоқ	91	T	реалия жоқ	109	T

киім-кешек	жеңсіз	Жеңсізінің өңірі ағытылып кеткен қайқы төс мықынды келіншекің белінен ұстап алыпты Бұқарбай мелиса.	83	безрукавка	91	К	blouse	109	КА
үй түрлері	отау	Іле отаудың есігі сарт ашылып, бүрмелі ақ көйлектің етегі көлең етті.	83	реалия жоқ	91	Т	реалия жоқ	109	Т
үй түрлері	отау	Ждақай, Қозбағар, Шегелер Мажанның үлкен үйіндегі дүние-мүлікті арбаға тиеп бола бергенде, бүйір қапталда тұрған отау үйден	83	вторая юрта, где жила молодая токал	91	Э	second yurt, where his young tokal lived.	109	Э
үй түрлері	отау	— Мә, мына қызықты қарандар! — деп шу еткен бала-шаға, қатын-қалаш дүркіреп отауға ұмтылды.	83	юрта токал	92	Э	tokal's yurt	109	Э
туыстық атаулар	тоқал	— Мажанның тоқалы... дүниесін кәмпескелейін десем... сабатаж жасап... алыса кеткені! — деп бастығына болған	83	стерва	92	КА	bitch	110	КА
қаратпа сөз	аға	— Асан аға! Анау Бұқарбай Мажанның тоқалымен шатысып... қиқу болып жатыр! Асан аға!	84	aga	92	ТТ	aga	110	ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	— Дүние керек болса ала бер ана байдың малын! Менің қолымдағы сақина-білезікте не өкелеріңнің құны бар? — деп қайтпады	84	байская	92	ГТ	bay	110	ТТ
мал шаруашылығы	қамшы	Ортаға екпіндетіп кірген атты кісі ысқыртып қамшы көтеріп келіншектің үстінде тұқшындаған бітіккөз Бұқарбайдың аю	84	камча	93	СР	whip	111	Б
үй түрлері	отау	Бұлар жеткенше ақ отаудың есігі алдында опыр-топыр жағалас басталып та кетті.	84	юрта	92	Г	yurt	110	Г
туыстық атаулар	тоқал	— Асан аға! Анау Бұқарбай Мажанның тоқалымен шатысып... қиқу болып жатыр! Асан аға!	84	токал	92	ТТ	tokal	110	ТТ
уақыт	ымырт	Ымырт қараңғысында ақ көйлегінің етегі ағарандап еркекпен алысып жүрген әйел көрінді.	84	реалия жоқ	93	Т	реалия жоқ	110	Т
әлеуметтік-саяси	ауыл	Кеше кешке Мажанның ауылынан түсі бұзылып келген Пахраддин үйге кірер-кірместен:	85	аул	94	СР	aul	113	ТТ

әлеуметтік-саяси	бай	Балқия Асан бәлшебектің көмегімен байдан бас бостандығын алып, өрмей қалды.	85	бай	94	ТТ	bay	113	ТТ
туыстық атаулар	бәйбіше	Бұл ақылды Сырға бәйбіше де костай кетті.	85	байбише	94	ТТ	baybishe	113	ТТ
туыстық атаулар	бәйбіше	Мажан бәйбішесімен со түні Темірге айдалды.	85	байбише	94	ТТ	baybishe	112	ТТ
туыстық атаулар	бәйбіше	Пахраддин мен Сырға бәйбіше со күні түнімен ұйқы көрмей үйдегі дүние-мүліктің бәрін сыртқа, есік алдына үйді.	85	байбише	94	ТТ	baybishe	113	ТТ
киім-кешек	ішік	Ауылға таңертең мал өре келіп кірген комиссия Пахраддин үйінің алдындағы үюлі дүние — қат-қат кілем, тең-тең мата, қымбат	85	шуба	95	Г	fur coat	113	Ә
жиһаз	көрпе	— Көрпе, төсек, қазан-табағыннан басқасының бәрін шығар үйден!	85	постель	94	Г	bed	113	Г
ыдыс	қазан	— Көрпе, төсек, қазан-табағыннан басқасының бәрін шығар үйден!	85	посуда	94	Г	dishes	113	Г
киім-кешек	тон	Ауылға таңертең мал өре келіп кірген комиссия Пахраддин үйінің алдындағы үюлі дүние — қат-қат кілем, тең-тең мата, қымбат	85	мех	95	КА	fur skin	113	КА
жалпы шаруашылық	арба	Сөйтіп, есік алдындағы үюлі мүлікті алдымен тізімдеп, қағазға түсіріп, содан кейін арбаға тиеп комиссия сәске түсте ауылдан аттанып	86	подвод	95	Г	cart	114	Г
әлеуметтік-саяси	ауыл	Жан-жағы шағыл құм, сексеуілді түлей ішінде бой жасырып бір ауыл отыр.	86	аул	95	СР	aul	114	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Тағдыр желі қанкөбелек айдап әкеп Хансұлуды да осы ауылдан бір-ақ шығарған.	86	аул	96	СР	реалия жоқ	114	Т
әлеуметтік-саяси	ауыл	Хансұлу ауыл сыртындағы құмаршық, селеулі бұйратқа қарай Қаракерін текірететіп келеді.	86	реалия жоқ	96	Т	реалия жоқ	114	Т

туыстық атаулар	бәйбіше	Саудырап кіріп келген түсі суық қонақтардан ығыса үркіп босаға жақта тұрған Сырға бәйбішеге комиссия мүшелері түтел сәлем	86	байбише	95	ТТ	the baybishe	113	ТТ
үй жабдығы	босаға	Жалғыз ғана босағаға ілулі күміс ертұрманды қолтыққа қысты Бұқарбай.	86	порог	95	КА	at the door	113	Г
үй жабдығы	босаға	Саудырап кіріп келген түсі суық қонақтардан ығыса үркіп босаға жақта тұрған Сырға бәйбішеге комиссия мүшелері түтел сәлем	86	порог	95	КА	threshold	113	КА
мал шаруашылығы	ертұрман	Жалғыз ғана босағаға ілулі күміс ертұрманды қолтыққа қысты Бұқарбай.	86	конское снаряжение с серебряным седлом	95	Э	horse bridle with the silver saddle	113	Э
киім-кешек	камзол	Үстінде қынама бел қара пүліш қамзол, белін қызыл жібек түрмемен таңып алған.	86	камзол	96	СР	kamsol	114	ТТ
жиһаз	кебеже	Жүк астында жалғыз қара кебеже тұр еді, Сырға іріктеп киім-кешегін салған.	86	ларь	95	МА	kebezh	114	ТТ
уақыт	сәске түс	Сөйтіп, есік алдындағы үюлі мүлікті алдымен тізімдеп, қағазға түсіріп, содан кейін арбаға тиеп комиссия сәске түсте ауылдан аттанып	86	полдень	95	Г	at noon	114	Г
киім-кешек	тақия	Басында үкісі бұлғақтаған кестелі тақия.	86	тюбетейка	96	СР	tyubeteyka	114	ТТ
киім-кешек	түрме	Үстінде қынама бел қара пүліш қамзол, белін қызыл жібек түрмемен таңып алған.	86	поясок	96	Г	belt	114	Г
метареалия	үкі	Басында үкісі бұлғақтаған кестелі тақия.	86	тюбетейка с пухом филина	96	К	tyubeteyka embroidered with braid made from the down of an owl.	114	К
ру	адай	Оның үстіне ана жақтан адай, мына жақтан табын, әлім арасынан шығып қосылып жатқандар тағы бар.	87	Адай, Табын, Алим и других родов	97	ТЭ	реалия жоқ		Т
әлеуметтік-саяси	ақсақал	Асқабақтай қыртыстанған көктұқыл жалаң басын сипап қойып ақсақал, көксақалдардың сөзіне қырын қойын құлақ тігеді.	87	аксакал	96	ТТ	0 -		АС

әлеуметтік-саяси	ауыл	Түтіннің саны қырықтан асқан шамада бұл ауылға басшы сайлау керек деген бір дерт жабысты.	87	люди	96	KA		0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	"Ертеңіміз не болар екен?" деп қалың сексеуіл ішінде бұғып, қорқып-үркіп отырған қашқын ауылға тап болды.	87	люди	96	KA	people		115	KA
әлеуметтік-саяси	көксақал	Асқабақтай қыртыстанған көктұқыл жалаң басын сипап қойып ақсақал, көксақалдардың сөзіне қырын қойын құлақ тігеді.	87	те, что помоложе	96	Э		0	-	AC
үй түрлері	отау	Балқияны бір түнде ұрлап отауымен бірге көшіріп әкетеді.	87	юрта	97	Г		0	-	AC
қаратпа сөз	садақа	Мен көшсін десеңдер анау, садағаң кетейін, Барақ бабамның тұяғына барыңдар.	87	божье вам благодаренье	97	Э		0	-	AC
уақыт	тал түс	Тапа-тал түсте Әзберген бастаған топ жыңғылдың көлеңкесінде тынығып жатса мылтығын кезеп қамыстың ішінен Бұлыш	87	полдень	97	Г		0	-	AC
уақыт	ала көбең	Сол үшін бүгін ала көбеңнен күллі ауыл еркектері Барақ атаның басына аттанған.	88	реалия жоқ	97	Т		0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Хансұлу атының басын ауылға қарай бұрып қамшыны басты.	88	аул	97	CP	aul		115	ТТ
қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	— Жеңеше! Мылтықты кісілер келеді! Әскер ме деймін!	88	женеше	97	ТТ	jeneshe		115	ТТ
қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	Қатты екпіндеп келген Хансұлу: — Жеңеше, — деп атынан дік етіп секіріп түсті.	88	женеше	97	ТТ	jeneshe		115	ТТ
жалпы шаруашылық	көш	Ызғып жортқан ақ шаң борасынмен қабаттасып қылт-қылт туындап арқа тұстан бір шолақ көш көрінді	88	кочевье	97	CP	nomad's camp		115	Э
мал шаруашылығы	қамшы	Хансұлу атының басын ауылға қарай бұрып қамшыны басты.	88	камча	97	CP	реалия жоқ		115	Т

өнер	терме	Шаршы топтың алдында шаршау дегенді білмейтін кәрі тарлан біресе термелеп, біресе мысал сөзді ілмелеп, сазды дауысы	88	терме-назидание	97	ТЭ		0 -	АС
метареалия	еркежан	— Ау, Еркежан! — деп Рәш жеңгесі (Өзбергеннің келіншегі) сасқалақтап қайын сіндісіне қарсы жүгірді	88	реалия жоқ	19	Т		0 0	АС
киім-кешек	жаулық	Балқия жаулығын түзеп жіберіп, төсің қайқаң еткізіп сыртқа беттеді.	89	жаулық	99	ТТ	реалия жоқ	116	Т
үй жабдығы	ірге	— Онысы кім тағы? — деп іргеге тығылып отырған бір кемпір күңк етті.	89	стена	99	Г		0 -	АС
қаратпа сөз	келін	Келін-ау, таниды екенсің! Бой көрсетсейші!	89	реалия жоқ	99	Т		0 -	АС
ыдыс	көнек шелек	Түйе сауып тұрғандары көнек шелектерін тастай сала қашты.	89		0 97	АС		0 -	АС
үй түрлері	қоңыр үй	Ақ көйлегінің етегі көлең етіп ортадағы қоңыр үйден дембелше бойлы ақ сары келіншек жайнаңдап шыға келгенде Асан бастап	89	юрта	99	Г	yurt	116	Г
метареалия	құдайы қонақ	Ау, хабарлас! Ау! Құдайы қонақпыз! - деп айқайлады әлгі дауыс.	89	божья гости мы, нехорошо встречаете	99	Ф	реалия жоқ	115	Т
үй жабдығы	бау	Үйдің түндік бауларын ұрғылап сыртта жел гулейді.	90	завязки	100	Г	реалия жоқ		Т
үй жабдығы	босаға	— О-го, және бір жоғымыз табылды! — деп босаға тұста үркіңкіреп тұрған ұзын бойлы, шалбарлы қыз Хансұлу жаққа иек қақты.	90	порог	100	КА	реалия жоқ	117	Т
жиһаз	көрпеше	Асан төрге озып, көрпешенің үстіне тізе бүкті. Бесатарын керегеге сүйеді.	90	одеяло на полу	100	Г	blanket	117	Г
үй жабдығы	түндік	Үйдің түндік бауларын ұрғылап сыртта жел гулейді.	90	тундик	100	ТТ		0 -	АС

киім-кешек	шалбар	— О-го, және бір жоғымыз табылды! — деп босаға тұста үркіңкіреп тұрған ұзын бойлы, шалбарлы қыз Хансұлу жаққа иек қақты.	90	шаровары	100	ФА	sharovars	117	ТТ
ойын	ақсүйек	Мынау баяғы "ақсүйекке" таласып жүретін қара сирақ Шеге емес, дегенмен.	91	из-за кости драться	101	КА	aksiyek (Aksiyek is an ancient game of aul children called which	118	ТС
әлеуметтік-саяси	ауыл	— Бауа, тоқтаңыз! Ауылда әскер бар! — деген айқай-ұйқайға көңіл бөлер емес.	91	аул	101	СР	aul	118	ТТ
мал шаруашылығы	қамшы	Байлаулы тұрған аттарына қарай жүгірген өлгі екеуді, олардың қасында сары айғырдың басымен алысып шығыс тұсқа қамшысының	91	камча	101	СР	whip	118	Б
киім-кешек	шапан	Бірақ үстінде әлгілердікіндей қызыл әскер киімі жоқ. Белін белдікпен буған жүн шапан.	91	чапан	101	СР	chapan	118	ТТ
мал шаруашылығы	шуда	Ақ түйесінің шудасы желпілдеп арасыңда ахун келеді.	91	реалия жоқ	101	Т	hairy	118	ГГТ
киім-кешек	бөрік	— Басшымыз — Бұлыш, ақылшымыз — ахун! — деп топ аттының ортасынан қызыл бөрікті бүйрек бет жігіт шаңқ-шаңқ етті.	92	шапка	102	Г	cap	120	Г
мал шаруашылығы	қамшы	Осы жерде атымен екпіндеп кимелеп жұртты бұзып-жарып ортаға шыға келген Өзберген қамшымен Асан бөлшебекті қақ бастан	94	камча	104	СР	whip	123	Б
төрт-түлік	арғымақ	Қара арғымағына мінгесін Бұлыш Асанға қарап: — Асеке! — деп дауыстады.	96	вороний аргамак	105	СР	raven argamak	124	ТТ
төрт-түлік	арғымақ	Бұлыш қара арғымағын текіректетіп жолға түсті.	96	вороний жеребец	106	Г	raven stallion	126	Г
салт-дәстүр	бата	"Уай, Өзберген ұғлым, бүгін біз Бұлышты басшы сайлап баталастық. Сен батаны бұздың.	96	клятва	106	КА	oath	125	КА
жалпы шаруашылық	көш	Соңынан тізіліп салқар көш қозғалды.	96	кочевье	106	СР	line of nomads	126	Э

наным-сенім, мифология	Қыдыр ата	— Ал, Жаппар Ием, жар болғай! Жорытқанда жолымыз, Қыдыр ата жолдасымыз болғай! Тарт, балам! — деді дауысы саңқылдап.	96	Қыдыр ата	106	ТТ	Kydyr-ata (Kydyr-ata is a saint and protector of travelers.)	126	ТC
уақыт	шай қайнатым	Шай қайнатым уақыт ішінде дауылмен араласып дүрліккен ауыл жүктерін түйелерге артып та тастады.	96	быстро, времени прошло как раз чаю вскипеть	106	К	no sooner had they boiled some tea	125	К
дін	аят	Ахунның қазіргі аят оқысы бөлек.	97	реалия жоқ	106	Т	sang the Koran verses	126	Э
дін	аят	— Қош, бабам! Қош! Қош! — деп көз жасын сыға отырып ахун аятын аяқтағанда, бордай езіліп отырған жұрт енселерін көтере алмай	97	молитва	107	Г	prayer	127	Г
дін	аят	Аяттың орта тұсында ахун үні бұзылып қалтырап сала берді.	97	Коран	107	Г	surah (A surah is a chapter in the Koran.)	127	ТC
уақыт	елең-алаң	Түнде қалың сексеуіл арасына түйелерін шөгеріп, таң саз бергенше көз шырымын алып ауыл елең-аланмен тағы көтерілді.	97	рассвет	107	КА	as soon as dawn appeared	127	Э
дін	жаназа	Кіндік қаны тамған жер — ата жұртпен ауыл осылай жаназаға жиналғандай жылап-сықтап қоштасты.	97	реалия жоқ	107	Т	with tears in their eyes and with a funeral prayer	127	Э
уақыт	кіші бесін	Көзді бұған қым-қиғаш шаңыт әлі ұлып соғып тұр. Көп сексеуілді, арагідік жайдақ құмсақ адырмен күнбатысты шекеге ала отырып,	97	к закату	106	Э	Toward sundown	126	Э
дін	Құран	Лабак ахун қалың көпшіліктің алдында, жел өтінде ақ сақалы желбіреп отырып әндетіп құран оқыды.	97	Коран	106	ТТ	recited from the Koran	126	ТТ
жиһаз	қоржын	Бәрінің де бөктерген қоржындары бар.	98	коржун	108	ТТ	khorzhun	128	ТТ
түйе	нар	Алдағы, көлденеңдеп шөккен нардай дүңкіс жотаны айналып өткелі келе жатқан.	98	напоминала осевшего на колени верблюда	107	Г	camel that had knelt down	128	Г
төрт-түлік	сәйгүлік	Шекпендерінің белін қатармен шарт бұған түрікпен жігіттері қаз мойын сәйгүліктерін текірететіп айналып өтіп барады.	98	красавцы-аргамаки	108	ФА	argamak	128	ТТ

киім-кешек	шекпен	Шекпендерінің белін қатармен шарт бұған түрікпен жігіттері қаз мойын сәйгүліктерін текірететіп айналып өтіп барады.	98	шекпен	108	ТТ	shekpen (A shekpen is a camel-hair robe.)	128	ТС	
төрт-түлік	арғымақ	Лабақ ахун бас болып, жұрт назары түгел қара арғымағын шапшаң аяндатып келе жатқан шойын қара жігіт Бұлышта.	99	вороний аргамак	108	СР	raven argamak	129	ТТ	
мал шаруашылығы	қамшы	Анадайдан-ақ қамшысын алға сілтеп: — Тарта беріңдер!— деді.	99	камча	108	СР	whip	129	Б	
уақыт	бесін	Түрікпеннің Қарақұмына кіргеннен кейін үшінші күн бесін шамасында Асан Айтжановтың көзі жұрттан бұрын алыста құм	100	вечер	109	Г	By the evening	130	Ә	
ойын	асық	Кешегі күнге шейін ауыл ортасындағы айтақырда шаңқай түсте асыр сап асық ойнайтын Рысбек.	103		0	112	АС	asyki	134	ТТ
ойын	асық	Мына Ждақай сияқты балалар қараулық жасап жанжал шығара бастаса болды, жасқаншақтап ұтқан асығын қайтып бере	103		0	112	АС	asyki	134	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Кешегі күнге шейін ауыл ортасындағы айтақырда шаңқай түсте асыр сап асық ойнайтын Рысбек.	103		0	112	АС	aul	134	ТТ
киім-кешек	бөрік	Қарауыл жас жігіт іспетті. Үстінде — түйе жүн қақпа шекпен. Белінде — жалпақ белдік. Белдікте — оқты қатар. Басында — дөңгелек	103		0	112	АС	borik (A borik is a warm men's fur hat.)	134	ТС
үй түрлері	есекарқа	Үйлерін тікпеген екен. Керегеден есекарқа, күрке қалқитқан. Ерттеулі, қаңтарулы аттар тұр.	103	шатер		111	Г	tents	133	Г
үй жабдығы	кереге	Үйлерін тікпеген екен. Керегеден есекарқа, күрке қалқитқан. Ерттеулі, қаңтарулы аттар тұр.	103	решетки кереге		111	ТӘ	kerege	133	ТТ
үй түрлері	күрке	Үйлерін тікпеген екен. Керегеден есекарқа, күрке қалқитқан. Ерттеулі, қаңтарулы аттар тұр.	103	шалаш		111	Г	shalashes	133	ТТ
мал шаруашылығы	қаңтару	Үйлерін тікпеген екен. Керегеден есекарқа, күрке қалқитқан. Ерттеулі, қаңтарулы аттар тұр.	103	реалия жоқ		111	Т	реалия жоқ	133	Т

өлшем	тай шаптырым	Бұл тұстан төбенің батыс ойпаңында Ай сәулесі түсіп тұрған ауқымы тай шаптырымдай алаңда шоғырланған ауыл	103	реалия жоқ	111	T	at the distance of a stallion's gallop	133	Э
уақыт	шаңқай түс	Кешегі күнге шейін ауыл ортасындағы айтақырда шаңқай түсте асыр сап асық ойнайтын Рысбек.	103	0	112	AC	реалия жоқ	134	T
киім-кешек	шекпен	Қарауыл жас жігіт іспетті. Үстінде — түйе жүн қақпа шекпен. Белінде — жалпақ белдік. Белдікте — оқты қатар. Басында — дөңгелек	103	0	112	AC	shekpen made of camel hair	133	TT
әлеуметтік-саяси	ауыл	Қазір анау ұйқыдағы ауыл оянып бұларды қоршап алып атып тастаса да орынды тәрізді.	104	0	113	AC	aul	135	TT
төрт-түлік	арғымақ	— Аттан! Аттан! — деп ақырды Бұлыш ойнақшыған арғымақ аттың беліне қарғып міне беріп.	105	аргамак	113	CP	argamak	136	TT
қаратпа сөз	аттан	— Аттан! Аттан! — деп ақырды Бұлыш ойнақшыған арғымақ аттың беліне қарғып міне беріп.	105	Аттан! - традиционный боевой клич	113	TЭ	Attan-an! (Attan-an is a Kazakh battle cry which means "to your horses!")	136	TC
киім-кешек	бөрік	Бөрігі домалап кеткен. Бөрігі сонау етекте ноқаттай қарауытып жатыр.	105	шапка	113	Г	cap	136	Г
дін	жайнамаз	Қанша отырғанын білмейді, әйтеуір жаздың қысқа түні сұйыла бастаған шамада ахун буын-буыны күтірлеп жайнамазын жинап	105	жайнамаз	113	TT	jaynamaz (A jaynamaz is a prayer rug)	136	TC
үй түрлері	күрке	Ызы-шу, қым-қуыт күркелерін жығып түйелеріне жүк артып жатқан қатын-қалаш.	105	реалия жоқ	113	T	shalashes	137	TT
киім-кешек	сәлде	Күллі ауыл тұяқ серіппей ұйқыға шомғанда Ай астында боз шапаны, ақ сәлдесі қылаңытып шошайып жалғыз Лабақ ахун	105	чалма	113	CP	chalma	136	TT
дін	таспиқ	Аяттың ара-арасында саусағы жорғалап таспиқ санап кетеді.	105	четки	113	MA	picked up the hems	136	KA
киім-кешек	шапан	Бұл айқайды шапанының шалғайы далақтап мылтық атылған майдан шебіне қарай жүгіріп келе жатқан Лабақ ахунның көрі құлағы да	105	чапан	113	CP	chapan	137	TT

киім-кешек	шапан	Күллі ауыл түяк серіппей ұйқыға шомғанда Ай астында боз шапаны, ақ сәлдесі қылаңытып шошайып жалғыз Лабақ ахун	105	чапан	113	CP	chapan	136	ТТ
әлеуметтік-саяси	жігіт	Ұрыс болған майданның дәл кіндік ортасында әлгі жігіттер бекінген қырқа үстінде қалқып таң шапағына малынып ақ	107	джигит	114	CP	jigit	139	ТТ
жалпы шаруашылық	көш	Енді біруақ құм арасынан елу шақты салт атты әскер дүркіреп шығып, қашқан көштің соңынан лап қойды.	107	кочевье	115	CP	nomads	139	Г
киім-кешек	шапан	Ұрыс болған майданның дәл кіндік ортасында әлгі жігіттер бекінген қырқа үстінде қалқып таң шапағына малынып ақ	107	чапан	114	CP	chapan	139	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Негізгі күшін Бұлыш нөкерлерін қуалауға қалдырып, бір тобы бөліне шауып көшті қайтарды. Көш қолға түскеннен кейін	108	аул	116	CP	aul	141	ТТ
жалпы шаруашылық	көш	Көштің дені әйел, бала-шаға, кемпір-сампыр.	108	кочевье	116	CP		0 -	AC
жалпы шаруашылық	көш	Ахун көшке қарсы келеді.	108	караван	115	KA	caravan	140	KA
жалпы шаруашылық	көш	Негізгі күшін Бұлыш нөкерлерін қуалауға қалдырып, бір тобы бөліне шауып көшті қайтарды. Көш қолға түскеннен кейін	108	беженцы	116	KA	aul	141	KA
жалпы шаруашылық	көш	Мана, көш қаша бытырап құмға кіргенде бір жалғыз үйлі көш жылға-жылғаны қуалап бөлек кеткен. Бұл көш Балқиянікі еді.	108	люди	116	Кон	aul	141	KA
жалпы шаруашылық	көш	Ойпаңның батыс тұсынан құм арасынан шұбатылып көш шықты. Алқа-салқа көш.	108	кочевье	115	CP	caravan	140	KA
жалпы шаруашылық	көш	Апанастың бұйрығымен содан көш көшке дейін құдық басында іркілді.	108	кочевье	115	CP	nomads	140	Г
жалпы шаруашылық	көш	Күн ысуы қайтты-ау деген шамада көш жолға шықты.	108	кочевье	116	CP	nomads	140	Г

жалпы шаруашылық	көш	Мана, көш қаша бытырап құмға кіргенде бір жалғыз үйлі көш жылға-жылғаны қуалап бөлек кеткен. Бұл көш Балқиянікі еді.	108	одинокая юрта	116	Э	nomad's group	141	Э
төрт-түлік	арғымақ	Бұлыш қара қасқа арғымағының басын Балқияның көшіне қарай бұрды.	109	реалия жоқ	117	Т	raven horse	142	Г
салт-дәстүр	бата	Әмірім — енді бала-шағаларыңа қосылындар! Батам осы. Енді ізіме ергеніңді атамын! — деді Бұлыш атының басын бұра	109	благословение	117	МА	blessing	142	Г
жалпы шаруашылық	көш	Бұлыш қара қасқа арғымағының басын Балқияның көшіне қарай бұрды.	109	юрта	117	Кон	camp	142	Г
жалпы шаруашылық	көш	Жартысы көштен қалмайтын болды да, жартысы Кеңес өкіметінің қас дұшпаны Өзбергеннің аузына қарады,	109	кочевье	117	СР	aul	142	КА
жалпы шаруашылық	көш	Бұлыштың жалғыз үйлі шолақ көші сонау көз ұшында қылт етіп қабақтан әрі асқанша біраз жігіттер жалтақ-жалтақ қараумен болды.	109	реалия жоқ	117	Т	реалия жоқ	142	Т
әлеуметтік-саяси	ауыл	Қоянсүйек бұталары арасына кіріп іркілген ауыл жұрты бұ кезде ұйқыға бас қойған.	110	люди	117	КА	people	142	КА
дін	жайнамаз	Жол-жөнекей таң намазы, бесін намазы кездерінде түйесін шөгере сап жайнамазын құм үстіне төсеп құбылаға бет бұрған Лабақ	110	жайнамаз	118	ТТ	prayer rug	143	Э
жалпы шаруашылық	көш	Жол-жөнекей таң намазы, бесін намазы кездерінде түйесін шөгере сап жайнамазын құм үстіне төсеп құбылаға бет бұрған Лабақ	110	кочевье	118	СР	nomad's group	143	Э
жалпы шаруашылық	көш	Көшті алып келе жатқан отряд ұшы-қиырсыз құм мұхитынан екінші күні де шыға алмады.	110	кочевье	117	СР	nomad's group	142	Э
дін	құбыла	Жол-жөнекей таң намазы, бесін намазы кездерінде түйесін шөгере сап жайнамазын құм үстіне төсеп құбылаға бет бұрған Лабақ	110	реалия жоқ	118	Т	реалия жоқ	143	Т
әлеуметтік-саяси	молда	Ждақай бастаған кейбір жастар ғана "Мынасы несі командиріміздің, молдаға табынып..." — деп күңкілдеді.	110	мулла	118	СР	mullah	143	ТТ

дін	намаз	Жол-жәнекей таң намазы, бесін намазы кездерінде түйесін шөгере сап жайнамазын құм үстіне төсеп құбылаға бет бұрған Лабақ	110	утром и вечером, совершая молитву	118	Г	praying (and he did this mornings and evenings)	143	Э
дін	намаз	Сөйтіп, Лабақ ахунның және оны төңіреkteп сәждеге бас қойған жұртшылықтың намазы аяқталғанша бүкіл елді иіріп күттіріп қояды.	110	реалия жоқ	118	Т	praying	143	Г
дін	сәжде	Сөйтіп, Лабақ ахунның және оны төңіреkteп сәждеге бас қойған жұртшылықтың намазы аяқталғанша бүкіл елді иіріп күттіріп қояды.	110	реалия жоқ	118	Т	реалия жоқ	143	Т
киім-кешек	шапан	Қыз иығына жұқа шапанын жамылып шыққан екен.	111	чапан	118	CP	chapan	144	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Бұл ауылдар баяғы көп айтылатын "жаңа өмірге" қарай жүйткіп кетіп қалған.	113	аул	121	CP	aul	147	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Бұрынғы, әр төбенің астында бес-он үйден, балгердің құмалағындай шашылып жататын ауылдар азайыпты.	113	аул	121	CP	aul	147	ТТ
жалпы шаруашылық	көш	Доңызтаудан бастап Оймауытқа жеткенше бұл көшті - қашқын ауыл көшін Апанас екі-үш үйден әлгі серіктіктерге бөліп тастап келеді.	113	кочевье	121	CP	0 -	AC	
киім-кешек	шапан	— Кеттім, — деді, шапанының өңірін қос қолдап қымтап тоңазығандай тітіркенген бойжеткен.	113	чапан	120	CP	chapan	147	ТТ
киім-кешек	шапан	Жібек шапан жамылған сұңғақ бойлы қыз майда басып, көлеңкедей жылжып кетіп барады.	113	чапан	121	CP	chapan	147	ТТ
үй түрлері	ақ боз үй	Назары — ауылдан шеттеу тұрған ақ боз үйде.	114	белая юрта	122	К	white yurt	148	К
үй түрлері	ақ боз үй	Ақ боз үйі баяғыдай айдындап емес, қоңырайып жетімсіреп тұрғандай.	114	Она	122	КА	реалия жоқ		Т
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ақыры, ауыл төбесі де көрінді.	114	аул	122	CP	0 -	AC	

әлеуметтік-саяси	ауыл	Назары — ауылдан шеттеу тұрған ақ боз үйде.	114	аул	122	CP	aul	148	TT	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Шегенің айтуынша, ауыл жиналып сол Жылыбұлақ басына қонған.	114	аул	122	CP	aul	147	TT	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Енді, тастақ төбе етегінде сары беткейде отырған ала-бажыр ауылды көріп:	114	реалия жоқ	122	T	people	147	KA	
дін	әптиек	Хансұлу да "Әптиекті" сонда ашқан.	114		0	122	AC	0	-	AC
туыстық атаулар	жеңге, жеңеше	Рәш жеңгесі қорқақтау еді.	114	реалия жоқ	122	T		0	-	AC
үй түрлері	қоңыр үй	Ақ боз үйі баяғыдай айдындап емес, қоңырайып жетімсіреп тұрғандай.	114	обыденная	122	Э	реалия жоқ			T
салт-дәстүр	той	Сары беткей төсінде халық жыбырлап, той етіп жатқандай.	114	праздник	122	Г	festival	147	KA	
метареалия	ақ боз үй	Ақ боз үйі баяғыдай айдындап емес, қоңырайып жетімсіреп тұрғандай.	114	величественная	122	Д		0	0	AC
метареалия	қоңыр үй	Ақ боз үйі баяғыдай айдындап емес, қоңырайып жетімсіреп тұрғандай.	114	обыденная	122	Д		0	0	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Жақындай келе ауыл бедері айқындалды.	115		0	123	AC	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Шағын көш ауыл шетінде іркілді.	115	аул	123	CP	aul	148	TT	
жалпы шаруашылық	көш	Ауыл жұртшылығы жұмыстарын тоқтатып, иттерді шулатып жақындай берген шолақ көшке самсап қарап тұр.	115	караван	123	KA	caravan	148	KA	

жалпы шаруашылық	көш	Қомпиған Қозбағар қолайсыз күйге түсіп, көшке қарай аяндады.	115	кочевье	123	CP	nomads	148	Г
жалпы шаруашылық	көш	Шағын көш ауыл шетінде іркілді.	115	кочевье	123	CP	nomads	148	Г
мал шаруашылығы	ер-тұрман	Екі көлік аттың да ер-тұрмандарын сыпырды.	116	расседлатъ	124	ГТ	removed the saddles	149	Г
киім-кешек	жаулық	Жаулығы да одырая қалған.	116		0	124	AC	0 -	AC
үй жабдығы	кереге	Екі кереге басын қосып жіберіп лезде есекарқа күрке жасады.	116	стенка юрты	124	Э	walls of a yurt.	150	Э
жалпы шаруашылық	көш	Көш кідірді.	116	реалия жоқ	124	Т	реалия жоқ		Т
жалпы шаруашылық	көш	Жалғыз көш құм ішін көп шарлады.	116	кочевье	124	CP	nomad's group	149	Э
жалпы шаруашылық	көш	Көштегі адам саны да екеу еді.	116	кочевье	124	CP	nomad's group	149	Э
үй түрлері	күрке	Екі кереге басын қосып жіберіп лезде есекарқа күрке жасады.	116	шалаш	124	Г	shalash	150	ТТ
үй түрлері	күрке	Сосын, сол қуыс күркеде шұңкиіп отырып шай ішті.	116	реалия жоқ	124	Т	реалия жоқ	150	Т
үй жабдығы	шаңырақ	— Сен үйді тіге бер! Шаңырағын көтеріп берейін! Мен құдық қазулы... — деді.	116	шанырақ	124	ТТ	shanyrak	150	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Шошқакөлдің маңында тып-тыныш отырған жылы орнын тастап, жұрт үгітіне еріп қашқан ауылға ілескеніне өкінеді.	117	реалия жоқ	126	Т	0 -	AC	

жиһаз	көрпеше	— Ух, рахат-ай, көсіліп отырып шай ұрттайтын да күн туады екен ғой,— деп шайға қанған ақсары келіншек жігітіне	117	одеяло	124	Г	blanket	150	Г	
үй түрлері	күрке	Күркенің аңырайған есігінен төңіректі білеулеп қоршап тұрған орасан жайқын құм әлеміне көз жіберді.	117	шалаш	124	Г	shalash	150	ТТ	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Шегелер қашқан елді қуып жеткенде Жылыбұлақта қалған ауылдың соңғы көрген өкілі баяғы Бұқабай мелиса еді.	118	аул	127	СР	aul	151	ТТ	
әлеуметтік-саяси	батырақ	Біреу "құлақ", біреу "құйыршық", біреу "бадырақ" боп жарғыласады да жатады.	118	голяк	127	Г	ragamuffin	151	МА	
үй түрлері	күрке	Екеуі тар күркеге сыймай жалаң құм үстіне шығып кетті.	118		0	126	AC	shalash	150	ТТ
өлшем	құлаш	Су кешке таман үш құлаш тереңдіктен шықты.	118	три сажень	126	МА	three fathoms	151	МА	
ас	қымыз	Баяғы көсіліп жатып ұйықтайтын, ала жаздай ел қыдырып ет жеп, қымыз ішіп, қызара бөртіп жүретін кең заман жоқ.	118	кумыс	127	СР		0 -	AC	
киім-кешек	шекпен	Жүрегі аласұрып иығындағы шекпенін шеше беріп Балқияның жүзіне назары іркілді.	118		0	126	AC	shekpen	151	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл арсы-гүрсі кірпіш құйып жатқан.	119	народ	127	КА	people	152	КА	
әлеуметтік-саяси	бай	Жеке меншігі көп адам - бай-құлақ! Жеке меншігі шағын адам - орташа! Ал жеке меншігі жоқ адам қас батырақтың өзі!	119	бай	128	ТТ	bay	153	ТТ	
әлеуметтік-саяси	батырақ	Жеке меншігі көп адам - бай-құлақ! Жеке меншігі шағын адам - орташа! Ал жеке меншігі жоқ адам қас батырақтың өзі!	119	батрак	128	СР	batrak	153	ТТ	
уақыт	намаздыгер	Намаздыгер, намазшам шамасында Хантөрткіл төбе тұстан солбырайған бір жалғыз атты сопайып көрінді.	119	время вечерней молитвы	127	Э	during the evening prayer	152	Э	

әлеуметтік-саяси	ауыл	Қозбағар ұшып тұрып жаңа өмірге бет бұрған "Жаңа Жол» аулының атынан мазмұнды сөзі үшін өкілге үлкен алғыс айтты.	120	аул	128	CP	aul	153	TT
жиһаз	дастарқан	Оңаша қалғаннан кейін өкіл Қозбағарды қолтықтап: — Ал бала, енді бір... дастарқаны кеңдеу үйге баста! — деді.	120	дастархан	128	TT	dastarkhan	154	TT
киім-кешек	камзол	Белі тырсиған қоңыр мақпал қамзол.	120	камзол	129	CP	vest	154	Г
жиһаз	көрпеше	Төрге Нарқыз көрпеше жайды. Бүгін кірпіш құйып еді.	120	одеяло	129	Г	blanket	154	Г
әлеуметтік-саяси	ауыл	Қай ауылға бармасын жайылып жастық, иіліп төсек болған ел.	121		130	AC		0 -	AC
киім-кешек	камзол	Қынама бел қамзолды, сәл бойшаңдау, сәл ірілеу, бірақ аяқ, қолы балғадай құлын денелі бойжеткен қыздың әсем тұлғасы көз алдынан	121	камзол	130	CP	vest	155	Г
әшекей	шашбау	Шашбауы сылдырап-гүлдіреп Нарқыз төсек салу қамына кіріскенде, Бұқабай серпіліп қатты қуанып кетті.	121	шолпы	130	ФА	bangles jingling	155	Г
әшекей	шолпы	Шолпысы сылдырап үйдің оң жағындағы салынулы төсекке жақындады.	121	шолпы	130	TT	beads	155	KA
өлшем	қол созым	Бұл кезде Бұқабай талай тәтті қиялдарға шомып, қол созым жерде қимылсыз жатқан қызды енді құшақтап құшпаса, бұл өмірде	122	реалия жоқ	130	T	реалия жоқ	156	T
үй жабдығы	төр	Қонақ Бұқабай жалғыз өзі — төрде, ортада.	122	центр, почетное место	130	Э	in the center, in the place of respect	155	Э
әлеуметтік-саяси	ауыл	Қараса сонау ауыл алдындағы қабаққа тырмысып атын қамшылап ентелеп біреу барады.	124	аул	132	CP	aul	158	TT
әлеуметтік-саяси	ауылнай	Шеге, Ждақай және ауылсовет Жорға Күреңнің басы қосылысымен басқарма мүшелерінің арасында ал айтыс басталсын.	124	реалия жоқ	133	T		0 -	AC

мал шаруашылығы	қамшылау	Атын қамшылап зытқып барады.	124	похлестывая	132	Б	whipping	158	Б
әлеуметтік-саяси	ауыл	Өйткені кезінде қашып кетіп енді ауылға оралған Хансұлудың күні күн емес еді.	125	аул	134	CP	0 -	AC	
салт-дәстүр	бата	Той жасап ұзатқан жеріне бармай батаны аттап кеткен Хансұлуға өкпесі өз алдына.	125	реалия жоқ	134	T	0 -	AC	
салт-дәстүр	ұзату	Той жасап ұзатқан жеріне бармай батаны аттап кеткен Хансұлуға өкпесі өз алдына.	125	реалия жоқ	134	T	0 -	AC	
салт-дәстүр	шежіре	Кешкісін шұқылап жазып жүрген шежіре дәптерлерін қарайды.	125	родословная казахов, своеобразная	134	Э	0 -	AC	
үй жабдығы	ірге	Жайбасқанның ірге жағында жатқан Шәріп көзі іліне берген еді, күңгірлеген бір үннен оянып кетті.	126	стена	135	Г	0 -	AC	
үй түрлері	ақ боз үй	Хансұлу Шегемен түннің біруағында қоштасып ауыл шетіндегі ақ боз үйдің есігін майда басып келіп ашқанда Рәш жеңгесі ояу	127	юрта	136	Г	0 -	AC	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Хансұлу Шегемен түннің біруағында қоштасып ауыл шетіндегі ақ боз үйдің есігін майда басып келіп ашқанда Рәш жеңгесі ояу	127	аул	136	CP	0 -	AC	
қаратпа сөз	бәйбіше	Қой, бәйбіше, бұның аяғын байлайық.	127	байбише	135	ТТ	0 -	AC	
туыстық атаулар	жеңге, жеңеше	Жеңгесі қайын сіңлісінің үнінен лүпілдеген бақыт лебін сезді.	127	реалия жоқ	136	T	0 -	AC	
туыстық атаулар	жеңге, жеңеше	Хансұлу Шегемен түннің біруағында қоштасып ауыл шетіндегі ақ боз үйдің есігін майда басып келіп ашқанда Рәш жеңгесі ояу	127	реалия жоқ	136	T	0 -	AC	
қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	Жеңеше, әлі ұйықтаған жоқсың ба? - дегенде, қыз дауысы ойнақы әндей сыңғырлады.	127	женеше	136	ТТ	0 -	AC	

туыстық атаулар	қайын сіңлі	Жеңгесі қайын сіңлісінің үнінен лүпілдеген бақыт лебін сезді.	127	реалия жоқ	136	Т		0 -	АС
туыстық атаулар	құда	Құлақпен құда қылып, мені тап жауымен ауыз жаластырайын дедің бе?	127	породниться	135	ГТ		0 -	АС
туыстық атаулар	құда	Құдалыққа кісі жіберу керек, тап ертең.	127	сватать	135	ГТ		0 -	АС
қаратпа сөз	айналайын	Айналайын, жолдарың болсын! - деп Өзбергеннен бір, қайын сіңлісінен бір айрылған қам көңіл Рәш көз жасын тыя алар	128	Айналайн	137	ТТ		0 -	АС
қаратпа сөз	айналайын	Айналайын, жолдарың болсын! - деп Өзбергеннен бір, қайын сіңлісінен бір айрылған қам көңіл Рәш көз жасын тыя алар	128	Айналайн	137	ТТ		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл ұйқыда.	128	аул	137	СР	aul	159	ТТ
киім-кешек	жаулық	Жаулық ұшымен бетін басып үй сыртында солқылдап тұр.	128	жаулык	137	ТТ		0 -	АС
туыстық атаулар	жеңге, жеңеше	Рәш жеңгесі көз жасын сығымдап жүгіріп жүр.	128	реалия жоқ	136	Т		0 -	АС
қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	Ал, жеңеше, мен кететін болдым!.. - деді Хансұлу, дауысы өрекіп.	128	женеше	136	ТТ		0 -	АС
қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	Білмеймін... Шам жақшы жеңеше!	128	женеше	136	ТТ		0 -	АС
қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	Жеңгесі, әзірше бізге оң сапар тілеңіз!	128	женеше	136	ТТ		0 -	АС
қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	Түү, жеңеше-ай, сол-ақ па айтпағың?!	128	женеше	136	ТТ		0 -	АС

әлеуметтік-саяси	жігіт	Шапанын жамылып сыртқа шыққан Хансұлу жігітімен аз-кем күбірлесті де, үйге қайта кірді.	128	аул	137	CP		0	-	AC
жиһаз	көрпе	Хансұлу үйден қоржынға тықпыштап киім-кешегін, көрпе-төсегін алып шықты.	128	постель	136	Г		0	-	AC
жиһаз	қоржын	Хансұлу үйден қоржынға тықпыштап киім-кешегін, көрпе-төсегін алып шықты.	128	коржун	136	ТТ		0	-	AC
жиһаз	қоржын	Шеге қоржынды атқа бөктерді.	128	коржун	136	ТТ		0	-	AC
киім-кешек	шапан	Шапанын жамылып сыртқа шыққан Хансұлу жігітімен аз-кем күбірлесті де, үйге қайта кірді.	128	чапан	136	CP		0	-	AC
әлеуметтік-саяси	бай	Ес білгелі жамағайыны Мажан байды сағалап күн көрді.	129	бай	138	ТТ		0	-	AC
туыстық атаулар	жамағайын	Ес білгелі жамағайыны Мажан байды сағалап күн көрді.	129	реалия жоқ	138	Т		0	-	AC
киім-кешек	зәгран шалбар	Хансұлу үстінде белін үзілдіріп түрмемен ораған қырмызы қамзол, зәгран шалбар, сымдай созылып жатыр еді.	129		0	137	AC	leather sharovars	160	ТТ
киім-кешек	камзол	Хансұлу үстінде белін үзілдіріп түрмемен ораған қырмызы қамзол, зәгран шалбар, сымдай созылып жатыр еді.	129		0	137	AC	vest	160	Г
жиһаз	қоржын	Қараған ығына көрпеше төсеп, қоржынды басқа жастап, екеуі киімшең қисайып көз шырымын алуды ойлады.	129	коржун	137	ТТ	korzhun	160	ТТ	
салт-дәстүр	неке	— "Ерлі-зайыпты" деп некесі қиылған жандарды айтады! Есінде болсын!	129	обряд	137	Г	neke (The neke ritual is a Kazakh Muslim wedding ceremony.)	160	TC	
уақыт	сәске	Сәскеге таман бірырғақ жүрістен Хансұлуды ұйқы қыса бастады.	129	полдень	137	KA	Toward midday	159	Э	

киім-кешек	түрме	Хансұлу үстінде белін үзілдіріп түрмемен ораған қырмызы қамзол, зәгран шалбар, сымдай созылып жатыр еді.	129	0	137	AC	sash	160	MA
мал шаруашылығы	шалдыру	— Қой, ұйқың келсе, дем алайық, ат шалдырайық! — деді Шеге.	129	передохнуть	137	Г	the horses can rest as well	159	Г
мал шаруашылығы	шаша	Күн шыға шөпке жабысқан боз қырау еріп жылт-жылт етіп ат шашасын жуа бастады.	129	копыта	137	KA	hooves	159	KA
мал шаруашылығы	шідерлеу	Елсіз бір жарқабақтың күнгей бетіне іркіліп, шөбі от сайтабанға аттарды шідерледі.	129	спутать ноги	137	Э	legs hobbled	160	Э
әлеуметтік-саяси	ауыл	Көп ұзамай ауыл тірлігі астан-кестен болды.	130	степь	138	KA	0 -	AC	
әлеуметтік-саяси	ауылнай	Сол тұста Шәріп пақыр ауылнайлықтан ұшып түсті де, "Іс жүргізуге икемі бар, көзі ашық адам" Күрең боп табылып, ойламаған	130	аулнай	138	ТТ	0 -	AC	
үй жабдығы	кереге	Тура керегеден қамшыға жармасты.	131	стена	140	Г	0 -	AC	
киім-кешек	кеудеше	Басында орамал. Үстінде - тері кеудеше.	131	0	140	AC	0 -	AC	
мал шаруашылығы	қамшы	Тура керегеден қамшыға жармасты.	131	камча	140	CP	0 -	AC	
мал шаруашылығы	қамшы	Қамшыны ала сап есікке ұмтылды.	131	реалия жоқ	140	Т	0 -	AC	
туыстық атаулар	нағашы	Е, інім... Өз нағашыңнан көріпсің ғой "қайырды", құтты болсын! - деді.	131	родичи	139	Г	0 -	AC	
туыстық атаулар	бәйбіше	Пахраддин етігін тарта түсіп іркіліп ажырайып қарады бәйбішесіне.	132	реалия жоқ	140	Т	0 -	AC	

үй жабдығы	босаға	Қызың қашып кетіпті... - деді, Сырға шелек сүтін босағаға қойып жатып.	132	порог	140	КА	0	-	АС
мал шаруашылығы	қамшы	Қолында - қамшы.	132	камча	140	СР	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Пахраддиннің көзі ауылдан шығып сонау қабаққа қарай желдірте жөнеген түйелі кісіге ауды.	133	реалия жоқ	141	Т	0	-	АС
төрт-түлік	ту бие	Сонымен Бұлыш екі аттың бірі ту биені сатып, ақшасына биыл қысқа жетер азық-түлік әкелуге алыс та қатерлі сапарға	133	яловая кобылица	142	Б	0	-	АС
ас	шұбат	Таусылмай келе жатқан тек боталы түйенің шұбаты мен киіктің қақтаған еті ғана еді.	133	верблюжье молоко	141	Э	0	-	АС
төрт-түлік	бие	Бұлыштың мініп келген биесін табан астында 90 сомға кесті де, соның есебінен екі қалта жүгері, қант, шай, сабын тәрізді кәкір-	134	кобылица	142	Г	0	-	АС
жиһаз	қалта	Бұлыштың мініп келген биесін табан астында 90 сомға кесті де, соның есебінен екі қалта жүгері, қант, шай, сабын тәрізді кәкір-	134	торба	142	ФА	0	-	АС
мал шаруашылығы	қамшы	Қамшыны басты нарқоспаққа.	134	камча	143	СР	0	-	АС
жиһаз	қоржын	Балқияның көзіне жас айналып қоржынға оны-мұны тығып жатыр.	134	коржун	142	ТТ	0	-	АС
жиһаз	қоржын	Бұлыш иығына мылтығын асынып, қоржынды көтеріп есікке беттеді.	134	коржун	142	ТТ	0	-	АС
түйе	нарқоспақ	Алыста құм арасында көзі жәудіреп қалған Балқиясын ойлап нарқоспақты қыстай түседі.	134	нар	143	ТТ	0	-	АС
түйе	нарқоспақ	Қамшыны басты нарқоспаққа.	134	верблюд	143	Г	0	-	АС

ақша	сом	Бұлыштың мініп келген биесін табан астында 90 сомға кесті де, соның есебінен екі қалта жүгері, қант, шай, сабын тәрізді көкір-	134	рубль	142	МА		0 -	АС
ақша	сом	Жылқының нарқы базарда 80-90 сом екен.	134	рубль	142	МА		0 -	АС
төрт-түлік	ақалтеке	Ала аяқ ахалтеке үстінде сол қаздиган қалпы.	135	ахалтекинец	143	СР		0 -	АС
киім-кешек	бөрік	Сеңсең шөгермелі түрікпені де, дөңгелек бөрікті қазағы да бар, мына қуғын өтретке ұқсамайды.	135	круглый, отороченный мехом борик	143	ТЭ		0 -	АС
түйе	нарқоспақ	Жайпақ кең далада жалғыз өзі нарқоспақты желдіріп келеді.	136	нар	144	ТТ		0 -	АС
уақыт	сәске	Күн сәскеге таяп кеп қалған.	136	полдень	144	КА		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Қырдағы көшпелі ауылдағыдан гөрі Жем бойындағы жатақ ел ішінде ұйымшыл өтіп жатқан сияқты.	137	аул	145	СР		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	жатақ	Қырдағы көшпелі ауылдағыдан гөрі Жем бойындағы жатақ ел ішінде ұйымшыл өтіп жатқан сияқты.	137	жатак	145	ТТ		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Жылқыны Жем бойындағы тепсеңге айдап салып, Шеге кешке таман құмсақ жағалаудағы радиосы сәмпылдаған ауылға	138	поселок	146	МА	aul	160	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл у-шу.	138		0	146	АС	0 -	АС
мал шаруашылығы	бұйда	Бұйдасын үзіп қазықтағы боталар қашты.	138	привязь	146	Г		0 -	АС
киім-кешек	камзол	Иығына ұзын қамзолын желең жамылып сыртқа жүгіре шыққан Хансұлу, алғаш мәшиненің бақырайған екі үлкен көзінен	138	камзол	146	СР		0 -	АС

жиһаз	шымылдық	Ортасына шымылдық ұстаған.	138	занавес	146	Г		0	-	АС	
әлеуметтік-саяси	ақсақал	Ауыл ақсақалдары намаз оқитын сәтте көшті іркіп көрсеткен құрметі еді.	139	аксакал	147	ТТ		0	-	АС	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Аутпарком, РИК кеңсесі ауыл ортасындағы көк шатырлы жаңадан салынған еңселі үй.	139	поселок	147	МА		0	-	АС	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Елу шақты кісіні Сұржекей ауыл түрмесіне айналған ат қораға топырлатып қамайды.	139	местная	147	ГТ		0	-	АС	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл ақсақалдары намаз оқитын сәтте көшті іркіп көрсеткен құрметі еді.	139	реалия жоқ	147	Т		0	-	АС	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Содан бандыға қатысқан ауыл азаматтарын Апанастың отряды Нарқамысқа айдап әкеледі.	139	реалия жоқ	147	Т		0	-	АС	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Калашниковтың көшпелі ауыл туралы мағлұматы тым жұтаңдау еді.	139	аул	148	СР		0	-	АС	
жалпы шаруашылық	көш	Ауыл ақсақалдары намаз оқитын сәтте көшті іркіп көрсеткен құрметі еді.	139	реалия жоқ	147	Т		0	-	АС	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауылдың өзенге таман қанатындағы жыпырайған балшық үйге қарайды.	140	реалия жоқ	148	Т		0	-	АС	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Күн батар-батпастан жылқыны шиырып айдап, ауылдың шығыс тұсындағы құмшағылдан шыға келді.	140	реалия жоқ	148	Т		0	-	АС	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Керең кемпірдің жыпырайған тамы ауылдың өзен жақ шеті еді де, бұл қазір соның төмен қора жағынан келе жатты.	140		0	148	АС	aul		161	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Өрістен мал қайтып, ауыл іші апақ-сапақ қарбалас.	140	двор	148	КА	yard			161	КА

әлеуметтік-саяси	ауыл	Бүгін ауылдың өзен жағынан келді.	140	поселок	148	MA	village	161	MA
киім-кешек	күпі	Аяғында ауыр етік. Үстінде қалың күпі. Белін қайыспен буған.	140	телогрейка ватная	148	Э	cotton jacket	161	Э
жиһаз	шымылдық	Үйдің бір бұрышын бөліп тұрған қызыл ала батсайы шымылдыққа қарады.	140	занавес	149	Г	curtain	161	Г
жиһаз	алаша	Алашаның бір шетіне сылқ түсіп отыра кетті.	141	половик	149	Г	rug	162	Г
жиһаз	шымылдық	Осы шымылдық іші, жалғыз-ақ төсек сиятын ұжмақ ұядай еді.	141	реалия жоқ	149	Т	реалия жоқ	162	Т
уақыт	ымырт	Есік алдына шыға келсе ымырт үйіріліпті.	142	темно	150	KA	twilight	163	Г
киім-кешек	жаулық	Жақындай түссе ақ жаулығы қылаңытып теріс қарап отырған Хансұлу!	143	платье	151	KA	dress	165	KA
киім-кешек	жаулық	— Біреудің мәшинесіне мініп... жаулығың желпілдеп баратсың... Бұны қалай түсіндік?!	143	реалия жоқ	152	Т	You took off your jaulyk (The jaulyk is the white kerchief of the married	165	TC
дін	құбыла	Бетін құбылаға беріп, намаз оқыған молдадай шоқиып отыр.	143	реалия жоқ	151	Т	Kybyla (Kybla is in the direction of Mecca.)	165	TC
әлеуметтік-саяси	молда	Бетін құбылаға беріп, намаз оқыған молдадай шоқиып отыр.	143	мулла	151	CP	mullah	165	TT
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ала күшік қуанып кетіп шауып ала жөнөді ауылға қарай.	144	дом	151	KA	home	165	KA
әлеуметтік-саяси	ауыл	Шеге Хансұлу екеуі мектептен шығып, ауылдың өзен жағасындағы пәтер үйіне қарай бүрсендеп келе жатқан.	144	реалия жоқ	152	Т	0 -	AC	

мал шаруашылығы	жазы	Сол екен, ықтасында жатқан жазылы түйе "бақ" етіп үн шығарды.	144	реалия жоқ	152	Т		0 -	АС
түйе	жарбай	Біздің үйдің бақырауық жарбайы емес пе анау жатқан?	144	крикун	152	КА		0 -	АС
жиһаз	киіз	Киізбен қаптаған алба-жұлба есікті ашты Шеге.	144	кошма	153	Б		0 -	АС
туыстық атаулар	көке	Көкем болар... - деді Шеге іркіліп.	144	отец	152	Г		0 -	АС
киім-кешек	тақия	Басында - қара тақия.	144	тюбетейка	153	СР		0 -	АС
үй жабдығы	төр	Әкесі төр алдында көпшікті шынтақтап шалжиып жатыр екен.	144	гостевое место	153	Э		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауылнай	Жорға Күрең әлдеқашан ауылнай болса да, бұған кеуде бастырғысы жоқ.	145	аулнай	154	ТТ		0 -	АС
төрт-түлік	бесті	Топ соңында шабдар бестісін тепеңдетіп Жорға Күрең келеді.	145	пятилетка	153	Э	five-yearold lgren horse	167	Э
киім-кешек	бешпет	Бешпетінің қалтасынан көлдей орамалын алып көзін сүртті.	145		0	153	АС	0 -	АС
түйе	жарбай	Алдарақта бақырауық жарбайын солқ-солқ желдіріп Шәріп барады.	145	крикливый верблюд	153	Г		0 -	АС
киім-кешек	күпі	Шәріп басын кекшең еткізіп, тіктеліп есіктен сопайып кіре берген ұзын күпілі Шегеге ажырайып қарады.	145	камзол	153	ФА		0 -	АС
ыдыс	қазан	Қазанның сорпасын сапырып пеш жанында тұрған керең кемпір:	145	реалия жоқ	153	Т		0 -	АС

киім-кешек	тымақ	Тымағының құлағы желпілдеп бос даланы басына көтеріп шақалақтап күледі.	145	треух	153	МА		0	-	АС
метареалия	сәлем беру	Келіні бір тізесін сәл бүгіп сәлем берді атасына.	145	традиционное приветствие	153	Д		0	0	АС
әлеуметтік-саяси	ауылнай	— Давай, ауылнай жолдас, елді жина! Сходу, Тез! — деп дігір салды.	147	аулнай	156	ТТ	aul-leader		170	К
әлеуметтік-саяси	ауылнай	Атының шылауына жармасып бәйек қағып ауылнай Күрең жүр.	147	реалия жоқ	156	Т	реалия жоқ			Т
түйе	жарбай	Бақырауық жарбайын майпаң-майпаң желдіріп тымағының құлағы желпілдеп алда Шәріп барады.	147	крикун-верблюд	155	Г		0	-	АС
уақыт	іңір	"Жаңа жолға" қызыл іңір әлетінде дүрсілдеп құла ат мінген батық мұрын, бітік көз гүлбан қара келіп түсе берді.	147	с сумерками, ближе к ночи	156	Ә	As twilight gathered, toward evening		169	Ә
киім-кешек	тымақ	Бақырауық жарбайын майпаң-майпаң желдіріп тымағының құлағы желпілдеп алда Шәріп барады.	147	треух	155	Б	treukh (A treukh is a round fur hat, usually made of sheepskin, with a broad		169	ТС
мал шаруашылығы	шылау	Атының шылауына жармасып бәйек қағып ауылнай Күрең жүр.	147	стремя лошади, хотел помочь гостю спешиться	156	Ә	stirrups, wanting to help the guest to dismount.		169	Ә
әлеуметтік-саяси	ауыл	Жаңа жол ауылының жалпы жиналысын ашылсын деймін!	148	аул	157	СР	aul		171	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауылнай	Жиналыстың төрағасы болып ауылнай жолдастың өзі сайлансын.	148	аулнай	157	ТТ	aulnay		171	ТТ
үй жабдығы	төр	Төрде қызыл мата жабылған столды құшақтап томырылып Бұқарбай отыр.	148	реалия жоқ	156	Т	реалия жоқ			Т
қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	— Жеңеше! Сіз неғып бүйректен сирақ шығарып отырсыз?! Оу, жеңеше!— деп, дауысын әндете созып жымсықы күлді Күрең.	149	женеше	158	ТТ	Jeneshe		172	ТТ

қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	— Ойбай, жеңешекеу!.. — деп, қиқылдап біраз күлді Жорға Күрең.	149	женеше	158	ТТ	Jeneshe	172	ТТ
үй жабдығы	төр	— Ал, Қауқаш! Төрле! Заман сенікі!	149	0	157	AC	go on up	171	Г
үй жабдығы	төр	Сәбетски бласт бар болса, бай-құлақтың қызын жиылыстың төріне шығар деген заң бар ма, сен соны айт!	149	прездем	158	KA	prezdyom	173	KA
үй жабдығы	төр	— ... Не айтатыны бар, жаңағы төрге отыратынның бірі Хансұлу ма?	149	реалия жоқ	158	Т	реалия жоқ		Т
әлеуметтік-саяси	ауылнай	Онда болған әңгіменің шет-жағасын мына ауылнай жолдас, сонсын анау серіктік бастығы Қаспақов Шеге жолдас сіздерге	150	аулнай	159	ТТ	aulnay	174	ТТ
қаратпа сөз	келін	Келін бала, сен де шық!	150	милая	158	KA	kelin	173	ТТ
қаратпа сөз	келін	Тұр келін! Көрін жұртқа! — деп қалды Шырылдауық Шәріп, астына су шыққандай қыбыжықтап.	150	келин	158	ТТ	kelin	173	ТТ
үй жабдығы	төр	Жорға Күрең елге қарап: — Кәне, жаңағы аты аталған жолдастар төрге шығыңдар!	150	реалия жоқ	158	Т	реалия жоқ		Т
әшекей	шолпы	Шолпысы күлдіреп-сылдырап Хансұлу төрге қарай ұяла басып келеді.	150	шолпы	159	ТТ	sholpy jangled and sang as she walked	173	ТТ
әлеуметтік-саяси	би	— Пахраддин Николай заманында би болды — раз!	151	бий	161	ТТ	biy	176	ТТ
әлеуметтік-саяси	жалшы	Есігінде жалшы ұстады — три!	151	батрак	161	ФА	batrak	176	ТТ
қаратпа сөз	ағайын	Ағайын, тәңірдің тал түсінде қиянатқа қиятындай менен не жамандық көріп едіңдер?	152	уважаемые	161	KA	My respected fellows	177	KA

әлеуметтік-саяси	би	— Дұрыс, Би ағанікі!	152	би-ага	161	ТТ	biy-aga	177	ТТ
әлеуметтік-саяси	би	— Рас. Би ағаның осы айтқанының бәрі рас, — деп жатты халайық тұс-тұстан.	152	би-ага	161	ТТ	biy-aga	177	ТТ
киім-кешек	бөрік	— Өкіл жолдас! — деп артқы қатардан Пахраддин бой көтерді. Басында құндыз бөрік, үстінде кең елтірі ішік.	152	0	161	АС	cap	176	Г
әлеуметтік-саяси	жалшы	— "Жалшы" деп тұрғаның малшы болуға керек, асасы...— деді Пахраддин дауысы саңқылдап.	152	батрак	161	ФА	batrak	176	ТТ
әлеуметтік-саяси	жалшы	Жарайды, Пахраддин жолдас, сен серіктікке кірмегенің үшін кінәлі емессің дейік, ал, сенің кәмпескеге дейін үш жүзден аса майда	152	батрак	161	ФА	batrak	176	ТТ
киім-кешек	ішік	— Өкіл жолдас! — деп артқы қатардан Пахраддин бой көтерді. Басында құндыз бөрік, үстінде кең елтірі ішік.	152	0	161	АС	coat	176	Г
метареалия	түндіктің жабылуы	Шүкір Алла, соның арқасында түндігі жабылып, түтіні өшкен үй болған жоқ аулымызда.	152	реалия жоқ	161	Т	реалия жоқ	177	Т
әлеуметтік-саяси	ауылнай	Көпшіліктің назары енді Бұқабайға ауды. Бұқабай бар ашуын жанындағы ауылнайдан алып жатқан сияқты.	153	0	162	АС	0 -	АС	
әлеуметтік-саяси	бай	Сондықтан бай-құлақ, қожа-молда тәрізді шорт-морттарды түгел аластауымыз керек!	153	боржой	162	МА	bay	177	ТТ
туыстық атаулар	қайны	Би қайнымның айтқанының бәрі рас... - деп Торқа кемпір шолтаң етіп орнынан тағы түрегелді.	153	реалия жоқ	162	Т	реалия жоқ	177	Т
туыстық атаулар	қайны	Би қайнымның өз басына тағар кінәм жоқ.	153	реалия жоқ	162	Т	реалия жоқ	177	Т
түйе	інген	Қорандағы малға сол боталы інгенді қосып есептедік.	154	0	163	АС	реалия жоқ	179	Т

түйе	інген	Ол інгенді менің атыма жазғаныңыз — жала жапқаныңыз!	154	верблюдица	163	Г	female camel	179	Э
түйе	інген	Так, тоқта! Доңызтаудағы қарындасыңның малына қосып қойған боталы інгенің бар. Так! — деді Бұқабай, Жұмаш бебеу қаққан	154	верблюдица	163	Г	female camel	179	Э
түйе	тайлақ	Так, сенің қорандағы малың 30 қой, 6 ешкі, тайлағымен қосқанда 3 түйе, 1 ат. Так? — деді Бұқабай Жұмашқа сүзіле қарап.	154	верблюжонок	163	Г	camel baby	178	Э
киім-кешек	бөрік	Біреудің аяғын басып, біреудің бөркін ұшырып, отырғандарды қыран жапқандай шулатып барады.	155	шапка	164	Г	hat	180	Г
киім-кешек	тымақ	Президиумның алдына ышқынып тұра қалып, өзінен үлкен тымағын жерге былғап ұрды.	155	треух	165	Б	treukh	180	ТТ
ру	ажым	Таяқ жеп жатқан ажым мен жалпақтіл.	156	реалия жоқ	165	Т	реалия жоқ		Т
әлеуметтік-саяси	ауылнай	Ауылнайда әділет жоқ.	156	аулнай	165	ТТ	aulnay	181	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауылнай	Құтырғанын қойсын ауылнай.	156		165	AC	aulnay	181	ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	Сен тап жауымыз Мажан байдың базарға мал айдайтын саудагерісің!	156	бай	165	ТТ	bay	180	ТТ
ру	жалпақтіл	Таяқ жеп жатқан ажым мен жалпақтіл.	156	реалия жоқ	165	Т	реалия жоқ		Т
ру	қаражон	Рас болмаса бүгінгі спесекте неге бір қаражон жоқ?	156	реалия жоқ	165	Т	реалия жоқ		Т
ру	қаражон	Спесекте қаражон жоқ.	156	реалия жоқ	165	Т	реалия жоқ		Т

әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауылдан шеткері жалғыз үйдің ашық түндігінен от сәулесі байқалады.	157	аул	166	CP	aul	182	TT
киім-кешек	ішік	Ызғырық аязды қатқыл жел бетті қарып ішік шалғайын кеулеп суық далаға қарай итереді.	157	0	166	AC	fur coat	182	Э
үй жабдығы	түндік	Ауылдан шеткері жалғыз үйдің ашық түндігінен от сәулесі байқалады.	157	тундик	166	TT	tundik	182	TT
киім-кешек	тымақ	Жердегі тымағын алып қағып-сілкіп, басына мылықтата киді де, Шәріп енді басын тіп-тік ұстап есікке беттеді.	157	треух	165	Б	treukh	182	TT
туыстық атаулар	бәйбіше	Сырға бәйбіше көсеу ұстаған оң қолымен оттың шоғын қағыстыра отырып, сол қолымен қызын басынан сипады.	158	байбише	166	TT	baybishe	183	TT
туыстық атаулар	бәйбіше	Қасын керіп сабырлы сыр бүккен Сырға бәйбіше.	158	байбише	167	TT	baybishe	183	TT
туыстық атаулар	бәйбіше	— Сұлужан! Қой! Үйіңе бар! — деп ысырылып орнынан тұрды бір мезгілде Сырға бәйбіше.	158	реалия жоқ	167	T	mother	184	KA
киім-кешек	бөкебай	Ақ бөкебайы мойнына лықсып, жалаң бас тұр Хансұлу.	158	шаль	166	MA	shawl	183	MA
жиһаз	киіз	Ауыр киіз есікті серпіп ашып шығып кетті.	158	реалия жоқ	167	T	реалия жоқ		T
үй жабдығы	төр	Отқа мандайын беріп төрде бүк түсіп әкесі отыр.	158	реалия жоқ	166	T	реалия жоқ		T
үй жабдығы	туырлық	Үйдің туырлығын сабалап, сыртта ұлыған жел.	158	кошма	166	Г	koshma	183	TT
үй жабдығы	туырлық	Туырлықты ұрғылап сыртта азынаған жел.	158	кошма	167	Г	koshma	183	TT

метареалия	бейуак	Сырға бәйбіше де, Пахрадин де бейуақта жалғыз кеп есік ашқан қызына шошына, серпіле қарады.	158	неурочный час	166	Ф	0	0	АС
туыстық атаулар	бәйбіше	Көпті көрген сабырлы Сырға бәйбіше келіп қызының басынан сипап, арқасынан қағып біршама жібітіп алды да, содан кейін үйіне	159	байбише	167	ТТ	baybishe	183	ТТ
туыстық атаулар	көке	Бірақ көкесін, бүкіл ел ағасы көкесін Шегенің "құлақ!" деп айқайлағанын қалай кешірер?	159	отец	167	Г	father	184	Г
үй түрлері	отау	Хансұлу отауына кірсе, Шеге теріс қарап жатып калыпты.	159	реалия жоқ	167	Т	реалия жоқ		Т
әлеуметтік-саяси	ақсақал	Елді көшіріп жүрген ақсақал, көксақалдарды еңкілдетіп мелиса ауданға айдады.	160	аксакал	168	ТТ	0 -		АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Шолақ белсенділер мен әпербақан өкілдердің асыра сілтеуінен талай ауылдар серіктіктерден шыға қашты.	160	аул	168	СР	0 -		АС
әлеуметтік-саяси	көксақал	Елді көшіріп жүрген ақсақал, көксақалдарды еңкілдетіп мелиса ауданға айдады.	160	старых и средних лет	168	Э	0 -		АС
уақыт	сәске түс	Сәске түс.	160	полдень	168	Г	0 -		АС
әлеуметтік-саяси	бай	Бай мен кедей теңгеріледі деді.	161	0	168	АС	0 -		АС
әлеуметтік-саяси	бай	18-ші жылы мына Ойыл жақта ірі байларды далада атып та тастады ғой.	161	0	168	АС	bay	186	ТТ
әлеуметтік-саяси	би	"Би" деген атақты берген де сол жұрт.	161	бий	169	ТТ	0 -		АС
мал шаруашылығы	қамшы	Қолында қамшы. Ұруы да мүмкін ғой.	161	камча	170	СР	whip	186	Б

жиһаз	қоржын	Иығында — қоржын. Қоржыны ауыр емес. Сырға байғұс асығыс-үсігіс, орамалға орап нан ба, бұның іш киімі ме, қоржынға бір	161	қоржун	170	ТТ	korzhun	186	ТТ
киім-кешек	шапан	Пахраддин үн-түнсіз, шапанын жүре киіп есікке беттеді.	161	чапан	170	СР	chapan	186	ТТ
киім-кешек	шапан	Ол жараны тек сендей жібек шапандылардың көз жастарымен жуса ғана жазылар.	161	чапан	171	СР	0 -		АС
әлеуметтік-саяси	би	Пахраддин би адам.	162	бий	171	ТЭ	0 -		АС
мал шаруашылығы	қамшы	Май бөксе неме жүргісі келмей қиқаңдап еді, қамшымен қақ маңдайдан тартты.	162	камча	171	СР	0 -		АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Соның арғы жағында қалған ауылды, Сырға байғұс бен қызын ойлап тұр.	163	аул	172	СР	aul	187	ТТ
өлшем	қадам	— Дұрыс, сөйт, інім! Ағаңның бір тілегін орында! — деп Пахраддин бес-алты қадам жерге барып, сабаны қалың ұйысқан	163	шаг	172	Г	pace	187	Г
үй жабдығы	төр	Тек есікті ашып төрде столды "құшақтап" отырған шүңкиген арық Апанасты көргенде ғана, көзі жарқ еткендей болды.	164	реалия жоқ	173	Т	реалия жоқ		Т
әлеуметтік-саяси	ауыл	Сөйтіп, қарашаның 29-ы күні сәске түсте жесір әйелдің көшіндей қиқиып Пахраддиннің шолақ көші ауылдан шеттеп шыға берді.	165	аул	175	СР	aul	190	ТТ
әлеуметтік-саяси	би	Би ағаны сыйлайтын жұртшылық қоштасып қалуға шыққан.	165	реалия жоқ	175	Т	реалия жоқ		Т
жалпы шаруашылық	көш	Сөйтіп, қарашаның 29-ы күні сәске түсте жесір әйелдің көшіндей қиқиып Пахраддиннің шолақ көші ауылдан шеттеп шыға берді.	165	кочевье	175	СР	nomad's group	190	Э
туыстық атаулар	бәйбіше	Сырға бәйбіше екі иығы бүлкілдеп үнсіз жас төкті.	166	байбише	176	ТТ	0 -		АС

мал шаруашылығы	жазы	Шойынқараның үстінен жазы, басынан нөқта түспегелі талай заман.	166	жазы - опора для вьюка	176	ТЭ		0 -	АС	
киім-кешек	жаулық	Жаулық ұшымен көзін сүрткіштеп тұрған Торқа кемпір шойнандап келіп "Тұз-дәміңді талай татып ек, тілім тисе кеше гөр!" деп	166	жаулық	175	ТТ		0 -	АС	
туыстық атаулар	көке	Қызы келіп "көкелеп" ботадай боздап құшақтағанда Пахраддиннің кең иығы дір-дір етті.	166	коке	176	ТТ	Кoke	190	ТТ	
жалпы шаруашылық	көш	Солай қарай бір шолақ көш барады.	166	кочевье	176	СР		0 -	АС	
мал шаруашылығы	қазық	Қазығын айналып балпаң-балпаң басқан Шойынқара қалып барады.	166		0	176	АС		0 -	АС
жалпы шаруашылық	қыстау	Үйір-үйір малменен, арқа толы жүкпенен соны ескі қыстау Самға тағы тартып келеді.	166	зимовье	176	Г		0 -	АС	
мал шаруашылығы	үйір	Үйір-үйір малменен, арқа толы жүкпенен соны ескі қыстау Самға тағы тартып келеді.	166	косяк	176	МА		0 -	АС	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауылдан шыққалы бері мына көкжиектен көкжиек асып жеттірмей қажытқан ұзақ жолдай тұңғыық бір ойдың теңізінде	167	реалия жоқ	177	Т		0 -	АС	
түйе	жарбай	Бақырауық жарбаймен қой соңында итіндеген Шеге ойын-оспаққа жоқ.	167	реалия жоқ	177	Т		0 -	АС	
туыстық атаулар	көке	Арашаламадың, көкемді!	167	отец	177	Г		0 -	АС	
туыстық атаулар	көке	Оу, мен тұрмақ көкеңді арашалауға Апанастың күші жетпеді емес пе?	167	реалия жоқ	177	Т		0 -	АС	
жалпы шаруашылық	қыстау	Шеге малшыларды қыстауларына қондырғаннан кейін ауылға қайтпақ.	167	реалия жоқ	177	Т		0 -	АС	

түйе	нар	Ай-қасқа! - деп, айқайлап жүгі ауыр нарды сабалап ызғытып бара жатады.	167	нар	177	ТТ		0 -	АС
түйе	нар	Жүрісі жайлы, шоқтығы биік атақты нарға бұт артысымен Ждақайдың көңілі көтерілді.	167	нар	177	ТТ		0 -	АС
түйе	нар	Біріміз - Пахраддиннің қызына, біріміз - нарына міндік пе?!	167	верблюда	177	Г		0 -	АС
жалпы шаруашылық	соғым	Соярлық соғым малдарынан өзгесін айдап, басы Шеге, Ждақай болып, малшылар - Қауқаш, Серікбай,	167	на забой	176	Э		0 -	АС
қаратпа сөз	баба	Уа, қайран бабам! Жатсың ба? - деп айқайлады анадайдан Ждақай лепіріп.	168	дед	177	Г	АС		Г
салт-дәстүр	бата	Бата оқымаймыз ба, түсіп?	168	помолиться	177	ГТ		0 -	АС
мал шаруашылығы	қамшы	Иесінің ұрыншақ мінезіне тәнті болған Шойынқара тұщы етіне ащы қамшы тиместен ытқып кетті.	168	камча	179	СР		0 -	АС
жиһаз	қоржын	Қоржында, әке-шешесінен жасырып салған екі шиша арағы бар еді.	168	коржун	177	ТТ		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	молда	Мен молда емеспін!	168	мулла	177	СР		0 -	АС
үй түрлері	күрке	Ждақай Рәш екеуі үнсіз жүріп әлгі ықтасынға кереге жайып күрке тікті.	169	шалаш	179	Г		0 -	АС
үй түрлері	күрке	Күрке тігілген жоқ!	169	шалаш	179	Г		0 -	АС
дін	құран	Ждақай кейін қарай әлгі "құран оқығыш" тақуасымақтарға қарай соқтырта жөнеді.	169	молящиеся	179	ГТ		0 -	АС

жалпы шаруашылық	арқан	Алға ұмтылғанда кеудеден арқан қиып "ыңқ" етті.	170	арқан	180	ТТ		0 -	АС
жалпы шаруашылық	арқан	Кендің арқанды сексеуілдің түбіріне шалып байлап екінші жағын Шойынқараның беліне шаңдыды.	170	арқан	180	ТТ		0 -	АС
жалпы шаруашылық	арқан	Кендір арқанды алып арбиған биік сексеуілдің төңірегін айналды.	170	арқан	180	ТТ		0 -	АС
мал шаруашылығы	дойыр	Шойынқара әлдене дегісі келгендей қамшыдан жасқаншақтап, бұрылып иесіне қарап еді, басына сақ етті дойырдың ұшы	170	свинчатка	180	КА		0 -	АС
мал шаруашылығы	дойыр	Дойырдың қорғасынды ұшы біресе қабақтан, біресе кеңсіріктен, біресе қарақұстан тиіп жатыр.	170	0	181	АС		0 -	АС
мал шаруашылығы	қамшы	Дүңкиіп жатқан нарды қамшымен тартып жіберді бөкседен.	170	камча	180	СР		0 -	АС
мал шаруашылығы	қамшы	Қамшы тиген оң көзін аша алмай мәңгіріп басын сілікті Шойынқара.	170	камча	180	СР		0 -	АС
мал шаруашылығы	қамшы	Өй, әкеңнің... - деп, ызадан жарылып кете жаздап қамшысын тағы көтерді Ждақай.	170	камча	180	СР		0 -	АС
мал шаруашылығы	қамшы	Шойынқара әлдене дегісі келгендей қамшыдан жасқаншақтап, бұрылып иесіне қарап еді, басына сақ етті дойырдың ұшы	170	камча	180	СР		0 -	АС
түйе	нар	Бір сексеуілді құлата алмайсың! Нар болғаның сенің! - деп Ждақай жынын шақырған бақсыдай зіркілдеп қамшының	170	нар	180	ТТ		0 -	АС
түйе	нар	Нар үлек ышқынып ыршып тұрды.	170	реалия жоқ	180	Т		0 -	АС
түйе	нар	Жарылған қабағынан аққан жылымшы қан нардың қамшы тиген көзіне құйылды.	170	реалия жоқ	181	Т		0 -	АС

түйе	нар	Нар азды-көпті ғұмырында зәбір көрсе тек осы екі аяқты пендеден ғана көретін.	170	реалия жоқ	181	T		0	-	AC	
метарсалия	нар	Бір сексеуілді құлата алмайсың! Нар болғаның сенің! - деп Ждақай жынын шақырған бақсыдай зіркілдеп қамшының астына алды Шойынқараны.	170	нар	180	K		0	0	AC	
киім-кешек	күпі	Нардың тісі қалың күпісінің бір ияғын алып қалыпты.	171	телогрейка	182	MA		0	-	AC	
мал шаруашылығы	қамшы	Қамшы тағы да тілді қара саннан.	171	камча	181	CP		0	-	AC	
түйе	нар	Жер опырылып, нардың артқы оң аяғы тілерсегіне шейін ойыққа кіріп кетті.	171	нар	181	TT		0	-	AC	
түйе	нар	"Аяғы сынды-ау нардың."	171		0	181	AC		0	-	AC
түйе	нар	Көзі жұмулы нарды өн-бойын өрт шалғандай бір сұрапыл ашу, ыза, дырау күш кернеді.	171	реалия жоқ	181	T		0	-	AC	
түйе	нар	Нар сұрапыл екпінін ірке алмай алға қарай ошарыла құлады.	171	реалия жоқ	181	T		0	-	AC	
түйе	нар	Нардың тісі қалың күпісінің бір ияғын алып қалыпты.	171	нар	182	TT		0	-	AC	
түйе	нар	Ернін тістеп үңіліп отыра бергені сол, ызалы нардың "аф!" дегенін бір-ақ есітті.	171	реалия жоқ	182	T		0	-	AC	
түйе	нар	Ждақай аяғы дір-дір еткен нарды айнала бергенде, көзі түйенің омырылып кеткен артқы жіліншегіне түсті.	171	реалия жоқ	182	T		0	-	AC	
түйе	нар	Нар қазір ырғып кеп шайнап тастайтын тәрізденді.	171	реалия жоқ	182	T		0	-	AC	

түйе	үлек	Бірақ үлек қумады.	171	реалия жоқ	182	Т	0	-	АС
уақыт	ымырт	Төңірегіне қараса ымырт қараңғысы үйіріле бастаған.	171	реалия жоқ	182	Т	0	-	АС
малшы	қойшы	Малдарын қыстаудың қасына жақындатқан қойшылар, түйешілер түстік ішуге үйге жиналған.	172	погонщик	183	Г	0	-	АС
жалпы шаруашылық	қыстау	Малдарын қыстаудың қасына жақындатқан қойшылар, түйешілер түстік ішуге үйге жиналған.	172	зимовье	183	Г	0	-	АС
түйе	нар	Нар мәрттікті... Бітті... - деді мойып қалған Ждақай.	172	нар	182	ТТ	0	-	АС
түйе	нар	Обал-ай... - десіп, Рәш пен Серікбай нарды айналды.	172	реалия жоқ	182	Т	0	-	АС
ыдыс	табақ	Кеше сойылған Шойынқараның өркеш майы дірілдеген үйме табақ ет ортаға келгенде, сырттан Бәрібісар абалады.	172	блюдо	183	Г	0	-	АС
малшы	түйеші	Малдарын қыстаудың қасына жақындатқан қойшылар, түйешілер түстік ішуге үйге жиналған.	172	погонщик	183	Г	0	-	АС
үй жабдығы	кереге	Кісінің көзі керегеге ілулі тұрған ескі мылтыққа түсті.	173	стена	183	Г	0	-	АС
киім-кешек	құлақшын	Бет-аузын жүн басқан, құлақшыны да түрүлі, бәтшағардың түсі өрт сөндіргендей суық.	173	ушанка	183	Б	0	-	АС
киім-кешек	саптама етік	Аяғында саптама етік.	173	сапоги-саптама со вдетыми в них войлочными	183	ТЭ	0	-	АС
киім-кешек	тон	Үстінде томар бояулы ескі тон.	173	шуба	183	Б	0	-	АС

әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл арасында беделі одан сайын өсе түсті Шөкеңнің.	174	аул	185	CP		0 -	AC
ас	айран	Сырлы тостағаннан сыздықтатып айран жұтқан Сұржекей бұның кіргенін көзі шалса да айылын жимады.	175	айран	186	TT	The boss was leisurely slurping ayran from a painted tostagan, clearly	192	TC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Бір қызыл көйлекті қыз бала ауылдан шығып бұларға қарай тұра жүгірді.	175	реалия жоқ	185	T	aul	192	TT
әлеуметтік-саяси	ауыл	Сөйткенше, назары сырғақтап барып боз төбенің күнгейін ала шоғырланған алақандай аулына тоқтады.	175	реалия жоқ	185	T		0 -	AC
ыдыс	тостаған	Сырлы тостағаннан сыздықтатып айран жұтқан Сұржекей бұның кіргенін көзі шалса да айылын жимады.	175	тостаган	186	TT	tostagan (A tostagan is a wooden cup.)	192	TC
үй жабдығы	төр	Бірден көзі төр алдында құс көпшікгі шынтақтап шалжиып жатқан нәшәндік мелиса Сұржекейге түсті.	175	гостевое место	186	Э	guest's place	192	Э
ас	айран	Сұржекей әдейі сол ауыр күйді соза түсіп, тостағанды кейін асықпай ысырып дастарқанның шетін қайырды.	176	айран	186	TT	And deliberately aggravating the situation with his silence, he took his	193	TT
жиһаз	дастарқан	Сұржекей әдейі сол ауыр күйді соза түсіп, тостағанды кейін асықпай ысырып дастарқанның шетін қайырды.	176	дастархан	186	TT	dastarkhan	193	TT
салт-дәстүр	жасау	Қасындағы теңнің де аузын шешті. Бір қалы кілем мен текемет бар еді онда. Бойжетіп қалған Балжанның жасауы еді,	176	приданое	187	MA	dowry	194	MA
жиһаз	кебеже	Алдымен қара кебежені ашты. Кездеме, мата, киім-кешектен өзге нәрсе шықпады қара кебежеден.	176	ларь	187	MA	chest	194	Г
жиһаз	кебеже	Алдымен қара кебежені ашты. Кездеме, мата, киім-кешектен өзге нәрсе шықпады қара кебежеден.	176	реалия жоқ	187	T	реалия жоқ	194	T
жиһаз	кебеже	— Апа, ендеше кебеже, тендердің аузын ашыңыз! — деді Қозбағар желкесін сипап.	176	сундук	187	ФА	trunk	194	Г

жиһаз	кебеже	— О, жазған Құдай, тағы не таптық?! — деп, Жайбасқан кебеже, теңдердің үстіндегі көрпелерді лақтыра бастады.	176	сундук	187	ФА	trunk	194	Г
жиһаз	киіз	Енді сыртын өрнектеп ақ киізбен қаптаған жалғыз темір сандық қалды ашылмаған.	176	кошма	187	Б	koshma	194	ТТ
жиһаз	сандық	Енді сыртын өрнектеп ақ киізбен қаптаған жалғыз темір сандық қалды ашылмаған.	176	сундук	187	СР	trunk	194	Г
жиһаз	текемет	Қасындағы теңнің де аузын шешті. Бір қалы кілем мен текемет бар еді онда. Бойжетіп қалған Балжанның жасауы еді,	176	текемет	187	ТТ	tekemet (Tekhemet is a traditional Kazakh textile made by pressing felt of	194	ТС
ыдыс	тостаған	Сұржекей әдейі сол ауыр күйді соза түсіп, тостағанды кейін асықпай ысырып дастарқанның шетін қайырды.	176	тостаған	186	ТТ	tostagan	193	ТТ
ас	шұбат	Шұбат құйып отырған шешесі жалтақтап екеуінің бетіне қарады.	176	шубат	186	ТТ	Jaybaskan, ladling out the shubat, shyly glanced at both of them. (Shubat is	193	ТС
киім-кешек	бешпет	Бірақ бұйрықтың аты бұйрық, сандықтың бетінде жатқан Хансұлудың жаз киетін қос етек ақ көйлегінен бастап, орамал, бешпет,	177	бешмет	188	СР	beshmets (The beshmet is a tunic common to Turkic peoples.)	195	ТС
киім-кешек	камзол	Бірақ бұйрықтың аты бұйрық, сандықтың бетінде жатқан Хансұлудың жаз киетін қос етек ақ көйлегінен бастап, орамал, бешпет,	177	камзол	188	СР	vest	195	Г
қаратпа сөз	келін	Келін, кел, сандығыңды ашшы! Мына жұрттың бір іздегені бар көрінеді! — деді Жайбасқан дауысы қобалжып.	177	милая	187	КА	dear	194	КА
жиһаз	сандық	Екі көзі — сандықта. Кенет Қозбағар сандықтың түбінен кішкене, алтын жалатқан ағаш сандықшаны суырып алды.	177	сундук	187	СР	trunk	195	Г
жиһаз	сандық	— Ана сандықты неге ашпайсыз! — деді Сұржекей, қоңыз мұрты жыбыр етіп, аузын томпайтып.	177	сундук	188	СР	trunk	194	Г
жиһаз	сандық	— Кілтін әкел сандықтың! — деді Шеге шырт ашуланып.	177	сундук	188	СР	trunk	194	Г

жиһаз	сандық	Жайбасқан әшекейлі ақ киізбен қапталған сандықтың кілтін тетікке сала алмай: — Ит жегірі! — деп сілкіп, түйгіштеп әрең ашты	177	сундук	188	CP	trunk	195	Г
жиһаз	сандықша	— Бері әкел! — деді. Қозбағардың қолындағы сандықшаны өзі алды.	177	ларец	188	MA	box	195	Г
жиһаз	сандықша	Екі көзі — сандықта. Кенет Қозбағар сандықтың түбінен кішкене, алтын жалатқан ағаш сандықшаны суырып алды.	177	ларец	188	MA	box	195	Г
жиһаз	текемет	Бірақ бұйрықтың аты бұйрық, сандықтың бетінде жатқан Хансұлудың жаз киетін қос етек ақ көйлегінен бастап, орамал, бешпет,	177	кошма	188	Г	koshma	195	ТТ
әшекей	шашбау	Шашбауынан кілтті шешіп алып енесіне берді.	177	шолпы	188	ФА	sholpi	194	ТТ
әшекей	шолпы	Сонда ғана Хансұлу селк етіп ес жиғандай арқасында жатқан шолпысын бір ырғап алдына түсірді.	177	коса	188	КА	braid	194	КА
қаратпа сөз	аға	— Ініңіздің жазығы жоқ, аға! — деп без-без етіп бетін басып отыра қалды Хансұлу.	178	ага	189	ТТ	aga	196	ТТ
ас	айран	Шешесінің "Айран іш, ең болмаса!" деп бәйек болғанына қарамады.	178	айран	189	ТТ	His mother bustled about, drink some ayran, she said, but ayran was the last thing	196	ТТ
жалпы шаруашылық	арба	Арбаға жегілген қос айғыр ауыздығын сүзіп дүсірлей жөнелді, "Жаңа жол" аулының балашағасы, кемпір-семпірі түгел сыртта.	178	бричка	189	МА	реалия жоқ		Т
әлеуметтік-саяси	ауыл	Арбаға жегілген қос айғыр ауыздығын сүзіп дүсірлей жөнелді, "Жаңа жол" аулының балашағасы, кемпір-семпірі түгел сыртта.	178	реалия жоқ	189	Т	реалия жоқ		Т
жиһаз	сандықша	Сандықшаның быт-шыты шықты.	178	сундучок	188	CP	box	195	КА
жиһаз	сандықша	Содан кейін сандықшаны басына көтерді де, жерге тартып ұрды.	178	ларец	188	МА		0 -	АС

жиһаз	сандықша	Сұржекей сандықшаны құлағына тақап сілікті.	178	ларец	188	МА	0 -	АС	
жиһаз	текемет	Текемет үстінде асыл тасты күміс алқалар, алтын, күміс білезіктер, сақина, жүзіктер, мойынға тағатын толып жатқан моншақтар,	178	кошма	188	Г	koshma	195	ТТ
жиһаз	текемет	Қозбағар бастығының айтуымен текемет үстінде шашылып жатқан әлгі асыл бұйымдарды жинап теріп, былғары сөмкеге	178	кошма	189	Г	koshma	196	ТТ
туыстық атаулар	бажа	"Соңғылықта таптық пердесін ашқан Бұлыш бандиттің, сөйтіп, бажасы болды" депті, Бұлыштың өлген әйелі Әйтиштің Пахраддинге	179	родич	190	Г	brother-in-law	197	Г
киім-кешек	бөрік	Шеге бөркін стол үстіне қойып арыздың әрбір өрпіне үңілді.	179	реалия жоқ	189	Т	hat	197	Г
туыстық атаулар	бажа	Бұлышпен бажа екенін өтірік пе? - деді Сұранышов.	181	свояк	192	МА	0 -	АС	
уақыт	кіші бесін	Кіші бесінге еңкейген мұнарт Күн.	181	вечер	192	Г	the sunset hour	202	Э
туыстық атаулар	қайынбике	Бұлыштың маған қайынбике болып келетін ол әйелі баяғыда өлген.	181	реалия жоқ	192	Т	0 -	АС	
жиһаз	сандық	Милиция келіп сандықты ашқанда ғана көрдім.	182	реалия жоқ	193	Т	реалия жоқ		Т
әлеуметтік-саяси	ауыл	Мелиса еңкілдетіп айдап бара жатқанда бұлар бүкіл ауыл боп сыртынан қарап тұрып еді-ау.	185	аул	195	СР	aul	202	ТТ
киім-кешек	бөрік	Қос қолдап бөркін мыжғылап сопайып тұрған Шегенің жүзі ду-ду жанды.	185	шапка	195	Г	hat	202	Г
ру	адай	Адайдың ақкөз жігіттері аясын ба, Бұқарбайды мес қылып сабайды да, атына теріс мінгізіп келген жағына қарай айдап	187	род адай	197	ТЭ	реалия жоқ		Т

ру	адай	Доңызтаудағы бір адай ауылына барып Бұқарбай ішіп алып қас масқара болыпты деп естіген.	187	реалия жоқ	197	Т	реалия жоқ		Т
әлеуметтік-саяси	ауыл	Доңызтаудағы бір адай ауылына барып Бұқарбай ішіп алып қас масқара болыпты деп естіген.	187	аул	197	СР	0 -	АС	
киім-кешек	күпі	Жалаң етіне сырма күпі киген екен.	187	стеганка	196	МА	quilt jacket	204	МА
метареалия	атына теріс мінгізу	Адайдың ақкөз жігіттері аясын ба, Бұқарбайды мес қылып сабайды да, атына теріс мінгізіп келген жағына қарай айдап	187	Позорнейший для джигита удел	197	Д	0	0	АС
киім-кешек	бөрік	Шеге терезеге бұрылса бөркі жыпырайып әйнектен ішке үңіле қарап әкесі тұр.	188	малахай	197	ФА	malakhay	205	ТТ
түйе	жарбай	Аулада бақырауық жарбай тұр, торанғылға байлаулы.	188	0	197	АС	0 -	АС	
түйе	жарбай	Көп ұзамай әкесі бақырауық жарбайының беліне қайта отырды.	188	крикун-верблюд	197	Г	0 -	АС	
түйе	жарбай	Шәкең астындағы бақырауық жарбайдан өзге мал біткенді осы екі айдың ішінде сатты, сауды, әйтеуір жоқ қылды.	188	крикун-верблюд	198	Г	0 -	АС	
мал шаруашылығы	жілік	Тіпті, жылы қабақ бермеген Сұржекейдің үйіне де өзі жоқта қысқы соғымнан қалған екі жілік ет апарып тастады.	188	часть	198	КА	0 -	АС	
салт-дәстүр	садақа	"Қарақтарым, етсіз отырмаңдар! Баламның жолына садаға!" деп.	188	пусть господь бог облегчит участь моего сына	198	Э	0 -	Э	
жалпы шаруашылық	соғым	Тіпті, жылы қабақ бермеген Сұржекейдің үйіне де өзі жоқта қысқы соғымнан қалған екі жілік ет апарып тастады.	188	зимний забой	198	Э	0 -	АС	
уақыт	ымырт	Ымырт үйіріліпті сыртта.	188	вечерняя мгла	197	Г	twilight	205	Г

метареалия	садақа	"Қарақтарым, етсіз отырмандар! Баламның жолына садаға!" деп.	188	пусть господь бог облегчит участь моего сына	198	Ф		0	0	AC	
түйе	жарбай	Жарбайын бақыртып-шақыртып ауладаға тораңғылдың қасына шөгеріп жатты.	189	верблюд	198	Г		0	-	AC	
туыстық атаулар	көке	Көкем бүгін кешке келуге тиіс... - деді аздасын.	189	отец	198	Г		0	-	AC	
туыстық атаулар	көке	Көкесі күн батпай тұрып-ақ жетті.	189	отец	198	Г		0	-	AC	
туыстық атаулар	нағашы	Мінезі нағашыларына тартып кеткен бе, білмеймін, жатқан бір жайсаң, әйтеуір...	189	материн род	199	Э		0	-	AC	
метареалия уақыт	сүйінші	— Ал, сүйінші! — деді көкесі. — Келін босанды.	189	суюнши, потребовал подарка за радостную весть	199	Д	Syuinshi (Syuinsh is a kind of sweet, and it is the custom of the Kazakhs to		205	Д	
әлеуметтік-саяси	алагеуім	Түн қараңғысы сұйылып алагеуім тарта бастаған шама.	190	время суток, когда становится мало- мальски видимой	199	Э	The time of day had come when the night darkness was waning and the area		206	Э	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Содан, Шәкең бақырауық жарбайдың бөліне отырып ауылға қайта шапты.	190	аул	199	CP	aul		206	TT	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауылға қайт!	190	реалия жоқ	199	T	home		206	KA	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ай нұрын ұрымтал құм қойнауада ұйқыға бөккен бір қауым ауылға құйып тұр.	190	аул	200	CP	aul		207	TT	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ұйқыдағы ауылды, ұйқыдағы жалпақ әлемді жалғыз күзеткен сақшыдай шошайып төбе басында, Ай астында тұр.	190	аул	200	CP	aul		207	TT	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл бой тасалап қазаншұңқырға қонған.	190		0	200	AC		0	-	AC

түйе	жарбай	Содан, Шәкең бақырауық жарбайдың бөліне отырып ауылға қайта шапты.	190	реалия жоқ	199	T	grumpy camel	206	Г
мал шаруашылығы	желі	Желіде күйіс қайырып, дуадақтай теңкиген түйелер.	190	привязь	200	Г	0 -	AC	
үй жабдығы	ірге	Үй іргелерінде қарауытып теңбілденіп шоғырланып қой-ешкілер жатыр.	190	стена	200	Г	0 -	AC	
қаратпа сөз	көке	Жоқ, көке! - деді Шеге.	190	коке	199	ТТ	Koke	206	ТТ
қаратпа сөз	көке	Көке! - деді.	190	коке	199	ТТ	Koke	206	ТТ
киім-кешек	шапан	Бұл жалғыз жан кең иығына жібек шапанын желбегей жамылған көкірегі қаяулы Пахраддин еді.	190	чапан	200	CP	chapan	207	ТТ
әлеуметтік-саяси	ақсақал	"Енді не істейміз?" деп ауыл ақсақалдары дағдарып отырғанда, ақ түйесін желдіртіп қыс алдында Өмударияны жағалап жер іздеп	191	аксакал	201	ТТ	aksakal	207	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	"Енді не істейміз?" деп ауыл ақсақалдары дағдарып отырғанда, ақ түйесін желдіртіп қыс алдында Өмударияны жағалап жер іздеп	191	аул	201	CP	aul	207	ТТ
әлеуметтік-саяси	бай	Байы, кедейі, орташасы түгел қатар деңгейленіп қолды жұқартқан еді.	191	0	200	AC	0 -	AC	
дін	Құран	Садағаң кетейің, мұсылманның аты мұсылман ғой, ауыздарында - дұғасы, қолдарында - Құраны, көшіп-қонған осы қазақ	191	Коран	201	ТТ	0 -	AC	
ру	адай	Аз сөйлеп көп тыңдай отырып әлім, адай, табын - үш атаның баласы түгел бір пәтуға келгенше әліптің артын бақты.	192	три рода-алим, адай, табун	202	ТЭ	реалия жоқ		T
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл алды құмсақ төбе үстіне Лабақ ахун бастаған кәрия ер-азаматтарды жинады.	192	аул	202	CP	0 -	AC	

әлеуметтік-саяси	ауыл	Мынау ойдан-қырдан құралған құрама ауыл ертең бір іске бел буған шақта жағама жармаса кетпесін деп, алдымен тағы да	192	аул	202	CP		0 -	AC
әлеуметтік-саяси	би	Оқыған, тоқығаны бар, заманында би болып алдынан топ таратқан көзі ашық, көкірегі ояу ел азаматы Пахраддиннің аузына қарады	192	бий	201	TT	biy		208 TT
әлеуметтік-саяси	би	Би ағаң айтсын! Би ағаны тыңдайық! - десті.	192	би-ага	202	TT	biy-aga		208 TT
ру	әлім	Аз сөйлеп көп тыңдай отырып әлім, адай, табын - үш атаның баласы түгел бір пәтуаға келгенше әліптің артын бақты.	192	три рода-алим, адай, табун	202	ТЭ	реалия жоқ		T
наным-сенім, мифология	жерұйық	Малын бағып, отын жағып, тек жатқан елді көз алдына келтіргенде шаруа ауылға Ауған жері бейне бір Асан Қайғы іздеген	192	как сказочная страна Жер Уюк, которую	201	ТЭ		0 -	AC
ру	табын	Аз сөйлеп көп тыңдай отырып әлім, адай, табын - үш атаның баласы түгел бір пәтуаға келгенше әліптің артын бақты.	192	три рода-алим, адай, табун	202	ТЭ	реалия жоқ		T
салт-дәстүр	шежіре	Өзі соңғы төрт-бес жылдан бері жинап-теріп жазып жүрген шежірелеріне үңілді.	192	родословная кочевников	201	Э	ancestral trees of the nomads		208 Э
салт-дәстүр	шежіре	Шежіре дәптерлерін жинап, қара қалтаға салып кереге басына іліп қойды.	192	родословная	202	Г		0 -	AC
метареалия	Асан Қайғы	Малын бағып, отын жағып, тек жатқан елді көз алдына келтіргенде шаруа ауылға Ауған жері бейне бір Асан Қайғы іздеген	192	как сказочная страна Жер Уюк, которую	201	Ф		0	0 AC
жиһаз	бесік	Хансұлу тұншығып жылап та жіберді, бесікке маңдайын сүйеп.	193	колыбель	203	MA	crib		210 Г
жиһаз	бесік	Бесікке сүйене отырып баласын емізді.	193	колыбельная	203	MA	crib		209 Г
туыстық атаулар	бәйбіше	— Сұлужан! ... — деді Сырға бәйбіше шымылдықтың бұрышын ысырып.	193	реалия жоқ	203	T	реалия жоқ		209 T

үй жабдығы	сықырлауық есік	Ай сәулесі сықырлауық есіктің саңылауынан, түрүлі босағадан үй ішіне еніп тұр.	193		0	202	AC	creaking doors	209	K
жиһаз	шымылдық	— Сұлужан! ... — деді Сырға бәйбіше шымылдықтың бұрышын ысырып.	193	занавес		203	Г	curtain	209	Г
метареалия	бет сипау	— Аумин! — деп, ақ сақалды, ақ шашты аққудай Лабақ ахун бет сипады.	193	Ауминь! - благословил решение		202	K	“Amen!” the white-bearded Labak-akhun blessed his decision and ran his palms	209	K
метареалия	бет сипау	— Аумин! — деп, гу ете түскен жұрт бет сипап ниет етіп сөз байласты.	193	Ауминь! -гулко отозвалось по рядом. Люди так же		202	K	“Amen!” people echoed through the rows. The rubbed their palms across	209	K
метареалия	ақсарсарбас шалу	— Ал ағайын... онда ақсарбасты шалуға керек... Құдай жолына, боз ала таңнан! — деді.	193	бело-рыжая овца		202	K	white and red sheep	209	K
дін	азан	Таң астынан Лабақ ахунның азан шақырған әуезді үні шарықтады.	194	напевный голос		203	KA	intoning prayers	210	Г
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл алдындағы құм төбенің үстінде шошайып біреу отыр.	194	реалия жоқ		203	T	aul	210	TT
әлеуметтік-саяси	ауыл	Құмандарын ұстап сыртқа шыққан бірлі-жарым шалдар қараң-құраң көрінеді.	194	аул		203	CP		0 -	AC
жиһаз	бесік	Қасындағы бесікке ауық-ауық еңкейіп қояды.	194	колыбель		204	MA		0 -	AC
жиһаз	бесік	Бесіктегі - Хансұлудың бөпесі.	194	реалия жоқ		204	T		0 -	AC
туыстық атаулар	бәйбіше	— Әй! — деді, бұл сөзін бәйбішесіне арнағаны еді.	194	жена		203	Г	wife	210	Г
туыстық атаулар	бәйбіше	Көш бастаған сандық бас, салпы ерін қызыл нар үстінде - Сырға бәйбіше.	194	байбише		204	TT		0 -	AC

киім-кешек	жаулық	Жез қоңыраулары күңгірлеп маң-маң басқан нар түйелердің үстінде ақ жаулықтары кекірейген кемпірлер.	194	жаулык	204	ТТ	jaulyks	211	ТТ
жалпы шаруашылық	көш	Көкжиектен бас жарып Күн көрінгенде ауыл көші де тізіліп қоңыраулатып ойпаңнан шыға берді.	194	кочевье	204	СР	0 -	AC	
ыдыс	құман	Құмандарын ұстап сыртқа шыққан бірлі-жарым шалдар қараң-құраң көрінеді.	194	кумган	203	СР	pitcher	210	Г
түйе	нар	Көш бастаған сандық бас, салпы ерін қызыл нар үстінде - Сырға бәйбіше.	194	верблюд-нар	204	ТЭ	0 -	AC	
түйе	нар	Жез қоңыраулары күңгірлеп маң-маң басқан нар түйелердің үстінде ақ жаулықтары кекірейген кемпірлер.	194	верблюд	204	Г	nar camel	211	ТЭ
түйе	нар	Одан кейінгі нар үстінде қоршау ортасында отырған қауқиған қара кемпір - Дәу апа.	194	реалия жоқ	204	Т	0 -	AC	
киім-кешек	сәлде	"Кім?" деп қараса, басында ақ сәлдесі таңға қарап жүгініп отырған Лабақ ахун!	194	чалма	203	СР	0 -	AC	
киім-кешек	түрме	Белін қызыл түрмемен шарт буған.	194	кушак	204	МА	0 -	AC	
мал шаруашылығы	арқандалған	Ауылдың арқа тұсындағы раңды, селеулі сайға арқандалған жылқы малдар ғана анда-санда пысқырынып жайылады.	195	спутанный	204	Г	hobbled	211	Г
әлеуметтік-саяси	ауыл	Жүктерін жайратып тастап ас-суларын ішкеннен кейін ауыл шырт ұйқы құшағына енген.	195	люди	204	КА	people	211	КА
әлеуметтік-саяси	ауыл	"Жалғыз жүріп жол тапқанша, ауылыңмен адас" деп, Айтудың құмына ойдан, қырдан жиналып жатқан осы ауылдың үстіне	195	аул	205	СР	aul	211	ТТ
мал шаруашылығы	желі	Желіде жатқан түйелер өре үркіп, екі-үш атты кісінің алдында шоғырланып жөңкіп барады.	195	поодаль	205	КА	tied up	212	ГГТ

жалпы шаруашылық	аса таяқ	Үстінде — боз шапаны, басында — ақ сәлдесі, қолында — асатаяғы, аузында — дұғасы, тұс-тұстан жауған оқтың ортасында	196	посох	206	Г	staff	212	Г
жалпы шаруашылық	аса таяқ	Шал аса таяғын көтеріп шолтаң еткізді.	196	посох	206	Г	staff	213	Г
әлеуметтік-саяси	ауыл	Сайға түсіп кеткен ауылдың жаман-жәутік еркектері енді қайырылып жата қалып жауға қарсы мылтық ата бастапты.	196	реалия жоқ	206	Т	реалия жоқ		Т
әлеуметтік-саяси	би	— Аттар қайда, Би аға! Атқа жүгіріңіз! Ат керек! — деді Бұлыш түйені айдап бара жатқан екінші атты кісіні нысанаға ала беріп.	196	би-ага	205	ТТ	biy-aga	212	ТТ
әлеуметтік-саяси	би	— Ат жоқ! Ойбай, аттар жоқ! Би аға, ойбай, аттарды айдап кетіпті.	196	би-ага	206	ТТ	biy-aga	213	ТТ
киім-кешек	бөрік	Қоралы түйені қуалап ызғып шауып жүрген бір шөгерме бөріктіні аттан ұшырып түсірді.	196	реалия жоқ	205	Т	borik	212	ТТ
киім-кешек	сәлде	Үстінде — боз шапаны, басында — ақ сәлдесі, қолында — асатаяғы, аузында — дұғасы, тұс-тұстан жауған оқтың ортасында	196	чалма	206	СР	chalma	212	ТТ
киім-кешек	шапан	Үстінде — боз шапаны, басында — ақ сәлдесі, қолында — асатаяғы, аузында — дұғасы, тұс-тұстан жауған оқтың ортасында	196	чапан	206	СР	chapan	212	ТТ
киім-кешек	шекпен	Жеңіл шекпенді жалаң бас, жалаң аяқ Бұлыш қараңғыға сүңги жүгіріп барып ербиген бір бұта тасасынан жауға қарап мылтық атты.	196	реалия жоқ	205	Т	chekpen	212	ТТ
киім-кешек	жаулық	Жаулығы қолында, антұрғанның жүйрігін, шашы жайылып, балтыры жарқылдап зымғап келеді.	197	жаулық	207	ТТ	handkerchief	214	КА
өлшем	құлаштау	Өзберген "Өкеңнің!.." деп, бесатардың дүмімен құлаштап сілтеді.	197	замахиваться	206	Г	waving the rifle	213	Г
әлеуметтік-саяси	ауыл	Улап-шулап қатын-қалаш, ауыл жұрты жетті топырлап.	198	аул	207	СР	aul	215	ТТ

әлеуметтік-саяси	ауыл	Бұлышты түс қайта ауылдың құбыла жағындағы дүзгенді төбе үстіне апарып жалғыз жерледі.	198	реалия жоқ	208	T	реалия жоқ		T
түйе	нар	Ауылдың айбаты мен сәніндей нарлар жоқ. Аттар да жоқ.	198	верблюд-нар	208	TЭ	nar camel	215	TЭ
киім-кешек	шапан	— Боздағым-ай! Боздағым! — деп күңіренген Пахраддин көз жасы бұршақтай жүріп Бұлыштың денесін аударып шалқасынан	198	чапан	207	CP	chapan	215	TT
үй түрлері	ақ боз үй	Кешкісін ауылдың бас көтерген бес-он ақсақал-қарасақалы Пахраддиннің ақ боз үйінің көлеңкесіне кең текемет жайдырып	199	белая юрта	208	K	white yurt	216	K
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл ойламаған жерден жауға шабылып, көлік, малдан айрылғаннан кейін ендігі жердегі тірлік жоспары да күрт өзгерді.	199	аул	208	CP	aul	216	TT
әлеуметтік-саяси	ауыл	Бұлыш өлімі күллі ауылдың қабырғасын қайыстырып, сансыратып жіберді.	199	аул	208	CP	aul	215	TT
әлеуметтік-саяси	ауыл	Кешкісін ауылдың бас көтерген бес-он ақсақал-қарасақалы Пахраддиннің ақ боз үйінің көлеңкесіне кең текемет жайдырып	199	аульные аксакалы	208	ГТ	aul	216	TT
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауылдың кешегі бет алысы — алыс Ауғанстанға әзір көшпейтіні енді балаға шейін аян болды.	199	реалия жоқ	208	T	реалия жоқ		T
үй жабдығы	кереге	Дәу апа күңіреніп жүріп шұңкиген шұрық тесік үйінің керегесін керді.	199	взяться за юрту	208	Г	yurt	216	Г
үй жабдығы	кереге	Содан жылап-сықтау азайып, жұрт жүктерін жайратып шешіп, кереге жаятын орын тегістеп, шаңырақ көтеріп, абыр-сабыр	199	реалия жоқ	208	T	kereg	216	TT
дін	құбыла	Төрт-бес жігіт ауылдың құбыла жағынан Бұлыштың көрін қазып жатқанда, бір топ кісі сайланып шығып, сай табаннан құдық қазып	199	реалия жоқ	208	T	реалия жоқ		T
дін	таспиқ	Бұл кеңестің тұсында Лабақ ахун көзін тарс жұмып басы салбырап, ерні күбірлеп, тасфиқ санап, бейтарап отырды.	199	четки	209	MA	beads	216	Г

жиһаз	текемет	Кешкісін ауылдың бас көтерген бес-он ақсақал-қарасақалы Пахраддиннің ақ боз үйінің көлеңкесіне кең текемет жайдырып	199	войлочный текемет	208	ТЭ	tekemet	216	ТТ	
үй жабдығы	уық	Ағайын-туыс жиылып қара жамылған кәрі анаға көмектесіп шаңырағын көтерісіп уықтарын байлап беріп жатты.	199	уық	208	ТТ	uyk	216	ТТ	
үй жабдығы	шаңырақ	Ағайын-туыс жиылып қара жамылған кәрі анаға көмектесіп шаңырағын көтерісіп уықтарын байлап беріп жатты.	199	шанырак	208	ТТ	shanyrak	216	ТТ	
үй жабдығы	шаңырақ	Содан жылап-сықтау азайып, жұрт жүктерін жайратып шешіп, кереге жаятын орын тегістеп, шаңырақ көтеріп, абыр-сабыр	199	реалия жоқ	208	Т	shanyraks	216	ТТ	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Тек жеті сайын сексеуіл тиеп осы ауылдың түйелі керуені ғана сағымға сіңіп көкжиек асып бара жатады.	200		0	209	AC	aul	217	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Бұларда, құм ішінде ұмыт қалған жалғыз ауылда тірі жанның шаруасы жоқтай.	200		0	209	AC	0 -	AC	
түйе	жарбай	Қалашылардың соңын ала баяғы бақырауық жарбайымен атасы келеді.	200	реалия жоқ	210	Т	реалия жоқ	217	Т	
салт-дәстүр	жоқтау	Дәу апа боздап біраз жоқтау айтты.	200	причитать	210	Г	lamented	217	Г	
туыстық атаулар	көке	Қызыл нардың үстінде көкесі — Пахраддин.	200		0	209	AC	реалия жоқ	217	Т
туыстық атаулар	қайнаға	— Көтек, анау артқы түйенің үстіндегі кісі шырылдауық қайнағаға ұқсайды ғой!	200	реалия жоқ	209	Т	реалия жоқ	217	Т	
түйе	нар	Қызыл нардың үстінде көкесі — Пахраддин.	200		0	209	AC	nar	217	ТТ
жалпы шаруашылық	тезек	"Қолыңда қапшығы бар, мана бір әзірде тезек теруге кеткен" десті қатындар.	200	кизяк	210	CP	dung	217	Г	

метареалия	бет сипау	Шалдар қуран оқып, бет сипасты.	200	Старики пропели Коран, провели традиционно	210	Ф	The old men chanted from the Koran, passing their palms over their faces in the	217	Ф
қаратпа сөз	айналайын	Атасы төрде Түгелханды алдына алып басынан емірене иіскеп малдас құрып отыр екен,— Отыр, айналайын! — деді. — Аман	201	милая	210	Г	dear	217	Г
қаратпа сөз	айналайын	Атасы төрде Түгелханды алдына алып басынан емірене иіскеп малдас құрып отыр екен,— Отыр, айналайын! — деді. — Аман	201	милая	210	Г	dear	218	Г
үй жабдығы	босаға	— Құда, Шегеден не хабар бар? — деген шешесінің үні естілді. Хансұлу жүгіре басып кеп босағаға құлақ түре қалған.	201	приникать к юрте	210	Г	to the yurt	218	Г
түйе	жарбай	Анау тұрған жаман жарбай ма? Ендеше, жалғыз сол, біздің үйде мал атаулыдан қалған.	201	крикун	211	КА	grumbler	219	КА
қаратпа сөз	келін	Осы арада атасы: — Келін! Ау, келін, қайдасың? — деп дауыстады үйден.	201	келин	210	ТТ	kelin	218	ТТ
қаратпа сөз	құда	— Құда, Шегеден не хабар бар? — деген шешесінің үні естілді. Хансұлу жүгіре басып кеп босағаға құлақ түре қалған.	201	сват	210	Б	brother	217	КА
үй жабдығы	төр	Атасы төрде Түгелханды алдына алып басынан емірене иіскеп малдас құрып отыр екен,— Отыр, айналайын! — деді. — Аман	201	почетное место	210	Э	place of honor	218	Э
әлеуметтік-саяси	ауыл	Сонау Қыр үстіндегі Қарымбеттің сорынан Қоңыраттың базарына есекпен тұз тасуды кәсіп еткен ауыл еркектері үй жүзін, бала-	203	аул	212	СР	реалия жоқ		Т
жиһаз	дастарқан	Дастарқан басында да көбінесе төмен қарап, ұйқылы-оюу кісідей тұнжырайды да отырады.	203	дастархан	212	ТТ	0 -		АС
қаратпа сөз	құда	- Құда! Шойынқарадан не хабар?- деді Пахраддин үні бәсең, сақтықпен.	203	0	211	АС	Son	221	КА
уақыт	құлқын сәрі	Ертесіне Шәріп құлқын сәріден бақырауық жарбайының беліне отырып елге қайта жүріп кетті.	203	спозаранок	212	МА	early in the morning	221	Э

салт-дәстүр	сәлемдеме	Алыста жүрген ер-азаматтарының хабарын естіп, азын-аулық қант, шай, бидай, тары сияқты сәлемдемелерін алып, қатын-қалаш	203	гостинцы	212	MA		0 -	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ұйтқыған желмен бірге қосыла шауып мына дәрменсіз ауылды аралап небір қорқау құбыжықтар жүйткітіндей. Жиналып келіп	204	аул	213	CP	aul	222	TT
әлеуметтік-саяси	бай	Колхозға барсаң, тізімге тұрасың, тізімге тұрғаннан кейін бірің бай, бірің кедей, бірің молда, бірің құлақ, бірің контр болып	204		0	212 AC		0 -	AC
үй жабдығы	ірге	Сөйткенше, ірге жақ дүсірлеп қоя бергені.	204	стена	213	Г	wall	222	Г
үй жабдығы	ірге	Ұйтқыған желмен бірге қосыла шауып мына дәрменсіз ауылды аралап небір қорқау құбыжықтар жүйткітіндей. Жиналып келіп	204	к юрте	213	Г	реалия жоқ		Г
қаратпа сөз	қайнаға	— Қайнаға-ау, не ойлағаныңыз бар? Бір тіршілік жасау керек шығар.	204	святой человек	213	KA	Kaynaga	222	TT
әлеуметтік-саяси	молда	Колхозға барсаң, тізімге тұрасың, тізімге тұрғаннан кейін бірің бай, бірің кедей, бірің молда, бірің құлақ, бірің контр болып	204		0	212 AC		0 -	AC
дін	намаз	Дәу апа бастаған қатын-қалаш жиылып қыр басында мойны салбырап күн ұзын намаз оқумен отырған Лабақ ахунның алдына келді.	204	молиться	213	ГТ	prayer	221	Г
үй жабдығы	уық	Кейде желдің екпінімен шаңырақ, уық сықырлап, үй құлайтындай кісінің зәресін ұшырады.	204	уык	213	ТТ	uyks	222	ТТ
үй жабдығы	шаңырақ	Кейде желдің екпінімен шаңырақ, уық сықырлап, үй құлайтындай кісінің зәресін ұшырады.	204	шанырак	213	ТТ	shanyraks	222	ТТ
метареалия	бет сипау	Тірі аруақтай қуарған ахун бет сипап халайық пікіріне құлақ тосты.	204	Проведя ладонями по лицу, обратился он к женщинам в	213	К	реалия жоқ	222	Г
уақыт	азан	Пахраддин ескірген шидем күпісін шешіп жатып: — Асасы, азанмен қозғалармыз... — деді.	205	рассвет	214	Г	At dawn	224	Г

үй жабдығы	бау	Түндік бауларды тысырлатып жел сыртта толассыз гуілдейді.	205	завязки	214	Г	ties	223	Г
киім-кешек	бөрік	Үнсіз, бөркінің астынан жағын орамалмен байлап алыпты, тісі ауырған кісідей.	205	шапка	214	Г	hat	223	Г
үй жабдығы	ірге	- Ух, іргеде бір нәрсе жүр!	205	стена	213	Г	wall	222	Г
қаратпа сөз	көкесі	— Көкесі, аман келдіңдер ме? — деп, шешесі бәйек болып әкесінің қолындағы қоржынды алды.	205	сокол мой	214	КА	my falcon	223	КА
киім-кешек	күпі	Үйге мол шидем күпілі әкесі кірді.	205	реалия жоқ	214	Т	down vest	223	КА
киім-кешек	күпі	Пахраддин ескірген шидем күпісін шешіп жатып: — Асасы, азанмен қозғалармыз... — деді.	205	верхняя одежда	214	Э	ragged jacket	224	Г
жиһаз	қоржын	Анау қоржындағы сол, — деп, Пахраддин демі дірілдеп шекесін ұстады.	205	коржун	214	ТТ	khordzhun	223	ТТ
жиһаз	қоржын	— Көкесі, аман келдіңдер ме? — деп, шешесі бәйек болып әкесінің қолындағы қоржынды алды.	205	коржун	214	ТТ	korzhun	223	ТТ
ақша	сом	Кіләсі 2 сомға көтерілді.	205	рубль	214	МА	som (Som is a Turkic word for currency meaning "pure," as in gold. It was	223	ТC
ақша	тайтұяқ	Тұз сатып мандытпайтын болғаннан кейін, өнеугі тай-тұяқты өткіздім, бір өзбекке, 3 кілә жүгеріге.	205	слиток золотой	214	Э	small livestock	223	КА
үй жабдығы	түндік	Түндік бауларды тысырлатып жел сыртта толассыз гуілдейді.	205	туырлык	214	ФА	tyyryk (The tuyryk are ties made of koshma which cover the yurt.)	223	ТC
жалпы шаруашылық	аса таяқ	Қолында асатаяқ.	206		214	AC	staff	224	Г

жалпы шаруашылық	аса таяқ	Содан кейін, қалай келсе дәл солай, қолында асатаяғы, басында ақ сәлдесі, ұзын боз шапанының етегі жер сызып, тік басып есікке	206	посох	215	Г	staff	225	Г
салт-дәстүр	бата	Төрге шығып, ерні күбірлеп әлдебір батаны шапшаң оқыды да көзін жұмып бет сипады.	206	благословение	214	МА	blessing	224	Г
туыстық атаулар	бәйбіше	Пахраддин де үнсіз, еңсесі салынып тонға оранған күйі Сырға бәйбіше құйған ыстық шайдан сораптап отыр.	206	жена	215	Г	wife	224	Г
жиһаз	дорба	Ана дорбаны алып берші, — деді, Хансұлуға керегенің басын нұсқап.	206	торба	215	СР	реалия жоқ		Т
жиһаз	дорба	Әкесінің сол қара дорбасын Хансұлу кереге басынан алып берді.	206	торба	215	СР	torba	225	ТТ
жиһаз	дорба	Керегенің басында қара мақпал дорба ілулі тұрған.	206	торба	215	СР	torba (A torba is a hard, oval-shaped knapsack without compartments.)	225	ТС
жиһаз	дорба	Дорба ішінде Пахраддиннің өзі қолымен талай жыл жазып толтырған ескі шежіре дәптерлері бартұғын.	206	реалия жоқ	215	Т	реалия жоқ	225	Т
үй жабдығы	кереге	Ана дорбаны алып берші, — деді, Хансұлуға керегенің басын нұсқап.	206	кереге	215	ТТ	kerege	225	ТТ
үй жабдығы	кереге	Керегенің басында қара мақпал дорба ілулі тұрған.	206	решетка	215	Г	crossbars	225	Г
үй жабдығы	кереге	Әкесінің сол қара дорбасын Хансұлу кереге басынан алып берді.	206	реалия жоқ	215	Т	реалия жоқ		Т
жиһаз	көрпе	Көрпе-төсек, қазан- табақ, киім-кешек дегендей. Қалғаны қалсын.	206	постель	215	Г	bedding	225	Г
киім-кешек	сәлде	Содан кейін, қалай келсе дәл солай, қолында асатаяғы, басында ақ сәлдесі, ұзын боз шапанының етегі жер сызып, тік басып есікке	206	чалма	215	СР	chalma	224	ТТ

киім-кешек	тон	Әкесі таңертең үйдің ортасына от жақтырып, тонға оранып, маңдайын отқа бере отырып терлеп шай ішті.	206	шуба	214	Б	fur coat	224	МА
киім-кешек	тон	Пахраддин де үнсіз, еңсесі салынып тонға оранған күйі Сырға бәйбіше құйған ыстық шайдан сораптап отыр.	206	шуба	215	Б	fur coat	224	МА
үй жабдығы	төр	Төрге шығып, ерні күбірлеп әлдебір батаны шапшаң оқыды да көзін жұмып бет сипады.	206	гостевое место	214	Ә	guest's place	224	Ә
үй жабдығы	түндік	— Бұ Құдайдың күні де не жаумады, не қоймады... —деп, Сырға бәйбіше ашық түндікке, аспанға қарады.	206	тундик юрты	215	ТӘ	tunduk of the yurt	225	ТӘ
киім-кешек	шапан	Содан кейін, қалай келсе дәл солай, қолында асатаяғы, басында ақ сәлдесі, ұзын боз шапанының етегі жер сызып, тік басып есікке	206	чапан	215	СР	chapan	224	ТТ
салт-дәстүр	шежіре	Жазатайым: "Мынауыңыз не?" деп сұраған жанға "Шежіре ғой, тарих қой..." деп, қысқа ғана жауап қайыратын.	206	реалия жоқ	215	Т	реалия жоқ	225	Т
салт-дәстүр	шежіре	Дорба ішінде Пахраддиннің өзі қолымен талай жыл жазып толтырған ескі шежіре дәптерлері бартұғын.	206	родословная казахов	215	Ә	genealogy of the Kazakhs	225	Ә
метареалия	бет сипау	Төрге шығып, ерні күбірлеп әлдебір батаны шапшаң оқыды да көзін жұмып бет сипады. Ақ сақалын тарамдап біраз үнсіз отырды. Ой-	206	На гостевом месте скоренько благословение какое	215	К	Seated in the guest's place, he rapidly mumbled a blessing and closing his	224	К
метареалия	кесе төңкеру	Пахраддин кесесін төңкеріп, сүлгімен терін сүрте отырып:	206	Пахраддин откинув пиалу кверху дном, вытерся	215	К	Pakhraddin, turning the piyala upside down, wiping his face with a towel, said.	225	К
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл арасы сапырылысқан қатын, бала-шаға.	207	реалия жоқ	215	Т	реалия жоқ	225	Т
әлеуметтік-саяси	ауыл	Содан Қазақстан өкіметі өкілдер жіберіп, Қытайға, Иран, Ауғанға, көршілес орыс, еzbek, қырғыз, түрікпен, қарақалпақ жеріне	207	казахи	216	КА	Kazakhs	226	КА
әлеуметтік-саяси	ауыл	Кеше қала жақтан келген бұл ауылдың Пахраддин бастаған ер-азаматтары тарығып отырған қатын, бала-шағаларына бұл	207	аул	216	СР	aul	226	ТТ

әлеуметтік-саяси	ауыл	Мақсаттары — осы ауыл тәрізді коллективке кірмей ата жұрттан ауып кеткен, ашаршылыққа ұрынған бөлшек-бөлшек	207	аул	216	CP	aul	226	TT
үй жабдығы	ірге	Жаяу шаңыт іргенің құмын суырып, онсыз да қиюы қашқан тірліктің ұсқынын кетіріп-ақ тұр.	207	из под юрт	215	Г	under yurts	225	Г
ыдыс	кесе	Ала қоржынға кесе-аяғын орастырып тыққыштап жатқан Сырға, көрпе-төсекті жинауға кіріскен Хансұлу да отағасының	207	реалия жоқ	215	Т	реалия жоқ	225	Т
жиһаз	көрпе	Ала қоржынға кесе-аяғын орастырып тыққыштап жатқан Сырға, көрпе-төсекті жинауға кіріскен Хансұлу да отағасының	207	реалия жоқ	215	Т	реалия жоқ	225	Т
жиһаз	қоржын	Ала қоржынға кесе-аяғын орастырып тыққыштап жатқан Сырға, көрпе-төсекті жинауға кіріскен Хансұлу да отағасының	207	реалия жоқ	215	Т	khordzhun	225	TT
әлеуметтік-саяси	ауыл	Одан арғы ауыл арасының у-шуына құлақ тоспады.	208	аул	216	CP		0 -	AC
туыстық атаулар	бәйбіше	Сөйткенше, Сырға бәйбіше: — Ой-бүй-и, көкесі-ау! Қазанды ұмытып барады екенбіз ғой! — деп, есік алды жер ошақтағы дәу	208	байбише	217	TT	baybishe	227	TT
қаратпа сөз	көкесі	Сөйткенше, Сырға бәйбіше: — Ой-бүй-и, көкесі-ау! Қазанды ұмытып барады екенбіз ғой! — деп, есік алды жер ошақтағы дәу	208	сокол мой	217	Э	my falcon	227	Э
жиһаз	көрпе	Сырға мен Хансұлу сыртқа шығарған қос қапшық, көрпе-төсекті бір меңіреу халде жүріп есекке тендеді.	208	постель	216	Г	bedding	227	Г
ыдыс	қазан	Қызы да жүгіріп барып үлкен қара қазанның бір жақ құлағынан ұстады.	208	ушко	217	Г	handle	227	Г
ыдыс	қазан	"Қазанды таста!" деп айтуға тілі барар емес. "Алайық!" деуге сұр есектің арқасына сыяр емес.	208	казан	217	CP	реалия жоқ		Т
ыдыс	қазан	Қара қазанды тұқшындап көтеріп әкеле берді жанына.	208	казан	217	CP	kazan	227	TT

ыдыс	қазан	Қызы мен әйелі шошып кетіп, қара қазанды түсіріп алды қолдарынан.	208	казан	217	CP	kazan	227	ТТ
ыдыс	қазан	Пахраддин дәу қазанды көтеріп дедектеп келе жатқан әйелі мен қызына қарап шатынап тұр.	208	реалия жоқ	217	T	kazan	227	ТТ
ыдыс	қазан	Сөйткенше, Сырға бәйбіше: — Ой-бүй-и, көкесі-ау! Қазанды ұмытып барады екенбіз ғой! — деп, есік алды жер ошақтағы дәу	208	котел	217	Б	kettle	227	КА
ыдыс	қазан	Сөйткенше, Сырға бәйбіше: — Ой-бүй-и, көкесі-ау! Қазанды ұмытып барады екенбіз ғой! — деп, есік алды жер ошақтағы дәу	208	казан	217	CP	kazan	227	ТТ
жиһаз	қоржын	Азық-түлік, аяқ-табақ салынған ала қоржынды да салды.	208	коржун	216	ТТ	korzhun	227	ТТ
киім-кешек	бешпет	Хансұлу бешпетінің қалтасынан айна, тарақ алып алдына қойды.	209	реалия жоқ	218	T	реалия жоқ	229	T
үй жабдығы	кереге	Шашы бұрқырап керегені тас қып құшақтап теріс қарап бүрісіп отыр екен үйінде Балқия.	209	решетки кереге	218	ТЭ	bars of the kerege	228	ТЭ
үй жабдығы	маңдайша	Балқия енді есіктің маңдайшасына қадала қарады.	209		218	AC	intel	229	Г
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауылдан шыққан жол алғашқы көлденең құмшағыл белге көтеріліп әрі асар тұста, алдарақта, ауыр қозғалып демігіп келе	210	аул	218	CP	реалия жоқ		T
әлеуметтік-саяси	ауыл	Бұл кезде, бұлардан басқа тірі жан жоқ, ауыл құлазып қаңырап бос қалған еді.	210	аул	218	CP	aul	229	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Түзде қалған ұядай иесіз қаңырап қалып бара жатқан үйлерге, жұртта қалған иесіз жетім ауылға қарауға Пахраддиннің дәті	210	аул	218	CP	aul	229	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Не істерлерін білмей жұрт соңынан бүлк-бүлк ере түседі де, іле тоқтап, шоқып отырып, қалып бара жатқан ауылға қарап	210	реалия жоқ	218	T	aul	229	ТТ

әлеуметтік-саяси	ауыл	Есік, түндіктері жабулы томпиған қоңыр үйлер, тападай тал түсте жетім қалған жазықсыз үйлер. Шаңыт дауыл бүркеп алған	210	аул	219	CP	aul	230	TT	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Орасан шалқар ойдым-ойдым құм өлкесінің ортасында аядай алаңға үрке ұйлығыса сығылыса отырған ауыл.	210	аул	219	CP	aul	230	TT	
киім-кешек	жаулық	Әйелдер жақтарын жаулықпен таңып алған.	210		0	218	AC	0	-	AC
үй түрлері	қоңыр үй	Есік, түндіктері жабулы томпиған қоңыр үйлер, тападай тал түсте жетім қалған жазықсыз үйлер. Шаңыт дауыл бүркеп алған	210	юрты	219	Г	brown yurts	230	K	
үй жабдығы	түндік	Есік, түндіктері жабулы томпиған қоңыр үйлер, тападай тал түсте жетім қалған жазықсыз үйлер. Шаңыт дауыл бүркеп алған	210	тундик	219	TT	tunduk	230	TT	
үй түрлері	ақ боз үй	Сырға бейбішенің көзіне кең бүйірлі ақ боз үйі мен есік алдында ноқаттай қарауытып қалып бара жатқан қара қазаны, әсіресе,	211	белая юрта	219	K	white yurt	230	K	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Артта, бел астында моладай қаңырап ауыл қалды.	211	аул	219	CP	aul	231	TT	
киім-кешек	жаулық	Ыстық жасы бетін жуып, дауыс етуге Пахраддиннен қорқып жаулық ұшын тістелеп үнсіз егілді.	211	жаулық	219	TT	jauлык	230	TT	
жиһаз	кебеже	— Ап! Ап! — деп, кебежені көрсетті.	211	сундук	219	ФА	truck	231	Г	
жиһаз	кебеже	Жақындай бере таныды, Күлзипаның қара кебежесі екен, әспеттеп төрінде сақтап жүрген.	211	сундук	220	ФА	trunk	231	Г	
жиһаз	кебеже	Жол шетінде жатқан әшекейлі сүйекті қара кебежеге бұлар бір-бір қарады да, жұмған ауыздарын ашпастан өте берді.	211	реалия жоқ	220	T	реалия жоқ		T	
ыдыс	қазан	Сырға бейбішенің көзіне кең бүйірлі ақ боз үйі мен есік алдында ноқаттай қарауытып қалып бара жатқан қара қазаны, әсіресе,	211	казан	219	CP	kazan	230	TT	

жиһаз	сандық	Жыңғылды алаптан өте бергенде жол жиегінде біреудің ағаш сандығы калды ауызы аңқыып.	211	сундук	220	CP	trunk	231	Г
уақыт	сәске	Сәскеге көтерілген Күн көзі шағырмақтанады.	211	0	219	AC	sun was already high	231	Э
үй жабдығы	төр	. Жақындай бере таныды, Күлзипаның қара кебезесі екен, әспеттеп төрінде сақтап жүрген.	211	видное место в юрте	220	Э	prominent place	231	Э
жиһаз	алаша	Жыңғылдың түбіне жүк түсіріп, ықтасынға алаша жайды.	212	реалия жоқ	220	T	alash	232	ТТ
киім-кешек	дамбал	Қолында жамаулы тостағаны бар, жалаң аяқ, жалаң бас, бұтындағы дамбалы өрім-өрім, он екілер шамасындағы ер бала бұлардың	212	штаны	221	Г	pants	232	Г
жиһаз	дастарқан	Желкем күн ашық аспан астында Хансұлу жайған шағын дастарқанды қоршап, екі үйдің төрт-бес жаны қуырылған жүгері, зағра нан,	212	дастархан	220	ТТ	dastarkhan	232	ТТ
жиһаз	дастарқан	Сөйтсе, бөлек-бөлек дастарқан басында отырып қалған жұртшылықты аралап, қолында тостағаны бар бір бала келеді екен.	212	дастархан	220	ТТ	dastarkhan	232	ТТ
жиһаз	кебеже	Күлзипа сол әкесін есекке мінгізіп, қара кебезесін лақтырған екен.	212	сундук	220	KA	trunk	231	Г
ыдыс	тостаған	Әркім дастарқанынан бір нәрсе шымшып алып баланың созған тостағанына салып жатты.	212	тостаған	220	ТТ	cup	232	Г
ыдыс	тостаған	Сөйтсе, бөлек-бөлек дастарқан басында отырып қалған жұртшылықты аралап, қолында тостағаны бар бір бала келеді екен.	212	тостаған	220	ТТ	tostagan	232	ТТ
ыдыс	тостаған	Қолында жамаулы тостағаны бар, жалаң аяқ, жалаң бас, бұтындағы дамбалы өрім-өрім, он екілер шамасындағы ер бала бұлардың	212	тостаған	221	ТТ	tostagan	232	ТТ
ыдыс	тостаған	Төмен қарап тостағанын созып тұр.	212	реалия жоқ	221	T	реалия жоқ	232	T

туыстық атаулар	бәйбіше	Пахраддин бәйбішесін түсінді.	213	байбише	221	ТТ	baybishe	233	ТТ
жиһаз	дастарқан	— Ау, жақындау керек! — деді Пахраддин, дастарқан үстінен бір уыс қуырылған жүгеріні ұсына беріп.	213	дастархан	221	ТТ	dastarkhan	233	ТТ
қаратпа сөз	көкесі	— Көкесі-ау!.. — дей беріп еді Сырға, Пахраддин:	213	сокол	221	КА	my falcon	233	КА
жиһаз	қалта	Пахраддин Сырғаның тізесінің астында жатқан шүберек қалтадан және бір уыстай жүгері алып, баланың тостағанына тастады.	213	реалия жоқ	221	Т	rag bag	233	Ә
ыдыс	тостаған	Пахраддин тостағанға үңіліп қарады. Тостағанға Хансұлудың да көзі түсті. Баланың бүкіл ауылдан манадан бері жиған	213	тостаган	221	ТТ	tostagan	233	ТТ
ыдыс	тостаған	Пахраддин тостағанға үңіліп қарады. Тостағанға Хансұлудың да көзі түсті. Баланың бүкіл ауылдан манадан бері жиған	213	реалия жоқ	221	Т	реалия жоқ		Т
әлеуметтік-саяси	ауыл	Оған шықса ескі жұртта қалған ауыл көрінеді.	214	аул	223	СР	aul	235	ТТ
туыстық атаулар	бәйбіше	Дәу апа, Хансұлу, Сырға бәйбіше жүктерімен осы шағылдыц басында күтетін болды Пахраддинді.	214	байбише	222	ТТ	baybishe	235	ТТ
уақыт	екінді	Екінді әлетінде ғана жақындады кешегі ауыл маңында іркіліп өтетін көлденең белге.	214	во второй половине дня	223	Ә	in the afternoon	235	Г
әлеуметтік-саяси	ауыл	Есегі, сөйтсе, асудың үстіне де шығыпты. Есектің аты есек емес пе, иесіз ауылға қарап құлағын тікелейтіп ал кеп ақырсын.	215	аул	223	СР	aul	235	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ол — жұртта қалған ауылға қараудан сескенген, белгісіз үрей еді.	215	аул	223	СР	aul	235	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Бірақ, ауыл селт етпеді.	215		0	223	AC	0 -	AC

дін	аят	Пахраддин жүресінен отыра қалып көз жасы бетін жуа отырып, аят оқуға кірісті.	215	поминальный аят	223	ТЭ	memorial prayer	236	Э
жалпы шаруашылық	жерошақ	Қаңғыбас құйын ғана шайқақтап жер ошақтардың күлін көкке ұшырып, ауылды аралап өтіп барады.	215	0	223	AC	hearth	235	МА
үй түрлері	қоңыр үй	Құм арасы қазан шұқыр ойпаңда үйректің жұмыртқасындай томпиған қоңыр үйлер.	215	0	223	AC	brown yurts	235	К
киім-кешек	шапан	Ай! Хай! Ұрып кеткен, тоқта! — деп аяғында етігі, үстінде шапаны жүгіре алмай қорбаңдап келеді Пахраддин.	215	реалия жоқ	223	Т	chapan	236	ТТ
қаратпа сөз	айналайын	Балқия артына жалтақ-жалтақ қарап қойып қайқайып тартып барады. — Балқия! Сәл кідірші, айналайын! Балқия! — деп айқайлап	216	реалия жоқ	223	Т	реалия жоқ	236	Т
қаратпа сөз	айналайын	Балқия артына жалтақ-жалтақ қарап қойып қайқайып тартып барады. — Балқия! Сәл кідірші, айналайын! Балқия! — деп айқайлап	216	реалия жоқ	223	Т	реалия жоқ	236	Т
әлеуметтік-саяси	ауыл	Есекті жайғап болып, атойлап қос қасқыр сайдан шыға келсе не істемек? Пахраддин ауылға қарай елпең қақты.	216	аул	224	CP	реалия жоқ	237	Т
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл отырған ойпаңға құлады.	216	реалия жоқ	224	Т	aul	237	ТТ
үй жабдығы	ірге	Шетте тұрған Қиқымбайдың үйінің есік алдына ырсылдап жақындай бергені сол еді, кенет іргеден тоқтыдай бір нәрсе ытқып	216	стена	224	Г	реалия жоқ		Т
үй жабдығы	ірге	Үйдің іргесінен шырқырап шығып және екі-үшеуі безді.	216	реалия жоқ	224	Т	реалия жоқ		Т
уақыт	азан	"Тынығайын, көп ұзамай Күн батар, атасына нәлет, таң азанда-ақ жүрермін" деді ойы.	217	рассвет	225	Г	dawn	238	Г
жалпы шаруашылық	жерошақ	Көзіне тер құйылып, басы айналып теңселіп Дәу апаның жұлым үйіне қарай өте беріп аяқ астындағы жер ошаққа түсіп кетіп оңбай	217	очаг	224	Г	hearth	237	МА

жиһаз	көрпеше	Тәрде алашаның үстінде қырық құрау ескі көрпеше қалыпты.	217	половичок	224	KA	rug	238	KA
жиһаз	көрпеше	Сықырлауық есікті іштен ілдіріп әлгі көрпешенің шаңын сілкіп төрге қайта төседі.	217	реалия жоқ	225	T	0 -	AC	
ыдыс	қазан	Есік алдында төңкеріліп жатқан дәу қара қазанның төңірегін тышқан қазып тастапты.	217	казан	224	CP	kazan	238	TT
үй жабдығы	сықырлауық есік	Сықырлауық есікті іштен ілдіріп әлгі көрпешенің шаңын сілкіп төрге қайта төседі.	217	скрипучая дверь	225	K	реалия жоқ	238	T
үй жабдығы	төр	Тәрде алашаның үстінде қырық құрау ескі көрпеше қалыпты.	217	гостевое место	224	Э	place for guests	238	Э
үй жабдығы	түндік	Одан сәл әрі есік, түндігі тұмшалаулы өз үйі.	217	тундик	224	TT	tunduk	238	TT
үй жабдығы	түндік	Түндіктің жыртығынан жайнап жұлдыздар көрінді.	217	тундик	225	TT	tunduk	238	TT
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл, үйді тастап шұбырған күннен бері төңірек дүниеден бөлініп өзінше бір тұңғық қалыпқа түсіп жүр еді.	218	аул	225	CP	aul	239	TT
дін	аят	— Астапыралла! Я, пірлерім!.. — деп, Пахраддин жатқа білетін аяттарын бірінен кейін бірін шұбыртып жатыр.	218	молитвенный аят	225	TЭ	al-ayat prayer (Al-ayat, the sign prayer, said by Muslims during an eclipse	239	TC
туыстық атаулар	бәйбіше	Пахраддиннің жолын тосып айдалада қалған Хансұлу, Дәу апа, Сырға бәйбіше екі түн ұдай ұйқы көрмеді.	218	байбише	225	TT	the baybishe	239	TT
киім-кешек	жаулық	Қасында жаулығы қарқарадай боп Дәу апа отыр.	218	реалия жоқ	226	T	0 -	AC	
киім-кешек	жаулық	Қырқаға шықса Күн астынан ақ жаулығын бұлғайды Дәу апа.	218	жаулык	226	TT	jaulyk	240	TT

киім-кешек	ішік	Иығына ішігін жамылып отқа қарап тұнжырап отырады да қояды.	218	безрукавица	225	КА	sleeveless shirt	239	К
туыстық атаулар	көке	Көкесінен бір белгі болған ғой.	218	0	226	AC	father	240	Г
жиһаз	қалта	Жуа терді. Осындай тіске басатын нәрселер болмаса қалта түбінде қалған азғантай бидай, жүгеріні бұлар бір-ақ күнде жеп бітетін	218	торба	226	ФА	torba	240	ТТ
уақыт	құлқын сәрі	Құлқын сәріден тысқа шығып дәрет алды. Есік алдында отырып таң намазын оқыды.	218	0	225	AC	at sunrise	239	Ә
киім-кешек	шапан	Қарасұр шапанынан таныды жатқан кісіні — көкесі.	218	чапан	226	CP	chapan	240	ТТ
жиһаз	алаша	Отты лаулатып жағып, суды қайнатып алаша керіп қалқа еткен қос ішінде дереу дастарқан жайылды.	219	дорожка	226	Г	rug	240	Г
туыстық атаулар	бәйбіше	Сырға бәйбіше жік-жапар боп Пахраддинді қымтаумен жүр.	219	байбише	227	ТТ	baybishe	241	ТТ
жиһаз	дастарқан	Отты лаулатып жағып, суды қайнатып алаша керіп қалқа еткен қос ішінде дереу дастарқан жайылды.	219	дастархан	226	ТТ	dastarkhan	240	ТТ
жиһаз	қалта	Кішкентай қара шүберек қалтаны қоржыннан алып Пахраддиннің алдына тастады.	219	торба	227	ФА	torba	241	ТТ
жиһаз	қоржын	Кішкентай қара шүберек қалтаны қоржыннан алып Пахраддиннің алдына тастады.	219	коржун	227	ТТ	korzhun	241	ТТ
ыдыс	мес	— Су қанша қалды? — деді Пахраддин. — Жарты мес...	219	бурдюк	227	Г	burlyuk	241	ТТ
қаратпа сөз	көке	— Бөлінбей-ақ, бірге болсақ қайтеді, көке?! — дей беріп еді Хансұлу,	220	коке	227	ТТ	Koke	242	ТТ

жиһаз	қоржын	Дәу апаның иығында — ала қоржын. Хансұлудың қолында — су құйған торсық, киім-кешек.	220	коржун	227	ТТ	korzhun	242	ТТ
жиһаз	қоржын	Қолында ұзын сырық таяғы, иығында ауыр қоржын, еңкендеп тартып келеді жалғыз аяқ жолменен Дәу апа.	220	коржун	228	ТТ	korzhun	243	ТТ
үй жабдығы	сырық	Қолында ұзын сырық таяғы, иығында ауыр қоржын, еңкендеп тартып келеді жалғыз аяқ жолменен Дәу апа.	220	палка	228	Г	stick	243	Г
ыдыс	торсық	Дәу апаның иығында — ала қоржын. Хансұлудың қолында — су құйған торсық, киім-кешек.	220	торсык (сосуд из козливой шкуры)	227	ТС	torsyk (A torsyk is a goatskin bag.)	242	ТС
ыдыс	торсық	Суды торсықтарға құйып екіге бөліндер! Жүгеріден бір қос уыс тастандар!	220	реалия жоқ	227	Т	реалия жоқ		Т
уақыт	кіші бесін	Кіші бесін шамасында, балалар нан сұрап қыңқылдауға кірісті.	221	вечер	228	Г	toward evening	243	Ә
ас	күлше	Хансұлу жарты күлше зағра нан мен қос уыстай қуырылған бидай түйілген орамал түйіншегін шешіп Дәу апаның алдына қойды.	221	лепешка	228	Г	In the bundle were lepyoshki made of corn and a handful or two of fried	243	ТТ
ас	күлше	Мынауың былай, — деп, қабырғасымен кеңесіп отырған Дәу апа, енді қалған жарты күлше нанды да ортасынан сындырып, екіге	221	хлеб	228	Г	“So-o-o...,” she said as she broke the bread in half as well.	244	Г
ас	күлше	Дәу апа екі бөлінген жарты күлшені және екі рет сындырып төртке бөлді.	221	лепешка	229	Г	Dau-apa took the two halves of the lepyoshki and divided them into half	244	ТТ
жиһаз	қоржын	Дәу апа иығындағы ала қоржынын ажырық үстіне тастап, ұйып қалған бөлін жазып, тіктелді.	221	коржун	228	ТТ	korzhun	243	ТТ
жиһаз	қоржын	Түйіншекті Дәу апа қоржынға ықтияттап өз қолымен салды.	221	коржун	229	ТТ	korzhun	244	ТТ
салт-дәстүр	құмалақ ашу	Құмалақ ашып отырған балгердей.	221	будто на бобах старуха гадает	228	МА	it seemed as if the old woman was telling a fortune with beans	244	МА

әлеуметтік-саяси	алашорда	Мынау алаш ұранды халықтың ата тегі жайлы, түп тамыры жайлы сөз қозғамақ.	222	реалия жоқ	229	T	Alasha	245	TT
салт-дәстүр	шежіре	Талай жыл шежіре ақтарғаны содан емес пе?	222	пыль веков ворошил, по памяти, по крупицам	229	Э	shchezhire books (The shchezhire is a Kazakh genealogy or family tree.)	245	TC
туыстық атаулар	бәйбіше	Жасаурай қалған көзін төңкеріп, бәйбішесіне ұзақ қарады.	223	байбише	230	TT	baybishe	247	TT
туыстық атаулар	бәйбіше	Пахраддин бәйбішесінің үнінен шошыды.	223	реалия жоқ	230	T	реалия жоқ	246	T
жиһаз	дорба	Иығындағы жуа салған ескі кенеп дорбаны алып, ақырын жерге қойып жатыр.	223	торба	231	CP	torba	247	TT
киім-кешек	жаулық	Сырға жаулығын жағына орап алыпты.	223	жаулык	230	TT	jaulyk	247	TT
киім-кешек	көбіс	Көбісі сырпылдап біреу жақындап келеді.	223	көбис	230	TT	kebises	246	TT
уақыт	ымырт	Тыныш ымырт қараңғысында жұлдызды алқара көк аспанға қарап осылай ой кешеді Пахраддин.	223	реалия жоқ	230	T	реалия жоқ		T
жиһаз	дорба	Кенеп дорбаны иығыңа салғаныңды көргенше, Пахраддиннің шыққыр көзі неге шықпайды!	224	торба	231	CP	torba	247	TT
жиһаз	дорба	Иығыңа кенеп дорба ілгізіп жуа тергізгені ме көрсеткені?	224	мешок	231	Г	0 -		AC
қаратпа сөз	көке	— Бісміллә! Бісміллә! — деп, үстіне түсіп жыламсырап бебеу қақты Сырға. — Көкесі, не болды?!	224	реалия жоқ	231	T	реалия жоқ	248	T
қаратпа сөз	көкесі	— Бісміллә! Бісміллә! — деп, зәресі ұшып кеткен Сырға зар илеп Пахраддинді құшақтай алды. — Не болды, сабыр етші,	224	сокол мой	231	KA	My falcon	248	KA

қаратпа сөз	көкесі	Не болды, көкесі? — деп, Сырға лып етіп отыра қалды қасына.	224	сокол мой	231	Э	My falcon	247	Э
қаратпа сөз	көкесі	— Көкесі, қойшы енді... Құдайдың ісі шығар...	224	сокол мой	232	КА	My falcon	248	КА
өлшем	адым	Кісі арып-ашқанда қарға адым жер мұң болатын әдеті ғой.	225	шағ	232	Г	every extra step	249	Г
қаратпа сөз	бәйбіше	— Бәйбіше! — деді Пахраддин бір кезде.	225	байбише	232	ТТ	baybishe	248	ТТ
жиһаз	дастарқан	Арандары ашылып өңірендеп жалмап барады дастарқаңдағы бидайды, түйіріне дейін теріп жеп.	226	платочек	233	КА	kerchief	250	КА
жиһаз	көрпеше	Екі баланы жерге көрпеше төсеп соның үстіне отырғызды.	226	одеяльце	233	Г	blanket	250	Г
жиһаз	қоржын	Жар басына қоржынын қойды Дәу апа.	226		233	АС	khordzhun	250	ТТ
жиһаз	қоржын	Тұла бойы зіл тартып, шаршаған Хансұлу отырған жерінде қоржынды жастанып қисайды.	226	коржун	234	ТТ	korzhun	251	ТТ
туыстық атаулар	бәйбіше	Пахраддин мен бәйбішесі түнделетіп біраз қозғалды.	227	реалия жоқ	234	Т	реалия жоқ	251	Т
уақыт	кіші бесін	Бұл — мезгіл кіші бесінге таяған шама еді.	227	солнце на второй половине неба	235	Э	When the sun inclined toward the horizon	252	Э
қаратпа сөз	көкесі	— О, не көкесі? — деді, діңкелеп әрең келе жатқан Сырға.	227	мой сокол	234	КА	My falcon	251	КА
жиһаз	көрпеше	Шығыстан таң сібірлей бастаған шамада қалың раң өскен үй орнындай тегіс көк шөптің үстіне көрпеше төсеп жатып дем	227	одеяльце	234	Г	blanket	251	Г

жиһаз	қоржын	Күн жерден тұсау бойы көтеріле қоржынды иыққа салып, тағы алға қарай қозғалған.	227	коржун	234	ТТ	korzhun	251	ТТ
жиһаз	қоржын	Сырға бәйбіше сөйлесуге шама жоқ, отырған жерінде басын қоржынға сүйеп көзін жұмған.	227	коржун	234	ТТ	korzhun	252	ТТ
уақыт	сәске	Сәскеге таман қарағанды, тырбық дүзгенді, көк шөбі тұнып тұрған құмайт шағылға кезікті.	227	к полудню	234	Э	toward noon	251	Э
уақыт	тұсау бойы	Күн жерден тұсау бойы көтеріле қоржынды иыққа салып, тағы алға қарай қозғалған.	227	солнце поднялось над землей на длину лошадиных	234	К	to the length of a horse hobble	251	К
өлшем	тұсау бойы	Күн жерден тұсау бойы көтеріле қоржынды иыққа салып, тағы алға қарай қозғалған.	227	на длину лошадиных пут	234	Э	to the length of a horse hobble	251	Э
өлшем	қозы көш	Күн ұясына еңкейген шамада қозыкөш жерде түтіні шүйкеленіп иірілген қала көрінді.	228	расстояние до него - в один перегон молодняка	235	Э	the flight of a flock of birds	252	Э
үй жабдығы	босаға	Бірақ, ала көлеңке үй ішінде босаға тұста май шамға от тұтатып сопайып тұрған Дәу ападан басқа назарға еш нәрсе ілінер емес.	229	порог	237	КА	at the doorway	254	Г
жиһаз	дастарқан	Құдды жаюлы дастарқан, мол тағамның үстінен шыққандай Дәу апаның дауысы ширақ шығып еді.	229	дастархан	236	ТТ	dastarkhan	254	ТТ
жиһаз	дастарқан	Хансұпудың назары дастарқанды, нанды іздегіштейді.	229	дастархан	237	ТТ	dastarkhan	255	ТТ
қаратпа сөз	садақа	— Е, садағаң кетейін! Бесе! — деген қош көңіл үні естілді.	229	реалия жоқ	236	Т	thank God	254	МА
қаратпа сөз	садақа	— Е, садағаң кетейін... — деп қояды Дәу апа.	229	быть мне жертвой	236	Э		0 -	АС
уақыт	ымырт	Меңіреу ымырт қараңғысына еніп бара жатқан қойымшылық маңайы жан үріккендей зіл тыныштық.	229	реалия жоқ	236	Т	реалия жоқ	253	Т

киім-кешек	бешпет	Иықтарына күпі, бешпет жамылып, ұяда отырған балапандардай екі бала шүйкілдеп қоя берді.	230	0	238	AC	0	-	AC
үй жабдығы	босаға	Босаға жақта қазан, тұтқыш, құман тұр.	230	поближе к двери	237	Г	closer to the door	255	Г
жиһаз	дастарқан	Қазір дастарқанға Дәу апа қалайда бір жейтін дәм тауып қоятын тәрізді.	230	к ужину	237	KA	dinner	256	KA
киім-кешек	күпі	Иықтарына күпі, бешпет жамылып, ұяда отырған балапандардай екі бала шүйкілдеп қоя берді.	230	0	238	AC	0	-	AC
ыдыс	қазан	Босаға жақта қазан, тұтқыш, құман тұр.	230	казан	237	CP	kazan	255	TT
ыдыс	қазан	Дәу апа "Бісміллә!" деп, қазанның қақпағын ашты.	230	казан	237	CP	kazan	255	TT
жиһаз	қалта	Бидай салынған кішкентай қалтаның ырқы Дәу апада болатын.	230	платок	237	KA	bundle	255	KA
ыдыс	құман	Босаға жақта қазан, тұтқыш, құман тұр.	230	кумган	237	CP	kumgan	255	TT
ыдыс	құман	Буы бұрқыраған ыстық қара құманды көтеріп бара жатып ошақ жақта айналсоқтаған Дәу апаға жалтақ-жалтақ қарай кетіп барады.	230	кумган	237	CP	kumgan	256	TT
ыдыс	құман	Отта тұрған қара құман, ақыры, сақырлап қайнай бастады.	230	кумган	237	CP	kumgan	256	TT
ыдыс	құман	Өзі құманды алып сүріне аттап сыртқа беттеді.	230	кумган	237	CP	kumgan	255	TT
ыдыс	құман	Хансұлу қара құманды тұтқышпен көтеріп ішке беттеді. Бірақ, Хансұлуға керегі қара құман емес еді.	230	кумган	237	CP	kumgan	256	TT

ыдыс	құман	Сен құманды ішке алып кіре бер.	230	реалия жоқ	237	T	реалия жоқ		T
ыдыс	құман	Хансұлу буы бұрқыраған қара құманды алып үйге кіргізді.	230	реалия жоқ	237	T	реалия жоқ		T
жиһаз	текемет	Тәрде қамыс төсеніш үстінде ескі текемет жатыр.	230	подстилка	237	Г	tekemet	255	ТТ
үй жабдығы	төр	Тәрде қамыс төсеніш үстінде ескі текемет жатыр.	230	реалия жоқ	237	T	реалия жоқ		T
ыдыс	тұтқыш	Хансұлу қара құманды тұтқышпен көтеріп ішке беттеді. Бірақ, Хансұлуға керегі қара құман емес еді.	230	тряпка	237	КА	rag	256	Г
ыдыс	тұтқыш	Босаға жақта қазан, тұтқыш, құман тұр.	230	реалия жоқ	237	T	реалия жоқ	255	T
жиһаз	дастарқан	Балаларды алдарқатайын деп, кесе алып дастарқанға қойды.	231	дастархан	238	ТТ	dastarkhan	256	ТТ
жиһаз	дастарқан	Дастарқанға қоятын енді еш нәрсе болмағасын Хансұлу бір сәтке лажсыз дағдарып қалды.	231	дастархан	238	ТТ	dastarkhan	256	ТТ
жиһаз	дастарқан	Дәу апа дастарқанның бұрышына кеп тізе бүкті.	231	дастархан	238	ТТ	dastarkhan	257	ТТ
киім-кешек	жаулық	Іле кір-кір жаулығы қарқарадай боп еңкейіп, ішке Дәу апа кіріп келе жатты.	231	жаулык	238	ТТ	jaulyk	256	ТТ
ыдыс	кесе	Балаларды алдарқатайын деп, кесе алып дастарқанға қойды.	231	пиала	238	ФА	piyala	256	ТТ
ыдыс	құман	Тұз қалтадан бір шымшым тұз алып құманға тастады.	231	кумган	238	СР	kumgan	256	ТТ

ас	құрт	Балалар құртқа бас салды.	231	курт	238	ТТ	The children hurled themselves at the kurt.	257	ТТ
ас	құрт	Жарықтық болмашы тұз қатқан ыстық шай таңдайында еріген құрттың сүт дәмін бүкіл тұла бойына жайып таратып, күллі алпыс екі	231	курт	238	ТТ	Oh, what was this drink of hot tea, seasoned with a pinch of salt, the kurt	257	ТТ
ас	құрт	Хансұлудың көзіне бөлшектелген ақ кесек құрт оттай басылды.	231	курт	238	ТТ	It was kurt, white as could be, broken up into pieces. (Kurt is dried cheese.)	257	ТС
ас	құрт	Тілінің астында жатқан бармақ басындай тастай қатты құртты ақ су шаймен қоса талмап отыр Хансұлу.	231	лакомство	238	КА	The boiled water flavored with salt gave a special taste to the piece of hard	257	ТТ
ас	құрт	Дәу апа әрқайсысының қолына бармақ басындай құрттан ұстатты.	231	реалия жоқ	238	Т	реалия жоқ	257	Т
ас	құрт	Хансұлу осы кезге дейін мынадай дәмді құртты көрмеп еді.	231	реалия жоқ	238	Т	Khansulu felt as if she had never eaten such tasty kurt in her life.	257	ТТ
жиһаз	текемет	Бармағын сорып ұйқыға кіріскен бөлесін құшақтап Хансұлу текеметтің үстінде ұзынынан түсіп сұлық жатыр.	231	камышовая подстилка	238	КА	reed mat	257	КА
жалпы шаруашылық	арба	Есек жеккен жаман арбасын сықырлатып өне бір шөгерме бөрікті өлмелі шал шөп алып келеді.	232	арба	239	СР	wagon	258	МА
дін	Құран	Сыртқа шықса Дәу апа Дәуіт ата мазарының алдында тұқшиып, шарт жүгініп құран оқып отыр екен.	232	Коран	239	ТТ	surah from Koran	258	ТЭ
дін	мазар	Сыртқа шықса Дәу апа Дәуіт ата мазарының алдында тұқшиып, шарт жүгініп құран оқып отыр екен.	232	мазар	239	ТТ	grave	258	Г
метареалия	бет сипау	Аздасын бет сипап орындарынан тұрды.	232	Проведя руками по лицам, встали.	239	К	Wiping their hands over their faces, they stood up.	258	К
жалпы шаруашылық	жерошақ	Түгіндері шығып жатыр ошақтарынан.	233	очаг	239	Г	hearth	259	МА

ыдыс	табақ	Жап-жалпақ тандыр нанды оттан суырып, жердегі ағаш табаққа салды.	233	блюдо	240	Г	plate	259	Г
киім-кешек	шапан	Ал, мынау басына шапан бүркеніп беті-аузын тұмшалап алған өзбек келіншектері болар, сірә.	233	чапан	240	CP	chapan	259	ТТ
ас	айран	— Алыңыз! Түшпәра! Түшпәра алыңыз! — Қатық бар! Айран! Бері келіңіз! — Ыстық самса! Ыстық самса! — Зағра нан! Зағра нан	234	айран	241	ТТ	“Aryan! Who wants ayran! Come here!”	261	ТТ
жиһаз	дастарқан	Қызыл бидайдың наны дастарқанда жатса, тіршіліктің өзге тауқыметі тауқымет емес екен ғой!	234	дастархан	241	ТТ	dastarkhan	260	ТТ
ас	қатық	— Алыңыз! Түшпәра! Түшпәра алыңыз! — Қатық бар! Айран! Бері келіңіз! — Ыстық самса! Ыстық самса! — Зағра нан! Зағра нан	234	реалия жоқ	241	Т	реалия жоқ	261	Т
жиһаз	қоржын	Шыға салысымен Дәу апа қоржынын жерге қойып дөңгелек жұқа тандыр нанды екіге, іле төртке бөлді.	234	реалия жоқ	240	Т	реалия жоқ		Т
ыдыс	табақ	-Яхшы! — деп, келіншек бұрылды да, әлгі табақтың бетіндегі орамалын сыпырып үстінен бір тандыр нан алды.	234	блюдо	240	Г	plate	260	Г
киім-кешек	бөрік	Базардың бір шетінде түйелерін шөгеріп қойып отын сатып жатқан түйежүн шекпенді, елтірі бөрікті қыр қазақтарын Дәу апа	235	шапка	242	Г	lambskin hats	262	Г
киім-кешек	шекпен	Базардың бір шетінде түйелерін шөгеріп қойып отын сатып жатқан түйежүн шекпенді, елтірі бөрікті қыр қазақтарын Дәу апа	235	чекмен	242	CP	chekmens	262	ТТ
киім-кешек	сәлде	— Вай, бұ қырады, ө! — деп, сәлдесін қаққылап түрегеле берді таяқ жеген саудагер, қып-қызыл боп.	236	чалма	243	CP	chalma	263	ТТ
киім-кешек	сәлде	Сәлдесі домалап кетті.	236	чалма	243	CP	chalma	263	ТТ
жалпы шаруашылық	арба	Көшеде ат жеккен екі арба тұр екен.	237	упряжка	244	Г	carriage	265	МА

жалпы шаруашылық	арба	Дәу апа да, Хансұлу да арбаға мінгеннен кейін әлгі "өкімет адамы" берген самсаға қол ұрды.	237	арба	244	CP	carriage	265	MA	
қаратпа сөз	садақа	— Садағаң кетейін... кім болса о болсын, әйтеуір бір иман жүзді бала екен өзі, — деді Дәу апа.	237	реалия жоқ	244	T	реалия жоқ		T	
киім-кешек	жаулық	Жаулықтары ағарып арасында әйелдер жүр.	238	жаулық	245	TT	jaulyks	267	TT	
жиһаз	алаша	Содан ашық аспан астына алаша, сырмақ төселіп қадірлі қонақ болып бұлар төрде отырды.	239	дорожка	246	Г	rug	268	Г	
әлеуметтік-саяси	ауылдас	Бұлардан екі-үш күн бұрын келген өз ауылдастарының да кәдімгідей райы өзгеріп қалған.	239	те, что оказались здесь раньше	246	KA	aul dwellers	268	Э	
әлеуметтік-саяси	би	— Ойбай-ау, би қайнағалар қайда?	239	бий	245	TT	biy aga	267	TT	
жиһаз	дастарқан	Қатын-қалаш дастарқан жайды ортаға. Күлзипа қуырылған бидай текті дастарқанға.	239	дастархан	246	TT	dastarkhan	268	TT	
жиһаз	дастарқан	Дастарқан басына олар келген жоқ.	239		0	246	AC	dastarkhan	268	TT
жиһаз	сырмақ	Содан ашық аспан астына алаша, сырмақ төселіп қадірлі қонақ болып бұлар төрде отырды.	239	сырмақ	246	TT	syрмаk (A syрмаk is a patterned Kazakh rug made of pieces of felt of	268	TC	
үй жабдығы	төр	Содан ашық аспан астына алаша, сырмақ төселіп қадірлі қонақ болып бұлар төрде отырды.	239	во главе дастархана	246	Э	at the head of	268	Э	
жиһаз	дастарқан	Дүниені ұмытып, есіл-дерті дастарқанның үстіндегі дәм болды-ау.	240		0	246	AC	dastarkhan	269	TT
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ішіне ауыл-аймағыңмен, бота-тайлағыңмен кірсең де тарлық етер түрі жоқ.	241	аулом загружается, да еще не одним, да еще и со скотиной	247	CP	so large that one aul after another could load on to it, even with their livestock,	270	TT	

киім-кешек	жаулық	Ақ жаулықтарын қоржынға тыққан, кешкі ымыртта ағарып көзге шалынбасын деп.	241	жаулық	248	ТТ	jaulyks	270	ТТ
жиһаз	қоржын	Ақ жаулықтарын қоржынға тыққан, кешкі ымыртта ағарып көзге шалынбасын деп.	241	коржун	248	ТТ	korzhun	270	ТТ
уақыт	ымырт	Сөйтіп жүргенде ымырт жабылды.	241	сумерки	247	Г	evening set	270	Г
жиһаз	көрпеше	Көрпеше су болуға айналды.	243	одеяло	249	Г	blankets	273	Г
жиһаз	көрпеше	Өздерінің үстеріне көрпешелерді жамылып, балаларды күпіге орап бауырларына қысты.	243	одеяло	249	Г	blankets	273	Г
киім-кешек	күпі	Хансұлу баласын күпіге орап, бауырына қысып жатты.	243		249	АС	реалия жоқ	273	Т
киім-кешек	күпі	Өздерінің үстеріне көрпешелерді жамылып, балаларды күпіге орап бауырларына қысты.	243	телогрейка	249	МА	down vests	273	Г
киім-кешек	жаулық	Дәу апа жаулығын тартып, көзін сүртіп, орнынан тұрды.	244	реалия жоқ	250	Т	jaulyk	274	ТТ
жиһаз	көрпеше	Түреге малмандай су болған көрпешені сілікті.	244	одеяло	250	Г	blanket	273	Г
өлшем	қадам	— Бісміллә! — деп, қою лайсаң кешті Дәу апа. Су ені он бес қадамдай-ақ жер.	244	шаг	250	Г	step	274	Г
жиһаз	қоржын	Қоржынның үстіне отыра қалып аяғын кептірді.	245	коржун	250	ТТ	korzhun	274	ТТ
жиһаз	алаша	Жерде қоғадан тоқыған шыпта жатыр. Басында гуппалы қызыл жаулықты кемпір келіп, алаша төседі әлгі шыпта үстіне.	246	дорожка	252	Г	runner	276	Г

қаратпа сөз	ата	Сырттан Қақабай ата да бұның жағдайын ауық-ауық кемпірінен сұрап қояды.	246	ата	252	ТТ	ata	277	ТТ
киім-кешек	жаулық	Жерде қоғадан тоқыған шыпта жатыр. Басында гуппалы қызыл жаулықты кемпір келіп, алаша төседі әлгі шыпта үстіне.	246	платок	252	Г	kerchief	276	Г
жалпы шаруашылық	құйрық май	Дәу апа әлгі маймен Хансұлудың аяғын тізесіне дейін сылады.	246	сало	252	Г	fat	277	Г
жалпы шаруашылық	құйрық май	Кемпірдің аты Огултөч әже екен. Огултөч әже кесемен, ерітілген азғана қойдың құйрық майын әкелді, аяғын сылауға.	246	баранье сало	252	Г	sheep fat	277	Г
үй түрлері	тоқал там	Есік алдында шағын тоқал там бар екен.	246	летняя кухня	252	МА	summer kitchen	276	К
киім-кешек	тон	Шал үлкен бір тонмен үстін жапты.	246		252	AC	fur coat	276	Э
киім-кешек	шапан	Бір сең- сең бөрікті шал қой-қозысын өргізіп жүр. Түрікпен болар, үстінде қызғыш шапаны.	246	бурка	251	МА	cloak	276	Г
туыстық атаулар	көке	— Көкемдер жете алмағаны-ау, — деп күрсінді Хансұлу, балшық сылақты ас үйдің қарауытқан ыс тебесіне қарап жатып.	247	мои	253	КА	my parents	278	КА
қаратпа сөз	садақа	Содан екі баламды жетектеп үйіне барсам Шамұратым отыр төрде, садағаң кетейін.	247		252	AC	thank God	277	МА
қаратпа сөз	садақа	Сол "інтірнаттың" отын жинайтын қорасынан баламыз екеуімізге бір қоналқалық орын да тауып берді, садағаң кетейін.	247	спасибо ему	253	КА	thanks to Shamurat	278	КА
үй жабдығы	төр	Содан екі баламды жетектеп үйіне барсам Шамұратым отыр төрде, садағаң кетейін.	247		252	AC	tor	277	ТТ
әлеуметтік-саяси	ауыл	Кеп-кеше еді. Бала боп тайға шапқаны, жігіт боп ат жалын тартып мінгені, түн баласы ұйқы көрмей қызды ауылды торығаны, соның	248	аул	254	СР	aul	279	ТТ

әлеуметтік-саяси	би	Әділет қуды, дау-шарға араласты. Би атанды.	248	бий	254	ТТ	biy	280	ТТ
қаратпа сөз	көкесі	— Көкесі!.. — деді Сырға, жатқан күйі.	248	сокол мой	254	КА	My falcon	279	КА
төрт-түлік	тай	Кеп-кеше еді. Бала боп тайға шапқаны, жігіт боп ат жалын тартып мінгені, түн баласы ұйқы көрмей қызды ауылды торығаны, соның	248	стригунок	254	Б	mounting an unbroken foal for the first time	279	Г
киім-кешек	тақия	Үстінде жалаң ақ жейде. Басында қара тақия.	248	тубетейка	253	СР	tyubeteyka	279	ТТ
уақыт	тал түс	Күн тал түс. Төңірек түс әуірлеп ысып тұр.	248	полдень	254	Г	noon	279	Г
үй жабдығы	туырлық	Киіз туырлықты көшпендінің келмеске кеткен заманы екен-ау.	248	войлочная юрта	254	Г	felt yurt	280	Г
үй түрлері	ақ боз үй	Сағымнан жартылай шығып үлкен ақ боз үй тұр.	249	юрта, большая, белая, с куполом	255	Ә	An ordinary, Kazakh yurt, round, with a cupola.	280	Ә
қаратпа сөз	бәйбіше	— Бәйбіше! — деді, қуанышын ірке алмай.	249	байбише	255	ТТ	baybishe	280	ТТ
қаратпа сөз	бәйбіше	— Бәйбіше, эне... Эне үй тұр.	249	байбише	255	ТТ	baybishe	280	ТТ
үй түрлері	ақ боз үй	О, Жасаған Ие, не көрінген бұған, тал түсте алжасып?! Ауыл кайда әлгі? Әлгі ақ боз үй қайда?	250	белая юрта	256	К	white yurt	282	К
салт-дәстүр	тәй-тәй	Осы сәт Пахраддин Сырғаның көзіне тәй-тәй басып бара жатқан бір үлкен сәбидей елестеді.	250	только-только по земле пошел	255	Ә	who had just barely learned how to walk on the ground	281	Ә
метареалия	кәлима	Қалимаға келтір тілінді!	252	И ты себя не мучь, укороти язык.	258	Д	Don't torture yourself, subordinate your tongue to the kalima. (The kalima is	284	Д

туыстық атаулар	бәйбіше	— Сырға! — деді сыбырлап, бәйбішесінің жіңішке білегінен ұстай беріп Пахраддин.	253	ее	259	KA	wife	286	Г
киім-кешек	жаулық	Қимыл жоқ... Үстінде қырмызы торғын көйлегі, ақ жаулығымен мойыны, басы шандып ораулы.	253	жаулық	259	ТТ	jaulyk	286	ТТ
наным-сенім, мифология	сайтан	Ыбылыспен, Сайтанмен, надандық, зұлымдықпен алпыс жыл айқасқаны аз болып па еді?	253	дьявол-искуситель	259	Э	devil	285	МА
наным-сенім, мифология	ыблыс	Ыбылыспен, Сайтанмен, надандық, зұлымдықпен алпыс жыл айқасқаны аз болып па еді?	253	оборотень в человеческом облике	259	Э	warewolf	285	МА
туыстық атаулар	бәйбіше	Пахраддиннің көзіне жас айналып бәйбішесінің шұңкиген сопақтау бетіне үңіліп отыр.	254	жена	260	Г	wife	287	Г
туыстық атаулар	бәйбіше	Бәйбішесінің кішкентай ашаң жүзін жалпақ алақанымен аймалады.	254	реалия жоқ	260	Т	wife	287	Г
уақыт	іңір	Алыс көкжиек шеңберін тарылтып, күңгірт көлеңкеленіп, сай-салаға іңір қараңғысы ұйи бастаған.	254	реалия жоқ	260	Т	реалия жоқ	286	Т
уақыт	ымырт	Ымырт қараңғысымен қоса төңіректі түр-түсі белгісіз бір үрей жайлап келеді.	254	реалия жоқ	260	Т	реалия жоқ	-	Т
өлшем	адым	Ауылдан алты адым ұзап көрмеген қатар-құрбыларының қасында қазір Шеге көрген-білгені, көкірекке түйгені мол естияр жан.	256	верст	262	МА		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауылдан алты адым ұзап көрмеген қатар-құрбыларының қасында қазір Шеге көрген-білгені, көкірекке түйгені мол естияр жан.	256	аул	262	СР		0 -	АС
төрт-түлік	серке	Серке мойнындағы жез қоңырау үні.	256	козел	261	Г		0 -	АС
уақыт	ұлы сәске	Күн ұлы сәскеге таяғанда дала өлкесі еуірлеп ысуға айналды.	256	час саске (полдень), когда солнце полнялось выше	261	ТС		0 -	АС

әлеуметтік-саяси	ауыл	Қыс аяғында бір күні екі шанамен ауылды аралап жүріп осы Ждақай, Сұржекей екеуі жұрттың пісіп жатқан қазанына дейін төңкеріп	257	дома	263	КА	0	-	АС
ыдыс	қазан	Қыс аяғында бір күні екі шанамен ауылды аралап жүріп осы Ждақай, Сұржекей екеуі жұрттың пісіп жатқан қазанына дейін төңкеріп	257	казан	263	СР	0	-	АС
ас	қуырдақ	Түске таман есік алдындағы жер ошаққа от жағып, қуырдақ қуырып жатқан.	257	қуырдақ	262	ТТ	0	-	АС
жалпы шаруашылық	арба	Шеге өз ауылына құр қол келмейді, бір арба астық ала келеді.	258	арба	263	СР	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Шеге өз ауылына құр қол келмейді, бір арба астық ала келеді.	258	аул	263	СР	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл - үй өстіп аштан бұралып, біртіндеп өліп жатқанда осы Ждақайдың әкесі ауылнай Жорғаның үйі тоқ болады.	258	аул	264	СР	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауылдан күй кеткен.	258	аул	264	СР	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауылнай	Ауыл - үй өстіп аштан бұралып, біртіндеп өліп жатқанда осы Ждақайдың әкесі ауылнай Жорғаның үйі тоқ болады.	258	аульный старшина	264	СР	0	-	АС
жиһаз	дастарқан	Ждақай, ауыл аман ба? Жаңалық айтсай! - деді, үйге самауырды енгізіп, дастарқан қамына кіріскен Хансұлу.	258	дастархан	264	ТТ	0	-	АС
жиһаз	қоржын	Ждақай қоржынына қол созып бір-екі түйіншекті Хансұлудың алдына тастады.	258	коржун (сумка, связанная из шерстяных ниток)	264	ТС	0	-	АС
жиһаз	қоржын	Ждақай қолындағы қоржынын есік алдына дүрс еткізіп тастады. Дауылдатқан екпініне қарағанда қоржыны құр емес сияқты.	258	хорджун	264	ТТ	0	-	АС
жиһаз	қоржын	Ждақай қолындағы қоржынын есік алдына дүрс еткізіп тастады. Дауылдатқан екпініне қарағанда қоржыны құр емес сияқты.	258	мешок	264	КА	0	-	АС

өнер	ақын	Бір ауық ұзын кірпігін сәл түсіріп, Ждақайдың қолында әлгі ұсталған ақынның кітабы отырғанын ойлады.	259	поэт	265	Г		0 -	АС
өнер	ақын	Өзіміздің Құдайдай табынып жүрген ақынымыз Сәкен, деп Ждақай іргеде жатқан қызыл мұқабалы кітапты қолына алды.	259	поэт	265	Г		0 -	АС
жиһаз	дастарқан	Мына шырайлы басталған дастарқан басының әдемі рәуішін бұзғысы келмей, тосылып, кібіртіктеп барып... аздасын тіл	259	дастархан	264	ТТ		0 -	АС
өнер	домбыра	Домбыра тартшы! - деп жалынды.	259	домбра	266	СР		0 -	АС
өнер	домбыра	Хансұлудың домбыраға зауқы болмады.	259	домбра	266	СР		0 -	АС
үй жабдығы	ірге	Өзіміздің Құдайдай табынып жүрген ақынымыз Сәкен, деп Ждақай іргеде жатқан қызыл мұқабалы кітапты қолына алды.	259	реалия жоқ	265	Т		0 -	АС
үй жабдығы	төр	Содан кейін былғары етікті зар иелетіп зілденіп төрден есікке беттейді, ойланып. Есіктен төрге қайта оралады баяу, маңғаз	262	возле окна	268	КА		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Балшық үйлі, жертөлелі "Жаңа жолды" емес, аяғы Тасқұдықтың басындағы киіз туырлықты көшпелі ауылын сағынатын.	263	войлочный, кочевой аул	270	СР		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	бас бостандығынан айрылып Ресей орнында жүргенде түсіне үнемі баяғы ескі ауылы кіретін.	263	аул	270	СР		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Өр қырдың астында бір атаның ауылы отырады.	263	аул	270	СР		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Комсомол — жастар болып өзі құртқан сол ауылын сағынатын.	263	аул	270	СР		0 -	АС
мал шаруашылығы	келе	Бұл атырапты толтырып Мажанның қисапсыз үйір-үйір жылқысы, мыңғырған қара құрттай қойы, сандық өркеш келе-келе нарлары	263	стадо	270	Г		0 -	АС

жиһаз	қоржын	Күйіс қайырып маңқиып жатқан қара түйенің беліне қоржынды салды.	263	хорджун	269	ТТ	0	-	АС
түйе	нар	Бұл атырапты толтырып Мажанның қисапсыз үйір-үйір жылқысы, мыңғырған қара құрттай қойы, сандық өркеш келе-келе нарлары	263	верблюдов с вожаками-нарами	270	ТЭ	0	-	АС
уақыт	сәске	Күн өрмелеп сәскеге көтеріле ауа қызып, ыси түсті.	263	доползло до зенита	270	Э	0	-	АС
салт-дәстүр	той	Жаз болса той, ат шабыс, қыз ұзату. ал ел іші ығы-жығы қан базардай қайнап жатушы еді.	263	той	270	ТТ	0	-	АС
мал шаруашылығы	үйір	Бұл атырапты толтырып Мажанның қисапсыз үйір-үйір жылқысы, мыңғырған қара құрттай қойы, сандық өркеш келе-келе нарлары	263	косяк	270	МА	0	-	АС
салт-дәстүр	ұзату	Жаз болса той, ат шабыс, қыз ұзату, ал ел іші ығы-жығы қан базардай қайнап жатушы еді.	263	свадебные кавалькады	270	КА	0	-	АС
киім-кешек	белбеу	Шеге иығындағы қоржынын сырт босағаға тастап, қамшысын белбеуге ыстырып есікке беттеді.	264	поясной ремень	271	Э	0	-	АС
үй жабдығы	босаға	Шеге иығындағы қоржынын сырт босағаға тастап, қамшысын белбеуге ыстырып есікке беттеді.	264	порог	271	КА	0	-	АС
үй жабдығы	босаға	Хансұлу оны босағада тосып тұр екен.	264	реалия жоқ	271	Т	0	-	АС
мал шаруашылығы	жазы	Шеге оны көтеріп жазының үстіне отырғызды.	264	круп	271	Г	0	-	АС
киім-кешек	жаулық	Кестелі ақ жаулығы ысырылып арқасына түсті.	264	платок	271	Г	0	-	АС
киім-кешек	жеңсіз	Кестелі етек ақ көйлегі мен мақпал қара жеңсізін Хансұлу жиын - тойларда болмаса сирек киетін.	264	безрукавка	271	К	0	-	АС

мал шаруашылығы	қамшы	Шеге иығындағы қоржынын сырт босағаға тастап, қамшысын белбеуге ыстырып есікке беттеді.	264	камча	271	CP	0	-	AC
өлшем	қарыс	Хансұлудың бойы бұдан қарыс төмен.	264	на головку	271	KA	0	-	AC
жиһаз	қоржын	Шеге иығындағы қоржынын сырт босағаға тастап, қамшысын белбеуге ыстырып есікке беттеді.	264	хоржун	271	TT	0	-	AC
үй түрлері	отау	Бұлақ басында отауы қоңыр жұмыртқадай томпиып тұр.	264	юрта	271	Г	0	-	AC
үй түрлері	отау	Құла дүздегі томпиған қоңыр отауы ынтықтыра тартады.	264	юрта, серый купол	271	KA	0	-	AC
төрт-түлік	серке	Қоңыраулы қарағай мүйіз көк серкеге ілесіп суға қарай іле шұбырған отар.	264	козел с завлекательным бубенцом	270	Г	0	-	AC
төрт-түлік	серке	Қоңырауы күлдірлеп көк серке бастап бұлақ суына жүгіре шұбырған отар.	264	козел с колокольчиком	271	Г	0	-	AC
үй жабдығы	бақан	...есік алдында баған ағашқа бармақтай шымшық құстың кеп қонғанын... ашық есіктен көрінген сонау бұлақ басындағы ала бажыр	265	колышка	273	Г	0	-	AC
жиһаз	дастарқан	Осы дастарқанды жинатпай өмір шіркін аяқ астынан астан - кестен болар-ау деген ой қаперінде жоқ еді екеуінің.	265	дастархан	272	TT	0	-	AC
үй жабдығы	ірге	Ірге түрүлі. Керегенің көзінен кең даланың керімсалы желпіп қояды.	265	полог юрты	272	Э	0	-	AC
ас	ірімшік	Дәмге сіресіп тұрмаса да қант, құрт, ірімшік, ісі бұрқыраған таба наны бар осы дастарқаннан артықтың керегі жоқ Шегеге.	265	иримшик	272	TT	0	-	AC
үй жабдығы	кереге	Ірге түрүлі. Керегенің көзінен кең даланың керімсалы желпіп қояды.	265	отверстия кереге	272	TT	0	-	AC

ас	қаймақ	Қаймақ қатып Хансұлу құйған шайдай тәтті тіршілік жалғаса берер деп ойлаған.	265	сметана	272	МА	0 -	АС
ыдыс	құман	Тас құманның астында шойын табада жайнаған шоқ.	265	кумган	272	СР	0 -	АС
ыдыс	құман	Үй ішіне қалампыр исін таратып тас құман гүтір - гүтір қайнайды.	265	кумган	272	СР	0 -	АС
ас	құрт	Демге сіресіп тұрмаса да қант, құрт, ірімшік, ісі бұрқыраған таба наны бар осы дастарқаннан артықтың керегі жоқ Шегеге.	265	курт	272	ТТ	0 -	АС
ас	таба нан	Демге сіресіп тұрмаса да қант, құрт, ірімшік, ісі бұрқыраған таба наны бар осы дастарқаннан артықтың керегі жоқ Шегеге.	265	табанан	272	ТТ	0 -	АС
жиһаз	текемет	Келіншегін төрдегі текемет үстіне, еппен әкелді.	265	корпешки	272	КА	0 -	АС
үй жабдығы	төр	Шәй ішіп төрде құс көпшікті шынтақтап көлбеп Шеге жатты.	265	реалия жоқ	272	Т	0 -	АС
үй жабдығы	төр	Келіншегін төрдегі текемет үстіне, еппен әкелді.	265	укромное место юрты	272	Э	0 -	АС
үй жабдығы	босаға	Кішкентай Үміті босағадан қонақтарға жымып қарап тұрды да, сықылықтап үйге зып берді.	266	порог	274	КА	0 -	АС
үй жабдығы	ірге	Шеге еңкейе үсіп ашық іргеден сығалады.	266	дверь	273	КА	0 -	АС
ыдыс	кесе	Кесесінің түбіндегі екі ұрттам шәйді енді бөліп-бөліп түнере түсіп асықпай ішті. Кесесін жантайтты.	266	пиала	273	ФА	0 -	АС
мал шаруашылығы	қазық	Үйді айналып, аттарын қазыққа байлап жатқан бірі орыс, ірі қазақ екі жас жігітке шоши қарап жақындады.	266	столб	273	Г	0 -	АС

уақыт	шаңқай түс	Ашық есіктен шаңқай түскі әлем кең атырапқа, алыс сағымды көкжиекке қарап үнсіз, қимылсыз қалды.	266	реалия жоқ	273	Т		0	-	АС
метареалия	кесе төңкеру	Кесесінің түбіндегі екі ұрттам шәйді енді бөліп-бөліп түнере түсіп асықпай ішті. Кесесін жантайтты.	266	Затем отодвинул посудину.	273	К		0	0	АС
үй жабдығы	босаға	Хансұлу босаға тұста состиып тұр екен.	267	порог	274	КА		0	-	АС
қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	— Әуре болмаңыз, жеңгей! Біз асығыспыз!— деді бақабас.	267	женгей (обращение к жене старшего родича)	274	ТТ		0	-	АС
үй жабдығы	ірге	Оны қылмысы біледі,— деді бақабас, теріс қарап іргеге үңіліп тұрып.	267	в сторону	275	КА		0	-	АС
жиһаз	көрпе	Шеге сөйткенше сандық үстіндегі көрпе-төсекті төрге қарай лақтырды.	267	корпешка (одеяло, сшитое из лоскутков)	275	ТС		0	-	АС
жиһаз	сандық	Теңді Хансұлу қапталға ысырды да шашбауынан кілтті шешіп алып сандықтың құлпын ашты.	267	сундук	275	СР		0	-	АС
жиһаз	сандық	Шеге сөйткенше сандық үстіндегі көрпе-төсекті төрге қарай лақтырды.	267	сундук	275	СР		0	-	АС
әшекей	шашбау	Теңді Хансұлу қапталға ысырды да шашбауынан кілтті шешіп алып сандықтың құлпын ашты.	267	лента, стягивающая косы	275	Э		0	-	АС
үй жабдығы	босаға	Босағада отыра қалды да аяғына шұлғауын орап етігін қайта киді.	268	порог	275	КА		0	-	АС
қаратпа сөз	көке	— Көке... сен қалаға барасың ба?...— деп кішкентай Үміті тақылдап қоя берді.	268	коке	276	ТТ		0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Серікбайға қазір бар, ауылға хабар жеткізсін... Мүмкін қойға біреуі келер... көмектесуге...	269	аул	276	СР		0	-	АС

туыстық атаулар	көке	Бүлкөктеп бара жатқан қалпында көкесі мойын бұрып "қал!" дегендей белгі берді.	269	көке	277	ТТ	0	-	АС
малшы	шопан	"Серікбай" дегені көрші шопан еді.	269	0	276	АС	0	-	АС
қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	— Ол біздің шаруамыз, жеңгей!	270	жеңгей	278	ТТ	0	-	АС
туыстық атаулар	көке	Көп ұзамай бұның көкесі де, көкесін алдына салып айдаған аттылар да қыр асып көзден ғайып болды.	270	0	278	АС	0	-	АС
мал шаруашылығы	қамшы	Жоқ, сөйтсе, шешесі түйені қамшымен борбайдан шықпыртып жіберіп тура алға қарай айдады.	270	камча	278	СР	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл көшесі бос.	271	реалия жоқ	279	Т	0	-	АС
мал шаруашылығы	бұйда	Содан кейін Қара түйенің бұйдасын қағып "Шуу" деді, басын кейін бұрды.	271	реалия жоқ	279	Т	0	-	АС
өлшем	шақырым	Тұщыбұлақтан Нарқамысқа дейінгі елу-алпыс шақырым аралықты жаяу желіп өтті.	271	километр	279	Г	0	-	АС
туыстық атаулар	жиен	Өзі немене нағашы ма, жиен бе саған?	275	племянник со стороны матери	283	КА	0	-	АС
туыстық атаулар	нағашы	Өзі немене нағашы ма, жиен бе саған?	275	дядя со стороны матери	283	Э	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Сіз 33-шы жылы апрельде түрмеден оралып аштан қырылып жатқан ауылыңызды көргенде ашуланып Совет өкіметін тілдепсіз.	276	земляки	284	КА	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Сіз түрмеден арылғаннан кейінгі жылдар бір емес, бірнеше рет жұрт өзінше "баяғы өзіміздің ескі ауыл түрмеде жүргенде түсіме	276	аул	284	СР	0	-	АС

төрт-түлік	бие	"Бие байлап түйе сауып, той тойлап жатқан ескі ауылды сағындым" депсің.	276	кобыла	284	Г	0	-	АС
салт-дәстүр	той	"Бие байлап түйе сауып, той тойлап жатқан ескі ауылды сағындым" депсің.	276	той	284	ТТ	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	аудан	Қазір солардың ауыл, аудандардан құйыршықтары табылып жатыр.	278	район	286	Б	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Қазір солардың ауыл, аудандардан құйыршықтары табылып жатыр.	278	аул	286	СР	0	-	АС
ас	таба нан	Ыстық шайдан мейірлене жұтып жұмсақ табананды соқты.	283	хлеб	292	Г	0	-	АС
малшы	қойшы	От солай, бір жаман қойшыны, оп-оңай илеп алғың келген екен ғой"	284	пастух	292	Б	0	-	АС
малшы	қойшы	Бұл жаман "қойшың" кезінде бандымен айқасқан революционер, одан жазықсыз екі жыл түрме көрген, бірақ жасымаған,	284	чабан	292	СР	0	-	АС
метареалия	нарқоспак	Ұсталып діңкесі құрып тұр ғой, әйтпесе, бұндай жаман нарқоспактың баласын оңаша жерде жолықса екі бүктеп бір-ақ шайнар еді-ау...	284	вонючий гаденыш	293	Д	0	0	АС
әлеуметтік-саяси	алашорда	Сөйтіп, ол, Пахраддин сияқты буржуазияшыл - ұлтшыл алашорданы заңның қатал жазасынан құтқарды.	286	алашордынец	295	ТТ	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	алашшыл	Ал, ұлтшыл - буржуазия, алашшыл Пахраддиннің үйінде толы болатын кейбір саяси қауіпті, ескілікті уағыздайтын кітаптар	286	алашордынец	295	ГТ	0	-	АС
киім-кешек	жаулық	Есіктен ақ жаулықты шүйкедей кемпір сығалады.	286	жаулык (головной убор замужней женщины, платок)	294	ТС	0	-	АС
жалпы шаруашылық	көш	Сонда осы Апанасий Гринин көшті тоқтатып қойып, Лабақ- ахун бастаған молдалардың намаз оқуына жағдай жасады.	286	кочевье	295	СР	0	-	АС

дін	намаз	Сонда осы Апанасий Гринин көшті тоқтатып қойып, Лабақ- ахун бастаған молдалардың намаз оқуына жағдай жасады.	286	намаз	295	ТТ	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	— Жоқ, есі дұрыс. Ждақай жолдас қазір ауылында, еңбек етіп жүр.	287	аул	296	СР	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	алашордашы	Гринин өзінің бұл жауыздық ісінде Рысқұлов, Құлымбетов, Есқараев, Жүргенов, Сейфуллин, Асфандияров тәрізді	288	алашордынец	297	ТТ	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Көбінесе ауыл сыртында, бұта арасында бұғып отырып сөйлесетінбіз.	288	реалия жоқ	297	Т	0 -	АС
киім-кешек	жаулық	Үстінде етегі кестелі төгілген ақ көйлек, кеудесінде қара мақпал жеңсіз. Басында кестелі шашақты сәнді ақ жаулық.	290	0	299	АС	0 -	АС
киім-кешек	жеңсіз	Үстінде етегі кестелі төгілген ақ көйлек, кеудесінде қара мақпал жеңсіз. Басында кестелі шашақты сәнді ақ жаулық.	290	0	299	АС	0 -	АС
мал шаруашылығы	қорық	Шегенің мал тұяғын тигізбей сақтаған қорығы.	290	угодья	299	Г	0 -	АС
мал шаруашылығы	қорық	Ақ көде, боз, бидайығы теңіз бетіндей жыбыршып толқындаған жазира тегіс шөбі таза қорық.	290	реалия жоқ	299	Т	0 -	АС
өлшем	тай шаптырым	Үйдің желке тұсы тек жатқан тегіс шеті мен бұ шеті тай шаптырымдай атырап болатын.	290	за день не объедешь	299	Э	0 -	АС
уақыт	бесін	Бесінге еңкейген қиғаш күн сәулесі сынаптай жылдап, ұзарып солған алтын шашақ қуалап, тынымсыз сырғанады.	291	реалия жоқ	300	Т	0 -	АС
киім-кешек	жаулық	Жаулық ұшымен бетін басып екі иығы селк-селк етті.	292	платок	300	Г	0 -	АС
киім-кешек	жаулық	Көзін сүртті жаулық ұшына.	292	платок	300	Г	0 -	АС

қаратпа сөз	келін	Сөйткенше, "Келін!!!" деген дауыс шықты желке тұстан. Енесінің дауысы.	292	невестка	300	Б	0 -	АС
мал шаруашылығы	қорық	Басын көтерсе... қарсы алдында қара құрттай қаптал қорыққа кіріп жайылған қой.	292	пастбище	300	Г	0 -	АС
малшы	шопан	Қасында атты біреу. Көрші шопан Серікбайға ұқсайды.	292	чабан	300	СР	0 -	АС
наным-сенім, мифология	әзірейіл	Сол салдыр арасынан "қызыл жағалы" сұр формалы кезекшіні көреді. Бұның жаналғышы, әзірейілі сол.	293	посмертный провожатый	302	Э	0 -	АС
жалпы шаруашылық	арба	Екінші байқағаны НКВД қорасының ортасында — өгіз арба тұр.	294	арба, запряженного вола	305	СР	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл адамдары.	294	аульчане	304	ТТ	0 -	АС
киім-кешек	шапан	Қуықтай камераның ішінде бұған бейтаныс екі кісі байқалады. Біреуі мыжырайған шал. Шапанын астына төсеп қуысқа жамбастапты.	294	чапан	304	СР	0 -	АС
жалпы шаруашылық	арба	Арба үстінде... ағаш күбі.	295	телега	305	Г	0 -	АС
жалпы шаруашылық	арба	Қақпадан өгіз арбаның ізін ала бұлар шыға бергенде - ақ сыртта таң қараңғылығын жамылып ошарылып тұрған қатын - қалаш	295	телега	305	Г	0 -	АС
жалпы шаруашылық	арба	Өгіз арба сықырлап қозғалды.	295	телега	305	Г	0 -	АС
жалпы шаруашылық	арба	Арба үстіндегі Қозбағар "шу!" деп бишігін көтерді.	295	арба	305	СР	0 -	АС
мал шаруашылығы	бишік	Арба үстіндегі Қозбағар "шу!" деп бишігін көтерді.	295	кнут	305	Г	0 -	АС

киім-кешек	жаулық	Ақ жаулығы ағараңдаған әйелдер әскерлерге бой бермей топырлап қапталдасып алды.	295	платок	306	Г	0 -	АС
киім-кешек	жаулық	Ақ жаулығы ағараңдайды.	295	жаулық	306	ТТ	0 -	АС
ыдыс	күбі	Арба үстінде... ағаш күбі.	295	бочка	305	Г	0 -	АС
жалпы шаруашылық	арба	Өгіз арбаға еріп шұбап кетіп барады арестанттар.	296	телега	307	Г	0 -	АС
мал шаруашылығы	бишік	Өгізді қыстап бишігін шолтаңдата береді.	296	плетка	307	Г	0 -	АС
төрт-түлік	өгіз	Өгізді қыстап бишігін шолтаңдата береді.	296	вол	307	Г	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	батырақ	Қиянат дегенді бала кезінде, батырақ кезінде көрсе көрген шығар, бірақ ес біліп, етек жиғалы түгел бір ауданды жұмса	297	батраческий	307	ГТ	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	батырақ	Және жалаң аяқ батырақтан шыққан Кеңес өкіметінің Сұржекейдей төл баласын пролетариат диктатурасы сау тұрғанда тірі	297	батрак	308	СР	0 -	АС
төрт-түлік	бие	Кебеже қарын кер биенің белінде қарақұстай қалбиып, қалғып-мүлгіп келеді.	301	гнедая кобыла	312	Г	0 -	АС
уақыт	сәске түс	Мезгіл сәске түс.	301	полдень	312	Г	0 -	АС
жиһаз	көрпе	Көрпешенің үстіне тастады.	302	постель	314	Г	0 -	АС
жиһаз	көрпеше	Бектердегі көрпешені лезде шешіп ап шөбі таза тегіс алаңқайға жүгірді.	302	корпешка	313	ТТ	0 -	АС

жиһаз	көрпеше	Жалғыз көрпешені шеп үстіне жайып тастап қорбаңдап енді шабдар көкке қарай далбақтады.	302	көрпеше	313	ТТ	0 -	АС
жиһаз	көрпеше	Бүлкілдеп желіп барып екінші көрпешені жастық тәріздендіріп бірінші көрпешенің бас жағына шоқитты.	302	реалия жоқ	313	Т	0 -	АС
жиһаз	көрпеше	Қорбаңдаған Қозбағар төсей берген көрпешені сүйрей - мүйрей Сұржекей көрсеткен тұсқа ұмтылды.	302	реалия жоқ	313	Т	0 -	АС
жиһаз	көрпеше	Шабдар көктің үстіндегі Сұржекейдің көрпешесін шешіп алды.	302	ватная подстилка	313	Э	0 -	АС
жиһаз	көрпеше	Сұржекей сылқ етіп түсіп көрпешеге отыра кетіп жамбастады.	302	лежанка	314	КА	0 -	АС
қаратпа сөз	садақа	Еңкейе бергені сол, садағаң кетейін, Қозбағар: — Мен тартып жіберейін!— деп елп етіп аяқ жағына отыра қалып оң жақ	302	реалия жоқ	314	Т	0 -	АС
мал шаруашылығы	шалдыру	Сен ат шалдыра тұр!	302	посмотреть за конями	313	КА	0 -	АС
мал шаруашылығы	шалдыру	— Енді сен... әрегірек барып ат шалдыр...	302	посторожить коней	314	КА	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	бай	Бай-бағлан, қожа-молда дегендеріңе жұлдызы қарсы.	303	бай	315	ТТ	0 -	АС
жиһаз	бесік	"Сұржекей келіп қалды" десең бесіктегі бала жылағанын қояды екен" дейді жұрт.	303	колыбель	315	Г	0 -	АС
дін	медресе	Ауылда молдадан хат таныған болмаса орысша сауаты жоқ Қозбағар мына күнде өзгеріп, жаңарып жатқан қым - қиғаш	303	медресе	315	ТТ	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	молда	Бай-бағлан, қожа-молда дегендеріңе жұлдызы қарсы.	303	мулла	315	СР	0 -	АС

әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл балаларынан күнде таяқ жеп өкіріп жылап жүретін боқмұрын Қозбағар бүйтіп кісі болам деп, адам қатарына қосылам деп сірә	305	аульный	317	ГТ	0 -	АС
малшы	атқосшы	Сұржекей атқосшысына бір шекесінен көз қиығын тастады.	307	коневод	320	Б	0 -	АС
малшы	атқосшы	Сұржекей қиғаштау назарымен атқосшысының тұрқын бастан-аяқ тағы бір сүзіп шықты.	307	реалия жоқ	320	Т	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Жекей Қалиевичтің осы қасиетін жақсы білетін "Жаңа жолдың" ферма меңгерушісі Ждақай Сұржекей келеді деп естіген күні ақ	308	аул	321	СР	0 -	АС
өнер	домбыра	Бәрі болады, Жәке! Домбыра да, домбырашы да болады.	308	домбра	321	СР	0 -	АС
өнер	домбыра	Бәрі болады, Жәке! Домбыра да, домбырашы да болады.	308	домбристка	321	СР	0 -	АС
өнер	күй	Алдымен күй тыңдағысы келеді.	308	күй (жанр домбровой музыки)	321	ТС	0 -	АС
үй түрлері	отау	Жекей Қалиевичтің осы қасиетін жақсы білетін "Жаңа жолдың" ферма меңгерушісі Ждақай Сұржекей келеді деп естіген күні ақ	308	юрта	321	Г	0 -	АС
үй түрлері	отау	Құрғақ сайдың кемерінде тықыр шөпті тегіс таза алаңда жұмыртқадай жалғыз отау тұр.	308	юрта	321	Г	0 -	АС
үй түрлері	отау	Ұшы-қиырсыз дала кезіп шалдығып келе жатқан жолаушылар алдарында домалақ төбе етегінде өздеріне арналып тігілген боз	308	серая юрта	321	КА	0 -	АС
төрт-түлік	тоқты	Қасына бір семіз тоқтыны байлады.	308	овечка	321	Г	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауылдық кеңес ағасы	Ауылдың кеңес ағасымен сөйлессек...— деді қырын қарап.	309	глава аульного совета	322	СР	0 -	АС

киім-кешек	жаулық	Үстінде көлдей қызыл көйлек. Қара камзол. Басында ақ жаулық.	309	платок	322	Г	0 -	АС
киім-кешек	камзол	Үстінде көлдей қызыл көйлек. Қара камзол. Басында ақ жаулық.	309	камзол	322	СР	0 -	АС
мал шаруашылығы	қазық	Қазықтың жанына келгенде Қозбағар мен Ждақай бұрынырақ аттарынан домаланып түсіп шефтің көлігін ұстады.	309	коновязь	322	МА	0 -	АС
үй түрлері	отау	Өлгінде, айдалада, алдында тігулі тұрған ақ отауды көргенде бір түрлі кеңілі көтеріліп елегізген-ді.	309	юрта	322	Г	0 -	АС
үй түрлері	отау	Сұржекей тәрізді бүгінде түкірігі жерге түспей тұрған дәкейге иіліп сәлем беріп жұмыртқадай ақ отаудан бұралған бір әдемі	309	юрта	322	Г	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Отряд басқарып мұздай қаруланып осындай отырған жабайы ауылға сау ете түскенде қаруды көріп бай - бағландар құрдай	310	аул	323	СР	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	бай	Бірақ, байлардың қыздарының қызығын Сұржекей де көрмей қалмады.	310	байский	323	ГТ	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	бай	Талай байлардың шаңырағы ортасына түсті.	310	байский	323	ГТ	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	бай	Бұлардан гөрі кешегі жылдар Сұржекей айқасқан бай - құлақтар зерделі шығар...	310	бай	323	ТТ	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	бай	Қолға тиген билікке мастанып кейбіреулер қарудың күшімен қорқытып байлардың әйел, қыздарын бүлдіргенге мәз болып та жүр.	310	бай	323	ТТ	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	бай	Отряд басқарып мұздай қаруланып осындай отырған жабайы ауылға сау ете түскенде қаруды көріп бай - бағландар құрдай	310	толстяки баи	323	ТТ	0 -	АС
киім-кешек	бөрік	Шапаны жаңа. Жағасына ақ елтірі жүргізген қара мақпал. Бөркі де жаңа, қара елтіріден.	310	реалия жоқ	324	Т	0 -	АС

киім-кешек	бөрік	Ат аяғының дүрсілі құлағына шалынған тәрізденіп еді, енді бұрылса, бұған қарап шапанының етегі делектеп қара домалақ,	310	борик (круглая меховая шапка)	324	ТС		0	-	АС
өнер	домбыра	— Әлгі... домбырашыларың кім...— деді Сұржекей ұясына толықсып нарттай қызарып барып қонған күннен көз алмай.	310	домбристика	323	СР		0	-	АС
киім-кешек	шапан	Ат аяғының дүрсілі құлағына шалынған тәрізденіп еді, енді бұрылса, бұған қарап шапанының етегі делектеп қара домалақ,	310	чапан	324	СР		0	-	АС
киім-кешек	шапан	Шапаны жаңа. Жағасына ақ елтірі жүргізген қара мақпал. Бөркі де жаңа, қара елтіріден.	310	чапан	324	СР		0	-	АС
қаратпа сөз	көке	— Шүкір... шүкір... Көке!	311	коке	324	ТТ		0	-	АС
киім-кешек	бешпет	Жорға Күрең шибарқыт бешпетінің қойын қалтасына апыл-ғұпыл қол сұқты.	312	бешмет	325	СР		0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	...Енді қатын өсекті жинай берсек көп ұзамай бұл ауданда мал бағып егін егетін жан қалмайды, жолдас ауылдық кеңес ағасы!—	313	аул	326	СР		0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауылдық кеңес ағасы	...Енді қатын өсекті жинай берсек көп ұзамай бұл ауданда мал бағып егін егетін жан қалмайды, жолдас ауылдық кеңес ағасы!—	313	глава аульного совета	326	СР		0	-	АС
туыстық атаулар	бәйбіше	—"...Жер жастанғыр, Мэлс!" "Мола болғыр, Мэлс!" депті, айқайлап бәйбішеңіз!	313	байбише	327	ТТ		0	-	АС
туыстық атаулар	бәйбіше	—...Сіздің бәйбішеңіз... Мэлс деген балаңызды бүкіл "Жаңа жолдың" көзінше жерден алып жерге салып қарғапты ғой...—	313	жена	327	Г		0	-	АС
туыстық атаулар	бәйбіше	Сол үшін сізді де, бәйбішеңізді де Сібірден бір-ақ шығаруға болады!!!	313	жена	327	Г		0	-	АС
метареалия	Мэлс	—"...Жер жастанғыр, Мэлс!" "Мола болғыр, Мэлс!" депті, айқайлап бәйбішеңіз!	313	мэлс (казахское имя)	327	Д		0	0	АС

метареалия әлеуметтік- саяси	Мәлс	—...Сіздің бәйбішеніз... Мәлс деген балаңызды бүкіл "Жаңа жолдың" көзінше жерден алып жерге салып қарғапты ғой...—	313	мәлс	327	К		0	0	АС
	ауылдық кеңес ағасы	— Ие... жолдас ауылдық кеңес ағасы! Тағы не жаңалығыңыз бар?	314	глава аульного совета	328	СР		0	-	АС
жалпы шаруашылық	жерошақ	Есігі алдында жер ошақта от жанып жатқан үйге қарай қозғала берді.	314	костер	328	Г		0	-	АС
уақыт	ымырт	Ымырт қараңғысында бет - әлпі көрінбейді Жорғаның.	314	реалия жоқ	328	Т		0	-	АС
әлеуметтік- саяси	ауыл	"Емізулі баласы бар еді" деп іле Нарқызды ауылға қайтарды.	315	аул	330	СР		0	-	АС
ас	бауырсақ	Көлдей дастарқан, үсті толы бауырсақ, ірімшік, құрт, женті, кәмпит - сәмпит.	315	баурсаки, джент, иримшик, курт (сладости и	329	ТС		0	-	АС
үй жабдығы	босаға	Босағада сызылып жол беріп келін тұр.	315	порог	329	КА		0	-	АС
жиһаз	дастарқан	Ждақай бір шөлмек арақ қойған дастарқан шетіне.	315	стол	329	КА		0	-	АС
жиһаз	дастарқан	Көлдей дастарқан, үсті толы бауырсақ, ірімшік, құрт, женті, кәмпит - сәмпит.	315	стол	329	КА		0	-	АС
жиһаз	дастарқан	Дастарқан басында көлденең кеп отырғанда арақ ішпейді деген.	315	реалия жоқ	330	Т		0	-	АС
ас	жент	Көлдей дастарқан, үсті толы бауырсақ, ірімшік, құрт, женті, кәмпит - сәмпит.	315	баурсаки, джент, иримшик, курт (сладости и	329	ТС		0	-	АС
жалпы шаруашылық	жерошақ	Сұржекейдің Жорғамен қоштасқанын көріп жерошақ қасында жүрелеп отырған екі жігіт — Ждақай мен Қозбағар өре түрегеліп	315	очаг	329	Г		0	-	АС

ас	ірімшік	Көлдей дастарқан, үсті толы бауырсақ, ірімшік, құрт, женті, кәмпит - сәмпит.	315	баурсаки, джент, иримшик, курт (сладости и	329	ТС		0 -	АС
мал шаруашылығы	қазық	Үйге қарай сырт беріп баяу басып кетіп бара жатқан Сұржекейдің желкесіне және бір-екі рет тағзым етті де Жорға Күрең қазықтағы	315	реалия жоқ	329	Т		0 -	АС
салт-дәстүр	қонақасы	Қонақасыңды же! Өзіңе арнап жаңағы сойылған қара тоқтыны жаз бойы бордақылағам...	315	угощайся	329	ГТ		0 -	АС
ас	куырдақ	Шәй үстінде куырдақ келген.	315	куырдак (жаренное мясо)	329	ТС		0 -	АС
ыдыс	құман	Ортада шойын табада жайнаған шоқ. Жиегінде — тас құман. Білте шам қасында.	315	кумган	329	СР		0 -	АС
ас	құрт	Көлдей дастарқан, үсті толы бауырсақ, ірімшік, құрт, женті, кәмпит - сәмпит.	315	баурсаки, джент, иримшик, курт (сладости и	329	ТС		0 -	АС
төрт-түлік	тоқты	Қонақасыңды же! Өзіңе арнап жаңағы сойылған қара тоқтыны жаз бойы бордақылағам...	315	ягненок	329	Г		0 -	АС
үй жабдығы	төр	Сол-ақ екен терде қос құс көпшікті шынтақтап көлбеп жатқан қонақ азар - безер болды бас шайқап.	315	почетное место	329	Э		0 -	АС
жиһаз	дастарқан	Оңаша үйде енді үшеуден үшеу қалып көлдей дастарқанның шетіне бір шөлмек арақ қайтып келгенде Сұржекей танауынан	316	дастархан	330	ТТ		0 -	АС
жиһаз	дастарқан	Көтере берді де шыны аяқты дастарқан үстіне қайта қойды.	316		0 330	АС		0 -	АС
ас	куырдақ	Уһ!..— деп, күңірене бір күрсінді де табақтағы куырдаққа еңсе салып жауша тиді.	316	куырдак	330	ТТ		0 -	АС
ас	куырдақ	Ждақай куырдақ толы табақты қонақтың алдына таман ысырды.	316	куырдак	331	ТТ		0 -	АС

ас	куырдақ	Қуырдақтың да дәмін енді сезгендей.	316	куырдақ	331	ТТ		0	-	АС
үй түрлері	отау	Бұған арналып тігілген мына отау үйдің ішін күн күлгендей.	316	юрта	331	Г		0	-	АС
ыдыс	табақ	Ждақай қуырдақ толы табақты қонақтың алдына таман ысырды.	316	блюдо	331	Г		0	-	АС
жиһаз	дастарқан	Өз шыны аяғын бұрын босатқан Сұржекей дастарқанға төңкерді.	317	стол	332	КА		0	-	АС
өнер	домбыра	—...Қалай, Жеке... Күйшіні алдыртайын ба?... Хансұлуды?!— деді Ждақай дауысында бір екі ұдай ойнақылық бар.	317	домбристика	331	СР		0	-	АС
үй жабдығы	ірге	Қозбағар шишаны іргеге ытқытып жіберді.	317	в сторону двери	332	Э		0	-	АС
ас	қаймақ	Қаймақ қатқан ыстық шайдан біраз сораптады.	317	сливки	332	МА		0	-	АС
метареалия	кесе төңкеру	Өз шыны аяғын бұрын босатқан Сұржекей дастарқанға төңкерді.	317	поставил на стол перевернутую посуду	332	К		0	0	АС
жиһаз	дастарқан	Мына оңаша отау, ортада жайнаған сексеуілдің шоғы, көлдей кең дастарқан, сыртта қоршаған кең дала, дәл - сал	318	дастархан	332	ТТ		0	-	АС
өнер	домбыра	Қарағай сапты күмбірлеген қара домбыра. Құлағын бұрады. Бұрауын түсірді.	318	инструмент	333	Г		0	-	АС
өнер	домбыра	Қарағай сапты күмбірлеген қара домбыра. Құлағын бұрады. Бұрауын түсірді.	318	реалия жоқ	333	Т		0	-	АС
өнер	домбыра	Қазір қара домбыра сөйлей жөнейтіндей, саусағы шекке тиер-тиместен боздай жөнейтіндей еді.	318	струна	333	Г		0	-	АС

өнер	домбыра	Айтпақшы, әлгі күйші қайда?	318	домбристика	333	CP	0	-	AC
өнер	домбыра	Керегеге сүйеулі тұрған қара домбыраға ұмтылды.	318	домбра	333	CP	0	-	AC
өнер	домбыра	Орнына сүйеп қойды домбыраны.	318	домбра	333	CP	0	-	AC
өнер	домбыра құлағы	Қарағай сапты күмбірлеген қара домбыра. Құлағын бұрады. Бұрауын түсірді.	318	подкрутить ушки	333	K	0	-	AC
үй жабдығы	кереге	Керегеге сүйеулі тұрған қара домбыраға ұмтылды.	318	кереге (опорная решетка юрты)	333	TC	0	-	AC
өнер	күй	Төбіренген жанын тербетіп әкететін бір ырғақ, бір күй керек-ақ.	318	кюй, музыка	333	TЭ	0	-	AC
үй түрлері	отау	Мына оңаша отау, ортада жайнаған сексеуілдің шоғы, көлдей кең дастарқан, сыртта қоршаған кең дала, дәл - сал	318	юрта	332	Г	0	-	AC
салт-дәстүр	той	Той-томалақта, әйтпесе сыйлы қонақ қыстағанда болмаса ауызына алмайтын.	318	той	332	TT	0	-	AC
киім-кешек	шоңқайма етік	Алдымен байқағаны — қызыл торғын көйлектің шұбатылған етегі, шоңқайма қара етіктің тілдей сүйір басы.	318	сафьяновые сапожки	333	Г	0	-	AC
жиһаз	дастарқан	— Қойдым, Жеке! Қойдым!— деп Ждақай жалма - жан қос қолын көтерді де, іле төрттағандап жорғалап Хансұлудың алдына	319	дастархан	334	TT	0	-	AC
өнер	домбыра	Керегеге сүйеулі тұрған домбыраны қолына алды.	319	домбра	334	CP	0	-	AC
киім-кешек	жаулық	Содан кейін қынама бел қара камзол, етегіне сары жағал жалпақ зер жүгірткен қара камзол, содан кейін еңкейіп кіре берген жас	319	платок	333	Г	0	-	AC

ас	ірімшік	Хансұлу ірімшіктен бір шымшым үзіп алып ауызына салды.	319	изюм	334	КА	0	-	АС
киім-кешек	камзол	Содан кейін қынама бел қара камзол, етегіне сары жағал жалпақ зер жүгірткен қара камзол, содан кейін еңкейіп кіре берген жас	319	камзол	333	СР	0	-	АС
үй жабдығы	кереге	Керегеге сүйеулі тұрған домбыраны қолына алды.	319	реалия жоқ	334	Т	0	-	АС
ыдыс	құман	Қозбағар жүгіріп барып құманға жармасып құрдай жорғалап кеп Хансұлудың қолына су құйды.	319	кувшин	334	Г	0	-	АС
ыдыс	құман	Қозбағар жүгіріп барып құманға жармасып құрдай жорғалап кеп Хансұлудың қолына су құйды.	319	куман	334	СР	0	-	АС
жиһаз	текемет	Хансұлу, мұңлы тұнық көзі шам жарығына жарқ етіп, текеметтің төмен жақ шетіне қорғаншақтап, имене келіп биязы тізе бүкті.	319	текемет (тонкая войлочная подстилка)	334	ТС	0	-	АС
үй жабдығы	төр	— Но! Но!— деп, наразы бас шайқап Сұржекей төрге, өз орнына өте берді.	319	повыше	334	Э	0	-	АС
әшекей	шығыршық	Содан кейін қынама бел қара камзол, етегіне сары жағал жалпақ зер жүгірткен қара камзол, содан кейін еңкейіп кіре берген жас	319	сережки	333	Г	0	-	АС
жиһаз	дастарқан	Бұл елге аты әзірейілдей үрейлі Сұржекей дастарқан басында күй тындағанды қалайды-мыс.	320	дастархан	335	ТТ	0	-	АС
өнер	домбыра	Домбыраны "дыңң", "дыңң" шертіп құлақ күйін келтіре бастады.	320	подкручивать ушки домбры	334	К	0	-	АС
өнер	домбыра	Құлақ күйі келген кең құрсақ қара домбыра енді тақымға тиген жарау аттай зымыран шабыс тілеп лып - лып етеді.	320	нижняя часть	335	Э	0	-	АС
өнер	домбыра	Қолындағы қарағай сапты қара домбыра Хансұлудың өз домбырасы еді.	320	нет реалии	335	ТТ	0	-	АС

өнер	домбыра	Құлақ күйі келген кең құрсақ қара домбыра енді тақымға тиген жарау аттай зымыран шабыс тілеп лып - лып етеді.	320	настроенная для кюя	335	Г	0 -	АС
өнер	домбыра	Қарағай сапты қара домбыра "Қайран шешем!" "Қайран шешем!" деп боздап кең дала боп көсіліп, самал - жел боп есіліп	320	домбра	335	СР	0 -	АС
өнер	домбыра	Қолындағы қарағай сапты қара домбыра Хансұлудың өз домбырасы еді.	320	домбра	335	СР	0 -	АС
өнер	домбыра	Мына, қанын ішіне тартып, сұрланған түсі суық жыландай жанмен тілдесуден тайсақтағаны, қашқаны еді... домбыраға	320	домбра	335	СР	0 -	АС
өнер	домбыра	Неге екені белгісіз, домбыра, жансерігі сыңғыр қара домбыра "Қайран шешем!" деп боташа боздап теңселе жөнеді.	320	домбра	335	СР	0 -	АС
өнер	күй	Көкірегінде көптен шер болып шемденіп жатқан ащы запыран күйін домбыраның тілімен ағындап тұма бұлақша атылғысы бар.	320	кюй	335	ТТ	0 -	АС
өнер	күй	Күйге кезек бергені...	320	кюй	335	ТТ	0 -	АС
өнер	күй	Бұл елге аты әзірейілдей үрейлі Сұржекей дастарқан басында күй тыңдағанды қалайды-мыс.	320	музыка	335	Г	0 -	АС
өнер	күй	Күй біткенде, күрсініп, еңселерін қорғасын салмақ езіп үйдегі үш еркек тапжылмай отырып қалды.	320	музыка	336	Г	0 -	АС
өнер	домбыра	Дауылды күн ыңыранып арнасына сыймай тебіренген теңіздей кең тынысты бір күй көкірегі қаяулы ырғақ... қарағай сапты қара	321	домбра	336	СР	0 -	АС
өнер	домбыра	Домбырасын тізесіне қойып бүрісіп отырған Хансұлуға сүзіле қарады мас қонақ.	321	домбра	337	СР	0 -	АС
үй жабдығы	ірге	Құп болады, Жәке! Қазір!— деп Ждақай тізерлеп отыра қап іргеге жүктің артына қолын сұқты.	321	стенка	336	Г	0 -	АС

қаратпа сөз	келін	—...Келін... сен... сен... айып етпе... біз... қазір!	321	невестка	337	Б	0 -	АС
өнер	күй	Күй көп ұзамай қарашаның ауыр қара бұлтындай түйілді.	321	музыка	336	Г	0 -	АС
өнер	күй	Домбырашы келіншек мына үш жігітті шайқақтаған желқайыққа отырғызып сол алапат түнерген күй теңізіне алып	321	напев	336	Г	0 -	АС
өнер	күй	"Кішкентай" еді бұ күй. Шамырқанған шатақ күй. Күй көп ұзамай қарашаның ауыр қара бұлтындай түйілді.	321	кюй	336	ТТ	0 -	АС
қаратпа сөз	айналайын	— Ішпейді келін... Біз ішеміз... келіннің денсаулығы үшін... Ал, айналайын сен үшін... Аман бол, бақытты бол!	322	айналайын	338	ТТ	0 -	АС
қаратпа сөз	айналайын	— Ішпейді келін... Біз ішеміз... келіннің денсаулығы үшін... Ал, айналайын сен үшін... Аман бол, бақытты бол!	322	айналайын	338	ТТ	0 -	АС
ыдыс	кесе	Ждақай бір шаян әкеле жатқандай Хансұлу шошып арақ толы кеседен шегіне берді.	322	реалия жоқ	337	Т	0 -	АС
ыдыс	кесе	Жарайды, кербез бике! Өлмессің, бір жұтқаннан... ұсташы!— деп, жалынып әлек-шәлек болды Ждақай, кесені ұсынып.	322	кесе (пиала, посуда)	338	ТС	0 -	АС
ыдыс	кесе	— Стоп!— деп, сұқ саусағын көтерді. Сұржекей, кесені қолға ала беріп.	322	реалия жоқ	338	Т	0 -	АС
өнер	күй	Бұл тосты біз әлгіндей күйлер тартқан...қарындасымыздың...келініміздің... Хансұлудың... денсаулығы үшін көтереміз!	322	кюй	337	ТТ	0 -	АС
өнер	күй	Буын - буынына түскен нашадай әлгі отты су... одан... жүйкесін балқытқан әлгі құдіретті күй... жасаған ие - ау... Сұржекейді бала	322	реалия жоқ	337	Т	0 -	АС
жиһаз	текемет	— Ал...— деді Сұржекей сылқ түсіп текемет шетіне отыра кетіп...	322	текемет	337	ТТ	0 -	АС

үй жабдығы	төр	— Өй, Жеке төрге өтіңіз!..	322	тор	337	ТТ		0	-	АС
үй жабдығы	түндік	Сұржекей сіміріп жұтқан темекінің түтінін бір кезде жоғары қарап тұрып ашық түндікке туралап үрледі.	322	тундук (отверстие в куполе юрты)	337	ТС		0	-	АС
метареалия үй жабдығы	кесе төңкеру	Сұржекей кесені төңкерді.	322	перевернул кесе	338	К		0	0	АС
	босаға	Ең алдымен көргені — босаға тұста тұрған ұзын шұбалаң қырмызы көйлекті, қынама қылдырық бел қара камзолды сылыңғыр	323	порог	338	КА		0	-	АС
үй жабдығы	босаға	Босағада тәжікелесіп тұрғандарға жақындады.	323	у двери	339	Г		0	-	АС
киім-кешек	жаулық	Жаңа жауған қардай таза ақ жаулық. Сол ақ жаулыққа қарға тамған қандай шымқай қызыл жолақ кесте салған. Сол жаулықтың	323	платок	338	Г		0	-	АС
киім-кешек	камзол	Ең алдымен көргені — босаға тұста тұрған ұзын шұбалаң қырмызы көйлекті, қынама қылдырық бел қара камзолды сылыңғыр	323	камзол-безрукавка	338	ТЭ		0	-	АС
үй түрлері	отау	Сондықтан бұл қаласа... бұл қаласа... мына оңаша отаудың қақ төрінде... қазір, бұ келіншек... енеден туғандай	323	юрта	339	Г		0	-	АС
туыстық атаулар	тоқал	Бұл қаласа... басыбайлы тоқалы болады Сұржекейдің... олай -бұлай өткенде ат басын тіреп аунап-қунап кететін.	323	тоқал (младшая жена)	339	ТС		0	-	АС
үй жабдығы	төр	Сондықтан бұл қаласа... бұл қаласа... мына оңаша отаудың қақ төрінде... қазір, бұ келіншек... енеден туғандай	323	тор	339	ТТ		0	-	АС
үй жабдығы	төр	Шеңгелдеп қатты ұстап төрге қарай икемдеді.	323	тор	339	ТТ		0	-	АС
қаратпа сөз	айналайын	— Айналайын... тарт... Өкесінің көрін... аяма!.. Тарт!.. Бүгін... мына ағаңның алдында... ештеңеден қорықпа!.. Тарт	324	айналайын	339	ТТ		0	-	АС

қаратпа сөз	айналайын	— Айналайын... тарт... Әкесінің көрін... аяма!.. Тарт!.. Бүгін... мына ағаңның алдында... ештеңеден қорықпа!.. Тарт	324	айналайын	339	ТТ	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	батырақ	Ойының келген екен... сенің... еңбекші халықтың мына кешегі батырақ ұлдарымен?!	324	батрак	339	СР	0	-	АС
үй жабдығы	босаға	Көз жасы ыршып кеткен Сұржекей тұра ұмтылды есікке қарай... бір сүрініп құлап барып босағаға қолы ілікті.	324	порог	340	КА	0	-	АС
жиһаз	дастарқан	Енді келіп, еңбекші халықтың мына дастарқанын аттап... кекірейіп, менсінбей кеткің келіп тұр, ә...	324	дастархан	339	ТТ	0	-	АС
өнер	домбыра	— Ұста!— деді, домбыраны ұсынып Сұржекей. Саусағына діріл жүгірген Хансұлу өрең ұстады домбыраны.	324	домбра	339	СР	0	-	АС
өнер	домбыра	— Ұста!— деді, домбыраны ұсынып Сұржекей. Саусағына діріл жүгірген Хансұлу өрең ұстады домбыраны.	324	домбра	339	СР	0	-	АС
өнер	домбыра	Қара домбыра көп ұзамай құдіреттеніп күңірене бастады.	324	домбра	340	СР	0	-	АС
өнер	домбыра	Саусағы сүйкеніп еді... күмбір-күмбір етті қара домбыра.	324	домбра	340	СР	0	-	АС
өнер	күй	— Айналайын... тарт... Әкесінің көрін... аяма!.. Тарт!.. Бүгін... мына ағаңның алдында... ештеңеден қорықпа!.. Тарт	324	кюй	339	ТТ	0	-	АС
өнер	күй	— Дұрыс айтады, Жекең! Ал, Хансұлу! Тағы бір күй...	324	кюй	340	ТТ	0	-	АС
өнер	күй	Зар қаққан "Заман-ай" еді.	324	кюй	340	ТТ	0	-	АС
жиһаз	текемет	— Отыр!— деді текеметтің үстіне қарай сілкіп қалып.	324	текемет	339	ТТ	0	-	АС

үй жабдығы	туырлық	Киіз туырлықты көшпендінің өлара мезгіл — замана тар қыспағында сенделген көңіл - күйі, өзегін өртеп шырқыраған шері еді.	324	степные люди	340	КА	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Жаяулатып қыр астындағы ауылға қарай тартты.	325	аул	341	СР	0 -	АС
өнер	домбыра	"Осылардан жәрдем күтіп жүрген, сорлы басым!!!"— деп, налып үйде жалғыз қалған Хансұлу аздасын сыртқа домбырасын алып	325	домбра	341	СР	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Жорға Күрең мен Ждақайды ауыл суқандары сүймей тұрса да, бетпе-бет келгенде, осынау әкелі - балалы аярлардың алдында	326	аульчане	342	ТТ	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Бірақ, Шеге ауылда жүргенде Ждақай осы дәрежесіне жетер ме еді.	326	аул	343	СР	0 -	АС
төрт-түлік	қошқар	Алдында сап айдағаны он шақты қошқар.	326	баран	342	Б	0 -	АС
уақыт	сәске	Ауылдан сәскеге таман шыққан.	326	утром часов в девять	342	Э	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Шегенің ауыл үй арасындағы беделінен көрді.	327	аульчан	343	КА	0 -	АС
мал шаруашылығы	күйек	Күйектің кезі болғандықтан, қошқар баққан Қауқаштың отарынан біраз қошқарды бөліп алып Тұщыбұлаққа келе жатқан беті сол еді.	327	время случки овец	344	Э	0 -	АС
төрт-түлік	қошқар	Күйектің кезі болғандықтан, қошқар баққан Қауқаштың отарынан біраз қошқарды бөліп алып Тұщыбұлаққа келе жатқан беті сол еді.	327	баран	344	Б	0 -	АС
жиһаз	сандық	Хансұлудың сандығынан алтын шығып Шеге ұсталғаннан кейін ғана түсінді емес пе бұл осынау жықпыл шындықты.	327	сундук	343	СР	0 -	АС
салт-дәстүр	той	Той-томалақтарда, бас қосуларда бастық басымен бұл өзінің қол астында істейтін шопан Шегеден мысы басылды.	327	той	343	ТТ	0 -	АС

малшы	шопан	Той-томалақтарда, бас қосуларда бастық басымен бұл өзінің қол астында істейтін шопан Шегеден мысы басылды.	327	чабан	343	CP		0 -	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	— Ибай - ау, көрінбей кеттің ғой, қарағым - ау, аманбысың?! Ауыл-үй аман ба? Өкешешең күйлі - қуатты ма?— деп бәйпектеп	328	аул	345	CP		0 -	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ждақай да араларында бейне ештеңе болмағандай, жапақтап ауыл жаңалығын айтып, амандық, саулық сұрасқан болды.	328	реалия жоқ	345	T		0 -	AC
үй түрлері	қоңыр үй	Тұщыбұлақ басындағы жалғыз қоңыр үйге де жақындап қалды.	328	серая юрта	345	KA		0 -	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Батып бара жатқан күн астында ауылға қарай қаптап жайылып келе жатқан отарға қарай қозғалды Хансұлу.	329	аул	348	CP		0 -	AC
үй жабдығы	босаға	...Хансұлу табалдырықтан аттағанда алдымен байқағаны, ортаға дастарқан жайылыпты.	329	порог	346	KA		0 -	AC
жиһаз	дастарқан	...Хансұлу табалдырықтан аттағанда алдымен байқағаны, ортаға дастарқан жайылыпты.	329	дастархан	346	TT		0 -	AC
жиһаз	дастарқан	Хансұлу амандық-саулық сұрасып, жуынып-шайынып дастарқан басына кеп тізе бүккеннен кейін де біршама уақыт үшеу - ара	329	дастархан	346	TT		0 -	AC
киім-кешек	жаулық	Жаулығы бір жағына қисайып аппақ шашы бұрқырап, естен, түстен, жаңылғандай балпылдап теңселген қара кемпір.	329	платок	347	G		0 -	AC
киім-кешек	жаулық	Сарғайып кеткен жаулығының ұшымен көзін басып үнлейді.	329	платок	347	G		0 -	AC
жиһаз	көрпе	көрпе	329	көрпе	345	TT		0 -	AC
жиһаз	қоржын	— Хансұлу қойда ма еді?— деп қалды еңкейіп ішке ене берген Ждақай. Қоржынын босағаға тастады.	329	коржун	345	TT		0 -	AC

жиһаз	текемет	Текеметтің үстіне жамбастай берген қонақтың іші жылып қоя берді.	329	текемет	346	ТТ	0	-	АС
үй жабдығы	төр	Төрде көпшікті қолтықтап қисайып жатқан Ждақай бұны көріп шапшаң еңсесін көтерді.	329	тор (почетное место в юрте)	346	ТС	0	-	АС
уақыт	ымырт	Көп ұзамай сам жамырап ымырт үйірілді.	329	сумерки	348	Г	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Әр төбенің астында шоқ-шоқ ауыл, төңірегі ала бажыр мал болатын.	331	аул	349	СР	0	-	АС
үй жабдығы	ірге	Түгелбек пен кішкентай Үміт қана, қабағы жабық үлкендерден сескеніп ірге жақта сыбырласа сөйлеседі.	331	где-то рядом	348	КА	0	-	АС
жиһаз	қоржын	...Қоржынның екі басын толтырып нан, піскен ет алып, жылы киім-кешек алып, сәскеге таман Үміт екеуі Қара түйенің беліне отырды.	331	коржун	348	ТТ	0	-	АС
мал шаруашылығы	қотан	Қотан жақта сарт-сұрт қошқарлар сүзісіп қояды.	331	загон	348	Г	0	-	АС
төрт-түлік	қошқар	Қотан жақта сарт-сұрт қошқарлар сүзісіп қояды.	331	баран	348	Б	0	-	АС
наным-сенім, мифология	Қыдыр ата	— Я, патша - құдай, жар бола гөр! Қыдыр ата, жолдасың бола гөр! Я, паруардігер!— деп әулие-әнбиелерге сыйынды.	331	Кыдыр ата	349	ТТ	0	-	АС
уақыт	сәске	...Қоржынның екі басын толтырып нан, піскен ет алып, жылы киім-кешек алып, сәскеге таман Үміт екеуі Қара түйенің беліне отырды.	331	рассвет	348	КА	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Анау жар басында көрінген ауылда баяғы өткен Шеге екеуінің тату-тәтті күндері қалып бара жатқандай.	332	дом	350	КА	0	-	АС
үй жабдығы	жұрт	Бүгінде сол сыңсыған ел жоқ. Қаңырап жұрты жатыр. Қалқып молалары тұр, қыр басында. Жұрт сайын мешіттердің құлаған	332	реалия жоқ	349	Т	0	-	АС

малшы	жылқышы	Жылқышының үйі болса керек. Ары жағында бір табын жылқы көрінеді шұбартып.	332	реалия жоқ	350	Т	0 -	АС
ас	таба нан	Дүзгенді, селеулі құмсақ шағыл арасында түйесін іркіп, бұта түбінде отырып Үміт екеуі үйден алып шыққан піскен ет, таба наннан	332	еда	350	Г	0 -	АС
мал шаруашылығы	табын	Жылқышының үйі болса керек. Ары жағында бір табын жылқы көрінеді шұбартып.	332	табун	350	СР	0 -	АС
өлшем	тай шаптырым	Тай шаптырым жерде биік жағада көрінген Нарқамысқа жоламай осылай алыстан орағытып өтті Хансұлу.	332	на расстоянии одного перехода	350	Э	0 -	АС
мал шаруашылығы	арқандау	Арқандап қояйын, тан атқанша жәйілсін жануар, деп түйді Хансұлу кәнігі малшыларша.	333	аркан	350	ГТ	0 -	АС
жиһаз	қоржын	Жатардың алдында, өй-дөйт, қазір қоржынның аузын ашамыз!...— деп кішкентай Үмітпен қаңғыр-күңгір тіл қатысып,	333	коржун	351	ТТ	0 -	АС
өлшем	құлаш	Жануар Қара түйе салақұлаш мойнын созып жіберіп, ісі бұрқыраған тұз өскіндерінен оңды-солды орып асай бастады.	333	долговязый	350	Г	0 -	АС
киім-кешек	тон	Одан да қазір бір паналайтын ық тауып алып, тонға оранамыз да, жатып қаламыз,— деді Хансұлу әдейі, дауысын ширата үн қатып.	333	тулуп	351	МА	0 -	АС
киім-кешек	тон	Шегенің қыста мал баққанда киетін ескі үлкен тонын киіп алып, Үмітті бауырына қысып жатса, суық өтпеуге тиіс.	333	тулуп	351	МА	0 -	АС
туыстық атаулар	жамағайын	Андалы күйеу балаға жамағайын болады - мыс.	334	родство	352	Г	0 -	АС
туыстық атаулар	жекжат	Қалтасында бұларға жекжат болып келетін Битемір дегеннің адресі.	334	дальный родич	352	Э	0 -	АС
киім-кешек	тон	Панардың жарығынан тон киген шал екені байқалады.	334	полушубок	353	МА	0 -	АС

қаратпа сөз	ата	— Сәлем бердік! Ата, жөн сілтеп жіберсеңіз. "Амангелді" көшесін іздеп жүр едім!— деді саңқылдап Хансұлу.	335	ата	353	ТТ	0	-	АС
туыстық атаулар	бәйбіше	Жалпақ сары бәйбіше пешке шай қойып, от жақты.	335	байбише	354	ТТ	0	-	АС
туыстық атаулар	бәйбіше	Ыңқылдап әрең қозғалтып жалпақ сары бәйбішесі бар екен, қинала жүріп тар үйінің төріне көрпеше төседі.	335	байбише	354	ТТ	0	-	АС
туыстық атаулар	бәйбіше	Жалпақ сары бәйбішесі де сөзге жоқ.	335	0	354	АС	0	-	АС
жиһаз	дастарқан	Сөйте жүріп дастарқан әзірледі.	335	дастархан	354	ТТ	0	-	АС
жиһаз	көрпеше	Ыңқылдап әрең қозғалтып жалпақ сары бәйбішесі бар екен, қинала жүріп тар үйінің төріне көрпеше төседі.	335	постелила	354	ГТ	0	-	АС
үй жабдығы	төр	Ыңқылдап әрең қозғалтып жалпақ сары бәйбішесі бар екен, қинала жүріп тар үйінің төріне көрпеше төседі.	335	тор	354	ТТ	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауылдас	Хансұлу "НКВД- де істейтін Қозбағар деген ауылдасымды кездестіруім керек еді" деген тұста Битемір елең етіп басын көтерді, бірақ	336	земляк	354	Г	0	-	АС
киім-кешек	бөкебай	Жақтарын бөкебаймен таңып алған орыс қатындар көбі.	336	пуховой платок	355	Э	0	-	АС
киім-кешек	жаулық	Ақ жаулығымен жағын шандып орап алған өзі тәрізді қазақтың қатын-қалаштары да тұр.	336	полушалок	355	КА	0	-	АС
қаратпа сөз	құдаша	— Құдаша келін, сұрқы белгілі ғой заманның, кімнің үйінде түнегеніңді айтпағайсың ешкімге!	336	сватья	354	Б	0	-	АС
қаратпа сөз	құдаша	Құдаша!— деді беті шалбарланып. Хансұлу жүрегі өрекіп Битемірдің аузына қарады.	336	сватья	354	Б	0	-	АС

қаратпа сөз	келін	— Өлгің кім, келін - ау? Не деп кетті?— деді бейтаныс әйел не қуанарын, не қуарарын білмегендей.	338	невестка	356	Б		0	-	АС
өнер	жыр	Әрқайсысы өз тағдырларын жыр етіп әңгімелейді.	339	поведать историю	357	КА		0	-	АС
өлшем	қадам	Жұрт солдаттар шебіне 10 қадамдай жерде қойдай иіріліп тұр.	339	неподалеку	358	Г		0	-	АС
қаратпа сөз	көке	Малғаждар! Көкесі - ау, амансың ба?!	340	коке	359	ТТ		0	-	АС
киім-кешек	күпі	Үстөрінде — күпі, шапан, шинель. Иықтарында — азын-аулақ түйіншектері	340	фуфайка	359	МА		0	-	АС
киім-кешек	күпі	Бір күпілі қазақ басында — тымағы, сорайып түрегелді.	340	куфи (осенняя одежда вроде фуфайки)	359	ТС		0	-	АС
киім-кешек	құлақшын	Көбінің бастарында — құлақшын, малақай, тымақ.	340	шапка-ушанка	359	Б		0	-	АС
киім-кешек	малақай	Көбінің бастарында — құлақшын, малақай, тымақ.	340	малахай	359	СР		0	-	АС
киім-кешек	тымақ	Бір күпілі қазақ басында — тымағы, сорайып түрегелді.	340	тымақ	359	ТТ		0	-	АС
киім-кешек	тымақ	Көбінің бастарында — құлақшын, малақай, тымақ.	340	тымақ	359	ТТ		0	-	АС
киім-кешек	шапан	Үстөрінде — күпі, шапан, шинель. Иықтарында — азын-аулақ түйіншектері	340	чапан	359	СР		0	-	АС
метарсалия	әйелдің туысының атын атай	— Аты — Шеге. Пәмилесі... пәмилесі... үлкен атамның атында еді... қап... — Түсінікті... айта алмаймын де... мә...	340	Имя Шеге. Фамилия... Фамилия... Имя его	355	Ф		0	0	АС

әлеуметтік-саяси	ауыл	Қозбағардың ойынша, ауылды тастап сонау алыс қала Темірге мелисалық оқуға аттанған күннен басталды.	344	аул	363	CP	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	әкім	Тек жүрмей бұ байғұс со жылдары әкім болуды армандады.	344	аким	363	CP	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	жатақ	"Ақбұлақ" басында Құлатай деген жатақ болушы еді.	344	жатак (крестьянин, землепашец)	364	TC	0	-	AC
мал шаруашылығы	шылау	Иттерін, сөйтіп, тырқыратып қуып тастап, бәйпектеп, қайта айналып келіп Сұржекейдің атының шылауына жармасты.	344	поводье коня	364	Г	0	-	AC
уақыт	ымырт	Ымырт үйіріле алдарынан бір от жылтылдады.	344	сумерки	364	Г	0	-	AC
үй жабдығы	босаға	Босағада көзі танадай жарқырап сызылып тұрған қара торы келіншек Сұржекейге қарап ақ тісі жарқырап ұяла күлді.	345	крылечко	366	КА	0	-	AC
киім-кешек	жаулық	Өлгі келіншек уыздай... қынама бел камзол киген, басына шашақты ақ жаулық тартқан...	345	платок	366	Г	0	-	AC
киім-кешек	камзол	Өлгі келіншек уыздай... қынама бел камзол киген, басына шашақты ақ жаулық тартқан...	345	камзол	366	CP	0	-	AC
үй жабдығы	сықырлауық есік	Сықырлауық есік ашылып іштен бір жас келіншек шықты бұралып.	345	дверь	365	Г	0	-	AC
ас	талқан	Бала-шағасын жетелеп жаяу-жалпылап шұбырған кешегі ағайынды Құлатай бір үзім нан бермей қара сумен, сіре мырзалығы	345	талкан (толченное просо)	365	TC	0	-	AC
туыстық атаулар	тоқал	"Ойбай-ау, мына шалдың тоқалы болғаны ма, әлгі келіншек?! Уыздай уылжыған келіншек?"	345	тоқал	365	ТТ	0	-	AC
туыстық атаулар	тоқал	Сол жетім қызды тоқал етіп алған болды - ау, Құлатай.	345	тоқал	366	ТТ	0	-	AC

метареалия	Шығайбай	Құлатай сол жылдары "шық бермес Шығайбайдан" асып түседі.	345	переплюнувший в жадности легендарного	365	Ф	0	0	АС
қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	— Иә сәлем бердік, көрбез жеңеше! — деп Сұржекей жарықтық күліп келіншектің қолын қысты.	346	женеше	366	ТТ	0	-	АС
киім-кешек	камзол	Үстіндегі зер жағалы қырмызы камзолы, етек жеңіне өрнек төккен қос етек ақ көйлек — онсыз да көрікті келіншектің ажарын одан	346	камзол	366	СР	0	-	АС
жиһаз	көрпеше	Төрте әдемі құрақ көрпешенің үстінде шашақты қызыл көпшікті шынтақтап жатып шай сораптаған Сұржекей мен екі көзі	346	корпешка	367	ТТ	0	-	АС
әшекей	шығыршық	Құлағында үлкен күміс шығыршық сылдыраған.	346	сережки	366	Г	0	-	АС
жиһаз	көрпе	Жас келіншектің жатар орнына тән жасау — қырмызы шымылдық. Қат-қат жиналған көрпе, жастық.	347	корпешки	367	ТТ	0	-	АС
үй жабдығы	төр	Төрге екі кісілік төсек салыныпты.	347	верхняя часть гостиной	368	Э	0	-	АС
әшекей	шашбау	Шашбауы сылдырап - гүлдіреген Тұрымтай күйбеңдеп үй ішін тазалап қонақтарға төсек салу қамына кірісіп жатты.	347	украшения	367	Г	0	-	АС
әшекей	шашбау	Сылдыраған шашбау баяу сыбырлап, жібектей жылжып ішкі бөлмеге өте берді.	347	сережки	368	КА	0	-	АС
әшекей	шашбау	Бұлар үйге кіргенде шашбауы сылдырап - гүлдіреп Тұрымтай сыртта қалған.	347	сережки	368	КА	0	-	АС
әшекей	шашбау	Сылдыраған шашбау үні.	347	реалия жоқ	368	Т	0	-	АС
жиһаз	шымылдық	Жас келіншектің жатар орнына тән жасау — қырмызы шымылдық. Қат-қат жиналған көрпе, жастық.	347	ширмочка	367	Г	0	-	АС

әлеуметтік-саяси	бай	Кешегі бай-құлақтар бас көтерген көмпеске жылдарында кедей - бай боп тірескен таптық айқас жылдарында Совет өкіметі үшін жар	348	бай	369	ТТ	0 -	АС
жиһаз	көрпе	Қозбағар екі құлағын тас қып тығындап, жиырылып, көрпенің астына кіріп кетті.	348	одеяло	369	Г	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Сондай, қолына қару ұстап Совет өкіметіне қарсы күрескен бандит баласын қақбас кемпір әлі күнге шейін ауыл шетіне шығып	354	аул	376	СР	0 -	АС
салт-дәстүр	жоқтау	Сондай, қолына қару ұстап Совет өкіметіне қарсы күрескен бандит баласын қақбас кемпір әлі күнге шейін ауыл шетіне шығып	354	плакать-причитатьь	376	Г	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Сол күннен бастап ауыл ақсақалдарын ұстаудың қауырт науқаны басталып та кеткен.	355	аульный старик	376	ГТ	0 -	АС
төрт-түлік	теке	Есі бар аңшы ешқашан киіктің текесі тұрғанда киіктің ешкісін атпаған ғой.	355	казахи-охотники никогда не стреляли в косуль, если	377	Г	0 -	АС
наным-сенім, мифология	албасты	албасты	357	албасты (демоница)	379	ТС	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Дей тұрғанмен, ауылдың аты — ауыл ғой.	357	аул	378	СР	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Дәуапаның дауысы бұл қыр асқанша естіліп тұрды ауыл тұстан.	357	реалия жоқ	379	Т	0 -	АС
туыстық атаулар	тоқал	Беті жылтыр талай ұрғашысын таңдап жүріп тоқал етті Сұржекей.	359	тоқал	381	ТТ	0 -	АС
түйе	атан	Шағын келенің дені, қолға үйренген сауын інген, мінгі атан, нарлар екенін көріп келеді.	364	атан (взрослый самец)	387	ТС	0 -	АС
түйе	атан	Басына бұйдасы түрлі семіздеу келген айыр өркеш атанды ұстады.	364	самец	387	КА	0 -	АС

түйе	атан	Сәл "маңқ" етті атан шегерерде.	364	реалия жоқ	387	Т	0	-	АС
түйе	атан	Атан ызғып түстікке қарай тартып барады.	364	атан	388	ТТ	0	-	АС
түйе	атан	Түстікке қарай, мидай елсіз медиенге қарай ызғиды атан.	364	атан	388	ТТ	0	-	АС
мал шаруашылығы	бұйда	Басына бұйдасы түрлі семіздеу келген айыр өркеш атанды ұстады.	364	самец с веревкой, обмотанной вокруг шеи	387	Г	0	-	АС
мал шаруашылығы	бұйда	Бейтаныс кісі үстіне мініп "шу" деп бұйдасын қаққанда және бір "маңқ" етті. Тебініп, бұйда ұшын қағып еді атан лыпып ызғып ала	364	веревка	387	Г	0	-	АС
мал шаруашылығы	бұйда	Екі-үшеуі тіпті басына түрілген бұйдасымен жүр.	364	поводье	387	Г	0	-	АС
түйе	інген	Шағын келенің дені, қолға үйренген сауын інген, мінгі атан, нарлар екенін көріп келеді.	364	инген (дойная верблюдица)	387	ТС	0	-	АС
мал шаруашылығы	келе	Тура дөңнің құлар астында жайылып бір келе түйе келеді.	364	несколько	387	ГТ	0	-	АС
мал шаруашылығы	келе	Шағын келенің дені, қолға үйренген сауын інген, мінгі атан, нарлар екенін көріп келеді.	364	реалия жоқ	387	Т	0	-	АС
түйе	нар	Шағын келенің дені, қолға үйренген сауын інген, мінгі атан, нарлар екенін көріп келеді.	364	нар (вожак стада)	387	ТС	0	-	АС
уақыт	сәске түс	Шекесін қыздырып шақырайған ыстықтан оянды. Көзін ашса — сәске түс.	364	полдень	387	Г	0	-	АС
ас	айран	Айранды ішіп болып та о жақ, бұ жаққа қарады.	365	кымран	389	ФА	0	-	АС

түйе	атан	Бағытты солай беріп ызғиды атан.	365	атан	388	ТТ		0	-	АС
түйе	атан	Айыр өркеш атанға жайдақ мінген жолаушы қой шетінде тұрған Хансұлуды орағытып өте берді, көз айырмай қарап.	365	атан	389	ТТ		0	-	АС
киім-кешек	күпі	Бет-ауызын түк басқан, көнетоз ескі күпілі еңкиген біреу.	365	купи	389	ТТ		0	-	АС
ас	қымыран	Торсыққа құйып алып жүрген қымыраны бар еді Хансұлудың.	365	кымран (кислое верблюжье молоко)	389	ТС		0	-	АС
ыдыс	торсық	Торсыққа құйып алып жүрген қымыраны бар еді Хансұлудың.	365	торсык	389	ТТ		0	-	АС
метареалия	сүйінші	"Сүйінші" сұрап келе жатқан біреу болар ма, Шеге оралып Сібірден".	365	радостная весть	389	Д		0	0	АС
ас	айран	Кешкісін Хансұлу үйден жасырып, ауыс-түйісет, нан, су, айран шығарып алып берді.	366	реалия жоқ	390	Т		0	-	АС
түйе	атан	Содан Қозбағар көз жасын сығымдап айыр өркеш атан түйенің беліне отырды.	366	верблюд	390	Г		0	-	АС
түйе	атан	Заманында осқырынып маңынан жүргізбеген тәкаппар Хансұлудың жылы қарсы алып, жақсы шығарып салуы, шынында, Қозбағар	367	верблюд	391	Г		0	-	АС
түйе	інген	Бұрынғы Шегенің зары аз болғандай, енді оған бой жетіп отырған өрімдей қос қызының қайғысы қосылып, байғұс ана боз інгендей	367		0 391	АС		0	-	АС
өлшем	шақырым	"Ойпырмай, оннан енді асқан шиеттей нәресте жетпіс шақырым жерге қалай жаяу барды екен, жолда өліп қалмай" деп жұрт	367	километр	391	Г		0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Бір жағынан, өсегі көп ауылдан құтылмақ, екінші жағынан өзінің осы ауылдағы ең жақсы көретін адамы — Хансұлуға жәрдемші	368	аул	391	СР		0	-	АС

әлеуметтік-саяси	ауыл	Бір жағынан, өсегі көп ауылдан құтылмақ, екінші жағынан өзінің осы ауылдағы ең жақсы көретін адамы — Хансұлуға жәрдемші	368	аульный	391	CP		0 -	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Түгелханы ауылға оқуға кетіп, енесі — үйде, өзі өріске жалғыз шығып жүрген Хансұлуға керегі де жәрдемші еді.	368	аул	392	CP		0 -	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Түгелханы ауылға оқуға кетіп, енесі — үйде, өзі өріске жалғыз шығып жүрген Хансұлуға керегі де жәрдемші еді.	368	реалия жоқ	392	T		0 -	AC
уақыт	екінді	Азық-түлік көрпе-төсектерін түйеге тиеп өлгінде, екінді әлетінде үйден ырғалып - жырғалып аттанды.	368	сумерки раннего рассвета	392	KA		0 -	AC
туыстық атаулар	жеңеше, жеңгей	Осы Хансұлу жеңгейдің Едіге балаға тіптен ұнамайтын қылығы жоқ.	368	реалия жоқ	392	T		0 -	AC
жиһаз	дастарқан	От басы, кішкене дастарқан ойлағанындай, мұнтаздай таза.	369	дастархан	393	TT		0 -	AC
жиһаз	дастарқан	Сол әдетімен таза жерге әдемілеп дастарқан жәйіп, қоржында бар азын -аулақ азықты сәндеп дастарқанға қойып отырғаны	369	дастархан	393	TT		0 -	AC
жиһаз	дастарқан	Әйел адам дастарқан жәйіп, ілтипат көрсетіп шақырып жатыр.	369		0 393	AC		0 -	AC
жиһаз	дастарқан	Дастарқан үстінде екі шақпақ қант, қуырылған бидай, құрт, ірімшік.	369	подстилка	393	Г		0 -	AC
киім-кешек	жаулық	Басында да көнетоз, бірақ кірсіз, кестелі ақ жаулық.	369	платок	393	Г		0 -	AC
ас	ірімшік	Дастарқан үстінде екі шақпақ қант, қуырылған бидай, құрт, ірімшік.	369	иримшик	393	TT		0 -	AC
киім-кешек	камзол	камзол	369	камзол	393	CP		0 -	AC

жиһаз	қоржын	Қоржынды ақтарып жатса керек.	369	қоржун	393	ТТ	0	-	АС	
ас	қуырдақ	Қалайы дүнгірдің ауызы ашық. Іші толы — піскен қуырдақ.	369	еда	393	Г	0	-	АС	
ыдыс	құман	— Кел, отыр!— деді, шоқтан қара құманды ала кіріп.	369	қумган	393	СР	0	-	АС	
ас	құрт	Дастарқан үстінде екі шақпақ қант, қуырылған бидай, құрт, ірімшік.	369	курт	393	ТТ	0	-	АС	
ыдыс	кесе	Кесеге буы бұрқыраған ыстық шәй құйды Хансұлу.	370		0	393	АС	0	-	АС
ас	қуырдақ	қуырдақ бойға әл бергендей.	370	куырдак	394	ТТ	0	-	АС	
төрт-түлік	серке	Ай астына қарай ай мүйізді көк серке қойды бастап қоңырауы күңгірлеп тартып барады.	370	козел	395	Г	0	-	АС	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Жайбасқан дәл осы Қара түйемен Түгелбек, Үмітті ауылға алып кетті де Хансұлу мал басында жалғыз қалды.	371	аул	395	СР	0	-	АС	
қаратпа сөз	бәйбіше	— Аманбысың, кербез бәйбіше! Астың үстіне келіппін ғой... Пай-пай қайын енем сүйетін жігітпін ғой!!!— Ждақай қос қолын ұсынды.	371	хозяйка	396	КА	0	-	АС	
жиһаз	дастарқан	Хансұлу дастарқан басында отырған қалпы сыртқа құлақ түріп қатып қалған.	371	дастархан	395	ТТ	0	-	АС	
әлеуметтік-саяси	жігіт	— Аманбысың, кербез бәйбіше! Астың үстіне келіппін ғой... Пай-пай қайын енем сүйетін жігітпін ғой!!!— Ждақай қос қолын ұсынды.	371	джигит	396	СР	0	-	АС	
жиһаз	қоржын	— Кеш жарық!!! — деп даурығып табалдырықтан, иығында қоржыны, Ждақай аттай берді.	371	қоржун	395	ТТ	0	-	АС	

мал шаруашылығы	қотан	Үйге қарайтын адам болмағандықтан, қойды үйден ұзатпай жәйіп кештетіп жатарға таман қотанға әкеліп иірді.	371	загон	395	Г	0	-	АС
үй жабдығы	төр	Шойын табадағы шоқ түтіні төрге қарай шалқыды.	371	тор	396	ТТ	0	-	АС
жиһаз	қоржын	Кенет, әңгімесін қалт тыйып, аяқ жағында жатқан қоржынына қол созды.	372	хорджун	396	ТТ	0	-	АС
жиһаз	қоржын	— Ол, аз болса... тағы бар!— деп тәлтіректен қоржынға қарай құлай беріп қағазға оралған бірдемені суырып алды.	372	коржун	397	ТТ	0	-	АС
ас	қуырдақ	Хансұлу қонақтың алдына қуырдақ қойды.	372	блюдо с куырдаком	396	ТЭ	0	-	АС
ыдыс	құман	Ждақайдың қолына жез құманнан су құйды Хансұлу.	372	кумган	396	СР	0	-	АС
үй жабдығы	төр	— Ал, жағдайларың, қалай?— деп тәлтіректен барып төрге, Хансұлу салған төсекке өтіп, жалп етіп отыра кетті.	372	тор	396	ТТ	0	-	АС
қаратпа сөз	айналайын	— Айналайын, жаным... ұлтарағың болайын! Қолымды қақпашы!	373	айналайын	397	ТТ	0	-	АС
қаратпа сөз	айналайын	— Айналайын, жаным... ұлтарағың болайын! Қолымды қақпашы!	373	айналайын	397	ТТ	0	-	АС
жиһаз	дастарқан	Дастарқанның шетіне "дүрс" еткізді.	373	дастархан	397	ТТ	0	-	АС
ыдыс	кесе	Өзіне кесеге құйды.	373	пиала	398	ФА	0	-	АС
жиһаз	қоржын	Суып қалған кеседегі шайынан бір ұрттады да, қоржынына тағы қол созды.	373	коржун	397	ТТ	0	-	АС

наным-сенім, мифология	хор қызы	Ждақайдың алдында бейне хор қызы отырғандай.	373	пери	398	ФА	0	-	АС
жиһаз	шайсандық	Шай сандықтан пияз алып берді Хансұлу.	373	ящик	398	КА	0	-	АС
жиһаз	дастарқан	Дастарқанды тез жинап мас қонақты ұйықтатып, құтылуды көздеді.	374	дастархан	399	ТТ	0	-	АС
ыдыс	кесе	Содан кейін, көзді тарс жұмып өз кесесін ауызына бір - ақ төңкерді.	374	кесе	398	ТТ	0	-	АС
жиһаз	көрпе	Хансұлу соны пайдаланып, өз көрпе - төсегін қолтығына қысып сусып далаға шықты.	374	постель	399	Г	0	-	АС
жиһаз	көрпеше	Таза шептің үстіне көрпеше жәйіп өзіне төсек салды.	374	матрац	399	МА	0	-	АС
мал шаруашылығы	қотан	Үй тасасымен Ждақайдың көзіне түспей, жылыстап қотанды айналды.	374	загон	399	Г	0	-	АС
ас	қуырдақ	Аш қасқырдай араны ашылып тостағандағы қуырдаққа бас қойды.	374	қуырдақ	398	ТТ	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	молда	— Сен не... молдасың ба, сонда, адал, арам деп бөлетін?!	374	мулла	398	СР	0	-	АС
киім-кешек	дамбал	Бұтында — дамбал.	375	кальсоны	400	МА	0	-	АС
киім-кешек	жаулық	Ышқынып, ай астындағы ай даламен ақ көйлек, ақ жаулығы желбіреп құлдыраңдап ызғып барады.	375	платок	400	Г	0	-	АС
киім-кешек	кебіс	Абырой болғанда, аяғында жеңіл кебісі бар еді.	375	кебиси (легкие сапожки из тонкой кожи)	400	ТС	0	-	АС

мал шаруашылығы	қотан	Қотанда үлкен қара шеңберленіп қой жатыр.	375	0	399	AC	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	молда	.—"Некелі жарымын" дейді. Қайран ескілік. Молдалардың сандырағы!	376	0	401	AC	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Бұл ауылдағы ең еңселі үй, төңірегін биік дуалмен қоршаған жалғыз үй — Ждақайдың үйі еді.	377	аул	403	CP	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауылнай	Талай жыл ауыл совет болса да, екесі соңғы кездері шалдардың сөзіне көбірек құлақ түруді шығарып жүр.	377	реалия жоқ	402	T	0	-	AC
салт-дәстүр	бата	Баласы соғысқа аттанған үй мал сойып, үлкендердің батасын алып, жолашар жасау дәстүрге айналған.	377	благословить	402	ГТ	0	-	AC
салт-дәстүр	бата	Ждақайға керегі жоқ еді шалдардың да... батасының да.	377	слова стариков	402	Г	0	-	AC
салт-дәстүр	жолашар	Баласы соғысқа аттанған үй мал сойып, үлкендердің батасын алып, жолашар жасау дәстүрге айналған.	377	проводы	402	МА	0	-	AC
салт-дәстүр	жолашар	Кешкісін жастардың басын құрап, жолашар жасау әдет болған.	377	обмыть путь-дорогу	402	Э	0	-	AC
үй түрлері	орда	Хан ордасына кіргенмен бірдей.	377	равная разве что визиту в ханскую ставку	403	ТЭ	0	-	AC
салт-дәстүр	садақа	Ауылға өзі басшы бола тұрып садақа беріп, шалдарға бас иіп жатуы — масқара емес пе?!	377	раздавать милостыню	402	Г	0	-	AC
салт-дәстүр	садақа	Бұл аулада не садақа болмапты ойлап қараса, талай заманнан бері.	377	угощали в этом доме	403	КА	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	хан	Хан ордасына кіргенмен бірдей.	377	равная разве что визиту в ханскую ставку	403	ГТ	0	-	AC

әлеуметтік-саяси	ауыл	Қойы жақын еді ғой, ауылға!	379	аул	404	CP		0 -	AC	
жиһаз	дастарқан	— Нарқыз, енді дастарқаныңды жая бер!— деді де Ждақай сол тіп-тік қалпын бұзбастан баяу басын есікке беттеді.	379	дастархан	404	ТТ		0 -	AC	
киім-кешек	жаулық	Жаулығы ағарып әйел адам келеді.	379	жаулық	405	ТТ		0 -	AC	
әшекей	шолпы	Шолпысы сылдырап... сызылып басып бір өсемдік әлемін әкеле жатыр.	379	шолпы (длинные серебряные сережки)	405	ТС		0 -	AC	
уақыт	ымырт	Ымырт жабылса да жапан дүздің молдығын, кеңдігін сезіп тұр.	379	сумерки	405	Г		0 -	AC	
қаратпа сөз	айналайын	Айналайын-ай, неткен ақылды.	380		0	407	AC		0 -	AC
қаратпа сөз	айналайын	— Айналайын, Жәке... өзіңізді күте-күте екі көзіміз төрт болды.	381	дорогой	407	Г		0 -	AC	
қаратпа сөз	айналайын	— Айналайын, Жәке... өзіңізді күте-күте екі көзіміз төрт болды.	381	дорогой	407	Г		0 -	AC	
үй жабдығы	төр	Қызара бөртип алған Андалы мұғалім қалбалақтап түрегеп төрден орын ұсынды Ждақайға.	381	место	407	Г		0 -	AC	
үй жабдығы	төр	Таңырқап төрге таман бір қырын отырған Хансұлуға қарады.	381	почетное место	407	Э		0 -	AC	
киім-кешек	жаулық	Бірі — жаулығы бозарған әйел.	382	жаулық	408	ТТ		0 -	AC	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ақыры өкпесі өшіп еңтігіп, солықтап тоқтады, ауылдан ұзап шығып барып. Терезелері сығырайып алыс қалған ауылға қарап қояды,	383	аул	410	CP		0 -	AC	

әлеуметтік-саяси	ауыл	Ақыры өкпесі өшіп еңтігіп, солықтап тоқтады, ауылдан ұзап шығып барып. Терезелері сығырайып алыс қалған ауылға қарап қояды,	383	аул	410	CP	0	-	AC
уақыт	сәске түс	Сәске түсте "Жаңа жолдан" аудан орталығы Нарқамысқа қарай қос салт атты шықты.	383	ближе к обеду	410	Э	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Мен бүгін түнде кетемін... ауылдан...	384	аул	412	CP	0	-	AC
туыстық атаулар	жеңеше, жеңгей	Бибіажар жеңешем маған жолға нан пісіріп жатыр...	384	жеңгей	412	ТТ	0	-	AC
салт-дәстүр	жолашар	Баяғы дұрдараз қалпы, Хансұлу сызданып шақырған жолашарына келмей-ақ қояйын деп еді.	384	проводы	411	МА	0	-	AC
жиһаз	көрпеше	Сол күні "Сені Едіге шақырып жатыр" дегенге барса... ала көлеңке жертөле ішінде, ескі көрпешенің үстінде бет-ауызы талақтай ісік...	384	корпешка	411	ТТ	0	-	AC
туыстық атаулар	төркін	Едіге болса, бұл кезде жүрген шығар сонау Қарақалпақ елінде, Бибіажардың төркін жұрты жағында шалқып.	384	родичи жены Козбагара	411	Э	0	-	AC
мал шаруашылығы	жазы	Түн болғасын, Бибіажар екеуі Кермаяны үйдің тасасына әкеп шөггерді. Жазылады.	385	реалия жоқ	412	Т	0	-	AC
жиһаз	қоржын	Жол азығын, киім-кешек салған қоржынды салды түйеге.	385	коржун	412	ТТ	0	-	AC
түйе	мая	Түн болғасын, Бибіажар екеуі Кермаяны үйдің тасасына әкеп шөггерді. Жазылады.	385	атан	412	ФА	0	-	AC
түйе	мая	Екеуі қолтығынан сүйеп Едігені мінгізді, кермаяның бөліне.	385	животное	412	Г	0	-	AC
ыдыс	мес	Мес толы су байлады.	385	бурдюк	412	Г	0	-	AC

дін	аят	Кенет, қос алақанын жайып алға соза көтерді де, үндеге аят оқып кетті.	386	сура из Корана	413	Э	0	-	АС
қаратпа сөз	бәйбіше	Бәйбіше, - деді, - ошақ басыңызда "Құдай" сүйген бір жан бар екен.	386	байбише	414	ТТ	0	-	АС
жиһаз	дастарқан	Жайбасқан дастарқан үстін реттеді.	386	дастархан	413	ТТ	0	-	АС
жиһаз	дастарқан	Дастарқаннан сәл шегініп отырды.	386	дастархан	414	ТТ	0	-	АС
үй жабдығы	ірге	Түгелхан еңкейіп, ашық іргеден сығалап жатыр, бейтаныс кісінің әр қимылын бағып.	386	дверь	413	КА	0	-	АС
үй жабдығы	ірге	Іргеден сығалап жатқан Түгелхан ыршып кетіп...	386	реалия жоқ	413	Т	0	-	АС
қаратпа сөз	келін	Келін, бір құман болса... дәрет алатын...	386	невестка	413	Б	0	-	АС
үй жабдығы	кереге	Шапанын шешіп, керегеге ілді.	386	кереге	413	ТТ	0	-	АС
ыдыс	кесе	Бісмиллә... - деп, шал шай толы кесені ұстады.	386	пиала	414	СР	0	-	АС
жиһаз	көрпеше	Қалтаның аузын шешіп, көрпеше үстіне төңкерді.	386	корпешка	414	ТТ	0	-	АС
ыдыс	құман	Келін, бір құман болса... дәрет алатын...	386	куман	413	СР	0	-	АС
ыдыс	құман	Құманды алып, үй сыртына беттеді.	386	куман	413	СР	0	-	АС

ыдыс	құман	Хансұлу лып түрегеліп, су толы жез құманды алып берді шалға.	386	қумган	413	CP		0	-	AC
наным-сенім, мифология	Қыдыр ата	Тура есік алдында Қыдыр атаның өзі тұрғандай.	386	Қыдыр ата	413	TT		0	-	AC
ыдыс	тасқұман	Жайбасқан тасқұманға шай салды, шоққа қайта қойды.	386	тасқумган	413	TT		0	-	AC
дін	таспиқ	Білегінде - таспиғы.	386	четки	413	MA		0	-	AC
дін	таспиқ	Шал таспиғын мойнына салды.	386	таспих (четки дервиша)	414	TC		0	-	AC
үй жабдығы	төр	Төрге шықты.	386	тор	413	TT		0	-	AC
киім-кешек	шапан	Үстінде ескі боз шапаны бар, ақ бурыл сақалды, басын ақ шүберекпен таңып алған орта бойлы шал кісі.	386	чапан	412	CP		0	-	AC
киім-кешек	шапан	Шапанын шешіп, көреге ілді.	386	чапан	413	CP		0	-	AC
метареалия	кесе төңкеру	Е, пірім, Бекет ата! - деді шал бір кезде шайға қанып, кесесін жантайтып.	386	перевернул пиалу. Немного отодвинулся от	414	K		0	0	AC
қаратпа сөз	бәйбіше	Сұрауыңыз жөн, бәйбіше! Әнет қожа деген боламыз мынау Темірдегі.	387	байбише (старшая жена хозяйина дома)	415	TC		0	-	AC
салт-дәстүр	құмалақ	Құмалақ ашуға кірісті.	387	гадать на кумалаках (бобы или камешки для гадания)	414	TC		0	-	AC
үй жабдығы	ірге	Өзі іргеге сылқ түсіп отыра кетті.	388	пол	416	KA		0	-	AC

үй жабдығы	кереге	Бүрісіп отыр үйде ашық керегеден сығалап.	388	кереге	416	ТТ		0	-	АС
уақыт	бесін	Күн бесіннен ауа бұлақ басында жатқан отар шымқынып жайылып, қыбырлап өре бастады.	389	после полудня	417	Э		0	-	АС
салт-дәстүр	жоқтау	Аңыраған жоқтау үні сол күні ымырт жабылғанға шейін толас таппады.	389	жоктау (поминальная песня)	418	ТС		0	-	АС
әлеуметтік-саяси	қожа	Шейіт болған Әнет қожаның тура қасынан көр қазды үшеулеп.	389	баба	417	ФА		0	-	АС
үй жабдығы	төр	Жұмсақ тілді Жорға Күрең төрде қарақұстай қалбыып отырып, бұлардың көздерін бақырайтып қойып, болған жәйтті майда	389	тор	417	ТТ		0	-	АС
киім-кешек	шапан	Шапанына орап, бетін орамалмен жапты.	389	чапан	417	СР		0	-	АС
дін	шейіт	Шейіт болған Әнет қожаның тура қасынан көр қазды үшеулеп.	389	шеит (святой, мученик)	417	ТС		0	-	АС
уақыт	ымырт	Аңыраған жоқтау үні сол күні ымырт жабылғанға шейін толас таппады.	389	вечер	418	Г		0	-	АС
уақыт	кіші бесін	Осындай күндердің бірінде, мезгіл кіші бесін шамасында, Сарыжазық алабына арқа тұстан "Өгізөлген" асуына жалғыз атты кеп	390	ближе к полудню	418	Э		0	-	АС
метареалия	Асан Қайғы	Тар қапас, сасық абақтыда өткен Тәңірдің тарыдай көп күні мен түндерінде еш уақта қол жетпес жерұйықтай көрінген жер	390	реалия жоқ	419	Т		0	0	АС
киім-кешек	жаулық	Жаулығы ағарандай көрінді бұта арасынан шешесінің.	392	платок	421	Г		0	-	АС
салт-дәстүр	жоқтау	Ән салғанға да ұқсайды, жоқтау айтқанға да ұқсайды.	392	поминальная	421	МА		0	-	АС

үй жабдығы	жұрт	Тіптен баяғы жұртында қоңырқай үйің де тұр төбесі шошайып.	392	место	421	Г	0	-	АС
туыстық атаулар	көке	Қызы да "көке-көкелеп" бетінен сүйіп жатыр.	393	коке	422	ТТ	0	-	АС
қаратпа сөз	көке	Сол-ақ екен, қызы: - Көке! - деп тұра жүгірді бұған қарай.	393	коке	422	ТТ	0	-	АС
уақыт	іңір	Хансұлу мен Түгелхан малда... деді шешесі хабарын айтып. - Іңірлете келіп қалар.	394	в потемках	423	КА	0	-	АС
ыдыс	қазан	Шешесі шақыр-шұқыр қазан қырып жатыр.	394	казан	423	СР	0	-	АС
киім-кешек	жаулық	Жаулығының бір ұшымен бетін басып, сүріне аттаған Хансұлу.	395	платок	425	Г	0	-	АС
киім-кешек	жаулық	Түйе үстіндегі жаулығы ағарған әйел. Хансұлу!	395	жаулык	424	ТТ	0	-	АС
киім-кешек	жаулық	Хансұлу...үстінде белін шүберекпен қынай бұған қарабарқын камзол. Басында ақ жаулық, иегінің астынан орап тартып алған.	395	жаулык, подмышками	424	ТТ	0	-	АС
киім-кешек	камзол	Хансұлу...үстінде белін шүберекпен қынай бұған қарабарқын камзол. Басында ақ жаулық, иегінің астынан орап тартып алған.	395	камзол	424	СР	0	-	АС
қаратпа сөз	көке	Көке! Көке! - деп елпілдеп ұшып келеді үй жақтан. - Әнеки, қой келеді! Апамдар келеді!	395	коке	424	ТТ	0	-	АС
жиһаз	алаша	Хансұлу сыртқа су сеуіп, кең алаша төсеп, алаша үстіне қалың көрпеше жайып, екеуіне баптап төсек салған екен.	396	алаша (домотканая дорожка)	425	ТС	0	-	АС
жиһаз	көрпе	Көрпе, жастықтың иісін бейне жат кісідей тосырқайды.	396	одеяло	426	Г	0	-	АС

жиһаз	көрпе	Қазір қасына келіп көрпеге кіретін Хансұлуды да бейне жат біреудің әйелін тосқандай жүрексіне күтеді.	396	реалия жоқ	426	Т	0	-	АС
мал шаруашылығы	қотан	Қотандағы қойдың анда-санда қақалып-шашалғаны болмаса, алып тыныштық шырқын бұзар тырс еткен дыбыс жоқ.	396	загон	425	Г	0	-	АС
ыдыс	құман	Әлгінде қолында құман, үй сыртына таман алыстап кеткен еді.	396	кумган	425	СР	0	-	АС
киім-кешек	жаулық	Басында ақ шаңқан жаулық ілмелеп әдемі өрнектелген. Иығында желбегей жамылған қырмызы камзол.	397	жаулық	426	ТТ	0	-	АС
киім-кешек	камзол	Басында ақ шаңқан жаулық ілмелеп әдемі өрнектелген. Иығында желбегей жамылған қырмызы камзол.	397	камзол	426	СР	0	-	АС
киім-кешек	камзол	Камзолын шешті.	397	камзол	426	СР	0	-	АС
жиһаз	көрпе	Содан кейін Ай жарығы нұрландырған жүзі шаттықтан толықсып, жәудіреген кезі тағы бір жарқ етіп Шегеге қарады да, күлімсіреп	397	одеяло	426	Г	0	-	АС
ыдыс	құман	Төсектеп тұрып құмандағы сумен бетін жуды.	397	кумган	426	СР	0	-	АС
ыдыс	құман	Үйрек мойын жез құманды төсектің аяқ жағына қойып, аяғын сақ басып, төсекке жақындап келеді.	397	кумган	426	СР	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Хансұлу ауыл сыртындағы сары селеулі құм төбе үстінде қолымен көзін көлегейлеп, "Әлгі бұзауы құрмағыр қайда кетті екен?" деп,	400	аул	428	СР	0	-	АС
уақыт	кіші бесін	Мезгіл кіші бесін шамасы еді.	400	малый бесин - послеполуденное	428	ТӘ	0	-	АС
уақыт	екінді	Алдымен есіне екінді әлетінде, осы құм шағыл үстіне шығып, бұзау қарап тұрғаны түсті.	401	вечером	430	Г	0	-	АС

әлеуметтік-саяси	ауыл	Содан қыр басында ес-түссіз жатқан Хансұлуды ұлы мен қызы көтеріп ауылға, ауыл шетіндегі үйіне алып келді.	402	реалия жоқ	431	Т		0	-	АС
жиһаз	көрпеше	Екі бөлмелі, шағын саз кірпіш үйінің төргі бөлмесінде, қабатталып төселген құрақ көрпеше үстінде, басында қос көпшік, үстінде	402	корпешка	431	ТТ		0	-	АС
метареалия	кәлима	Жөпелдемеде тілін кәлимаға келтірмек болды.	402	спасительная молитва - калима	431	Ф		0	0	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Бұл оқиға Сарытауқұм етегіндегі кішкентай Аққұм ауылы үшін де осал жаңалық емес еді.	403	аул	432	СР		0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Хансұлу ауыл шетіндегі өзінің екі бөлмелі, кішкентай қызыл шатырлы үйінде, азын-аулақ қой-сиырына ие болып, жұрт қатарлы	403	аул	432	СР		0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Бұндай кезде, ауыл адамдары өрістен қайтқан мал алдына шығып, өріп сыртта жүретін әдеті.	404	аульчане	433	ТТ		0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл дегеннің өзі күйкентайдың ұясындай бір кеңшардың бөлімшесі ғана.	404	селение	433	Г		0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Күн ұясына қона бере әлгі жалғыз жолаушы ауыл шетіне де ілікті.	404	селение	433	Г		0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Сонау түстік тұс ауыл алдындағы сары жазықты көлденең кесіп өтіп, қайыстай созылған "Алматы-Қарағанды" тас жолының	404	аул	433	СР		0	-	АС
әлеуметтік-саяси	кеңшар	Ауыл дегеннің өзі күйкентайдың ұясындай бір кеңшардың бөлімшесі ғана.	404	более крупное село	433	Э		0	-	АС
ыдыс	қазан	Аулада, тас ошақ маңында, қазанда қайнаған сүтті сапырып Хансұлу тұрған.	404	казан	433	СР		0	-	АС
жалпы шаруашылық	тасошақ	Аулада, тас ошақ маңында, қазанда қайнаған сүтті сапырып Хансұлу тұрған.	404	очаг	433	Г		0	-	АС

уақыт	Ұзынсары	Қазақ "Ұзынсары" атайтын шілде айының дүниені қуырған Күні нарттай қызара толықсып, батыс көкжиекке қонғалы тұрған	404	Узынсары	432	ТТ		0 -	АС
жиһаз	дастарқан	Үміт үшеуі оңаша жайылған дастарқан басында тізе бүккеннен кейін ғана Түгелхан шешесі мен жалғыз қарындасына болған	405	дастархан	434	ТТ		0 -	АС
ыдыс	кесе	Ажырастық, - деді қысқа ғана, кеседегі ыстық шайдан еңкейіп сораптай беріп, жүзін көтерместен.	405	реалия жоқ	434	Т		0 -	АС
өлшем	тай шаптырым	Сөйтсе, Түгелхан ауылдың тай шаптырымдай бір бүйіріндегі қауын-қарбыз егетін Югай дейтін кәрістің егінжайындағы	405	в нескольких верстах от аула	434	МА		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Сөйтіп, Хансұлу мен Үміт, мынадай бейшара күйге түскен Түгелханның қырсығынан бүкіл ауыл алдында жер болды.	406	аул	435	СР		0 -	АС
туыстық атаулар	қайны	Туыс болмаса да, Хансұлудың туған қайнысындай болып кеткен, баяғы Балқия мен Бұлыштан қалған жалғыз тұяқ, бүгінде	406	реалия жоқ	436	Т		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Кеше ме, алдыңғы күні ме, осы ауылдағы замандастары көңілін сұрауға келді.	407	соседи	436	КА		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл шетінде, аулағырақта трактор тарылы естіледі.	407	аул	436	СР		0 -	АС
туыстық атаулар	бәйбіше	Есінде қалғаны тек, ішінде құрдасы Қозбағар, бәйбішесі Бибіажар бар, бір-екі кемпірдің келгені.	407	байбише	436	ТТ		0 -	АС
үй түрлері	ақ боз үй	Еңселі ақ боз үйдің төрінен есігіне қарай тәлтіректеп жүріп келеді.	408	юрта	437	Г		0 -	АС
ойын	асық	Оның бер жағында, айтақырда асық ойнап дуылдасқан ауыл балалары.	408	асық	437	ТТ		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауылының осы шағы бақ-берекесі бұзылмаған шағы бітпесе екен, таусылмаса екен дейді, бүкіл жан-тәні бебеу қағып.	408	аульчан	437	ТТ		0 -	АС

әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл алды, әудем жерде дөңгеленіп айна көл жатыр.	408	аул	437	CP	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Әнеки, Хансұлу ғұмыр бойы сағынған, ғұмыр бойы көксеген көшпелі ауыл көрінісі.	408	аул	437	CP	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Оның бер жағында, айтақырда асық ойнап дуылдасқан ауыл балалары.	408	аул	437	CP	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Хансұлудың жан-дүниесінің бір қалтарысында, ауыл-елді түгел астан-кестен еткен замана дауылдарынан үркіп, шошып	408	кочевники	438	KA	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Келмеске кеткен көшпелі ауылдың дәл ортасында тұрғанына жүрегі жарыла қуанды.	408	аул	438	CP	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	би	Бұлар пайғамбардай көретін әкесі би Пахраддин.	408	би (третейский суд у казахов)	437	TC	0	-	AC
туыстық атаулар	көке	Үй төрінде жардай болып, кесек мұрны қоңқайып, сабырлы, иман жүзді, мол денелі көкесі отыр.	408	отец	437	Г	0	-	AC
үй түрлері	орда	Мынау аспанмен таласқан еңселі, іші қызыл-жасыл бау-шулы қазыналы ақ орда, хан сарайындай еңселі, биік те зәулім.	408	юрта	437	Г	0	-	AC
салт-дәстүр	тәй-тәй	Сәби Хансұлу, абажадай үй ішінде тәй-тәй басып келеді.	408	помаленьку	437	Э	0	-	AC
салт-дәстүр	тәй-тәй	Сәби Хансұлу тәй-тәй басып, табалдырыққа таман келеді.	408	реалия жоқ	438	T	0	-	AC
үй жабдығы	төр	Үй төрінде жардай болып, кесек мұрны қоңқайып, сабырлы, иман жүзді, мол денелі көкесі отыр.	408	тор	437	TT	0	-	AC
мал шаруашылығы	үйір	Көл жағасында шыбындаған үйір-үйір жылқы.	408	реалия жоқ	437	T	0	-	AC

әлеуметтік-саяси	хан	Мынау аспанмен таласқан еңселі, іші қызыл-жасыл бау-шулы қазыналы ақ орда, хан сарайындай еңселі, биік те зәулім.	408	реалия жоқ	437	T		0 -	AC
уақыт	шаңқай түс	Мезгіл шаңқай түс екен дейді.	408	полдень в полную силу	437	K		0 -	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	...өз ауылы, ошақ-басымен қауышқанына жүрегі лекілдеп шаттықтан жарылардай.	409	аул	438	CP		0 -	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл қатар-қатар тігілген, жұмыртқадай томпиған он-он бес қоңыр үй.	409	аул	438	CP		0 -	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Енді бірде байқаса, туған ауыл суретіне бойжетіп талдырмаш қыз бала көзімен қарап тұр екен.	409	аул	438	CP		0 -	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Жарықтық жаздың жалындаған Күні, әнеки ауыл төбесіне келіп, шақшиып қадалып тұр.	409	аул	438	CP		0 -	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Келмеске кеткен ауылымен қауышқаны рас па, өтірік пе деп...қарайды.	409	аул	438	CP		0 -	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Хансұлу сол самал өтіне қарсы баяу басып, ауылды аралап келеді.	409	аул	438	CP		0 -	AC
жалпы шаруашылық	жерошақ	Ауыл алдындағы жер ошақтардан сұйық түтін шалқиды.	409	очаг	438	Г		0 -	AC
жалпы шаруашылық	жерошақ	Жер ошақ қасында нан пісіріп, от көсеп отырған қатын-қалаш, көлеңкеде керіліп ұйықтап жатқан тазылар, неге екені белгісіз,	409	очаг	438	Г		0 -	AC
мал шаруашылығы	келе	Өрегірек шаңдақта көлбеп бір келе түйе жатыр.	409	несколько верблюдов	438	ГТ		0 -	AC
жиһаз	киіз	Көш басында астау бас биік қызыл нар үстінде, киіз қоршау ішінде қылқиып, ана құшағында сәби Хансұлу отыр.	409	реалия жоқ	439	T		0 -	AC

жалпы шаруашылық	көш	... Күміс қоңыраулы, сәнді, салтанатты көш келеді.	409	кочевье	439	CP	0 -	AC
жалпы шаруашылық	көш	Көш басында астау бас биік қызыл нар үстінде, киіз қоршау ішінде қылқиып, ана құшағында сәби Хансұлу отыр.	409	кочевье	439	CP	0 -	AC
жалпы шаруашылық	көш	Тырнадай тізіліп, маңғаз басқан сабырлы көш.	409	кочевье	439	CP	0 -	AC
үй түрлері	қоңыр үй	<u>Ауыл қатар-қатар тігілген, жұмыртқадай томпиған он-он бес қоңыр үй.</u>	409	юрта	438	Г	0 -	AC
түйе	нар	Көш басында астау бас биік қызыл нар үстінде, киіз қоршау ішінде қылқиып, ана құшағында сәби Хансұлу отыр.	409	нар	439	ТТ	0 -	AC
түйе	нар	Нардың ырғақты жұмсақ аяңына теңселе түсіп, ...қарайды.	409	верблюжий ход	439	Г	0 -	AC
түйе	атан	Атан, нарлары алшаң басып, теңселіп келеді көш.	410	атан	439	ТТ	0 -	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Бәлшебектер ойранын бастан кешпеген көшпелі ауыл.	410	аул	439	CP	0 -	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Жаңа ғана өз көзімен көрген ауылдың өңі емес, түсі болып шыққанына...өкінішті.	410	реалия жоқ	440	Т	0 -	AC
жиһаз	дастарқан	Дастарқан жайып, шай жасап қойған.	410	дастархан	440	ТТ	0 -	AC
киім-кешек	жаулық	Түйе қомдарында жақтарын ақ жаулықпен таңып алған қатын-қалаш.	410	жаулық	439	ТТ	0 -	AC
жалпы шаруашылық	көш	...сол көштен түсіп қалып, қапталда телміре қарап...Хансұлу тұр.	410	караван	439	КА	0 -	AC

жалпы шаруашылық	көш	Көш алдында оқау топ болып озғындап, ішінде әкесі Пахраддин, аттылар барады.	410	кочевье	439	CP		0	-	AC
жалпы шаруашылық	көш	Соншалықты жайбарақат, бейқам, қатары бұзылмаған қазақ көші.	410	кочевье	439	CP		0	-	AC
мал шаруашылығы	қом	Түйе қомдарында жақтарын ақ жаулықпен таңып алған қатын-қалаш.	410	спина	439	Г		0	-	AC
түйе	нар	Атан, нарлары алшаң басып, теңселіп келеді көш.	410	нар	439	ТТ		0	-	AC
түйе	нар	Бұлар мінген биік, астау бас қызыл нар, ирек мойынын ауық-ауық құрықтай созып жіберіп, жолшыбай кезіккен изен басын орып асап	410	нар-великан	439	ТТ		0	-	AC
метарсалия қаратпа сөз	сүйінші аға	Апа! Сүйінші! Қызың бір емтиханнан аман-есен өтіпті. Едіге ағасы көмектесіпті. О, аға, сәлем бердік! Астапыралла, кімді айтсаң, сол келеді деген...	410	Суйнши аға	440	К ТТ		0	0	AC
киім-кешек	жаулық	Жаулығының бір ұшын көзіне апарды.	411	платок	441	Г		0	-	AC
қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	Жеңеше! Сізді қалаға алып кетуге келдім!	411	женеше	441	ТТ		0	-	AC
қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	Жеңеше, қамықпаңыз! Әлі-ақ тұрып кетесіз!	411	женеше	441	ТТ		0	-	AC
қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	Оу, жеңеше! Жатып қалғаныңыз қалай!	411	женеше	441	ТТ		0	-	AC
туыстық атаулар	жеңеше, жеңгей	Едіге, сырбаз жеңгесі Хансұлудың мына мүшкіл күйін көріп, өзінің де көңілі босағандай болды.	411	реалия жоқ	441	Т		0	-	AC

үй жабдығы	төр	Ассалаумағалейкүм! - деп бөлме төрінде төсек тартып жатқан Хансұлуға қарай беттеді.	411	тор (почетное место)	440	ТС	0	-	АС
қаратпа сөз	аға	Рақмет, аға! - деді Үміт...орамалды нәзік сипап. - Шетелден келдім дедіңіз бе, аға?	412	аға	441	ТТ	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Түгелхан ауылған жүрерінде бұған телефон соғып, болған жағдайдан хабар берген-ді.	412	аул	442	СР	0	-	АС
қаратпа сөз	жеңеше, жеңгей	Жеңеше! Мынау қайныңыздың Сізге шетелден әкелген базарлығы, деді...	412	женеше	441	ТТ	0	-	АС
туыстық атаулар	қайны	Жеңеше! Мынау қайныңыздың Сізге шетелден әкелген базарлығы, деді...	412	племянник	441	КА	0	-	АС
үй жабдығы	төр	Төрде малдас құрып, маңдайы жарқырап отырған Едіге есік жаққа елеңдеп, біртүрлі үрке қарады.	412	реалия жоқ	441	Т	0	-	АС
қаратпа сөз	аға	Аға, қызметіңіз, Алладан қайтсын!!! - деді қапалақтап.	413	аға	442	ТТ	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауылға жиі келетін.	413	аул	443	СР	0	-	АС
жиһаз	дастарқан	Үміт лыпып жүгіріп, шай сандықтан жылы-жұмсақ, кәмпит-сәмпиттерін алып дастарқанға қойып жатыр.	413	дастархан	442	ТТ	0	-	АС
жиһаз	дастарқан	Арқасын қос көпшікке сүйеп, дастарқан басында құр сұлдері отырған Хансұлу ... да Едігеге алғысын жаудырып бас изеді.	413	реалия жоқ	443	Т	0	-	АС
жиһаз	шайсандық	Үміт лыпып жүгіріп, шай сандықтан жылы-жұмсақ, кәмпит-сәмпиттерін алып дастарқанға қойып жатыр.	413	сундук	442	ФА	0	-	АС
ас	ас	Бұларды түгел асқа шақыра келді.	414	бешпармак	443	ФА	0	-	АС

әлеуметтік-саяси	молда	Жақия деген кісі еді, осы ауылдың молдасы.	414	мулла	443	CP	0	-	AC
киім-кешек	тақия	Едіге мен Түгелхан Қозбағар шалдың үйінен дәм татуға қозғала бергенде есік ашылып, үйге ескі тақиялы, күзен бел бір арық кісі	414	реалия жоқ	443	T	0	-	AC
салт-дәстүр	той	Едігенің келгенін естіп, ертең кешке келін түсіру тойына шақыра келіпті.	414	свадьба	443	Г	0	-	AC
метареалия	бешбармақ	Бұларды түгел асқа шақыра келді.	414	бешпармак	443	Ф	0	0	AC
ойын	ақсүйек	Баяғыда, Хантөрткілдің жайлауында ауыл балалары боп, асыр сап "ақсүйек" ойнайтын жазғы кештерде де осы түнгі аспан...дәл сол	415	аксуйек (белая кость, национальная игра)	444	TC	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Түгелхан ...алақандай ауылға ...назар жіберді.	415	аул	444	CP	0	-	AC
уақыт	ымырт	...Маңқылдап үрген ауыл иттерін, ...ымырт қараңғысын ...Хансұлу тұңғыш көріп тұрғандай.	415	ночной мрак	444	KA	0	-	AC
туыстық атаулар	тоқал	Дариға деп отырғаны Түгелханның тоқалы.	418	тоқал	448	TT	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауылдың арғы шетінде өрекіп ит үрді.	419	аул	448	CP	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	хан	Аида, мен үшін қол тигізуге болмайтын ханның қызындай болды.	420	ханская дочь	449	ГТ	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл іргесінен ұзаған сайын төңіректе ұйыған ұлы тыныштық тереңіне шома түскендей.	423	аул	452	CP	0	-	AC
жиһаз	көрпеше	...Оның үстіне көрпеше төсеп, қауырсындай жеп-жеңіл шешесін сонда жатқызды.	424	корпешка	453	TT	0	-	AC

өлшем	қол созым	Қол созым жерде жатқан Үміт мұрны пысылдап әлдеқашан ұйықтап қалған.	424	лежавшая неподалеку	453	Э		0 -	АС
метарсалия	кәлима	Жастыққа басы тигесін Хасұлу іштей дұға оқып, кәлимаға тілін келтірді.	424	калима-молитва	453	Ф		0 0	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Осы алақандай ауылда еркек кіндіктің арақ дегенде өлімін сатпайтыны жоқ.	425	аул	454	СР		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Сол бөкен етінен ауырды дейін десе, бөкен етін жемеген жан бар ма бұл ауылда?	425	аул	454	СР		0 -	АС
метеорология	алақанат қар	Жерде алақанат қар жатқан жазғытұры шақ еді.	426	оплывший снег	455	Г		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Бұл ауылдың еркегі бір айлығы бір айлығына жетпей отырса да, кәрістердей тұқшындап жер шұқуды өздеріне ар санайды.	426	аул	454	СР		0 -	АС
уақыт	тал түс	Тал түстің кезі.	426	в обеденное время	455	Э		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Бұл әңгіме Аққұм ауылын айналып шығып...	427	район	456	КА		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	...бұл оқиға табан астында Аққұм ауылына жайылып, ауылды жүр сілкіндірген соңғы жаңалық болды.	427	аул	456	СР		0 -	АС
малшы	қойшы	Тоқтасынның өке-шешесі қойшы, мал басында болатын.	427	чабан	456	СР		0 -	АС
ойын	ақсүйек	Осындай айлы түндерде Сарыбайдың құмындай ауыл балалары шуылдасып ақсүйек ойнаушы еді-ау.	428	игра в аксуйек	457	ТЭ		0 -	АС
ойын	ақсүйек	Айлы түні ауаны тіліп, ысқырып барып алысқа түсетін ақсүйекті іздеп, балалар дуылдап кеп жүгіретін.	428	косточка - овечья лопатка	457	Э		0 -	АС

әлеуметтік-саяси	ауыл	Ол там үйді кезінде осы ауыл бірігіп, күмбез салушыларға бас қалқа болсын деп тұрғызған еді.	428	народ	457	КА	0	-	АС
үй түрлері	тоқал там	Жүрегі кеудесіне сыймай дүрсілдеп, тізесі дір-дір етіп, Моторбай әрең жетеді тоқал тамға.	428	мазанка	457	МА	0	-	АС
үй түрлері	ақ боз үй	Қызыл қия құм арасында иесіз қалып бара жатқан үлкен ақ боз үйіне қарап, шешесі екеуі қыр үстінде көз жасын сығып тұрды-ау.	429	белая юрта	457	К	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	бай	Көкесі сияқты билер, аяқты балпаң-балпаң басқан байлар Хансұлудың көз алдында бордай тозып, қоңыз теріп кетті.	429		0 457	АС	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	би	Көкесі сияқты билер, аяқты балпаң-балпаң басқан байлар Хансұлудың көз алдында бордай тозып, қоңыз теріп кетті.	429		0 457	АС	0	-	АС
туыстық атаулар	көке	Көкесі сияқты билер, аяқты балпаң-балпаң басқан байлар Хансұлудың көз алдында бордай тозып, қоңыз теріп кетті.	429		0 457	АС	0	-	АС
туыстық атаулар	көке	Әнеки, көкесі құм басында ұзынынан түсіп жатыр.	429	отец	458	Г	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ұйқы құшағында жатыр емес, мінеки, ауыл біткен!	430	весь аульный люд	458	ГТ	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Оқта-текте ауыл шетінде сұңқ ете қалар ит үні де естілмейді.	430	реалия жоқ	458	Т	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Той өткесін көп ұзамай, әкесі Едігені оңаша шығарып алып, ауыл шетінде сөйлескен еді.	431	аул	459	СР	0	-	АС
салт-дәстүр	той	Той өткесін көп ұзамай, әкесі Едігені оңаша шығарып алып, ауыл шетінде сөйлескен еді.	431	свадьба	459	Г	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Оны есіткен Маусымжан ауылдан Алматыға көңілсіз қайтқан еді.	432		0 460	АС	0	-	АС

әлеуметтік-саяси	ауыл	Бұлардың ауылы Қарақалпақстанның құмында көшіп-қонып жүріп, 32-ші жылдың аштығына ұшырайды.	433	аул	461	CP	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Одан бұрын ол өз ауылының отызыншы жылдары кәмпескеден қашып, Жем бойынан үдере көшіп, сонау Қарақалпаққа шұбырып,	433	аул	461	CP	0	-	AC
салт-дәстүр	жасау	...Бағдагүлдің тойы мен жасауының шығынын көтеруге тиіс еді.	434	все сопутствующие расходы	462	KA	0	-	AC
салт-дәстүр	жасау	Қалай тапсаң олай тап, мына қызыңның тойына, жасауына, құдалардың китіне жететін ақша тап!!!	434	приданное	462	MA	0	-	AC
салт-дәстүр	жит	Қалай тапсаң олай тап, мына қызыңның тойына, жасауына, құдалардың китіне жететін ақша тап!!!	434	подарки сватам	462	Э	0	-	AC
туыстық атаулар	құда	Соған бейімдеп той болатын күнді құдалармен келісіп қойған.	434	сват	462	Б	0	-	AC
салт-дәстүр	той	Қалай тапсаң олай тап, мына қызыңның тойына, жасауына, құдалардың китіне жететін ақша тап!!!	434	свадьба	462	Г	0	-	AC
салт-дәстүр	той	Соған бейімдеп той болатын күнді құдалармен келісіп қойған.	434	свадьба	462	Г	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	"Жаңа жолдан" соғысқа аттанған ер-азаматтардың ішінде ауылға жеті мүшесі сау оралған жалғыз осы Ждақай болды.	440	аул	469	CP	0	-	AC
дін	Құран	Бірақ Ждақай соғыстан өзгеріп оралды. Басына тақия, үстіне шапан киіп, қолына Құран ұстап, мүләйімсіген молда кейіпке	440	Коран	469	ТТ	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	молда	Бірақ Ждақай соғыстан өзгеріп оралды. Басына тақия, үстіне шапан киіп, қолына Құран ұстап, мүләйімсіген молда кейіпке	440	мулла	469	CP	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	молда	Молда атаулыны кешегі отызыншы жылдары өз қолымен отаған Ждақайдың бұл тақуалығына жұрт сенсе де, Хансұлу сенбеді.	440	реалия жоқ	469	Т	0	-	AC

киім-кешек	тақия	Тарғыл бет, басында жапырайған қарасұр тақиясы бар, иығына көнетоз шапан ілген, төртбақ, көкшіл көзді шал.	440	тюбетейка	468	CP	0	-	AC
киім-кешек	тақия	Бірақ Ждақай соғыстан өзгеріп оралды. Басына тақия, үстіне шапан киіп, қолына Құран ұстап, мүләйімсіген молда кейіпке	440	тюбетейка	469	CP	0	-	AC
киім-кешек	шапан	Тарғыл бет, басында жапырайған қарасұр тақиясы бар, иығына көнетоз шапан ілген, төртбақ, көкшіл көзді шал.	440	чапан	468	CP	0	-	AC
киім-кешек	шапан	...шапанының өңірін қаусыра қымтаған Ждақай үн-түнсіз, сүметіліп, табалдырықтан аттай берді.	440	чапан	469	CP	0	-	AC
киім-кешек	шапан	Бірақ Ждақай соғыстан өзгеріп оралды. Басына тақия, үстіне шапан киіп, қолына Құран ұстап, мүләйімсіген молда кейіпке	440	чапан	469	CP	0	-	AC
жиһаз	дастарқан	Орнынан тұрып, қонақ алдында дастарқан жайып қызмет жасамады.	441	стол	469	KA	0	-	AC
наным-сенім, мифология	әзәзіл	Бірақ...Ждақай сенің... Кішкентайдан құлынтайдай тебісіп қатар өскен Шеге мен Хансұлуға жасағаныңды кешіре алмас! ...	441	реалия жоқ	470	T	0	-	AC
үй жабдығы	төр	Шақырылмаған қонақ бүгежектеп келіп, төрге домалаң етіп отыра кетті.	441	тор	469	TT	0	-	AC
киім-кешек	күпі	Үстінде үшінші рет ұсталарда болған ескі күпісі, шыбықтай аурушаң Шеге.	442	куфи	470	TT	0	-	AC
үй жабдығы	төр	Салтанатты мәжілістердің төрінде Хатшының өстіп, қаздыып отырғанын талай көргені барды.	442	восседать	471	ГТ	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Жұмсақ ұйыған таң қараңғысын жамылып, баяу аңдап, ауылдан шығып барады Едіге.	443	реалия жоқ	472	T	0	-	AC
метареалия	Желтоқсан	Желтоқсан туралы	445	реалия жоқ	474	T	0	0	AC

жиһаз	алаша	Назары төсегінен жартылай шығып, алаша үстінде етпетінен түсіп жатқан Хансұлуға түсті.	446	текемет	476	ФА	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл әлі шырт ұйқыда.	446	аул	475	СР	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Егер де, кезінде оқу қуып қалаға кетпегенде, бұ кезде Едіге де осы ауылдың бір бұрышында, шүпірлеген бала-шағасының	446	аул	475	СР	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Қоңыр төбе тірлік кешіп жатқан ауылдың осы бір қаннен-қаперсіз мамыражай қалпына қызығады Едіге.	446	аульный	475	ГТ	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Төңіректі аққұйрық сәуле кезе бастағанда ауыл шетінде әлі ұйқысыз жүрген Едіге баяу басып, үйге қайтып келе жатты.	446	аул	475	СР	0 -	АС
жиһаз	алаша	Алаша үстінде етпетінен түсіп жатқан шешесін көріп жан дауысы шығып кетті.	447	реалия жоқ	476	Т	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Қайдан естігенін Құдайдың өзі біледі, көп ұзамай ауылдың Қозбағар бастаған кәрі-құртаңы шұбырып аулаға жинала бастады.	447	аульчане	476	ТТ	0 -	АС
жалпы шаруашылық	жерошақ	Жерошақ маңында дүрсілдетіп отын жарған бозбалалар.	447	казандық (очаг с вмазанным котлом)	476	КАС	0 -	АС
үй жабдығы	кереге	Аула ішінде әлдеқайдан киіз үйдің ағашын көтеріп әкелген келіншектер енді жапырласып кереге кере бастаған.	447	кереге и уyki (опорные дуги юртя)	476	ТС	0 -	АС
дін	жаназа	Бірақ, Түгелханға түске таман жаназа намаз оқылатын кезде қайтып келу тапсырылды.	448	выносная молитва-жаназа	478	ТЭ	0 -	АС
дін	жаназа	Хансұлудың жаназасына жиналған жұрт арасынан төрт-бес жас жігіт сайланып қабір қазуға аттанды.	448	похороны	478	Г	0 -	АС
дін	жаназа	Хансұлудың жаназасына жиналған ауыл адамдарының түрлерінде ... абыржу бар еді.	449	жаназа	478	ТТ	0 -	АС

дін	қылкөпір	Қылкөпір	449	мост, толщиной с волосок	478	Э	0	-	АС
дін	құран	Қабір басында ауыл молдасы іспетті иығына шапан іліп, шекесіне тақия қондырған, иегінде бір тал жоқ, имендеген ұзын бойлы	450	сура из Корана	479	Э	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	молда	Қабір басында ауыл молдасы іспетті иығына шапан іліп, шекесіне тақия қондырған, иегінде бір тал жоқ, имендеген ұзын бойлы	450	мулла	479	СР	0	-	АС
киім-кешек	тақия	Қабір басында ауыл молдасы іспетті иығына шапан іліп, шекесіне тақия қондырған, иегінде бір тал жоқ, имендеген ұзын бойлы	450	реалия жоқ	479	Т	0	-	АС
киім-кешек	шапан	Қабір басында ауыл молдасы іспетті иығына шапан іліп, шекесіне тақия қондырған, иегінде бір тал жоқ, имендеген ұзын бойлы	450	чапан	479	СР	0	-	АС
өнер	жыр	Адам мәңгілік өмірді аңсар. Ол жайлы жыр жазар.	451	возропщет, что не дали вечность	480	ГТ	0	-	АС
жиһаз	алаша	Бір бөлмелі балшық тамның еденіне төселген қамыс шыпта үстіне үлкен, ескі алаша тасталыпты.	452	алаша	481	ТТ	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Рульге отырып, соларды алып, ауылға беттеді.	452	аул	481	СР	0	-	АС
жиһаз	көрпеше	Қапталдағы сәкі үстінде қатталып жиналған, бояуы оңған, ескі көрпешелер жатыр.	452	корпешка	481	ТТ	0	-	АС
өлшем	қадам	Назары зираттан елу қадамдай жерде оқшау тұрған, сырты балшықпен сыланған, көзге қораштау қамыс тамға түсті.	452	пятьдесят метров	481	Г	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	молда	...ауыл молдасы ...күтіп тұр екен.	452	мулла	481	СР	0	-	АС
метареалия	бет сипау	Жақияның дұға оқыған әуезді мақамы аяқталып, жұрт жапа-тармағай беттерін сипасты.	452	Старец Жакия закончил петь суру из Корана, народ	481	К	0	0	АС

әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл алды бұлдыр-бұлдыр сағым кезген кең жазық.	453	аул	482	CP	0	-	AC
жиһаз	дастарқан	Мына дастарқан басында сабыр сақтап жұрт қатарлы қалай отырғанын білмейді.	453	дастархан	482	TT	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл көзімен қарағанда бұл Алматыдан келген атпалдай азамат.	454	аулчане	483	TT	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл сыртындағы сонау құм шағыл басындағы жалғыз үрпек дүзген көлеңкесіне барып құлар ма еді, шіркін!	454	аул	483	CP	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауылдың шағыл жақ тұсындағы ойпаң тым тымырсық екен.	454	аул	483	CP	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Қораны айналып өткен Едіге ауыл шетіне қарай беттеп келеді.	454	аул	483	CP	0	-	AC
жиһаз	көрпе	Төрге жайылған құрақ көрпеге үстіне "Ух" деп сылқ түсіп, құлай кетті.	454	корпешка	483	TT	0	-	AC
үй жабдығы	төр	Үміттің құстың ұясындай төргі бөлмесі бос екен.	454	передняя комната	483	Э	0	-	AC
киім-кешек	дамбал	Жалаң аяқ, жалаң бас, үстінде боз көйлек, дамбалы бар, етпетінен жатқан бала Едігенің жанына көлеңкедей жылжып, елеусіз екеу	455	реалия жоқ	484	T	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Едіге құм арасындағы бір бөтен киіз туырлықты ауылдан бір-ақ шықты.	456	аул	485	CP	0	-	AC
үй жабдығы	туырлық	Едіге құм арасындағы бір бөтен киіз туырлықты ауылдан бір-ақ шықты.	456	реалия жоқ	485	T	0	-	AC
уақыт	ымырт	Сыртта ымырт қараңғысы үйірілген, ауызғы бөлмеде шам жанып тұр.	456	0	486	AC	0	-	AC

метареалия	Шығайбай	Қасірет атаулыны адам басына аяусыз үйіп-төгіп берген құдірет бақ үлестіруге келгенде Шығайбай сараң.	456	подобна жадному Шигайбаю	485	Ф	0	0	АС
қаратпа сөз	аға	Үміт есіктен сығалады: - Аға, тұрдыңыз ба? Сізді Жәкең күтіп отыр...	457	аға	486	ТТ	0	-	АС
киім-кешек	тақия	Ауызғы бөлмеде бүгін Хансұлуды жерлеуді молдашылық жасаған қағылез кісі Жәкең отыр. Шекесінде тақия... Мана зират басында	457	тюбетейка	486	СР	0	-	АС
киім-кешек	шапан	Ауызғы бөлмеде бүгін Хансұлуды жерлеуді молдашылық жасаған қағылез кісі Жәкең отыр. Шекесінде тақия... Мана зират басында	457	чапан	486	СР	0	-	АС
жиһаз	дастарқан	Бөлімше бастығы жалтыр бас, домалақ қара кісі атып тұрып, елпектеп, Едігені жоғары шығарайын деп еді, дастарқан иесі Жәкең	458	хозяйин тоя	488	КА	0	-	АС
салт-дәстүр	жар-жар	Тойға жиылған жұрт шуылдап жар-жар айтты.	458	ритуальная песня Жар-жар	488	ТЭ	0	-	АС
ас	қуырдақ	Өңешін тіліп өткен ащы арақтар тыжырқанған Едіге көзін әнтек жұмып, қайта ашқанда тура танау астына келіп тіреліп	458	қуырдақ	487	ТТ	0	-	АС
ас	қуырдақ	Стол үстіне қашан келгені белгісіз, бір тарелка қуырдақ тұр.	458	қуырдақ	487	ТТ	0	-	АС
ас	қуырдақ	Бағлан қозының жұмсақ қуырдағы өңештен өткен арақ ашуын сездіртер емес.	458	ягнятина	488	Г	0	-	АС
ас	қуырдақ	Рақмет!!! - деді Едіге, жұмсақ бағлан қозы қуырдағы таңдайда ери бергенде.	458	ягнятина	488	Г	0	-	АС
салт-дәстүр	той	Тойға жиылған жұрт шуылдап жар-жар айтты.	458	той	488	ТТ	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	аудан	Аудан орталығынан келген ансамбль үзіліс басталысымен ауыл аспанын басқа көтеріп, даңғырасын қағып, дүрсілдей жөнеді.	459	райцентр	488	Б	0	-	АС

әлеуметтік-саяси	ауыл	Сол-ақ екен, "ұрттап алған" ауыл жастары электр жарығы түсіп тұрған алаңда жапырласып қиқы-жиқы билей бастады.	459	аульная	488	ГТ	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Аудан орталығынан келген ансамбль үзіліс басталысымен ауыл аспанын басқа көтеріп, даңғырасын қағып, дүрсілдей жөнеді.	459	реалия жоқ	488	Т	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл шетіне қарай бара жатқан Едігенің көз қиығы төбеде төңкерілген аспан шатырына түскенде, есіне бір сурет орала кетті.	459	аул	489	СР	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл тараптан шаң-шұң айқай шыққан еді.	460	аул	490	СР	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Еңсе көтеріп қараса, ауыл шетінде, электр жарығы түсіп тұрған тойханада опыр-топыр болып жатыр.	460	аул	490	СР	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Артында - Аққұм ауылы.	461	аул	491	СР	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Мынау Аққұм ауылының шетінде анау екі аяқты пенделер, бүйтіп, бірін-бірі қуалап жүрер ме еді?!	461	аул	491	СР	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Едіге сәл тұрып, түн жамылып ауылдың шағыл жақ тұсына беттеп келеді.	461	реалия жоқ	491	Т	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Едіге тәрізді сонау Қарақалпақтың бір аулынан келген жалғыз басты жетімнің жер түбіндегі Алматыға жетіп, университетке	462	реалия жоқ	491	Т	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ештеңеге мойын бұрмастан ауыл баласы Едіге кітап әлеміне сүңгіді.	462	реалия жоқ	491	Т	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Сай түбіндегі аяқ жолмен баяу басып, солбырайып ауылға қайтып келеді.	464	аул	494	СР	0 -	АС
дін	намаз	Жарайды, ораза тұтып, намаз оқымады екен деп саған ешкім кінә артпай-ақ қойсын...	464	намаз	494	ТТ	0 -	АС

дін	ораза	Жарайды, ораза тұтып, намаз оқымады екен деп саған ешкім кінә артпай-ақ қойсын...	464	держать пост	494	Г	0	-	АС
үй түрлері	ақ боз үй	... Фильм режиссері өзі жатқан ақ боз үйде саған арнап қонақасы берді.	465	юрта	495	Г	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауылға большевиктердің үгіт-насихат бригадасы - "Қызыл отау" келіп жатқан тұс.	465	аул	495	СР	0	-	АС
салт-дәстүр	қонақасы	... Фильм режиссері өзі жатқан ақ боз үйде саған арнап қонақасы берді.	465	дастархан	495	ФА	0	-	АС
жиһаз	дастарқан	Сен танымайтын үріп ауызға салғандай бірекі әдемі жас қыз қызмет жасап, дастарқан дайындады.	466	дастархан	495	ТТ	0	-	АС
жиһаз	дастарқан	Кинотобыр күннің ыстығына қарамастан дастарқанға қойылған қуырдақты асап, арақты сілтеп жатыр.	466	реалия жоқ	495	Т	0	-	АС
үй жабдығы	ірге	Үй іргесі түрулі еді.	466	полог над входом	495	Э	0	-	АС
ас	қуырдақ	Кинотобыр күннің ыстығына қарамастан дастарқанға қойылған қуырдақты асап, арақты сілтеп жатыр.	466	қуырдақ	495	ТТ	0	-	АС
қаратпа сөз	ағай	Назыкен де сыңғырлап қостап күлді: - Жақсы, ағай! - деді.	467	ағай	496	ТТ	0	-	АС
қаратпа сөз	ағай	Ағай! - деп Назыкен бұған анда-санда шала қазақшасымен тілі былдырлап бірнәрселерді сұрап қояды.	467	ағай	497	ТТ	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Сенің тілегің болып, біраздан кейін Назыкен екеуің кинотобыр тоқтаған ауылдан алыстап бара жаттыңдар.	467	аул	496	СР	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Бірақ, ауылдан кеше ғана келген сен тәрізді аңғалбасқа ондай сұрақтарға жауап табу оңай емес еді.	468	аул	497	СР	0	-	АС

әлеуметтік-саяси	ауыл	Ай астында мүлгіген ауыл.	469	аул	498	CP	0	-	AC	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Иін тіресіп, құм жиегіндегі кинотобыр жатқан ауылға қарай келе жаттыңдар.	469	аул	498	CP	0	-	AC	
әлеуметтік-саяси	ауыл	Сен Назыкенді құшақтап, ауыл алды қызыл қия құм арасына қарай беттеп келе жатып, өзіңнің шала мас қалпыңа мән бермедің.	469	реалия жоқ	499	T	0	-	AC	
жиһаз	дастарқан	Сен Алматыға ертең жүргелі отырғанда Назыкеннің көмегімен шағын дастарқан жайдың.	469	дастархан	498	TT	0	-	AC	
жиһаз	дастарқан	Сондықтан, сенің дастарқаныңды түгел Назыкен дайындады.	469	дастархан	498	TT	0	-	AC	
уақыт	ымырт	Ымырт үйірілген кешкі өлке дағы әлі сол шырын ән әсерінде жатқандай.	471	потемки	501	KA	0	-	AC	
үй түрлері	орда	...әйелсіз ол ордада не сән қалар еді?! Ол орда емес, тар қапасқа айналмас па еді?!	472		0	502	AC	0	-	AC
қаратпа сөз	ағай	Ағай! - деген Назыкеннің нәзік үні естілді.	475	ағай	504	TT	0	-	AC	
үй жабдығы	ірге	Киіз үйдің тура іргесінен құлдырандап бұлақ ағады.	475	у самой юрты	505	KA	0	-	AC	
өлшем	қол созым	Со күні дәл бүгінгідей дөңгеленген күмістабақ Айды шың өркешіне қондырған жарықтық Алатау қол созым жерде нардай шөгіп жатты-	475	реалия жоқ	504	T	0	-	AC	
жиһаз	дастарқан	Жерге жайылған шағын дастарқан басында екеуің не айтып, не қойғаның толық есінде жоқ.	476	дастархан	505	TT	0	-	AC	
жиһаз	көрпеше	Содан кейін сен елпең қағып, төрге көрпеше жайдың. Назыкенді сол көрпеше үстіне отырғыздың.	476	корпешка	505	TT	0	-	AC	

жиһаз	көрпеше	Шайдан кейін екеуің төрдегі көрпеше үстінде аймаласып отырғанда Назыкен...	476	0	506	AC	0	-	AC
үй жабдығы	төр	Содан кейін сен елпең қағып, төрге көрпеше жайдың. Назыкенді сол көрпеше үстіне отырғыздың.	476	тор	505	ТТ	0	-	AC
үй жабдығы	төр	Шайдан кейін екеуің төрдегі көрпеше үстінде аймаласып отырғанда Назыкен...	476	0	506	AC	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Назыкен тұңғыш махаббатымен қоштасарда ауыл жанындағы тік жартастан өзенге құлап өле жаздайды.	478	реалия жоқ	507	Т	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Жәкеңнің келін түсіру тойын әлдеқашан тарқатып тастаған Аққұм ауылы, енді шырт ұйқыға бас қойғандай.	480	аульчане	509	ТТ	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл жақ тым-тырыс.	480	аул	509	CP	0	-	AC
салт-дәстүр	той	Жәкеңнің келін түсіру тойын әлдеқашан тарқатып тастаған Аққұм ауылы, енді шырт ұйқыға бас қойғандай.	480	той	509	ТТ	0	-	AC
салт-дәстүр	жоқтау	Сүйегі құрап көмілмей қалатындай, жоқтаусыз қалатындай олар мал емес еді ғой дедім.	483	не оплакать, не прочитать поминальную	512	Э	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Аздасын екеуі ауылға беттеп келе жатты, көр-жерді әңгіме қылып.	484	аул	513	CP	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Мына қасында келе жатқан Түгелхан ғой, ғұмыр бойы бір ауылда қатар өскен балалық шақ досы.	484	аул	513	CP	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Қозбағардың ақылымен ауыл мектебінде оқыды.	485	сельская школа	513	ГТ	0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл мимырт тыныштық құшағына еніп, сұлық жатыр.	485	аул	514	CP	0	-	AC

әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауылға таяды.	485	аул	514	CP		0	-	AC
туыстық атаулар	нағашы	Қозбағар...Қарақалпақтағы нағашыларын паналап жүрген кезі еді.	485	родственники матери	513	Э		0	-	AC
метареалия	нар	Түгелханның төзіміне жатты да таң қалды. "Жігіттің нары екен ғой" деп.	485	Не джигит, а нар (вожак стада, могучий самец)	514	Д		0	0	AC
қаратпа сөз	ағай	Ағай...- деді әлден уақытта қыз саған жасқана қарап. - Ағай білесіз бе...	486	агай	515	ТТ		0	-	AC
әлеуметтік-саяси	ауыл	Бұның байқауынша, Түгелхан ауылда көп жатпауы тиіс.	486	аул	514	CP		0	-	AC
қаратпа сөз	ағай	Ағай, мен сізді түсіндім... - деді бір кезде.	488	агай	516	ТТ		0	-	AC
қаратпа сөз	ағай	Ағай, мен сізді түсінемін... - деді Назыкен.	489	агай	518	ТТ		0	-	AC
қаратпа сөз	ағай	Неге үндемейсіз, ағай?	489	агай	518	ТТ		0	-	AC
өлшем	шақырым	Мен жатқан Леуштың үйіне екі шақырымдай жерде, қырқа үстінде оңаша бір алаң бар еді.	491	километр	520	Г		0	-	AC
қаратпа сөз	ағай	Ағай, бұның бәрін мен түсінемін...	492	агай	521	ТТ		0	-	AC
қаратпа сөз	ағай	Ия, ағай.	492	агай	521	ТТ		0	-	AC
салт-дәстүр	тәй-тәй	Ойлашы, сол базарға ...сәби періштені тәй-тәй бастырып кіргізіп жіберуіміз керек.	493	сделавшего первые шаги	522	Э		0	-	AC

қаратпа сөз	ағай	Ағай! Сіз баланы сүймейді екенсіз.	494	ағай	523	ТТ	0 -	АС
қаратпа сөз	ағай	Ағай, мен де сізді түсінбеймін.	494	ағай	523	ТТ	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Праганы артқа тастап, шарқ қрып әлемді айналғандай қиялы құлдырап келіп, Аққұм ауылына қонды.	494	в песках	524	КА	0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл шырт ұйқыда.	494	аул	524	СР	0 -	АС
қаратпа сөз	ағай	Қанша күн болды келгеніңізге, ағай?	497	ағай	527	ТТ	0 -	АС
қаратпа сөз	ағай	Не болды, ағай? - дедің.	497	ағай	527	ТТ	0 -	АС
жиһаз	дастарқан	Сен үнсіз жүріп, ұсақ-түйек бірдеңелерді дастарқан үстіне қойып жаттың.	497	на стол	527	КА	0 -	АС
жиһаз	дастарқан	Үнсіз жүріп, стол үстіне дастарқан жайдың.	497	накрыть на стол	527	КА	0 -	АС
ыдыс	кесе	Сен құйған шайдан бір толы кесе ішкенше жүзімді жерден көтермедім.	497	пиала	527	СР	0 -	АС
ыдыс	кесе	Тек мен екінші кесеге қол соза бергенімде ғана, сен жасқана тіл қаттың.	497	пиала	527	СР	0 -	АС
қаратпа сөз	ағай	Ағай, "таныстарым бар, барлық инстанцияда" демеуші ме едіңіз? - дедің сен, жан даусын шығып.	498	реалия жоқ	528	Т	0 -	АС
қаратпа сөз	ағай	Ағай!!! - деп, сен менен бұрын ұмтылып барып, бөтелкені шетке алып қойдың.	499	ағай	529	ТТ	0 -	АС

қаратпа сөз	ағай	Назыкен!... "Ағайыңды" бұл қоғам өлтірді... - деп, мен қолымды тағы да "Бискиге" соза бердім.	499	ағай	529	ТТ		0 -	АС
қаратпа сөз	ағай	Олай деменіңші, ағай!	499	ағай	529	ТТ		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл алдындағы сары жазықты бойлап, әр тұста шүйкеленіп, ызғу шаң жүгіреді.	500	аул	530	СР		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл бұ кезде қыбырлап ояна бастаған еді.	500	аул	530	СР		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл шетінде боздаған бота үні де сол батыстан суырылған желмен жарыса, жеңкіле қашады.	500	аул	530	СР		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауыл ортасындаға жалғыз көшені бойлап, тұяқтары сыртылдап сиырлар барады.	500	реалия жоқ	531	Т		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	"Алматы қайда кетер дейсің... Барармын да!" деп, ауылдан жырылып шығып, иен даланы бетке алып келемін.	501	аул	531	СР		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Бағытым - ауыл алдындағы шаңыта бастаған кең алап.	501	аул	531	СР		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Ауылдан алыста мал қарап жүріп шаршағанда кейде осындай желді күндері дүзген түбін ықтап жатып, ұйықтап қалатын.	502	аул	532	СР		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	шала қазақ	Түрі қазақ, тілі орыс күннен-күнге көбейіп бара жатқан осы қаладағы шала қазақты көрсе, көңіл шырқы "іріктей іріп, айрандай	503	новые казахи	534	МА		0 -	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Арт жағына бұрылса, құм етегіндегі шағын ауыл көрінер емес.	504	аул	535	СР		0 -	АС
қаратпа сөз	бәрекелді	"Бәрекелде" дейді іші, ие, Едіге бұл өмірден өтер күн жәй күн болмаса керек-ті.	504	бәрекелды (возглас одобрения, языковой субстрат)	535	ТС		0 -	АС

уақыт	сәске	Аспан жаққа назар жіберсе, сәскеге беттеген Күн көзі түген шағырмақтанып, алабұртып алыпты.	504	приблизилось к зениту	535	Э	0	-	АС
малшы	шопан	Анау мал қайырған шопан мен сонау қырда шөп шапқан механизаторға көз жіберші.	505	чабан	536	СР	0	-	АС
өнер	жыр	Аласапыран табиғат ана жырына ұйыды.	506	0	538	АС	0	-	АС
өнер	домбыра	Домбыраның қос шегіндей жарысып телеграф сымдары, біресе сыңсып, шыңғыра үздіксе, біресе босаңсып, парасатты қоңыр	507	0	539	АС	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Сен кеше ауылдан келген "қойынынан бөзі, аузынан сөзі" түскен бала емес пе едің?!	510	аул	542	СР	0	-	АС
уақыт	сәске	Мезгіл кіші сәске.	511	время полуденное	543	КА	0	-	АС
әлеуметтік-саяси	ауыл	Мәссаған, ауылдан соншалықты ұзап кете қойғаны ма?	512	аул	544	СР	0	-	АС
үй түрлері	тоқал там	Көзі анау шетте тұрған жалғыз тоқал тамға түсті.	513	мазанка	545	МА	0	-	АС
үй түрлері	тоқал там	Үстіндегі қамшы шыптасы сырнайлаған тоқал там екен баяғы.	514	0	545	АС	0	-	АС
үй түрлері	тоқал там	Ұли соққан жел бұны жарбиған тоқал там есігі алдына дедектетіп айдап келді.	514	реалия жоқ	546	Т	0	-	АС
үй түрлері	тоқал там	Зират шетіндегі тоқал там, сол баяғы кезінде Тоқтасын асылып өлетін үй, осы сәт қамыс сырнаймен жалғыздық мұңын шертіп	514	домик	547	Г	0	-	АС
жиһаз	алаша	Алаша шетіне жеткен екен.	515	алаша (домотканая дорожка)	547	ТС	0	-	АС

жиһаз	алаша	Сыз топырақ үстіндегі тоқыма алаша бауырына мамықтай тиеді.	515	алаша	547	ТТ	0	-	АС
жиһаз	алаша	Жер еденге төселген алашаны әлгінде есік ашылғанда байқаған.	515	дорожка	547	Г	0	-	АС
жиһаз	бөстек	Балшық үйдің сығырайған кішкентай терезесі бөстекпен тұмшаланып тасталған.	515	овечья шкура	547	Э	0	-	АС
жиһаз	киіз	Киізбен қапталған ағаш есік болса, сырттай бура сан сексеуілмен тірелген.	515	войлок	547	Б	0	-	АС
үй түрлері	тоқал там	Моп-момақан тоқал там іші мына астанкестен баймаза дүниеден бөлек бір жұмақ, тыныш ұядай елестеді.	515	реалия жоқ	547	Т	0	-	АС
ойын	бәйге	Тапалша бойлы, балуан денелі Едіге осы сәт бейне 100 метрлік бәйгеге қосылған желаяқтай басы қайқайып ұшып келеді.	517	будто на соревновании	550	Г	0	-	АС
үй түрлері	тоқал там	Қап-қараңғы тоқал там ішінен оқтай ытқып шықты.	517	реалия жоқ	550	Т	0	-	АС